Аԥсны
Аҳәынҭқарратә
шәкәҭыжьырта

Мушьни Миқаиа

Иԥымҭақәа реизга

III-томкны

Ацҳәыҵшәкәтыжьырҭа
Аҟәа – 2009

Мушьни Миқаиа

Иҩымҭақәа реизга

Ароман

Аҳ̀ка

III-атом

Аҩбатәи ашәкәы

Аԥҳәыҵшәкәтыжьырта
Аҟәа – 2009

84(5)6-5
М53

М. Миқаиа. Иҩымҭақәа реизга. Ахҵатәи атом. Аҳка. Ароман Аҵҳәыҧҭшәкәтыжьырҭа, 2009 ш. – 588 даҟьа.

© М. Миқаиа

«– Слахьынҵа зҭазу иарбан баашу уҳәама, Ҳараз? – сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа, аҵхын ҵхы иналыхәхәан, слымҳа аҿаатанарҳәит ахаан исмаҳаҵыз бжьы рҩышьыгак. Убри абжьы убриаҟара иразын, убриаҟара иҵшқан, иззакәу сыздырам, убриаҟара агәра згеит, убриаҟара исзааигәахеит, абыржәы убри абжьада гәыҕьртахлаҳәа сымамшәа збеит. Уажәазы, убри абжьы сара сзыҳәан идунеихеит, хра еибаркырахеит!» – абас далагеит Ҳараз аҩажәеиҵшьбатәи атетрад рацхьатәи абҕьыц аҿы.

– Анцәа улыцха ҳаҭ! Анцәа иахьакәым ала ҳаумырҩашьан! – сҳәан, сылахьи-сыцьымшьи аасзатәеит. «Ари зегь зымчу анцәа ду иҟынтәи иааҩуа ныхахәуп!» – абригьы сгәы инҭысҳәааит, самкуа-самышьҭуа сахьгылаз.

«Ажәаҭкьара ахыҭкьара» ҳәа, иара сара схаҭагьы исызгәамҭазакәа снаҵыҵкьан:

– Мамоу, мамоу, акгьы сымҳәазеит, аҵшырта иқәтәоу, ухьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп! – сҳәеит, сыбжьы насымпыҵкьан.

«Умҵааз ҵьушьоит, уара анцәа имаалыкь! Уҵааит, уара убжьы уара ухаҭа иумаҳазеит акәымзар!

Ушьҭа усзызырҩола. Сара уара улахьынҵа иахылаҵшуа ныхахәуп. Иҟоуп уара иузааигәазоу, аха абара аҳәара уақәиҭым, лакә кәтаҕьк ашәагаа зшәагааy хаҳәы еилатәах шкәакәак. Уи абжьышхак рыҵака, абжьрҩашк ирзааршәылоуп. Убри ахаҳә шкәакәа, ақардуаг аҟара еиқәаҵәоу, ҵыс кәтаҕьк иаҟароу хаҳәы еиқәаҵәак агәылоуп. Убри ахаҳә еиқәаҵәа иаҕроуп еҵәышк иаҟароу, ашәлиманы зыхьзу даеа шьанҵа гьежь ҟаҵшь хәычык. Убри иагәылоуп, Ҳараз, уара уҵсы згәылаҳәоу улахьынҵа амаза!»

Абри ашьҭахь, уажәрааныа игәыкы-ҵәыкуа иҵәажәоз абжьы зшәахшәа иныҵабеит.

Ушьҭа аҵх агәы еиҩнашахьан. Акиҳәа ҿызҭыз арбаҕь

абжьы, нырцә-аарцә ахәқәа инарықәԥит. Ашьха қыҭа, аҵх аҵсы заны, бжьыда-шьҭада, азы еиԥш, ииасны ицон. Ҳахьатә кәасқьа ахьтәы ҵәымыгқәа алазҵоз аеҵәа рхьыршаз ахьызсон. Жәԥан гәаҵа итаесоз асар рымԥа, геи-шьхеи рхи-рҵыхәеи еиқәнаҳәалон. Аҵх каххаа арԥаш рашәабжь игаран. Амза шьыбжьхыцыртахь инхықәгылахьан. Уи амза, ашәхаԥа еиԥш, ибԥа лагьанха, исаранҵьха еилыцхо, ажәԥан зы-мшын иаларшәын. Амза ԥашьарада, уажәымзар-уажәы дналҵраап уҳәартә, ԥашьарада данын Адау. Адау иарҷьа напала икын ауаатәыԥса рбарақьатра, рхьарахә зҭархьоз аныга ду.

– Жәлар рҿаҵахәы анцәа иумырзын! – сҳәеит сыбжьы ныҵакны. Схала заҵәык амзырха сықәгылан. Уаха схала заҵәык, гәнаҳа змамыз анцәа иҵх ҭынч акәа ст̣аршәын. Ари аҵх сара сзыҳәан аҵыхәтәантәи ҵхын. Иаашар, аибашьрахь амԥа сықәлон.

Ҳахьатә кәасқьахь сынхалеит. Саб Ҭемраз дахьышьталоз амаҵурҭаҿы иҭааза аҵәашьы аркын. Саб идыруан уаҵәы амԥа сшықәлоз. Иара дзышьцылахьаз абзагәырԥа, уахагьы аӄама аҿеиԥш иҿагылан. Ишҵаӄаиҵарыз, иара ихала ихы изаагомызт. Анцәа иаҳхылаҵшхәу уирманшәалозар ауп. Саб шәиҵхьызк ишьҭазу сыздыруам, аха аҵсыгәырԥеи абзагәырԥеи дызрылҵуамызт.

«Ари арыцҳара ду иӄалаз жәлары зегьы ирзыӄалеит, сара сзынгьы иӄалеит, ишҵазури!» – иҳәеит иацы зны, аррахь ишсыцхьоз ала ашәкәы анысзаа. – «Ичамԥахә ыӄазар, дхынҳәып!» – иҳәеит ԥаҵхьа ибжьы ныҵакшәа. Аха саб Ҭемраз иӄазшьа сара уажәы избазма, егьа иҿеизганы, исычҳауеит, исынсырҵшрым ҳәа далагазаргьы, иауамызт, иҿеизышьақәкуамызт…

Ашьшьыхәа сыстол снахатәеит. Иаразнак сыбла иаахгылеит, стапанча апатрона анҭымкьазтәи аҵх еиқәаҵәа. «Уа уара, сыстол мышьтабзиа, заӄа гәырԥаша, заӄа гәыҷра еиқәаҵәа урхаанузеи! Анаҵьалбеит уҿы

зцәажәозтгьы, азхьамцш ахәараҳәа ишцоуршрыз, аха адгьыл ҽаҳауп, ажәҩан дагәоуп!» – абарт ажәакәа асырҳәеицш сгәаца интацсеит. Ауаҩытәыҩса рыцҳа ицәа итамзо егьыкамзаап…

…Абыржәыцәкьа сыбла иаахгылеит саҳәшьа Хьмур рыцҳа лсахьа абри атзамц зегьы кыдыртәааны данаацәырцыз. Убри аухатәи саҳәшьа луасиат ажәакәа ракәу цьысшьоит иахьагьы цсыс исхоу. Лара лыла акәу цьысшьоит, макьанагьы абри адунеи лаша-ҩаша сызлакәу. Заka истаххазеи абыржәы, ҩацхьа саҳәшьа мшаенеицш лыхцәцара хьыцштәалакәа лгәы икәкәашо, атзамц деитаакыдлар. Ицсеикәырхагоу уатәәтәи слахьынца амаза слымҳа инталҳәар, аха зехьынцьара ҽаҳа-ҽымтран. Саҳәшьа лхабар ыkазамызт. Атзамц хьшәашәаза исыхәацшуан.

Адәахьы сындәылцын, ҳахьатә кәасқьа асоф снықәгылт. Зехьынцьара тынчран. Адунеи аҽы гәырҩак ашьтыбжь гоит, лагырзык катәоит ҳәа уаҩы игәы иаанагарымызт. Мрагылара иахчныгаз, макьанагьы асыцса зҽажьыз ашьхакәа, амза зцацхоз ажәҩан акалт икаххаа иадубалон. Аецә ҩыцса есуажәааны еицш ажәҩан агәы цдырцхаауан.

«Ажәҩан ецәа ссала иқәцоуп, Ецәа шәпа еилkаауп. Алыг – длыгуп, аkәыш – дkәышуп!» – ҳәа ашьха ауеиа баацс иқәнакыз аиҩызцәа руазәк иажәакәа, сан илҳәамтаны иаасгәалашәеит. Убри алегенда хәычы сан иансалҳәозгьы, абри адашьма ахаҽы икҽаз ацәартаҩы ҳакәтәан. Сгәы атанза инеилшьаа-неилшьааит. Усkантәи схәычра ашьыжьтәи ацшалас еицш инасхыцрааны ицахьан, ицазахьан. Еитаҳәашьа-еитацсашьа змамыз цәаныррак цары-царуа, еины-шәашьак змамыз схәычреи сажәреи рыбжьара сныбжьанаргылеит. Сара азәзацәык сыда шаҳат дызмамыз схәыцракәа снаргәылацсычҳаит.

Ажәҩан снатацшит. Аецәа цьарсахьа еилаарцыруа, еихык-еицык жәҩангәы иатацсан. Сгәы нтгәыргьааит.

«Аеҵәа ԥьарсахьа улаԥш иҵымшәонаҵы, уаԥьалгьы хароуп. Есуаха урҭ аԥьар асахьа ылызкаауа аԥшьеԥәак, ауахәама аԥьар еиԥш, мрагылара аганахь ажәѡан икыдлоит. Убарҭ улаԥш иҵумыршәан, нан. Урҭ зшаз илыԥха-игәыԥха анҵәа ду иуаҭәеишьааит. Урҭ рынҵырагьы унҵырахааит!» – лҳәеит сан.

Схәыҷы аахыс избахьаз-исаҳахьаз, сзышьцылахьаз, абри ахәы ԥшзаҽы ԥсраенынза схы-сгәы, сгәалашәара иазынхахьаз мши-ԥхи рлакә сахьаԥәа зегьы уаха сышьтраԥәланы еиҭазбеит, еиҭасаҳаит. Уахеи уаҵәы заҵәыки роуп, нас абарҭ зегьы-зегьы аансыжьуеит. Иҟалап, уажәааигәа аѡохрак рыбжьара ашарккамҭазы ашара еимҟьара исанаҳәаз слахьынҵа аҵеиԥш сзылыԥхаргьы. Счамѡахә ҟаланы, ѡаԥхьа гәнаҳа зыхәда иԥәым саб иашҭахь схынҳәыргьы, иҟалап слахьынҵа сеижьаргьы. Аха урҭ зегьы макьана ашәеиԥәа иалан. Урҭ зегьы-зегьы збарҭоу, зегьы заҳарҭоу, зегьы зымчу ида азәгьы издырамызт.

Ааи, уахатәи аԥх схәыҷра ашьҭа сынхылан, зегьы збеит, зегьы саҳаит. Иамузакәан сынарҵәымѡа сыԥәымлар амуазар, сгәы ҭынчуп. Абар уаха зыкәа ҿаршәу аԥшзараԥәа зегьы аккаҳәа сынарҵә гәашә иҭазгалоит.

Ушьҭа ашарагьы шьахәа-шьаҽа бжьам. Еиҭас-ҳәахуеит, сшьаҵәкьыс инаркны, аҵыхәтәантәи схы ахәыҵласа аҟынза сгәы сыртынчит. Аҵсрагьы сеа-зыҟасҵеит – абзарагьы.

Сеиҭандәылҵит. Саб иҵәашьы шытаац иҭаауан. «Уразра уҫнахааит!» – абнахь, наҟ сгәаҵахь ҷьара инҭасҳәеит. Убри сҽаҳәатәы ҟаларашәа збахит. Убригьы ҵсҽыхгахеит уахазын.

…Хыхьтәи сыблуз лас аасшәыхны сахьныԥәиаз, зегьы ириаайуа аҵәа сынҭанагалеит.

* * *

Нырцә, сабхәараа ахьынхози ҳара ҳахьынхози ахәԥәа

рыбжьара, ҷкәына еилкьа баԥ еиламгылак, жәа-шәымтак рыла, ахәҟәа дрыбжьысуан. Абарҭ аԥхәык инарыкәцәома уҳәартә, иаалырԥьаны азы хыцны иаабжьалеит. «Абанҭ аԥкәара хәычҟәак роума абриа-кара ихышхыцәаз! Избан, ақәа ауам, асы ауам, нас ариакара ахәҟәа ирыбжьацәартә еицш азыблара хзыжьзеи?!» – сгәаца инҭысҳәааит, аха аиаша уасҳәап, иҟасцара-иахысҳәаара сзымдыруа сааҳәалахеит. Ари аԥыза адгьыл ахаан иҟамлазацызт. Иаауан азыблара еибаха-еибафо, еилахәашь.

Сара сабхәараа ԥкынтәи уеизгьы-уеизгьы сымцар каломызт. Аха ари азхыцра рсышьас иастоз сыз-дырамызт. Ус, алакә еицш, саахьацшзар, аԥхәык еиқәызҳәалоз ацҳацәры ау дуззак ԥхылеит. Аха иагьцьамшьацәакәа, ашьшьыҳәа ацҳа снықәлан, маҷа-маҷа сшьапқәа неишьтацсо сҷынасхеит. Ацҳа, абас, жәабака ҽышьахәар снықәлахьан еицш, саҳьака снацшызар, сызқәыз ацҳа агәтацәкьа ԥ-цларкәыкә иацәа дуқәак адтәаланы, нак-аак уи аҷакәара иаҷын. Снытцыккеит, аха даса шьаҷақәак анаакасцоз, аԥцлар-кәыкәкгьы шәан, изыдтәалаз ацҳацәры инадцраан ицеит. Уи хәычык сгәы арыгәгәеит. Аха сгәы инҭацхаз агәыцра нарха амоуит. Ԥацхьа аарла шьаҷак неи-хысымгацкәа, ацҳацәры хжәан, саргьы саманы, еилаханто илеиуаз азыхшьах ҳналаҳаит. Ишсылшоз, акыр смадаҕь-мадашәеит, аха азеилашыра сзалцуамызт, ацәқәырцақәа схыҷеаны ицон. Амала сзаакәры-лазомызт, ус азы сгәацаҕара инахысны, сыхәда иныцатәон. Ладеи-ԥадеи скыднакьон.

Азхыцра ацәқәырцақәа сҷаҷо акыр снанагахьан еицш, саҳьака саныцшы, абас, ԥажәа ҽышьахәар еицамкәа инахараны, саҳәшьа Хьмур лхы инаркны лшьапакынза шкәакәа маҭәала деилаҳәаны, сара саагылазаргьы сыцсы зыцраз саҳәшьа мыжда лых-цәцарақәа кахәхәа-кахәхәа, лшьапқәа хырԥьакьа, азхыцра здыҷеалоз ацаԥ дыкәгыланы даацшуан.

«Хь-м-у-р!» – сҳәан ҽыстырц стаххеит, аха ацәқәырцақәа сҽаҵәо иалагеит. Сыга-сҽы адырҳәазомызт. Хьмур дахьгылаз акыркырҳәа лыччабжь саҳауан. Уаҳа днеиҭамцысзакәа дсыхәаԥшуан, дсыхәаԥшуан.

«Избан, Хьмур, бзысмыцхрааузеи? Ԥьара иԥсеиқәырхагоу, мыч ҷыдак сылазцаша ажәа хаақәак бҳәарауазеи! Ҳараз, уаҳәшьа дукәырбанып бҳәа-рауазеи! Бара бдоуҳаи бажәа разқәеи рами иахьагьы ԥсуатлас исымоу! Саҳәшьа, Хьмур, исҳәо бмаҳазои, Хьмур?» Аха арҭ ажәақәа сгәаԥа акәын изҭасҳәоз, абжьарак, ацәқәырцақәа исдырҳәазомызт, сгәакуан.

Абар, абар, лааигәараҵәкьа азы ацәқәырцақәа снаргеит. Сҳәыцы-зыԥуа ацәқәырцақәа сышрылаз, Хьмур лышҟа сеиҭанаԥшит. Аха уажәы лыччарагьы ааихсыҷьын, лыварҽы абыԥа иҽаны икажьыз дна-лаххын, еиҳа иоуз быцак аалхны, сышҟа иаалырххеит. Снапы назартә иҟан. Иаразнак снамцасит, аха уаҳа умцсит, иѽан. Ачын ацыхәа сышнамцасызцәкьа иԥцәеит. Сеиҭамцасит, аха убысҟангьы сынасыц сықәҽнамҭит, еиҭаԥцәеит, еиҭаԥцәеит ачын. Убысҟан Хьмур дышшәаз удырыртә даашаҵәы-шаҵәит. Уаҳагьы даамҳәалахазакәа лыварҽы ишшәыр-шшәырза еилагылаз ахьаца шьапыԥиаа быцақәа днарылаххын, есиҟалҵалакгьы ѽ-хаҳәцарык инарҽакшо, абыԥа шьапыԥиаа ашьапы иԥахылҵәеит. Нас, уаҳа ажәак мҳәазакәа сышҟа иаалырххеит. Сыԥси-сыԥси еихьымзо, ацыхәтәантәи сымч ааизганы, абыԥа ацыхәа сеиҭанамцасны искит. Абыԥа ацыхәа сыѽнацәкьыск ирыкәыршаны иҩэҩаны иианыскылеит.

Хьмур убысҟан ахьтәы цәцәеиԥш акыркырҳәа дааччеит. Дыччон, абыцагьы лара лахь днахон. Саргьы ацәқәырцақәа сеынарыҵо ацаѽ сазааигәахон. Хьмур ачын днахо, саргьы ацәқәырцақәа насгәыԥхуа мацара, здацқәа еилаԥаны ацаѽ иаҽагылаз ахьаца еихиаа ду ашьапаҟынза саннеи, адацқәа снарымцасны искит.

«Уаҳәшьа дукәыхшоуп, Ҳараз. Уаҵәы амҩа умоуп. Хиа мҩа ушықәло удыруаз. Ахызаҵә алыҵха знык иуоухьан, Ҳараз, абыржәыгьы унасыҵ уҵныкәоит, абыржәыгьы ахымҩас алҵха анҵәа иуитоит, абри удыруаз, Ҳараз». Саҳәшьа лыбжьы ҕьаҵәы-ҕьаҵәуа ишсыкәшакьоз, азыҵсы сыхьшы аҵаҩ санаақәгыла, саҳәшьа дыказамызт, лыҵсы ажәҩан ахь иҵырхьан.

Аарла ахьаца адаццқәа снарықәтәеит. «Аа, анцәа, анцәа! Анцәа ду усыцхраа!» – абарҭ ажәақәа аасҳәеит. Исызгәамҭазакәа ҵша ласык насыҵасын, саашьҭцааны, ҳахьатә гәашә ду снаднаргылеит. Нырцә-аарцә ахәқәа каххаа изырҩуан. Азыблара ҭыкәкәахьан.

Агәашә алыкә нылсыршәан, абжьы рганы иаасыртит.

Сцәырҳаны сҽыхеит. Аҵшазаҵәы икыднакьоз ҳцәнҵьыр абжьы гон. Аҵша ианаркуан, аҵша иаанартуан. Адәахьы ишшара ишахьан. Алабҽаба сиҵшҵәкьа цхыз избаз, ахы инаркны аҵыхәтәанынза сышьҭрақәлан, зегьы хәыц-хәыц ситасгәаласыршәеит.

Азхыцра змааноу, жәлары зегьы ирзыкалаз аибашьра уаҕеимшхара акәгәышьахап. Аҵларкәыкә иаҵәақәа, аибашьраҽы исцыло ауадаҩорақәа ирықәсҵеит. Саҳәшьа Хьмур, аханатә аахыс слахьынҵа иахылаҵшуаз, исыхзызоз, ахрат дшыказгьы гәыгыртазаҵәыс исымаз, сгәырҩақәеи сгәакрақәеи зегьы сындазтәуаз, зегьы амылҳам рхьызшьуаз, уаҵәтәи сҵеиҵш сыҵазҳәоз, сгәыҕрақәа сыҵабаразымтәуаз, сызқәылоз амҩаҽы егьа гәакра сақәшәаргьы цстбарак сшақәымшәоз, зегьы сеибганы сышрылҵуаз салҳәарҵ акәхарын, иахатәи аҵх дгәак-цәакуа дызсышьҭаз. Ауадаҩорақәа, агәакрақәа изныкымкәа урықәшәоит, аха уалҵуеит ҳәа акәхарын, ани саҳәшьа ислыркыз, исымпыҵацыҵәҵәоз аҷын аҵыхәагьы змааназ. Егьа каларгьы, аҵыхәтәан, ҩаҵхьа сыҩоны счамҩахә шыкало акәхарын иаанагоз исым-пыҵацымҵәаз

ацхыз быца ацыхәагьы исанаҳәоз. Абри азыблара уаҩеимышхара самхәаҽыкәа салҵит. Саҳәшьа лдоуҳа дырԥоегьых снаганы, ҳахьатә гәашә снад-наргылеит.

Абри ацхыз лабҽаба убриаҟара агәра згеит, абыржәы аибашьра ду салҵны, сеибга-сызԥыда, сҽыцххараза ҳашҭа саатәалазшәа, гәыцрак алакә хьы-шәахәа насхьнаршан, сгәалаҟара саашьҭнацаait.

Акызаҵәык сгәы иалаз Хьмури сареи цкьа ҳзымеицәажәазакәа ҳахьҽицырҵыз акәын. «Избан, лара ацәқәырцаҟәа срымылхит. Азыблара сшалҵыз лбеит. Дгәыргьаны дзыспымлазеи, иаразнак лыналыхәаҵшыха, ажәак лаҳәаха сымҭакәа азшәах еиҵш днытҵаба дызцазеи?!» – абри акәын уажәы ицстыхгаха исыцыз.

Азәы игра изап, абыржәы ажәа ҟәышк, гәыкала агәы иҭыху, иҟәашккараза инеиқәышлаҳәахьоу ҭаҳмада цеамбарк иныҳәацхьыз сара сзыҳәан ицсеиқәырхаган. Убриаҟара ԥонытҟала сгәаҟуан. Уаҵәтәи слахьынҵа азыҳәан, сыгагаҵәкьагьы сазҵаауан.

Ашьжьымҭан, гәыцхас иахеижьҭеи исымаз, саҳәшьа лнышәынҵрахь сцеит. Саб Хьмур илыкәиршаз, арагәаҵшь иалхыз аҕәы еидыҵсалақәа ирҽаз агәашә хәыҷ аартны сынҭалеит. Лгәыцәкьа снапы ныкәсшьааныза, хынтә лымаша сакәшеит. Убригьы сара сзыҳәан еиҭаҳәашьа змамыз, цьара акала игәкычгахеит. Еиҭаҳәашьа змамыз акала саҳәшьа анарцә лгәы иахәарызшәа збеит. Нас, ашьшьыҳәа-ашьшьыҳәаза лгәы снапы ныкәсшьит. Аԥонытәи сандәыкәлоз ишьҭысхыз ацәацәашь насыркын, лхаҽы игылаз астол гьежь ахы инадсырҷаблеит.

Лхаҽы игылаз аҟәардә сыкәтәаны, ашьшьыҳәа ацәазыз згәыцыршо, зыцсылԥа еишьылза ихалоз ацәацәашь сахәаҵшуан. Иаасыкәыршаны ахьацара зха-шышьы ишьҭаз анышәынтрақәа, абгъыхәа иргәы-лыхәхәа иасуаз аҵшалас, амаалыкь ицсы еиҵш аҵсцәа ргәы иныкәшәшәон. Иахатәи аҵх инканарҳәҳәыз азазаш, Хьмур лхаҽы

зеыртланы игылаз ашәҭыш шкәакәа иалаҳәҳәын.

Сылаԥш лыдхаланы Хьмур лпатреҭ сахәаԥшуан. Уажә стәан, ус адгьыл иныкәҳашҳаҭәарахаз лакә уаҩык иеиԥш. Акымзарак акы сазхәыцуамызт. Абрахь, ԥьара, наӄза, ахаан исымбазаԥызҵ исмаҳазаԥызҵ икарахахьаз дунеи рыцхак, дунеи еихажәаа хьанҭак сыкәԥшуан. Убри адунеи аҿы иӄаз-ианыз ҳәа иреиԥәа-иреиҳа акымзарак сзышьҭкаауамызт. Убриаӄара ҩныԥӄала гәашьамхыла саапсахьан.

Ус, иаалырӄьаны сыҩныԥӄатәи аҭынчра азыхкыра зегьы цыххааса, саҳәшьа лнышәынтра зԥаршәыз ахәы ԥшза иныкәҩит сан рыцҳа лмыткәмабжьы:

«Бан бара дбыкәыхшоуп, Хьмур. Иахатәи аԥх ҳазшаз сиҳәон цхыз бысирбарԥ. Аха убриԥәӄьагьы сахибааит, злыцхаҳаура. Ишԥазури, ишԥасҳәари, абзаԥәагьы иртахым, аԥсрагьы зԥәызыз, башьа заԥәы Ҳараз дызлакым, зажәымҭа азахәаш ахарԥаз, бан жәымҭа еиӄәаԥәа, бан. Аша еԥәеиԥш бныԥхахан, згылара зԥабарахаз, нан, Хьмур. Аҿа-маҿа ҟалеит. Былымкаа изфарыда, нан. Амзаҿа гылеит уаха, иадызбаларыда, ззи зымԥеи еиӄәызҭәаз, бан хәашабга, бан. Ачарашәа ацымхәрас зашҭа ауоу бжьы ҭыҩыз бан неиҭамҳәа, ашәнкыдԥа, бан. Аразреи аԥшзареи мчра рымазар, сикәырбануп, бара бзысхибаазеи, нан. Бан мраҭашәара зыԥсы ацҭашәаз, бан…»

Ахәылԥазтәи ан луаз ԥон аԥшалас иаманы. Уи ахәӄәа ирхалон. Агәылацәа уаххьа зеахызыԥхьалоз рыхәӄәа ирхыԥны, нырцә-аарцә иӄәгыланы, лаҕырзыла ан рыцҳа лмыткәма иазызырҩуан.

Абарҭ зегьы сгәырҩа иахылԥызҵ цәалашәарақәан, лаԥшҵашәарақәан. Сан рыцҳа ашәзанз лҿылаҳәаны сыбла дшыхгылаз, саҳәшьа лнышәынтра ааныжьны аҩныӄа сҿаасхеит.

Агәашә сҭалааныза саб дысцылеит. Саб имышьҭа шыбзиаз иаргьы идыруан, саргьы издыруан.

«Ашьжьымҭан азә духҭыгәлааныза сара суҷылар еиҧьысшьеит!» – иҳәеит саб ихы-иҿы ччаҷшьк аҷәаара ныкәиршан. Уаҳагьы ацымхәакәа, аҩцара шыҟаз иҿынеихеит…

Аҩны санааи, макьана еилырымшьаацкәа инханы иҟаз зегьы еизахьан. Макьаназын азәгьы еибашьра ҳәа ддәыкәрымгалацызт. Рацхьаза Қәаса дысцылеит.

– Ҳараз, саб жьашәара дцарц, ишәакь анеиҷеиҷоз, ашәакь аҿцыхәшә хәычык суаҩа ианиҷсалон. Нас, убрантәи иааныхны ихәшәзага итеиҷсон. Иахьа рацхьа иуцылаз сара соуп, сымышьҭа уара узыҳәан иман-шәалахааит, иузымшрахааит, иузыцхрахааит, ахымҩас увнагааит анцәа шьарда зымчу! – иҳәан, сааигәы-дыҳәҳәаланы сгәыдикылеит. Егьырҭ, дала-шьала иаҳзааигәаз зегьы, ныҳәаҷхьызык-ныҳәаҷхьызык сыкәа-смаҭра инҭарҳәеит. Аҳәсақәа сыкәшеит, исызззатәит.

– Амра атыҩ ианаклак, ауаатәыҩса бҧьар ззышьтыхуа зегьы амра зкыз атыҩ аихсра иалагоит. Зқьы хызаҷә рахь, акы амра аҟынза усгьы иназоит, атыҩгьы ахнаҷоит ҳәа. Акы ахьырҳәо акыҡоуп. Акгьы баша ирҳәазом, башагьы егьҡалазом. Абриаҡара ныҳәаҷхьыз ахьырҳәаз, зегь реиҳа ицқьоу, зегь реиҳа рыцхарак зыхәда иқәым, азәы иҿаҳәатәы ҡамлар ҡалазом, Ҳараз. Жәлар рныҳәаҷхьыз уара иузыхашааит, ашәакь алыцха-агәыцха анцәа иуатәеишьааит, сара сшамкәан сызшаз, абас сҡәашза сзыршлаз! – иҳәан, Кәаҷиагьы даасыдгылан аҳәсақәа реиҷш, инапы ыргьежьны саагәыдикылеит.

Ҳшеилыхоз, сабгьы ахы иааиуа иаҿоумкуаз аҷә ирхәаирыцқьа, изса-зсо, абзаласа еилыбзааua, иманы аштә даатәалеит.

– Дад, Қәаса, уара уакәгәышьоуп зехьынцьара иҳарҩуа усгьы. Абна Арсана рыцха изыхь унхыҷәххыланы, абни абҩа гәыгәым хәычы азна азхьамцш нтқааны исзаага, дад дукәыхшоуп! – иҳәеит саб, Қәаса ихы наиқәикын.

Қәасагьы саб иҽы цымкәа, абҩа гәыгәым аашьҭихын, дыҩны азыхь ашҟа иҽынеихеит.

Саб иааигаз ацә наганы ҳашҭа иқәгылаз ахьаца ашьапы инадиҳәалеит. Саб игәы иҭаз, ари аҧшәма цҳәыси сареи ҳада азәгьы издырзомызт, азныказгьы изқәырҧара рзымдыруа инеиҽаҧшы-ааиҽаҧшқәеит.

– Ҳараз зцыхәала дымҩахыцуа рымышра ааигааит. Ибзарзы анцәа иааишьҭааит. Шәымшәан абаапс, абарҭ иашьцәа зегьы рразҟы даҧанакып! – иҳәеит, игәы нкыдыҧшаалашәа ҳажәлантә иреиуаз азәы.

– Ҳараз ари еиҧш егьа мыкәмабара ихигахьеит, заҟантәгьы аҧсра абла дҭаҧшхьоузеи, аха иразреи иа-шареи дрыхьчагәышьоит. Идоуҳа ихылаҧшуеит, аринахысгьы анцәа деицоумкын, уара зегь зымчу, ҳазшаз! – ажәҩан днаматанеиит Баҧьга.

– Шәгәы иҭаз, хы цсыргьы, жәа цсуам рҳәоит. Ҳараз, изыхҟьа-цкьалакгьы, иаарласны деибга-дызҩыда иҩныка дыхнымҳәуазар жәбап! – иҳәеит даҽазәгьы.

– Уҽы изҳәаз хьыла иҭәааит! – ааилдыргеит зегьы. Абри аамҭазы акәасқьа ашьҭахьтәи ауада даадәылпит Ҭемраз. Цангьы-мцынгьы ишәимпалоз, акыршықәсақәа рышьҭахь иан асырҭы иаҽылсааз ижәытә шуқьаҭ харц асы еиҧш ишкәакәаза ирышҳаны, акалт иеихадақәа инархысуа, ахәда ыцарбака садаҧ ҳәынцәра ссала еибаркны. Иззакәу сыздырам, акыраамҭа иҽаи-мырхалоз ицаҧашла, уажәы асы-шәыб еиҧш иҽачын. Ари абжьарак иоужьны иман.

Абас ишынеилаҩ-еиласуаз, Қәасагьы ашә даалагылеит. Ҭемраз даалаган, зхьамцшла иҽы изәзәеит. Зегь рыла иҽырхианы данаақәгыла:

– Аҳы, дад, арахь шәааскьақәа. Абицарала анцәа иныҳәара ахьымҩацааго ахьаца ашәшьыра шәеаацашәк. Ари ахьаца, дадраа, сабду иаб Мшәагә рыцҳа иқәлоуп. Цәгьеи бзиеи акырқәа ирхаануп. Шәы-шықәсала ҳабацәа анцәа иахьимцахырхәахьоу ҭыц цшьоуп иахьа

ҳахьгылоу. Ари, адоуҳа дузза змоу ныхахәуп. Уаах, дад, арахь икәырбан! – иҳәан, Қәаса ихы наиқәикит саб. Қәаса дынкылсын, ацә аацыртланы иааиган, Ҭемраз дааивагылт.

– Дад, уара, цшзала иахьа амҩа иқәло ачкәын, арахь уааскьа! – иҳәан, саб сышҟа даахьацшит. Егьырҭ зегьы нышьамхнышлеит. Саргьы рацхьаҵәкьа снышьамхнышлеит.

Саб Ҭемраз мрагыларахь иҿы рханы, шьыжь шәацшь днаҵагылан, абасгьы ҿааиҭит:

– Анцәа ду, шьарда зымчу, жәлар ирхылацшхәу! Иахьа иахьеиларцо амҩа дықәлоит, уара аханатә аахыс ухазцо, угәра зго, узныкәуа, гәыгьрҭа заҵәыс узмоу, умаалыкь!

Суҳәоит, дгьыли-жәҩани рныхахә. Ага иқәцсоу ацслымз ахыцхьазара здыруа, ауаатәыҩса рцәашьхәы зку, асцә рхьыршаз зеыкәабагоу, зи-мцеи, еиқәызымҭәо, ацшырҭа иқәтәоу. Иахьа ашәгәы-ацсгәы иҭагылоу, ашәакьи ахымҩаси ирҿагыларц имҩахыцуа, Ҳараз Мқанба ахызацә иаҩугарц, амашәыр дацәухьчарц.

Ҳараз ицсы ацымхәрас иқәсыргылоит абри ацә еиқәацәа. Зыхьзала иқәгылоу цеицш цәгьа изыцшызар, абри ацә ахы иҭашәааит, ахы иавшәар, агәы иҭашәааит. Убригьы азымхозар, сара схи сгәи ираҩумган, саргьы Ҳараз ицсы ацымхәрас сыкоуп.

Ашьыжь шара снаҵагылан, ушьха зхьамцш ала сҿы зәзәаны, ухьзала иҟасцаз аҳәаразы, сҿы цумеырц, сҿаҳәатәы наугзарц суҳәоит, уара, ауаҩытәыҩса дшаны адунеи дықәызцаз. Ихы коумыршәын, игәы коу-мыршәын. Егьа зеибафара игәыциршаргьы иҩны ичамҩахә анцәа иҟаца, анцәа ҳазшаз суҳәоит! – иҳәан, сабду имаҟа нкаршәны анцәа диҳәеит. Зегь ҳҩеибаргылан, арыгъала ҳгьежьны ххырхәеит. Нас, саб иацхьа сааиргылан, ацә аргьа лымҳа аанкыланы дсыкәшеит. Сара саб усцәкьа ахьыҟаицаз сыгәгьы снархьит, иагьарцшааит. Ацәацәашь иикыз ххаза ишаркыз, инаганы ахьаца ашьапы инадирҵаблеит.

Иаалырҟьаны, еилагылаз азәгьы игәиҽанзамкәа, агәашә ахь аеԥәа кыднаԥаартә, игәатԥаҽԥәагаха, инеиқәырԥԥакнеиқәырԥԥакны иаакьыркьырит Хьаԥшь.

– Ҳаи, Хьаԥшь бзиа збаша! Укьыркьыршьоузеи! Бзиароума иԥубааua Ҳараз? Уԥәа иадырма, ужьы иадырма, уԥшәма уааныжьны амҩа дшыҟәлоз? Улакә доуха ала, Ҳараз уаԥәтәи илахьынԥа амҩахыԥырԥа ҳәа акрудыруама. Хара имгакәан абжьааԥны еиԥш, Ҳараз уеыбԍа иҽаласаны, амшаԥ аҽны Аныхамԥа адәы ԥшзаҽы аҳәаҟьарахь шәкылсуама? Мамзар…

Шьыжь шәаԥшь унаԥагыланы, ашьха зыхь еиԥш, убжьи уареи шәԥәырԥра анасыԥ иатәхааит, аманшәалара иазҳәазааит сара сеиқәзыршлаҳәаз! – иҳәеит Ҭемраз, Хьаԥшь акьыркьыршьа гәахәа-гәыԍрак инаҭан.

Зегьы ҽымҭ-ԥсымшьа еиқәшышьы игылан.

Сара саб сызбахә ала сыбзарзык аҳәара, мамзаргьы ауаа ишраҳауа снықәара-снықхьара, сырехәара, аԥсуа қьабзла рацәак иԥшзам ҳәа иԥхьазон аҟынтә, саби сареи уи аганахьала ҳаиԥәыхаран. Ус рацәак мҳәазакәан ҳаилибакааuан. Убри аҟынтә, уажәы Ҭемраз сызбахә ала иажәа ахьироуԥәаз, сахьашьцыламыз акәу, саб изыҳәан ҽыԥ ҟазшьак идызбалеит.

«Ҳаҵоу дгәаҟуандаз!» – иҳәеит саб ибжьы ныԥакны. Уи ала зегьы-зегьы ҳәан, уи ала зегьы-зегьы еилкаан. Лымшара кәашарахеит акәын ииаанагоз.

– Ҳаи, абааԥс, рахәы насыԥ умзырха анԥәа иагумырхан. Унеи, Ҳараз, ахы аашьышьы, агәы аашьышьы, игәнаҳауп абаа! – иҳәеит даҽазәгьы даагьаԥәы-ԍьаԥәын.

– Укәадыр наԥәԥаны, уаалеи-ҩеи ухаԥазар, угәхьааанагоит умбои! – иҳәеит Кәаԥиа.

Сара абыржәыԥәкьа иаасгәалашәеит, уажәааигәа, уахынла, ахала заԥәык аҩра гәхьааганы, Естат иҟәыдырԥа ҳәа иахьашьҭоу адәы ԥшза ианакәшоз.

Сымԥсуа-смажәуа алаҳәа еиқәаԥәа еиԥш шәышықәса сыԥсы ҭазаргьы, исхашҭзом, Хьаԥшь ахала адәы

ианакәшоз тәи аҵх.

Аеҵәақәа шҵәырҵра ицәырҵхьан. Мза ҭәымҭан. Аҵхын ҵхы каии, ашышьыҳәа аҽынанахон. Сара жьашәарантәи саауан. Саншьцәа рхәы саахыҵын, зызбахә сымоу ахәы хәхәаҽы санаакылшәа, апыkka-пыkkаҳәа аеышьҭыбжь цыххаа аҵх агәы иштаҵсоз саҳаит. Азәы игра изап, изқәыслрызс зымдырит. Иаацымҵәазакәа аттаҳәа аеышьҭыбжьқәа гон.

«Дад, аѽра гәхьаазгаз аеыѽ, ҽыѽчкәындагьы ахала, уахынла адәқәа ирыкәшоит!» – ҳәа сабду ииҳәоз иажәақәа аасгәалашәеит.

Сара иахьагьы исыздырам, иара ахаҭа ҽыхәаны, арахь Хьаҵшь захьзыслҵаз. Аха иара аҵшзашьеи, анықәгыла-аақәгылашьеи, аныkәашәеи, ашәагааи алакә рашь асахьа злалнакаауаз ала, уаҳа иара иақәнагоз даеа хьзык зымҵшаазар акәхап.

Ҭыпх Аныхамҵа аеырыѽраҽы аҵхьахәы анагаз, абҕа еитцыхны, азара ҭхәаа, аекаршәны анеишьа, абыржә сыбла иаахгылеит. Хьаҵшь аҵыхәа иалагыланы инеиуаз аеыѽ аҵысыр ҳәа ишәозшәа акәын уи аҵх лаша иаласазаны, адгьыл аеиуатәны ишнеиуаз. Жәѽан икыдыпсылаз аеҵәақәа Хьаҵшь аҵырҵә цәқәырҵақәа ирхьызсозшәа акәын ишҵоз, асынтәи амза ашәахәа иарлашоз ажәѽан акалҭ иахьадубалоз. Алакә ҵхы, алакә рашь алҵрааны инеиуан ада уаҳа даеа ҽык-бзык ала еиҭаҳәашьа амамызт уи аухатәи Хьаҵшьи аҵх лашеи рлакә дунеи асахьахәра…

Хьаҵшь агәашә ахы аахырҳәҳәаны сышka иааҵшуан. Ашышьыҳәа агәашә аасыртын, агәышҵ kьаkьеи алахьи аасшьышьын, ахәда снапы акәыршаны исыманы ашҭа саатәалеит. Ахьаца амҵа санааи, Қәаса Хьаҵшь аҕәра чаца аасиркит.

– Уаалеи-ѽеи, Ҳараз, игәнаҳауп. «Аеы ауаѽы ишьа алоуп!» – рҳәоит. Аеы зцәажәом, аха зегьы абоит, зегьы еилнакаауеит. Ҳуҳәоит, абжьаацны еиҵшҵәкьа улақә-

тәаны ирхәмар! – иҳәеит Кәациа дахьтәаз, ахьшәтҳәа дҩагылан.

– Анцәа шәеихимбааит, укәадыр амаха ҩаҧхьа уеынахакра анцәа ицыхәтәоумтәын! – иҳәеит сабгьы, абансшәа ахьаца ашьапаҿы дахьтәаз. – Унеи, дад, Қәаса, Ҳараз икәадыр кныхны изааг! – иҳәеит саб.

Сара ажәак ахымҳәаазакәа, акәасқьахь сыҩхалан, абжьаацны еицш шәымтақәак рыла, скәымжәы-скаба, сыекылыршәазаны сеааибыстан, иахьада исымкыцыз сыеҕәара ҟамчы еиҩырҿаны амардуан саалбааит.

Қәаса, алеи-аҧси рыбжьара, Хьаҧшь еихаххаа икәадырны, аҧәцеицш иқәиргылахьан. Хьаҧшь санаадгыла, иаақәыр-қәырын, аргьа шьапала адгьыл аҩуа иалагеит. Ахахәда аасшьышьын, ахьшәтҳәа снақәтәеит. Ҳахьатә гәашә аартны, Ермана иқьаҧта акаршәра ҳныкәлеит.

Хьаҧшь зызымкуа, аҿазышьақәымкуа иалагеит. Сеы аказшьа уажә избазма, абга неицыхны абри акаршәра аҿықәнаршәыр атахын. Аҕәра аҿархханы искыз ноусышьтын, «чоу!» ҳәа снаҧакьеит. Амшаҧ шара ззыкалаз Хьаҧшь ахы ианақәиҵха, идәықәлеит икаианы. Ицон уи адгьыл аҿеиуатәны ҧшаласҧас. Саргьы сеы иахьа зынза ҿыцбарах избон, схы-сгәы сыҧнарҧраауан.

Иахьынзатахыз адәы иакәшеит. Аҩныка ҳхынҳәны ҳанаауаз, агәашә ааигәа ҳанааи, сышьхәа насырбан, ҩаҧхьа иҩатрысын, уаҳа иаанымгылазакәа, абжьаацны еицш акәымкәа, ашьапқәа агәыҧаҧсаны ҳахьатә гәашә инахуухааны инкаҧан, иҿырпа-еырпо ашта иаақәлеит. Игылаз хәычгьы-дугьы рнапқәа еиныркьеит. Хьаҧшьгьы саргьы иҳакәыхшеит, иҳаззатәит. Саргьы сааҿыжәҧын, аҕәра Қәаса инаиркны ахьаца амҧаҿы игылаз арымз хәхәа ду снықәтәеит.

– Ҧшзала иҧсауртәааит, дад! Иахьа уажәрааныа еицш, хьзи-ҧшеи алоугалааит. Аманшәалара улахьынҧахәрахааит, анцәа шьарда зымчу сиҳәоит! – иҳәан,

ихҭырԥа неихыхны, ҳазшаз днаиашьапкит Кәаԥиа. Хьаԥшь акәадыр нақәхны, ашҭа инҭганы иноуишьҭит Қәаса. Саргьы ушьҭа уаҳа сыенымырхакәа аеырхиара салагеит.

Агәашә аҟынза снаскьеигеит саб.

– Иагьа уадаҩра уақәшәаргьы, угәы коумыжьын. «Згәы цаз, инасыцгьы цеит!» рҳәоит. Ус цшьак уаҭәаршьеит, иуқәымзааит. Уҭиҩымхааит, уаахәаҩымхеит. Иаагылазар уабшьҭра хьымзԥ рыкәмызт, уаргьы хьымзԥ анцәа иуқәимцаайт. Алаԥшыцәгьеиаҿаԥшыцәгьеи урцәыхьчазааит уахьыҟазаалак. Уабаԥәа рдоуҳа дууп, хиамҩа уҟәлаайт! – иҳәан, агәашә ҟьаҟьаза исзааиртит саб. Саргьы сартмак сыжәҩахыр инахшьны, ҳашҭа сынҭыцит. Ермана иқьаԥҭа санаақәгылоз, даҽазнык саахьаԥшит… Нас, саб иблақәа шсыкәкьашоз, архәара снавалеит.

Абнара илыхәхәа, иҧьаԥәы-ҧьаԥәуа Хьаԥшь акьыркьырбжьы игоз сгәы асырҳәы ҭанаԥсон.

2

Ашьыбжьышьҭахь, аенышьыбжьон, ҳаисыртра аганахь абна инылыҩуын, игәырмаҷгаха: «Беу, бе-е-у!» ҳәа абгыз аҟаабжьы геит. Ари абжьы еиқәаԥәа сан лзыҳәан ишгәырҩаԥәгьаз, ишшьыгаз здыруан аҟынтә, саб инапҩымҭа апхьара саакәыцын, астол гьежь иныкәсҵеит.

– Унан улақәа тухааит, иагьаншам, иагьаныхәлам, ушԥанаҳадыҳәхәалеи, уара ашьашәы-абжьныха итарԥацхаша! Ухы згаша, уԥсы згаша уҳәааит! – лҳәан, сан инеималтәеит. – Макьана цқьа амҩагьы дыкәымлацтеи, ицубаауазеи, уара абна илзааша! – нацылԥан, лгәырҩа даҽа гәырҩакгьы налзаԥлан, лхы лымагәыхьха адәахьы дындәылԥит. Уи ацхь иаргәаҟуаз абгыз ашьашәы

иҭарыблышагьы иааԥәымҭзакәа: «Бе-е-у! Бе-е-у!» ҳәа абжьы агәырԥа еиԥәацәа еицш, иааԥуан.

Сан абгызи аты абжьи лаҳар, ԥныҵԥалагьы дәныԥалагьы ашә занз налшәылҭон. Ҳаҭеимышхара абгыз абжьы ахьгаз, уеизгьы-уеизгьы аҭаацәа лыҵсаак дырмоур ԥалазом ҳәа илыҵхьазон, агәра гангьы дыԥан.

Сара абри ахҭыс сызлацәажәо ҽеила сахаануп. Саб Ҳараз арра данцоз, сара жәаха шыԥәса схыҵуан. Зегьызегьы сгәалашәоит. Саб иԥымҭаҽы ииҳәо аҭыҵԥәа зегьы иахьеиҵш исгәалашәоит, мшаҽнеиҵш сыблаԥәа ирых-гылоуп. Амала, иахьагьы уаҵәгьы изԥәысҵара сыздыруам, саб Ҳараз афронт ахь данцозтәи ахҭыс ахьиԥуа, ҳара ҳазбахә иԥашьангьы иахьиҽаимыршәыз. Сангьы саргьы, сашьцәа хәычԥәагьы азәгьы ҳаигәаламшәеит.

«Аа, уара газа-цшза, уара ушьҭа уеыԥоҷԥәынхарц егьугмеи, уаб Ҳараз шәызбахә ахьимҳәаз змааназ узымдырзеи? Ушьҭа сара усзызырԥ. Ҳараз шәгәа-лашәара акәым, уахгьы-ҽынгьы ихәыцра иалаз, игәы иҭаз, ихы иҭаз шәара шәакәын. Аха ақьаад ианимҵеит Ҳараз ицәанырра зегьы, избанзар уаб даԥсуа хаҵан, дад, иҭаацәеи ихәычԥәеи рахь имаз игәбылра ақьаад аҽы ацәыргарагьы аԥсуа қьабз иатәымызт. Иатәымызт усҟангьы, иатәзам иахьагьы, уи ныкәызгои, еилыз-кауеи дкалар. Абри удыруаз, Адгәыр!» – ацәашьы иацәа еицш ихха-ххо, идунеи ҽыцха, аесиҵыхны саԥхьа инышьҭалеит, сгәы ашьҭыбжь иахылҵыз, сара сзыҳәан иҵсеиԥәырхагахаз абарҭ ажәаԥәа.

Саб данырга ашьҭахь, инеихык-ситцыкны, сабду иашьа ицацәа зегьы ргеит. Нырцә инхоз саншьцәа: Леуа, Пиа, Арушьан уҳәа, лак инасра азәгьы даанымхеит, зегьы наганы афронт инаҽарыҵсеит.

Аибашьра ианалага, мчыбжьыкгьы мырцыкәа, ҽнак, Бзанԥыҭ еиҽкааны иԥаз арратә баталион аԥынтәи хәԥык ҳашҭа иааҭалеит. Мшыбзиа-хәлыбзиа-егьи ҳәа акәым-кәа, иаахжәаны:

– Уабду дыҟазами, уара? – иҳәан, аҩаза зҫататаз, иҵьаз тапанча ду наидҳало даасыдгылеит.

Сара, аиаша уасҳәап, зынзакгьы сиҵәымшәазеит. Амала: «Саб дыҟазар ус ҟоуҵозар убарын!» – аасгәахәын, саагәыҵшаа-хыҵшаан, сылаҷырзқәа нхаҟәкәалеит.

– Мамоу, баба дыҟазам, уахагьы даазом, Ҷәадаҟа дҵеит! – сҳәеит, снеицрашәан.

– Уахагьы саазом иҳәама данҵоз? – иҳәеит ани атапанча зыкәныз, илахь неимаирҵахәын.

– Ааи, уахагьы саазом иҳәеит! – сҳәеит.

– Дмааua, дмааua, инеиқәикыргьы салазоит! – иҳәан, данаасыжәҵ, егьырҭгьы неыжәҵит. Рыеқәа наганы, раҷәрақәа аҵәҩан шьаҟақәа инархарыҵсан, ҳҵәа ашәшьыра иаацагылт.

– Нас, Ҷәадаҟа дҵеит, уахагьы даазом уҳәеит, аа? – иҳәан, алархәаса кәаха неиҫиршазшәа, ихы-иҫы аациркьыҫеит ани ацхьа исызцааз, ишьапқәа иаҳә-ҭапсаны ашьацра дахьылатәаз.

– Ала аапкыр иахьцо Ҷәадаҟа ҳаҷоу дцаait! Дказцазеи, уара? – иҳәан, деиҭацаа-цшаait.

– Сыздырам! – сҳәеит сшьамхқәа сыцамгыло сгәааны.

– Уахь шьха шьапуп, Самсон дицәахырц дцазар акәхап! – иҳәеит, илтәжәҩа ылыҩрызшәа, арыцъала иҭасны ицыркьуаз.

– Уи сара исыздырам, сара саб афронт ахь дыҟоуп. Уара узымцеи афронт ахь! – сҳәан, азартрашә еицш схахаза, сааи сааиҫагылеит.

– Ари дзакә хәычы партахьузеи, уара! – иҳәеит еицыз азәы сааԥьеишьан.

– Партахь сыздырам, аха аамзышәаҵәкьа иоуп излазбо ала! – иҳәеит ани ацыркь.

– Самсон иахьа, ма иацы ара дыҟазамзи, уара думбазеи? – сынҭицаait, ахәычы аамзышәа зҳәаз, ашәақь

ҩыз ду иатҵаз.

– Мамоу, дсымбазеит. Уигьы афронт ахь дцахьеит. Алиошьагьы, Чапагьы, Ладгьы, Кәарсантелгьы, урҭ азәгьы дыҟазам, аибашьрахь ицахьеит! – сҳәеит сылабжышқәа ҩхаддылан.

– Уара иузымдырзои Самсон арра дшымцаз, дышдезертиру, дшыбналаз, дшабрагьу? – деиҭанасазцааит уи.

Сара, цабыргыцәкьаны, Самсон афронт ахь дцахьеит ҳәа акәын ишыздыруаз аҟынтә, сыцсахы ҩеилашәан:

– Мамоу, уара ухаҭа уоуп ибналаз, Самсон дыбнамлазеит, арра дцеит, еибашьра дцеит, иуаҳама? – арцәааҳәа сыҳәҳәаны снеигәыдхахалеит.

– Уиҟәаҵ уара, ахәыҷы дхәыҷуп, иидыруазеи! – иҳәеит Рашьыҭ.

Ашьҭахь излеилыскааз ала, Самсон арра дымцазаҵәкьеит, абна дылалеит, дабрагьит.

«Ҳажәлантә лак иасра азәгьы днырмыжьит. Иаанхаз хәыҷи-дуи уаха инеидҳәаланы иргозаргьы иаар-хаҵгылоз ҳәа азәгьы даанымхеит. Азәы идунеи ицсахыргьы, ҳҟәаҵараҿы днаганы анышә дын-цәыҵазыҳәҳәоз ҳәа азәгьы дыҟазамызт, иҭадырцәхьан. «Изҭаху иитаху иҳәааит, дшәеит ҳәагьы сзырҳәааит, дыцсахҩуп ҳәагьы рҳәааит, уи сара хьаас исымазам. Сара инхаз сашьцәа рыхшара рыхьчара суалуп, мышкызны анарцә ҽцныҳәа смоурц азыҳәан!» – иҳәазаап Самсон.

Иҟарцахуааз, ииаизгьы, аибашьразы акгьы иаҵсам ҳәа инрыжьҟәаз лашәи-цыркьи, кылгәыгә-мылгәыгә-қәак ракәын. Иаахаха-чахаҟәан, егьшалымҵуаз анырдыр, интышахәаша ицеит.

Ахәылбыеха сабду Ҭемразгьы дааит. Иказ, избаз сгәы иснамырҳәо, зегьы-зегьы неиқәыртәа-неи- қәыргыланы иасҳәеит. Сан сабду иҿы усгьы дцәажәазомызт, ус дгыланы даҳзызырҩуан.

– Уара иудыруазма, баба, Самсон арра дшымцаз? –

снаиазцааит сабду.

– Издыруан, дад, издыруан! – иҳәеит сабду иааигәамырцхазакәа. Уи азцаара уаҳагьы даламцәажәазеит.

«Сара схаҭыц аҽы хәҩык сашьцәа еибашьра ицеит. «Џьабара қамса убахьоума!» – Урҭ зегьы рлахьынца зеицшрахо сеидроу. Рышьтахьқа уаа гәарҭак аанрыжьит. Хаз аамҭак ҳҭагылоуп, Ҭемраз. Уаргьы ушьта уқәра уфахьеит. Иубахьоу абзиара ацкыс, иухугахьоу ацәгьара еиҳауп. Иаанхаз ирхылацштәуп. Убри ауп сара иахьазы хысгьы-гәысгьы исымоу. Изҭаху иитаху иҳәааит. Ауаацсыра инхаз еибгазаait, азәгьы тәамбашақә дырзымныкәааит. Абжьарак, аамта иамызҩо акгьы ыказам. Сара ҳәа узеу иртаху сзыруааит, исзырҳәааит. Амала, иахьа зхәыштаарақәа ааныжьны, аурыс ицсадгьыл ахьчаразын ицаз, мышкызны рыҩны рчамҩахә қалааит, абжьарак урҭ икарцаз, «ахыз хымҳа-цьымшьа мгьал рхаара ицаз» иаҩызоуп. Ҳара ҳацсадгьыл аиҳа аханатә аахысгьы, атәымуаа рхахә ылхра акәын ҳазқәызуаз!» – иҳәеит Самсон.

Иасҳәараны икааз, уи даагылазаргьы, ианиҳәа, иҳәеит, агәыжь даҩызоуп. Икоуцарызеи, Самсонгьы иахьатәи аамҭеи ацстазаареи иара итәала дахәацшуеит. Ҽеила сымҩашьахуа издыруеит, Самсон дшәаны ма дырҳаны абна дшыламлаз. Иара абас итаххеит, абас еиликааит. «Еибашьра ицазгьы цеит, аха иаанхазгьы лашьта-ҳәашьтамхааит!» – иҳәан, абас игәы дынтацәажәеит сабду.

– Уажә Самсон дахьыкоу уара иудыруама, баба? – сҳәан, дахьтәаз ицегь снеизааигәахеит.

– Иабаздыргәышьоит ани дахьамоу. Уи – ақәыцьма даҩызоуп. Иахьа ара дыказар, уацәы ашьха ашьапы дамоуп! – иҳәеит баба илахь нцеикын.

«Исымдыркәа, ишцасымдыруеи! Ҳагеита, цьара акы ихьыргьы, ҳнапы намзо, ҳшьапы намзо ацкыс, имцахә

ахьеиҽеикуа, абна еиқәара ахьакәу здыруазар ами. Далашьала ихәмархьада!» – ҩаԥхьа абас игәы дынԥацәажәеит Ҭемраз. «Самсон ихырхарԥа ахәыҷы изидыррызеи!» – иҳәеит аԥыхәтәаншәа.

Сабду уаҳа дысмацәажәазакәа, иблақәа кыдхаланы, хәылбыехатәи ашәаԥшь далаԥшуа дтәан. Иқьышәқәа ҷысуан. Икаларын иара ихала игәы дтацәажәоззгьы.

Сара убри аԥыхәала сабду уаҳа симазԥаазеит. Абри аламҭалазы, ҳашьцәа азәык-ҩыԥьак иааиз сабду днархазгылан, инеибартәақәеит.

«Самсон арра дшымцаз, анҭ иааиз ирдыруамашь?» – схы сназԥаait. Аха уи атәы уаҳа имырзакәа, сгәы инҭасԥәахын, снарԥырԥны амаԥурҭахь сҽынасхеит.

Иааидибагалаз зегьы раб дышьны рыхәда дахшьызшәа акәын еихаԥсы-еиԥаԥсы иштәаз. Урҭ злацәажәоз атәы сара уаҳа егьсмаҳаит. Ишеилалашәшәра еилалашәшәааныза амзырхаҿы аԥәаԥла амԥа итәаны еиԥәажәон. Арахәгьы шгәарлара игәарлахьан. Сан лыхьуарзы иаҭаз амԥа снаҭабзаҳәеит. Афархь мцагьы аӷӷаҳәа амԥабз ҩарыҽхысын, инеиԥралеит. Абрии абрии рыбжьара, зхы ҵены избаз иеиԥш, иаалыркьаны акәкәаҳәа ахысбыжьқәа неиларԥеит.

– Дида хаас! Ари Грышьараахь ауп ахысбыжьқәа ахьго. /Сан Самсон Грышьа ҳәа иалҳәон./ – Грышьа дыршьит, Грышьа дыршьит! – лҳәан, сан сабду икны зыбжьы ҭызымгацызгьы, аҩны дныҩнаԥәаан, дын-дәылкьеит.

Ашҭаҿы итәаз ҳашьцәа зегьы Самсон итынхара шыказ рҽынархеит.

Абаталион Самсон иҩны иакәшаны, алаапккәа реиԥш аҳәынҷара иаҿын. Аҩны иҩназ зегьы хыла-гәыла иаадырҳәеит. Зхы-згәы еиқәшәамыз, Мач зыхьзыз Самсон иаҳәшьа, лнапқәа лышьтахь иҿаҳәаны, ахәыш-ҭаара ахакны дышьтан. Деилаган рыцҳа, леилагара адагьы, дҿаҳагәышьан, лҿы еилгомызт. Дгәамсо аеҳәа ахаҿы дкажьын.

Сабду дназлаз, ҳашьцәа ахыхә-мыхә инхаз ахьцаз саргьы срышьҭаланы сцеит.

– Аргамаду амаҷурҭа дыҩнан. Уи саҷәымҩашьо агәра ганы сыҟоуп. Ҳаргьы азы ҳалымкәо ҳакәшаны ҳгылан. Нас цашьас иҟаиҵазеи, уара, абри ақәыцьма? – ҳәа дцашашо дгылан абаталион еицыз реиҳабы.

– Ақәыцьма қәыцьмоуп иахьугалакгьы! Дызцәуршәозеи дызцәурцхашьозеи ала шлам илоу ауаҩы хәымга! – иҳәеит Рашьыҭ ивараҿы игылаз акьылыкьаҿ.

Сара амаҷурҭа аҵзамҵ сыҟыдыргәгәаланы сахь-гылаз, иҟарцозгьы збон, ирҳәозгьы саҳауан.

– Аҿы дақәыжьны даагап абна икажьу, абни Самсон ихага-зага. Ламыс имазар убри ма дышцаҷәыр-намгари!– иҳәеит даҿазәгьы.

– Уи дахьуго ҟәыдуп, амала, деилагоуп, дҿаҳауп уҳәеит ани ахәыртлагь, аха лылақәагьы егьрымбазо дхамбоума? Лашьа аҩны дыҟазу дыҟамзу лзымдырзои? Напышьашәала акәзаргьы дыршәазар илҳәараҟара зҩаҷәгьа лцынца иҵагылааит! – иҳәеит, ихәы дылахаха есргьҳәа зшьапы иқәгылаз азәы.

– Унеины даархамчами удин аныс, иалцуа убап! – иҳәеит акьылыкьаҿ.

Абри аамҵазы, зқьышә хыцсааза игылаз азәы даарылцын:

– Самсон зеицшааны дцазеи, бара ацгәы цсы зхоу, аҵыныш! – иҳәан, ачымазаҩ дахьышьҭаз шьаҷәқәыцла дналыцәхасит.

– Иууазеи, лашәа аҷсымҩа ылукааитеи, уара аҳаиуан, абри арыцҳа лоума узиаааиуа! – иҳәан, сабду иҟама нтцааны иҿааихеит. – Самсон уишьҭазар, ухаҵазар дыцшаа. Уи ажәҩан ахь дымцырзеит, абра цьара ааигәасигәа дыҟоуп! – иҳәеит сабду.

– Ааигәа-сигәа цьара дыҟазар, дахьыҟоу уара иудыруеит, думцшааргьы ҟалазом. Самсон ихаҵыц аҿы уара ухы шасыс иҿоумцозар, ҳурманшәалар еиҧуп! – иҳәеит, ачалт

иқәыз ашәхаҩақәа алырҩорны икажьны, иаґра-гыланы имақаруаз даеа хәдаргәалкґьы.

– Ҳара Амқанбақәа хьымзґ ҳамазам. Азәы дхәахәахазаргьы, егьырґ зегьы афронт ахь иқәцны ицахьеит. Урґгьы абри уара уеицш ґынчла анхара-анцыра рґахын. Аха хоуп анырҳәа, рыцсадгьыл рхы ахырымбааит. Шьоукы-шьоукы шәеицш ршьапқәа «аҵьақәа» алаҵаны идмырҩазеит. Аҵсра аиҳа, аитаҵсра еицәоуп, дад, Кәаґьына. Ҳара зегьы есила еибадыруа ҳауп. Зегьы-зегьы ҳаибамырҳәар еиҳа еиґьуп. Уара уиақара ҿаґәґәала аҵәажәара азин умазам, абри удыруазаайт! – иҳәеит Кәаҵиа, иеґыхны дахьгылаз.

– Уақәыц, уақәыц, Кәаґьына, узықәгылоу ашьац ушьапы аҵыблаара иаҿуп. Уеаанукылар еиґьхарашәа збоит! – иҳәеит Даґа, деилашәаны абансшәа дахьгылаз.

Кәаґьына длеихашәы-еиҵашәеит, заҵа акы имҳәара.

– Уара, ҳара Самсон иқаиҵаз бзиоуп ҳәа ихашшаара ҳаҿым. Ииашоуп, уи даара иҵшзамкәа иқалаз хґысуп. Шәара шәаҵкысгьы ҳара егьыхьымзґаҳшьоит, иагьхьаагоит. Аха ари аҩыза аус, ас акәзам ишазнеитәу, ишызбатәу. Аламыс ҳәагьы акыкоуп. Ирхароузеи уара, арґ абыста ҿахрақәа ачуан иґырҩорны аеҳәа иеҳәашәыжьыз? Иахароузеи ани ачалт иалырҩорны икашәыжьыз? Хьарахәжәла анцәа шәашґа иґеимгалааитеи! Уажәцәеимаақәа рыфбы рго, ашәхақәа ушцарыґ-рагылоу! Уара иқоуҵаз азыҳәан, абыржәы ажәҵәкьа ажәгәара иахьґагылоу акыкақәа цшьоит. Илхароузеи рыцхак, шарамшак, абаандаҩ иеицш дҿаҳәаны ана аеҳәа ахаҿы ишьґашәҵаз. Шәхацәазар, ахара зхароу Самсон иоуп. Дшәыцшаа, дышәкы, дышәшьы. Абри ауп аиаша, абас ауп азакәан ишаҳәогьы! – иҳәеит сабду, уажәы еиҳа иеаанкыланы. – Ирхароузеи уара жәлан-тәык зегьы. Зысабицәа каҵсаны еибашьра ицаз. Шәнеи, ишыцсыша здыруа, ламыс хәычзак ззынханы иқоу ҳәа азәыр уқазар, ижәбаз еицәа жәбарц шәґахымзар, дышҿашәҳәаз еицш

дыԥшәыртла ани ачымазаѡ! Мамзар ижәдыруазааит иахьа абра бзиала ҳашҙеилымго. Ахьымзԥ ахәа, ахьымзԥ ҷашьа ҳәа ыҟазам. Ари хьымзԥ дууп, уи шәаназыжьуа ҳәа ара азәгьы дгылазам, азәгьы ихы шәаѡигазом, абри ҽеила ижәдыруазааит. Ара азәык-ѡыцьак аҧкәынцәа игылоугьы, уаҧәы афронт ахь амѡа иҧәло роуп! – иҳәан, сабду аҟәараҳәа деиҧасуа, ѡ-шьаҿак ааихиган, даангылеит.

– Унеины дышҿоуҳәаз еиԥш дцыртла, уара аилымга! – иҳәан, Рашьыԥ ани ацыркь ихәда икәаены дахьгылаз ихы наиҧәикит.

– Аламыс фара ҳәа зынзак иҧагәазаны ишәфеитеи, шәанаҧьалбеит! Уара, Самсон макьана иҧсы ҭоуп. Уаха абра ҳанааихбылхыцьлак, ашамҭазы акәзаргьы, абра дааир ҟалоит. Ара шәара иѡоны изыҟашәҧаз «аза-кәациа», хьарахәи чаҧьеи хыла-гәыла еилашәыжьыз шәанеижьып шәгәахәуама, Рашьыԥ? Зегь раҧхьагьы аара здыло уара шуакәхо удыруазаait! – иҳәеит Кәациа.

– Дызлацазеи, аѡоны ҳакәшаны ҳаштәаз уҳәеит. Дызлацазеи умбои, ее, абан дызлацаз! Уара усаса уанаханы ушыцшыз, иара аѡоны ахыб аҟауар ҭшәааны, амшын еиԥш иҧагылаз аҧатынрта дналацалан, абард зхиаахьаз аркәара дахыкәлааны дахыцан дцеит! – иҳәеит Қәаса, амцеиԥш деицрашәаны дахьгылаз.

Еицыз ахыбра инаҧацшит. Аѡоны ақьрасҭа ахарцеи ахаҳәҧәаҳәқәеи рыбжьара ҭшәааны иҟан. Зегьы ирҳәо рҿамшәо иааилахеит.

– Азәгьы дшәымбазар, азәгьы дышәмаҳазар, аҟәкәаҳәа ахысра шәаҿыneи, шәзеихсуадаз, уара? – дцааит Чмыт, уажәрааnza ҿымҭзакәа иԥшыз.

Ари азцаара азәгьы алаҿимҭзеит. Зегьы рылақәа ҭырхаха, Самсон дкылкьаны дызлацаз, иҧшәааны иҟаз ахыбра аган иахәаԥшуан.

– Аѡыстаа иҧсы ихоуп, аѡыстаацәа дрымтахәхааит! Аха уаангыл, уахьынзаҧо аабап. Есымша акәапеи азы

аанагарым, – иҳәеит Рашьыҭ, аҳ иаршьын еицш деицыхәхәа дахьгылаз. – Унеи сҳәеит, уара, дышҷоуҳәаз еицш дцыртла. Уара узиаааиуа убри лоуп! – иҳәеит ѳаԥхьа Рашьыҭ.

Ацыркь дхыԥшаало днеин, Мач дызлаҷаҳәаз ашаха шәпа аациртлеит.

– Лыԥсы уԥсхааит! Ари аҕба шахала дҷоумҳәар, ицԥәаны дцар ҳәа ушәозма, уара ашәикка! – дагьаацәыԥаччеит, абаталион ирыцыз даҷа хаззала дук, аарла иҷы неихыԥхьан.

– Коҳ, аамҭа бзиак ƙалоит! Гәдиа уанаԥьалбеит, аума улшеит, умаашьазакәа узлацәажәазеи, уара! – иҳәеит, абга хәыц иаҳәтатата, ԥьара акы абасҳәари ҳәа ицәыцыԥшуа итәаз, аарла адгьыл иқәҳәҳәоз хаԥа кьаҷк.

– Уара арҭ рҷы акәмызт уҭыԥ, Камыгә, рас каҷаѳыс уƙазар акәын. Уара, ацанԥәа рабдуԥәкьагьы сара стәы уҳәахуеит! – иҳәеит Гәдиа аарла ишьеи-ишьеи неиқәцо.

– Адунеи шԥеибарку, анцәа злыцха ҳаура! Сан дгызмалуп зҳәахьада, акәымзар, уара шәара цытѳык ишәыԥсхакыԥәкьоу жәдыруазар, абыржәы шәнаваланы шәҷышәшьуан. Шәаргьы азәы даҳкыхуеит, азәы дҳашьтыхуеит ҳәа… Шәара азәы дышәкы сыздырам, аха шәара иктәқәоу, уахаԥәкьа ашьаус иақәыр-шәатәқәоу шәоуп. Уиаԥкыс, зынза шәбаѳра аамыр-цшыкәа, шәықәзааны шәцар еиҕьуп! – иҳәеит Қәаса, абыржәымзар-абыржәы дытƙәацып уҳәартә.

– Ҳаи, иууазеи, харада-барада жәларык жәатынхала ушԥарацәажәо, жәлар рԥәыцәгьа уқәшәааит, уара амришәа иƙоу! – иҳәеит Ҭамсагә ҳәа изышьтаз хаԥа кылҳәа ҭәыркаԥа дук.

Қәаса данааѳаԥкьоз аамҭазы:

– Шәҷаанышәкыл, дад! Аҷырхагара аиҳа аҷыр-ƙәышра аханатә аахысгьы еиҕын. Уиаƙара шәы-хьмзҭқәа дузар, шәца шәѳызцәа ахьцаз. Шәыцсадгьыл аҕацәгьа дақәлеит, шәиҷагыл, ишәыхьча. Ара баша ахәа еиҷапсара егьы

иаԥсам. Арахь уиас, Қәаса, «акыр зычҳаз ашә бгьы тлазны ибеит!» Уеааикыл! Егьырахь, Рашьыҭ, ухҳь згеит, шәареи ҳареи абра ҳахкаарақәа рхы еиларсуп. Ҳаԥәгьеи ҳабзиеи еилахәуп. Азәы изыҳәан жәлантәык ишрыхәҭам шәырзымныкәан. Уаԥәы ҳәагьы мшык ыкоуп. Аус ишахәҭоу, ишақәнагоу иазнеитәуп. Иахьазны исҳәан еицш, Самсон изыҳәангьы закәанк ыкоуп, ихәҭоу дақәдыршәап. Амала, Самсон иԥыхәала иаанхаз ҳаиҭаԥәамхап. Акыр ҳалшозар, абан нахьхьи ҳаҭаԥәкьа ҳнырԥәара даҽуп. Бԥьар ззышьҭыхуа зегьы убрахь ҳдәықәшәԥа. Абжьарак, ахымхәа шәлықәланы, ас ламысдарала ахымҩаԥгара ԥшзам! – иҳәеит сабду.

– Ҭемраз, ҳара ара ҳхаԥышәала, иаҳгәаԥханы ҳааит ҳәа аума ишудыруа? Ҳара азакәан ҳаанашьҭит. Ус анакәха, ҳара ҳзакәануп.

– Шәахьнеиуа, саани, хәарҭеи, шәи-хши, харԥәи силаԥышәыххаа, ачымазԥәа ҿаҳәаны ишьташәԥа ҳәа шәарҳәама шәаазышьҭыз? – иҳәеит сабду даԥрамлакәа.

Рашьыҭ уаҳа сабду иҭак ҟаимԥазеит. Даахьаҳәын:

– Шәеыжәыл зегьы! Акыр ҳалшозар, уаԥәы ыкоуп, уаԥәашьҭахь ыкоуп. Ма иара, ма ҳара! – иҳәан, икамчы ааирҟым-кымын, иаразнак дыҥеыжәлан, ашҭа дынҭыԥит. Егьырҭгьы: «Сԥаԥгьа ҳәа дган дааргоит!» ҳәа Рашьыҭ иԥыхәа иналагылан ҏеынархеит.

Икарԥарыз сашьцәагьы, рхы рымагәыхьха рыҩны-кақәа рахь ҏеынархеит.

Аԥхьангьы иҳәатәын, аха ҳәак ҩ-каканк аҿыԥамзеит. Абриакара арыцхарақәа икалаз ицаадыркәрылеит. Исҳәарԥ истахыз, Самсон дтаацәаразамызт. Иуаҩыбжара дшынахыҳәҳәахьазгьы, иаҳәшьа ачымазаҩи иареи ракәын аҩны иахыз.

– Самсон, уанаԥьалбеит, урахә-ушәахә рзеихцом. Укәты ҩыцса уашҭа иазкуам. Уԥшра ыкоуп, усахьа ыкоуп. Уеи укәадыри еиқәуп. Ажәлар ҏеы унагоуп.

Унеишь-уааишь ҳәа уарҳәоит. Иузымхо ҳәа акгьы ыкам. Унхара-унцыра еихачацоуп, еицачацоуп. Нас, азәы имаҟа нкаршәны унасыц дақәымшәизар, абаацс, зегьы иреиҧу ҳаҧоу иҩнатә днанагааит. Уара иушьашәалоу, утәы-умаа нап надкыланы иуцынхаша, иуцынцыша азәы уаалых. Ицәымыҧхахьоу ҳәа азәгьы дкамлазац. «Аҿара зшаз, ажәрагьы ишеит!» – рҳәеит дызтахыз. Ари знык акәымхеит, ари ҩынтә акәымхеит, аха Самсон ацәгьагьы абзиагьы ахиҳәаауамызт. Ацыхәтәан, зынза данкыдырцалазалак:

– Шәшыстыҳәра, шәдин аныс! Схы хәымкәа ахәырбгьыц ақәсцома? Дабастаху мариа-мырса мырхәацхәацҳәа, ҩынтә-хынтә лымҳабыста налакшаны быста хьасак сзеилалыгзоит ҳәа ацҳәыс! – иҳәон дахыхәмаршәа. Амала, иара ижәлантә рахь, азәы егьа наа дымнеиуазаргьы, амц ихирцрааууамызт. Игәы былуан адунеи азна. Гәыблышьалагьы, ҟазшьалагьы, леишәалагьы азәгьы диеицшзамызт. Ауаҩы дрыцҳаишьон. Иатахханы иҟалозаргьы, жәаҩык рзы иаанымгылоз иакәын. Сшәап, сырҳап-егьип ҳәа згәы итаз иакәмызт. Абас дшыҟаз рдыруан иара ееила дыздыруазгьы. Ҩынтә ажәа уҳәар афҩы амазаргьы, Самсон тәамбашақә уивалар иуанаижьзомызт. Убри убриаҟара дкьиан, убриаҟара дразын, убриаҟара дтатан, ауаа рыцсы дырзалхуамызт, аха дгәааргьы дбаацсын, дбаацсзан. Сара схәычын, аха Самсон иҟазшьа здыруан аҟынтә, есымша игәы иахәарыз аҟатара сашьтан. Цәгьала бзиа дызбон, аха сагьицәшәон. Аиаша уасҳәап, даара дхата цшзан. Иҧыр цата ршақәа, аҩны данықаз, днықәианы ицсы анишьоз, ицатартәага аацәырганы есымша ицата иналеицон. Самсон ахата цшратцәкьа иман, аха ани ицатартәага ицата иналхны, инеиқәырцшьыхааны данааҩагылалак, зынза адау цшқа исахьа ныликаауан. Икәымжәы, икаба, ихтырца шкәакәа цстҳәашцас ихацыруа, имсаҟаи ҟама чапа,

икәтыц кьарахә, иоупахәылда хә-сиқәырҳә иныдкыланы, ихәда цәыца рак итыхны, абри иныс узымҳәо, иесыхәа иатцәа зызымкуа, аецырха агәыцҳәаны, езгьегь кәадыр кәы-нашәк анпыккала, иегәара камч еиоырҽаны икны данаақәгылалак, ҳаи, абри акы дыскьарзындаз ҳәа згәы иаанамгарыз дыкамызт.

Абас, «зхы азыҳәан имыждоу, ауаа рзыҳәан дрышҳаоуп!» ҳәа, уи ауао ихы азыҳәан дыкамызт, ицсы зтаз ауаа рзыҳәан акәын. Аиҭара зыбжьаз рус арзақәаразы, реинрааларазы Самсон икны имоахыцуан. Абна илаз абрагьцәацәкьа игәра ганы рымаза ицаркуамызт. Самсон иооны абрагьцәа шыкоу рдырыргьы, амилициа дырзыгәаҭуамызт. Убриакара игәашьамх цьбаран, ажәларгьы бзиа дырбон. Жәлар рашәаҿы ишырҳәо еицш: «Шәақьк итыцуаз хык азыҳәан, сгәы трысны тлак снавагылап!» ҳәа игәы итамызт. Ахацара аганахь ала соуп ҳәацәкьа дыкан.

«Абас ауаоымыш дызлакамыз иалаказ ауаоы кашыр, ауао кәыш, зууажәлари зыцсадгьыли зхыхьыз-изгәыхьыз, еиҳа данатахыз аамтазы ихы зыцхьеикзеи Самсон?» Самсон ихымоацгашьа ацыхәала, саншьцәа рахь, еиҳа рымаза зцарымкуаз, сашьцәа рыцәгьеи рыбзиеи иалахәыз, ирзааигәақәаз азәык-оыцьак злахәыз еилацәажәарак карцахьан.

– Ауаоытәыоса иҿара итигаз иказшьа ицыцсуеит. Уи ауаоытәыоса ихаҿсахьа изыцсахраҳа, иказшьагьы изыцсахзом. Аказшьа ауаоытәыоса ицизом. Ицәымгреи, игәаҭи, игәыроеи ианырнашцахогьы калоит. Аказшьагьы ахала икалазом. Ауаоытәыоса иламыс, ихарахәыцра уасхырс ишамоу еицш, аказшьагьы аиҿыхыртақәа рацәазоуп.

Абри зхысхәааз Самсон иоуп. Самсон икасцаз хьымзҭыдароуп, тироуп, аахәароуп ҳәа дыказамызт, егьхьааигазомызт. Избан уҳәозар, Самсон анцәа иахь ала, сара сиашоуп ҳәа дыкан. Иара икаицаз рыцхарак, мамзаргьы

гәнаҳак сыхәда иқәнаҵоит-егьиуеит ҳәа дыҡазамызт. Сыламыси суаѳреи рҽаҵхьа сыцкьоуп ҳәа ихы иҵхьазон! – иҳәеит Кача, реилаҵәажәара ахы ааҵирт-лан.

– Егьоуҳәаргьы Самсон хҽыхшьа имазам, ҵьым. Иҡаиҵаз ианазыжьуа ҳәагьы азәгьы дызбазом сара усызҵаауазар. Ауаѳы ижәлар дырцәыбналеит. Иѳоны ихәшҭаара даҵәыбналеит. Абжьарак, Кача, уара – аҡазшьа, агәаҕи, аҵәымҷреи, агәырѳеи ианырхылҵ-уагьы ыҡоуп уҳәеит. Самсон згәаҕ имада, ицәы-мыҷхада уеизгьы-уеизгьы абас еиҵш, ауаа иатәа-рымшьаша ҡаиҵартә? Сара суазҵаауеит. Уара уаѳ кәышк уоуп, ихы зыхирҡьаз арбану абри еицырдыруа ауаѳцсы? Иҡамлари сара ауаѳытәыѳса иҡазшьаҽы сѳашьозар? Иҡамлари Самсон диашаны, сара сым-ѳахкьазар? Исоуҳәозеи, Кача абри аҵыхәала? – иҳәеит Мазлоу, иажәа нҽахиҵаан.

«Ҳара аурысҷәа рхахә ылаҳхуанаҵы, ахаангьы бзиарак ҳаҟәшәараны ҳаҡазам!» – иҳәеит Самсон, абри аибашьра ианалага мчыбжьыкгьы мырҵыкәа. Ҳаазыкәшәаҟәахьоу арыцхараҟәа зегьы, иахьагьы-уаҵәгьы убырҭ рыбла ихызбаалоит! – иҳәеит. – Аиаша уҳәозар, ҳара «Агәаа рысакаса Каҵатәык иеанижьлон!» ҳәа ирҳәаз ҳаѳызахеит. Урыстәыла, дад, аурысҷәа, ажәѳан зхыбуа аеҵәаҟәа рхыцхьазара рхыцхьазароуп. Иахьа рыбжаѳык ндырцәаргьы, рыбжаѳык аанхоит. Уара? Уара уаѳак азна ауп уахьыҡоу! – иҳәеит. Сыҵ-садгьылҵәкьа иаҟәлазар, уахаҵәкьа схы ақәсҵоит, ус аҳәахәдара, избан, суазҵаауеит! – иҳәеит. – Аҳа, ушьҭа уара унеины Самсон дсырҡәышуеит ҳәа уалага! – иҳәеит Кача.

– Самсон ииашареи ииашамреи атәы уажәы азәгьы дазызырѳырцгьы иҭахзам. Иҡаиҵаз ҽеим, ипатудоу ҡалаауп. Иҡалаз ахаҭа ауп ирҳәо. «Ахәра аҭыҵ ҕьаргьы, абз аҭыҵ ҕьазом!» – рымҳәеи, уи иагьиаша ѳаҵоуп! – иҳәеит Кәҷаҷ дахьтәаз.

– Анҵәа аикәым ҳаумырхәан, ара уеизгьы-уеизгьы абна алымҳа аиоурым ҳәа сыҡоуп. Ҳара-ҳара ҳауп еицәажәо.

Ҳашьцәа, ҳаншьцәа заҟаҩы афронт ахь иргахьоу жәбоит. Иаанхазгьы, иахьа-уаҵәы ҳәа реырхианы итәоуп. Уара аҕа дҳақәлеит, иабашьтәуп, иашоуп. Аха хәыҷи-дуи, ҭаҳмадеи, ҭакәажәи, ииаг ада даҽак ззымдырзо ахымхәацәа арахь инхаз, адунеи иақә-лахааит, аха азәы акы ааихьыр аурыскәа ааны ддырсеиуама? Уаа гәарҭак ахьыкәцыз ацуҭа, цьара шәаҵьҳәаҩыкгьы даанхар акәзами, сеидроу? Ус акәзар, Самсонгьы аполитикеи амилаҭ рдунеии дшахәаҵшуа иаҷыдангьы, абыржә сызлацәажәо аганахьалагьы акы дназхәыцқәазар акәхап. Цьара ихатәы еишәахьчак днықәымпшыкәа, цьара даҽазәы изымбо шьха зырҩашк дзаампшылакәа, ус баша хсиқәырхагас абри аҩыза ашьаҿа еихигарымызт. Абри аганахьала иара сара схаҭагьы Самсон сиқәшаҳаҭуп. Ара абна дылалаҵы, афронт ахь ицаз ҳаҷкәынцәа ртаацәа рхәуа, цәгьа-цәыфарас иҟоу зегьы ҟаҵо дгәарлозар, усҟан, дад, атәымуаҩ даҳтахзам, ҳара ҳнапала итып дықәаҳцоит. Абжьарак, иажәракьны ҳажәлантә ирыххалаша хьымзԥ дук Самсон иҟаицеит ҳәа сара хаҭала исызҳәом, – иҳәеит Астамыр дгәааны, иҟаҵшьыра аҟаҵшьра аццаны дахьгылаз.

…Сабду дназлаз сашьцәа зегьы аҩныка ихынҳәит. Аха абра абри аус аҽеи шахылымҵуаз рдыруан, амала цсыхәас иартарыз рыздырамызт. Уара иуҭаху ҳәала, азакәан – закәануп. Азакәан дара заҟәцомызт, абжьарак…

Дцәырыжәга шәашьа, мамзар аус шәаҟәҳаршәоит ҳәа иаақәгылар, иҟарцараны иҟоузеи, аирак рҿы хәахәак дрылҵзар? Иара Самсон ихаҭа имацара изихәаҵшрызеи. «Хык уаҵшны, шә-хык шаҭа!» ҳәа ирҳәо мцума, мцзам. Ишаҭатәуп Мқанаа, избанзар урҭ рыцкәынцәа жәаҩыла еибашьра ицахьеит. Аҵхьан исҳәан еиҵш, егьырҭ Самсон иашьцәагьы, иахьа уаҵәы аибашьрахь амҩа иқәлоит. Ара Амқанбақәа хара рыдзам, ҿцныҳәагьы рмоуроуп уаҩреи, хара ахәыцреи, ламыси ҳәа акрыҟазазар. Абарҭ рҩыза еилыргашьа змам, зҭак узымпшааува азцаарақәа сыҟәпапон, абри иҟалаз сахьазхәыцуаз.

Ахәыҷы данхәыҷу иибо-иаҳауа ихаштәом. Аха сара исхәыцуази, Амҟанбаҟәа зегьы ргәаанагара, риашара, риашамра уи азакәан иабатахыз. Азакәан иатахыз акызаҵәык акәын: «Дцәырыжәга, Самсон Мҟанба! Уи ицсадгьыл ицсахит, ихәтоу ашьауга дақәыршәатәуп!» – абас акәын Самсон иус азакәан шахәаҵшуаз. «Ма шәара, ма ҳара!»

Абри анықала аухаҵәкьа, аҩны уаха ирыхьчап, иазкылыцшып-егьип ҳәа акәымкәа, аҵых агәы анааиҩнашоз, Самсон азыхь аҵыхәаҽы абна даалҵын, иҩны аштаҽы игылаз ахьаца ду иеаатеикит.

Абри аштаҽы уакьан-чакьанк ҟалахьеит ҳәа уаҩы игәы иаанагомызт, зехьынцьара аҵх каии, аҵгәы шьаҽа ҟаҵо, имыццакзакәа, ишьшьылаҳауа аҵара иаҽын. Акызаҵәык, ажәгәара итакыз ажәқәа иналаршәоаларшәны рыцәцәабжьқәа гон. Убарт заҵәык ракәын аҵх атынчра ахәы-ажьы еилазыргылоз. Цабыргуп, цаҟа, цьара харантәи иааҩуан лашбжьык тахәаеза.

Самсон ҳамтак ахьаца иенадцаны аҵых цәца днылахәыцит. Абыржәы дҽыцххараза дсиҭаназхәыцит иҟаицаз. Дрызхәыцит иашьцәа зегьы. Иара ицыхәала аиакәым иақәдыршәар шалшоз, уажәы ихьааха инаицралеит.

«Зегь акоуп сара уаҳа даеа мҩак сымамызт. Зегь акоуп, сара сышиашоу анцәа ду сибоит. Исҳәаз аҟны сыкоуп, дааиааит дхаҵазар, иҳалоу цибашәап!» – иҳәан, аҵых хьанта дналамақарит.

Ецәак кыдшәан, ижжаза инталеит. «Дызустха-рыдашь, анаҵьалбеит, зиецәахә кыдшәаз?» – иззакәу иаргьы изымдырзо, аҵыхәтәан аибашьра иргаз, жәибжь шықәса зхыцуаз Чапа зыхьзыз иашьа иблақәа даарых-гылеит. Ихәы-ижьы ҩеилагылеит. «Акы имыхьындаз мышрак иақәшәаша!» – иҳәеит Самсон. «Ахымҩас ивга, уара, анцәа ду, суҳәоит!» – иҳәан, игәаҵахь цьара акы неилшьаа-

неилшьааит. Уаҳа ихәыцрақәа иеыргәы-ламырхакәа ҩаԥхьа дзырҩоит. Амза ашәахәа абарԥа иԥаччон. Карабашь зыхьзыз рла ду ахи ашьапқәеи еилаԥсаны амжәа ашәшьыраҽы ииан.

«Ааигәа-сигәа азәыр дыказар, Карабашь дамбакәа каларымызт. Агәы рҭынчны иԥәазар, шәарҭа ыкамзар акәхап!» – каиԥан, итапанча харшаланы иааикын, дызԥагылаз ахьаца даннамҭыԥуаз, Карабашь ҭыԥуа ишьапқәа инарыԥаҳәит. Самсон иеаалеиркәын, ахы ааишьышьит. Нас зынза агәра игеит, уахала азәгьы дшихамҩоз.

Абарԥа дныԥалан, амаԥурҭа ашә усгьы иаркзамызт, даахан, ашә аартны днықналт. Аеҳәа ахакны агаз цәашьы аарла абла ҭауан. Мач дшеилаҳәаз аԥәарҭаҭәы дықәыршәын. Аԥгәы заԥәык «миау!» аҳәан, аҽы неихыԥхьеит. Уиакәхеит, уаҳа иахьтәазгьы имгылеит.

Самсон амаԥурҭа ашә дахьынхыԥыз, дшанхан, аҩныргәы длықәҳашҳаҭәарахазшәа дзымԥысуа даанхеит. Аеҳәа ахакны ачалт иқәыз ашәырҩақәа, ажьԥаа ҽырԥхьаны ахаԥ рыԥхны изҽаԥсаз, Самсон: «Абри санду исылҭаз акоуп!» ҳәа зхәы раки заки иназоз амсатә мҳаԥә ду, итҙозеи дахзызаауа иара заԥәык акралаифоижьҭеи. Аа, уажәы ахы ахыблааны, иаанхаз амҳаԥә ахәы, ԥсызак акара ахәштаара иеҳәаршәын. Ажәакала, иуҳәозар, Самсон иҩоны амш алаганы иԥеит.

Самсон иибаз деиланагеит. «Ари аҳәса рхаԥа, Рашьыҭ иқаԥамҭоуп! Иҳаибарбап уаргьы саргьы, уара Газ лԥаԥәа ргәыԥҳәы шьышь!» – ибжьы нтганы абарҭ ажәақәа ааиҳәан, дындәылԥит. Самсон уаҳагьы даанымгылазакәа дышиашаз Кәаԥиа иахь дцеит. Аԥхыбжьон Кәаԥиа диргылеит. Уа иқаз Кәаԥиа Самсон еимҳәазаргьы, аҩоны иазыруз иаргьы идыруан, аргама иблақәа ирбахьан, аха иаламкьысзакәа, иааныжьны аҩныка ихынҳәит.

«Еиҳа еиҕьуп, иқарԥаз Самсон иблала ибааит! Нас иқаиԥаша иара еиҳа идыруазар акәхап!» – рҳәеит.

Аа, уажәы Кәатциа ашә анааирт, ақәыцьма еицш, иеизышьақәымкуа Самсон дааиҽагылт. Кәатциа дыззыцшымыз Самсон иблақәа данаарыхгыла, ак сҳәақәоит ҳәа далагеит, аха ажәа аҳәаха имҭакәа абас ҽааиҭит:

– Уаҵәы ашара унацгыланы Рашьыҭ иҩоны ун-кылсны, абас сажәахә иоуҳәоит: «Иацуха, азәгьы ихы уамцшзакәа, ламысдарала, сыҩони саҳәшьа ачымазаҩи ушырхыччаз збеит. Ачеицьыкеи, сабаҵәа рыламыси ушрыҵрагылаз збеит, уара Қәаб Шьаka-ица Рашьыҭ. Уаҵәтәи амш иахымгакәа уааины, Амқанбақәа ҳаиҳабы Ҭемраз иоуп, убри зегьы збо-изаҳауа ауаа ҽеиқәа уваргыланы ахьымзг ду иҭоуҵаз сашьа еиҳаб Ҭемраз иҿы ункылсны зегьы ирбо, зегьы ираҳауа: «Ҭемраз ухаҵкы сцеит, иҟасҵаз амаҳагьара азыҳәан, Амқанбақәа шәҽаҵхьа аҭамзаара саҳәоит!» – ҳәа ишьамхы аирсааит. Уаҵәтәи амши аҵхи еицылаанза, абри аныҟоумҵа, мраҭашәара уҵсы шаҵташәо удыруазааит. Уара сара ибзианы судыруеит, Рашьыҭ!» – абри наиаҳәаны, ушзахәо уааины, ҳара ҵеамбарс иҳамоу Ҭемраз иоуҳәоит, уареи сареи ҳаиқәшәара атәы. Акы аанмыжькәа Рашьыҭ изысыцҳаз цкьа илымҳаҿы исызноугоит! – абас наиеиҳәан, абжьас еицш агәашә днахыпан алашьцара дналашәкәеит.

Иkаиҵарыз Кәатциа, азнык азы Самсон иеиҳәаз афымца еицш инаилkьеит. Аха Кәатциа Самсон иkазшьа бзианы идыруан. Ииҳәаз уавалар kалазомызт. Иара Кәатциагьы Самсон еиҭаҳәатәыс идицаз аус дазыразын, избанзар диашан. Кәатциеи Самсони реицәажәара ҵьаргьы имырзазакәа, амра аныҩагылоз Кәатциа Рашьытраа рашҭа дынҭалеит.

Ла қамса дук ҩаҵkьан, Кәатциа даасыжәсымхыр зуҵәкьом ҳәа иҿы ахәда иныцагьежьит, аха убри аамҭазы Рашьытгьы иҿы аҩәра ахаҵаны ахкаара аkынтәи дааиуан.

– Маҳ, маҳ! Ауаҩы думбазаци, алышькьынтыр

ухы ухнахааитеи! – иҳәан, ала днаԥакьеит. «Ҟоҳ, уара усыхьчарԥ сгәы иԥан, иуԥахымзар, аԥсԥәа уҫаԥхьеит!» – аҳәарашәа, уи ала қамса ганха инавалеит.

«Оп, ари даазԥаз Самсон иԥыхәа ауп. Абна дырымгакәа иќам!» – иҳәеит Рашьыԥ игәанала, аха инмырԥшкәа, иҽыжәԥны зҫаазхахьаз Кәаԥиа днеиԥылан:

– Бзиала ууабеит, Кәаԥиа, бзиа ԥыхәала сашԥа уԥалазар! – иҳәеит Рашьыԥ иҽмырхааԥәакәа.

– Сара сыԥхаражәҳәаѡуп, Рашьыԥ. Самсон иажәахә узаазгеит! – иҳәан, иаха Самсон иихәаз иажәақәа ааиламырԥхазакәа, зегьы-зегьы нԥыԥкьааны инеиҷеиҳәаԥеит.

Рашьыԥ ишыԥәаз зхы ԥены избаз днеиѡызеитәын, Кәаԥиа уаҳа ажәак мҳәазакәа дыҥҽыжәпќалан, дышиашаз аѡныќа иҷааихеит.

Кәаԥиа Ҭемраз иеисыртра данаавала, ѡаԥхьа дышьтрақәлан, Самсони иареи реиқәшәареи реиԥәажәареи атәы ѡаԥхьа ихы-игәы инҭижьит. Рашьыԥ иҷы дшыќаз, Самсон изынаиԥҳаз зегьы, ԥьара дааиламсзакәа, Ҭемраз иаҳәара иҽазыќаиԥеит. Кәаԥиа ашҭа данынҭала, Ҭемраз ицәа-ижьы неихыбзаанит…

– Иќоузеи, уара, ас шааныза уааздаз абзиара иатәума, мамзаргьы?..

– Маԥ, маԥ, бзиарак ыќамзаргьы, ԥәгьара дукгьы ќамлазеит! – иҳәеит, Ҭемраз иажәа алгаха имҭакәа. – Амала, Самсони Рашьыԥи рԥыхәала, ушќа сымѡахымԥыр ќамлеит! – иҳәеит Кәаԥиа инқәырх-қәраԥашәа.

– Ишԥа, иахеижьҭеи иҷыцу рыԥхара ҳәа акыр ќалама? – ибжьы наиаԥыжьны дԥааит Ҭемраз.

– Ааи, иќалеит. Иаха ашамҭазы Самсон аѡны дааит. Ихаҭаԥәкьа ибеит иѡны алаԥәыбгақәа иазыруз. Узиҷаԥшуамызт, деихазԥштәалаха, аҳәа гыла дазнеиуа, убыс игәаҕ ихыԥәаны акәын дшыќаз. «Уеизгьы-уеизгьы

ушзахәо уцаны, иуасҳәаз сажәахә Рашьыҭ илакҭа исызҭаҳәа! – ҳәа сеиҳәеит. Саргьы Самсон иажәа цымкәа, иахьа ашьыжь Рашьыҭ иҷы сынкылсын, Самсон иаасеиҳәаз, иацсымцазар иагмырхакәа, ахәагьы аҷашагьы, зегьы-зегьы неиҷацысыххаait! – иҳәеит Кәатциа. Аҵыхәтәан Самсон дсыҳәеит: «Икалаз акалаа зегьы, ҳажәлантә рҵеамбар илымҳа акынза исызнаг иҵсахымкәа. Нас Ҭемраз икаиҵаша иара идыруеит!» – иҳәеит Самсон. Аа, уажәы абарҭ зегьы уара иуасҳәеит. Самсон иҳәан еиҵш, ҳцәашьхәы зку уара уоуп, ишуҭаху уазхәыц. Ҳара ҳувагылоуп! – иҳәеит Кәатциа.

Ҭемраз акыраамҭа ажәак мҳәазакәа адыс исызшәа дтәан. Нас ихы даақахан:

– Ҳаи, сара абри сахьымзакәа, ауаа шыҵсуаз сыҵсыр исыбаргәыз, уара. Сара сцыгәханы аҳәынаҵ сзымкыцт акәымзар, абжьарак изымбаци, исмаҳаци, исхысымгаци арбану. Сыцшышьапык наk иантагылаз аамҭазы, абри аҩыза анасыцдара сақәымшәар акәын. Уара иуҳәо анцәа иуцимҳәар цәгьагәышьоуп, дад.

Аҵсы абза дитцашьыцуа убахьоума, дад Кәатциа, аха сара зызқәа абна ҳхәаҷы анышә иамадоу ҳабацәа срыцашьыцуеит. Ҳаи, Цшьkани, Есҳаki, зыцсаҭа ахьы ахьыршо инеиша, хтырца шкәакәала аккаҳәа ҷьанаҭ шьапыла шәышцацеи. Шәыkанаҵы хьымзҭ шәықәымкәа, шәуа-шәтынха, шәынеихышь-ааихышь ҳатыр ду шшәықәырцоз, шәкахәхәа-кахәхәа шәкәымжә зырзқәа шәрыцаҷырбо аизарақәа рҷы шәахькылсуаз kамчхәыла шәшеибадырбоз, шәуаҩреи, шәыцшзареи, шәыламыси шәыцсы ишаҵацәахыз маҵара, шәынарцә гәашә шәынҭалеит.

Ауаҩытәыҩса идунеи данықәыз дыззықәыз изымдырзакәа ииасыз иоуп арыцха, акәымзар, ауа-ҩыкәра ду нитцны, дымшәа-дмырха, ицстазаара амҩа аныцшылара згәағьыз ибаргәузеи, уи дыпсит ҳәа дыцхьазатәзам, дад,

Кәаԥиа.

Ари иҟалаз саашьоуп, уаҕеимшхара дуззоуп. «Ишуԥаху уазхәыц, аԥыц иԥәԥа, ҳара ҳувагылоуп!» – уҳәеит Кәаԥиа. Маа кырԥа змам ахра ҩашра кыдлашьас иамоузеи. Џьара абри абри ами ҳәа ҳалахь инаԥыраҳкуа ҳәа акрыҟазар, ҿышьаԥхыц ахьакуа саагыломызт. Аха ииаумгои… Ауаа срышьԥан, ауаа ртәы сызбон. Аа, уажәы схатәы сзымызбо, арахь ууаҳәыр амуа, наҟ унаҳәыр амуа ҩ-бҕаԥамкырак рыбжьара снаганы сыбжьадыргылеит. Аха ииаури, иаҳҳәари, анԥәа иаҳзааиго зегьы таташьуп. Иаабап уаԥәтәи ашьыжь шара иаҳзаанаго! – иҳәан, асыԥса наиԥаԥԥәазшәа, азхыԥреиԥш игәаԥа дынԥаҕызит Ҭемраз.

Абри ахҭыс ҟалеит шьыжьы инаркны шьыбжьонынза. Ари аус аԥыхәала уаҳа азәгьы даламԥәажәазакәа амра нҭагьалеит.

Рашьыҭ, иара Самсон иҳәан еиԥш, ибзианы ди-дыруан. Идыруан Рашьыҭ Самсон игәыжәла зеиԥшраз. Ибзианы идыруан уи ииҳәаз шҳәаз, иара убри адагьы Рашьыҭ иҩызцәеи иареи Самсон иҩоны иԥарԥаз аԥсуа иԥазшьеи иламыси ишыртәымыз. Идыруан абри ахҭыс аазаҳаз зегьы инеигымкәа Рашьыҭ иԥаиԥаз гәылагьы-ԥсылагьы ишианармыжьуаз, ишиаҭәарымшьоз.

«Аеы иазымииааиз акәадыр дасуан!» ҳәа Самсон иԥаԥа далаччаны, арԥәара абардра дахуыааны дԥазар, уаа гәарҭак ҳамч иԥәымхазар, иҩоны иахарази? Дзыхурԥьозеи ачымазаҩ деиԥәырхха дҿаҳәаны дышьҭоуҵеит аха?.. Ҳәарас иаҭахузеи, абасала ауаҩы иатәамбара, ихыччара, Самсон сара дызлаздыруа ала, исанаижьзом. Зегьы зхароу сара сыхарамхәыцра ауп. Ус анакәха, Самсон иашьа еиҳабы жәлантәык рхыбаҩыжә, унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәо, зхәы иатәҳәаны изфо ауаҩы, сшьамхныпланы аҭамзааразы сиҳәар, уи сара сла-нарԥәрым. Инаԥшуагьы: «Анԥәа илԥха иоуит, игазара ихьзазаргьы, ариашашьа дакәшәеит рҳәап!» – иҳәан, Рашьыҭ Ҭемраз сатоумԥан

ҳәа иеиҳәарц избеит.

Иахьа иҟалаз абри ахҭыс, аеыцсаҟьаны ажәлар инарылаԥит. «Закәызеи, уара, Мҟанаа жәларык ыҟәыргахьеит, ҷкәынак дԥашьазар, ажәлантә зегьы адамыҭ зырнуцозеи, баба!» – рҳәеит зегьы ҿык иазеизыганы. Аха убри ацыхәала азәгьы Ҭемраз ишҟа «дышшылара» ҳәа дымԥахымцит. Иааиқәазаргьы дара-дара, зынза уатынхарала еизааигәақәаз ракәын.

Ҭемраз инхаз аешьара еизганы инеилацәажәақәарц избеит. «Хшыԥык бзиоуп, аха ԥ-хшыԥык еиҳагьы еиҵъуп!» – ҳәа ааихәыцит Ҭемраз. Ахәылбыеха сашьцәа ааиуазаргьы, ушьҭа иааилап ҳәа анигәахәуаз аамҭазы, амзырха ацыхәахь рышьҭыбжь мыргацәакәа, еиқәба-еиқәцс, Рашьыҭ рацхьа дгыланы, хԥык аецәа Ҭемраз иашҭа иааҭалеит.

Ҭемраз арҭ аниба, иааицәымыҵхеит. Аха иҵшнымцакәа: «Уаҩагьы чысла дшьы!» – рҳәоит, абри акзацәык игәы инҭиҳәаан, абарца днықыцны днарцылеит.

Ҭемраз акы иҳәашазаргьы иамразакәа:

– Ҭемраз, цәгьа ҳауба, бзиа ҳауба ушҟа ҳамԥахыцит, ҳусасцәоуп! – иҳәеит, қәрала еицыз иреиҳабыз уаԥацшь лагәыграк.

– Шәааизар, шәааит, асас аишәа дахаршьуам! – иҳәеит Ҭемраз дыхьшәашәаза.

Уаҳагьы ацымҳәакәа, зегьы аттаҳәа ианаеыжәц, Ҭемраз рацхьа днагылан, акәасқьахь инхеибагалеит.

– Ҳтәашьа ҳаҵсышьоуп, Ҭемраз уххь згеит! – иҳәан, дааԥагылан, иееиламырхакәа абарҭ ажәақәа рҿааирхеит ани ауаԥацшь лагәыгра. – Ауаԥытәыԥса даныҵсуа идыруазҭгьы, ишизымцшааува шидыруагьы аҵсра ахәшә дашьҭалон, Ҭемраз ухаҵкы сцеит. Уара акрыздыруа, акреилызцо, ацәгьеи абзиеи акырқәа зхызгахьоу, жәларык рацхьа идыргыло азә уоуп. Уара узуст᷈оу аҳәара, сара рыцҳа сакәым, снаԥысгьы ахатәрақәа ирҳәахьеит.

Ухатәгьы удыруеит, ауаа ртәгьы удыруеит. Ажәа мыцхә уамыршьыкәа, иахьа агәырҩа узаҳаргаз закәу атәы улымҳакьынза иназгар стахуп.

Ҭемраз, ишудыруа еицш, уажәааигәа Самсон иҩны иццшзамкәа иазныкәеит. Ауха еицыз аҷкәынцәа Рашьыҭ иакәын цхьагылас ирымаз, аарагьы ихы иадицоит. Ашьцса ахәцҳа дылызхуагьы, анышәынҭра дасасуеит, ианарыжьырц. Рашьыҭ иахьа хар змам иҩызцәа иманы уашҭа дҭалеит, икалаз акалаа ианаужьырц! – иҳәан, дымтәазакәа иеааикәапсаны даагылт.

– Иашоуп абри ахаҵа ииҳәаз. Шәареи ҳареи ҳабжьара даара иҳаноумшьашаз kалеит. Икалаз азалымдара, ихьь згеит аҩыза ишиҳәаз еицш, сара исхараны исыцхьазоит акынтә, Амҟанбақәа рцәашьхәы зку уара уоуп, Ҭемраз, уара уҫацхьагьы сшьамхы асырсуеит, уи сагьацәшәом, сагьацәыцхашьом! – иҳәан, Рашьыҭ иеихада иеынанирслеит, аха Ҭемраз ашырҳәа имахәар ааникылан, ашьамхнышлаха иимҭеит.

– Ушьамхы аурсыртә еицш акынза анцәа ҳноумган, аха убри акынза уара дад, Рашьыҭ, абри гьама змамыз аус угәы акынза иахьааугаз, саргьы сашьцәагьы пату ҳақәуцеит ҳәа исыцхьазоит. Цабыргуп, Самсон уаргьы саргьы зегьы иаҳгәамхәуаз ҳаҵеигалеит. Иахьатәи ахаз аамҭазы икалаз агәакра ихы ахимбаар акәын, давымсыр акәын. Аха егьа иқәухыргьы иқәуцаргьы хаҵа усуп, ҳәынҭқарра усуп. Ахаҵа ус шхаҵа усу ицандаз. Самсон дахьшәырхәындаз, дад, закәанла. Сара исмоуа, абаталион ҳәа шәызҫугьы, ажәлари аҳәынҭқари ирыцхрааua шьоук ракәу ццыссьоит. Аха ус акәымкәа, зыжәлантә рҿы, лаба-ламсы ззышьҭыхуаз зегьы аҳәынҭқар изы, ажәлар рзы еибашьра ицеит. Ари уажәы, абарҭ зегьы раҳатыр мбазакәа, аҵәы рыхьшьны, Самсон еибашьра дымцазеит, иуааажәлар драҵоуп ҳәа шәнаиқәлан, акәкәаҳәа шәышхысуаз, шәыла шаацшуаз, икалҭ нашәҫакьаны дышәхыцаны дцеит, уаа гәарҭак иҩны шәакәшаны шәыштәаз.

Аиаша уҳәозар, шәара шәхаҭақәа шәахьеибамгаз азыҳәан, уаа-шәоык азәы дахьшәзымҳәынҷаз аҵыхәала, ҭәҭәала шәахьырхәтәын, шәбаталионгьы наk еимырпҭәын. Ишәыхьыз шәацәыцхашьаны, шәхынҳәны шәцарц ахьшәыхәҭаз аҭыц аҿы, шәара шәаалаган, Самсон игәаҭ иоони, иаҳәшьа ачымазаоои ирхыжәгеит. Ҳара, ала еғьзымфаз ахаҿы шьала иҭәуп ҳәа, ахаан иаҳхымзааува ахьымзҭ ҳшәыргеит. Шәаалаган, шыкәса оажәа раахыс зхы еикәшәамыз, зҿы мцәажәо зиарҭа илаз ацәарҭанхала дҿаҳәаны дышьҭашәҵеит. Аоны, шәи, хши, кәаци, ачеицьыка аҳақи адоуҳаи шәрыҭ-рагылан, агәнаҳа шәацәымшәазакәа зегьы цыххаа-жьыххаа иоонашәыцсеит. Ҳара шәара шәышьҭахь, иааkашәҵаз зегьы акгьы ҳаламкьысзеит. Ашьҭахь, иаҳәшьа какалк лиркырц иооны дахьнеиз ауп, «ахаҵара» ҭәҭәа икашәҵаз анибаз.

Икашәҵаз ацымхәра kаҳҵоит ҳәа иашьцәа ҳалагом, иара Самсон ихаҭагьы иаҳразом. Шәара икашәҵаз азы, Рашьыҭ, анцәа дыkоуп, зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу. Анцәа шәибааит, ажәлар шәырбааит. Акыкахши, ахьарахәи ирхылацшхәу рышәицхьыз усгьы шәза-цәцазом. Абри ауп сара исҳәо, дад. Уара икоуҵаз ажәлар ирдыруеит, жәлар рҵәыцәгьа цәгьоуп, убригьы удыруазааит.

Уажәы, саланагалацәеит ҳәа сыkоуп. Аха агәы иҭоу, агәы иҭоумшьыр еиҧуп. Шәара аибашьрахь шәоызцәа зегьы ахьцоз шәзымцеи? Уара, бзиоуп, ар уреиҳабуп. «Ала анынҵәа, абга шәарыцара иргеит!» Аха егьырҭ цыркьи лашәи зегьы еизганы урыдтәалоуп. Суазцаарц сҭахуп, Рашьыҭ, изырцыркьызеи, изырлашәызеи абарҭ, иаалырkьаны, уажәрааанза анцәа ишиҳәара иказ ауаа? Убарҭ зегьы рыцоакәа зеицшроу, нахьхьитәиқәа адуқәа ирдыруама? Ирыздырзом. Зымҵәыжәоа ицагәаны измоу дызусҭада? Урҭ рыцсы аиқәырхара зыршаз, заka уҭә ацәқәеи, ажәхьақәеи, ацареи, шьхымзеи иооны инаганы инрыжьзеи? Ажәлар зегьы-зегьы рдыруеит, урҭ еибашьра

измышьҭызгьы дырдыруеит. Аха мышк-ахымшк аҵыхәа, убартҟ зегьы зҳа цхызны илырхуеит. Хҫыхшьа имамкәа, уагьы-ҭынхагьы рнапы дамкуа, агага еиҵш цәгьала адунеи дыҟәхараны дыҟоуп! – иҳәан, аарла иҽышьақәкуа днатәеит Ҭемраз.

Рашьыҵ знык цсыра дыҵсны дшыҟаз маҷара, уаҳа ажәак иҳашьангьы изымхәазакәа данынҽыжәла, егьыртгьы наишьҭархны инҽыжәибаҷан, агәашә интыҵит. Хәылц шәаҵшьгьы мраҭашәара инаҷралеит.

3

Еиқәыхьшәашәа игылаз саб истол снадтәалт. Иацы амҳабжара инсыжьыз атетрад адаҟьа аасыртын, аҵхьара сналагеит.

Агәаҟрагьы зуалу, аҵсрагьы зҵеиҵшу ауаҳытәыҳса насыҵда, ауаҳытәыҳса рыцха! – Ҳараз ипсҭазаара знигаз амҳахь дынхьаҵшын, иуаз ажәақәа инарыцицеит абас:

Зегьы зычҳауа, зегьы злазо аҵых ага гәаҵәажәпа, алаҷырз агәыҵаш иалууаа инеиуан адәыҷба. Адәыҷба қьуан, адәыҷба ҷызуан. Иазышьҭымхуазар акәхарын уаа зықьҳык ргәырҳа, уаа зықьҳык рылаҷырз. Адәыҷба аҵларкырақәа ирзымычҳауазар акәхарын, анаҵәеи абаҵәеи, асабиҵәеи руазыри рҳақи рыгәнаҳаи.

Ашьаарҵәыра иалазсаны аҵсырҭа иазнеиуан адәыҷба ҫахеиқәаҵәа. Ицон уи ҫааҳәыра ахьыҟамыз ҵьаҳаным аҵалашә ашҟа. Ицон уи, ауаҳы дуаҳуп ҳәа дахьырымцхьазоз. Ауаҳы дуаҳуп, аҵсы ихоуп ҳәа иахьихәамцшуаз адунеи уаҷеимшхара аҵахь. Ицон адәыҷба ауаҳытәыҳса илагага, адунеи ду азлагара еибамфарц иццакзаны.

Злахьынцақәа ашәеиқәа иалаз ауаатәыҳса кәа-пеишәа иҭәын. Дасу уаҵәтәи рҵеиҵши рлахьынцеи ирызхәыцуан. Дасу, гәыҷрак-гәыҷрак амцәыжәҳа ицакын. Азәгьы

ҽиҭзомызт. Иштәаз ихаҳәхаз абаԓақәа реиԥш еилатәан. Ицон адәыҷба аԥх лашьца агәы еиԥыххаа. Абраԓа иҭатәан уаԥәы ахымца иаҿагылоз ауаа. Итәан, уаԥәы раԥхьатәи ахыҵԓьара иамԥыхьашәо агәыхәтәхьымзақәа, аха уи дара иабардыруаз. Мыш-када аԥстазаара иақәиҭымыз ауаа, зегь акоуп игәыԥуан.

Сара арҕьарах аԥенԥьыр иадԓаԥалаз, ԥыԥьа рҭыԥ змаз атәарҭаҿы сыенықәкзаны стәан. Срыхәаԥшуан, агәаԓразы ишаны анцәа адунеи иқәиԥаз ауаа рыԥхақәа. Срыхәаԥшуан, дасу хаҿсахьала ишеиԥшымыз еиԥш, ԥоныҵԓалагьы дәныԓалагьы еиԥшымыз ауаа. Срыхәаԥшуан ауаатәыԥса хәыԥшьалагьы ԓазшьалагьы, гьамалагьы хәыки-ҽыки зыбжьаз, ашьыжь иԥагыло, ахәылбыеха инказыҭуа агагақәа.

Схәыцрақәа сыршьаҳан, аԥстазаара еижьага сшазхәыцуаз, убарҭ схәыцрақәа зегьы ашәымҭак азшәах еиԥш инасхазыҭын, зҵаарак азы маҭ еиԥш ишаҵәы-шаҵәуа аҿаасыкәнаршеит.

«Арҭ итәақәоу зустцәада, Ҳараз? – иҳәан, даара исзааигәаз, аха уажәы исзымдыруаз бжьык слымҳа инҭасит.

– Изустцәада, шԥа! Арҭ итәақәоу зегьы ууатәыԥсоуп, анцәа ду имаалыԥьцәа роуп! – сҳәеит, газа беиа сызбаз дарбану ҳәа сгәы иналырсны.

– Маԥ, сыҷкәын, арҭ узлатәақәоу зегьы уасақәоуп! – аҳәеит абжьы.

– Ишԥыкәу ишуасақәоу! Уара уарбану, цҳәыс илыхшаз, абас зҿы ацәа ахызхуа? – сҳәеит сааualуашан, шәаракгьы насҿхысын.

– Ҳа-ҳа-ҳа! Ахәашақәа, шәзакәыцәкьоу шәзымдырзакәа, акааметгьы шааигәахо гәоумҭазои, сыҷкәын?

«Анцәа улыцха ҳаҭ, иахьакәым ала анцәа ҳаумырԥашьан! Ари зегь зымчу иԥкынтәи иаауа доуҳа бжьуп!» – сҳәеит гәаныла. Снапы сыцламхәа иаҵаргәаны сыштәаз,

адәыҷба анаатагәтас, исызгәамҭазакәа смышьхәылԥ анаакәкьа, саатрысит.

«Узлатәоу зегьы уасакәоуп! Уа-са-қәо-уп!» ҳәа ѡаԥхьа абри абжьы аагеит, аха маҷ-маҷ абжьы маҷхо имаҷхо, зыекыдкьо аихамѡакәа ирыкәкәашоз абарбалқәа рышьҭыбжь иналазит.

– Шәеиқәшышьы ашәы захны шәызтәоузеи, уара макьанатә? Икалаша калааныза ахәаԥ ала ҭышәымхын. Акгьы камлазакәа шәхамбахар калоит. Ҳаит, аҳаҳаи! ишыдыдуа ақәа анбаухьоу! Иҳакәлаз Гитлер дышьны, иаарласны ҳхынҳәуеит! Аҳы аҷкәынцәа, иԥстгагоу, ишьамхырԥаргоу, ажәытәзатәи ҳабдуцәа рхаԥарашәа аацәырыжәга, ҳтәашьа ҳаԥсышьашәымтәын! – иҳәан, акаѡҳәа иаатиркьеит ахаԥара ашәа. Аеԥыхәшә иаԥгылаз амцабз еиԥш, иѡаԥхахаз уаа шәѡык рыбжьы, икьакьаза иаартыз адәыҷба аԥенԥьырқәа иркылԥрааны, аԥых лашьца аеынахьнагзеит, аԥсуа жәлар ршәаԥьҳәаѡ ҳабдуцәа рхаԥара ашәа.

Иахьагьы сыбла дыхгылоуп жәларык ргәыҷра еица-зымкыз, уаԥәтәи амш шара иахьызыгзоз арԥыс. Иахьагьы игәыԥшаа-хыԥшааура, иҷызы-ҷызуа, слымҳа итаѡуеит ибжьы. Иахьагьы зыхьзгьы зыжәлагьы сзымдыруа абри анцәахшара даеазнык инеиҿаԥшыха смазакәа, даеазнык ахаԥа игәырѡа мцабзха изхылԥуаз иԥстгагаз иашәабжь уаҳа исмаҳазакәа, шарԥазык зшәахшәа дынкабеит. Дахьагаз, дахьаанагаз, ила-хьынԥахәрахаз, хыхь жәѡан икыду иеԥәахә заԥәык ада азәгьы издырзом. Иахьагьы даасгәалашәаԥыԥхьаза: «Унасыԥ узыхшаны, учамѡахә уѡны изыкалозар, анцәа суҳәоит, аринахысгьы, уахьыказаалакгьы ашьашә рылыԥха иуԥитцааит, уахьчалааит уԥсы ахәага ҭанаҷы! – абарҷ аныҳәаԥхьызқәа наишьҭасыԥсеит.

Иҵон адәыҷба ҷыхәаԥцәарак змазамыз Урыс-тәылатәи акаршәрақәа ирыкәхәхәа. Иахьеиԥш исгәа-лашәоит, убри анцәа имаалыкь иакара иԥшзаз, уаѡы-шьалагьы

ҟазшьалагьы ихааз арцыс иаацәыригаз ашәа цсеиқәырхага иарҽыхаз ауаа рыпсы ҭалеит. Уажә-раанза, акнаҳарҭахь иргоз рсахьахәра зсахьахәраз, уажәы ауу неилдырган, ацәажәарагьы иналагеит.

– Уара, азә иоуп уаа-шәҩык еиқәзырхо. Азә иоуп, уаа-шәҩык ҭазырхогьы ҳәа ирҳәо зегьы шцаҵабыргу, изҳәамҭоу рыпсы сакәыхшоуп! – иҳәеит уажәрааназа ҽымҭзакәа зхы ларҟәны итәаз, зуаҩыбжарахь имнеицыз хаҵа еихых-еицыхк.

— Изхуҳәааи? – иҳәан, иватәаз ихы наиқәикит.

— Изхысҳәааз абри арцыс иоуп! Анцәа илыцха иоуааит, ҳаҧсы ҭеимҵеи, уара! – иҳәеит дырҩегь ани ахаҵа еихых-еицых.

– Уигьы ахәрашәа иаҩызоуп. Аамҭалатәи гәырҩахеыгоуп. Аҵыхәтәан, ашә аҟынза уназго еижьагагәышьахоит. Ажәакала, лахьынҵоуп иҟоу, уаҳа акгьы. Ууахҭа уаатцра ианыҵагыла, ашәа акәым, асҵәа кыдхны укәа иҭадыршәыргьы, бжьы-шьхак рыхра ҩашра иаҫоу, аҧсра иахәшәу аҫа ахш удыржәыргьы, хәарҭа змам, хәарҭа амазам! – иҳәеит, рацхьа ицәажәаз, иваракәы итәаз.

– Усҵәкьагьы ҳаҧоу дхәыцааит. «Зых иахәаз, анцәагьы дихәеит!» – рымҳәеи ауаа ҟәышқәа. Егьа саашьа уақәшәаргьы гәыглатәуп, сашьа. Есымша, угага узахыцо ҷьушьароуп. Убысҟан, хьарҳәшьа змам уцыхәтәы мышқәагьы ирыцлоит мышқәак. Урҭ амшқәа, мчыла ҳазшаз ицәуғақәаз ракәхоит! – иҳәеит ахҵатәи.

– Убри зегьы бзиоуп, аха сшәазҵаарц стахуп, ацәгьеи абзиеи збахьоу ауаа нагақәа абра шәтәоуп. Аханатә аахысгьы ҳабацәеи ҳабдуцәеи, уаха рылахьи-рыцьымшьи затәны ианышьҭалоз, рацхьаза иргыланы анцәа иззиҳәоз: «Аҧсра бзиа, аҧсра цшза анцәа исатәашьа!» ҳәа акәын. Ииашоуп, аҧсра хәа аҧсра ҽаша ҳәа ыҟазам, аҧсра – цсроуп. Аха ианадамха, зыҩны зхы ныҟәцаны, зышьҭахьҟа гәырҩа имамкәа, згәы каршәны, згәы

рҭынчны иҵсуа иакәхап, аҵсра бзиа, аҵсра цшза зауз ҳәа ирцхьазоз ҳабаҵәа? – дццааит даеазәгьы.

Сара сахьтәаз: «Абарҭ узлатәаҟәоу зегьы уасаҟәоуп!» ҳәа ҩаԥхьа сгәы иныҟәҩит, ани абжьы.

– Аҵсра бзиа, иуҳәаз иашоуп, згәы ҭашьымкәа, ауаҩы аҟәра ду ниҵны, хьымзҭыда, иҭаацәа мыргәаҟкәа, иаалырҟьаны здунеи зыҵсахыз иоуп аҵсра бзиа, аҵсра цшза зауз ҳәа ҳабаҵәа ирыцхьазоз. Убри насыҵуп ҳәа иҵхьазаны ауп урҭ иахьагьы анцәа изиашьапкуа! – иҳәеит аҵшьбатәи.

– Аҵсра бзиа анышәҳәа ауп изхысҳәааua. Ауаатәыҩса есымшагьы аҵсра насыцда рыцрызааuамызт, аха иҟоуп ауаҩы дымҵсыр анамуа. Ауаҩы каҳада-ҵеыда ҟалаак ихы ақәимҵар ада ҵсыхәа анимоуа. Ауаҩы дыштахо шидыруагьы, аҵсра даҵымлар ада ҵсыхәа анимоуа. Уи жәытәнатә аахыс еилкааy, иҵышәоу акоуп. Аха хьаа змамыз иан илзиуз шәмаҳахьеи? Убри ауп ауаатәыҩсагьы, аханатә аахысгьы насыцдарас ирымоу. Сара саташәымҵан, хәычык ҿтамзарашәа сцәажәозаргьы, аха ауаатәыҩса адунеи аныршаз аахысгьы иҟәышзамызт. Ауаатәыҩса адунеи ианыҟәла инаркны, ҷан-ҷаны аибафара, аибаашьра, анибарцәара иалагеит. Сара сцаауеит, ирхароузеи ауаатәыҩса зыбаҩқәа рыла адгьыл зрысхьоу? Адгьыл зрысуа иахьагьы шәы-шықәсала, зқьы шықәсала. Ҳәарас иатахузеи, ари азцаара иахьеи иаци иҵәырымҵит. Ари азцаара ахантә аахысгьы ауаатәыҩса ируаҵеимышхаран, ируаҵеимышхароуп иахьагьы. Аха атак азәгьы изыҟамҵацт, иҟаиҵарангьы дыҟазам аринахысгьы. Ауаатәыҩса шынҵәац инҵәоит, аха амрагьы шгылац игылоит, амзагьы шгылац игылоит. Уи азыҳәан адгьылгьы шәахстак анымлазацт, ажәҩангьы ахәра анымлазацт.

Ҳалалаpым изхьоу-иҵсхьоу аҭоурых. Ҳалалаpым, аҵсы дзыргәаkуа, абза имыхәо, зыбаҩ цытәахахьоу, ауаатәыҩса знысхьоу ашьамҩа артытра.

«Ҳараз, абарҭ узлатәақәоу зегьы уасақәоуп!» – еиҭа ҽаанатит абни абжьы.

– Хара ҳазцарызеи, цқьа хара ихәыцуа изыҳәан, ҳара ушьҭа ицаҳкаауа, еицәаазо ҳәа акгьы ҳамазам. Ҳара ацагьы ахышәашәагьы зегьы-зегьы ҳрышьцылахьеит. Алаҭырзгьы ҳахәаехьеит, агәырҩагьы ҳабылхьеит. Ишсоуҳәара удин аныс, ҳабацо, уара абри ҳара? Избан уаа гәарҭак ацсырҭа аҽышәҭа ҳзазнеиуа? Рани раби кажьны, рхәычқәа кажьны ицоит жәларык, иахьцо изызцо ҳәа акгьы рыздырзом. Ицоит ус, баша, ҳазго ҳга ҳәа, ус иаҭахуп ҳәа рҳәеит ҳәа. Нас, ҳаргьы дгьыл рысра акәзами ҳахьцо, сашьа?

Ҳамҭак ҽымҭрахеит. Адәыцба абарбалқәа рышьтыбжь акәын, ахызацәқәа реиҧш, ацых ҳашҳаҭәара агәаца иҭаҧсоз, абжьарак, уахатәи ацых саашьак, рыцҳарак иазыцшызшәа, еилаҩа-еилаҧс, адунеи имамеиқәараха иахажьын.

– Амшын ҵада иҭоу аҕлам иаҳәаз удыруама, уара ауаҩ бзиа? – иҳәан, абыржәы зажәа иалгаз ихы наиқәикит даҽазәгьы.

– Иаҳәазеи ускангьы уи аҕлам? – дҧааит аригьы.

— «Анаҵьалбеит, абри азы сызҭоу ацәқәырцақәа сҽаҵәар ҳәа сшәоит акәымзар, заka сҳәараны сыkоу удыруама!» – аҳәеит. Абри жәаԥkоу, жәаԥҧоу сыздырам, аха мышкызны агәаkра иахылҧыз жәа ҭынхоуп. Ари адунеи мыжда егьа рыцҳара, егьа уаҕеимышхара ахҭнагахьеит. Изхысҳәааз азцаара иуҭиз ауп, уара ауаҩы разы. Иуҭиз азцаара аҭак аkаца ра, рацәак иуадаҩу акы акәымзар kалап, ауаа шәагәышьоит. Уажәы ишубо, ажәҩан ахыцәқәа уқәтәаны акы уҳәаргьы, абна алымҳа шамоу еиҧш, ажәҩангьы алымҳақәа арҭахьеит. Хабжь ихы аԥера аkара адагьы ахмырцкәа, адгьыл ахь илбааргоит. Сара саагылазаргьы хәцыш аамҭак сымбазацт, уаҩ гәкаҳак соуп. Саазаб сыла иадыр-бахьеит. Убри аkынтә, ушьҭа ицыскааyа ҳәа акгьы сымазам. Саагылазаргьы,

сгәы иҭаскыз, сгәы иҭас-шьуамызт. Сара ишысзыҵашкуаз шыздыруазгьы, иаартны исҳәон. Аха ушьҭақәа сшәо салагеит.

Ажәа мыцхә саланагалацәеит. Сыззааиуа азцаара иуҭиз ауп. Аҭак ҟасцагәышьон, аха убри аҕлам еицш, аамҭа азырԥаш сҽацәар ҳәа сшәоит. Абгаду уафаргьы, абгахәычы уафаргьы зегьы акакәзами? Уахьгьы цсроуп, арахьгьы цсроуп, аха цәыкьа, аазарыеха изыц-срахарызеи ҳәа ами. Саатктәи аҵстазаарагьы хәамазам. Аҵс рыцҳа цаагәышьами, есымша абри адунеи цшза ҳақәзар ҳҭахгәышьоуп.

Ус иагьа иҟазаргьы абра ирҳәаз иашоуп. Ажәлар барабануп. Цабыргыцәкьаны, ауаԥытәыԥса даагылазаргьы дҟәышзамызт. «Цссыкьа ахьырҳәаз, Мац хыцхыцран» есымша иҟаз. Иахьагьы убасцәкьоуп. «Ауаԥытәыԥса зны длацсахоит, зны дҳәацсахоит!» ҳәа ирҳәаз иашоуп. Сара сызустада, рыцҳа, аха абра сахькаршәу: «Аеагажә ҳацшьа хтыгоуп!» ҳәа убри сгәы иалагәышьоуп. Хы змаз ҳәа акгьы сымҳәазакәа, сышгәырҟәкәоз мацара, аарлаҳәа сажәақәа рхы неиқәысҳәалеит. Аха саташәымцан, еитасҳәахуеит, убри аҕлам иахьыз акәгәышьоуп саргьы исыхьыз! – иҳәан, аарла, ицси-ицси неихьигзеит ахцатәи.

– Абри Сауетска, Сауетска ҳәа жәлары зегьы убри рхы цыцәцәа ишақәырцо акәымкәа, зеицш ҟамлац егьыкам, мышкызны лажәхырца азыргьы ҟалоит. Адунеи акны инагзатәу ҳәа акгьы ҟамлазацт, зегьы-зегьы ууароуп, зегьы ҿҳәарак-ҿҳәарак рымоуп. Аԥыза, уара уахьцәажәоз иуҳәеит, аҕлам азы аҿамцәозар егьаҳәарын ҳәа. Сара ацәқәырцагьы сацәшәазом, амацәысгьы сацәшәазом, абна лымҳагьы, ажәԥан лымҳагьы акгьы срыцәшәазом. Сара сышшәара сшәахьеит, сышцәуара сцәуахьеит-сыхьхьеит. Адунеи аҿы ауаԥытәыԥса иакәым, акәаҿагьы сацәшәазом. Советска ҳәа узҿу, иалацжәазгьы

иалатҳаԥьызгьы рацәаѡуп, аха сара адунеи аҽы шьац зыркьацуаз ҳәа исымаз сыԥкәын заԥәгьы дсымнахит. Аҳәынтқар изы ажәа баапс иҳәеит рҳәеит. Инеигәтасны, Сибра ашәырԥаарта дганы абахта дынтарыжьит. Ушьта уа дтадырбаауазар акәхап. Уантәи зчамѡахә зыѡныка иаазгахьоу ҳәа азәгьы дыказам.

Оумашәа иубаша, сыԥкәын аҳәынтқар диагазар, сара иаб соуп, сыгәра ганы аҳәынтқар ихьчара сабаргои? А-а? Исоумҳәо, уара зегьы здыруа Советска мужик! Исоуҳәар утахым. А-а! Шәара зегьы шә-шә-ар-гәы-нда-қәо-уп! Гитлер дышәшьуеит, нас акькьы шәшәаҳәо, еита шәыѡныкақәа рахь шәхынҳәуеит, а-а?

Сыԥкәын егьихаразамкәа Советска дтанакит, иуаҳама, мужик?

Камунизм сиқьеирым,
Сацелизм сиқьеирым,
Башь сиқьени сиқьеирым,
Башь сиқьени сиқьеирым! –

арԥәааҳәа дыҳәҳәо, нада-аада дтасны, акәашара дналагеит.

– Ҳаи, иашәа аԥсымѡа ылукааит, Пыта, абри абрахь еибашьра ҳәа амѡа дыкәызгалаз! – иҳәеит сҽаԥхьа исҽатәаз ахаԥа, изымычҳакәа.

– Ҷаара цхашьарам, ихьзеи иабыхәа ари?! – сҳәан, снаиазԥааит.

– Ихьууаз, ихы иаггәышьоуп. Абас аамта-аамтала ихы сивыслагәышьоит! – иҳәеит.

– Аханатәгьы ус дыказма, рыцха? – сҳәеит, аԥанза сгәы даарыцханашьан.

– Иԥкәын заԥәы днықәганы дыргеижьтеи деилагагәышьеит! – иҳәеит саԥхьа итәаз ахаԥа.

– Нас, зхы атып икәым афронт ахь еибашьра ҳәа

даазышьҭда? Саҭоумҵан, аха ари ҭынха димазами? Дарбан абри аҩыза зхы иаҭәазшьаз, иҵсыда-инхада ззырҳәо ахазааматә ҳанҭагылоу? – сҳәеит сгәы иааҵаххын.

– Ари Даҭа ихьзуп, Мал-оглиуп, ҳқыҭантәиуп. Рыцҳа, даагылазаргьы ихәы даҭәҳәаны ифон. Азәгьы диҵырхагамызт, димыхәозар. Аха Пыта имаха ажьы даҵҳаит акәымзар.

– Пыта дарбан, ухҭаскҵәеит, саҭоумҵан, имазамзар?– сҳәеит еиҭа.

– Имазоу иуҵәахуа ҳәа акрыӄоума, ажәлар рыламыс ҭагәаны афара иаҫупеи, уара абзиара зҵеиҵшхаша. Пыта Кәыцбоуп, убригьы сқытантәиуп, ар дәықәиҵоит. Абри арыцҳа иубо, ишудыруа сиҵш, иҷкәын заҵәы днаихкәкәааны, абрахь Сибра агәахьы ҵьара дадырхеит. Ихарамоу, шәынтә ихарамзаргьы, акыр зоуҳәода, ааида ахьылаӄәыз акәын есымшагьы иахьхыцуаз, аха иахьа еиҳагьы иахьыҳаракугьы ахыцра иалагеит ишубо. Абри ахәашагьы азәы ихаҵкыс арра ддәықәиҵеит Пыта. Жәхьаки жәа-шьхымзаки ҳәа абри аҩыза агәнаҳа ду даҵалеит. Аха уара иушьуа анцәа дишьуам, иудыруазеи аҵьма имҵсыша амаҵә азылаӄәыр. Аа, уажәы ииуа идыруа, ииҳәо идыруа, дыӄәба-кәшәо иҳалаз ауаҩы разы, ауаҩы гәытбаа дхага-загаха ауаа дшыӄарҵаз! – иҳәеит сҿаҵхьа итәаз, ихы ларкәны ҵаӄа дышьҭаҵшуа.

– Ижәынгьы дыӄоуп дызлазбо ала! – сҳәеит.

– Ааи, ааи, ижәынгьы дыӄоуп ахәаша! – уаҳа ацымҵакәа иҿааникылеит саҵхьа итәаз.

– Сеилагеит уҳәеит, та-аа-к? Маап, сара сеилам-газеит. Сара Сталингьы сиҵәшәом, уарҭ Бериагьы сиҵәшәом. Урҭ ракәым, аҩыстаҵәкьагьы сиҵәшәазом. Сзыҵәшәо хыхь иҟәтәоу анцәа ду заҵәык иоуп. Аха ушьҭа анцәагьы сиҵәшәазом, избанзар саагылазар рыцҳарак ҟасымҵазаҵт. Саагылазар анцәа дхасҵоит, анцәа ду игәра згоит. Аринахысгьы анцәа ду ида гәыҷырҭа сымазам. Шәара

шәаҩыстаацәоуп. Анцәа дызмам, маҧ ицәызкхьоу шәоуп. Шәара цьанатқ ҭыҵ шәымазам. Шәа-ҳа-маа? Оо, шәара, агәы ацынхәрас аупцәарҳәы зыстоу агәацәажәпакәа. Сара Сталингьы сицәшәазом, Бериагьы сицәшәазом. Мышкызны анцәа ду дысзыхашар, Пыта ақамсагьы сихьзоит. Ус ами Сауетска мужик? Во-от, сп-ос-ибо!

Камунизм сиқьеирым,
Сацелизм сиқьеирым,
Башь сиқьени сиқьеирым,
Башь сиқьени сиқьеирым, –

ибжьы ахьынзацоз еицыхны, дышьҭасны акәашара деиҭаналагеит, аха ацыхәтәан ицсы наилышәшәан дкаҳаит. Аха рацәак мырцыкәа, зык неиҿадырхәхәан, имаха-шьаха аарзан, даақәдыртәеит.

– Саҭашәымцан, Сауетска мужикраа! – иҳәан, ацсы исахьа нылкааны, иҭадырцәхьаз атәарҭаҿы дныкәдыриеит.

«Ҳараз, узлатәақәоу зегьы уасақәоуп!» – ҩаҵхьа иаагеит ани абжьы.

Адәыҷба цон, ицон аееицыхзаны. Иҭатәаз ауаа реиҳараҩык, уцәгьагьы иаламызт – убзиагьы. Азәгьы ҿитзомызт. Макьанатә иазхәыцуан, хеиқәырхашьас иҟарцаша. Азәы аиааира дазхәыцуан. Даеазәы абна-лара дазхәыцуан. Ахцатәи еимкьарак шааибалак, иаҷа ихы ахьиитара, ишиитара дазхәыцуан. Аха урҭ зегьы уажәы ашәкәалацк, ашәчыкьмацьак иртацаҵхан. Ирхәыцуаз дара ирдыруан, анцәа идыруан.

Ицон адәыҷба уаа гәартак рлахьынцақәа агәыцаҳәҳәа. Уажәы зынзак иштынчраха итынчрахеит. Сҿаҵхьа итәазгьы уаҳа дцәажәазомызт. Ус атзывара ихы нкыдцашәа, илацәақәа еиқәцсаны дтәан.

Сзыдтәалаз аценцьыр салцшны алашьцара салаҵ-шуан. Уарла-шәарла лашарақәак иаацәыркьоз ра-кәымзар, уаҳа

акгьы збартамызт. Хаха-хымш цуан амҩа ҳакәиижьтеи. Ҳахьыргоз ҳахьааргоз ҳәа акгьы ҳаз-дырзомызт. Шьоукы, Харковка ҳаргоит рҳәон. Даеа-шьоукых Белоруссиака ҳаргоит рҳәон. Сара исыздырам урт иахьынтәааргоз, аха зегьы акоуп ирҳәон.

– Ааи, анацьалбеит, уахатәи ацых ацгәы ыцаркыма, имшазои, уара?! – нахьхьи акәакь аҿы итәаз азәы ацых дналагәырҩеит.

– Ашара уатцагыланы, уатцәы аҩынашәа уатцалозар акәхап, агызмал! Иабоутаху ашара! Уиатцкыс улацәа неихьушьыр еиҳа иузеицъуп. Цхыз бзиак убаргьы уздырам. Цшзала анцәа иуеиразааит, аха уатцәуха ацәаха уазоугьы сеидроу! – иҳәеит, егьи аганахь итәаз.

– Уцсынтцры калааит, сгәы урыгәгәеит. Уатцәуханза ҳзымнеигәышьозар, нас закәыхи, акаамет калеит уҳәар смаҳаи! – игәы нкажьны даацәажәеит, згәы нкыдгылаз ауаҩы.

– Уажәы зегьы урзыцшызароуп, иудыруазеи, зеицш камло егьыказам. Уахатәи ацых анцәа иуатәеишьазар, ухтырцажә еицш уакәитуп. Мчыла акәзаргьы уалачча, уалагәыргьа уи аҩыстаа игәы имнакьоит, ишьамхқәа ицнахуеит. «Узхыццакыз зегьы зшәахуп!» – рҳәоит, убригьы уназхәыц. Акы ахьырҳәо, акы ыкоуп, иудыруазеи! – иҳәеит арахь итәаз.

Иаалыркьаны адәыгба авагонқәа неинкьан, шәымтақәак рыла адәыгба шаангылара иаангылеит. Адәахьы алашарақәа аркзамызт. Адәыгба шеибгаз алашьцара иаалагылт. Анеизцаахатцәкьагьы ҳамтакәа:

– Абрацәкьа ҳақәцуеит! – иҳәеит ар иреиуаз фицарк дааҳалагылан. – Ари ақыта Ухтинск ахьзуп, Белоруссиа иатцанакуеит. Егьырахь, уажәы азцаарақәа раха ҳамазам, азцаарақәа анышәтиша аамта калап. Уажәы шәышзахәо, цака аперрон аҿы шәылбаауеит зегьы. Убра ишәаҳауеит иарбан лагеру ҳахьаангыло! – иҳәан, днаҳалцны иҿынеихеит. Аха ҳвагон ддәылымцыцкәа, даахьапшын:

– Иужәлоузеи, уара, арԥыс? – иҳәан, ихы насыԛәикит.

Раԥхьаԥәкьа исҳәо сҽамшәо сааҳәалахеит. Избанзар, ари афицар иҟынтәи сазыԥшымызт абри аҩыза азԥаара. Аха сҩагылан:

– Ҳараз сыхьзуп, Мԛанбоуп! – сҳәеит.

– Уабанзатәиу? – сынтиԥааит.

– Аԥснытәиуп! – сҳәеит.

– Зегь реиҳа иԥшзоу ақалақь Сухум сара ҽеила издыруеит, снанагақәахьеит, амшынгьы сталахьеит! Ақалақь аҽы унхома? – дсазԥааит.

– Маԥ, сара Сухум сынхазом. Сахьынхо сқыта Бзанқыт ахьзуп, убрантә ауп амҩа сшыԛәлаз! – сҳәеит.

– Излазбо ала уара уаԥсуоуп!

– Ааи, саԥсуоуп! – сҳәеит.

– Ус анакәха, иахьарнахыс уара укамандир взводуп. Абарт увагон аҽы итоу ар иреиуоу рыԥәгьеи рыбзиеи, ртакԥхыԛәра уара иудыспоит. Еилукаама, Мԛанба? – иҳәан, схы инаркны сшьапаҟынза, лаԥшыла сааимидеит.

– Еилыскааит! – сҳәеит.

Уаҳагьы жәа мҳәазакәа авагон дындәылпит.

Дасу иҳамаз ҳартмак хәыцқәа аашьтаххын, аттаҳәа ҳналбааит. Аха иааҳакәыршаны аԥәылашьца-илашь-цан. Нахьхьиза ԥьара алашьцара агәы нкыл-нархәхәауан, аарла зыбла тамуаз лашара шәахәаԥ ҽамҩак.

– Уара, зыԥсы қәаԥо азәгьы дахзами абра? Еиқәылашәха ишԥакоу? – иҳәагәышьеит азәы дахьгылаз.

– Алашара аркра шәартазар акәхап! – иҳәеит даҽазәгьы.

– Избан изшәартоу? Алашара азәыр иԥырхагоума? – дԥааит акада егьыззымдыруаз даҽазәгьы.

– Ҳаға иҳаирпланқәа хылар ҳәа ишәозар акәхап! – иҳәеит ивагылаз.

– Аабатәи авагон итыцыз аҷкәынцәа, шәеилымцын. Ҳхы ахьдырхо ԥьара акы ҳарҳәозар акәхап! – сҳәан, абри нарыласҳәеит. Зегьы еиқәшьшьы, иҟьаланы абна илахаз

аҧсаса реиҧш иааикәагылт.

Наkза, хараза, ҧьара апрожекторқәа ажәҩан тҷырлашаауан. Убри аганахь иҭахәаеза ахысбыжьқәагьы аа©уан.

– Уара анҭ алашарақәа ажәҩан иатҧоу ирҧшаауеи? Ахысбыжьқәа злаго ала, афронт рацәак бжьамзар kалап, – сҳәеит. Арҭ змааноузеи ҳәа иансазҧаа. Аиаша уасҳәап, акы еиҧшымкәа иаасцәымыцхеит. Макьаназы абас иаарласны абри а©ыза сазыҧшымызт.

– Нас, ҳаргьы, излазбо ала афронт ахь ҳааргеит ҳашиашаз, ус аума? – ибжьы ныҧакшәа алашьцара иналеиҳәеит даеазәгьы.

– Макьана аилкаа азәгьы издырзом. Аха сара сгәы иаанагом, макьана мчыбжьык иадамзаргьы ҳазыkамҧакәаҧәkьа афронт ҳаҫадыргыларым ҳәа сыkоуп! – иҳәеит еиҳа иныкәсхьаз хаҧак.

– Уазыkаиҧа егьыҳәа, уҧшыз! Уаҧәы аашар, ауачаниа уқәиргылоит… Ашәақь аҧхарҭа унаҧәкьыс аҧакышьа умдыруеи, хватит, иагьуҧәырацәоуп. Азыkаҧаха аамҭа рызҭада, иумаҳауеи анҭ ахысбыжьқәа иаа©уа! Ус анакәха аҕа даааигәоуп. Уара ҭабуп ҳәа ҳәала, насыҧ ду змоу азә иеиҧш ухы цхьазала, абарҭ еилагылоу ҳаҧыцхьаза ҳазлахысуа ашәақьқәа ҳауазар! – иҳәеит хаҧак.

– Урҭқәа зегьы уара иабаудыруеи? Ишҧа уара, еибашьра ҳәа ҳаргеит, нас ҭаҷкәымла ҳаибашьуама?

– Сара ууанзатәи аибашьра салахәын. Уи атәқәа хәыч-мычқәак здыруеит, уиоуп изысҳәогьы. Ҭаҷкәымла ҳаибашьуам, аха шәақьк ©ыцьа-х©ы аимдара ҳақәшәар kалап! – иҳәеит уи.

Адәыҕба ахы инаркны аҧыхәтәантәи авагон аkынза, кәапеишәа иҭәыз ауаа зегьы ҭыцын, ажәлар қызы-қызуа, аперрон ықәырҭәааны игылан. Инеилык-©еилыкны рыбжьқәа рхамцалакәа еицәажәон акәымзар, иҭынчза еилагылан.

Иԥшын ауаа, ирыздырамызт иахьыргоз, ирыздырамызт шәымтақәак рышьтахь ирԥеиԥшыз. Ирыздырамызт лассы адәысакара иааԥәлоз уаԥәтәи ашара насыԥс ирзаанагоз. Ус иаалырԥьаны, еилагылаз ажәлар ирԥәыхарамкәа, лашарак ххаза иҩорылаԥхеит. Зегьы ааилаҩҩоит. Ашьака иахьынҳалаз абри алашара хәычы убриакара рхы-ргәы алаканатәеит, изқәымгәыԥуаз насыԥк рыԥнагалазшәа.

Ауаҩытәыҩса рыԥҳа, агәакра алакԥакынза дан-неилак, хәычҳак ауп иитаху. Ус акәымкәа зегьы анимоу, амалгьы анимоу, анасыԥгьы анимоу, агәабзиарагьы анимоу, ускан Аеаԥа Ԥьамхәыхә диҩызоуп, егьа иоургьы изхазом. Умбо, уажәы абни алашара хәычы иаарылаҷҷаз заказоы рхәыԥра хьанԥақәа иаарылнахыз.

– Ҳаи, ҳаи, ухы-угәы лашааит, абри алашара ҳаԥсы апара инаԥызшьыз! – иҳәеит азәы, ашәымтак игәыр-ҩақәа зегьы нкеиԥсан.

– Ушьта ма ҳахьцо-ҳахьааува ҳамбо, ԥьушьт! Уара, ҳахьааз қалақьу, қытоу, шәгәы ишԥаанаго? – иҳәан, дԥаайт зхәырԥьан зыхәда иахшьны игылаз.

– Иасахьахәыроу ала, қытазар kалап. Зыԥсы қәаԥо азәы ари ақыта дахуп ҳәа угәы ааанагарым. Иара усгьы, иҩашьангьы азәы ихабар убом. Уимоу лашбжьык kьаланы акәзаргьы иааҩуам. Зака итынчра гәыԥ-ԥәагоузеи! – иҳәеит даеазәгьы.

Сара настхашәа телефон шьакак сыенадԥаны, еилагылаз ауаа сахьрылаԥшуаз, ҩаԥхьа, абри машәыршәа адунеи иқәнагалаз ауаҩытәыҩса илахьынԥа сназхәыԥит. Аҳаҷаҳәагьы иаасгәалашәеит, зны алахьынԥа азбахә ала, сабду исеиҳәахьаз ажәабжь хәычык.

– Анԥәа ҳазшаз иkаиԥахьоу зегьы иреиґъуп, ауаҩытәыҩса данԥсуа ахьизымдыруа! – иҳәан сабду, абри ажәабжь аҳәара дналагеит. – Раԥхьаԥәkьа, анԥәа ауаа шаны адунеи ианықәиԥаз, ианыԥсуаз амш рдыруазаарын, – иҳәеит сабду, – ашьтахь, Анԥәа ауаатәыҩса

адунеи иқәиҵеижьҭеи еихшәа-еизшәа шәышықәса анаанҵәа, анҵәа иҵеамбар дааиҵхьан, ауаатәыӡса шаны адунеи иқәаҳҵеижьҭеи абриаҟара ҵуеит. Абарҭ ишынхо-ишынҵуа, ирыҵсҭазаашьоу еилкааны ухынҳәы ҳәа идиҵеит. Аҵеамбар анҵәа иҽы ҵиҽуазма, игәыжь днақәтәан, дышзахәоз ддәықәлеит. Аҵеамбар хаха-хымш амҩа дықәын. Аҵшьымш рыены, ахашаены аҵеамбар дылбааит ауаатәыӡса рдунеи аҽы. Даанаҵш-ааҵшит егьит, аха ажәлар еихаххаа инхоит-инҵуеит. Рырахә-рышәахә рзеихцом. Иара анҵәа ду ишиҳәара иҟоуп. Аҵеамбар даалаган, еиҕьу-еиҵәоу ҳәа длам-ҵшыкәа, раҵхьа иахьааиқәнакыз иашҭа ахьатә гәашә алыкә нылиршәан, амзырха днықәлеит. Аҵшәма аарла-аарлаҳәа аиха мҩанҵо, аҵәҩан ҿысҟьоит ҳәа даҽын. Иааиз днеиҵылан, игәыжь дааҽыжәхны даааиган, аҵәҩан ахьҿиҟьоз саҟәак наиргылан днаиртәеит. Иара, ҩаҵхьа дгәамк-хамкха, ҩынтә-хынтә иеиха ааиҟьан, нас иеиха нышьҭаҵаны, иаргьы саҟәак днықәтәеит. Исас иааизгьы раҵәак дыгәцарамккәа, иаб дышьны ихәда дах-шьызшәа, илахь неиқәҵазаны даатәеит.

– Улахь шеиқәу збоит, сашьа. Ꭰынтә-хынтә уҵәҩан унасуеит, нас уеиха нышьҭаҵаны ууатәоит, мазамзар, иухьыз, гәырҩас иумоу соуҳәар ҟамлари? – иҳәан, асас аҵшәма днаиазҵаайт.

– Сгәалаҟам, дад, иҟасҵогьы абастаху, зегь акоуп сара уаҵәашьҭахь сыҵсуеит! – иҳәеит аҵшәма.

Асас уаҳа ажәакгьы мҳәазакәа: «Умш аабзиа-хааит!» – иҳәан, игәыжь днақәтәан, ашҭа дынтытцны дҵеит. Аҵшәма уаҵәашьҭахь дыҵсыҵәкьон.

Аҵеамбар дышиашаз анҵәа иҽы днеин, иибаз иаҳаз зегьы акы аанмыжькәа иеиҳәеит.

– Иауауеи, даара агха ду ҟаҳҵазаап. Ауаатәыӡса рлахьынҵа еиила исзымызбазаап. Иахьарнахыс ауаатәыӡса анҵсуа рзымдыруазаайт! – иҳәеит анҵәа ҳазшаз. – Уца, ҩаҵхьа ауаатәыӡса рахь, ҿа наста ашьҭахь ргәалаҟара

зеицшрахаз еилкааны ухынҳәы! – иҳәеит анцәа, ҳамҭак анааҧ.

Аҧеамбар деиҭалбааит адгьыл ахь. Уаҳа даеаҧьара ихы мырхазакәа, рацхьа даазыкәшәаз нхаҩык иҟны деи-ҭанеиит. Ахьатә гәашә алыкә нылиршәан, игәыжь дақәтәаны ашҭа дынҭалеит. Аха аҧшәма иашҭа иҭалазгьы дибомызт, дышзахәоз аҧәҩан ахахьгьы аҧыхәахьгьы аҿкьара даҿын.

– Бзиа ууааит! – иҳәеит данааидгылаза.

– Бзиа убааит, бзиа умшхааит! Даара сыццакуан, саҭоумҧан. Усызгәамҭазеит, аха ишубо мҡаҡа-ча аамҭа ҳҭагылоуп! – иҳәеит аҧшәма.

– Ҷаара ҧхашьарам, ари аҧәҩан ахахьгьы аҧы-хәахьгьы изҿуҟьозеи? – иҳәан, аҧшәма диазҧааит асас.

– Сҧо-саауа абри саҿума, дадхеит, арахь ибаар, иаарҳәны егьырахь итҧасҧоит! – иҳәеит аҧшәма.

Ари аҧеамбар оумашәа ибеит. Аха егьаҧымҳәакәа, ҳамҭак дтәаны дихәаҧшуан. Аҧшәма дгәыргьаҧәа аҧәҩанҟәа наk-ааkгьы аҿкьара даҿын. Аҧыхәтәан аҧшәма уҭазара бзиахааит ҳәа наиеиҳәан, аҧеамбар игәыжь днақәтәан, ашҭа дынҭыҧны дҧеит. Аҧәҩан ахахьгьы аҧыхәахьгьы ҿызкьоз ауаҩытәыҩса уаҧәы аашар дыҧсуан.

Ауаҩытәыҩса рыҧха аҳәынтқарҧәа рааида иаларшышуа. Абарҭ, уажәы, дасу рыҧсхы анрылшәо амш рдыруазар иҡаларыз?! Усҡан аҧсҭазаара зынзагьы изыҡамлозар акәхарын. Ихьы шьаргәыҧа сакәыхшоуп, анцәа ҳазшаз, иааkеиҧахьоу зегьы убри реиҭъҧәкьоуп. Дасу рҧыхәтәы мыш рзымдыруа иахьыҡаиҧаз иа-ҷыданы, агәыграгьы рзациҧеит. Убри акәхап адунеигьы еибаркны изку. Аа, уажәыҧәкьа, наслхашәа азәы икьатеиах ццәо аччара даҿуп. Уаҧәы иҧеиҧшу-егьиу азхәыҧра шәымҭақәак инеиҧырҧын, игәыгра еижьагеи иареи еивагьежьны еицыкәашоит. Ус иҡан адунеиажә аханатә аахысгьы, ус иҡалозар акәхап аринахысгьы. Ажә аҷаҷеиҧш еиласоу аҧсҭазаара аиҿыхарҭақәа зегьы здыруа ҳәа, анцәа ида

уаҳа азәгьы адунеи дықәзам, дықәларангьы иҟазам. Ушгәакуа мацара, угәануеанзам мшы ссирк аены ухы нықәуцааит ҳәа анцәа ду изиҳәахьеит. Уи ауаҩытәыҩса дишәиу диныхәоу, ушьҭа уара уазхәыц.

Абас сналанагалан ауаатәыҩса ришьеи рыцсышьеи сшазхәыцуаз:

– Абри адәыгба иҭыцыз зегьы, радла шәеивагыл! – иҳәан, азәы ибжьы неихацалазаны ҁааиҭит. Иааилагылаз зегьы рартмаккәа рыхәда инахшьны, амба шьакақәа реицш инеивагылеит. Хҩык афицарцәа ааин, ҳацхьа иаагылеит. Рацхьа игылаз афицар иаразнак дыздырит, сааигәаҵәкьа дааины данаагыла. Уи адәыгбаҁы авзвод еиҳабыс ск̌аҵаны илбааз иакәын.

– Иуасҳәаз ухашҭхьоума, аҩыза Мқанба? – иҳәан, даасыхәацшын, иқьышә ччацшь хаак нықәиршеит.

– Мап, исхамышҭзеит, аҩыза алеитенант аиҳабы! – сҳәан, сеыриашаны саагылт.

– Иахьарнахыс актәи авзвод еиҳабыс дамоуп Ҳараз Мқанба. Абри актәи авзвод еиднакыло асалдаҭцәа зегьы ижәдыруаз! – иҳәан, иикыз апапка цәхаҵшь ааиртын, асиа аҵхьара далагаанза: – Зыхьзи-зыжәлеи сҳәо, арад шәалҵны, х-шьаҁак шәааскьаны шәгылоит! – иҳәан, асиа аҵхьара далагеит. Зыхьзи-зыжәлеи иҳәақәаз зегьы аттаҳәа иаалҵын, радла инеивагылт.

– Абарҭ аҩызцәа асалдаҭцәа иахьарнахыс рыцәгьеи рыбзиеи унапы иануп, аиакәым аныҟалагьы уара иухарахоит. Шәара, аҩызцәа асалдаҭцәа, шәнапы иануп шәыцсадгьыл ахьчара. Абри шәара шәыгәра ганы, ишәыкәгәыҷны, абри аҩыза аҭакҵхыкәра ду змоу аус аҁы шәахьдыргылаз, ари насыҷ дууп ҳәа сгәы иаанагоит.

Ишәыдысныҳәалоит иахьа шәыжәҩахыр зкылыжәдо асалдаҭ матәа! Хьзы алажәгааит, аханатә аахыс ҳабацәа урҭ рабацәа ахьз зларгоз абҵьар! Ишәыдысныҳәалоит анасыҷ, аманшәалара, ахьз-аҵша, агәымшәара, афырхаҵара! Иахьа шәызныло шәабацәа ршьамҩа еицашәымкааит. Лассы

ииаираны иҟоуп амашьынақәа. Убарҭ ҳнарықәтәаны ҳцоит ааигәатәи ахысцәа рлагер ашҟа. Убраҟа акәхоит шәахьаангыло макьаназын. Ҳахьцо, ақалақь иатәу ақыҭа иахьзуп Ухҭа. Наk-наk иҟаҵатәу иутәу уаҟа еилышәкаап. Сара командир ротас иҟоу алеитенант еиҳабы Владимир Новиков соуп. Иҟасцо шәазыцшыз! – иҳәан, рацхьа иааиз, ауаа згоз амашьына днацылеит.

Владимир Новиков иеицш, егьырҭ афицарцәагьы, иаанхаз ар ууаи дареи еибадыруан, еилабжьон.

Ишшара ишеит, каҳада-цеыда анцәа имчала. Иҟьаҟьаза ианааша, аиаша уасҳәап, ауаҩы даашәартә иҟан. Ақыҭарахыгьы қыҭамкәа, ақалақьрахыгьы иқалақьымкәа акәын Ухҭа зыхьзыз ақыҭа шыҟаз. Ақыҭа ззумҳәара иҟоузеи. Еихагылак иҟаз аѳнқәа реиҳа ѳбаны еихагылаз ахаҳәтә ѳнқәа еиҳан. Убарҭ зхыцхьазара рацәаз аѳнқәа рҟынтәи, ѳны шкәакәак узрылбаауамызт. Зегьы арацәа еицш ишәны, ашәы рхьыкәкәо игылан.

– Абарҭ аѳнқәа аханатә аахысгьы еиқәаҵәаны ишәызма, аѳыза алеитенант аиҳабы? – сҳәан, абни сгәы иҭахәхәа иҭаз азыҳәан азцаара иҽтеит.

– Мап, аѳыза Мқанба! Арҭ аѳнқәа, аханатә аахысгьы ас еиқәаҵәазамызт. Аибашьра мыжда ауп изхароу. Ухҭа маҷара акәзам, иара Белоруссиа игылоу аѳнқәа зегьы абас ашәы рхьыкәкәа игылагәышьоуп. Хыхьынтәи уанаацшлак, ацәашьқәа аркушәа ауп аѳнқәа ахьгылоу шубо. Убри аҟынтә, уахынлагьы ацәашьқәа дырцәоит. Аѳнқәа зегьы ишубо, абас ашәы рхьыссы игылоуп, аҩа иҳаирпланқәа абомбақәа ркажьра рцәуадаѳхарц азыҳәан. Убри азы акәгәышьоуп абас еишәара-еицараха изгылоу. Аха егьаурым, иаарласны Гитлер иҭыѳра дҭацаланы ҳаахынхәыр, ҳқытақәагьы ҳақалақьқәагьы ѳаҵхьа ихьыцәцараха иубап! – иҳәеит, цьара гәырѳак, хьаак ихыиҷы ианумбаало.

Ҳаззыцшыз амашьынақәагьы ааит. Амашьынақәа хрықәларц акоманда аныҟарҵа, сара сывзвод рышка

саахьаҳәын, сыбжьы рацәак сацамкьакәа ирыласҳәеит амашьынақәа ирықәларц. Уиакәхеит. Рацәак мырцыкәа, ақыта уахьналцуа иказ ҳлагер аҽы ҳааит. Зегьы рота-ротала, взвод-взводла ҳаршеит, еихык-еицык игылаз аказармақәа рахь.

Ашьыбжьышьтахь зегьы ар рыматәа ҳшәырцеит. Амала, абыржәы исгәалашәаргьы ачча самхакуеит. Сывзвод аҽы азәы ихы иазыбзиахоз, астаршина иматәа цәахырта, акаптиорка ҳәа изышьтаз аҽы иаҳзымцшааит.

– Иужәлоузеи, уара? – иҳәан, дизцаait зеиқәыр-цсаса имцагылаз асалдат.

– Мирзакулов! Товаришьч летнат! – иҳәан, иеааир-иашеит.

– Иухьзузеи? – деитаиазцаait астаршина.

– Максур-Хасан-Заде, товаришьч летнат!

– Сара слеитенантзам, Мирзакулов, старшиноуп! – иҳәан, иааибарччеит.

– Икалазеи, уара, Максур-Хасан-Заде, абри уара ухата, цәык азна акәац уқәым, аарла жьыхәта бзиак уҟалар ҟалап. Арахь, иаауфоз зегьы ухы мацара иацнаҵозшәа, иҳарамханы иухахеитеи! Ҳкаптиорка иѡназ ѡнызқь хылпа рахьтә, уара ухы иазыбзиахоз хылпак ҳзалымхит.

– Уара, Максур-Хасан-Заде, узмилатда? – иҳәан, астаршина даалкьан деитаиазцаait.

– Сароу, аѡыза алетнат? – днаццкьашәа дцаait Мирзакулов.

– Аai, уара уоуп сызҽу! – иҳәеит астаршина.

– Сара азарбаицьануп! – иҳәеит, игәы аалакатәны.

– Уара, азарбаицьанцәа амцхәгьы рыхқәа хәычуп рҳәоит, абри уара уабарылци? Икалап акарпыжә ҟала еицш, ухы хшыѡла итәызаргьы, уиоуп издухаз! – иҳәеит астаршина дааихыхәмаршәа.

– Сара есымшагьы, хәанхьаа ауаса иакәцуаз аласа зын хылцак акәын исзалцуаз! – иҳәеит Максур-Хасан-Заде.

– Ус акәзар, уара иузыбзиахо хылцак зааира, хәбака метра ахебегьы азхом! – иҳәан, астаршина, ацыхә-тәантәи ахылпа иалихыз, Максур-Хасан-Заде инеи-хаиргәгәеит мчыла ихеицаларц, аха уаҳа умцсит, иагьихамкьакьеит.

– Уара, Максур-Хасан-Заде, уаныхәычыз ухы ауу ахьхьазма? – иҳәан, ашә илагылаз асалдатцәа азәы ацәы наилеицеит.

– Ус егьырҳәо смаҳац сани саби. Саргьы, иуҳәаз ачымазара аиуа схы иахьхьеит ҳәа егьсыздырам. Аҩыза алеҭнаҭ, схы хәарҭамзар, схәамц мацара абаухәо. Аламц ауп зхы хуцәаргьы зхәамц цырны ицо. Сара суаҩуп, исхагылоу чмазаҩызар, соушәмышьҭуеи аҩныка, суасақәа рахь! Уа суасақәа еибгазар, хылпак зааира аласа шцасызрықәымхри! – иҳәеит Максур-Хасан-Заде иеыргызмал-еырҳалал-еырбзамыкәшәа.

– Аҩныка уцарц уҭахызар, кырак асапын уфар, иаразнак уусақәа рҿы унанагоит! – иҳәеит аҩыстаацәа иқәыртәаны, абарҭ ирҳәоз зегьы ицәыцагыланы ирзызырҩуаз, ахылпа иазцшыз салдатк.

– Иазхоуп ушьҭа аиҿакабыцра. Иахьазы, аҩыза Максур-Хасан-Заде, иузыбзиахоз ахылпа скаптиоркаҿы исзымцшааит. Уаҵәы аокруг аҿтәи ар рысклад ду аҿы акрыказар уаҩы ибап. Мирзакулов ишьҭанеиуа, ууаскьа! – иҳәан, ибжьы наиргеит астаршина.

Сара сааин, астаршина иацхьа саагылеит.

– Иужәлоузеи! – иҳәан, днасҿацшит.

– Мқанбоуп! – сҳәеит.

Астаршина иацхьа иқәыз сиак днахәацшит.

– Аа, уара уоума, Новиков иротаҿы авзвод еиҳабыс икоу? Мқанба Ҳараз, усоума? – деиҭанасҿацшит.

– Ааи, усоуп! – сҳәеит.

– Ус акәзар, Мирзакулов Максур-Хасан-Заде иеицш ухы чымзар, абри уаҿа иануп! – иҳәан, хылпак аасиркит. Инасхасцеит. Сара сзыҳәан ирзахызшәа акәапаҳәа инасхашәеит.

– Ԥшәала иурхааит, ухы уақәиԥуп! – иҳәан, сышьҭахь иааиуаз дицхьеит…

Ажәакала, амрагьы нҭагьалеит, сывзвод, абарҭ рныс узымҳәо рсалдаҭ маҭәақәа рышәԥаны ҳаадәылԥит.

Ухҭа алагер аҿы ҳнеии-уажәи рыбжьара мызк ԥит. Ашьыжь ааимыгамҭа инаԥагылоз, инеихашәа ихә-лааныа астрои ҳақәгылан. Абԥқәа зхарсыз «аурыс винтовкақәа» ҳәа изҿыз ашәақь ѡыз дуқәа ҳна-рыԥарԥеит. Амала, рыԥҳарас иҟалаз, урҭ рѡызцәа ашәақьқәа ҳаԥыцхьаза ҳамазамызт. Мызкы ахи-аԥыхәеи рыла иаҳԥашаз ҳԥеит. Ушьҭа афронт ахь аԥаразыҳәан ҳахиан.

Ахәылбыеха ҳрота аиҳабы Владимир Новиков дсыԥхьеит.

– Икоу удыруама, Мқанба? Абри амчыбжьык ала афронт ахь ҳдәықәырԥоит ҳәа сыҟоуп излеилыскааз ала. Амала, макьана азәгьы лымҳаҭас иумҭан! – иҳәеит.

Арота аиҳабы анԥәа илыԥха иоуааит, сахьигәаԥхаз, сзигәаԥхаз сыздырам, аха ҳаҭыр сықәиԥон, дысзааигәан. Уимоу, имазақәагьы зны-зынла иансеиҳәақәозгьы ыҟан. Уи сара акыр схы-сгәы алаҟанатәуан. Саргьы раԥәак наалашьа ԥхак, ҟазшьала изԥәаѡамыз шсакәызгьы, сеиҳабы игәы иахәара абаҟасԥари ҳәа саҿын.

– Увзвод иаартны ироумҳәаргьы, ус ажәала иазыҟаԥала. Мышкымзар-мышкы, иахьакәымзаргьы уаԥәы афронт ашҟа аԥара шаҳԥеиԥшу макьанатә агәра дургалароуп. Ахаԥареи, агәымшәареи, ахьзи-аԥшеи, аԥсадгьыл абзиабареи, апатриотизмреи иауршьцыларoуп. Убри зегьы аибашьра алаҟта иантагылалак, ирыхәоит, ргәашьамх арԥаруеит, ргәы арҭәгәоит! – иҳәеит арота аиҳабы.

– Иуҳәаз зегьы еилыскааит, урҭ зегьы нагзахоит, аѡыза алеитенант! – сҳәагәышьеит. Абри алагьы иаанԥәеит сеиҳаби сареи ҳаиԥәажәара. Ахәылбыеха егьырҭ, ҿыц аррахь инаԥхьаз зегьы реиԥш, ҳказармаҿы ҳаизеит. Изеиԥәаазарызеи, азѡа ззаз иан дагеит, аѡызцәа зегьы

ргәы алакәзамызт, дасу зегьы уаҵәтәи рҧеиҧшқәа ирызхәыцуа итәан. Азәгьы ацәажәара иҭахзамызт, зегьы рхы иазныжьын.

– Дабакоу, уара, Максур-Хасан-Заде дызбазомеи? – иҳәан, аҭынчра хьанҭа дналахысит азәы.

– Шәсибамбааит Мырзакәылгьы уаргьы. Убри иоума уажәы хәыцыртас иумоу! – иҳәан, даагәыркәкәеит дасазәгьы.

– Цыхәаҧҵәара змам ахәыцра азхыцра иаҳызоуп, аҳыза! Мчыла хаала акәзаргьы маҷк уеаацәугалароуп. Максур-Хасан-Заде игәырҳа самгозаргьы калап, аха хы ахгагоуп, ишцауури! – иҳәеит, Мирзакулов «дыгәхьаазгаз».

Абарҭ аҳыцьа Заде дшыбзыргоз: «Абар иаргьы дахьааз!» – иҳәан, азәы ибжьы днаҧахәҳәеит.

– Сара сааира еигәыргьаз азәыр шәыказар, анцәа ду дшәеигәыргьааит. Амала, гәмырҿыгьгас, гәырҳа хгагас сышәгәалашәазар, даара ишәатәасымшьеит. Иахьак, шәара шәыхәмарра аха сымазам, зынзак исыкәшәацәгьаны ауп сшыкоу! – иҳәеит Максур-Хасан-Заде.

– Амцхәгьы улахҿыхын, ихәарҭамыз аҳнынтәи акыр уаҳама? – инеицырҳәеит итәаз.

Максур-Хасан-Заде дсамаркәылҳәаҳын. Насгьы, данцәажәоз иакцент даҧазза, урыс бызшәала иааиҳәоз зегьы азарбаиҷьанцәа рбызшәа абжьы ахан, Максур-Хасан-Заде дгәаазомызт. Насгьы, зегьы рылахь еикәҧаны иантәазгьы, убас акы ааиҳәон, зегьы ааибарччон. Аха уажәы изакәыху здыруада, илахы иаабуамызт.

– Шәара ауасамырҳәыга шәҳәоит. Сара иаха сахьнышьҭалаз, ацхыз цәгьа збеит! – иҳәеит, ихы-иҿы ааишәара-еицареитәын.

– Цхыз бзиа убааит! Иубазеи уанаҧьалбеит? – инеицырҳәеит.

– Избазеи умбои, суасакәа акәыҷьмакәа нарылалан, сылакәа шаацшуаз суасакәа рыхҟәа хыцәҧәаны

инкаԥсаны иԥеит. Ари ашьашәы иԥыржәаша сшәақыгьы, егьазундазгьы еибамгеит! – иҳәеит Максур-Хасан-Заде.

– Еи, ԥхыз бзиа убааит, аха ақәыԥьмақәа аргамаду уусақәа ирылалазар, уа ҽеирак ыҟамзар ҟалагәышьап. Аха уара рацәак ихьааумган, Хасан-Заде. Мышкызны рыԥкы ухамҳар ҟалазом! – иҳәеит абасшәа итәаз салдатк.

– Избан, уара, ус игәы зкаужьуа! Сара аԥхыз ахьынзаздыруа, абгақәа абзиара иатәуп ҳәа иԥхьазоуп. Уеизгьы-уеизгьы иуасақәа ақәыԥьмақәа рылалаԥәҟьазаргьы, зегьыԥәҟьа рзыфомызт, рыбжак усгьы иаанрыжьуан! – иҳәеит, дасазәгьы.

– Иашоуп, аѡыза ииҳәаз! Максур-Хасан-Заде шәуасак ракәу ԥьушьома имоу. Уи ианеиԥаха хышәка уаса имазар акәхап. Ус анакәха, аҳы, атәыла аныбга шәуасакгьы рыхҟәа хырԥәԥәазаait ақәыԥьмақәа, ѡышә уаса ԥкьаны уара иузаанхоит, Заде! Ус анакәха уиаҟара ихьааугаԥәаргьы ԥасзам рҳәоит. Уара, Заде, излазбо ала, абга рхәы абнахь иганы аԥла хсаха иқәумыргылозар ҟаларын. Ари – акы, иѡбахаз, уара иузгәамҭазакәа алала уфахьазаргьы ҟалап. Абарҭ зегьы, арахә рынԥәахәы Жәабран иуанеимыжьит, хымпада! «Зқьы аазаны шәкы абна илаԥа!» – рҳәоит ҳара ҳҽы. «Абга ахьҭоу ауп алагьы ахьҭашуа!» Акы ахьырҳәо, хымпада, акы ыҟоуп! – иҳәеит аԥсуа ҷкәынак дыԥхашьа-ԥхаԥо дахьтәаз.

– Уара узлаԥәажәақәо ҳара ҳҽы иҟазам. Ҳара ҳахь абгақәа рхәы агара акәым, иахьаарбаз иршьуеит! – иҳәеит Максур-Хасан-Заде.

– Рхәы угом, рыԥхь угом, иахьааубаз иушьуеит азыҳәан ауп абри аѡыза аԥхызԥәгьа зубазгьы. Убри азыноуп ауаа егьыззымдыруа, абри уара уеиԥш азәгьы дхазымԥо рырахәқәа бнала изыԥхастахо! – иҳәеит ѡаԥхьа ани аԥсуа ҷкәын.

– Сара зегь зымчу Аллаҳ дхасԥоит. Уара азәгьы дхоуԥом ҳәа ууаиуеит. Иуаԥсԥәы неиҽишьын, ихы адгьыл

инышьҭеикшеит.

Аҳәара уадаԥуп ҳәа, асолдатцәа азәы, Заде иҳәон, даҽазәы – Максур-Хасан-Заде иҳәон. Даҽашьоукыхгьы, есымша Максур-Хасан-Заде ҳәа рыбз аҟәаҟәа ццәааназа ихьзцәкьа рҳәон.

– Ҳаҕоу ица шәҭацшаait, уара, шәара. Ауаԥы дгьаҷәыгьаҷәуа аҟәыцьмакәа иуасакәа шырфаз цхызла ибеит. Абри шәара цьара гәшәа-гәызбак, гәыжьжьага ажәакәак иашәҳәап ҳәа дшәыкәгәыҷны игәырԥа ду имаз шәеиҳәеит, шәара асамарҟәыл илышәхуеит. Ари «сԥыза иҟәшәаз абажә иакәшәеит» ауп измааноу. Азарбаиҷьанцәа рыгәнаҳа ҳаҕоу иҟәшәаait. Уи шәаргьы ишәывымсыр ҟалоит! – иҳәан, бзиак сҳәоит ҳәа дшаҿыз, уигьы цәык ицәилакшеит.

– Уара азарбаиҷьанцәа рыгәнаҳа баацсуп ануҳәа исгәалашәеит. Урҭ рыгәнаҳа атәы сыздырам, аха ҳара ҳҟны дыҟан зарбаиҷьанк. Ауаԥы ҭацшақьа, ауаԥы ҳалал зырҳәоз иакәын. Ҳҟытаҿы ҳаҭыр иҟәырцон. «Дааиԥуп егьоумҳәан!» – рҳәон дызлазгьы. Иаргьы аҷсышәа хыжәжәа-ҿыжәжәакәак сҳәоит ҳәа даҿын. Аха изу-ҭахузеи, уи иара ихарагәышьааз, цьара ушцоз даау-цылар уеизгьы-уеизгьы ухынҳәыр акәын, имышьҭа ахаҳә еиҟәнажәон. Уи сара сыла иамбеит, сахааным, аха саб абас иҳәо саҳахьан: «Атауад Мураҭбеи иплан аҿы ҩ-қьырстак зааира цлакәак сиҭан, шьыжьымҭанк, ашара саҷагылан, сцеит ицҟаны ишьҭаз сқьырстақәа сцәуеит ҳәа. Раҷхьатәи сқьырста аасцәын, егьыгьы аҷәра сшаҿыз:

– Уа бзиа ууит! – иҳәан, сыварахьшәа азәы ибжьы аагеит.

Бзиа убааит ҳәа атак иаҳәаха самразакәа ишьҭаз сқьырста апҟаԥ аахгеит. Снахәаҷшызар, ҳаҕахә иибара, сқьырста ахы инаркны абжараҟынза еиҟәжәаны ишьҭан.

«Ҳаи, аԥыстаацәа улакәа ҭырхааит, ухы-уҷсы

уачычааит, уара ақамсашәа иҟоу!» – сҳәеит, аха акыр зоуҳәода!..

Иҟалаз иара ихатагьы ибан, ицәымыцхазар акәхап, уаҳа ажәак мҳәазакәа днасывсны дцеит! – иҳәеит саб.

Уи азарбаиџьан илаџш шыцәгьаз шидыруазгьы, убриаҟара дыцәгьан, уахьынацыслакгьы, цас иҟаи-џозшәа иара дауцылар акәын, иахьагьы убри избахә рҳәоит.

Аєынтәи амшгьы каҳада-џєыда ус иҳархәлеит. Аха ҳаџшын, иахьоума, уаџәоума афронт ахь ҳанырышьтуа ҳәа.

Акыр шыкәсакәа рышьтахь, саб инапы итцихыз амшынца ацәқәырцақәа сышрылаз, иаалырҟьаны адәахьы инеиқәырццак-неиқәырццакны атцыр-цырҳәа иаамацәысит. Уажәрааназа еилыбзаа-еилыбзаауа ашәаџшь зыцралахьаз мраташәара нытцлашьцаан, инеихык-еитцыкны, даара ауаҩы игәы иацәымыцхартә игаз адыдбжьы, мрагыларєи мраташәарєи рхы неиқәнаҳәалеит. Ишызбоз инеилаҳантаз ацтақәа иаадырлашьцеит.

Саб Ҳараз иуаз ажәақәа зныз атетрад жәпа неикәасыпсан астол иныкәсцеит.

4

Иахьагьы сабшан, саб иеишәаргылара иамшын. Аншьан ахаєы икнаҳан сани саби рпатрет. Сыблақәа идхаланы сихәаџшуан сара сацкыс шыкәсы ҩажәа рыла еитцбыз, аарла ҩажәи хәба шыкәса зхыцуаз.

«Даагылазаргьы абри ахәаша аилаџь дазгаган. Уи даєа чыск иалаирҩашьомызт!» – лҳәан сан, аилаџь зныз асаан ахы инадлырҷаблеит ацәацәашь. Ацәацәашь ацәазыз агәыцыршо итәааза илашон. Зехьынџьара угәеисыбжь уаҳартә тынчран.

«Аєцә ацыхәа змоу ахькаҳауа егьыкам, аха аи-башьра

ду ԛалозар акәхап. Ари Агерманиеи ҳареи ҳаизыԛазаашьа зеиԥшроу ала уахьоуп ахы ахьхоу!» – иҳәеит саб, уахык ҳахьатә кәасқьа ашьтахьтәи ауадаҿы амца тацаны сани саби тәаны иахьеицәажәоз.

«Ааи саб рыцҳа, заԛа хара унаԥшууаз! Уара зыԥсата ахьы ахьыршо инеиша!» – абри сгәаца интысҳәаан, сылабжышқәа ѡхаддылеит, аха сан илмырбазакәа инасымѡатәны иаасрыцкьеит.

Саб ииҳәаз ԥабыргымхеи, сан. Аибашьра ду ԛалеит. Ани «аеԥәа ацыхәа змоу» каҳауеит ҳәа рацхьа из-ҿыцшәазгьы баша иҳәарымызт. Аҳәынтқарцәа рус аиҿыхыртақәа, урт рымаза ахьтацәаху уҳәа, иалагылаз, издыруаз азәы иаартыԥәкьаны акәымкәа, аҳәашьа атаны иамхаҳәазар акәхап. Нас, закәыхи, ажәа ҭкьара хы ҭкьаран, ҿык итыцыз, шә-ҿык инарталеит. Иқалап, азәгьы акгьы имҳәазакәа, саб ихала, иқәышрала, иха-ранаԥшрала иҳәазаргьы. Ишакәхалакгьы ажәлар иргәамхәуаз рыԥалеит. Ақытақәа ҭацәит. Зықәра маҷзаз сабиԥәақәаки ҭаҳмадԥәақәаки ракәымзар, лак инасрыз азәгьы даанымхеит. Иахьеиԥш исгәалашәоит, ҽнак, ҭамҷыт сгьланы банкак азна ахарԥәы сартмаԛ хәыҷы итаргыланы Ҭомышьԛа чаиҿыхра ҳәа ицоз срыццеит. Жәашықәса ракәын аарла исхыцуаз, аха ачаиҿыхра мышкы сагхар ҳабригадир иузомызт. «Иахьа чаиҿыхра уахьымцаз азыҳәан, даеа жәамышгьы уабду ацәаҕәага истазом!» – иҳәон нада-аада дышьтасны дцыркьуа.

Сабдуи сареи ҳакәгәышьан ҳаѡны иахыз. Сан, сан лакәын, аѡн ус дагагәышьон. Егьырт ахәыҷқәа еихымкьаеицымкьо зынза исабиԥәан. Аѡны, ԥьара икаԥсоз ԥәақәак рмыкәшәозар уаҳа егьрылшомызт.

Аиеи, ишысҳәоз даеаԥьара сагеит. Аены сбанка хәыҷы азна ахарԥәы аашьтыхны Ҭомышьԛа чаиҿыхра сцеит. Банкак азна ахарԥәы акәын исымаз, уаҳа иацызгоз агәыхә аганахьала егьсымазамызт. Амала насыԥс

исымаз уиакәын, шьыбжьон ҽы-хәшлаԥсак иаԥәԥаны ача ҳазнаргон. Убри ача иҳазнаргоз, маҽак ижәпаз аԥьырмыт асахьа аман. Зегьы хыртәагак еиԥтырхызшәа кьылак-кьылак иҟан. Шьыбжьон ԥсшьара ҳәа ачаирта ахаҽы игылаз ҳәаса хәыҷык амԥа ашәшьыраҽы ҳнатәагәышьон. Ача ашара еиҳабыс даман Шьашькәа ҳәа ачаиҽыхраҽы аԥхьагылара змаз астахановка ҳәа изышьтаз, ианлаамтаз бригадирсгьы аус лухьан, апартиагьы далан, уимоу зынгьы ЦИК ачленсгьы дыҟан. Ажәакала, Шьашькәа лакәын аѽгьы-акәарагьы зкыз. Лара илҳәоз акәын иҟаз. Аиаша уасҳәап, саргьы, изакәу сыздырам, ԥәгьала слыԥәшәон. Ҳабригадиргьы ҳаҷоу иԥышԥа иԥәлаша иакәын. Аха Шьашькәа лҽы иара абригадир ихатаԥәкьагьы рацәак иҽа ҭәҭәамызт. Убри аҟынтә, саргьы ԥсыхәа ахьынзасымаз лҳәатәы сахьԥомызт. Уимоу, иахьа Ҭомышька шьыбжьон зҭалара шәылбаауазаргьы, шәымназаԥ шысҳәо шәхынҳәыроуп, ашьыбжьышьтахь акомхоз апреседатле Ражьден Модол дицны дааугеит, убысҟан зегьы абра шәаныҟамла, шәчафара аԥыхәа шыԥԥәо жәдыруазааит, лҳәон. Шьашькәа шьыбжьон ҳәа атәара азин анҳалтоз, ашьхарахь ҳҽы рханы ҳанаагылалак, ҳагага иагымкәаиацымкәа, ахәымпалеиԥш, ҳаԥхьа иаагылар акәын. Уи акәын лара сааҭс илымаз. Абас, икьазызуа ҳагага ҳаԥхьа ианаагылоз, Шьашькәа аҳәаса амахә икнаҳаз акәаҭаныжә ацламҳәа дасуан. Иара ашьашәы иԥыржәашагьы, игәырмаҷгаха ныркә-аарԥә абжьы нарыҟәѽуан.

Убри аҽны Шьашькәа лсаркьал аҕызы-ҕызбжьы шаагаз, ҳкалаҷкәырқәа ҳмахәарқәа инархаԥсаны, ачаирта ханхыԥын, ани аҳәаса ҕаға игылаз ашәшьыраҽы ҳаикәшаны ҳаатәеит. Жәохәѽык ҳәсеихаԥәеи ҳахьтәаз, ԥшь-чахы еиқәаԥәак асакь иаатылхын, мпахышьык неитыхны инанылԥеит. «Абри ауп иахьатәи ала иаҳзаартиз, шәтәартагьы еиманаԥьгәаанит!» – лҳәан, лсамаркәыл ԥѽызаашәа иҟазгьы нахьынлырҳалеит.

Ҳара зегьы ҳтәагәышьан ҳхарԥә банкақәа ҳаԥхьа ашьаԥра иларгьыланы, Шьашькәа часак ҳалтар ҳхырԥәы иаԥхфоит ҳәа, ҳҿазы ахәхәаҳәа иааua. Азәгьы ҿитзомызт. Зегьы рылақәа ԥхеибаԥа Шьашькәа лнапы ианыԥшылон, лара ишылҳәалоз еиԥш, «ҳпаиокқәа» ҳарзыԥшын. Ус, чахык ахаԥәа ианкны иаалган, лаԥхьа инышьталԥеит. Ишыкалтԥалаԥыз еиԥш, лыхнаԥәкьарак ачахы инақәԥаны иааԥко, еита лнаԥәкьарақәа ааԥ-сахны, ачахы инақәԥаны еитааԥко маԥара, ачахы ахы инаркны аԥыхәаҟынза ҳчахқәа зегьы аапыкканы ампахышьы инылалыԥсеит. Шьашькәа ишәаны изаны лыхнаԥәкьарак ирыԥаркуаз ачасақәа цыкканы иа-хьышьтаз сылаԥш рыкәкьашон. Иалысхырԥ стахын хәашак иадамзаргьы, еиҳа еиҳаз ачаса. Аха Шьашькәа лыхнаԥәкьыск иртаршәны, даԥклаԥшны иԥылказ ачасақәа егьсызрылхуамызт, зегьы еикаран.

Ачахқәа зегьы абас маԥара иаапылкан, «ҳпаиокқәа» ныкәлыԥсеит. Ууанза зегьы ҳаԥыԥхьаза аномерқәа ақьаад хԥәаха хәычқәа ирынԥаны, ирҳәны Расим ихылԥа итаԥсаны илымаз ааиларԥынтны, инаҳамԥакуа лҿаалхеит, азәазәала рнапқәа аатшьуа, акака-акака қьаадырҳә аатыргеит. Ача иԥканы иқәыз, зегьы ҳаԥыԥхьаза шыказгьы, алакьыспа азин ҳамазамызт. «Гәынамзарак kалар аиҳа исабаԥуп!» – лҳәон Шьашькәа.

Актәи аномер зыкәшәаз, зегь раԥхьа ачасақәа днарылаԥшны, иааитахыз алхра азин иман. Сара исыз-дырам, ақьаад рҳәы итызгоз иаразнак сзахәамԥшыз. Зегьы рқьаад рҳәқәа ирыхәаԥшааныза, ҿымтзакәа скьаад рҳәы снапсыргәыԥа ицаргәгәаны искын.

– «Ахәажәԥәы зыкәшәаз уарбану?» – лҳәеит Шьашькәа аԥыхәтәаны. Аха азәгьы ҿимтзеит. Ус инеиҿаԥшыааиҿаԥшуа иаанхеит. – Уара, актәи аномер зыкәшәада сымҳәеи? – деитаԥааит Шьашькәа.

– Азәгьы иҳамазам! – лҳәеит Кәыкәшьа дахьтәаз. Кәыкәшьа анысҳәа, уажә сажәа саԥылоит, аха ис-хаштыр

ҳәа сшәоит. Кәыкәшьа рацҳшаран. Лара лыдагьы араццәа нхон Ҭомышь. Арац Шьақьыр ҳәа дыҟан. Саргьы аарла ацхыз еицш дысгәалашәоит, ѡ-метракцәкьа дыҟан. Хаца цәымҟыр кылҳәа дук иакәын, аха ақытаҽы ҳатыр иқәырцон. Шьақьыр деиқәацәан акәымзар, рац хшароуп, рац жәлоуп ҳәа злаизуҳәашаз акы далаҟамызт. Ацәажәараҽгьы ихацламҳәа ҭәҭәан. Иқьабз, иҟазшьа, итәашьа, игы-лашьа, ацсуа хаца ѡаца ззырҳәоз иакәын. Иара уаѡы ишимбац ашьамхы ирцысуан. Оумашәа ибаѡ ицәы-ласын рҳәоит. Иахьагьы ирҳәоит, ас ду анауз алам-ҭалазы, ныҳәак аены Аразацәы аеқәа дырыѡуан. Абри Шьақьыргьы ацә тәыѡа еицш иеҭыхны длеит. Усҟан, изларҳәо ала, Шьақьыр иарцыс цәыцәымта дтагылан.

Аеыѡқәа зызымкуа ианаақәдыргыла: «Абарҭ рѡызцәа аеыѡқәа драцхныѡолон ацә ҟьантаз ду ыкәцаны Шьақьыр иаб Қәыцьмахангьы!» – рҳәоит иахьагьы. Абри ус баша ажәабжьу, цабыргыцәкьазу ҳәа дцаait чкәынак иееилкәыцәаа, аимцакьача асразы иеа-зыҟацаны дахьгылаз.

– Уи иашахаҭоуп, дад, Қәыцьмахан игәалашәара иааилнархыз таҳмада хәцыш цшзак дахьтәаз.

– Қәыцьмахан духеирштуеит Шьақьыр итаххар! – иҳәеит еиҭа ани ачкәын.

Ажәа мыцхәы шәзасыршьрызеи, Шьақьыр дакәша-ҳаҭхеит аеыѡқәа рацхныѡолара. Зегьы ирбо ираҳауа-ирхәа-ирыцкьа цә-уғәк аакәдыргылеит, Шьақьыр аеыѡқәа дызрыхьзар, ацә-уғә иаҿа ианырцарц.

Х-еышьахәарк шәаны-изаны аеыѡқәа рышьтахь днадыргылеит Шьақьыр. Хыхь ишуқьаҭ харц шкәакәа ада зегьы ишәихит. Ишьаз исахҭан еимаакәагьы иеимскәагьы ишьихит. Иеиқәа ишьамхаҟынза иаацеир-кәакәеит.

Аеыѡқәа рыцкьартаҽы игылаз ацыркьаѡы ацәы иахацаны иикыз ицаха ҟацшь анааиҟьа, аеыѡ чкәынцәа реыѡқәа ирыцаҳәҳәан, инацкьеит. Шьақьыргьы рак

иназоз ихәда тҳәаны днарышьталеит. Шәымтақәак реиҳа ахмырцкәа, Адлеиаа рыцаҟа, хә-ҽык зтыцуаз Қәтараа рыць-тла ҳәа изышьтаз амца инеиуан еицш, Шьақьыр Ноуба иацхьа инеиуаз аеыѡ ацыхәа икит. Аразацәы ықәыртәааны игылаз ажәлар еибарцысын, ишзахәоз иѡны уахь рҽынархеит. Еизаз ажәлар ицьар-шьеит, илакәыршьеит, Шьақьыр ампыл еицш дышьт-цааны, рнапы дықәыргыланы рҽынархеит.

Убри аахыс заҟа зиас хыш-хыцәахьоузеи, заҟагьы табахьоузеи, аха «Шьақьыр Ноуба Аразацәы аеыѡ ацыхәа аникыз» ҳәа алакә еицш иахьагьы, мшаенеицш иааицамкзакәа жәѡахырла абицарақәа еимданы аҳәара иаҽуп.

Абри зегьы зхысҳәааз Шьашькәа лоуп. Актәи аномер азбахә азәгьы ианимҳәа ауп абни снапсыргәыца ицаргәгәаны искыз ақьаадырҳә анысгәалашәаз. Сқьаадырҳә снахәацшызар, ахы ҽашаза аномер акы ҳәа анын. Адунеи азна сеигәыргьан:

– Сара исымоуп, сара исымоуп! – сҳәан, сыбжьы насхасцалеит.

– Нас уажәрааныа ицәахны узадтәалааз, уара Шьыкәа еиқәацәа, ас акәын дышсышьтаз Шьашькәа. Аҳы, ачасақәа урылацшны иутаху акы рылх! – лҳәеит Шьашькәа. Ача хсаха хәычқәа снарылацш-ѡарылацшит, аха еиҳау-еицоу ҳәа егьыҟамызт. Абри акәзаргьы абри ауп ҳәа зысгәахәуаз акы аалысхит. Ачахы ашьхәа ахьысцыхьашәазгьы сааигәыргьахт. Сара инасышьтархны егьыртгьы неибарцшны, дасу рчасақәа аашьтырхит. Ушьта иҳабаргәыз, ҳхи-ҳацси ҳаиқәитын. Зегьы рбанкақәа иаарыхан, рчасеи рхарцәи неидкыланы афара иналагагәышьеит.

Сара уажәы-уажәы зхы ақәырцсны акрыфара иаҽыз инеихык-еицыкны сылацш иныцызгон. Икан шьоукы иаразнак иаарыбзакьатаны, зыбзи зқьышәи неиқәшьуа итәахьаз. Икан даеашьоукых рча ахәашақәа

намрышәшәаны рҽы интацсо, зынза имыццакзакәа акрыфара угәадырцхо зхәы афара иаҽкәазгьы. Саргьы счаса сымпыцанцәар ҳәа сшәаны, сгәыхәи сцыфеи хәычы-хәычла аибаргара саҽын. Ҳәарас иатахузеи, исфоз сызхазагәышьомызт, аха аарла уахь сгәы неиқәысҳәалон.

Зегьы рыхәқәа рфан, ашьшьыҳәа иааилатәеит. Сара Расими Тараси, есуажәааны ишыкарцалоз еицш, лафҳәарак иналагандаз ҳәа сыцшын. Расими, Кәыкәшьеи, Тараси еимданы алафи ажәабжь кьаҽ рччагақәеи анырҳәоз зегьы ркьатеиах ццәон, рхы-ргәы рхадыршуан. Уажәрааназа еиқәшышьы итәаз ауаа ртынчра азыхкыра аацижәеит Тарас.

– Уара, Уарлам, абри иушьақәоу у-Сухум-Сочақәа узаазгада? Арт жәашықәсагьы еимаақәоуп, хара рықәзам! Насгьы, дара иҭарыҭатәаза акәымкәа, исыҩ-сыҩуа еиқәацәаза ишәуп! – иҳәеит Тарас, Уарлам и-Сухум-Сочақәа наимарехәаны.

– Аиеи, абри ацхынра абжь-мра икацеиуа, абарт мчыбжьык иушьацаны ачаи ҿухыр, иаразнак ушьапқәа каҵшьза изны иаатугоит, нас ҩ-лаба еимҿацак науцаргыланы умныкәозар, уаха ушьапқәа узрықәымгыло уааkалоит. Арт, амашьына абарбал арезина царшьыс изцарцаз, ҿеиндаз Уарлам изаартиуазма. Сухум-Соча сыздырам, аха «Шьапы рҩага еимаа!» ахьззар еиха еиҭьын! – иҳәеит, Алцыкә ҳәа хаца цырхахак Уарлам иеимаақәа дышрыцашьыцыз еилукаартә.

– Нас, ант уара иушьоу уҳәацәа еимаақәа аҳәаш-ша рылхәато еиха еиҭьума, Алцыкә? – иҳәеит Уарлам и-Сухум-Сочақәа днархыбаан.

– Уара ишәҳәо зегьы бзиоуп, аха абри Тарас ихахәы ахәа алацсаны еихаҭәыла ирсазшәа ишцакоу! Ахәыл рцәы еицш ицырцыруа! Анцәа злыцха ҳаура, цьара хәцласак нықәцсар икалоз, уара?! – Тарас ихы апашра

игәы иалырсзаны даацәажәеит Ҳауд.

– Уара, Ҳауд, уанаԥьалбеит, «еиқәа зшьазамыз, еиқәа кылтәа дихыччон!» ҳәа, сара схы аганқәа рахь ма хәыцқәак аҿаԥсоуп, аха абри ухы аѡ ирфазшәа ицәаҳаҳа иухагылоу, егьхабжьны, егьыҭабааны, абжьшьхак ркынтәи амцқәа азаауа иахьыкоу, саргьы сагьакуам-сагьашьҭуам, егьаумҳәан ҳаиѡызцәами, уара! – иҳәеит Ҭарас.

– Ааи, шәҳәа-шәыбз калкало икылсаait. Шәара шәыбз шәанамфо аамҭак шԥакам! – лҳәеит Шьашькәа лкьатеиах ццәо дахьтәаз.

– Уара шәара, шьоукы ҳшыжәбарыз ҳажәбазеит. Ҳаиқәаԥәазаргьы, ҳкаԥшьызаргьы, заарахым-ҳәаарахым иҳамоу ахәыҷы ҳара ҳтәоуп ҳхы зхаҳаԥхьалогьы. Ҭараси Расими саашәыкәыхшеит. Шәара ҳшыжәбо сыздырам, аха макьаназы азәы ица ҳҭаԥшуам, ҳамца еиқәуп, лѡаԥәк наҳашьҭуеит! – лҳәеит Кәыкәшьа.

– О, Кәыкәшьа бзиа! Алѡаԥа аѡашьҭра бҳәар, акәарҭ ццыргьы алѡаԥә ѡеиуеит! – иҳәан, иқьышә ѡыстаак ныкәирхәмарит Ҭарас.

– Жәаха цаԥа узыкәыргыланы, уара, ахәымаажьымаагьы сара стәы уҳәахуеит! Уи аԥкыс абни узԥатәоу уқьала еицакьа арас накәхны, хьаца kауарк накәуҳәҳәар еиҳа иузеиҧуп! – лҳәеит Кәыкәшьа, Ҭарас иахьихьцәкьоз лнаԥәа накәлырҧәҧан.

Ҭарас аҭак сҳәоит ҳәа иҿы анааихихуаз:

– Шәара ишәҳәоғьы саҳауеит-егьиуеит, аха уа акә-зам аус ахьыкоу. Апормлематцәкьа ахьыкоу даҿаԥьара ауп! – иҳәеит Расим ицаԥа хышлаақәа ак хагало, акы лбааго.

– Апобема ухы иасны, хыцьара хамыцха еикә-нажәааит, уара абга хәыц заҳәҭататоу агызмалцәа раҳ! Изакә побемоузеи иузыкалаз, уара амкалатә ззыкалаша? – лҳәан, Кәыкәшьа даацкьеит, Расим ҿеик шимҳәоз лдыруан азы.

Кәыкәшьеи Расими Ҳәасаԥшь иқәаԥа ицеи-бамыргылоижьҭеи акрааҷуан. Есымшааира аҷ ицеи-

бахуан, цәи-мци реицш еишьтан. Расим Кәыкәшьа оумашәа акы леиҳәар, ларгьы хырзаманшәа атак илтон.

– Пормлемас иҟала убри ауп, Кәыкәшьа бзиа, абра итәоу зегьы аказыҳәан ибыҳәарц ртахуп, аха ма ишәаны, мамзаргьы ицхашьаны ирызҳәом! – иҳәеит Расим, длакәышәакәуа дахьтәаз даақагылан.

– Шәылкәац уара, абри дасу шәзеицшракәоу ҽеишәа ишәалҳәааназа. Уи атцкыс, абри Сухум-Соча злырхуа арезина зларшәуа ашәыга уақы иахьимцыхьашәо шәҳәар еиҳа ишәзеиҧьуп! – иҳәеит Ҳауд, Расим днаиалацәкәысын.

– Имшәзакәа иушьоуцар, иушьхабаар ҳәа ушәома? – даеазәгьы абри азцаара неиҽеирххит.

– Сара издыруеит, уи ашәыга ҳәа уара узеу ахьыкоу, аха исҳәазом. Исҳәоит, амала, иахьсашәҳәо азыҳәан, Шьашькәа чахы бжак лымхны исышәтозар! – иҳәеит Расим ицәа дынтас-аатасын.

– Аҳы, ушьта былды ҳаумырҳәан, иҳәа иуҳәозар, иҟамлаша узалацәажәозеи. Чахы бжак Шьашькәа хәмаргас акәым, уеиныхра азыҳәангьы иултом. Аҳәа акакан аҽыцухраҳа, Шьашькәа лчахы бжагьы уара узыҳәан ишҧыстаа чысхәу удыруазааит, нас баша уезыхурцәажәозеи! – иҳәеит Алцыкә.

– Ус акәзар, шәаалаганы цқьа шәлымҳакәа сытаны шәысзызырҧола. Аха мап, мап, исызҳәом, цьым. Сара сеагажә ҳацшьахтыгазам. Сара сеицш шәаргьы аҽы шәымоуп, ишәҳәа баба, ус аҳәарақәа мариазар! — иҳәан, Расим даақәгьежьаан мап икит.

– Расим, уанду Хьфаф бзиа илымаҽоуп ишҳауҳәара! – иҳәеит, Расим ианду Хьфаф лыла дандырқә, ма иара ихала данқәы мап кышьа шимамыз здыруаз Тарас. Тарасгьы Расим ииҳәарц иитахыз заа идыруан акынтә, аҧыстаацәа иқәырпапаны дтәаны дкылцшуан.

– Ааи, Тарас убз ада кәац ухәламшәааит, алакы шьышь еицш сышцоуки! Сара исҳәозаргьы сгәааанагара ауп

исҳәо. Ауаҩы игәаанагара иҳәеит ҳәа, дыршьуам. Иҟоу уи ауп, азәы лзыҳәан жәларык ахьҭа иаҳзаргом. Сынтәа азынра зеиԥшрахогьы сеидроу. Цабыргуп, Сухум-Сочақәа қардуагла ишәу резинала изахызар, ахачҳарагьы ауеит, иагьыԥшзахоит, аха…

– Уа уара, уа уара! Ҳаԥсы урмаҷит, Расим зура-зҳәара иаламчаша! Азымлага еиԥш уԥо-уааua узҿу закәызеи, уара аԥсцәеирымга. Уаа гәарҭак ииҳәо закәхарызеишь ҳәа ҳашухәаԥшуаз ҳгьазкит! – иҳәеит, иахьа абра цсшьара ҳәа иаатәеи-уажәи рыбжьара ажәа еицақьак зымҳәаԥыз Расҭа.

– Аа, убома ухы иазумуа уаҩа ишузимуа, баба. Ушьҭа иҳәаны салгахьазаарын, абыржәы салашьокны сшыҟаз уаасԥырхагамхазҭгьы! – иҳәеит, цас ауаа ирзышарц, ҩаԥхьа иажәақәа атлареиԥш инамашьҭны. — Сыззааиуа ҩаԥхьа Кәыкәшьа боуп, Кәыкәшьа быххь згеит, бара буааажәлар рзыҳәан уаха бсыкнаҳ рҳәаргьы, мап шыбымкуа абра иахьа еилатәоу зегьы иаадыруеит аҟынтә, бхаԥамԥҳәысра ҳақәгәыԥны ҳбыҳәоит мап ҳцәыбымкырц. Иамузакәа мап бкыщәкьаргьы, ара итәоу ибылдыршарым. Иҟоу уи ауп, еиҭасҳәахуеит азәы бзыҳәан уаа гәарҭак аколнхара аусура ахаз аамҭаха, ахьҭа иаҳзаргом, быххь згеит Кәыкәшьа…

– Ҳаи, улақәа аатыршәшәаны уарҩьа уаҩа иануԥсалааит уара, ахәыртлаҵ. Уажәы хәымгарак узбит ухазлынԥәара, изакәу здыруада! – лҳәеит Кәыкәшьа Расим днеиԥыххылан, иажәа аҳәаха имҭакәа.

– Сара сызлаббаз абанҭ быбгахәыҷы блақәа набхышәшәааит, аха уи нас… Уажәы ишыбдыруа, зегьы ишаадыруа еиԥш, иҟоуп ауапақәа зларшәуа ақардуаг ҳәа изышьҭоу хаҳәы еиқәаԥәа жәлак. Аха уи ашьха еиҩыцәрақәа рыкьышәкьышәрахь ԥьара икнаҳауп. Уи анкьа ҳабдуцәа аԥсуа шәақьыла еихсны, иҿырччаны иларышьҭуан. Аха ҳара уанза ҳадәныцара алаҳәагьы иазнагом. Аԥсуа шәақьгьы ҳамам, аурыс ружеи гьалдызгьы ҳамам. Ажәакала, Кәыкәшьа бгәы иалымсын,

бара ашьшьыҳәа бнышьҭаҵаны, мамзаргьы, еиҳагьы еиҵъуп, быкнаҳаны, бхаҭа ҳбыламкьысзакәа, бҵәа маҵара мыҵкәазакәа иаабхаҳҳуеит. Егьбмыхькәа беиқәхар, зынза ахазына. Уи сҳәеит ҳәа, ара аҟаза ду Ҭарас дҳамоуп. Хәшәы-быҷышәы змоу акы акәхозар егьбыгирхом. Аншәа ду ҳазшаз иҳәаны егьыбмыхьыр, зынза ақырбыч. Ꙩышықәса рыла аҵәа ҁыц бхалоит. Уигьы, ишыббо, ҳара есымша ҳаахшәахгәышьоуп. Ԥшзала, аҵәа ҁыц бхалар, иаҳцәызгода, нас иааҳтаххар еиҭа бхаҳҳгәышьар акәхоит. Абриаҟара быргәаҟра ҳтахзагәышьамызт, аха зегьы зхароу абни ашәыга еиқәаҵәа мыжда ауп. Бара бцәа убриаҟара еиқәаҵәоуп, Кәыкәшьа, ус ақардуагцәкьагьы иазшәзом. Бара бцәа ашәра атахзам, Кәыкәшьа бзиа. Еимаа гәарҭакгьы алҵуеит. Аха аимаа ззумҳәара иҟоузеи, аимаа хазынақәаҵәкьа! Аҳы Ҭарас, ушьҭа утынчха, салгеит! – иҳәан, Расим даацашашеит.

Ауаа итәаз ркьатеиах ццәеит ишыччоз. Убарҭ зегьы иахьа ианысгәалашәо, аҵанза сгәы сынҭаҷызуеит, сыгәгьы стаҵәуеит. Сара иахьагьы исзеилкаауам, абра уажәы еизаны ачаи хызхуаз ҳәсеи хаҵәеи ауаҷеи-мышхара ишҭагылазгьы, зыҷкәынцәа, зхаҵәа, зашьцәа нахьхьи, адгьыл аҵа ҷьара ашьаарцәыра илагыланы ишеибашьуазгьы, зынза рхабари рызбахәи зҳәоз шәкәы еицарсак шырмоуцызгьы, уаҵәтәи амш гәыҷрак шырнамҭозгьы, амжәа какали, аҳаи раамҷыдахаз аалагала змамыз шырацәазгьы, рхарцә банка хәычқәа ргәыдырҟәыкәланы чаиҿыхра ҳәа абрахь ихалон. Абра Шьашькәа лнаҵәаҟәа ирыдхцәаланы часақәак рыцсы иацылшьуаз рхы нахыцхьаланы рхарцәы инацыр-фагәышьон.

Мызкахьы знык ꙩынтә ақытаҿы аҷкәынцәа рыцсырзы налыꙩуан. Заҟаꙩгьы ршәаҵь зҳәоз ашәкәы еиқәаҵәаҟәа ааны аусҳәарҭаҿы ишьтааз. Аха зегьы акакәын еиҭахәашьа змамыз гәыҷрак ашәахәацқәа ргәаҵа иҭацхон. Аа, иахьеицш ашәымта хьантақәа хаҳәраҳатәха рыжәꙩахыр

иаиыцәжьызгьы, изых-дырԥьалакгьы, есинԥкарҵалакгьы рхы-ргәы алаԥар-тәуан. Иахьеиҵш, шьыбжьышьҭахь ирбоз-ираҳауаз, иԥалоз шырзымдыруазгьы алаф рҳәон, азәи-азәи ргәы кеибажьуамызт, ирыцҳаибашьон. «Шәеиха абаацсы! Ар маԥ хьзы ргеит! Ишыдыдуа ақәа ауам! Ҳаргьы ҳазшаз хәцыш аамҭак ҳатәеимшьакәа дԥаларым!» – рҳәон зыцәрахь инеихьаз аҭаҳмадцәа.

Сара иахьатәи ахәы ҳарак сыцәгыланы, схәычра иацәлаз, изхьоу иҵсхьоу, аха сгәаҵаҿы иахьагьы ацәашьы иаҵәақәа реиҵш иххаза иарку абарҭ ахҭыс сахьақәа саҵхьа инаргыланы, иахьа аҭынчра жәԥан иаҵанхои, усԥантәи ауаацсыреи анеидыскылалак, гәырԥада-гәырчыда сыдгьыл гәакьа сшьапы инаҵ-ҷәасоит сахьгылоу. Дгьыли-жәԥани насыцагьежьуеит. Сеиҵасны срыхьҭшьуеит. Абыржәымзар-абыржәы акаамеҭ ԥаларашәа збо салагеит. Иахьатәи ауаатәыԥса зегьы лашәагақәоушәа сыблақәа иаарыхгылоит.

Ауаԥытәыԥса рыцҳа адунеи иацәлахо цьызшьо! Аамҭак ала уара анцәа зегьы-зегьы уиҭеит. Аены-шьыбжьон азы шыцәаз иуирбеит. Ашьха рԥашқәа цхазԥаны иузылбааишьҭит. Анцәа аеҵә рхьышаз ҿыкәабагас иуиҭеит, аха иузымхеит. Анцәа иуатәеишьаз абзиара аманшәалара унымаалеит. Убри азыҳәан, уажәрааиза ушыцсышаз уаныцсышаз удыруан. Убри ашьҭахь уҵсы мҭәит, ауаԥытәыԥса. Уҵсы ахьымҭәыз азыҳәан, уанҵсуа узымдырааит ҳәа дуқәшәиит ҳазшаз.

Избан, ԥынԥажәижәаба шықәса рышьҭахь адунеи иқәыз ауаатәыԥсеи, иахьатәи адунеи ҿыц иқәлаз ауаатәыԥсеи зеиҵшымхаз? Ирзымхаз арбану ауаатәыԥса? Избан, еибашьрада, еибакрада, гәырԥада, хьаада ауаатәыԥса еицынхар замуа? Ус акәымкәа, зегьы еицыр-зеиҵшу гәакрак иақәшәаз, усԥан абеиагьы аҕаргьы мцәыжәԥак изеицыҵазозеи, уажәрааиза адунеи хызфаарц иашьҭаз, адунеи иамкуаз ауаатәыԥса?

«О, уара ахәыцӷы насыԥда! Уара узԥаарақәа рҭак ҟаԥоижьҭеи, ахаҳә шкәакәа шәынтә ихәтәхьеит. Уара узԥаара аҭак ҟаԥан машәыршәа ауаатәыӷса ари адунеи лаша-ӷаша ианықәнагалаз аҽны инаркны. Ауаӷытәыӷса дқәыцьмоуп, дад, анцәа имаалыкь. Уаргьы абас ухәыцуанаԥы урыцхахоит. Алашәага ирылашәаз длашәагахароуп, мамзар, цҭазаара иоузом, сыҷкәын. Ауаӷы ус анцәа дишеит. Ауаӷы анцәа ҳазшаз ицакны аӷыҫтаа дишәихьеит, дад, ушьҭа уаҳа хҿыхшьа имазам. Ушьҭа ус ицаларoуп ауаатәыӷса акаамеҭ аҽнынза».

Абжьы неиқәтәеит. Сара ӷаԥхьа аԥыхәтәантәи схәыцрақәа ааныжьны, схәычра адунеи сеиҭанықәлеит.

Шьашькәа дӷагылан днеин, ашьхарахь лҿы рханы амра дныщәгылеит.

– Оп, сыгагагьы ааин, сывараҿы иаагылеит. Ушьҭа гыларoуп! Излазбо ала, ҳапреседатле Ражьдени Модоли акы иннамырхакәа иҟам, изымааит. Аха макьанагьы иагхазам, иаауазар акәхап. Анҭ шә-уск змоу хәыҷык инагхазаргьы иатаҳԥарым! – лхәеит Шьашькәа. Шьашькәа лҳәатәы иахыԥодаз, зегьы ӷеибаргылан, ркла҆қәырқәа аашьҭырхуаны еиԥш аамҭазы, ҳа-нынаԥш, нахьхьи, амӷаду архәара иаавԥын, рҿаар-хахьан Ражьдени Модоли.

– Аа, абар, ҳапреседатлегьы иӷызеи иареи ахьааyа! – лхәан, Шьашькәа лҿаалыреит.

Ражьдени Модоли аҳәаса амԥа ианаai, аҭаҳмадԥәа неин, иаасыжәырхит.

– Сара аԥсра сақәгәыҷуан акәымзар, абарҭ аҽышькыли аҷәреи ҳдыркып ҳәа сыҟамызт! – иҳәеит Ҳауд.

– О, уара абзиара зԥеиԥшхаша! Анҭ уара иахьа иаԥсуоутәырц иақәукит. Урҭ уара уаԥсуа қьабзқәеи уламысқәеи дара рытәҷәы ахыршьхьеит, ирхаштхьеит.

Насгьы уара иуҭахызма: «Мап, мап, ишызымуа уара умсит. Уара сара сақкыс усиҳабуп, усыжәысцоит, усыжәсхуеит ҳәа амалагьы ишцасоуҳәеи!» – ҳәа унапы ааникылар уҭахызма? Ето не будет хозиаин! – иҳәеит Расим, зегьы изеицшны дахьгылаз.

– Уа бзельа шуаабеит! – иҳәеит Ражьден, аҳәыҳә бжьа еицш имгәацәа ақәа анцо данааҳалагыла.

Уарлам оумашәа ибаны Ражьден днеиҿацшын:

– Бзиала шәаабеит! – иҳәан, рнапқәа аарымихит.

– Изакәузеи мудгарен, убас ецшь усыхәацшьит ууальбацьи сықәузшва, Варлам. Муқаҕоль бошь?! – иҳәеит Ражьден, Уарлам ицшышьа игәамцхакәа.

– Уара, Ражьден, учальамижьиква, ушьбзиоу учаанукыльар еиҳа иуцьгәышьхо цьысшьоит! – иҳәеит Модолгьы, ауалыр хсаха еицш, иҟәбас maka kьakьa ауадыхә еицш икәыршаны дахьгылаз.

– Цьгир мара, избан цьим сара сычзааныскыльо! – иҳәеит Ражьден иҟамчы ааиҿирҿан.

– Избан умбои, «уа бзиа жуит!» ҳәа уҳәар акәын, цьим. Уара инархи-аархины, Олецанте ичацлақәа рецшь иуҳәеит. Аус зуо ауаақва: «Уа бзиа жуит!» ҳәа роуҳарц ехьехәҭаз, уара «бзеильа шваабеит!» ҳа роуҳаит. Уара умензельума, дад, Ражьден?! – иҳәеит Модол дааччан.

– Ка, демеҭхьи сикоч! – иҳәан, Ражьденгьы днамацхашьан уаҳа егьацимҳәеит.

– Аа, шәыжәла ақәны жәла ақәдырҳәҳәааитеи, шәагыруамкәа шәацсуамкәа шәабақәнагалеи! – иҳәеит Расим, ибжьы зынза иныцакзаны.

– Иҟозеи, орльи, шусқва шьцацо, Шьашьико? – иҳәан, иҿыларkәны ҿ-чаи kатара цшқарахк аахицәеит Ражьден.

– Шьыбжьааныа тоннак ачаи актәи асорт ҿаҳхит ҳәа сақәгәыҕуеит! – лҳәеит Шьашькәа, аколнхара зхы иқәзыргьежьааyа лара азәзацәык лакәушәа лҿырхацамцхәысны.

– Ҳоҳ! Мальадец, Шьашьико! Иа тожье так думаль,

ҭешь уарено, Модоль? – иҳәан, Ражьден Модол ишҟа дынхьаԥшит.

– Гәальо сакәеԥ ԥьгәра осурре, дид уардас! – иҳәеит Модол.

Егьырҭ зегьы ауасаҟәа реиԥш еилагылагәышьан. Анҭ ирҳәаз рыгыршәа дара рзыҳәан француз бызшәан усгьы. Нас, шьыжьаахыс ачаи бгьы иҿырхыз Ражьден днахагылан, напык азна неихиршәшәеит.

– О, бабаиа, арҭ закәызеи, Шьашьико, амахквагьы альопеи? Абарҭ риза иба-иба бгиԥ зҵоу рыда егьырҭ шьуро акиги иаԥсазам. Ус ҟашвымԥароуп, бабачиараа. Абри уажвы араион аҵы азвы ибар иаразнак альа акт ҳзыҟаиԥоит, Шьашьико. Ани акарачха сҟан рено, бошь? – иҳәан, ихы насыҟәикит сывараҿы игылаз акалаҧкәыр инаԥәкьыс наҟәикын.

– Аиеи! – сҳәеит.

– Ҟом, ашьо! – иҳәан инапы наирххеит, аха иихәаз сзеилымкаазт, сааҳәалахеит.

– Ииаг арахь, иҳәеит, уара! – лҳәеит Шьашькәа иаарзыхь-ԥсыхьны.

Скалаҧкәыр абжа ачаи зҭаз аашьҭысхын, инаи-сыркит. Инапы налишьит, нас иблаҟәа насыдхаланы дсыхәаԥшуа, ҿааитит:

– Уара недавно Ҟереҟен ачаи плантациа аҟынти шьибжьон итыԥны ушьааиуаз иаҟәскыз уома? – иҳәан, дсазԥааит. Аҭак мҳәазакәа схы ларҟәны саагылт.

– Дачазны ани иуԥыз уиза аҟаԥшьи уареи амра ԥльак ашвара ишыҟоу аплантациа шуқԥны шәшьаауа анызба, шәнаганы штаскуеит! – иҳәеит. – Аа, ари учаиги брекуп, башьа! – иҳәан, скалаҧкәыр насымԥаижьит.

– Ҭешь уаҭҟәуа, бошь. Ина Ҳаразишь бошьире! – иҳәеит Модол, Ражьден дышсаԥәажәоз игәамԥхакәа. – Дио баҕанаре! – ҳәагьы нацицеит аԥыхәтәаны.

Ражьден уаҳа егьимҳәеит.

Сара сылаҕырз хаҟәҟәала сгылан.

– Аҳа ушьҭа азыѡры шцара ицозар акәхап ҳәа сгәы ианаанагоз аамҭазы, «уу, уу, уу» ҳәа аҳаирплан абжьы гәаҵға ҿцәагаха, шәиаҟ цсызк иаҟараны жәѡангәы иаатцалеит. Уи анемеццәа рҳаирплан акәын. Аарла, цҭацк зхымыз ажәѡан агәы иацәара иадызбалон. Уи асаркьа ххыра еицш еилаарцыруан. Игылаз зегьы шьхныцсыланы, рнапқәа рыблақәа ирцыракны убри ажәѡан иалаз аҳаирплан иахәацшуан.

– Модоль ибдаҭ чқы! Иудыруазеи абри ауаа рацваны ишьгыльо ибар, абомбақва ҳақәижьыргьы ҟальоит! – иҳәеит Ражьден, Модол ихы наиқәикын.

– Ҳара ҳакәым аҧронт иаҷагылоугьы ыҟоуп! – иҳәеит Модол иеаархаҵаны. Аха зегьы акоуп, Ражьден дандәықәла, Модолгьы днаишьҭалеит.

Аҳаирплан сылацш иаатцмыршәазакәа сахәацшуан. «Уу, уу, уу», аҧсзы еицш иҧызы-ҧызуа, ажәѡан агәы рҧго инеиуан. Инеиуан уи зынза ашышьыхәа. Заҟа километр ажәѡан иалаз здырхуадаз... Ус анемец иҳаирплан ҳчеирҭа инахыцраан, абри Очамчыра аганахь имназац ххәоны атәыла бгеит. Абзарбзанқәа ахысра иалагеит. Аҳаирплан иаакәыршаны абзарбзан хқәа цжәон. Аха аҳаирплан шцац ицон. «Уу, уу, уу» – еиҳа-еиҳа абжьы маҷхо-имаҷхо, абжьгьы ахаҭагьы ҳалацшхәаа иныц-шәан, жәѡангәы иныцазит. Адырѡаены излаҳаҳаз ала, Цуҭ аганахь цьара иларышьҭызшәа-егьизшәа иала-цәажәон. Аха уи аҳаирплан ацашьа зеицшраз ала, уи казыжьуаз абзарбзанқәа ҳара иҳамамзар акәхарын. Оумашәа иубашаз, убри аҳаирплан ашьтахьгьы ацхьагьы иаакәыршаны абзарбзан хқәа ацжәара иаҫын, аха иара азыхәан амцәыжәѡагьы мнааит. Иахьа ушьҭа излеилыскааула, ацырѡы дызлацоз икурсцәкьагьы имцсахзеит. Ацырцәа рбызшәала акәымкәа, иар-цсышәашәа иуҳәозар, рацхьа дназықәлаз амѡацәкьагьы даамѡахымцзеит. Уи

ииаанагоз: «Сытәгәы шәыхшьуп!» акәын. Иахьа ушьта еиила излаздыруа ала, иара аџырфоы аеродром аҟынтәи дыџрааанза, адгъыл аҽы идыруан иҳаирплан заҟа иҳаракны ажәфан ахь ахалара алшоз. Идыруан иара убасгьы аҳаирплан кажьга Асовет зениткаҟәа заҟа километра џәфанџәыҟа ихысуаз. Аџырфоы иара убасгьы игәфарамкәа идыруан урт итдырҟьоз азениткаҟәа иара иҳаирплан аҟынза ишзым-неиуаз. Убри аҟынтә дмыццакзакәа, иара иааитахыз атыпҟәа ахырҭәҭәартаҟәа, аурысҟәа рбазаҟәа ахьыҟаз зегьы кәаџза итыхны игон.

Ҳара уажәымзар-уажәы Гитлер иҳаирплан ларышьтуеит ҳәа ҳгыланы ҳаџшуан. Абас, аенышьыбжьон аҳаирплан агәгәаҳәа ишеихсуаз, «слаџс шәызҽаҳәоуп!» ҳәа наҳаҳәаны, аџсуа жәфан ишкәакәаза анемец џырфоы ихџара ныџганы, дынтакәкәа, еес ҳаџсцәа гәышьаҟәа наиџахысны дылтышахәаша дџеит.

– Иҟои, уара, арт ҳабзарбзанҟәа баша ажәфан алфа ыџадырчуама? Ахысра ҳәа абга дырџысзеитеи, џьушьт! Аха изутахузеи аҳаирплан ахзгьы рзалмыршәеитеи. Тыпҟәоуп ҳәа сыҟоуп абарт ҳаирплан кажьгақәас ирымоу! Иабыхәа, џьмаҟьызаргьы иауарацәоупеи! – иҳәан, фаџхьа илахь инапы нацыракны ажәфан иатцачыз абзарбзан џжәахаҟәа дрыцаџшуа даагылт Расим.

– Ант ашәаргәындаҟәа иҟарцаз жәбома? Анемец абомбаҟәа ҳалаижьуеит ҳәа ишәаны еибарҟамсаны иф ны ицеит! – иҳәеит Ҳауд, Шьашькәа илмаҳартә данаанаскьа.

– Ашышьыҳәа уци-убзи неиҟәки, Ҳауд, еиҳа иузеиҭьуп. Шьашькәа апартиа дшалоу ухоумыршттын. Иуҳәаз аалаҳар, уагеимышхароуп! – иҳәеит Раста.

– Аџсыршьага иан дикәхшоуп! Аус нырхага «пы-в-в-ы»-ҳәа дыфхалан, наныкьара шәзыҟаитцеит. Ишәымбазо, уара, шәыгага шәышьтахь инеирц егьшагым. Иахьа Кәтолынтәи Жәыргь иеыхәышлаџса иаҟәџаны ишәзааргаз ача аҳәахыда еиџш баша ибжьазит. Абарт акгьы рамҳәазакәа

уеааныкылар, иахьа амра акәаҵҳәа илҭашәааныза абас алдым ишасуа маҷара иааиҵырҷуеит! – лҳәан Шьашькәа дхырҕьҿырҕьуа лкалаҩкәыр аашьҭыхны лҷыналхеит.

– Абри акәын Расим узыршуаз! Шьашькәа думырҳәаҷәар умуит иуулак! – иҳәеит Ҭарас, уажәазы акгьы зхаразамыз Расим зегьы неихараҷаны. Саргьы скалаҩкәыр аашьҭысхын ачаирҭа сынхылеит, аха иҷысхуаз сыла иабазомызт. Саб ишәкәымҭак ҳмоуижьҭеи акыр ҷуан.

«Адгәыр, ушьҭа уара уда дызмам дуқәгәыгыртә уҟоуп. Саб, ишубо, дҭаҳмадахеит. Уан дзыхьзарызеи. Аха ишыдыдуа ақәа ауам. Лассы анҷәа ҳаибаирбааит, уҟәышыз!» – аҵыхәтәантәи ишәкәы абас аниҷон. Уи аахыс ушьҭа хымыз ирыҷәуп. Ҳҵошьҭаныҟәгаѡ Кәастантел данысҵылалак, сара аҵааха самразакәа:

– Иахьагьы егьыҟазагәышьам, дад, аха иаарласны Ҳараз ишәкәы шааух агәра ганы сыҟоуп! – ҳәа сгәы ааҟаҵаны днасҵырҵуан. Саргьы абни ҳҵошьҭаныҟәгаѡ исеиҳәаз иажәа цхақәа сгәы налаҟычны сҷаас-хагәышьон.

Аа, ушьҭа ахәларагьы рацәак агым. Амрагьы ҵлакашәара инхыҷгылеит. Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит уажәы алтарраҷы исҵәахыз сыҵхал. Сан ахәылбыеха зегьы дрыхьзомызт аҟынтә, ачаиҷыхра аҟынтәи санааууаз, Арсана изыхь аҷы иаансыжьит, саныхынҳәуа аҵҳал азна азыхь аѡоныҟа изгарҵ.

«Ҳаи, закә аамҭа рыцхахазеи ҳазхаанхаз! Ҳхәычқәа рхәычра рымбазакәа ишѡаҵшәаз аидара хьанҭа инаҵагылеит. Ишхәычқәаз рыбҕа шәеит, ишхәычқәаз иҵеит. Ак зоуҳәода, ҿибашьроуп, дад!» – рҳәон аҭаҳмадцәа, аибашьра иацәынханы ақыҭа зхаанхаз.

Ааилашәшәаамҭазы сыцхал ахьыстәахыз санааи, сыцхал цыххааса алтарра илаҵсан. Акаканкәа ирымҵаз азауад ҳәа дуқәа рганкәа неидыкшало, қьышәла сыцхал цыехақәа ҿиладырѡынтуан.

Уаҳа ажәак мҳәазакәа, уимоу дара аҳәақәаҵәкьагьы

срыцамкьазакәа скалаҧкәыр насыргылан, азыхь иахагылаз акакан ду ада снықәтәан, ауеимада ҳәа аҵәуара сналагеит.

5

– Абри раҵхьатәи акаамеҭ аныкалаз ауха, сара сакәын ҳротаҿы ҷаҵшьаԝоыс иказ, – абас дналагеит Ҳараз иажәабжь.

«Еицәоу умбакәа, еиҧу уздырам!» – ҳәа ажәаҵка ирҳәоз, абыржәы аргамаду аҵсы ҭалан иаасҵылеит. Иахьа уажәрааныа инасхызгаҟәахьаз зегьы насха-зыршҭыша еицәоу даеа гәакрак, даеа рыцхарак сакәшәап ҳәа сыцхыз иалашәаргьы ихасҵомызт. Аха сзыниахьаз еицәаз сеиҭаниеит.

Ушьҭа ашарагьы рацәак агмызт. Абыржәааны акәын ҳрота аиҳабы, асалдаҭцәа уаха аҷаҵшьара иқәгылоу рыдҵа шынарыгзо гәеиҭарц данаауаз. Уи сара ҿеила издыруан акынтә, ацәа захьзыз схаршҭны, иҭаххаа ицәаз асалдаҭцәа снарылс-аарылсуа алеи-ԝеира саҿын. Абри аамҭазын, иаалыркьаны хыхь иказ цака ицеит. Аҳаирпланқәа рыбжьи абомба ткәацбжьи еилазԝеит. Асалдаҭцәа, макьана афронт захьзыз зымбацыз, еилагьыжьит-еилахынҳәит. Абри сымҳәацкәа ҳкоман-дирцәагьы еизеит. Аха урҭгьы икарцоз-ируаз, рхы зқәыркрыз рзымдыруа иааилахеит. Аҕа джәылеит азәгьы игәиеанзамкәа. Абомбақәа ԝба ҳара ҳсалдаҭцәа зыԝназ аказарма ду иақәҳаит. Изгәамхәуаз зцалаз асалдаҭцәа, абцьар шьҭыххацәкьагьы рмазеит. Урҭ реиҳараԝык усгьы иркуаз абцьар рымазамызт. Иказ амаҷ-саҷгьы ҭынхадаха иҿамбасаза икыдгылан.

Икалеит ауаҕеимышхара ззырҳәоз. Макьана шәақь ҭызмыркьацыз асалдаҭцәа кәакәаса ишьҭарцеит. Ахәцәа згоз, иаазгоз, ирыцхрааузаз ҳәа азәгьы дыказамызт. Ауаатәыԝса ашәи-қашьи реицш еилыхон. Ихәны икажьыз асалдаҭцәа ацхыраара иаҳәон. Аха раиигәа

уназышьтуадаз, анемец салдатцәа акәшахьан.

Икьакьаза ианаашоз ҳлагер ахьгылаз аҕа амацәаз итаиртәахьан. Зыцсы таз асалдатцәа ркомандирцәа нарыдкыланы, зшьапы инанагоз зегьы цьарак ҳаиларцалан, анемец салдатцәа равтоматкәа хыршаны иааҳадгылеит. Зых иамыхәоз ҳɷызцәа сыла ишабоз иреихсны иршьуан. Урт азәи-ɷыцьеи ракәмызт, шәɷыла ҳсалдатцәа шьны еихышь-еицышь еилажьын.

Икалаз арыцҳара ду, абас иаалыркьаны, аиҳабы изымдыруа, аицбы изымдыруа калашьас иоуз атәы уажәы азәгьы уи алацәажәаха имазамызт, азәгьы акгьы издырамызт.

Абри аамтазы, аҧсуак иуазыр бжьы аасаҳаит. Уи ибжьы сара цсраенынзагьы исхаштраны сыкказам. Убри асалдат иҧгызы-ҧызы бжьы иахьагьы иааицамкзакәа слымҳа итаɷуеит.

«Ҳаи, уара, абаапс, цҳәыс илыхшаз, цсуа шьа злоу азәыр указар, уеиқәханы укалозар усзышәаҧьҳәа. Сара Очамчыратәуп, Аҧснытәуп. Исыхьзугьы абри ауп, исыжәлоугьы абри ауп, сқытагьы аброуп. Сызгашаз ахы сықәшәеит. Стахашьеи сыпсышьеи, сыпсырзы стаацәа ркынза исызнарɷ. Казшьа узыкаҧозар леи-бгеи сырɷоумҧан, абри атәым дгъыл самада!» – иҳәеит. Уаҳагьы уи ибжьы смаҳазеит. Акызаҧәык сыла дабеит, аҧыхә-тәантәи зыпсы еизызгоз ɷажәи хәба шықәсака аарла инартагылоз арцыс наза-ааза деицыхны дахьышьтаз.

Сара иахьагьы убри ақәрахьымза данаасгәалашәо, цсык иеицш ауп схы шысыпхьазо, избанзар, иуасиатқәа руак сзынамыгзеит. Уи изқәатып сзылымхит. Акырцх еицш ахымца еилысуан. Анемеццәа равтоматқәа харшаланы иҳакәшахьан. Уи ахәашабга иахь снеиртә, аҧыхәтәантәи иуасиат насыгзартә еицш сзыкамлеит. Убри сара игәнаҳаны сыхәда ишықәымло шыздыруагьы, сыпсы танаҧы схы ианасыжьуам. Сара исыздырам шака саат, шака мшы лахьынцас исымоу, аха уи ахтыс сара

исыцыцсуеит. Иахьагьы уаҵәгьы мшаенеиҵш иҵстыхгаха сыбла ихгылазаауеит ибжьы.

Абри аныӄала ашьҭахь, есинӄасҵалакгьы мчыбжьык ахи-аҵыхәеи рыла ахәашабга ишәкәблы иҭаацәа ирзысышьҭит.

Абри акәхеит. Уажәрааныа зышьҭыбжьы ҳаҳауаз абзарбзан бжьқәа ракәымзар абжьарак, шәакь лҩак афҩы ахьымгацыз аҭыц леимаҵәеит. Иршьыз, ршьит, иаанхаз зегьы ауасақәа реиҵш ҳлеилацаланы ҳрыманы рҽынархеит. Убри асаашьа зымбакәа, зыҩоны зхы нықәцаны зыдунеи зыцсахыз иҵсра цсрамызт. Џьанаҭ шьапыла дцеит акәын иаанагоз. Уажәы-уажәы еид-цаланы икарцоз асалдаҭцәа ахысбыжьқәа нарылаҩуан. Ақәыцьма аапкы еиӄәызжәаша аҧызы-ҧызы бжьқәа гон. Уаҳа изеиҭамцкәа ихышәҭны икаҳауаз ахәцәа инар-хагыланы иреихсуан. Уаҳагьы ирызхьамцшзакәа амҩа ишаныжьлаз инархысны ицон.

Ҳамчыбжь аанҵәеит уахгьы-еынгьы амҩа ҳшықәыз. Асалдаҭцәа амла аиҳагьы, мчыбжьык ҟырҟылбаахк ҟазымцацыз ауаа зышон. Амла иаганы аххыҳәа инеилаҳауан. Азәи-азәи еицхыраарц иалагон, аха рымч хомызт. Рыла ишабоз рҩызцәа анҵәара иаҫын.

Аҵыхәтәан алашьцара иагәылхәхәа, қытоу қалақьу аилкаара уадаҩны, џьара ҳанҭарцалеит. Уи иаакәыршаны еихацла ицахны ихкаан. Ашьҭахь, излеилаҳкааз ала, аткәацәа аконцлагер ҳәа изышьҭаз ашҟа ианыргоз, асалдаҭцәа реихшаразы иахьааныркылоз аҭыц акәын абри џьаҳаным агәгәаҳәа иахьеилашуаз. Аақ-сақҳәа еихырҳаны, қәыцьмак-қәыцьмак иаҟарақәаз ала аазахьа дуқәа раа маҟақәа рыхәда иакәыршаны игылан. Ҳара еилаҳкааит ҩажәа-ҩажәа метра реиҳа рыбжьамкәа иқәгылаз анемец ҟарулцәа рнаҩысгьы, аихац зкәыршаз убри аҭыц зегьы афымца рынҵаны, уналакьысыр уцыххаа уқәнаҵо иҟаҵаны ишыҟаз.

Уаа зықьҩык рыцсышьа цәгьаханы, иаарыкәыршаны

царҭа рымазамкәа аихаҷ иааҭахеит. Аҟәыцьмаҟәа реиҷш рыблаҟәа шаҟь-шаҟьо, изаҟаразаалак ажәак аҳәаразы ашәаҟь аҵса уаԥыргомызт. Зегьы ҳаҿкәа захны ҳтәан. Саргьы ушьҭа сшьамхқәа снырқыломызт. Сымч шҷара ицахьан. Сывараҿы аҷәыцә икаҵсаз аласбеиҷш сеырқьақьаны сыларшәын. Акрыфара усгьы иаҳ-хаштхьан. Ҳзышон, аха азы ҳазҭагәышьодаз. Асал-датцәа убриаҟара аҟынза инеиит, рычхәра руаԥа иантәаланы иржәуан. Мышкахь ԥынтә-хынтә аҵсцәа алаҵсы еиҷш иқәшьны иганы аидара шьҭыхга ама-шьынаҟәа ирныжьланы иргон. Ианырымгазозгьы ыҟан. Аҵсы увараҿыцәкьа дышьҭан. Уааҷысыр, мамзаргьы хәыҷык снаскьап ҳәа уеазукыргьы, аҵсрагьы зегьы акакәын. Аҵсцәеи ҳареи ҳаилаиан, ҳаишьцылахьан.

– Ари макьана хәмаргоуп, нас ауп ауаҩеимышхараҵәкьа ҟалараны ианыкоу! – иҳәеит, сывараҿы згәы ԥарханы ишьҭаз ихы нцәыцазашәа, ибжьы ныцакзаны.

– Абри аҵкыс еицәоу уаҳа иаҳзырураны иҟоузеи? – сҳәеит саргьы иныцакзаны.

– Акриаторияхь ҳаргоит сара изласаҳаз ала! – иҳәеит урысбызшәала.

Сара акриаторииа ҳәа дызҿыз сзеилымкаазеит. иахьеицәоугьы ҷьара ҳахыргозаап ҟасҵеит.

– Арагьы даеаҷьарагьы ҳара ҳзыҳәан зегьы акоуп! – сҳәеит.

Уи аурыс салдаҭ акриаторииа захьзыз шысзеилымкааз анидыр:

– Уара акриаторииа захьзу удыруама, аԥыза? – иҳәан, дсазцааит.

– Мамоу, исыздырзом, ҭыц хьызхап! – сҳәеит саагәыԥҿыԥхан.

– Акриаторииа захьзу ауаа хәаены иахьыршьуа ауп. Ушьҭа еилукаама? – иҳәан, хәыҷык ихы ԥышьҭыхны даасҿаҵшит.

Аиаша уасҳәап, сымаха-шьаха наскәыцсааит. Исҳәо

сҽамшәо снышьҭахаҳәхазшәа збеит. Нас сеаазгеиан:

– Ари, уара абас агәра угартә еицш иуазҳәада? Мамзаргьы угәакра иахылцыз баша гәааанагароу? – сеиҭанаиазцаait.

– Абан исазҳәаз дахьышьҭоу! – иҳәан, иваракәы ацәыцә иларшәыз, зцәеи-зыбаҩи рыда уаҳа егьыкамыз, аҧсрахьы зхы зырхахьаз азәы снаихәаирцшит.

– Да, да, ето правда, брат! – иҳәан, аарла абарҭ ажәакәа неиҿеихит. Нас ҩаҧхьа ашьшьыҳәа илацәакәа неиқәиҧсеит.

– Абри излеиҳәаз ала, аҧсра иацәынхаз азә иоуп. Абрантәи иҩызцәа зегьы ҭганы, убри ахәаеыртахь ианыргоз аҿены, ушьҭа ицыскаауа егьыкам иҳәан, излакаицах уара идыр, ихала абри ацәыцә икажьу ицырхырааны иҿижит. ҨЫмыш анышә даман. Абри ацәыцә иналсны иоуаз аҳауа мацара ала иҧсы еиқәир-хеит. ҨЫмыш рыла иааргеит ҩаҧхьа, иргаз рцымхәра. Убыскан ауп абри иубо ихы рылар ҩашьаны анышә данхәыцыц. Иубоит усгьы исахьахәыроу! – иҳәеит, абри ажәабжь ҿааста сазҳәаз, абыржәыцәкьа зхы сзырдырыз ахаца.

– Ранаҵьалбеит, мчыбжьык ҵит ҿашәа ҳамазамкәа, ҳаҧсацара цәгьаханы ҳтәоуижьҭеи, ма ҿацак иадамзаргьы ча хәашақәак…

– Ааи, акада акы шҧаузымдыруеи, уара ашьхауаҩ! Уара ара зықьҩык ахьҭаку акыр зырҿарҵарызеи! Ибзиоуп, шә-граммк ача еиқәацәагьы акәзааит, уаҵәашьҭахь рыцстазаара иалырхуазар! – иҳәеит еита.

«Ҳаи, ҳаҕоу ица утаҧшаait! Икалаша ҟалааныа ахәац ала шҧатухуеи!» – аасгәахәит. Аха уаҳа исҳәагәышьооз, сыхәда насыкәажьны саатәеит.

Ушьҭа амра аҭашәара сихахәышәарак акара акәын иагыз. Сылақәа ҭырхаха мраҭашәара хәылҧ шәаҧшь иныҧаееаз сыблақәа адхаланы сахәаҧшуан. Дгьылижәҩани реихагалартаҿы, ашьха акәаца-ҿацақәа реицш, ирццаны ицажьыз аҧта еиқәыҩры еиқәацәақәа. Абас-

цәкьа акәын ҳара ҳҷы мраҭашәамҭаз, амра шзаалара азы ианзаалоз, Тур ихәтәи мраҭашәарагьы, мцабзцас иаавцнагоз хәылц шәацшьгьы иасахьахәрахоз. Уажәыцәкьа, убырҭ хара адгьыл аца инсыжьыз асахьа гәакьаҟәа сханҷаны срылан. Ах, анаџьалбеит, абри хара инсыжьыз алакә цхыз ссир саазалымцзакәа сынарцә гәашә снылагылазшәа сыҟазар, џьанаҭ шьапыла сышцацарыз, аха ииаг. Уи сара сзы инасыц сабырны исыцхьазон, аха рацәак ахымцит абри еиҭаҳәашьа змамыз ацхыз ссир.

– Хымцада, абри доуриоуп! – иҳәан, азәы даасхагылеит. Саргьы шәымҭақәак сгәы лашара шәахәацк нҭазырцхаз асахьақәа аауадышххырахан, сытрысны саақәтәеит. Дысхагылан анемец фицар, илабҷашь кьаҷ кьатагәа иарма напы ианыкшало.

– Уара уоуп сызҷу! – иҳәан, иикыз илаба сгәы иныцаикшеит.

– Сара сауриазам! – сҳәеит, аарла сҩагылан.

– Узустада нас уара? – ихы-иҷы ааиреицаҟьеит анемец фицар.

– Сара саџсуоуп, Аџснытәуп! – сҳәеит, уи анемец фицар аџсуеи Аџсынтәылеи рызбахә ахаангьы ишима-ҳацызгьы. Уи аурыс бызшәа хыжәжәа-ҷыжәжәақәак идыруан, убри ала ҳаибак-еибашьҭуа цәгьала ажәақәак еимаадон.

– Уара уахьынхо, уахьынтәааз абыкәу? – иҳәеит, ицынца хьцсааза скылкааны даасыхәаџшын.

– Сухум, Абхазиа! – сҳәеит еиҳа сыбжьы аџсы нҭацашәа.

– Аа, Сухум, Абхазиа! Море! – иҳәан, аарла ччаџшьк ацәаара неиҷыкәиццеит.

– Ааи, ааи, ари даџсуаџәкьоуп! – иҳәеит сыварахь игылаз азәы.

Саахьаџшны снаихәаџшит, аха сыцсы насылышәшәарц егьаасыгымхеит. Изулак схы снапаҷы иаазган, сыҩкамыжькәа адгьыл сшьапқәа ныкә-сырҷәгәеит. Иаразнак инацәкьыс иқьышә инацыреикит. Ари Мыса

аҧаҵа ҟаҧшь иакәын.

«Ҳаи, иажәымҭа азахәаш ахадырҳәааитеи, абри жәынгьы-ҽангьы сыҧсҭазаара ҧәымыҧ жьакцаны дышҧалахеи! Даагылазар акаҭа сзиҳауан. Ахаан азыҳәан ҳаиҧырҧит ҳәа сгәы каршәны сшыҟаз, аа, абар, абраҟагьы сымѳа хҧәрыра дахьаангылаз».

Мыса избахьаз дабаҟаз, анемец фицар иматәаҟәа цырцыруа ишәҧаны, исапог еиқәаҧәа самсалқәа еилаарцыруа, абри иныс узымҳәо деилаҳәан. Иара уажәрааанза уара уоуриоуп ҳәа сыхҭазкыз анемец фицар дицын. Уи анемец фицар уаҳа зҧаарала сыхҭамккәа днасҧырҧит.

– Сара сеиҭааихуеит, умшәан! – иҳәан, иаргьы зҽыназхаз анемец фицар днаишьҭалеит.

Мыса сытҟәаны сызгаз анемеццәа раҧкысгьы деиҧәаны, сгәы дҭамкәа, схы дҭамкәа даасызҧәырҧит. Мыса аханатә аахыс игәы иҭаз, аха анагзаха змазаз, иахьа ушьҭа ишьа кәапеила атарҭа иоуит, аха ишҧаиоуи! Егьа иқәсҧаргьы иқәсхыргьы абри ауаѳы гыгшәыг схы злеиҧырызгаша ҳәа ҧсыхәа шамамыз збон аҟынтә, ислахьынҧахәу сақәшәааит, ушьҭа иҧыскааура акгьы сымазам, сышьҭахь ҿкьароуп, саҧхьа ҿкьароуп, уи аргама агәра ганы, шәы зҽазам аҧсырҭа абааш стаҧсылмыткуа сеаасҟажеит.

– Ани анемец фицар иҧыз дызустадаз, изакә быз-шәоузеи дызлауаҧәажәоз? – иҳәан, сынҭиҵааит ани исываиаз.

– Абыржәы адагьы исмаҳацт уи дызлаҧәажәоз абызшәа, саб ихаангьы дсымбаҧт! – сҳәеит уаҳа салам-лакәа.

– Урҭ ҳара аееи ҳзырхәыцыр ҳәа уара умшәан! – иҳәеит илахь неиқәиҧан.

Иаасыкәыршаны ауаатәыѳса агәаҟра иаҿын. Азәы иныҧакзаны гәаҟашәак иҳәон, даҽазәы иуазыр бжьы уҟәнаргыломызт, даҽазәыхгьы ауаз, амерҭа иҳәон,

дасазәгьы иҵсы еизигон, аҵыхәтәантәи иҵстазаара ашәымтақәа иҵхьазон. Нахьхьи азәы ихы еилаган, амыргәырга ихы италан, ишьапсыргәыҵақәеи инапсыргәыҵақәеи неинкьо акәашара даҽын.

Ушьта аҵых агәы неиԝнашахьазаргьы ƙаларын. Иааҳакәыршаны апрожекторқәа ҳаладырччон. Ақ-сақҳәа алашбыжьқәа ҳлымҳақәа цырхуан. Ҳтакырта иакәыршаз аихаҵ ааида адаҵқәа рынҵаны ишыƙаз ззымдыруаз атƙәаҵәа, абызкатаҳа иаҳаз акатә амҵқәеи акәыбрқәеи шалаҵсуаз еиҵш, ана-ара уахьынаҵшлакгьы ауаа аихаҵ иалаҵсны иадыҵсалан. Уаԝытәыԝса изихымгоз, агәаƙра итагылаз ауаатәыԝса ирзы-мычҳакәа, хаҵыцла рнапы адақәа цыжәжәаны реыр-шьуан. Ажәакала, ҿыки-бзыки ирзымҳәоз цьаҳаным амца қьоуқьад агәараҳәа еилашуан. Уажәы-уашьтан зегьы аҵсхыҵра иазыҵшын.

Сара аҵсра абла стаҵшхьан, аҵсра сеазыƙасҵахьан, уртқәа-уртқәа срышьцылахьан. Аха усƙан сыҵсыргьы, есиныƙарҵалакгьы, аԝныƙа сыргон, сабдуцәа рызқәатыҵқәа реы снаргон. Сыбаԝ-сышаԝ атәым жәԝан иаҵазуамызт. Стынхаҵәа сгәы ақәцәуарта роуан. Анарцә акрыƙазар сыҵсы сани саҳәшьеи реы икалон, исыбаргәыз. Уажәы цсышьаҵәгьа уоуааит ззырхәоз сааины саатагылеит. Зегь реиҳа сгәы аҵәымг алазҵоз, ашәақь атыркьаха смоузакәа, аргама иаартны сзабашьуаз аҷеи сареи ҳахьзеиҿамҵшыз, сахьзиҿамгылаз акәын. Ус баша акгьы иалаҳәазамкәа аҳәахәда еиҵш сыбжьазуан, хьызда-цәада алақәа сырфон. Сахьынаҳә-ааҳәлакгьы хҿыхшьа змамыз, хеиқәырхашьа ахьыƙамыз ақәыцьмақәа рƙырƙы стаханы сыƙан.

Сызырта-сыҵсырта, сшәаць зҳәоз шәƙәы блык стаацәа ирзаазышьтуаз ҳәа азәгьы дыƙамызт. «Аҵсра бзиа хәамазам. Хьзыда-цшада иҵсыз ауаԝы, уи зынза дыҵсзаҵәкьеит!» – ҳәа ҳабаҵәа ражәаҵка абыржәы аƙама аҿеиҵш иаасҿагылеит. Саргьы уажәы убри стагылан.

Сабгьы саргьы ҳаагылазаргьы ҳахьымзг дуун.

Аханатә аахысгьы ҳабдуцәа жәоахырла иааргоз рқьабзи, рқазшьеи, рыламыси изакаразаалак ииаи-цамкзакәа урт рхьы моахәаста ҳанылаы ҳааиуан. «Ҳагоу иламыс даграгылааит!» «Ҳагоу дыхьым-згыдахааит!» «Ҳагоу дымхәыцчахааит!» – иҳәалон саб лассы-лассы. Абри уажәы, акы сшалацәажәоз даса-кахьы сиазгаз, иахьа аррахь сымоахыцра шыкалаз ауп. Сара уская ақытаеы старшынс сыкан. Уская «аброн» ҳәа изышьтаз сыман, аибашьрахь срымгаргьы калон.

«Ҳараз, ҳара иаадыруеит, аханатә аахысгьы ууаажәлари уцсадгъыли ушырзыкоу. Ус, ерыцшзагас акәым-кәа, иаша цқьала агәра аагахьеит, ажәларгьы инеигымкәа ирдыруеит, уара уиашареи, ууаореи, ухьзи-ухьымзги ахьынзаҳараку. Иашоуп, ҳацсадгъыли ҳа-ууаажәлари ашәгәы-ацсгәы итагылоуп. Хоуп анырҳәо иахьоуп! Иахьоуп ахацареи ашәаргәындареи анеилыцуа, ианеилибакааua. Аха, Ҳараз уххь згеит, ацсы гәыроа ааста абза гәыроа еиҳагьы еицәоуп. Изхысхәааua, абракагьы еибашьроуп. Абракагьы ҳара ҳ-Бзанқытгьы иатахуп уеицш-зеицшу, ақыта цстазаара аиеыхыртақәа еишәа издыруа, ацышәа ду змоу, ажәлар гәыкала ирзыкоу ауаа. Ақытақәа реы икарцо, иаадрыхуа аҳәынткарра иарто ацхыраара ду ауп ҳара ҳар рыбгагьы рымчгьы зыргәгәо. Ус анакәха, аиҳабыреи аицбыреи иатахуп, абас еигьуп ҳәа иазырхәшьадыз, иазырызбыз аус уара уачхнымсыр ауп. Уара иахьа абра уатахуп, Ҳараз!» – рхәеит араионгьы ақытагьы реиҳабацәа.

Сара аррахь, афронт ахь ацара санаҳәа, ара аан- гылара маи анацәыск ауп, абас еицш иказ ацәажәара аныказ.

Исарҳәаз исыдырцаз атак сзыкамцеит саб имеида сымамкәа. Саб симазцаакәа ари аоыза аус схала исзымызбеит. «Оымышка азара сышәт, сызхымцосызцымцо сажәа шәыстарц!» ҳәа нараҳәаны снарцырцит.

Аоны санааи сабгьы дыкан, атаацәа зегьы сзыцшын. Саб есымша ишиказшьаз еицш, даара акы еиликаарц анитахызгьы, зцаарала сыхтеикуамызт. Уажәыгьы

аҭаацәа зегьы ҳнеилатәааанза, саргьы сызцаара хада цәырсымгазеит. Ари аҩны иӄоу ахәычқәа лыманы акәасқьахь данхала, ааимӄьара шызбаз еицш, сызцаара аацәырызгарц сеаназыскуаз, ацәыргаха сымҭакәа:

– Иӄоузеи, дад, адәныӄа ишәаҳауазеи? – иҳәеит саб игәырҩа инмырцшзакәа.

– Иӄоуи, саб, аҵкәынцәа иаацымцәазакәа аибашьрахь ацара иаҫуп! Адырратарақәа злаӄоу ала, ҳаға лассы итыц дықәырцарашәа ицәажәоит. Иаабап иӄало! – сҳәеит рацәак саламлакәа.

– Ажәлар рҳақ дууп, анцәа ида гәыҷырта ҳамазам, анцәа ду ирманшәалаайт, шьарда зымчу! – иҳәан, ихы хәычық иҩышьтихшәа иуит.

– Саргьы иахьа сеиҳабыреи сареи аицәажәара ду ҳаман. Аха уара умеида сымамкәа изсыҳәаз атак сызрымтеит. Иахьеи уаҵәи иаасҵеицшырц нарасҳәан, ус ҳаицырцит! – сҳәан, сызцаара ахы аапсыртлеит.

– Изакәызеи, дад, иуарҳәаз? Насгьы уара ухала атак рытара улзмыршаз? – иҳәан, саб даасызҿлымҳахеит.

– Афронт ахь срышьтырц ртахым. «Арагьы ақыта аҵстазаара ҿеила издыруа ауаа ҳтахуп!» – рҳәеит. Афронтгьы фронтуп, аха арақагьы афронт ацкыс еиҷьзам, уара «аброн» умоуп. Ууаажәлар инхаз рацхьа унагыланы аус ууроуп!» – рҳәеит. Аха уара иахуҳәааува здырааанза, урт зыкәсыргәыҷша егьрасымҳәеит! – сҳәан, сеааныскылеит. Саб акраамта инапқәа неигәы-цацсашәа, ахьуарзы иацагьыжьуаз афархь мца дахәаацшуа дтәан. Нас, зныкыршәа:

– Мамоу, дад, уҩызцәа зегьы ахьцо уаргьы уца. Учамҩахә ыӄазар ухынҳәуеит. Азәгьы узқәа дызкыдыччаларызеи. Ҳара жәытәнатә аахыс иаҳтәыминҳамаам ҟазшьахәырас иҳамам, иахьа иҳазҳалацом. Ҳабацәа адамра хыла иаҳзарсуам. Иаангылаайт арака, аханатә аахыс аҵмыхәхәарра иашьцылоу. Макьанатә

ршьапқәа «аԥьаҟәа» алаԥаны идырԥоахьеит. Убырҭ роуп араҟа аангылара знаало ахьымзԥыдақәа. Сара макьана сыԥсы шҭоу аԥсхаԥсжьы сзыфом! – иҳәан, саб ахаан идсымбалацыз цәеи-цәԥсрак ихы-иҿы иныкәзбаait. Саб ихы-иҿы зегьы аҳәон. Агәырԥоагьы аныԥшуан, ахьзгьы-ахьымзԥгьы реидарагьы аныԥшуан. – Уԥоызцәа зегьы злахәу анцәа уалыхәдеимтәааит. Ауаԥоытәыԥса ахьзи-ахьымзԥи рзыҳәан ауп адунеи дзыкәу! – абасгьы нацицеит аԥыхәтәан.

…Адырԥоаены сааит аусҳәартаҿы. Раԥхьаза исԥылаз Лад иоуп.

– Ҳаи, Ҳараз, уҟәакәра зга аит. Рацәа иа-наам-ҭазԥәкьа уааит. Араион ахаҭарнак Очамчырантәи дааны дыҟоуп. Иахьа знык дузԥаахьеит. Ҳаззеицәажәаз аԥыхәала иҳауҳәозеи, Ҳараз? Ҿыц ҳашьҭракәларым. Абри ҳара аусҳәартаа ҳамаԥара иаҳазбыз усым. Ари азԥаара хыхьынтәи избоу акоуп. Уажәахә араион аҟынтәи иаашьҭу илымҳаҟынза инагатәуп. Убри азԥаара аԥыхәала ауп еиҳарак иаргьы дзааз! – иҳәан, Лад гәык-ԥсыкала дсаԥәажәеит.

– Сара сԥоызцәа зегьы ахьԥо сԥоит, Лад. Ишеибаҳҳәахьаз еиԥш, абри азԥаара аԥыхәала, исашәоҳәаз саб илымҳаҟынза иназгеит. Аха егьа деикәа-нарԥхазаргьы, аԥыхәтәан: «Уԥоызцәа зегьы злахәу, ууаажәлар зегьы ззымԥоахыԥуа аус, уаргьы анцәа урылимхаait! Ақытаҿы аус еиԥызхша, еиҿызкааша ҟалап. Уԥсадгьыл алахьынԥа анырызбо аамҭазы, ас еиԥш ахымԥоаԥгара ҳажәлантәгьы ираҭәашьом, уаргьы иуаҭәашьом, дад, ҳаҭоу изкәа икыдыччалаait!» – ҳәа сеиҳәеит саб. Уи ииҳәаз саргьы сазыразуп. Иахьатәи ахазаамҭазы аҳәсақәа реицка сзыԥатәом. Шәҿы ахьԥысеыз азы саташәымԥан! – сҳәеит рацәак саламлакәа.

Лад изаҟаразаалак уаҳа ажәак ахимҳәааит. Амала, аԥыхәтәаны: «Ҳазԥаара аҭак абас ишеиқәуҳәалоз аханатә

аахысгьы издыруан. Амҩа маншәала анцәа уқәиҵааит. Уахьыҟазаалак уразра доуҳас иуҵзааит. Иааизгьы иуҳәаз, иаҳҳәап, ари усгьы узхымпо ауп, Ҳараз!» – иҳәеит Лад, сыжәҩахыр ҕәгәаны иааникылан.

Абас ауп сара аибашьра ашьамҩа санылашьа шыҟалаз.

…Аҵых агәы анааиҩнашоз, игәаҟны иҟаз, аҭел ааида сахьадиаалаз, алашбыжьқәа сгәы ажәжәаҳәа иштыхоз, сылацәа нҭаайт. Сара исыздырам сылацәа неихьысшьиуажәи рыбжьара заҟа шәымҭа цаз. Иаалырҟьаны еиҭаҳәашьа змам цәанырра баацсык насыласын, ахьшәтҳәа саақәтәеит. Мыса алашара узырбоз афонар насҫаирԥхеит.

– Сара соуп, Ҳараз. Уареи сареи аханатә аахыс иҳабжьаз аицәыхьшәашәара ҳхамыштыр ада ҵсыхәа ыҟазам. Иубоит ҳазҭагылоу аамҭа зеиԥшроу. Абри агәаҟра, абри арыцҳара ҳаиднакыларопуп уаргьы саргьы. Ехьарнахыс, анык илыхшаз аҩеишьцәак реиԥш, ҵсыхәа ахьынзамоу ҳнапы еикәыршаны ҳаҟазароуп. Уара угәаҟра саргьы исгәаҟразароуп, сара сгәаҟрагьы уара ухатәык еиԥш иуцхьазароуп. Ари ҳазлоу зеиԥшра ууау ала акгьы ҷьашьатәзам. Ҩ-ҵстазаарак азәгьы иоузом, убри аҟынтә, ахеиқәырхаразы иааҟоумҵара егьыкамзароуп. Ари ҳара алақәеи аҳәақәеи рыбжьара ҳабжьагылоуп. Абас аныҟоумҵа уҵстазаара ашәеиқәа ишалоу удыруаз, Ҳараз. Ҳара, егьоумҳәан, қытак ҳатәуп, қытак ҳаицалҵит. Ҳгазарала акәу, ҳкәышрала акәу сыздырам, аха акыраамҭа ҳгәы ааидибагаланы ҳаҟан, избанзар, ацәгьа аабааныза абзиа ҳзеилкаауамызт. Иахьатәи ҳаиқәшәара ахьыҟалази, иҳаиқәшәашьахази, ҳҭагылазаашьеи зеиԥшроуи ала, ҳажәҩахыр еидаҳамҵар ҳаҵхастахар алшоит. Иахьарнахыс уареи сареи ҳаишьцәоуп. Уара ухьымзг саргьы исыхьымзгуп, абри агәра ганы уҟазааит. Сара арҭ срыланагалеижьҭеи, инҭкааны исцеижьҭеи ушьҭа акраацуеит. Убри аҟынтә, сара сҳәатәы уаԥныҟәар стахуп!

– иҳәан, иараҽы ԥ-саԥәак ирыԥәчаҵаз аҕәыцәмаԥьа днықәтәеит. – Сара иаартны истахуп издыруазарц, иуасҳәаз уахьын-заԥәшаҳату, сыгәра угоу, мамзаргьы ажәытә гәаҕ ушьтагьы иухыцәоу! – абасгьы нацицеит ацыхәтәан.

Сара Мыса иааиҳәаз зегьы-зегьы сылаҵш ааихмырцазакәа илаԥәа сырхыцшыло сизызырԥуан. Абриаԥара сгәырԥа даганы, ала гәыбзыҕ ширцәуозгьы, иааиҳәоз зегьы акы агәра згазомызт. Агәра згазомызт избанзар, сара Мыса ишьапхыц инаркны, ацыхәтәантәи ихы ахәҵласаԥынза еиила дыздыруан. Убри аԥынтә, иааиҳәоз зегьы ашәи-тышәи иназгомызт. Аха цсыхәа ахьынзамаз исынсырцшуамызт. Стәан сеизганы, схы-сҽы ацәгьагьы абзиагьы изанымбааua. Сзыниази, сзыԥәшәази рыла, уажәазы саниашьа схаҵашьамхар амуит. Мыса иаасеиҳәаз зегьы гәы ацамызт, хы ацамызт, уи аргама издыруан. Аха сиԥәшаҳатымхар ада хәарта-хәаҵшь сымамызт. Ахра ԥашра ахыцәԥәа акьышәкьышәра сыԥәгылан. Иаасыкәыршаны шьанца еиԥыцәран, ҽкьаран, цсызак иадамзаргьы сшьапы сзеитагомызт, аҧсреи абзареи рыцхаҵәры сыԥәгылан. Убри аԥынтә Мыса сицныԥәарц сызбеит еимԥьарак збааназа.

– Сара сузыцшуп, Ҳараз! Исоуҳәозеи усԥангьы? – иҳәеит аҧымтра сыштанагалаз аниба.

– Исҳәагәышьозеи, Мыса, уара узлаиашам ҳәа акгьы умҳәазеит. Уара уаагылазаргьы ԥныцԥала уразын. Уи ус шакәыз аханатә аахысгьы агәра ганы сыԥан, сыԥоуп иахьагьы. «Ҭабуп» уареи сареи иҳабжьазар, ҭабуп ҳәа уасҳәоит. Аешьа гәакьаҵәкьа иихәашаз ала уахь-саҵәажәаз. Саргьы цьара бзиарак ацыхәала суцылар убап! – сҳәеит аарла сҽы неихыцхьан. – Мыса уара иуҳәан еицш, ҳара аханатә аахысгьы ҳацәгьеи ҳабзиеи еилан, ҳаибаазахьан. Ҳагәԥәа неивцасшәа хԥалазаргьы, иахьа тәым жәԥанк аҵаԥа ҳазлаԥалази, иаҳта-гылазаашьахаз зеицшрахази

рыла, урҭқәа зегьы ргәа-ларшәаха ҳамамзароуп! – нацыслеит ацыхәтәаншәа.

– Абри аҵсырҭа лагер иҭаку ҳсалдаҭцәа ара иаанхазом, иаарласны даеаҵьара иахыргараны иҟоуп. Иахьыргоиахьаарго макьана иара схаҭагьы исыз-дырзом. Аха инҟалалакгьы, ҳахьыргалакгьы сылаҵш есымша иухызааулеит. Уаргьы узыҟәшәаз ухы ан-раалаҧы уҟаз. Иҟалоит дара ирыхәаша уск унапы ианырцар, убыс иҟаланы иҟалозаргьы мап рцәумкын. Аргамаду ула иабоит, уажәазы уара уҩнапыкгьы шҿаҳәоу, акгьы шулымшо. Убри аҟынтә, лымшара кәашарахароуп, уаҳа даеа мҩак ҳамазам. Абри ҽсила агәра ганы уҟазааит. Аҳаҳаи, угәы уҧоумырсын. Егьа гәаҟра уаҟәшәаргьы, асыс зыбз хааз иаинызгьы иаинымызгьы шаҵәаз ухоумырштын. Ҳабаҵәа ишыр-хәалоз еиҧш, аеырхагара аиҳа, аеырҟәышра еиҳа еиҧьын есымшагьы, иахьагьы убасҵәкьоуп. Анемец фицарцәа рыматәа ушәаҳҵоит ҳәа иалагаргьы, улаҟәа акакаҷ рыцоумыршәан. Уара учҳараҟәа ахьынзаҟоу сара ибзианы издыруеит. Уара угәы ишцаанаго, Ҳараз, сара исшәу анемеццәа рфицар матәаҟәа даара истахны исшәума? Мап, истахзагәышьам, избар аҵкыс исымбар еиҧьысшьоит, аха уаҳа хеиҟәырхага ҳәа араҟа егьсымбеит. Убри азын ауп абригьы зызгәаҧьыз. Аҵсы ҵауп, Ҳараз. Адунеи иҟәу зегьы реиҳа сара схы реиҧьысшьоит, схы сеигзоит, схы сеичаҳауеит. Алак-таҟны ҳнеибагар, уаргьы устахуп, аха хыхьынтәи оумак леиуазар, сара схы снапы ақәскуеит. Анцәа иаҳауеит, иҟаз-шыҟаз зегьы уцамкыкәа иуасҳәеит, ушьта угәуеаныз. Уаҳа ҳанеиҟәшәо абригьы абригьы амш ауп ҳәа сызуаҳәазом. Аха, хымцада ҳаиҟәшәоит, абзиаразы! – иҳәан, днасцыртцны дцеит.

«Абри аҵсырҭа лагер иҭаку ҳсалдаҭцәа ара иаан-хазом, иаарласны даеаҵьара иахыргараны иҟоуп. Иахьыргоиахьаарго макьана иара схаҭагьы исыз-дырзом!» – абарҭ Мыса ацыхәтәантәи иажәақәа абыржәы ацәымҧ еиҧш

сгәахы иналагылеит. Мыса иидыруаз, игәы иҭаз акәзамызт исеиҳәоз. Уи ус шакәыз сара агәра гаԥәкьаны сыԥкан. Сара издыруан, хәылԥьа-ҽылԥьала акәзаргьы арантәи ҳшахыргоз, издыруан ҳахьыргозгьы ҳаззыргозгьы. Ҳара ҳаргон зыԥьѡыла ауаа хәаҽны иахьыршьуаз аҭыԥ ашԥа.

Мыса сара сгәырѡа дагазомызт. Уи мшаҽны, амаҭаԥшь еиԥш сгәаҕ игәахы ишакәшоз, иахьагьы ииаицамкзакәан иакәшон. Сызгоз азы ибар цәыкәбарк ацитәалон. Мыса есинеидихәыцлалакгьы, ес-иныԥеиԥалакгьы ҵахара иҭахын, уигьы игәѡарамкәа агәра ганы сыԥкан. Иара Мыса ихаҭа иҳәан еиԥш, ахантә аахыс иареи сареи иҳабжьаз аизыҧгыҧра, агәеихшәара, иаҳҳәап иара убри зегьы ихеиршҭзаргьы, гәыкала сзыԥалара илшазомызт. Илшазомызт, избанзар, иара аԥсра даԥагәыҧуан акәымзар, сара ѡаԥхьа абри азеилашыраҽы имѡа саԥырагылап ҳәа дыԥамызт. Исыцеигалалакгьы имѡа саԥыригар акәын. Имѡа саԥырымгар, уи мышкызны иѡныԥа дшыхынҳәуаз агәра ганы дыԥкан. Мыса изыҳәан аԥсра харан. Аԥсцәаҳа зынзагьы дыԥоуп ҳәа дыԥказамызт. Уи есымшагьы ихтырпажә еиԥш дақәитны абри адунеи дақәлахоз ҷьишьон. Игагаҭәкьа ахыҵара илшоз ҷьишьон. Деибга-деизѡыда, заԥьал сабырны аибашьра иалҵыз азә иеиԥш, заарах-ҳәаарахла еизигаз иҳамҭақәа, атәым шьа рхьыкәкәа игәы инаҭаны иқыҭаҽы данааилак: «Мыса Чачанба ууанза егьа хәымгара ҟаиҵахьазаргьы зегьы-зегьы шьала ишәеит, ихы ҽихит, иҵсы ҽихит!» – рҳәон инаԥшуаз. Уи ус шакәхоз иара даҵәымѡашьо идыруан. Аха абар убри зегьы хзырбгалоз, сара аԥкәымԥ еиԥш ибла сахьаахгылаз. Иудыруазеи, саргьы абри аибашьра амца шыра машәыршәа акәзаргьы, ишакәхалакгьы саламзыкәа, слахьынҵа сыцныԥәар, схынҳәны саргьы сқыҭаҽы саакылсыр, Мысеи сареи ҳаиҭааиҽаҳахуан. Икалон, сара Мыса дахьызбаз, дшызбаз, ишәыз-икәныз атәы зегьы акы аанмыжькәа исҳәар. Жәлары ирбо-

ираҳауа иаартны, ибылгьыԥацаны имаҳагьареи ихәшьадҳәареи наиқәцысеыр. Убри алагьы, Мыса уаҳа хәарҭа-хәаԥшь имазамкәа, ҽааҳәыра имоуа дхырԥар ƙалон. Мыса дызлыԥыз иуаажәлар аколнхара аԥаразы дыкны данырго еиԥш, ԥаԥхьа ахаҳә еиƙәызжәоз ашәиԥхьызқәа неихык-еиԥыкны инаишьҭарԥон. Абас, ԥсраҽнынза Мыса иабдуцәа рнышәынҭрақәа рҽы изқәатыԥ иԥәызуан. Идыруан уи, абрахь, Сибра агәаԥахь ԥьара ибаԥо-ишаԥо алаҳәақәа шахаƙыруаз.

Абас ишыƙалоз идыруан Мыса, иаарласны иареи сареи ҳабжьара иƙалаз аҭагылазаашьа маншәала ихы иархәаны сиԥыримгар. Ажәакала, сара ԥаԥхьа зи-мцеи рыбжьара саабжьахеит. Аиаша уасҳәап, абри аԥсреи абзареи рыбжьара сыбжьазыргылаз азԥаара, хырхарҭа сзамҭо ахра ҽƙьара саақәнакит. Сгәыԥра зхьынсырҳаларыз рахәыԥ хаԥкгьы ааигәа-сигәа исымамызт. Аԥсра еиқәаԥәа абла сҭаԥшуан.

Абас абза гәырԥа алажә еиԥш ишсыԥрыхоз, адәахьы иаацәылашеит.

Саб иуазыр неикәасыԥсан, астол иныкәсԥеит.

6

Аԥых акыр инеигәахьан. Сара схала заԥәык, азал аҽы аҽыцәаара иаҽыз амца сԥаԥхеит. Ахьаца мҽы еиҭаԥеиԥралан ацыԥхьқәа ауаԥьаƙ интеибаҳәеит.

Уахык саб Ҳараз итапанча анеибамгазгьы абраԥәкьа акәхарын дахьтәаз! Абасԥәкьа акәхарын, убри аухагьы абри ауаԥьаƙ амца шҭаз. Убри ауха акәын саб иаҳәшьа Хьмур лынаур абри аҭзамц ианкыдлаз. Аа, уажәы зехьыныԥьара ҭынчроуп. Уи ауаԥьаƙ мҽы иахылԥуа амцабз заԥәык ауп аҭзамц икыдхәмарло.

Усҟан иҭымƙьаз ахызаԥә, апатрона саб иҳазыртра иҭан

усҟан, аха уажәы иҭазам, иахьигазгьы, иахьиҵәахызгьы сыздырзом. Иҟалап наҟ-наҟ ҳаҵхьаҟа иҩымҭаҷы уи азбахә ҵьара иҵәыригар. Сгәыҷуеит уи ахьҭаҵәаху, уи амаза сара исыҵеикрымызт ҳәа.

Снапҟәа сгәыҵаҷсаны амца сыеҳәатәан. Схәыцрақәа реыртланы Тур ихәы Адаужра, схәычра ахәы цшза аҵшалас еиҵш иҟәын. Схәычра уҳәеит ҳәа ишҵамаҵәыс еимкьарахеи злыцха ҳаура! Заҟа лакә, заҟа цуфара, заҟа жәаҵҟа ныеҳәарҳәахьоузеи ҳкәаздхарамца. Уахатәи аҵых анцәа иааигаз, лакәк мҳәакәа ибжьамхаҵызт. Знык ианааилахәлалак, ҳаиашьара реесибаркны иаауан ҳара ҳҷы. Уахатәи аҵых арбаҕъкәа аккаҳәа инеиларыцсааназа алакәқәа рызхыцра ҳалан. Иахьагьы сыбла дыхгылоуп аеыхәа иҷабылгьазшәа, азшәах еиҵш зҵаҵа шкәакәа хыееаны зыхәда иҵаҵсоз ашла. Абыржәыгьы сгәы иқәыѡуеит сабду ици-ишәи ирыцразааны, аҵсы ахаҵаны ииҳәоз иажәабжьқәа. Уажәы, изхьоу-иҵсхьоу аҵыхҟәа сабду данрылызбааУа, ажәѡан иналцрааз аҷеамбар исахьа нылкааны сыбла даахгылоит, ҵсраенынза сгәы иҭаҵәаху уи сабду исахьахәра.

Абжьааҵны ишысказшьаз еиҵш, ҳкәаскьа сналбаан ҳамзырха снықәгылт. «Ҳар, ҳар, ҳар!» ҳәа иаацымҵәазакәа уахынлатәи аҵла даҕъкәа рыбжьы аҵых ҵаадырҟәрылон. Ажәѡан агәы ҵьара еҵәа ссала ихыбын, даеаҷьарах – еилҟаан еҵәа шәпала. Мра-гылара аганахь еҵәаҷьаа рымцахара еилаарцыруан. Геи-шьхеи рхы неиқәҳәало жәѡангәы рѡашшәа ишәахха иныцаесон асар рымѡа. Ус ажәѡан иналшәан, икәкәаза хланҵы инҭалеит аеҵәа рѡыпса ирылыччоз, зегьы иреиҕьыз, зегь реиҳа илашоз еҵәыш еҵәак. «Сиеҵәахә кыдуп, сиеҵәахә кыдуп. Истаху сызҭаху риеҵәахә кыдуп!» — ажәѡан снаҵаҵшын абасгьы насҳәеит.

«Ааи шьҭа, алахьынца уҳәеит ҳәа, хьа цәгьа, хьа бзиа шҵамам, анаҵьалбеит. Анарцәгьы аесиқәа роуп иртаху.

Аа, абыржәы ажәҩан икыдыцсалоу ихыцхьазарадоу ауаатәыҩса рлахьынцақәа иреиҧьыз қәрахьымзак ишаесцәагьы, ацыхәтәантәи ашьҭа ажәҩан зы-мшын иныцганы, иҟазамшәа иныцаба ицеит. Иашахарыма нас, аесцәа кыдшәар азәы идунеи иццахуеит ҳәа ирҳәо? Уи сара стәала иашаҩацоуп. Абла ахьҭам алаҧырз аазом. Аханатә аахысгьы акы ахьырҳәо акыҟоуп. Амала, анцәа злыцха ҳаура, ауаатәыҩса анишоз, қәнагалагьы ацсра ишар акәымзи. Избан нас ҳазшаз арҭ шҫоу акәамца зкаиршәуа? Иҟоуцарызеи макьаназы еилкаашьа змам ацсабара азакәанқәа ус акәхап реиҫыхырҭақәа шеиласоу.

Ауаҩ рыцха, ауаҩы шарамша, адунеи хызфааua цьызшьо! Аа, абыржәы нахьхьи инкыдшәаз ауаҩытәыҩса иесцәахә еицш, иаргьы иесцәахә данақәымгәыҧзо, игәы аниҽанзам зны жәҩангәы иныцаццышәуеит. Ауаҩытәыҩса иаҟара машәырла адунеи иқәнагалаз цсы зхоу акгьы ыҟазам. Уи дины данынкашәа инаркны, агәакрагьы иқәны ацсрагьы иуалны анцәа дишеит. Убри ҫырҳасымҭак ада иҟам ацстазаара ашара еимкьарагьы, абри адгьыл дузза еимакны инибарцәоит. Иабаиҭаху иара дзахамжәаauазар ауаҩытәыҩса, ахааназы игәы иқәыжәпахо адгьыл гәацәажәпа. Аха убас ауп ауаҩы ииреи ицсреи рыбжьара шәицхьыз гәарҭак зыкәа-змаҧра иҭаҳәоу, анцәа имаалыкь ауаҩытәыҩса шәикәагә илахьынца шыҟоу.

Схәыцрақәа ахраҭи адунеии ишрыбжьагьыжьуаз, сылацш иаацашәеит ихьшәаны абыржәыцәкьа ажәҩан иналыггаз аесцәа цьарсахьа. Адунеи азна сеигәыргьеит, саҵьали слахьынцеи рҭарцьман ацшьесцәак хха-ххо ажәҩан анаатдырлашаа.

Иаасгәалашәеит сабду иҟалахьаз ажәабжьк дшалацәажәоз даатгылан: «Ундәылцишь, дад, аесцәа цьарсахьа жәҩангәы ихалахьазар сызгәаҭ!» – иҳәеит уахык. Урҭ ацшьесцәак жәҩангәы еиҩыррхьазар, иажәабжь абжараҟынза днеихьазаргьы даакәыцуан. «Абринахыс ацых анцәа имаалыкыцәа иртәуп!» – иҳәон, илакәҳәарагьы

даақәыцуан уаҵәуханза. Убри ауха аеҵәа ҵьарсахьа ахьынзахалахьаз агәаҭаразы сандәылҵуаз, сабду «Кәыдкылырҵш!» захьзыз иҟа-лахьаз ажәабжь хәычык аиҭахәара даҽын.

– Иабанзаѡеихьоу, дад, аеҵәақәа? – иҳәан, дҵааит сабду санааѡнала.

– Аеҵәа ҵьарсахьа жәѡангәы ихаларц раки заки агуп! – сҳәеит, ушьҭа иажәабжь дшаҟәымҵуаз аныздыр саагәырҧьан.

Аҵыххәа цон, амшқәа мѡасуан. Аха сабду уи ауха иаҳзеиҵеиҳәаз ажәабжь сгәы иҭыҵәомызт. Саргьы, иара сабду данычкәыназ илахьынцахәрахараны иҟаз инасыц аҵшааразы «Кәыдкылырҵш» шыҟаиҵоз еиҵш, саргьы иҟасҵарц иақәскит. «Кәыдкылырҵш» иаауцыхьашәалак аҭаацәараҽы иузыҟаҵомызт. Уи ҟоуҵар акәын еиқәымгәамҵуаз ҭаацәара бзиак аҽы. Убри аѡыза ҭаацәаран Иуан Кәаҵиа ҳәа ҳара ҳнаѡыс инхоз анхаѡ бзиа иѡнаҭа. Урҭ ҭаацәа дуун. Уаха ииаилатәар чамгәырарҳәаран, шәаҳәаран, кәашаран иҟаз. Иныҳәаз ҭаацәаран. Абарҭ рыѡны снеины, раатцра снавагыланы «Кәыдкылырҵш» ҟасҵарц сызбеит.

«Кәыдкылырҵш» шыҟарҵоз абас акәын: ашьапкьаҽ ҟәыд ҳәа изышьҭаз, ажәымтыҷгьла лыҵшаах, ѡ-кәыд цырак аалыхны, наҟ-ааҟ уқьышәқәа инарыбжьакны, уѡлымҳакгьы унацәақәа нарҭакны, аатцраҽы ункылсны, аҵакатәи ашә улымҳа надҵаны, унацәкәарақәа улымҳақәа ианаартухлак, рацхьа иуаҳаз ажәа, ицәгьа-заргьы ибзиазаргьы убри лахьынцас иузшахон. Абри сара ҽеила издыруан аҟынтә ауп, даара сзықәгәыҷуаз, еиқәымгәамҵуаз аҭаацәарагьы залысхыз.

Ишеилашәшәра ианааилалашәшә, аҭаацәа анааилатәоз ззырҳәоз аамҭазы, сыѡкәыд цырак наҟ-ааҟ скьышә ахырҷарақәа инарыбжьакны, Кәаҵиараахь сцеит. Аѡны ааигәара саннеи, рыѡн ду ашьҭахь алаҳаш ду игылаз аҽы слымҳақәа снацәақәа нҭаргәгәаны, ашьшьыҳәа,

снеиуа-снеиуа, рмацурта иаҽаҟацаз аҽтра снадгылеит. Аха сызырԥырта цкьа иманшәаламхеит. Санаахьацш, аҽтра асақь ахьыларцоз, икылцәаны иҟаз амацурта аҕәы еихаса сылацш иныцашәеит. Сгәы нтгәырҕьааит. Ашышьыхәаза сышьеи-сышьеи еиқәцо, убри асақь азыхәан икылҟаны иҟаз акылцәара сын-кылцшит:

Аҭаацәа зегьы рхы-рԥкәа рхалашо аҧьцьаҳәа еилатәан. Слымҳа смацәақәа еиҳагьы интасырҕәгәеит. Ицегь снаскьан аҭзамц акылцәара сыенад-сыршәаҟьалеит. Аҳа, ушьта абыржәы сеиҕым сҳәан, сызлымҳак акылцәара инадырҕәгәаланы, сыԥлымҳакгьы смацәақәа анаарҭысх: «Анасыц бзиа анцәа иатәеишьааит. Дызшаз дисасуп!» – иҳәеит Кәациа дахьтәаз. Схәы-сжьы қақаза иԥеилагылеит. Сгәырҕьара снамеханакын, ушьта уаҳа акгьы стахзамызт. Аҭзамц цша ласшәа снадцраан, алашьцара сналашәкәеит. Снеиуан, фелдышь ццәаха, бырфын цаха срашь хәышлацса ахәда дыкәкны дназгозшәа.

Сара исыздырам уи аухатәи Кәациа иныҳәацхьыз ахьынзасыкәшәаз, аха абри схәычра иакәлоу ажәабжь сгәалазыршәаз аеццәа цьарсахьа, мрагылара аганахь ажәԥан хымааҽы икыдшанхалон. Схәычра амшкәа сгәалазыршәаз, уахатәи ацых аҧсабара зыршәты-какаҷуаз зегьы мра шәахәаны сгәатца итацхон. Уахатәи ацых убриаҟара ицшзан, убриаҟара игәытгаган, цьара цьанат цхы ҳәа акрыҟазар иаракәын. Сгәалашәарақәа зегьы сқәыцшра азазаш рыхьшы ацых иналцраауан. Уахатәи алакә цхаҽы, аҧсабара алакә цхыз сшалаз, аеццәақәа ркәаршԥы схьызсо, ҳахьатә кәасқьа амардуан сынхалеит. Ҳмацурҭеи ҳкәасқьеи ирыбжьагылаз ашымҳа иқәтәаз арбаҕьгьы акиҳәа ҿаанатит.

Уахгьы-еынгьы абриаҟара сзыргәатеиуаз саб изхәыцреи игәырԥеи ракәын. Ицомызт мышкы уи санизымхәыцуаз, аха саб изы исымаз агәырԥа сан лҟны ицәырызгомызт, цсыхәа ахьынзамаз сцәа итасыгзон.

…Саб ишәҟәы ҳмоуижьҭеи ушьҭа шықәсыбжак нҭакәкәа ицахьан. Сан, саб иматәаҟәа: икәымжәы, икаба, хьача сырмала иқәкааз иххьа хҭырпа, иегәара ҟамч, имсаҟеи ҟама, имесҭ еимаақәа инадыркны зегьы цәырганы есымчыбжьа адәахьы амра иалҭон. Исгәалашәоит сан лыбжьы ныҵакзаны, мыткәмангьы мыткәмамкәа лылаҧырз лҷаҳәҳәы: «Уабиҵазаҵәын, уара ахәаша. Уаҳәшьа заҵәы илжәшаз азыхь ахы ыҵнамхыцкәа лашәаҟәлацәа дрыхьшәеит. Уара азәзаҵәык уакәын уаб ихәыштаара урцәарым ҳәа изхәаҵшуаз. Анцәа, сукәырбанып, амашәыр иаԥугар, ахымԥас иаԥугар, иҟалозеи! Ԥшьоык амаалыкьцәа еихымкьа-еиҵымкьо инижьыз рынасыҵ датцанакыр замуазеи. Анцәа екәым ала сумрашшын. Уҵсзы саҳазшәа ауп амыткәма шухысҳәааua, аха сатаноумҵан зегьы зымчу, аҵшырта иқәтәоу!» – абас ҳәаны саб иаҵсуа матәаҟәа ррыцкьара-рыҳәҳәара даҽын сан. Сара уи сымбоз ҷьылшьон, аха сышәкәы схы анкыланы сылзызырԥуан сылаҧырзкәа сыхәлацәо. Абас саб сыблаҟәа дышрыхгылаз, игәалашәараҟәа рыцхыз сшалаз, исызгәамтазакәа ацәа сынтанагалеит.

…Ҳатцака еихәлаччо ишәахха ацакьа иаҽхәрааны илеиуаз арԥаш сынхыкәгылеит. Зынгьы-цхынгьы ззеиҵшыз, абри ашьха рԥаш есымша ихышхыцәаны, ахаҳә дуқәа ирхыхәашо илеиуан. Уахатәи ацых анцәа иааигаз, иааихмырсыҧзакәа игоз арԥаш абжьы игаран аҵсабара.

Арԥаш сынхыкәгылеит, аха изуа-исҳәо сакәымшәо саашанхеит. Уажәрааныа ацых зызԥоз арԥаш абжьы газомызт. Арԥаш азышьтра интахаҳәхазшәа еихашәы-еиҵашәы итаиан. Ҷьара нақәацарак амазамызт. Ацых агәы тазмыргылоз арԥаш абжьы анеиҵхьба, убриакара тынчра гәытҟьарахеит, абыржәымзар-абыржәы ацхи ашьха жәԥани цыххааса ицарашәа.

«Шықәсыкахь зныk арԥашгьы акәара ахы ныкәцаны

ицәоит! Ускан арԥаш ахра ҽкьара инаҽахаҳәхазшәа иаангылоит. Убыс арԥаш лакәшәа ианыцәоу ианиаз иҽаҳәатәы ҟалоит. Амала, дызқәиту х-ажәак роуп!» – ҳәа иҳәо саҳахьан сабду. Саргьы уажәы гәырԥаси хәы-цыртаси исымаз саб заҵәык иакәын аӄынтә, аеҵәа зкыдбыггалаз ажәԥан снаҵаҵшын: «Абыржәы саб дахьыҟоу анцәа снаг!» – сҳәеит. Сажәа анеиқәхәалаха сымтакәа, уажәрааныза азыршьтра итацахыз арԥаш, абжьаацны еицш агәгәаҳәа аҽынанахеит. «Анцәа улыцхаугәыцха сыт!» – абриак заҵәык аҳәаха сазеит. Абри аамтазы ашара ашәаҵшь неилыбзаа-неилыбзаан, цшаласык насыцасын саашьтнаҵаait. Иаразнак сымцәыжәԥақәагьы аасоухит. Алеи-аџси рыбжьара цстхәашк аасхагьыжьын, саашьтцааны саманы идәыӄәлеит. Ажәԥан агәы иаҵәара сыццрааны снеиуан. Дук мырцыкәа сыкәкәаза хланцы сынталеит. Шәымтакгьы мырцыкәа, ахьыцәцара еицш еилаарцыруаз лакә қаруасак ашта сынтатәеит. Саахьаҵшзар, саб мшаены дшызбаҵ еицш икәымжәи икабеи, иххьа хтырцеи инадкыланы, абри иныс узымҳәо деилаҳәаны, лакә цлак ашәшьыраҽы икаршәыз лакә уарҳалк дылатәан.

– Аа, саб, саб! – сҳәан, снеигәыдхахалеит, аха саб дахьтәаз дагьымцысит. Сара снеира игәамцхазазшәа илахь еиӄәшьшьы, ахара цьара дыцшуа дтәан. Нас зныкыршәа:

– Саб дышцаӄоу, уара? – иҳәан, дысҽамцшзакәа дсазҵаait.

– Хар имазам Бабагьы! – сҳәеит.

– Ахәычқәа шцаӄоу? – дсиҭаҵаait.

– Уртгьы хар рымам! – сҳәеит.

– Абри уан илызга! – иҳәан, иџьыба дынталан, ҽыц ххыра аҭаҭын напык азна аатиган, еилаарцыруа иарма напы иакыз аразны кәалаҵ инҭеицсан иаасиркит. Убри акәхеит, уаҳа ажәак мҳәазакәа, дԥагылан зымԥа иҽы-

неихеит, аха даахьаҳәын: – Уҟәышны уҟаз, Адгәыр, уҟәышны! – иҳәан, ҩаԥхьа иҿынеихеит…

Иаалырԥхьаны ҩаԥхьа ԥстҳәашк насхагьыжьын, саашьтԥааны ажәҩан иналалеит. Хыхьынтәи азиасҟәа, ашәаԥыԥьаԥ, арҩашқәа шәахха ахрақәа иргәыԥаш илеиуаз зегьы збон. Аха сшәон исызгәамҭазакәа Тур ихәы – Адаужра ҳахьынхоз саҩнагар ҳәа. Убыскан иаасгәалашәеит Леиуа иԥаҟа ашә ҟьантаз ду икасҿаз. Уи зегьы иреиҳан аҟынтә, исызгәамҭазакәа сышԥаҩ-нагари ҟасԥан, сылақәа ааихмырсыҧьзакәа ԥаҟа сыԥшуан. Ус убри ашә ду ҳәа сызҿыз хыхьынтәи игәасҭеит, егьыздырит ԥыԥх икасҿаз, зегьы иԥьаршьоз ашә-ԥла дузза. Убри ашә-ԥла ду ахы иқәтәахуп уарбажә дуззак.

Абри ашә-ԥла сазиашаны санаахала, сзықәтәаз аԥстҳәаш еиҳа-еиҳа аеыларкәуа ишааиуаз, сышә-ԥла ду ахыԥәкьа снаганы снықәнартәеит. Иаргьы сша-хәаԥшуаз, еиҳа-еиҳа аеыҳаракуа ашышьыҳәа жәҩангәы иныԥазны иԥеит.

Оумашәа иубаша, абни ашә-ԥла ахаҿы иқәтәаз ауарбажә мшәазакәа иахьықәтәац иқәтәан. Исыршәап сҳәан саанапҟьа-шьапҟьеит-егьит, аха уаҳа умԥсит, уссгьы самкит.

– Аиеи, дад, ахаангьы абзиаразы абзиара ыҟазамызт, уажәы уареи сареи ҳабжьара иҟалозма! – аҳәан, абри ауарбажә ауаҩытәыҩса ибызшәала иаацәажәеит.

– Абзиаразы абзиара есымшагьы иҟан! – сҳәеит иааԥьашьашәа.

– Абзиаразы абзиара ыҟандаз, ацә еиқәацәа ахәда аҳәызба ацаркуазма? – аҳәеит ауарбажә. – Уанза ҳазцарызеи, уараԥәкьа иҟоуԥо умбои, унапҟьа-шьапҟьо суршәарцгьы уаҿуп! – аҳәеит ауарбажә аеаԥшыԥазаны.

– Уара узустада?! – оумашәа ибаны сцааит.

– Сара уара иухылаԥшуа удоуҳа соуп. Иугәалашәома ԥыԥх абри аԥла анкоуҿоз? – аҳәан, ашәымҭақәак ауарбажә аԥшзара дыкны даго анԥәа амаалыкь исахьа

нылнакааит.

– Ааи, исгәалашәоит! – сҳәеит схәы-сжьы ҩеибаргылан.

– Абри ашә аҵыхәтәантәи амызгәыҭ ҵырффаны иананажьуаз, уалыҩорырц егьугымхазеит, убригьы угәалашәома? – аҳәеит еиҭа.

– Ааи, исгәалашәоит! – сҳәеит.

– Убысҟангьы абни аҵь сихажәаа ду игылоу сыҟәтәаны сухылаҵшуан, уеиҟәсырхеит. Сара уара уахгьы-ҽынгьы иуцу, иухылаҵшуа унцәахә соуп! – аҳәеит алакә уарбажә.

– Ус акәзар, саб илахьынҵагьы иҵеиҵшугьы удыр-уеит! – сҳәан сааҧьаҵәы-ҧьаҵәит.

– Маҧ, уаб Ҳараз иҵеиҵши илахьынҵеи ирхылаҵшхәу ихароуп дахьыҟоу. Уи ашәышьханхыҵ тәым жәҩанк аҵаҟа уаб дицуп, дихылаҵшуеит! – аҳәеит алакә уарбажә.

– Сара, сара!.. – акы сҳәарҵ ҁтахын, аха аҵааха сымҭакәа ауарбажә ныкәцраан, иҩохалеит. Нас амҵәыжә-ҩаҟәа неихыхуа ашьшьыҳәа ашьхарахь ахы рханы аҿынанахеит.

«Анцәа ду, улыцха-угәыцха сыт!» – сыла иабаз алакә лабҿаба ҵьашьо, ашышьыҳәа сызҟәыз ашә амахәқәа куа ашьапаҿы сналбааит. Аенышьыбжьон еҵәак жәҩангәы инкыдцраан саҵхьаҟа иаашеи-шеит. Сҵәырҳаны сааҵшит. Сан аҵәашьы аркны саҵхьаҵәкьа дгылан.

– Адгәыр, угыл, нан, угыл! Ушьҭа адәахьы ишарккоит! – лҳәан, лҵәашьы ауаҵьаҟ ахы инадырҷабланы дындәылҵит. Акыраамҭа алакә ҵхыз избаз сазхәыцуан. Саб аразны кәалаҵ азна ҽыцххыра аҭаҭын иситаз, иара ишсыдиҵаз еиҵш инаганы сан илыстеит. Абри аҵхыз избаз ахы инаркны аҵыхәаҟынза сабду ианиасҳәа:

– Ҵхыз бзиа убааит, дад! Сара иахьынзаздыруа ала, даара аҵхыз маншәала убеит. Аҭаҭын уаб иуитаз агәабзиареи, аҵсынҵри, аманшәалареи иртәуп рхәоит. Уабгьы уаргьы ҵшзала анцәа шәеибаирбааит. Анцәа

хысла-гәысла, лаҕырзыла шәеиҿимырцааит сара сшамкәан сызшаз! – иҳәан, илахьи-иҵьымшьи ааизатәит.

Алакә уарбажәи сареи цхызла ҳаицәажәара атәы сабду иахь исмырзазеит. «Избан, абригьы иасҳәандаз!» – аасгәахәит, аха ихьшәашәахахьан, аҟынтә уаҳагьы уи ацәыргашьа сақәымшәеит. Амала, сара ҩаҵхьа игәҩа-рамкәа агәра згеит дгьыли-жәҩани рыбжьара зегьы ирхылаҵшуа, зегьы зымчу, цьара зегь зылшо мчы мазак шыҟоу. Абас нашанақәак рҿы, лакә цхызқәак рҿы цәалашәарақәак рҿы инхәыцлаша-аахәыцлашалоит акәымзар, уи закә мчу, иахьынтәааua амаза атәы, ашәцаҵхак, ашәсаҵатк иртаҵаҵхоуп. Уи адоуҳа адгьыл ишақәлоугьы, атәы-амаа ҳәа азәгьы акгьы издырзом.

Абри ауха цхыз избаз исанаҳәаз, агәыгра ду снатеит. Убри инаркны, саб ак ихьыр ҳәа сшәазомызт. Ус еиҵш иҟаз ацәалашәареи агәрагареи сызтозгьы иаҳхылаҵшуа иакәхап. Убри адәахьала иуарбажәны, ҩныцкала имаалыкьыз, ауаҩытәыҩса ибызшәала ицәажәоз иакәхап.

«Еиҳа ианыстаху, еиҳа аҵстазаара санаршакьо, ахта сантанаргыло, даҽазныкгьы улаҵш хаа схьырша, уара амаалыкьцәа рымаалыкь!» – сҳәан, аҵыхәтәаны сылахьисыцьымшьи аасзатәын, акәасқьа амардуан санынаҽалоз, ецәышк жжаза еита жәҩангәы нцырхааны, аҵыхәтәантәи аҵыцхь нацрыддын, асар рымҩа ина-лабеит.

Адунеи аҿы цьара рыцхарак ыҟоуп, лаҕырзык катәахьеит, мыткәма бжьык ашара иналаҵәуахьеит, мамзаргьы хәылпаз тәи ахәы цшзақәа рцәа итанарзызахьеит ҳәа азәгьы игәы иаанагарымызт. Убас тынчран, абыржәоуп абри адгьыл ду абри адунеи амышәкәан ианылшәаз уҳәарын. Абжьаацны еиҵш амра бзары-бзаруа нахьхьитәи ашьха зышқәа инарывцхахан, ахьы шәахәақәа

аҧсабара инықәнаршеит.

«Жәлар рзыҳәан анцәа абзиара ҟаҧа. Иубома, дад, ари иахьатәи ашара иацгылаз жәлар рымцахара амра иаҧхашьоу? Азынра аныцәгьахаша, амца аҥарҳәо аҿҳәаҧы ахәарчыч улаҟәа иаарзымычҳартә аххаҳәа еицраланы аҿҳәа ыҟәблааусит. Уимоу, амца ихәы-цаҳәҳәоу акәазтха иаҟәуҧсаша аҧырҷкәа ахәштаара аҟәхра уадаҩхоит. Убри ахәарчыч убас ианеибакуа азынра цәгьахоит рҳәоит. Ауаатәыҩса ргалуан анцәа еицоумкын, анцәа шьарда зымчу!» – иҳәан, сабду анцәа днаиа-матанеин, дындәылпцит. Абри аамҭазы:

– Уа Жәыжә гьалдыз, уҟоума, Жәыжә гьалдыз? – иҳәан, азәы агәашә ахь ибжьы аагеит. Уи дызустаз дызбаанзагьы дыздырит, Ҭарасхан иакәын.

«Жәыжә гьалдызцәкьа уара ухаҭа уоуп, уара абгархәыфаҩ!» – сҳәеит гәаныла. Ҭарасхан Жәыжә гьалдыз ҳәа дсышьҭан. Уи иара итәала дсахәмаршәа акәын изиҳәоз, аха уи саныхәыҷыз исеиҳәоз, ушьҭа саныҩсидасгьы уи ахьзшьара сеиҳәо дахьалагаз, сара стәала даара истахымызт. Иара ихаҭагьы цәгьала дыс-цәымҷын аҟынтә, сынкылсын ҳла мура Гьшьар захьзыз ахьҿаҳәаз иааусышьҭын: «Цссыкьа, Гьшьар, Гьшьар-ипа, Ҿыз икәатала!» – сҳәан, иныцакзаны сыбжьы нақә-сыргеит.

«Ааит, ари заҳаз сара соума!» — Гьшьар аеҭыхны, Ҭарасхан даиахысымхыр зуцәкьом аҳәан, инеи-гәыдлеит.

– Аапкы, аапкы, маҳ, маҳ, алышькьынтыр ухы ухнарчааит, угәакьацәа роума узеишуа! – иҳәан, сабдугьы дындәылпцын, Гьшьар днаҭаҟьеит. Гьшьаргьы: «Адгәыр аф усит, екәым сурҟаҵон» аҳәарашәа, аҧыхәа ырқьақьаны абҕа иныҟәнаҭан, ганха инавагылеит.

Аеены меышан. Ҭарасхан усгьы цьара сабанкыдцәажәалари ҳәа ибз хны иҿы итеицахьан. Сабду иҿы еиҳарак меышала цәажәара ҳәа, аибашьра ҟалаанзагьы ныркәи-аарцәи инхоз ҳгәылацәа аауан. Иаауан избанзар,

сабду дуаԥ кәышын. Ауаа рацәажәашьа, иреиҳәаша идыруан. Уажәы урҭ еиҳагьы сабду гәкажагас дырҭахын. Ҳазҭагылоу аамҭа зеиԥшрахаша, аибашьра аҭагылазаашьа зеиԥшроу ала лассы изеилгарыма, изеилымгарыма, ажәлар рлахьынтә наk-наk ишыkалаша уҳәа иазԥаауан. Даргьы сабду ииҳәоз агәра ргон, агәыгра рнаҭон.

Ҭарасхангьы уи еесила идыруан аkынтә, цәыкьа иҿаахан дааит. Уажә ԥ-ажәак еихысҳәаалоит. Иара Ҭарасхан ҳара уарала иаҳзааигәаз азә иакәын. Дахьнеиз, дахьааиз кьатеиԥцәаран иkаз. Убас ауаа рыkаԥашьа kаиԥон, Ҭарасхан урҭ анеиԥеикуаз, иара дцәыргамкәа, ибжьы маԥара уазызырԥуазар, еиԥеикуаз, зцәажәашьа kаиԥоз аргама, дымԥашьахуа, убла даахиргылон. Абас ԥсабарала анцәа илеиԥан, даагылазаргьы абри абаԥхатәра ссир илан. Ҭарасхан убас еиқәыртәа-еиқәыргыла амԥ иҳәон, иааиҳәоз зегьы хазымԥоз ҳәа азәгьы дыkазамызт. Ауаԥы қьачақь ззырҳәоз иакәын.

Иахьа, уеизгьы-уеизгьы, Ҭемразрааҿы Ҭарасхан дышнеиуаз здыруаз ҳгәылацәа еизеит. Ҳаԥхьа ҳамзырха иқәгылаз амжәарбаҵь амҭа еикәшаны иаатәеит. Сабдугьы иааиз сасцәас иԥхьазазомызт. Есымеыша иаҳҭаауаз ракәын аkынтә, дрышьцылахьан.

– Ҭарасхан, удин аныс, ани уанҭакызтәи ажәабжь шҳауҳәара! – иҳәан, Қача Ҭарасхан дааиҿагәыбзыԥит.

– Санҭакызтәи ажәабжькәа рацәоуп. Урҭ зегьы иахьа акәым, х-ԥхык еихала-еихыԥыргьы исызҳәом! – иҳәеит Ҭарасхан, ихы қьан нақәиԥан.

– Аиеи, гәышьа, уара агәаkрақәа иухугахьоу аадыргәышьоит. Урҭ ргәаларшәарагьы уадаԥуп, аха… – иажәа намыгзакәа даагылт Қача.

– Сара цәгьамга уаҳәцәырқәазала сахьнарымгаԥ, сахьаарымгаԥ, сахьахырымгаԥ акрыkахума. Аԥыхәтәаншәа абри Астархан ҳәа Индиа азааигәара иkаз қалақьк аkны снанагеит. Аха уи аԥызаԥәkьа қалақь гәымха, қалақь еиҩрабаа аргама акәым, ԥхызлагьы

исымбацызт. Иуасымҳәари, ауаа, ауаа иреиԥшмызт, рылақәа еимахәычъа. Рхы-рԥқәа аҳақьа еиԥш иԥапақьа-ԥапақьаза, рхи-рцыхәеи еилгарак рымазамкәа, аштоц еиԥш имгәлыԥ-мгәлыԥза, ақәачақәа реиԥш ибылгьо адәы иқәын. Иуасымҳәари, ҳашнаргазцәкьа аихац ааида ҳантарцалеит. Ауразоуроу ашәақьхаҳақәа зкыз асалдатцәа ҳакәшаны игылан.

Абра ҳшыказ ҳашықәс аантцәоны еиԥш, ԑнак: «Индиа аиҳабы агәыжь дақәтәаны дааит. Аракатәи абаандцәа рыԥстазаашьа еиликаарц итахуп!» – рхәан, иуасымҳәари, абри аѽыза ажәабжь ааҳаларцеит.

– На кто он похожи? – иҳәан, урыс хыркәԥы ԑамґьар дук дахьтәаз ԑааитит.

– На ти похожи! Ҳаи, рацәа уҳаиуануп, уара аурыс уатанзара! – сҳәан, иуасымҳәари, аԥсышәала алаҳарт еиԥш ицәа кказа иааихысхит.

– Уи зегьы бзиоуп, аха абри Индиа ҳәа уара узԥу закәызеи, қытоума, ҳаблоума, мамзаргьы шьхароума, гароума, Тарасхан? – иҳәан, дцаait анкьа абри аурыси анемеци анеибашьуаз «доброволцра» ицаны иаахьаз, ѽ-цьарк змаз Тархана. Уи есымша «доброволцра» санықаз ҳәа, лассы-лассы абри ажәа иԥакын. Уи Индиа закәыз, иахьыказ иахьаныз ееила идыруан, аха иеыргызмалны Т арасхан имц даахыччеит.

– Иуасымҳәари, Индиа уи қалақьуп, Тархана. Ааи, анацьалбеит, егьыззымдыруа анцәа дышцаирыцхау, гьаауp! – иҳәан, Тарасхан Тархана аґбыб «шизым-дыруаз» аадирдырит итәаны изызырѽуаз.

Тархана ԑымтзакәа дтәаны дцәыцаччо иарґьа ицаца ацыхәа аршара даԥын.

– Даацәкьеит ани Индиа аиҳабы ҳәа изԥыз. Ԑнак, шьыбжьышьтахьк, аихац ҳакәыршаны ҳахьтакыз, аихатә гәашә аатын, игәыжь хәшлацса дақәтәаны дааталеит азәы. Аха сара агәыжь сымбацкәа сыказма, аха уи иакараз агәыжь саб ихаангьы исымбацызт. Егьызеґьымыз

аҟарач ҽы иаҟаран, ахәда кылхәаны, кәадыр ҳәа иаабахьаз акгьы аҟәмызт. Азацәа иаҩызаз ҽоупҵаршәк ҭарыҵатәаза иаҟәын. Измааназ ҳәа сзеилымкааит, ахы аҿашара аҿыцәкьа дамыцхап излаҟарҵаз, икылблааны аҵьарсахьа анын. Иара ихаҭа ихаз ифес хылпа агәтацәкьа метраки, нацәхарҟәараки, мацәаки иҟаз абнакәты аҵыхәа ҭрақкәынза иахагылан. Ишьапқәа убриаҟара иаун, агәыжь амгәацәа ицганы ишьапы ахәҿаҟәа наk-aak еиҿаршәын.

Абри асас дахь ду иртәрз, абахҭа аиҳабацәа еихьыс-еицысуа ишьтан. Иеыжәхырта иеыжәцарта реибамто, игәыжь иатцеибаҳәа дааеыжәырхит. Асас инапар еиқәатцәа шьтассы ҳара ҳқәыкәма-шәыкәмаха цаҟа адгьыл аҿы ҳахьеилатәаз дааҳалагылеит.

– Қер Ебырҳам калтицьакә! – иҳәан, зегьы дна-ҳаихырхәеит, Индиа еиҳабы.

– Мшыбзиакәа, ажәлар ҳәоуп асас ииҳәаз иаанагаз! – иҳәеит гәыцхәымзар уаҩы дзиҿамцшуа, абансшәа итәаз ҷкәына цәышәшәык.

– Уара абра аҧсуа зхылаҳәоу азәыр укоума? – иҳәеит иара ибызшәала. Ииҳәаз ани ачкәын ҩаҧхьа еиҭаганы иҳаиҳәеит.

Иуасымхәари, сара афырҳәа сҩагылан: «Сара саҧсуоуп, Тур ихәынтәи сааит!» – сҳәеит.

– Уара, уашьак сара сҿы сгәыжькәа дрыцуп. Агәыжь бжьаразыҳәан ицназго сара стәылаҿы дыҟазам! – иҳәеит асас.

– Ижәлоузеи иабихәа, ускангьы! – сҳәан сиазцааит.

– Каслантхара Цьакьылтамас! – иҳәеит.

– Ашьа улыҩрааит уара аҳәынтқар еилымгашәа иҟоу! Сара сакәызма узхыччоз! – сҳәан, иуасымхәари, си-зыцкьеит, аха уаҩы сизнымкыло.

– Ари деилагоума, уара! – иҳәан, ани ҳтырцьман диазцааит.

– Аа, абаапс деилагоуп! Уцсы узгозар уеиха мра-

ҭашәарахь! – иҳәеит ҳҭырԥьман. – Ари уажә аакьыскьа абас Хоста аҳәынҭқарра аҟынтәи ахатарнак иааз дизгәаан, иарԥьа лымҳа дацҳан абжеиҳара зфаз иоуп! – амца нацреиҵеит ҳҭырԥьмангьы.

Сара сԥацашькын, хәыцык сеимырхха сыркын.

Уаҳа ажәак мҳәазакәа игәыжь хәшлацса имаҳмыз налацаны, дышзахәоз дхыс-хысуа агәашә дынҭытԥны дҵеит. Иабиԥс днага-ааганы… Иахьагьы убри уаҩԥас дахьахьсмырхәыз сгәы ахыжә еиԥш иалоуп! – иҳәеит Ҭарасхан.

Амжәарбаԥь ашәшьыраҿы итәаз, акада акы ззымдыруаз цытҩык Ҭарасхан ииҳәаз харԥан, иааԥьаршьалакәшьаны инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит.

– Ашьашәы уҭарблаait уара агызмалԥәа рабду! Иуҳәаз заka иԥалоу аkара уаргьы уԥалахааит! – рҳәан, Ҳаруни Ҭарханеи инԥәыԥарҳәеит.

– Аумаԥәkьа ухугахьазаап, Ҭарасхан, уара аубидыр! – иҳәеит Ҭархана, изнымкылаз иччара ихы-иҿы иааиԥәанылан.

– Ари закәыхи, егьи исыхьхьоу шәасҳәар, ари ԥьазшьаз уи егьа иԥьашәшьап! – иҳәеит Ҭарасхан, иааира дук згаз азә иеиԥш иеиԥшынԥазаны.

– Уи арбан, Ҭарасхан, ишҳауҳәара удин аныс! – иҳәан, Ҭархана Ҭарасхан их ду беиа инаирбаны деиҭанаилаҳәаԥеит.

– Убригьы убра Астрахан сантакыз ауп ианыkалаз! – иҿааизигеит Ҭарасхан.

– Уара, Ҭарасхан, уажәа хьыла иԥысkоит. Уажәы уажәабжь аҳәаха усымҭеит, аха нас исхашҭыр ҳәа сшәоит. Абни Индиатәи агәыжь хәшлацса иаԥәтәаны ауаҩ дузза иааз, абас анизуу, абахҭа ашҭа акакеиҳәа уиԥакьаны дантуца, уанизыԥкьа, уеиҳабацәа лахь урымҭазеи, уара? – иҳәан, ҿамыршьагала дҵааит Хәаршьыҭ.

– Уи азыҳәан сааркын, сҿаа-ҿааua схы кылсааны

аԥьарсахьа анырԥеит. Уи еиҳагьы ихьымзԥысшьеит, аха иуиааиуа иаанда уалаишышуеит, азәы иԥәгьа изап, исычҳагәышьеит.

– Нас, нас, Ҭарасхан, суԥырхагахеит, уажәабжь узлагаз ҳзынаугзондаз! – иҳәеит Ҭархана, аара ихы инадиԥан.

– Аиеи иуасымҳәари. Уара, ҩышықәса нтакәкәа иаанԥәеит, схи сԥаԥеи хәгабзк асмыркиижьҭеи. Схи сԥаԥеи убриаҟара еилысит, сқьышә аарла иԥшааны акәын акыр шысфоз. Сцынца усгьы абардра иларшәыз аҳаӷҷа иаҩызан, абрахь ԥьара иԥәытқаршәын. «Атԥла иалыҩорыз амаҭ иԥҳаит!» ҳәа абри схы ашыгәраԥәкьа шәишәи кәтаԥк иаҟараны схы ҩкылчааит. Исыхьынгьы, уеизгьы-уеизгьы схьаанамго, исыхьзом ҳәагьы сгәы сызкамыршәуа саакалеит. Ашьҭахь, абри шәишәи кәтаԥк иаҟараны схагәҭа иааԥәгылаз убас сафо аҫаанахеит, ҽыкибзыки ирзеиҭамҳәо. Иуасымҳәари, исбыԥуа саналага, исыхьуашәа збо салагеит. Исымбԥыр чҳашьа смоуа, сыԥсы еиланаԥо салагеит. Абас сышгәаҟуаз, сымызк ааԥуаны ҽнак: «Аԥаԥасаҩы дааит, аԥаԥасаҩы дааит!» – рҳәан, абаандԥәа гәырԥьаԥәа рыбжьԥәа неиԥәдыргеит.

Аиаша уасҳәап, саргьы сгәырԥьеит, уара. Аха абри схагәҭа иалнахыз сзышьҭыхуамызт. «Абри уажәы ухы ссоит ҳәа далагар ишԥазури? Сашьас еиҭозеи, схы ачыра ихәгабз аԥынца нахьирсыр, ҳаҵеиҭа сабаԥоз! Иуа-сымҳәари, абри ԥәрх-ԥәраԥо гәырҩоа дус ишсымаз, суачарад ааин иаасыдгылеит.

– Ԥьакьба Ҭарасхан! – ҳәа ибжьы иргеит ани аԥаԥасаҩы, амгарҭа зыбжьы ҭыҩша!

– Иа! – сҳәан, сҩагылеит.

– Саҭис, ҳаиуан! – иҳәан, игылаз аҟәардә сныҟәиргәгәеит. Ных-чых сгәахәеит. Мышкы сиит, мышкы сыԥсуеит, абри сыԥсы дасҭап сҳәан сааикәанарԥханеикәанарԥхеит. Аха «акыр зычҳаз ашә бгьы тлазны ибеит!» – ҳәа сабду иажәаԥка анаасгәалашәа, ных-ных сҳәан, сеаныскылеит.

– Аа, абаацс! – сҳәан, саагьацәы-гьацәеит.

– Што такои, олан?! – иҳәан, днасыкәкааит.

– Аа, абаацс, цҳәыс улыхшазар, иа проши ты, схы ачыра… аа, иубома схагәта иқәгылоу! – сҳәан, снацәа накәскит. – Исумырхьын, иуцәцымкан, абаацс! – сҳәан, сеитаагьацәы-гьацәеит.

Ацатасаоы датырқәоуп рҳәеит. Ицынца ахыцәкәацәкьа каканк иакараз канцыцырак ақәгылан. Ихы-иҷы зегьы ацәырцшза тыц аппыккала акәын дшыказ. Аха уи сара иабасцырхагаз, атахызаргьы ицынца акәым, ихгьы «ауу» ахьааит, сара дабасхырку ҳәа аасхәыцит. Убри аамтазын схы итәгәыбжьара иныбжьаиргәгәан, ивараҷы авєдра жьакца игылаз азна азы хышәашәа итаз, ицьаз чакәа азна аатиган, аєырҳәа схы инақәитәеит.

– Аа!.. – сҳәан, сыбжьы ахьынзацоз интысцан, соацкьеит.

– Сатис ти, ҳаиуан, похрошму! – иҳәан, ишилшоз икәардә сеитаныкәиргәгәан, ихәгабз цырцыруа сыцламҳәа инадикылеит.

– Хәараш, хәараш, цьаным! – сҳәагәышьан, сыхәда цикар ҳәа сшәан, скәардә сыеныкәсырцсит.

Соацхьа чакәак азна азы хышәашәа схы инақәитәан, сапын еиқәацәа цәымкырк схахәы инахьиҳәеит. Нас амҷтәы хәы зхаз, акәты рхәага асахьа змаз ихәгабз днаҷатәҳәан, схахәы инаҷирхеит.

– Аа, абаацс схы агәта ачыра!.. – сҳәан, сеитаагьацәы-гьацәеит. Уиакәхеит. Иаамоанитцаз ихәгабз ацынца шиашаз, цас иуазшәа, амни схы ачыра инаҷирхеит. Иаргьы дыҳәҳәеит, саргьы сыбжьы ахьынзацоз схәааит.

Схы агәта иқәгылаз, кәтаґьк иакараз ачыра анаацика, аппыҳәа, ипкыш-пкышза аца патаз аазахьақәа нтыпшит. Аиаша уасҳәап, ари аоыза ассир анызба, акәараҳәа сеитцасуа сшәеит, изқәысцарыз сзымдырит. Егьи, икалаз уи акәзаап, ариакара аамта ханырымкәаба, ханырымшьышь, схаҷы аца хәмткыр еизан, хыхь аґәаґә иқәлазаап.

Аҳаҳаираҳәа қьаф уа ирыкәдыршаз аҕәаҕә – рытра иҭатәан аки-аки еиқәтәаны.

Сыҭырқәа схы абжа кылсааны, аҵа сдыркны ихы ахьынахаз, ихәгабзгьы иведра инҭажьны дылты-шахәаша дҵеит. Абригьы сыхьхьеит, иуасымҳәари, сара цәгьамга! – иҳәан, абриаҟара еиқәыртәа-еиқәыргыла амҵ шиҳәозгьы иқьышә ччаҵшьк ныкәмыршазакәа, иажәабжь ахиаҵыхәеи неиқәиҳәалеит Ҭарасхан.

– Ҭарасхан, уара убыртқәа зегьы рышьҭахь аибашьрагьы уҟан, ус ами? – иҳәан, аѽыстаацәа иқәыртәаны дҵаait Ҳазарат дахьтәаз.

– Ҟаҳ, абаацс, исгәалоумыршәан! Аибашьра аан сцыгәханы аҳәынаҵ сзымкит акәымзар, усҟан сара аазаб исхызгаз атәы Анани Адами ирызҳәо иҟахума! – Ауаҕеимышхара ду зхызгахьоу, иҵсны ибзахахьоу исахьа нылкааны даагәырҟәкәеит Ҭарасхан.

– Уара усҟан уқәраҿы унеихьан, аибашьра урым-гаргьы ауан! – иҳәеит ѽаҵхьа Ҳазарат.

– Сара азәгьы симгазеит, азәгьы дысмыцхьазеит. Асоуп иҟалаз, атәыла бгеит, аибашьра ду ҟалеит анырҳәа, саргьы сдәықәлеит. «Мамоу, дад, Ҭарасхан, арагьы аиҳабацәа ҳҭахуп. Арагьы аибашьра аҵкыс излеиҧьу ҳәа егьыҟам, уеаанкыл!» – рҳәеит, аха аеаҵсра астан, исымуҵәкьеит.

– Ишцыкәу, уара, асабицәа зыбзада зыхәлам аибашьра ашьа мѽа ианықәгылоу аамҭазы, сара аҟараах, зхәы зфахьоу, зхәы згахьоу сышцаангыло! – сҳәан, иуасымҳәари, изымуит, сыкәпаҵәкьаны сцеит.

– Аиеи акыр аамҭагьы ухабаргьы ааѽуамызт, аха хараза ҷьара уадмырхакәа уҟам? – иҳәеит Ҭархана ицәа дынҭсааҭасын.

– Уиак соумҳәан, исоумҳәан. Садырхеит, аха сзы ахьымааѽцәкьоз садырхеит. Ҳара абра Очамчыра астанциаҿы апауез хҭалеит. Аҳыҳ, убри инаркны жәахажәамш амѽа ҳақәын ҷьара ҳаатымгылазакәа. Ажәеиза

мшы рзыҳәан, ашьжьымҭан, Хоста ҳнеиит. Убри аҽныцәкьа убра афронт ҳнаҿагылеит! – иҳәеит Ҭарасхан, абҕа зырцысыз азә иеицш дцашашо.

– Акыраамҭа афронт уаҿагылазар акәгәышьахарын? – иҳәан, даара «дрыцҳашьаны» дцааит Ҳазарат.

– Ко, сыкахымкәа! Абри абас сыхьаанза сеи-башьуан! – иҳәан, ицламҳәа инапы надикылеит.

– Иахьи, Ҭарасхан уцламҳәа? – дцааит Ҭархана.

– Ацьацҳаны зыҩоназ аказарма дузза ахьчаразы зегьы рыгәра аургахуаз. Уахык абри аказарма асыҭәҳәа сҿанаҳәо ишысыхьчоз, анемец анаступлен каицеит. Хыхь иҟаз цаҟа ицеит, цаҟа иҟаз хыхь ицеит. Дгьыли-жәҩани просто еимацәеит. Хәышә кьыла иҟаз абомба, абас жәа метрак аиҳа ҳабжьамкәа сывараҿыцәкьа ицжәеит, аха уи еицш збахьада, баба! Саҧьал сабыр-заарын, сеиҟәхеит. Мамзар шә-цсык схазар цсык схахомызт. Абомба анкаҳа аказарма иҿаз абарҟәам ду аҿкьан, приамо, ишиашаз исҿаҳаит. Схы сзымдыруа скаҳазаап. Саашьҭырхын алазеҭ ахь сыргеит.

– Ҭарасхан Хырзаман-ица иудаҳныҳәалоит! – рҳәеит ҽнак аҳақьымцәа аасхагылан.

– Изакәызеи исыдышәныҳәало? – ҳәа санразцаа:

– Иаарласны аҩныка уцоит! – рҳәеит.

– Избан, ҧьушьҭ? – сҳәан, сахьыҟәиаз иаасцәымыцҳан, саакәтәеит.

– Уцламҳәа хыцьара ицтцәоуп. Арала егьы уаҧсам ушьта! – рҳәеит.

– Жәохә мыш кыркылбаах сзыкацомызт. Азы заҧәык акәын, аҩ тыхга арезина итатәаны исдыржәуаз. Нас, зныкыр сангыла: «Ухы уакәитуп, Ҷьакьба!» – рҳәан, соурышьтит. Аа, уажәы сахьыжәбо сшыжәбо сыкоуп. Ауаҩытәыҩса цьалда егьшимыхьуаз убысҟан агәра згеит! – иҳәан, Ҭарасхан имц жәабжьқәа рхы неибеиркит.

* * *

Сгәалашәарақәа рыччабжьи рцәуабжьи сышрылаз, амра шьыбжьагәы инхыҳәҳәеит. Саб инышәынтраҽы снеин, напык азна аҳаскьын ҽа аасцын, игәы иныкәсыҳәҳәеит.

«Сара сызқәатыц ылырхааназа, абри счыкьмацьа ааумыртын. Снышәнап снамаданы уанаахынҳәлак, счыкьмацьа итоу сҩымта умыццакыкәа уацхьа. Убысҟан еилукаап уаб иццсыз ихажәҩабжь иану ашәахстақәа зыхҟьаз. Убасҟан еилукаап уаб ишьа мҩа зеицшраз!» Хәылбыехак ашымҳа амца дтәаны иеа-никәабоз, дсыцхьан снаганы исеиҳәаз иуасиат абыр-жәыцәкьа ацәашьы иатцәа еицш сацхьа иаалашеит. Убри инақәырццакны ииатцәкаказа амцабз еицш аҽеи-кәарҳәаны саб инышәынтра агәаҽыцәкьа лашарак неиқәырццакнеиқәырццакны хынтә иҩыцхахеит.

– Ҳаи, саб уарамыжда, упсата цьанат гылартас ишоуз адырра сутама? Сгәы уртынчма, саб? – схәан, имаша аҽацхьа снышьамхнышлан, игәы снагәзит. Убысҟан игәҩарамкәан агәра згеит, аразреи, аиашареи, ацқьареи ахратгьы атыц цшза шамаз. Агәра згеит анарцәгьы ацқьа итыц шыхиаз. «Ҽеи цсышьа зоуз, ҽеи тәартагьы шиоуаз. Ианаамтоу анарцә ҳацсы анцәа еиқәыршәа!» – схәан, саб ихаҽы ацстгага цәацәашь шылашоз, анышәынтра ааныжьны, хәылцазтәи ацсымра ашәацшь сналагылан, ашышьыхәа аҩныка сҽаасхеит.

7

«Мысеи сареи ҳаицырцижьтеи жәамшгьы мцы-цызт!» – абас дналагеит Ҳараз иажәабжь.

Шьыжьымтан хтакырта иаакәыршаны анемец сал-

дақцәа ршәақьқәа аҵсақәа рхарсны иакәшаны иаагылеит. Ақәыцьмақәа ирҩызаз алақәа ақ-сақҳәа ҽааихак ҟамҵазакәа ашра иаҽын. Цҩа змамыз амашьынақәа адгьыл рцысны инеишьтагылт. Ҳаҕоу дгазахеит. Ари змааназ иаразнак издырит. Аха исымчгәышьааз, ашьыртахь иргоз арахә реиҵш ҳлеиларцалеит. Саатк ахи-аҵыхәеи рыла зегьы ҳлеишьтадыргылт. Анемец салдатцәа ршәақьқәа еицарпапа инаҳавагылеит. Зых иахәоз асалдатцәа амашьынақәа рыҟәлара иалагеит. Зых иамыхәоз ганкахьы еиларцалон. Зынза икажьыз дубарын, алабақәа рыерынҵаны игылаз дубарын.

«Аа, абаацсы, истахашьахаз сзеитазҳәаша аҵсуак уҟазар усызшәаҵьҳәа. Сыжәла Акән-иҵоуп, Аслан сыхьзуп, Гәрчхьтәуп!» – иҳәан, асалдатцәа зых иамыхәакәа амашьынақәа ирызрыҟәлаз рыжәпара азәы иҕызыҕызы бжьы налыҩҩоит. Амашьына сахьақә-гылазынтәи сахьынаҵшуаз дызбеит уи ахәашабга. Аарла ихәы ааинышәшәылон. Иҵәеи ибаҩи рыда уаҳа егьимамызт, дзытхьан. Убри аҧкәын сназҽаҵшыз исахьахәра иахьагьы иааицамкзакәа, аҵхыз цәгьеиҵш сыблақәа дрыхгылоуп.

Зегьы збон, зегьы саҳауан, аха иҟасҵараны иҟааз. Акы сҳәар, аргама издыруан схы шақәсҵоз. Абжьарак сыла иабон аҵсуа хаҵак, иижәша азыхь ахы шыҵнамхыцыз аҵыхәтәантәи ишәымтақәа шиҵхьазоз. Аҵыхәтәантәи идунеи дшыҟәҵшуаз. Избон уи арыцҳа атәым жәҩан аҵаҟа леи-бгеи фатә-гатәыс дышроуаз. Ҷсышьаҵәгьа лахьынҵас ишимаз, аха снапы назомызт, сшьапы назомызт. Саргьы цсык сызлаиаҩсуаз ҳәа егьыҟамызт. Абас абри ақәрахьымза деихьыс-еицысуа сыблақәа дышрыхгылаз, ҳзыҟәтәаз амашьынақәа ааилаҕызын, рҽынархеит.

Ҳдәыкәлеи-уажәи рыбжьара абас ҩбаҟа саат мцыцкәа, ицыххаа-жьыххаа икажьыз адәыгбақәа раангыларҭа вокзалк аҽы ҳнеиит. Уиакәхеит, зегьы ҳалбаарцеит. Икаҳаз дубап, игылаз дубап. Уара қәшәиҩы-ҵашәиҩы

думазар ицеицшхара ҳцеиц-шыртәхьан, азәгьы аҵстазаара иҭахзамызт. Зегьы аҵсцәа ирыҵашьыцуан. Анаҵьалбеит, заҟа истахыз абыржәы саҳәшьа Хьмур лыварақәы сыдгьыл гәакьа неиԥкьаны сызқәаҭыҵ ылхны сыҟазар. Аха ииаг, уи аԥыза анасыҵ хара исыҵәцахьан.

Амра зыхь-цсыхьха шьыбжьагәы ианаахыҟәгылоз, арҵәааҳәа иҳәҳәо, зхи-зцыхәеи узеилмыргоз дәыҷба цәыҵгара дуззак аакылсын, асалдаҭцәа ацамет иахьыҟәцсаз рызиаша ианааи, аҟәкәаҳәа авагонқәа неидыкшалан, ашәзанз иҭалаҳазшәа еиқәаҵәа самсал ҳашҳаҭәараха иаангылт. «Абри ҵьаҳанымҟа ҳазго ҳаԥсцәаҳа акәхап!» – абас сгәаҵа инҭысхәааит.

Анаҵьалбеит, аҵсра асаса хҭаҵшаанзагьы, ҳгәакрақәа еибызҳәаша ҵьара аҵсуак дсыцзар иудыруазеи ҳчамԥахә мышкызны ҳаԥны изыҟалар, ҳшәаҵь на-ԥыргьы, аха иабаҟоу… Ари сгәырԥа иахылҵуаз схәыцрақәа ирыцкьахьаз ԥныцкатәи уазын, абжьарак, суаз аҳәарҭа сымамызт, смацаран, смацараҵәкьан.

Дук мырцыкәа ҳазегьы аҟьамсар еиҵш ҳаи-зыҳәҳәаны, ҳнаганы авагонқәа ҳнарҭарыжьит. Аҳа ушьҭа лассы ҳдәыҷәлон ауаа рыԥсы шҭаз иахьырбылуаз ашҟа. Авагонқәа рыԥныцка амҿыркәара еиҵш еилажьыз ауаатәыԥса ушьҭа азәгьы дызцәажәазомызт. Азәгьы дызкьуамызт, дзыгызуамызт, ус згәы цахьаз, зшьамхы зыцзаахьаз агылԥажәқәа реиҵш еихышь-еиҵышь ишьҭан.

– Сара абри сазыцшиижьтеи акырцуан, аха уара уҿы исырзомызт, Ҳараз! – иҳәан, ҿааитит азәы схахьы.

Ахьышәтҳәа саахьаҵшит. Мыса инемец фицар иформа даҵаҿырбо дгылан. – Уареи сареи алагер аҿтәи ҳаицәажәара угәалашәоит ҳәа сгәы иаанагоит, Ҳараз. Адәыҷба авагон еихыккашәа иахьыҟаз скылцшны адәахьы сыцшуан. Адәыҷба акаршәра агәы аахәаны ицон. Урыстәыла акаршәрақәа ҳәаак рымазамкәа, ажәԥан

акалҭ рхы нарыладырсуан. Икны уқәлартә ақәаршԥы леиуан. Ци-шәи инарыбжьыркьаны абыржәы Мыса снаизхәыцит. Иззакәу сыздырам, аха ари абжьарак Мыса еҕьа дықәсхызаргьы дықәсцазаргьы, аҵыхәтәан уи ауаԥ сара сзы аҽеи шимызбыз агәра зҕеит. Аха изакаразаалак, иреицәа-иреиҳа исынсмырцшырц сызбеит.

– Исгәаламшәакәа ишцасгәаламшәо, уара узыҳәан аҽеи зҭаху, аешьа исабжьимгашаз сабжьугеит, уи хашҭра ақәзам ахаангьы! – сҳәеит сыбаԥ цыххаа сцәа иҭацсо. Сцәа иҭацсон избанзар, иааиасҳәаз зегьы схысгәы иҭамыз, аҵсра ацәа зхыскаауаз ажәақәан. Абыржәыцәкьа иара Мыса сиԥызацәкьаны, иара Мыса ихаҭа иеицш сыцсахыԥны саақәгылазшәа схы збо салагеит. Схы убриакара исцәымыҕхеит, убриакара ихәым-гасшьо салагеит, адунеи ақәзаара стахымкәа, аха: «Уҽааанкыл, Ҳараз! Акыр зычҳаз ашә бгьы тлазны ибеит!» – ҳәагьы бжьык слымҳа иаатацәажәеит.

«Сара уара угәеисра сазызырԥуеижьтеи акраацуеит. Ушьта ҽеишәа сара усзызырԥола, Ҳараз. Уара зыбжьы уаҳауа иуеиҳәоит, уара иузымдыруа, иааумдырырцгьы цсыхәа-зыхәа умам даҽакгьы.

Усзызырԥола ҽеила, Ҳараз! Уара иугәалашәома шықәсҟәак рышьтахь, Аныхамца аҽырыԥраҽы, Мыса ҽыҳәцәыла данужәла, еҕьи иқамчы ихиқьеит. Егьи ҳәа сызҽу, Чагьам ашьха қытаҽы инхоз Зареҭ Канба иоуп. Убри аҽырыԥраҽы Мысеи Зареҭи напхыцла еиқәырхит. Убри инаркны абарҭ аԥыцьагьы ицсын еизынхеит, уаҳагьы егьырзеилымхит. Убас ацгәы еиқәацәа рыбжьысны ишықаз ауп аибашьра ишалагаз.

Зареҭ ари аибашьра ду калаанзагьы, аурысҟәеи афинцәеи реибашьра далахәын. Аха анцәа иҧьшьаны деиқәхан, иԥонықа дхынҳәит. Аибашьра ду ианалага аеныцәкьа Зареҭ дыргеит. Рацхьацәкьа дыргеит, избанзар, уи аибашьра атәы дахысхьан, идыруан, дазказан.

Мыса аколнхара ацара дахырҟьаны иҷы ахьы-мааҳәра жәашыҟәса иҟәцаны дхырԥеит. Аибашьра ианалага Мыса дахьҭакыз, зыԥсы ҭииз абаталион далаԥаны, раԥхьатәи афронт даҷадыргылеит. Аха Мыса есиныҟаиԥалакгьы аҕацәа ихы риҭеит раԥхьатәи афронт аҷы. Абасала уи иԥсадгьылгьы иҭиит, иԥсгьы иҭиит, иламысгьы иҭиит. Аха абыржәы Мысеи уареи шәшеиҟәшәаз еиԥш, аҕа иадгьыл аҷы еиҟәшәеит Мысагьы Зареҭгьы. Зареҭ итҟәаны ицыргаз, Ажьцакьатәи Бзаркал ҷкәынак дицын. Абарҭ ҳоыцьагьы ахаан иареи дареи жәа гәацәыхьак еибырымҳәазаԥшәа Мыса дгәыргьаԥәа дырԥылеит, уара ухаҭа дшуԥылаз еиԥшԥәкьа. Ахаан ҳоыстаарак, маҳагьарак, хәымгарак згәы иҭазымкыцыз, ашьха зыхь еиԥш иԥкьаз аҷкәынцәа Мыса игәра ргеит.

Ҽнак, итҟәаны иргаз асалдатцәа шьха шьапык аҷы хаҳә цера иахьыргаз, аҷкәынцәа даареижьан, аҳоыцьагьы шьны ахра еиҭеит. Убри ашьтахь ауп иареи уареи шәанеиҟәшәаз.

Ҳәарас иатахузеи, Мыса урҭ аҷкәынцәа дреигзомызт, избанзар идыруан уи мышкызны иааҟеиԥахьаз ахәымгараҟәа зегьы шԥәырыргоз. Убырҭ дышрызныҟәаз уаргьы дузныҟәоит, иудыруаз. Аха цсыхәа змам акгьы ыказам, Ҳараз угәуеаныз!»

Азшәах еиԥш абжьы нышьҭаба ицеит. Ҳараз дҳашҳаҭәараха ацамҽт дахьыҟәиаз, дытрысны даакәтәеит. Аха ихьыз-изааз егьизеилкаауамызт. Игәиеанызԥоз абжьы маза ҕьаԥәы-ҕьаԥәуа уажәыгьы илымҳа итҳоуан.

Мыса азԥаара иситаз аҭак аниста, уаҳа дым-ԥәажәазакәа асалдатцәа еихышь-еиԥышь, атоцра цсызкәа реиԥш иахьеилаиаз днарылс-аарылсуа иҷы-неихеит. Сара снаԥшны избон Мыса иикыз арезинатә лаба шәпа еиҟәаԥәа, инапы ахәда иахаргьежьны зхы иамыхәоз асалдатцәа рхы аныҟәырԥалак, апҟаҳоҳәа дышрысуаз. «Ааи, иашәа аԥсымҳоа ылукааит!» — сҳәеит сыбжьы

ныцакзаны, аха ани зыцсы ацыхәтәантәи ахац иакыз асалдаҭ иабаихәагәышьоз. «Ааҳ! – иҳәан, даағызын қьышәла ахыҷәра днықәҳаит, уи арыцха.

Абас ирԥзина лаба еиқәацәа нарыхкьо: «Шәгыл, шәара аҳәақәа!» ҳәа дрықәкаауа акыраамҭа алаапк еицш дрылан. Ашьҭахь, зныкыршәа, сара сахьтәаз дааин:

– Уаҳагьы цсыхәа ыказам. Сара исхылаҵшуагьы шьоук сышьҭахька игылоуп. Абас ҟасымцар, абас сырзымныкәар, сусқәа бжьырхыр ҳәа сшәоит анҭ алақәа. Ишубо алақәеи аҳәақәеи рыбжьара ҳабжьахеит. Аиаша аԥсаҭазы иуҳәозар, ала ахацыц тыц ҕьоит, уи ахәшә амоуп. Ф-кәыд шьапкьаԥк ааиԥыршәаны акака, ала ахьуцҳаз ахацыц тыцқәа ирҭаԥсаны иԥоуҳәар, ада зҳәа зцам ауп, иаразнак иҷьоит. Амала, аҳәа ахацыц уаҷеимышхароуп, уахьаакылнаҵәаз иаразнак иҳа-рамхоит. Акәыд шьапкьаԥ акәым, амылҳам ахьу-шьыргьы иахәазом, уламаныҳәахаргьы ҟалоит.

Иахьала ҳара ус каҳамцар, убырҭ алақәеи аҳәақәеи рыбжьара аҵәгьы мбылзакәа акәацгьы бжьаҳамзаар, уара угәхьаа зкыда, абнахь цьара инарымԥатәны унцәыцадырхәацуеит. Сара знык иуасҳәахьеит, Ҳараз, аха еиҭа угәаласыршәар стахуп. Уара ухи-уԥси ираԥухуа, убырҭ ирԥиҕьушьо еҕьумазам. Уԥсы еиқәырхаразыҳәан, иаҭаххар удаҕьхароуп, умаҭхароуп, мамзар абри атәым жәԥан аҿы икоу адгьыл жьакца ушаҵԥахо удыруазааит. Ус анакәха, уара указшьа сара шьахәла издыруеит. Абыржәы сара сызҿу аус азы сҕыгумгароуп. Сара урҭгьы абарҭгьы азәгьы игәырԥа сагазом. Иара уахык ала илԥиқәынҵәозаргьы, иқәибахуазаргьы, сара сымгәагьы ҟәырҧ аҳәазом, инибарцәааит ртахызаргьы. Амала, сара урҭ рзыблара саламзааит. Сара схы аиқәырхаразы арҭгьы урҭгьы, схы азԥиҕьшақә, азәгьы сиԥигзазом, абригьы ҿеила иудыруазаайт, Ҳараз. Ари сцыхәтәажәоуп, уаҳа уас-ҳәазом. Уаргьы убыс ҟоумцар, убас умхәыцыр, аҿнышьыбжьон унасыц акәараԥа илоуршәит ауп, убригьы

уацәымԥашьо иудыруазааит! – иҳәеит Мыса.

«Арҭгьы урҭгьы азәгьы сиеигзазом!» – иҳәеит.

«Иара сара схаҭагьы усеигзазом, уара амаҳагьа!» – сҳәеит сгәы сыҧацәажәан. – «Иаҳауеи уаргьы саргьхандаз, ҽышьацхыц ахьакуа ҷьара анасыц сара анцәа исаҭәеимшьеит умбои! Иахьала анцәагьы аԥыстаагьы уара иудгылеит, уара иузыхашеит. Ус ауп нас, ауа-ԥытәыԥса зны дҳәацсахоит, зны длацсахоит, иќоу-ҷарызеи. Иахьатәи амш уара иутәуп, аԥгьы-акәаргьы рхы еилаурсуеит. Аха имгәыцкәа ицсхьада. Саргьы макьана сгәыцра ашаецәа сыцуп. Иудыруазеи саргьы алуҭаԥ иаҽшәаз аԥшыц еиԥш, абри зегьы зфо, зегьы злаго аамта еиқәацәа азлагара зынза сазымлагакәа, убри аԥшыц еиԥш снаҽыцшәар! Ҳаи, ҳаи, усгьы ƙалахьеит, иудыруазеи! Сыцшлап уацәтәи амши уахатәи аҷхи исырҭо!» – еита сгәыцра арахәыц ахац инахьын-сырҳалан, сгәы аасырҷәгәеит.

Схы-сгәы уажә зынза даҽаԥьара ишкыдыз, ҳвагон иааԥналеит ԥыцьа анемец фицарцәа иара Мыса ихаҭагьы дрыцны. Ишсыхьыз, сзыхгылааз саргьы исзымдыруа ашырҳәа сԥагылеит. Сара исыздырам, абри саргьа шьапы сытцыцсааны исытцагылазгьы агәхьаа мкзакәа, изакә мчу абас инасытцасны сзыргылаз, аха зегьы акоуп сырхазгылеит.

Анемец фицарцәа азәы урыс бызшәа ҷарыцатәақәак идыруан.

Анемец фицар оумашәа ибаны, ҳамҭак ҿымҭзакәа дгыланы дсыхәаԥшуан. нас уи раԥхьа игылаз афицар иԥызцәа днарыхәаԥшын, днапƙьа-шьапƙьо акы иҳәеит Мыса иахь ихы нарханы.

– Абри аурыс салдат зегь рылымкаа дызгылазеи? – иҳәеит агаспадин афицар. Еиҭаганы еиҭеиҳәеит анемец ҭырцьман.

– Ари даԥсуоуп. Аԥсуаа ус қьабзыс ирымоуп, еихазгылоит! – иҳәеит Мыса.

– О, хорошь зольдат, хорошь зольдат! – иҳәеит ани анемец фицар, сыжәԥахыр днас-насын. Сара амат насыхькьысызшәа сыжәԥахыр нкыдхьшәашәааит. Аха иҟасцагәышьооз, сцәа итамзара сцәа итагзаны сгылан.

– Даваи хорошь зольдат! – иҳәан, инапы сыԥәкны иааиҟьеит афицар.

– Ҳара уҳашьтал! – иҳәеит Мыса ибжьы нытцакзаны.

Сышьтахь снапҟәа неихәыдхаршәны снарышьталеит. Ҳара ҳазтаз авагон ҳандәылтцын, ԥ-вагонк рыбжьара ҳаабжьагылт. Иаразнак цәалашәарас исоуз, схы иааташәаз: «Абыржәы абрантәи сыцозар, арыцъалагьы арымалагьы ацара маншәалоуп!» ҳәа ауп. Икаларын абрантәи ацара згәаҧыргьы, абцьарла реибытаны сызгоз афицарцәа ԥ-раца снармышьтыргьы. Аха уи уажәы баша иаасыхташәаз хәыцран. Уажәазы ари аԥыза ҟацашьа амамызт. Баша, башаза аҳәахәдеицш, мала аешьран иаанагоз аҟынтә, сеааиԥәыскит, аха: «Иудыруазеи абналаразы еимкьарак ҟаларгьы ҳәагьы, ԥацхьа еихьыс-еицысуа ацыхәтәантәи схәыцраԥәа аасыкәкьашеит, аха урт зегьы сгәаца интасцәахын, ашышьыхәа, сацхьа игыланы инеиуаз анемец фицарцәа срышьталаны снеиуан, сеихьыжә-еикәыжә.

Авагонҟәа иртажьны аҳәаҟәа реицш иргоз асалдатцәа рыцгызы-цгызбжьы чҳашьа амамызт. Ацсцәеи абзацәеи еилаиан. Зыпсы таз асалдатцәа реы еихыцуамызт, ацаца шкәакәаза ирҿалахьан. Зҿы еихыцхьоз: «Азы, азы!» – ҳәа иҳәхәон. Шьоукы рыхәда абжьы заԥык акәын игоз, реы аартын, рылаҟәа цысзомызт, ихаҳәхахьан. Ацсеизгара иаҿын.

Сара аарла сшьапҟәа еихызгон, цьаҳаным агәгәаҳәа иахьеилашуаз сагәылсны сахьнеиуаз. Ацыхәтәан афи-царцәа рвагон цыда срыманы иныԥналеит. Зегьы еикәшаны ианаатәа, сара снаганы, ани зегь реиҳабы хазшәа астол цыр-цыр иахатәаз анемец фицар иацхьатҿкьа снадыргылеит.

– Шьто зольдат? – иҳәан, даасҫаԥшит шықәс ҩынҩажәа инарԥысхьаз афицар ҷәылажә.

Схы аасырԥысит, иҟоу сара иабаздыргәышьо аанарго. Афицар немец бызшәала ажәақәак иҳәан, сара даасыхәаԥшын, нас ани аҭырԥьман илаԥш дныҷеикит. Исҳәаз абри асалдат еиҭаганы иаҳәа ҳәа акәын уи иаанагоз.

– Аԥсҭазаара бзиа уҭахума ҳәа дҧаауеит агаспадин анемец фицар! – иҳәан, ҫааиҭит аҭарԥьман.

Аԥхьашәа исҳәо сҫамшәо сҳәалахазеит, аха аԥыхәтәан:

– Аԥсҭазаара бзиа зҭахымда! – сҳәеит.

– Иухьзузеи? – дҧаайт анемец.

– Ҳараз сыхьзуп! – сҳәеит.

– Аԥсҭазаара бзиа уҭахызар, иахьарнахыс ҳара аус ҳаԥууеит. Германиатәи Ареих амаԥ аура, уара иуаҭәаршьазар, уи уара узы насыԥ дуззоуп ҳәа иԥхьаза. Совтски нету, капут. Сталин капут, Москва капут! – иҳәеит. – Хаиль Гитлар! – иҳәан, иарґьа напы иаԥхьаҟа инеиԥихын, иҫааидыԥсаланы даагылеит. Егьырҭ иҩызцәа ахьтәаз, иара Мыса ихаҭа дназлаз ашыр-сырҳәа иҩаԥкьан: «Хаиль, Гитлар! – рҳәан, зегьы рнапқәа еиԥыхны иаагылт.

– Иахьарнахыс Германиатәи Ареих азы аусура уалагоит. Мап анакәха анҭ уҩызцәа рҧеиԥш уаргьы иаарласны иуҧеиԥшхоит. Уара ухи-уԥыхәеи зегьы ртәы ҳара иҭаҳԥаахьеит, иаадыруеит. Уара ибзианы иудыруеит Аԥсны ахи-аԥыхәеи аҭыԥқәа зегьы. Аколхозқәа асовхозқәа рҿы аус уухьеит. Ауаа рҧсихологиа, ргәалаҡара, ажәакала, урҭ зегьы рызнеишьа, рацәажәашьа. Асовет ҳәынҭқарра ақәзаара ишаҿу. Иаар-ласны хьзи-ԥшеи змоу германиатәи ар аиааира шырго. Уаргьы ууаажәлар ҳара ишҳадгылаша, иаҳҫагыланы ҳабашьра шылԥшәадоу рабыжьгара, абри аҩыза апропаганда аҡаԥара уара иуднаԥоит Германиатәи акомандаҡаԥара.

Жәохәмыш иахымгакәа, уара уахьиз уахьаазаз аҭыц ахь уҳашьҭуеит. Кавказка иҳартәараны иҟоу ади-версантцәа уаргьы урылаҳцоит. Адиверсантцәа ирдырраны ирыхәҭоу зегьы араҟа ишәдырцоит, шәазыкарцоит. Адиверсантцәа ирдыруазароуп зегьы. Рацхьа иргыланы ирылаазазароуп агәымшәара, ачҳара, рнапы злаку аус цшьа агәра агара, аибашьра амаза аҵәахра. Адесант есиааҟеицалакгьы аҕа иҿиимҭароуп. Аҕа инапаҟны дҟамлар ада цсыхәа аныҟамла, иха-зыҳәан иҵәахны имазароуп патронак, мамзаргьы иаразнак узго ашҳам. Уи иаанаго уара ҿилукаауеит ҳәа сгәы иаанагоит.

Ара уажәы сналас-ҩаласны ахыцхьрак иуасҳәаз амацара акәзам. Адиверсантцәа ирцараны иҟоу рацәоуп. Уи атәы ҿеила иззымдырыз иаҧьалгьы ааигәоуп ҳәа иҵхьаза. Убри аҟынтә, уаҵхьаҟа адиверсантцәа рус аҵыхәала ишәыдырцараны иҟоу рацәоуп. Убри аҵыхәала уаҳа араҟа алацәажәара аҭахны исыцхьазом. Амала, уара абри аминуҭ инаркны, гәыла-цсыла ухы агәра арганы ҩнытҟала абри аус уҽазыкаҵа. Еиҭасҳәахуеит, уззаҳкыз, иудаҳцаз аус цшьа маҧ анаҵәук, уҧсҭазаара ашәарҭа ишҭаургыло удыруаз. Ушьҭантәи, аҵыхәтәантәи ҳаицылара ҟалоит абри адәыгба аҭыц аҿы ианнеилак ашьҭахь. Убранза уҽаҵхьа иқәҳаргылаз азцаара ду аҭак уҽазыкаҵала, аамҭа иумоу зынза имачзоуп! – иҳәеит уи анемец фицар ду.

Абри афицар немец бызшәала иааиҳәоз зегьы аттаҳәа урыс бызшәала ситаганы исеиҳәон аҭырҵьман.

Аҵәгьагьы абзиагьы акы аҳәаха самразакәа, афицарцәа ахҩыкгьы ҩагылан индәылцны ицеит. Уажә-рааназа аҵәажәара иҟаз ажәак алазымҳәацыз Мыса ихала заҵәык даанхеит. Ҷымҭзакәа иаргьы саргьы ҳаатәеит.

– Иуҳәозеи, Ҳараз? Ишцоубо арҭ рцәажәашьа? Адҵа узцарцаз узышьҭыхрыма? Сара оумашәа избеит ари ҳаиҳабза ицәажәашьа. Абаскак ироуны, ҳаҭыр акәцаны азәгьы диацәажәо сымбацызт, уара заҟа умаршәа кны дуацәажәаз акара. Амала уара уцыхәала

хымыш сыкәцаланы симан. Ушьтахь, уацхьа, уахьынхоз, уахьынҵуаз, иуԥказшьаз, Асовет ҳәынҭқарра ушазыԥаз, бызшәакәас иудыруаз, уан дызустоу, уаб дызустоу, ажәакала, ушьацәхыц инаркны, ацыхәтәантәи ухы ахәцласа аԥынза зегьы тырцааит. Саргьы ара баша сбылгьо срылам, сыгәра ргазар акәхап. Абри дара рԥны аус рыцызуеижьтеи скымта-сышьтымта ргәацхазар акәхап. Убри азыҳәан акәхап уаргьы ҳатыр уқәцаны дызуацәажәаз ани ҳаиҳаб ду. Мамзар, анемец иџьарқәа џшь-џьарк згәы иарку ачын уаҩ ду, уара уиаԥара уқәрхқәраимцаргьы ауан. Изыхԥьазаалакгьы, сара исыбзоуроума, уара уцшзареи ууаҩ бзиареи ирыбзоуроума, ишакәхалакгьы, ургәацхеит.

Дара ирымҳәаргьы уара ухата даара ибзианы иудыруеит, ушьта аурысҷәа рашәахә ҳәаны ишалгахьоу. Уара игәҩарамкәа агәра ганы уԥоуп, иаарласны анемец ир Ҧанаҩ ашьхарцқәа ишаарыцагыло. Ҳараз, уара ууаажәлар ухыхьзар-иугәыхьзар, наԥ-наԥтәи рлахьынца уазхәыцуазар, урт аханатә аахыс гәаԥ-цәаԥра, хцәарахыцсаара зқәашьыз, ауаа аринахыс ма ҽеик иақәшәарц утахызар, рымҩа аарттәуп.

Иахьа аиҳабы дануацәажәоз уахьцәкьа ицауланы даламлеит, аха уи азцаара рацхьагьы иргыланы иалацәажәахьеит. Арт аҩымш рыҩныцқала, шәара адиверсантцәа шәазыԥазцо шәҽацхьа иқәдыргылозар акәхап уи акырза зцазкуа азцаарагьы. Уи арбану ҳәа уцаауазар, иаарласны Аџсны ашьхақәа ирхыцны зҽаазхо Гитлер ир ҳатыр ду рықәцаны рцылара. Ҳара ҳауааажәлар аханатә аахысгьы, абри аҩыза атагылазаашьа уадаҩқәа ианрықәшәоз рхы анраалашьа, аҽеиқәырхашьа рдыруан. Баша газарала азыблара рхы артомызт.

Иахьа аџсуаа лымкаала, анцәа ду имчала, ахеиқәырхаразы атагылазаашьа бзиацәкьа ҳамоуп. Иаатуеит рымҩа, дара аартышьа иақәшәозар. Абри аганахьала, уара иулшогьы рацәоуп. Хымцада еиҵкаатәуп

ҳауааҽәлар ҿык инеицҭацәажәаны анемец ир рцылара. Абри ауп сеиҳабацәагьы саргьы ҳнахыкәша-аахыкәшаргьы абри аус ду анагзара уара уалархәра захҭаххаз. Еиҭауасҳәахуеит, ҳара абри ала иҳалшоит ҳауааҽәлар наk-наkтәи рлахьынца аиқәырхара. Абри уаныцәоугьы уанҿыхоугьы угәы иҭаз, Ҳараз. Ацәҳар анахыцуа ауп ацәа анахыхтәу! – дцәажәон Мыса.

Сара стәан ус, иҳашҳаҭәарахаз лакә фырхаҵак иеицш. Ушьҭа сагьызырԝуамызт, сагьхәыцуамызт. Исҳәаша-сҳәахьан. Исзымгәаҧыша гәаныла игәаҧьны салгахьан…

Абыржәы ԝ-мца қьоуқьадк рыбжьара санаабжьаха, ахызаҵә згәы аҵаҧара иҵашәаз иеицш, сгәахы иналакьакьеит шықәсқәак рышьҭахь, аҵсреи абзареи санрыбжьагылазтәи аҵых. Усkангьы, ма сыжәлар сҭир акәхеит, мамзаргьы схы рықәсҵар акәхеит. Ех, анцәа ухьы шьаргәыца сакәхшоуп! Избан уара абас, егьарааны сахыцахьазаргьы, аҵыхәтәаны, зегь акоуп суааҽәлар рцыхәала сҭамхар ада цсыхәа сымамкәа сызҭоургылаз. «Ҳаи, ҳаи, ауаԝыҭәыԝса х-аҵьалк имоуп. Акы дахыцаргьы егьи дахәхоит. Убри дахыцаргьы ахцатәи дзахыцазом ҳәа» ирҳәо заkа ииашоузеи, анаҵьалбеит! Аҵсра аҵсра ианадамха, ухәычра амышқәа ахьухугаз, уахьыччаз, уахьцәуаз удгьыл гәакьаҿы, рацхьаза укьаасыбжьы ахьгаз ухьатә кәасқьаҿы хьымзҕыда ухы нықәцаны уцсыр, ҷьанаҭ шьапыла уцеит захьзугьы убри ами. Аха уи аԝыза алахьынца сара анцәа ишсатәеимшьаз абыржәы аргамаду агәра зг еит.

«О, уара, ҳазшаз аҵшырҭа иқәтәоу!» – сара исызгәамҭаз, исмаҳаз сыбжьы ҕызы-ҕызуа ианаасхала ауп, аkәараҳәа сеицасны санрыхьҭшь.

– О, уара, ухы еилагама, Ҳараз, иухьзеи?! – иҳәан, Мыса сыжәԝахыр ааникылан, сааиршаkь-шаkьеит. Убыскан сыкказа саалҵит, схәыцрақәа ирхылцыз аҵхыз ҿааста.

– Иҟоуи, уара, уштәаз уцәама аесицш?! Мамзаргьы хәыҷык уеиласызшәа убоу? – иҳәан, сыҟазшьақәа изымбатәбарахан, деитанасызцааит.

– Мап, мап, абас сҟало салагеит саазқәылаз! – сҳәеит, ахҿыхра сеазымкыкәа.

– Уи иахьа азхыцра узлашәаз уазыргом. Ухы унапаҿы ииаг, изуасҳәазаалак. Нас угәы ишцаанаго, уареи сареи еибаҳҳәаз ҳәоума? Мамзаргьы…

– Мап, мап, сара исҳәаз, сҳәеит! – сҳәан, сыбжьгьы нтызгеит ахагацәа реицш.

– Нас, ус анакәха, ҳаиҳабы ииҳәаз, иудицаз адца анагзара уақәшаҳатума? – даҿа хәыҷык дааскьаны даатәеит Мыса.

– Аиеи, сақәшаҳатуп! – сҳәеит сыблахац еилагьежьуа.

Ушьта ацых агәы еиҩонашахьан. Сара сганы иахьсацәажәоз авагони, сҩызцәеи сареи ҳаилажьны ҳаз-лааргоз авагони, х-вагонк рыбжьан. Уи зегьы санааргоз ҿеила игәасҭеит. Ушьта уахь саныргогьы, ахвагонк срыҩныганы «сара стәахьы» сшыргоз здыруан.

«Сара схынҳәааныза ара уҟаз!» Ари анемецгьы ара дудтәалазааит, угәы ирҿыцъырым! – иҳәан, Мыса дындәылцны дцеит. Ани анемец ҳәа дызҿыз дсалдатын. Иавтомат инапы иантцаны сҿацхьацәкьа дтәан. Иҟасцагәышьоз, ҩацхьа иқәцо-иқәхуа анемеццәа сажәа ирыстаз сеитаназхәыцит. Анс-арс акәымкәа аргама сыцсахыҩхеит. Сангьы дыстиит, сабгьы дыстиит, сыцсадгьылгьы, суаажәларгьы рыхгьы-рцыхәагьы неиқәҳәаланы исыхәшьадит. Ушьта саҳәшьа зацәы анарцә дшыҟазгьы, сыцсы ҿызхуаз Хьмургьы ахратахь сналышьтрым. Сан: «Акыкахш уаграгылеит, арахь уара иутыцзам, нан!» – лҳәап. Саб, сара сзыҳәан зыцсы шҭаз агәырҩа иафахьаз, уажәы иҷкәын дшыцсахыҩхаз ашәкәы блы изнеиуазар акәхап. Жәабицарак рыхьзи, рыцкъареи, рыламыси, рхацареи рзыҳәан зыхьз гахьаз сыжәлантә

Амқанбақәа рыбҕа аҽаԝоҳәа иааԥҵәозар акәхап. Руааҽәлар рыгәра рымго, лажәк аҟара пату рыцәымкәа: «Ҳаи, ушырҟәаԥра удин аныс, анҭ зыԥ-садгьыли, зуааҽәлари, зхәышҭаара аҽҳәеи зҭиз амаҳагьақәа!» – ҳәа инеиҭаҳәанеиҭаԥсо, ингәарлозар акәхап. Аԥсра бзиа хәамазам. Аԥсра бзиа, аԥсра ԥшза, хьымзҕыда аиасра иаҳәон ҳабдуцәа рыԥсымҭазы. Аха саб инаидкыланы сыжәлантә зегьы ҽеила, рхы нықәцаны аԥсыха рысымҭеит.

Уахатәи аԥых лашә неимҟьаны, саҳәшьа алашьцара даалагылар иласҳәозеи? «Ибасҳәозеи, Хьмур? Башьа заԥәы сшыԥсахыԝхаз, ешьара-еҳәшьара шсыԥәзыз, анраапара, абра-аԥара шсыԥәзыз басҳәома, Хьмур?» «О, уара анԥәа ҳазшаз!» шысҳәаз сгәалашәоит аԥыхәтәаны, абжьарак, уаҳа егьсгәалашәом. Быжьра-быжьԥәа аԥалашә сыҥтахәашеит.

Сҭаԥсылмыткуа аиԝхаа сызҭажьыз, исхачыз анаҟә неиԝкьа, абахә кнаҳа дыцәгыланы:

– Зольдаҭ, зольдаҭ, сида, сида! – ҳәа ани зывтомат кны Мыса исыдиртәалаз анемеԥ салдаҭ аҽытра даҽын. Акы сҳәарԥ сҭахны, сҽы ԝеихысхырԥ салагон, аха иауамызт. Нас ани асалдаҭ дгәаан ахаҳә иршәыз шааиуаз схы ианааха: «Ааҳ!» – сҳәан, саалԥит. Соура-зоуроу аԥхзы хышәашәа сыхәлаԥәон.

Мыса схаҽы дтәан.

– Абри иску слаба еиқәаԥәа ала ухы самыскәа, егьаҟаҳԥазаргьы уаҳзалымхит. Иухьи, Ҳараз? – иҳәан, ипҵгь дааскьаны даасхагылеит.

Сара сихәаԥшуан. Ииҳәоз саҳауан, аха аҭак сзыҟаԥомызт. Мыса ивараҽыцәкьа, иара иаԥкыс акырза деиҳаны азәы дааивагылахт. Уи сара ахаангьы дсымбазацызт. Изара амацәаз ахы икылуршәо, аԥсуа маҭәала дышәшәашәшәо деилаҳәан, абри иныс узымҳәо.

«Аа, абаапсы, сара Зареҭ Акән-иԥа соуп. Издыруеит сызбахә уаҳахьеит. Уара сара усмазԥаан. Уасиаҭс

иуасҳәарц стахуп, Мыса дшыцсахѡу. Ҳара, сѡызагьы саргьы, дҳаижьаны, ҳгәыҳеанзамкәа ахра ҳаитеит. Сара ари сҳәоит сынарцә гәашә снылагыланы. Уара уажәы иубо сыцсы гага ауп. Иудыруаз, Ҳараз, Мыса уаргьы уҭаирхоит, угәуеаныз! Уахьыказаалак уи цсцәаҳаны дышуцу удыруаз!» – абжьы анааицхьба, Зарет Мыса дахьивагылаз зшәахшәа днаивцаба дцеит.

– Уара суацәажәоу, адашьма сацәажәоу? – ҳәа Мыса дансыҟәкаа ауп сыкказа сызлаз агәак цхыз санаалцыз.

– Исаҳауеит, Мыса, ус сыблақәа кыдхалашәа саакалеит! – сҳәеит сеаасыртатан. Аха зегьы акакәын схы-сгәы еилацсон. Абыржәы сыбла иаахгылеит, абри авагон ахь санааргоз, авагонқәа рыбжьара аҵша авиҳәа ибжьасуа, зыцсы ҭиу абаандаѡы дыцартә ишыказ. Аха уи малаешьран. Уи ус шакәыз шыздыруазгьы зегь акоуп абри аҭыц сыбла ихыцуамызт.

– Ушьҭа ҳахьнеиша ҳнеирц рацәак ҳагзам. Ԥшзала апартизанцәа ҳарцәынханы ҳзыкалар, иҟьаҟьаза ианаашо уа ҳнеиуеит! – иҳәеит Мыса даара ихы-игәы алаҟаны.

Мыса ҳахьыргоз аҭыц «уа» ҳәа дашьҭан, ахьз ишьон Мыса. Аха зегьы акакән сара ибзиаҵәкьаны издыруан ҳара ҳахьнарго мышқәак рышьҭахь, абра иааицыз зегьы азәгьы ицсы ҭаны дшеиқәымхоз. Аха убригьы сцәа иҭагзаны исыман. Уи азбахә ала Мыса иахь ажәакгьы иѡашьангьы исырзомызт.

– Ушьҭа ҳдәыкәца, Ҳараз уѡызцәа рахь. Амала, иудыруазааит иахьа абра ҳазлацәажәо аҵыхәала, изакаразаалак ажәак азәы илымха акынза иноугазом. Ари зегьы ҳәынтқарратә мазоуп. Иаартны азәы иоуҳәаргьы, ухы инҭакны уеушьыргьы зегьы акоуп, абригьы уацәымѡашьо иудыруазааит! – иҳәан, дѡагылан иҷынеихеит. Саргьы сеаасырҕәгәан, снаишьҭалеит. Авагонқәа акы ҳныѡнысын, аѡбатәи ҳныѡналеит. Агәакра иаҷыз асалдатцәа азәгьы сихәацшзомызт, урҭ ргәакра,

рыԥсра, рыбзара сашьцылахьан. Мыса саԥхьа дгыланы дԥон ажәак мҳәазакәа ихы иԥәыршәны.

Аҩбатәи авагон ҳныҩнысын, ахԥатәи авагони аԥшьбатәии ҳахьаарыбжьагылаз, уаҩы изымычҳартә аԥша асуан. Авагон абарбалԥәа рышьтыбжьи, атрышә иасуаз аԥшатлакә абжьи анеилала, дгъыли-жәҩани еимаԥәеит угәахәыртә абжьыцәгьа рхылԥуан.

Мыса ишьтахьԟа дхьамцшзакәа, ихылԥа ихаршьышьны, аԥша ихы аԥәыхьчо, аԥшьбатәи авагон ашә аартны дныҩналеит. Уиакәхеит. Иахьа абрахь санааргоз гәыла-ԥсыла исхәыцхьаз, изгәаҕьхьаз акәын. Сылахьисыцьымшьи аасзатәын, «Анцәа усыцхраа!» – сҳәан, сыбжьы ахьынзацоз саныҳәҳәа, иаразнак Мыса даахьаԥшит. Аха убри амаԥәысеимԟьара иналагзаны, адәыҧба ааныжьны сыԥеит. Азәы ицәгьа изап, убри инаркны акымзарак сгәалашәом. Акызаԥәык иахьагьы исгәалашәом, исыцԥсраны иԟоугьы, абни саныԥа, арԥәааҳәа слымҳа инҭаҳәҳәаз, шәымҭак еиҳа исы-дымхалаз, ицстыхгаз аԥша абжьоуп. Егьырахь, аԥхьан ишысҳәаз еиԥш, сзынԟьаз, сзынԥаз-егьиз ҳәа акымзарак сгәалашәом.

Адырҩаены ақәыцьмақәа руубжьы сарҿыхеит. Сылаԥәақәа аахыстит. Рацхьаза агәра згеит сыԥсы аиуа шҭаз. Аха сызԥысзомызт. Амала, снапқәа аҩбагьы еибган. Сарҕьа напы сҩахан, схы-сҿы неицхьысшьшьааит. Снапсыргәыԥа аарла снаныԥшылеит. Ашьараза аншылан. Ашьа зхыцәалоз сарҕьа бла акгьы абазомызт. Сарма бла заԥәык акәын цәгьам-бзиам лашара хәычык збоз. Шәымҭақәак сымцысзакәан сахькажьыз зегьы неидысхәыԥлеит.

Заԟа аамҭа абра скажьыз здырхуада. Гәаныла ушьҭа шьыбжьышьҭахьуп ҳәа ақәсԥеит. Соура-зоуроу сеи-лысны сыԟан. Усгьы егьсшәзамызт, исшәыз ацыжә-хақәагьы зылабаахьан. Саанапыршьышьит. Сызбжак азҭаԟәа иҭажьын. Схәамԥ заԥәык акәын адгьыл иԥәыз. Ус-ус еиҳа

схы аҭыԥ аҽы иааиит.

Иаасыкәыршаны алеи-аҳәеи ирҳәозар узыламло, аркыра мԥаԥәкьа узылымго абнаршәыра еимаҳаны исхагылан. Хәычы-хәычла снапқәа насыцырхырааны, схәамц азҭакәа иҭганы, сшеибгаз ахәачара снылаиеит. Амра каххаа ицхон. Аамҭацк иналагзаны сыбла иаахгылеит аԥхынтәи Тур ихәы аԥшзара, амырхәага, шьыбжьышьтахьтәи аԥшалас, шарцазтәи акармаҵар рашәабжь, зегь раԥхьа илаша-лашо жәԥангәы иналԥхоз ахәылԥыеԥәа, ажәԥан ахынаараҽы ашәахсҭа еиԥш, агәы аԥада иԥарханы икыдлоз амзаҽа ҟаитан кьагәа. Абарҭ зегьы уажәы хараза исцыргаз, сқәыцшра алакә сахьақәа шәымҭақәак сырԥышьны срыман. Шәым-ҭақәак сԥьанаҭ қыҭа акәа сҭаршәын.

«Уу, уу, уу!» ҳәа еиҭанеихырҳәаалт алашәага. Урҭ рыбжьы злааԥуаз ала, ихараны абна агәахьы итәамкәа иҟамызт. Аҳаҵаҳәа иаасгәалашәеит саныхәычыз ашкол аҟынтәи сшаауаз, Леиуа ицака алашәага сан-рылашәазтәи аҵых.

Абарҭ еиҭаҳәашьа змамыз сгәалашәарақәа ирхылԥыз сцәалашәарақәа анааицхьба, схьаақәагьы аацәырԥит. Сарма шьапы смыхәо иҟәаҟәан. Сыгәчама зынкьахыз сеидроу, арҵысра сылшомызт. Ахьаа иаацәырҟьоз амца сыцранаҵон. Иаасыкәыршаны хыхь – ажәԥан, цака – адгъыл, амшын агәы ихшәалаз ашьхыц еиԥш, саазхьынҳало, саазыққәгәыҷуа ҳәа ак сымазамкәа, дгъылижәԥани рыбжьара сыбжьахеит. Сахьызырԥуаз, нак харазантәи лашбыжьқәак ҭахәаеза иааԥуан. Убригьы хәычзак сгәыҷра ахаҵ инаԥысшьит. Ус анакәха, ааигәаихара зыцсы қәаҵоз шьоукы шынхоз акара сгәы ԥеит.

Ҷамырцысы сыҟеижьҭеи, кәҭәласа сыграршәымиижьҭеи иҵуазгьы сыздырамызт. Сԥагыларгьы сшьапқәа сырзеиҭамгозар акәхарын. Ушьҭа ахәларагьы иалагеит. Амра зынза аеаԥәахыр ҳәа сшәон. Амра агәадура сыман. Ҳамҭак ашьҭахь, лашарак сым-базаԥәкьо

абнаршәыра саалахар, уи ахгара уадаҩын. Акы заҵәык сыҵсы иаҵшәмахаз, аҵхын агәҭаныҵәкьа акәын, ахьҭа сакзомызт. Уимоу аҵых уалаҵсыл-мыткыртә иҵхарраҵәан. Есиҟасҵалакгьы сыматәаҟәа сырбеит. Ушьҭа уаха сыҵхьара шеиҿыскаара сашьҭалт. Сааигәа игылан, ҵса ҭлангьы ҵса ҭламкәа, амала ҳашьхаҟәа ирҿагылоу аҵсазҟәагьы даргьы аҩашәхак реиҵш еиҵшын. Абарҭ рымахәҟәа рымхны исымазар уаха исыҵаҵаны сыҟәиарын аасгәахәит, аха ҵабыр-гыҵәкьаны ҵсазра сызнауҵәкьозаргьы схы сахәомызт. Сеиха ыкамызт, сеигәышә ыкамызт. Закәыхи, сҟама аатҵааны аҵсаз амахәҟәа кыдсыkkaап ҳәа уҟазу, уахьгьы сыгъгьа-сызәзәа, еиҟәкы-еиҵакны соуҟахмыз.

Икасҵахуааз, аума иаҟәшәаз аума избар акәхеит. Макьанагьы амыш аҵсы ҭан. Иаалашьцар, анҭ зыбжьы гоз, иааҟәымҵзакәа иууаз алашәагагьы шәарҭан. Сара исыздырамызт, ҳара ҳҟәыцьмаҟәеи, Урыстәылатәи аҟәыцьмаҟәеи kазшьала еиҵшызу еиҵшымзу. Ҳара ҳҟәыцьмаҟәа рзыҳәан сара аҵышәа ду сыман. Урҭ рзыҳәан ала ажьы сфахьан. Уахык саныркыз инаркны, урҭ ауаҩытәыҩсагьы арахә реиҵш ишизыгъашкуаз здыруан, ажәакала, урҭ рзыҳәангьы акы хәыцтәын. Мамзар уахатәи аҵых саагәылахаҵәкьар, анемеццәеи Мысеи ирҵәызгаз сыҵсы аҟьыҵәыра уаха убырҭ аҟәыцьмаҟәа исыхдырkьыҵәаар алшон.

«Есиkоуҵалак, Мыса имала иеизымшьуа дыкәурхеит, анаасын сахҭым!» – иҳәан, даара издырзоз, сзышьцылахьаз азәы ибжьы слымҳа инҭаҩит. Сыҵсымзар, Арсана рыцҳа ибжьы ахаҭа-ҵсаҭа акәын. «Уҵсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит! Иудыруазеи анарцәгьы акрыkазар… Уара уҵсы амч атәым жәҩан аҵаka иианы саҵшаазар! Уҵсы сакәхшоуп, Арсана!» – сҳәеит сыбжьы мачк инасыҵцашәа. Уаҳагьы уи абжьы ахабар смаҳазеит. Амала, уи адоуҳа абжьы сыкәа-смаҷра инҭанаҳәаз зегьы иашан. Агәра ганы сыkан Мыса иеимшьыр ада ҵсыхәа имамкәа дшаакәхаз.

Избан уҳәозар, уи сара сцыхәала анемец афицарцәа ҳатыр дузза иқәырцо далагахьан. Иара Мыса ибзоурала акәын сара Аҧсныҟа ади-версантцәа срылаҵаны сзырышьҭуаз. Уи убриаҟара иҭарцшны, агәра дырганы сыбзарзы реиҳәазар акәхап, уи ауп хьаҳә-хьачрада абри акырза зцазкуаз аус дузза анагзаразы сыгәра зыргаз. Ҳәарас иатахузеи сара диверсантра Аҧсныҟа сышьҭра, Мыса зынза дышьҭнахуан, ажәҩан даланаҵон. Хымҵада ичынгьы иаҵнаҵон, иаҳатыргьы ҳатырк иалаҩашьо иҟаломызт.

Мыса иаразнакѡ-жьак икырц иҭахын. Уи зныкиҿаҳәатәы назаны, сара Аҧсныҟа сизышьҭыр, агәра ганы дыҟан, мышкызны суаажәлар рҿы сшытиѡхоз, сшымаҳаҵахоз. Убри алагьы суаажәлар сара ишсаҵаҵәахоз, суаҵәа сҭынхаҵәа рылаҵырз шысмоуаз. Аха дыҟоуп зегьы зымчу, жәлар рлахьынҵа иахылаҧшуа анҵәа ду. Макьаназы ақьиа ишьа анҵәа иуит. Аринахысгьы улыцха-угәыцха хара исцәумыргылан, уара амаалықьцәа рымаалыкь, зхьы шьаргәыҵа сакәыхшоу.

Абыржәрааныза агәаҟра сызҭагылаз, амлагьы сханаршҭуан. Аха аҧыхәтәаны уқәшәиша иеширтынчра сеаасырҭынчын, сеанааизызга, амлагьы сыпсы ҭнахуа иалагеит. «Аҧьма имҧсыша амаҵә азылаҟәуеит!» ҳәа, ус, «Мҵәахы цшаа!» ҳәа сахьынаҧш-ааҧшуаз схаҿыцәкьа еиқәаҵәа самсалха, аҧьампаз иҿало акакалқәа ираҟараны, мстрак аиҳа иҳаракымыз кәыкәмындра хәыҷык амахә хьыссы игылан. Снапы наҳаракны иааҿысхын, снахәаҧшит. Аргама ҳара ҳжьынҵәры ахаҭаҵсаҭа акәын уахьахәаҧшуаз. Аҧсы мыжда ҵаами, агьама збарц иақәскит, аха сшәеит, исзымгәаҕьит. Макьаназы абриаҟара уаҕеимышхара салҵуа саауеит. Уажәы сыпсыжә азыҳәан абри сеасыршьыр, зынза аҳәахәда еиҵш сныбжьахәашоит!» – сҳәан, акыраамҭагьы саакәанызанит, аха аҧыхәтәан сыпсы сымч амырхо саналага, уигьы егьыгьы зегьы схашҭын, акызаҵәык, сышҧашьри

сҳәан, цырак ааҽысхын ашьшьыҳәа сыц инкыласкит. Нас, иҟалалакгьы ҟалааит сҳәан, схаҵыц наҟәсыргәгәеит. Иаразнак иҽыхаа-ҽыцәыцәааза сҽы интазыҵит. Ҳара ҳжьынцәры уажәы избазма, ахаҭа-цсаҭа акәын.

«Уаазгазеи уара рыцҳа? Аҵшацәгьа ууанагама, мамзаргьы ашьха уарба уаҽыцашәама?! – сҳәан, аргама сыбжьы нтганы саагәыцхә-гәышьит. Ҳаҵсуа жьынцәры ахаҭацәкьа!.. Нас уаҳагьы саамбжьажьазакәа, суаҩа инаныцсаланы инасҽаҟәшәо, убри аҵла махә хәычы иааҽаз зегьы сфеит, ишызбоз сыцсы ахәагагьы ааиқәнаҳәалеит.

Акы заҵәык, ицо-иааува иск҃әамцуаз уахатәи аҵх акәын. Есиҟасцалакгьы уаха цаҟа абнаҽы тәарҭак налхны сыцхьара сзеицхомызт, алашәага срыцәшәон. Хыхь ишысҳәахьоу еицш, даара сдыршәахьан. Убри аҟынтә уаха цаҟа аангылашьа сымамызт.

Ауаҩытәыҩса рыцҳа дгәаҟыр иимхәыцуа егьыҟамзаап. Исхымхәыцуаз сымаха-шьаха, ишакәхалакгьы исыцырхырааны, еиҳа илаҟәу цлак сыкәлап ҳәа сызбеит. Аха уахатәи аҵых ага дузза имшазо, афра иҧьазкны иҟоу ауаҩы, амахә сшыкәтәоу исызгәам-тазакәа аҵәа сынтанагалар, иҟалон сыцстазаара убри иналаҳәахаргьы. Убри аҟынтә, убригьы уахазы цсеиқәырхагас акгьы ишысмыхәоз агәра згеит. Аха зегьы акоуп уаҳа даеа мҩак сымамызт.

Ушьҭа амрагьы азы ишзаалара изаалахьан. Изура сзымдыруа, сыблакәа кыдхаланы, азы злымкәоз абнара сшылаҵшуаз, сыбла иаахгылеит еихытыр-тыруа, ҩ-быца шьапыциаак ишшәыр-шшәырза иахьеивагылаз. Еиҭаҳәашьа змам цәалашәарак снеилнашьааит. «Анаҵьалбеит, ҳара ҳабнақәа рҽы акәын арҭ рҩызцәа ахьаца шьапыцииаақәа абна иахьаазоз, араҟагьы иҟазаап рыцҳа урҭ рҩызцәа! Изакә цлажәлоузеишь, иабыхәа!» – сҳәан, хцаҟа-цшьбаҟа ҽышьахәар ракәын дара абыцақәа

ахьгылази сареи иҳабжьаз, снапқәа насыцаргәаны, сызшьапык насыцшьуа абыцақәа рkынза снеит. Руак снапы накәсыршан, ианаасырцыс, инеихатыр-тырит. Зынза схахьы ишыkамызгьы, акыр шықәсақәа рышь-тахь Леиуа ицаka ашә-цла ду санықәлоз сызлақәлаз ахьаца быца шьапыциаа аасгәалашәеит. Сыбла иаахгылеит уи ашә-kьантаз сызлахалаз абыца шьа-пыциаа ацыхәаҿы иамаз ацәаҳә. Убри абыца шьа-пыциаа иамаз ацәаҳә хәахәа хәыҷы акәымзар уи ашә-цла сзыкәлазомызт.

Абыцақәа аѡбагьы, хыртәагак еицтырхыз ахызацәқәа реицш иумпыццәрааруа еивагылаз расатә ҷынқәан. Сылақәа рыгәра сымгазт, ѡацхьа урт аҷынқәа сылацш иныцызгеит. Агәрагьы згеит арт абыцақәа ишрасатә быцақәаз. «Ааи, аха Урыстәыла агәыса-караҿы иаазагазеи ҳабна раса аиуа?!» – иааԥьасшьеит. Аха уи уаҳа сазым-хәыцкәа, цkашьас ирыстарыз снахәыцит. «Уара, абна агәта абыцақәа абаутахыз?!» – уҳәар kалоит, аха уажәазы урт рыда цсуатла сымамызт.

Убырт аѡбыцакгьы ишакәхалакгьы ицахцәаны азарцәиқәа сырцәирц стаххеит. Аха излацыскоз сымазамызт акынтә, сывараҿы икәашза еиқәцсаз акәарашра снапыршьышьуа снылалан, ѡ-хаҳә kьакьак сыцшааит. Урт ахаҳәқәа рганқәа аҳәызба акара ицарын. Саалаган убырт ахаҳәқәа абыцақәа ршьапқәа инарҿырхо цәгьацсышьала иаахысыцәцәеит. Нас абыцақәа ирҿацсаз амахә ссақәа снапала иаабгьсырцссан, исмыхьуаз сарґьа шьапы сбыца ацыхәа инаґраргыланы, абыцақәа аѡбагьы сырцәиит.

Амрагьы шташәара иташәеит. Исыкәыршаны игылаз ацлақәа еиҳа илакәыз, еиҳа амахәқәа змаз акы аалысхын, сбыцақәа аѡбагьы аасыкәыршаны инеи-хәыдхасыршәеит. Нас, алашьцара сыхьзааназа сҳәан, сшьапы рҳәазо уи ацла иамаз рацхьатәи амахә снахьынҳалеит. Сызшьапык ацла ашьапы инахьырҳәазо, аарла аѡбатәи амахә акынза снеиит. Ус-ус сыцси-сыцси еихьымзо, ацла абжара

аҟынза саннеи, еиҳа амахәқәа рееилышьшәа иахьыҟаз снарыҟәтәан, сыԥсы ааиҭаскит.

«Уу, уу, о-уу!» – рҳәан, сзышьцылахьаз алашәага рыбжьы ҩаԥхьа инеихырҳәаалеит. Аха ушьҭа абааш сҭан, сырцәымшәазеит. Уаҳа саамԥшзакәа алаԥшҩаԥшы шсымаз, абыцқәа аасымгысхын, еиҳа ишыманшәалахашаз ала, абыцқәеи аԥла иамиааны иҟаз амахәқәеи еикәыршо, цсыхәа ахьынзамаз еиласцеит. Сҩеихан снықәтәеит, сыгәгьы аасыртынчит. Адаҷ еихарҳәы зну акаруат еиԥш исыԥхьазеит. Ашьшьыхәа снылатәеит.

Нахьхьи, ҷьара атәым жәҩан аԥаҟа еҵәак нкыдшәан ижжаза инҭалеит. «Сиеҵәахә кыдуп, истаху сызтаху риеҵәахә кыдуп!» – сҳәеит ажәҩан снаԥаԥшын. Ишыхәлара ихәлахьан.

8

Сзамҩақәа анаатыблаа, снапы нахьысшьит. Ҩ-лаҷырзык исызгәамҭазакәа инасҿысын, сқьышәқәа рыбжьара инарыбжьаҵәахьан. Иццышәхахьаз аԥы-хәтәантәи аԥырҷқәа хьшәашәаза аеҳәа иеҳәаԥсан.

Абжьааԥны еиԥш саб иуаз ажәа зҳәоз иҩымта неикәасыԥсан истол иныкәсҵеит. Абра инақәырццакны ҳкәасқьа аҷәы еихасақәа «аҿҿа» ҩарылгеит. «Ҳаи, ҳаи, иаҳԥубаауазеи, абаапсы? Иаҳмыхьыц даҿа гәаҟракгьы ҳҧеиԥшума?» – сҳәеит сыбжьы нҭганы.

Абас аҩн аҭзамԥ абжьы ангалак: «Аҭаацәа рыҩныҧка азәы иуахҭа ааигәахоит!» – рҳәоит. Аха даҿа шьоукгьы: «Цәыла еихасоу ахьатә кәасқьа ус адыруеит, аҷәқәа еихыԥуеит!» – рҳәоит. Сара изакәу сыздырам, абри абжьы ацәгьара иатәуп ҳәа сыԥхьазан, сцәа сынҭрыхьҭшьааит.

Аибашьра аамҭазы хәычгьы-дугьы зегьы ҳагага ҳацәшәагәышьон. Ҷьара ҭыск аақәтәаны «цәит, цәит,

цәит!» ҳәа амахәқәа ааимнарҟьаргьы: «Оп, ари цьара рыцҳарак шыҟало ҳанаҳәоит!» – рҳәон.

Сара ари аибашьра ианалага инаркны иааилгаанза, ақыта цстазаара зеицшраз зегьы сырхаанын, усҟангьы исгәалашәон, иахьагьы еиила исгәалашәоит. Анемец ҳацсуа шьхақәа даарыцагылеит. Харантәи абзарбзанқәа рхысбыжьқәа аасуан. Ушьта ма иахьа, ма уаҵәы анемеццәа Ацсынтәыла иалалоит ҳәа ауаа ԥныцҟала ашәы захны итәан.

Ԥнак, ашкол аҟынтәи сшаауаз, ахуаа санаарылагылоз, сарҕьарахь ажра ахыҟә аҿы ишкәакәаза бҕьыцк шкаршәыз сылацш нақәшәеит. Снымԥахыцын, абҕьыц аашьтысхит. Иахьа ушьта излеилыскааува ала, уи абҕьыц ианыз, акьыцхьга машьынала икьыцхьын. Иану збап ҳәа сацхьарц сеаназыскуаз аамтазы сацхьаҟа иааиуаз, ихәны аибашьра аҟынтәи ихынҳәыз Ҭамагә ҳәа Гәаԥьуак: «Уамыцхьан, баба, уамыцхьан! Уа иану зыԥуа ҳаҕацәа роуп, алемсақәа роуп. Иахатәи ашара апрожекторқәа аума ҟарцон. Иаашааназа ажәԥан цырлашааны ацшаара иаҿын. Очамчыра аганахь ахысра ҳәа аума ҟарцеит. Абри иуку абҕьыцқәа реиуа, зқьыла аҳаирплан икацсаны ицеит. Арҭ ахлаҳәацәгьақәа уи аҳаирплан ахәыцгьы рзал-мыршәеит. Иабыхәа, ахысра ҳәа абҕа дырцыситеи, икылымцшзакәа акәызма аҳаирплан каҳажьуеит ҳәа ишеихсуаз. Ҳара афронт аҿы ҳацсы ҳанақәцшлак, плимиотлеи финтовкалеи хреихсуан. Акык-ԥбак аныларышьтуазгьы ыҟан. Арҭ злахысуаз абзарбзанқәа аԥьмаҟьы ҭамзар, сара исзеилкааувам!..» – иҳәан, игәы иеынахацижәеит Ҭамагә.
— Аиси, убри иаха ихылаз аҳаирплан иканацсаз ауп иуку! – иҳәан, абҕьыц шыскыз дцыркьыцуа днасывсны дцеит.

Саацхьаны нас ицызыжәжәап сҳәан, абҕьыц снахәацшит. Урыс бызшәала иԥын. Ианыз иаҳәоз-егьиуаз ҳәа рацәак егьанысзеилымкаа, иаасыреын, скьаҿ аԥьыба хәҷы интасцеит. Сшааиуаз, шьыбжьон ашкол италоз аҷкәынцәа

аасцылеит. Урҭ ушьҭа идуқәан. Убырҭ ахәычқәа зегьы абни ақьаад бгьыц хәычқәа акака ркын. Шьоукгьы ицыжәжәаны акаҵсара иаҿын.

– Адгәыр, уахьаауаз амҩан цьаргьы иумбазеи ари аҩыза? – иҳәан, дсазцаайт азәы. Сара саакәаны-занит раҵхьашәа, нас саахәыц-хәыцын:

– Мамоу, исымбазеит! – сҳәеит.

– Иумбазар, сара ҩба сымоуп, акы уара иумаз! – иҳәан, абгьыц ааирххеит.

Раҵхьашәа сааҳәалахашәа сҟалеит, аха нас исынмырцшкәа иааимсхит.

– Арҭ иаха анемеццәа ҳаирпланла икаҵсаны ицеит! – иҳәеит испылаз аҵаҩцәа руазәык.

– «Анемеццәа абра ианааилак, абри анемеццәа икарцсаз абгьыц цәахны измоу, апартиа иалоу ртаацәа егьырзырузом. Убри змам апартиа иалоу итаацәа кыдцаны иршьуеит» ҳәа саҳаит! – иҳәеит, жә-класск рҿы итәаз Ладикәа Ҳатхәа.

– Акәзаргьы ҟалап! – иҳәеит даҿазәгьы.

– Уара шәара, абри анемеццәа аакылсны иҳалагъыжьуа иҳалоушәа ауп шәара шәышцәажәо. Макьана нахьхьинтәи хысбыжьқәак ааҩуеит ҳәа, иҟалаша ҟалааныза шәхы зшәырҟәдуазеи! – иҳәеит иҿырҟәышны даҿазәгьы.

– Мамоу, уеизгьы-уеизгьы урҭ ҳашьхақәа ирхыцны иҳалалоит ҳәа азәгьы имҳәазеит. Абас рҳәеит ҳәа ауп иаххәаз! – иҳәеит даҿазәгьы дахьгылаз.

– Иаҳәозеи, Ладикәа уи анемеццәа иаҳзаарышьтыз ашәкәы? – иҳәеит Кьасоу.

– Уаҳзаҵхь, Ладикәа, уа иану, аҵсышәала аитагара уара иулшоит! – иҳәеит уажәрааныза ҿымҭзакәа игылаз Мазлоу.

– Ишахәҭоу ибзианы исзеиҭамгаргьы шәзырҩла! – иҳәан, Ладикәа ақьаад бгьыц ианыз ашышьыхәа еиҭаганы аҵсышәала аҵхьара дналагеит:

«Кавказ иқәынхо ажәлар! Хьзи-цшеи змоу анемец ир лассы Кавказтәи ашьхақәа ирхыцуеит. Ҳҫагылара хшыҩдароуп. Шәабџьар шьҭашәца. Германиатәи ар аиааира ргеит!

Анемеццәа ркомандакатцара!»

– Абасшәа ауп ишану абри анемец иаҳзааишьҭызашәкәы бгъыц! – иҳәан, иикыз ақьаад бгъыц цыжәжәаны ажра инҭеицсан, иҩызцәагьы иаргьы ашкол ахь рҿынархеит.

Саргьы схәыцрақәа сыртәыртәын, схы сықәыршәны сҫаасхеит. Схәыцрақәа реидара убриакара ихьанҭахеит, сымҩа сацәхкьома сҳәо акынза.

Саб Ҳараз апартиа далан. Ипартбилеҭ уахынлагьы ҽынлагьы икьаҫ аџырка аџьыба иҭазахны иман. Уимоу уаха данышьҭалатцәкьозгьы ихаҫы игылаз адес кәардә иахшьын.

Уажәы абри анемеццәа икарыцсаз ашәкәы аџыхәала ирҳәаз, схәыҷымзи, иагьаумҳәан, иагьхьаазгеит, сагьацәшәеит. Еиҭасҳәахуеит, саб дкоммунистын. Анемеццәа ашьха ихыцны ҳара ҳкынза иаазарц шьахәа-шьаҫак акәын ирыгыз. Урҭ ара иааины изыкалар, саб дышкоммунисту, иҭаацәагьы рхы инаркны ршьапы акынза акоммунистцәа ршьа шрылоу, коммунист цаслатцәкьа ишаазоу, урҭ анемеццәа баны ишыкәымгыло, ишырцәымгу уҳәа инеиқәыртәа-неиқәыргыланы ирымҳәар ҳәа ушәозма. Мшәылди Гәаџьуеи рымацара азымхози. Абарҭ зегьы анааи-дысхәыцла, абарҭ ақьаад бгъыцқәа аҩны сан ина-лыҭаны, апартиа иалоу рцыхәала исаҳазгьы наласҳәап ҳәа инақәскит азныказы. Аха ус акатцарагьы сзым-гәагьит. Сан дыцхәысымзи, егьоумҳәан, илцәахыр калон. Ус касцагьы, снапы шьҭыхны анемец сицылагьы еицшны исыцхьазеит. Убас икалар калон, цсраенынза сҩызцәа рҿы снацхаҩны. Уи аҩыза ахьз стаацәагьы саргьы иҳаххалар аиҳа сара заа аџсра еиҳа

еиҕъысшьеит.

Амҩаду ахыҟә аҿы ихжәаны икажьыз акәаш-ҵла сыҟәтәаны, ладагьы-ҩадагьы сара стәала схәыцит. Лҵышьа сымазамкәа ҩ-мцак срыбжьахеит. Аха аҵыхәтәан исызбеит, абри анемец иҟьаад бҕъыц сан лышҟа ицәырсымгарц. Сҿы иааҭыхны азәы ишиасымҳәара ҳәа сынҭагыланы гәаныла ҭоуба зуит.

Сара алашәага сырки-уажәи рыбжьара, есымша асҵычка сышәкәқәа зҭаз сарҭмаҟ иҭаҵаны исыман. Аҵәашьаршьгьы рхианы сарҭмаҟ иҭан. Иудыруазеи, ҩаҵхьа ақәыцьмақәа срылашәар, сҵәашьаршь асыркырц. Алашареи акәазҭхеи алашәага шаҵәшәо ибзианы издыруан.

Саалаган анемец ибҕъыцқәа аҩбагьы сҵьыба иааҭызган, саҵхьа абҕъыжәра иныласҵеит. Ашышьыҳәа сысцычка ааихьысшьын, урҭ аҩбҕъыцкгьы амца нарыц-раҵаны изблит.

Иахьа избази, исаҳази, иҟасҵази рцыхәала ажәак аҩны сан иласымҳәазеит.

– Нан, ҳцошьҭанықәгаҩ Кәасҭантел ҵьаракыр дубама? – лҳәан, сышнеизцәкьа сан дсазцааит.

– Мамоу, иахьала ҵьаргьы ихабар сымбазеит! – сҳәеит.

Сангьы уаҳа ацымҳәакәа, схәы ааҵәырылган акыҕәра иныкәлыргылеит.

– Уи ахабар ааҩраҳа, ари аибашьра еицызхызгьы ихабар иҭаацәа ирымбаait. Абра дагьныкәыргеит, иҵсы шҭаз ҳазҳәоз шәкәы еицарса хәчык ҳауит. Ааҳыҳ, уаҳа абри ауаҩ изырҭа-иҵсырҭа атәы зҳәоз шәкәык арахь имҩахымҵит. Уара учамҩахә уҩны иҟалараҳа, уара уҟамында зҳәара рчамҩахә рыҩны иҟамлаait. Уабиҵазаҵәын уара ахәашабга, уаҳәшьа думызхыз, ма уара урыцҳаишьар замузеи, анцәа сызкәыхшоу! – лҳәан, сан лцыраҳәа аҵыхәала лылабжышқәа нытцакны иаалрыцқьан, дындәылҵит. Сара чарабжара зымуцкәа:

– Аԥшәма, уҟоума, аԥшәма! Зыԥсы қәаԥо ари аҟуде миҭин дахызар! – ҳәа агәашә ахь азәы ибжьы аагеит.

– Аԥшәма ихаҭа дыҟамзаргьы иаанхаз ҳаҟагәышьоуп макьаназын, шәымѳахыԥ арахь! – лҳәан, днарԥылеит сан.

– Изакәызеи, Хәыхәа, иахьа ҭанаԥа бымоума, чаиҷыхра бзымцазеи? – иҳәеит Ражьден, мшыбзиа хәлбзиа аҭыԥ аҿы.

– Иаууеи, ари иахьа егьиҿамкәазаԥ уиоуп ариаҟара дзыртҳашуа! – лҳәан, днарԥылеит.

Кьышьмеи Ражьден дагыруа аԥсуашәа дыҟан. Аибашьра аныҟала абра Бзанқыҭ дааганы аколнхара ахантәаѳыс дҟарԥеит. Иартоз иамырхуаз, аѳгьы-акәаргьы зкыз усгьы «дара» ракәын, акыр зоуҳәодаз, ишыртахыз иҟан.

«Аа, анаԥьалбеит, ала анынԥәа абга шәарыԥара ишԥаргеи, сабиԥ!» – рҳәон Ражьдени Мадоли реы хәшлаԥсаҟәа ирыҟәтәаны ианаабжьалалак.

– Қо мара, Ҭемраз дабаҟоу, Ҭемраз? – иҳәан, уажәраанзагьы раԥхьагьы сыԥшаизымԥааи иҳәарашәа, сан ихы налыҟәикит Ражьден.

– Бабагьы дыҟагәышьоуп. Абна ахшьыраҿы амаԓра дылхоит. Ахәыҷқәа амла иасыргарым ҳәа амарда дкыдхоит! – лҳәеит сан.

– Со, бошь? Қымозир ашьо! – иҳәан, сабду ҳаѳоны ашьҭахь анаараҿы абна иагахьаз акызгы дахьаҿаз ашҟа реынархеит Ражьденгьы Мадолгьы.

– Уауа, ԥьимаԓәрель! Ԥьимаиия! Ари уара, ҭаҳмада сыздырам, аха акех иқәуԥар хә-ԥутк асимынд Ҭомышьаа рԥисҟәиль аҟынза иузигоит, ильаганги иузааигоит. Ари амазакәаль иԥсы ихоуп, уара! – иҳәеит, бзиа ууааит Ҭемраз ҳәа аԥсышәа ѳанҭхьк аҭаҳмада иаҭәамшьакәа.

– Бзиа жәбааит, дад, Ражьден ухаԥкы сҷеит, аԓагьы аишәа дахаршьзом. «Аҳәызба аҭыԥ ҕьаргьы абз ҭыԥ

ҭазом», рхәоит. Дад, аматҭы абз азын ауп изыршьуа. Аха уара сыѡоны уҟоуп, усысасуп, иуҳәо-ииуа уақәиҭуп. Амала, иудыруазааит, дад дукәхшоуп, ицәымыцхахьоу ҳәа азәгьы дҟамлазаӡ. Аҿара зшаз ажәрагьы ишеит. Уаргьы сара сыкәраҟны уаннеиуа, иахьа уара сара ушсызныкәаз еиҵш иузныкәаша, алаба уҵазыҵсаша уаҵхьаҟа анцәа дуцигалааит.

Уара гәыбҕан устазом, дад, жәы хшыла иаазоу, гәыцхәыхшк зқьышә иныкәымкәаӡ ауаѡы, бзиагьы уҟоуп. Иҭабуп, ҳаҭыр сыкәцаны усаҵәажәеит. Амала, иудыруаз, Ражьден, баба, аиҳабра-еитыбра ирхылаҵшуа адоуҳа дшыҟоу!.. – иҳәан, сабду ахызаҵәкәа реиҵш абарҭ ажәа ҭынхаҟәа Ражьден игәы иныҵаиҵсеит.

– Уаа, ҳаҳ, ҳаҳ, ҳаҳ! – Ражьден, уакәу сакәузар, снавальаны, абри стабача схы инадкыльаны счышышьуан! – иҳәеит Мадол, ҳар-ҳар ихырга дымхәыцчаха дахьсыжәыз.

Ражьден иихәара изымдыруа, иихәарц иитахыз иажәаҟәа акаҭа еиҵш дыргәылахан даанхеит. Аха ажәала ихәда цҟаны дышгылазгьы, шәымҭаҟәак рышьтахь:

– Ачада ахерҭа даҷальаны абна ахҷара даҷуп. Ари ихуҷо абна акольхоз иатуп, акольхоз, Ҭемраз, баба. Нас уара азин узҭада усура умнеизакәа, акольхоз диха ахҷара? – уи азыҳәан сара саб Бодго сиҵазар арахь иуҷысхып! – иҳәан, ишьҭахь ҵыркьакьаны, имгәаҵәа икәадыр амаха инахажьны даамаҟарит Ражьден.

– Дад, ари сызхубаауа ззыкасҵо уара уѡыза иахьа афронт иаҿагылоу, ихәычқәа макьана сыҵсы шҭоу млакы иамкындаз ҳәоуп. Сычқәын аибашьра дыр-газомызт, аха иара абри ахаз аамҭазы, уара уеиҵш, ицхәыс лкалҭ дзыцамтәеит. Иахьа уара иулшаз ухы иатәоушьаз аѡыза ихы изатәамшьеит, Ражьден, баба. Уара, шәара ишыҵсыша здыруа шьоук шәакәзар, иахьа сара стаацәа зҭагылоу аамҭа уадаѡ аҿы, шәара сымхы шәҭагыланы ишәцәаҕәароуп, ишәрашәароуп. Шәара уи аҭыҵ аҿы

шәаакылсын, иҳақәнагоуп ҳәа иҳамаз ҳамхурсҭа, рыдгьыл шәагақәа кны иаашәышьҭын шьоукы, жәкы атәарҭа ааҳазныжьны, егьи зегьы наҳадыхцәаланы аҵәы надырсит. Уажәы ахаан цә-шьхәа ахьамбац, кәаҭан наҳәааҳә ахькыдымлац, амыҕи ажыҵи иагахьоу абҕацымкра ҭаҳмадак сыҵсы аҿакны, сынцәыцасуа, ҵьара дгьыл ҿаҵак сзаарцшуазар ҳәа сахьаҿу, убригьы сахубааусит.

Дад, Ражьден, сара цшьынҩажәа шықәса срылгеит. Саагылазар сыцәқәеи скәаҭани неицакны акомхоз дгьылқәа рыцәаҕәара саҿуп. Еиҭауасҳәахуеит, шәнеибац анырҳәа, сыҷкәын аацра давамгылеит, иҩызцәа зегьы ахьцоз иаргьы дцеит. Иахьа иҵсы ҭазар, дзықәгылоу адгьыл иҵаҵжәо аибашьра даҿуп. Уара, дад, есыены абыста ҿахрақәеи, ҩынтә ршыра ауатка цатлыкақәеи уваҭҟәацуеит.

Аамта, Ражьден, ухаҵкы сцеит, ауаргьала иануп, зны ихалоит, зны илбааусит. Иахьа иҟоу уаҵәы иҟам. Иахьа аамта сыцныҟәеит ҳәа ауаҩы, ананамга уиҕрамгылан. Сымгәацәа азна сфоит ҳәа уаламган. Зегьы зфахьоу ҳәа макьана азәгьы дкамлазац. Усгьы меигзарахда исымоуп ҳәа ҳаҕоу изхара ифааит. Ауаҩы зхы пату ақәызцо, имгәа азага идыруазароуп, мамзар абни укәадыр амаха иахажьу умгәацәажә еицш ихыцыр ҟалоит! – иҳәеит сабду иҿизнымкылакәа. – Абри иуасҳәаз, Ражьден исоуҳәаз аҭак ауп. Мышкы-ахымшк ацыхәа, уара узҿу зегьы зҩа цхзны иулҵраны уҟоуп. Мышкызны уареи сареи ҳаитеиҿаҵшуеит, ма цсрыла, ма бзарыла. Убысҟан ҿеила аҩыстаацәа реиҵш ҳалибахып. Абжьарак, уаныз уара умҩа, уахькылнагогьы убап! – ҳәагьы нацицеит, сабду Ҭемраз.

Абарҭ абас анеибырҳәоз, ҳаҩны ашьҭахь ицыҩрны анаара иаҿажьыз аҳәаса амахә сыҟәтәан, зегьы-зегьы саҳауан, зегьы збон. Ражьдени Мадоли Ҭемраз азыршы нарҿеиҟьазшәа ашта итыцны ианцозтәи рсахьахәрақәа, мшаенеиҵш иахьагьы сыбла ихгылоуп, ахаан исха-

штрангьы сыԥказам.

Исгәалашәоит сан ауаткеи алаҳарԥеи дара рзыҳәан ирхианы астол иқәлыргылаз ус изыхь-цсыхьха ишықәгылаз.

– Сабду Цьакь рыцҳа ишифара ишәфаait! – лҳәан, иааԥәхны наԥ иныцхьалкит. Сара истахызгьы убри акәын. Цангьы-мцынгьы сан исҷалымцоз алаҳарԥеи аԥьанцьыхәеи асаан иахьаныз иаанысхын, сан илбааныа иаразнак иаасыцсхысшьит.

Сабду аԥәаҳә усзаха ҳәа сеимҳәондаз ҳәа сшыцшыз, Нури ицынԥа аԥхзы ықәыжж даахалеит. Нури саншьа иакәын, аха ԥымыз заԥәык ракәын дызласеиҳабыз, ҳаиқәлаԥәан. Зынза ҳшыхәычқәаз инаркны ҳаишьцылахьан. Иахьа ҳааибамбар ԥалазомызт. Нури ҳара ҳҷы данаалак, сабду иеиҷырбара ҳалагон. Цьара ԥаԥатәы имазар, ҳивагьыжьны ицԥаҳцон. Ажәакала, Нурираахь сцарԥ азыҳәан, раԥхьаза иргыланы сабду ҷа иҳарҳәар акәын.

Нури иҷыртатазаны: «Ҭемраз, иахәа, Адгәыр уаха ҳара ҳахь даалаait!» – ҳәа сабду иаԥхьа иҷанаакаиршә, сабду даасҷаԥшуан, нас Нури иҷы цымкәа:

– Дцааит, аха атлара сиԥш уамамцан, уара. Уаԥәы ашьыжь ара уԥкалароуп. Уарҭан аԥәаҷәага ҳаитҷеит, акамбашьқәа раԥхьа угыларoуп. Уимоу, иара акалас ахьгьы усзышьҭзом ҳәа сыԥоуп, зынза сеилахазеит! – иҳәан, сабду изаԥәра днахашшаait.

– Ашьжьымҭанзан ара сԥалоит! – сҳәан, Нуригьы саргьы адунеи азна ҳгәыргьеит. Сабду сшоуишьҭыз сан ианласҳәа, дааԥьаԥ-чаԥит, аха лхы-лгәы сынҭалан, даасыргәыбзыԥын, Нуригьы саргьы ҳхылԥа аԥыс ҭаҳәуа ашҭа ҳанҭыԥит.

Аибашьра ианалага Нури иашьа еиҳабы Пиа ҷыц аҭааԥәара даланагалеижьҭеи мыш ԥажәагьы цуамызт. Ҷыц еиднагалаз рызхара изеибамбазакәа, Пиа аи-башьрахь дцеит. Аԥон иаанхаз ахаԥәа рганахьала Нури заԥәык

иакәын. Акыр зыкәрахь инеихьаз иаб Шьардыни, иан Зыкәти, ҽыц ирыланагалаз аҭацеи Нури ихаанхеит. Аарла жәаха шыкәса зхыцуаз ахәыҷы иеидара ҭәҭәахеит. Амҽы, амца, азлагара, ацәаҭәара, алаҵара, арашәара – абарҭ зегьы, аҭацагьы днаидыслагәышьон, аха зҭабк дкьашкьашо илылуршооз, аҧырак Нури ихәда иқәҳаит.

— Уажәы ҳнапкәа ыркало ҳнеир, ди: – «Спацәгьа ҳәа дганы дааргоит!» ҳәа, шәыҷҭгьа-шәызәзәа, шәнапкәа ыркало шәышцахалеи, шәара газа-цшзараа! Шәара абзиара збаша, шәеидарақәа афархь аажәгар, уаха хьуарзык алаҳмыршуази!» – ҳәа аҧра далагоит. Убри акынтә еиҳа еиҧуп абни Қарбеи икеиҽаз ахьаца иамҵаҵсоу амахәқәа, еидарак-еидарак хаагалап! – иҳәеит Нури. Ҳаалаган, еидара ҭәҭәак, еидара ҭәҭәак афархь ааизааган, шьапыҵиаа быца-пала иҽаҳәаны, азиас ахыкә акны инышьтаҳҵеит.

– Иахьа шьыжьы аахыс адәахьы ацара стахуп, аха исызмырманшәалеит. Абыржәы иаасзымычҳауа исыкәнакит! – иҳәеит Нури.

– «Ҽырҳас ҽкуп, харкәыс мыждоуп, дад газа Нан дишьит!» – сҳәеит сахьгылаз. – Убри ануҳәа саргьы истаххеит! – сҳәеит инаҵцаны.

Нури дахьынеиҳәтҟәыкәлаз, саргьы снаиватәеит.

– Аа, нак унаскьа, нак унаскьа! – иҳәеит Нури днацыцкьан.

– Избан, уара, ууаигәа стәар суҵхар ҳәа ушәома? – сҳәеит, Нури днацыцкьаны ииҳәаз оумашәа ибаны.

– Ҳабжьара уеизгьы-уеизгьы ауардын бжьысуа-зароуп! – иҳәеит Нури иеырҟасазаны.

– Бзиоуп, аха ҳабжьара ауардын зыбжьымсуазар икалозеи? – сҳәан, сеиҭаиазцааит.

– Ауардын ҳабжьымсуазар, ҳан лкыка хәуеит! – иҳәеит. – Абас баба иҳәо саҳахьеит, — ҳәагьы нацицеит.

– Аиеи нас, акы ахьырҳәо акы ыказар акәхап! – сҳәеит сеаасырзажәын.

…Иҽаҳәаны ишьтахцаз ҳфархьқәа ҳаманы Нурираахь ҳхалеит. Шьыбжьы агәы нхыҳәҳәон. Иахьатәи ала ушьта Нуригьы ихы дақәитын. Уаха рызхара азыхь ааигахьан. Амҽгьы уажәы ихаагалеит. Цхынран, ашоураха акәазтхарамца усгьы еиқәырцомызт. Афархь иаагаз быста угаси, хшыршыгаси, иахьамоу уатцәгьы ирызхон.

Агәылара Қарбеираахь ҳцеит хәмарра. Ҳахьнеиз аѡны азәгьы дыҟазамызт. Тақәажәык аеҳәа дахьыҽ-ҳәатәаз:

– Урт хәычгьы-дугьы татын рыцхра иҟоуп, нан. Ҽааны имгылакәа, ақәны жәла зықәдырҳәҳәыша… Амыждаразын акәамхәаз ҳәа акы ҳаларгалан, ажәлар надынцәаланы ицеит. Ататын рхәалап, ачеи рхәалап, азамена рхәалап, изшьыша изгаша зегьы хыцҽыгас ҳара ҳахәда иқәрыжьит, ма цьара акы атныцны ироухуандаз. Иуасымҳәеи, аџсацазы аус руеит. Аиеи, нан, абна аказармаҽы иҟагәышьазар акәхап. Уа иныцанцәа ицарц иҟан усгьы! – лҳәан, аколхоз лшәиуан, аха шәишьала акәымкәа зынза икныл цазон.

Ҳаибарыѡны аказармаҽы ҳаннеи, Қарбеи иаб Тарасхан инаиркны иштаацәаз зегьы ататын рыцхра иаҽын. Ҽыцырхыра арас афѡы лаҳа-лаҳауа ишьтаз агәтатцәкьа, абас хәбаҟа калат ататын адицуста ҳәа изышьтаз, ѡынтә ҽыхра абыгъкәа кахәхәа, рыхкәа хыртәагак итырхызшәа еиқарахәцәаза ишьтан. Убри ататын иакәшаны итәан зегьы. Зегьы ртатын рыцхга агәырқәа цырцыруа ирѡыцракны аттаҳәа ататын хәцәқәа рхарыцсон.

Аказарма ханыѡнала:

– О, амышьта бзиақәа ҳзааит! Шәаазыхо шәурашәҳәара чара чысны ихажәгалалаait. Шәааи, дад, шәааи! – Қарбеи иашьцәеи иареи инапы нарықәикын: – Абарт сытқәа ѡ-тык рылашәцеит. Арт шәара шәа-нырымбозгьы исзынкыломызт, ушьта кәараглагьы исзықәсаҳәом! – иҳәеит Тарасхан, ҳнеира деигәыргьоу, итахымхоу узеилымкааua.

– Ҳазҽу убома, Адгәыр? Иахьа аа-рахәыцк сры-ххьеит. Исрыцхыз иахьзысцеит:

Диц, диц,
Дицуста,
Хашьлама,
Бел,
Доруқ!

Амала, уажәы исрыцхуа дицустоуп. Ҳаҵхьа инкарыцсо, абарт сиқәсыцхьазаз ататын феидақәа зегьы ахәа итырлагааит ҳәа аҳәҳәаҩ даакылсааит сара сшамкәа сызшаз! – иҳәеит Қарбеи ибжьы ахьынзацоз инеитцихын.

– Абыржәы Ражьден, ма Махаз, мамзаргьы Гәаҵьуа иуҳәаз руазәык иаҳандаз, ухәычуп-егьиуп ҳәа акәымкәа уоупыжә ухьырмыгзо урыманы ишцоз убара уқан, уара ахәыртлагь. Убз уҽы итакны утәаз акәымзар, абыржәы апача еицш уеитцысхуеит! – иҳәан, Ҭарасхан иҩыцра итакны иикыз, зыбжа иртәхьаз игәыргьы нышьтеитцан, дҩагыларцгьы нақәикит, аха ных-чых, асасцәа ҳтоуп игәахәзар акәхап, ус иҽааиқәикит.

Сара Ҭарасхан игәалақара Қарбеи иахьыбжьихыз цәгьала исцәымыцхеит. Избанзар, дхәычы-дду, Ҭарасхан тәымуаҩык данитоу, дызҽызаалакгьы даақәытцны ажәабжьк аҳәара дналагон, мамзаргьы азәы икатцашьа қаитцон. Уи Кәыча икатцашьеи, ицәажәашьеи аныкаитцоз, иара Ҭарасхан дцәахны, ибжьы мацара уазызырҩыр, Кәыча ихата дудыруазар, ари дырҩа-дырцәатцәа Кәыча ихата-цсата иоуп уҳәон.

Ҭарасхан хаха-хымш еихала-еихытцыргьы иажәа нцәазомызт. Амала, уи даеа қазшьакгьы иман. Рыҩны дара атаацәа рыда азәгьы данықамыз, ихәда ақды иныкәкны ихуцәаргьы ажәабжь еицақьак узир-ҳәазомызт.

Ҭарасхан ибзианы идыруан ажәабжьқәеи арчча-гақәеи аниҳәоз, схы-сыцсы зегьы изышьтны сшизызырҩуаз,

бзиагьы ишызбоз. Уажәы уи ажәабжьк ацәыргара иешазыҟаицоз анызба, сизааигәахан, иацхьаҵәкьа арас хьшәашәа снылатәеит. Иаргьы абыржәымзар-абыржәы дналагап сҳәоны еицш:

– Уара уи зегьы шьахәуп, аха арҭ ауалхәацәа иҳалоу ишҵарыцсыхәоу? Уара шәанаҵьалбеит, ауал злаҳ-шәозеи, уахҭаҵса змам аҭаацәа уҳәар раҳауам. Иаажәг рҳәеит, исымамзар ирыстозеи, уара? Сара схаҭа шасыс срымгозар? – лҳәеит Ҭарасхан ицшәма аҭаҭын рыцхуа абансшәа дахьтәаз.

– Бара ауал исыҟәу азыҳәан быргозар, схылцажәгьы ақәсҵарын. Аха бара аҟараах бызҭахыда! – иҳәеит Ҭарасхан, иарҧьарахьгьы иармарахьгьы днаҳа-лацәкәысын.

– Уара абри уҩоны еицаҟьа аҧба ашаха ахаҵаны иҟәганы иргозаргьы уара узыҳәан зегьы акоуп. Иумбазо, уара, зуал ззымшәаз ауаа рыжә заҵәқәа рыхцаны ишкарцо. Уара иуҭозеи уаҵәы иеы ацырцәқәа амыр-кыцьы алатата, иҩызцәа ишьҭаргыланы Хыгә дааир? – лҳәан, Шьашьна Ҭарасхан алакышьышь еицш дылкит.

– Ауаа рыжәқәа ргозар, бара ауаа бреиҧьума. Ауаа иҟарцо баргьы иҟабцароуп. Ауаа реицш ажә баргьы ибымоуп. Ахәда ашаха нахаҵаны ирыманы ицап. Иҭабуп, ацкы бхаҳааит ҳәагьы барҳәом.

– Уҳ, убз ахы хышьшьааит, убз ада кәац ухәламшәааит, уара ахшыҩцашәа иҟоу. Уара, ажә ҳәа узҿу сшацәа рзатә шакәу узымдырзои, уеузым-дырааитеи! – лҳәан, Шьашьна лҿаҵсралҭеит.

– Бара бшацәа рзатә, аа, абриоуп! – иҳәан, иарҧьа напы итәҧәыбжьара иныбжьеикит Ҭарасхан.

Шьашьна уи ацәгьагьы абзиагьы алаҿылымҭит. Избанзар Ҭарасхан, ара кәада даҩызан, ажәала азәгьы дизҿыцеэомызт. Убыс лара Шьашьна ибзианы илгәалашәоит, ҽнак, абыржәы иахьеицш, Ҭарасхани лареи ажәақәа еимаркит. Акы лҳәан, еицәаз иара иҳәеит,

Шьашьна Ҭарасхан данимыхәа:

– Уара алдым асра ууаҟәыцны, убра уаҵхьа еибауркыр еиҳа иузеиҧхап, агәцхәырцхашьага! Аргама уажәгәышьеит, аха убз умч архом акәымзар! – лҳәеит Шьашьна, лхаҵа дизгәаашәа дизыгәдушәа.

– Хшыҩ кәарак быздаршәзамкәа, баша блеимгәажә быщцацеи, бара аиқәымшәа! – иҳәеит Ҭарасхан иҵшәма иқьышә дныкәцаны.

– Избан иара, сыхшыҩ зцаз?! – иаахьымзҧшьашәа дҵааит Шьашьна.

– Избан быбои, агаза бызшәаҟәа бҳәоит.

– Исҳәазеи, уара, газа бызшәас?

– Уаҵхьа еибаркы бымҳәеи, бара?

– Нас уи газарас иадубалазеи?

– Бара бгазамзар, бкәашза бышлахьеит. Аҵсы дахьыкҿоу ашә адыркит ҳәа баҳахьоума? – иҳәан, Ҭарасхан аҟыр-кырҳәа игәарцхазаны даачеит.

– Уара иуқәнагозцәкьа узызуз Кәыча иоуп, иқәаҟәра згааит! – лҳәеит Шьашьна анахь иҟамкәа арахь иҟамкәа.

– Сара схы здыруа сааҟалеижьҭеи убри Кәыча ахьанчкәалеи дысиааихьеит. Иашоуп, убри сыкәра исзалаҵом! – иҳәеит Ҭарасхан.

– Уара удин аныс, абарҭ ахәыҷкәа ишраҳауа Кәычеи уареи ишәзеибауз шҳауҳәара! – лҳәан, Шьашьна лҿарцсышәазаны Ҭарасхан днеиҿагәыбзыҧит.

– Аҟәарцссара иалагар кәалап, абанҭ аҭаҭынҟәа зну амашьынаҟәа аказарма иҵажәгалар, Кәычеи сареи иаҳзеибаузгьы шәасҳәап! – иҳәан, Нурии сареи ҳахьтәаз днаҳахәаҵшит Ҭарасхан.

Ҭарасхан иажәа аҳәаха имҭакәа, сара афырҳәа сҩагылан аҭаҭын зныз амашьынаҟәа рахь сандәыкәла, Нуригьы днасышьҭалеит. Амашьынаҟәа рыцагалара хабжь ихы аҵера аҟара адагьы ахаҳмырцит. Х-машьынак аказарма

иныцагаланы, ҳааин, ҳахьтәаз арасра ҳаиҭанылатәеит.

– Абри саҳаит! Шәара аказарма шәыцыцны шәца ари сажәабжь ҳәаны салгааанза. Ари ажәабжь шәара шәаҳәара шәацсазам! – иҳәан Қарбеии Уаликәеи ахьтәаз ихы нарыкәикит Ҭарасхан. – Шәара шәеиха-еигәо шәнеины амашьынакәа ыцажәгалааанза, ишарын ихәларын. Ижәбома, ахьышәҭ-сышәҭҳәа иԥоацкьан, лацәарзарсрак ахмырцкәа Нурии Адгәыри амашьынакәа шыцаргалаз! Шәыцсынцры анцәа иҟаицааит. Акрызлыцша дԥошьома! Шәара шәаҳаҭыр азы исҳәоит, баба, Кәчеи сареи иаҳзеибауз! – иҳәан, иара иҳәалон еицш, ҵангьы-мцынгьы иимҳәоз иажәабжь аҳәара дналагеит Ҭарасхан.

– Абни уԥоны еицаҟьа ҳәа абри аҭакәажә ацхьан зцәа зхылхуаз ансыргылоз акәын. Цәгьабза мыждарыла, заарах-ҳәаарахла абри аламца ԥоны аргылара салагеит. Цьалала ирҳәазаны иаазгаз, хца-хца метра иҟаз ақыдкәа кнаҳаны аҕәыхцәа идсырхын, еихышьны ԥымыз, кәыркәа ашоура, ала абз аныхәытәуаз аамҭазы, амра ицәыргыланы исыман. Ақьарастақәа, зҿы самгәзышаз итәарҭа сагәзуа, цәгьала малуаԥык иплан аҟны ицысҟеит. Ахьацатә kауар цҳал ԥажәа аԥи, сатыр ҿыцки, хәархьки, гәымжьацәеки ҳәа, Басиат ҳәа ҭырқәа ацсуашәа, абни Ернаа рхәаҿы дынхон, убри ԥонызықь бгьыц сызиршьеит. Ажәа мыцхәы шәзасыршьрызеи, аԥоны аргылага амаҭеи, аматәахә анеизызга, анцәа илыцха иоуртә, Ҕаҕа Лакаба иԥоыза Цьантумаз-Емзар-Халыл-оглы днаиваргыланы сыԥоны аргылара иалагеит. Аиаша уҳәар аԥсы даргылоит, амцхәгьы сымрымхзеит. Жьҭаан, даара ишьахәны изҿаз хә-цлакы ажьи, цшь-калатк арасатәы калатқәеи, хымцәышәеки ҳәа имырххакәа ҳаилазеит. Амала, акалатқәа рыца еилацазар акәын, инаумпыцазоз аҧьынца ршьаны, ибзакы-бзашьҭны иҟацаз аткьац кьаҟьақәа рыла. Насгьы, акалатқәеи амцәышәқәеи хырҷатәын уарґьа иауркыр, уарма иузамыркуа, аԥшзара икны иаго. Аа, егьи исхашҭыз, амцәышәқәа ркәырсыбқәа амжәа агәацшь иалысхырц

ҳаицәажәеит.

Ажәакала, аҩны аргылара иалагеит. Аха «амыжда аҟәараҟны иқәхәлоит!» ҳәа, сыҩны ахыбрагьы абжараҟны инеиуан еицш, сҟауар цәымыцқәа нцәеит. Ишцакасцарыз, ҩ-кьылак ацәымыц азыҳәан Очамчыра сцазаргьы, сцага-саага уҳәа схи-стәи неиқәысцар акәхеит. Уиаҟара, зқьы аазаны шәкы абна илазцоз среиуамызт, здафтар иацшуаз азә сакәгәышьан аҟынтә, цьара цәымыцк змоу имсыцсахып ҳәа иақәскит. Аха ацәымыц змазгьы рхы еилахозма, «уааи, ига!» рҳәозшәа ауп саргьы сышцәажәо. Анахь сҳәеит, арахь сҳәеит, аха сааздыбзиалахашаз азәгьы дманшәаланы дысцы-хьамшәеит. Ус, истахыз азәы, ацәымыц сшаргәаҟуаз заҳаз, исеиҳәеит, абра, лбаа ахуаа рҽы инхоз, Кәыча ҳәа Зыгәбак ацәымыц шимаз.

Ҳаит, Кәыча аҟауар цәымыц имазар, сабханагьла бзиа иоуп, сахибааua дыҟоума сҳәан, сеы нади неишькласуа снақәтәан, алеи-аџси рыбжьара ахуаа рҽы сналбаait.

Ихыцшаалаза иҽаз Кәыча илтә гәашә иҽацакәеикхьаз алыкә нылсыршәан, ашта сынталеит. Сеимҳәеит, сеимсеит-егьит, аха уаҳа умцсит, аҩны ууаза азәгьы дахзамызт. «Ишца, уара, таацәак зегьы азәгьы дахзамкәа зегьы нцәарызма!» – сҳәан, сааныmгылазакәа аҩаршьтра аҟынза снеиит. Амацурта ашә кьаҟьаза иаартын. Ахәы илахаха, ацыхәа цәыҳә-цәыцәа атынханы, ахи-ашьапқәси еилацсаны абарца ицаиаз ацина аасыхәацшын: «Пыҟә!» – аҳәан, иаахыш-ҽышшәа ауит. Аха нас, ҩацхьа ахы ныҟәнатцеит. Даҽа шьаҽак аакасцан, амацурта снысҩнацшит. Акәазтхарамца сихәлацәахьан. Кәцьал хыжәжәарак ҽамбасха аеҳәа иеҳәагылан. Арахь сахьынацшуаз аеҳәа ахаҽы арымз игылаз, аҩ ицәырҳаҳахьаз кәахьчак ыҟәыршәны дыкәиан Кәыча.

Сныҩналан, снеихагылеит. Дымцәалацсазар дышцамҽыхари сҳәан, ҳамтакгьы сааицеицшит. Аха ҳаҷеита ацсра иеатазаны, «хи, хи, хи!» ҳәа, зыхәда цырkаз аџьма еицш, ихәда абжьы гон. Исҳәақәо ирзууазеи, азныказы

саашәеит, уара! «Иудыруазеи, ауаа штәоу иаҧцуа аамҭазы, аҭаҳмада аҵсхыхра даҽызар, сшихагылоу илацәа неиқәиҵсар, деиқәымкзакәа, дхаххала-цаххала ари арымз еиҵыхәхәа даақәхар, сара сзыҳәангьы иҵхашьароуп, анцәа ҳазшаз иахьгьы цасым!» – абас аасхәыцын: «Кәыча, уцәоума?» – сҳәан, сыбжьы ныцакшәа ҿаастит. Сыбжьы сырдур, дцәырҳаны даацшыр, ауаҩы данцәамхьоу цәгьоуп, игәы кашәар ҟалоит. Ус анцәа иҟәырхуп акәымзар, Астраханынтәи аабыкьа акәын санааз, исмазцаакәан сеиҭадәықәырцон.

Ууа, цьыма, ажьа шкәакәа зкыз сышцаиҩызахеи, уара! Ҳаи, абри амышҭацәгьа иахь иахьа сымҩахызгаз сшьапқәа сыцаццәандаз сҳәан, схы шәиуа, сыҵсы шәиуа Кәыча сшихагылаз:

– Ҭаҳсан уоума? – иҳәан иблақәа аарла иаахити.

– Ҳаи Кәыча саҭоумцан, ацәаха усымҭеит! – сҳәан, сцәа сынҭацәиит.

– Усзаазгазеи, уаҕа, егьаншам, егьаныхәлам? – иҳәан, азыхышәашәа насгәыциршеит.

«Уажәымҭа азахәаш ахадырҳәааитеи, иуцәажәоушьоузеи, уара аилаҩа!» – сҳәан, ишьапы кны арымз дзыкәиоу далсырҩырып ҳәа сгәы насыцаххит, аха ныхных, амалагьы сцәа цәгьоуп. Уажәы абра еилымгак изыҳәан сабақәцари. Екәымк сымпыцкьар, инаҵшуагьы исаҭәаршьарым! – сҳәан, сеааныскылеит. «Акыр зычҳаз ашә бгьы тлазны ибеит!» – сааицеицшып уажәазы, иццакыз ица длашәымхарц азыҳәан. Амаҷ азы сцәымгцәкьагьы сцәызыр ҟалоит, иугазгьы ааумгеит ҳәа!» – абас саахәыцит.

– Сааит, Кәыча, гәакра хәычык аҵыхәала сааукәгәыҷны. Ауаҩы данааицкьалак, алакҭацәкьа дантахалак, акрыздыруа аҭахы, аҟәыш, ауаҩы разы иоуп игәалашәо. Саргьы азәыр сыцсы даҵшәмахозар Кәыча ида гәыҷырҭа сымам сҳәан, ушка сҿаасхеит.

– Изакәызеи цьумбацкьеит, ускангьы абгиакара

уҟзеиуа усыдзыҧхалаз Ҭаҧсхан? – иҳәан, иаразнак ихы-иҿы ааиркәамԥан, алар ҳәаса кәаха неиҿиркәкәеит Кәыча.

Кәыча иҟазшьақәа зынзак исгәамԥхазеит. Кәыча «р» изҳәоамызт, Ҭаҧсхан ҳәа акәын дышсышьҭаз. Сыхьз ахьеиԥеикуазгьы хьымзгысымшьоз ԥьушьома. Афра амԥ иазыԥкьоз, ихәтазгьы наиқәҳәаԥәаны снеиԥырԥны сымԥози, аха сԥәымыҧқәа сзышьтыхуамызт. Суастаԥәа рхәы аарымгаԥшәа сыѳны ахыԥәқәа иқәтәаны ишысзыԥшыз здыруан.

– Иабыхәа, ишубо, сҿыцынхаѳгәышьоуп. Саага-сааԥа азыҳәан саахшәахуп. Аха абарҭ сызгәыблоу шәымчала, ламԥа ѳнык неибасыркшәа зуит, аха иалухузеи, ааза рыеха амѳабжара сыкәхеит. Суастаԥәа ахыбра иқәтәоуп. Аа, абаапс уажәыԥәкьа, лбаа дынхоит истаху сызтаху сҭынхак, убри имхны иаазгоит, сахыз-баауагьы иакәзам, уаѳы кашырк иоуп! – сҳәан, схы уқәкны сымѳахыԥит. Сԥо-саауа азымлага еиԥш сажәа сагәылахеит. Кәыча, ухатԥы сҿеит, ѳ-кьылак аҟауар ҭәымыҷ сыгхеит, ишумоу здыруеит азы аҧсахразы ҳәа агәырѳа уасыргеит. Уи сара раԥәак исыдсырхалом, ари амчыбжьык ахи-атыхәеи рыла иуқәсыршәоит. Аҧсра соундаз ацәахатәәкьагьы усымтеит. Сара сѳыза агәыла гәытлаҷар ҳаҧоу диоуааит, аха сара уаҳа даеа мѳак уажәазы исымамызт. Кәыча сатеиԥарым! – сҳәан сажәа анагзаха сымтакәа:

– Мама хәыҷы азлагаҷахь дԥеижьҭеи иԥуазеи! Изылагама, изымлагама, азыхкыга ԥжәеит ҳәа иаҫын. Ани ҳаҟәԥьалгьы иатаҳԥо амҫы аазгода? Мама хәыҷы азлагаҷахь дԥеижьҭеи ианбыкәу! Азыхкыга ԥжәеит ҧхәеит. Амԥагьы ыԥәеит, иакәаҳԥо амҫгьы хьышьатәык ҳамазам. Мама хәыҷы азлагаҷахь дԥан дмааит. Азыхкыга ԥжәеит ҧхәеит! – иԥси-иԥси еихьымзо абарҭ ажәақәа ҳәо инеитаҳәо, инапқәа игәы иныкәԥаны илатәақәа неиқәиԥсан, «хи, хи, хи!» ихга ѳаԥхьа дылтаҳәахаа дыԥәеит.

Сеилагарԥ иақәскит, уара! Изакәи, уара, амыш

сылеигома ари, сҳәан, снеихаххын: «Кәыча, уа Кәыча! Иухьи, цьым, угәы рахәымшәа убома?» – сҳәан, даасырцысит.

– Аа, Ҭаҳсхан уоума? – иҳәан, ҩаԥхьа дҽыԥххараза иблақәа тырхаха даасҽаԥшит.

Иауауеи ари аенышьыбжьон деилагагәышьазаап гәаҟ ҳәа сгәы иаанагеит.

– Ҭаҳсхан, дад, аԥәымыҵ саҳгьы исымазам, аха даҽаԥьаҳагьы иуоуҳаны уҟазам! – иҳәан, ибҳа ашшара кны даахыҟәтәалеит.

Аиаша уасҳәап, исҳәо сҽамшәеит. Дысшьыр, ҩаԥхьа Астраханҟа сдәыҟәырԥон. Абжьарак, сыҩнгьы схашҭит, сԥәымыҵҟәагьы схашҭит. Уаҳа уара убра унеины ажәак уҳәазар, саргьы исҳәеит. Ала аҳәа зымкыз еиԥш схьагәгәа сҽаасхеит.

«Мама хәыҷы азлагаҳахь дцеит, уажәгьы дмаазаԥ. Изылагама, изымлагама…» – Кәыча иуаз шсыкәкьашоз агәашә сынҵыцит.

«Мама хәыҷгьы уаргьы шәзыҳәан уашҭа аҳәҳәаԥәа, ауоуҳәаԥәа ҭалааит сара абас скьахә-ԥаҳәны сызшаз!» – сҳәан, сыхәда сыкәажьны сзыԥсыз рахь сҽаасхеит! – абас Ҭарасхан иажәабжь ахи-аԥыхәеи неиԥишьит.

– Абыржәы абанҭ аҭаҭын шашәаҟәа зну, иԥажәгалаз амашьынаҟәа ҩаԥхьа иԥыжәгозар, Ерманагьы саргьы иаҳзеибауз ажәабжьгьы шәасҳәоит. Иԥгатәуп амашьынаҟәа, избанзар амра кахха иԥхеит ажәабжь ҳҳәонаԥы! – иҳәеит Ҭарасхан.

Ермана аныга ҽыц шԥиеыз акәхап Ҭарасхан иҳаиҳәо ххәан, ҳгәыргьаԥәа уи аҭаҭын шашәаҟәа зныз амашьына наҟ-ааҟ ахи-аԥыхәеи ҳнаргәыԥасын, асапын зыҟәшьны иҟаз амашьынамҩа иҟәырԥәрааны, иганы амра ахьыԥхаԥәкьоз иԥәаҳԥеит. Ҳаԥсы ҳгәы икылахо, ҳаиба-рыҩны ҳааин, ҩаԥхьа арас ҳнылатәеит.

– Ари имԥ жәабжьҟәа ахаангьы инԥәазом. Жәабжьк иҳәаԥыԥхьаза амашьына мҩахь шәирыҩуа далагар, уаха

амашьынақәа зегьы рыцагалара шәыҟәшәоит! – лҳәеит Шьашьна, аҭыхәтәантәи лҭатын цыблыха лыҩ-нацәкьыск ирыбжьарҵәҵәаны ицәацәо дахьтәаз.

– Уи бара бус алам, ахәыҷқәеи сареи иҟаҳцои, иаҳҳәои ҳаизыразны, ҳаиқәшаҳатны ауп ишыҟаҳцо. Ушьҭа шәзырҩола цқьа шәлымҳақәа сыҭаны. Ермана избахәқәа шәаҳахьеит. Уи дызлоу дрылоуп. Иара аҵаҳәарҭа дыҟоуп, шәара – амцҳәарҭа. Ахаҳә-мҽыхә шәыбжьажьуп! – иҳәан, Ҭарасхан иажәабжь ахы анааирхәыхәуаз, Шьашьна аҭыкь-аҭыкьҳәа хынтә инеиқәырццакны деимсеит.

– Ҳаи, ҵьанаҭ гылартас ибоуааит рыцха. Бҵьабаақәа рацәан, насгьы уеизгьы-уеизгьы макьана бажәа баацсны быҟамызт. Аф усааит, Ермана, ҳамҭак уаалхы-мыццакыр иҟалооз! Унеины иҵәҵәаны ллымҳа уахи, уара, акыр илыхәозаргьы убап! – иҳәан, Қарбеи дахьтәаз ихы наиқәикит. Қарбеи афырхәа дҩаҵкьан, иан ларгьа лымҳа ҽарбаҵьа ианааик:

– Ҳара баҳҭәуп, анцәа битәуп, макьана Ермана иус былазам! – ҳәа ҳәаны ишумчу ллымҳа уахароуп, акәымзар, иуҳәо егьалҵуам. Ермана дырҵәҵәаны дикуп, дузимымхыр ауеит! – иҳәеит Ҭарасхан.

Ҭарасхан иажәа даалымгацкәа Қарбеи Шьашьна дналыдыххылан:

– Ҳара баҳҭәуп макьана Ермана иус былазам! – иҳәан, ллымҳа днамҵасын, ишилшоз данаха, Шьашьна арҵәаа аатлыргеит.

– Уаб ах цашәа иҟоугьы уаргьы, Ерманагьы шәеиҽамҵшаait! Слымҳазаҵә ҽухуама, убри ак заҳауа ҳәа исызҽахаз. Уаҳа угазахар уабацари уара рыцха! – лҳәан, Шьашьна Ҳәасаҵшь иқәаҵа дыҵалҵалеит Қарбеи.

«Ҳаҳ, ҳаҳ, ҳаҳ!» – Ҭарасхан икьатеих ццәо аччара даҽын. Убриаҟара даҵакьыркьырны дыччон, зыбжа рҭәны иҩыцракыз агәыр иҩыцра иныцыҩрны ишьамхы иныкәҳаит.

– Ушьҭа аҳаҳаи акы баҵәымшәан, азәыр адгьыл дақәлахозар, бара бақәлахоит! Ермана иакәым, Уасманика

рыцҳагьы дыбцырхагахом! – иҳәеит Ҭарасхан иччарагьы ааихирсыцъын.

– Нас иҟаҳцои, ҳалагома Ермана иажәабжь, мам-заргьы уаҵәахьы ииаагару? Иҵсы цырхагас анцәа иҳаумҭан, шәынтә дыцаҳххьеит, шәынтә дыцаҳцахьеит Ермана цсаҭа шкәакәа!

Даара уаҩы цшзак иакәын Ермана рыцҳа. Икәым-жәы икаба, иххьа хҭырца, иахьа камыршәшәа-камырччаҳәа дахьаақәгылоз абри иныс узҳәомызт, убас ҭеитцшык ыликаауан. Аха алахьынца мыжда, угага узахыцараҳа хырцашьа амамзар акәхап. Абри, иаалыр-кьаны, азәы игәы иҭамкәа ихы иҭамкәа деила-гагәышьеит. Цааҩы-цшааҩы рҳәеит, аҵшцәа, аҟәыдыр-цацәа рҳәеит. Уимоу зегьы зыхәшәтәуа ахәаҵьа Ҭырқәтәыла дыкоуп рҳәан, иашьцәа ахәоык убран-загьы дыргеит. Асцәа рызкыдымхит акәымзар, егьы-рахь иҟарымцаз егькамлеит, аха Ермана хәышәтәышьа имоугәышьеит.

Ермана азәгьы дицырхагазамызт. Амала, аҩны дызтәомызт, дцон ихы ахьынахаз. Оумашәа иубаша, ахәылбыеха, еибгак иеицш иҩныка дгәарлон.

Цқьа исгәалашәом сахьынтәаауаз. Сыцсымзар блабаа рышьтахь шыкоу бнала иааихыцәцәаны саауан. «Чаҷал усгьы ашә-цлақәа кала-калаза, аихы лабақәа реицш иауеилагылахмыз! Абри абнара еихиаа, ахә-реицш ишкәакәаза амҩахәаста илганы инагаз саныланы сшааиуаз, абыржәы шәарҭ ахәычқәа зегьы есы-шьыбжьон еыкәабара ҳәа шәахьцало «Абгахәычы зтацсыз!» ҳәа иахьашьтоу Лагәашь азыжь ду аҿы сааизар, убри абгахәычы зтацсыз азыжь ацыхәа ахьалалацәкьо азыцгараҿы Ермана акәара дшылатәаз снеихьыцшит. Оумашәа ибаны саатгылеит. Ари арыцҳа ара даазгазеи сҳәан, иааҵьасшьеит. Нас, ишьтахьала снеиуа, снеиуа, снеизааигәазахеит.

Иацхьацәкьа иҿыцххараза, аҵь акантцытцыра иалхыз ныгак цены иацхьа акәара илацсан.

– Мшыбзиа, Ермана! – сҳәан, иацхьака саааиасит.

– Коҳ! Ҭарасхан уоума, ԥьушьҭ?! Уаҳзаазгазеи, баба? – иҳәан, абзаԥәа реиԥш днасазԥааит.

– Саақәлеит, арахь ускәак сыман! – сҳәеит, ахага уаҳа иоуҳәараны иҟази!

– Ари убома, Ҭарасхан? – иҳәан, иаԥхьа иԥены ишьҭаз аныга ҽыц, ганк аашьҭыхны инасирбеит.

– Ари закәызеи, Ермана? – сҳәан, даҽа шьаҽакгьы снеизааигәахеит.

– Ха, ха, ха! Ари ныгами, уара агаза! – иҳәан, ихы даақахан, еытк аныга ԥеыха кны даасҽаԥшит.

– Ари аныга ԥыххаа икаԥсоупеи, иахьзеи, уара? – сҳәан, сеиҭанҳехырԥааит.

– Ааи, аилагаԥәа реиԥш ушԥаԥаауеи, уара аубидыр! – иҳәан, иара итәала абриаҟара сахьеилымгаз игәы иаалирсит.

– Избан, Ермана, сара сзеилагоузеи?! – сҳәан сеаасырбзамыҟәит.

– Уара уеилагамзар, абри сара ишԥысеыз шԥаузеилымкааи! – оумашәа сбаны деиҭанасҽаԥшит.

– Иҽыԥза иҟаз аныга уара ишԥаԥуеуаз, сеидроу? – сҳәеит.

– Нас уаҳа иԥызеуадаз, уара агаза! – иҳәан, дырԥегь аҟыр-ҟырҳәа даасхыччеит. – Абри аныга сара иԥысеит. Избан уҳәозар, зынза исырҽыԥыр ҁтахуп. Абри уажәы асакь иҭаԥаны азы ианаҁталак, ишиашоу агаҽа инанагоит. Уака апачинкаԥәа тәоуп. Урҭ сара ибзианы сырдыруеит. Аныга азы ианамырхлак, иаразнак ирдыруеит ари аныга сара ишырзынасышьҭыз. Нас иаалаганы амаа ҽыцқәа ԥбагьы аҭаны, азахәа уадыхәқәа акәыршаны, ԥ-шыц тәыԥак ахаргыланы, ибзиазаны апачинка аназырулак, нас ԥаԥхьа абри азы иарҭоит. Азы газоума, иаахынҳәны сныга аманы ишааиуа иаасыдгылоит. Саргьы сныга азы иаамхны, иҟазԥаз ҭабуп ҳәа нараҳәаны аԥныка исыманы сԥоит. Абас ауп ишыкоу, Ҭарасхан газа хәаԥса ииана! –

иҳәан, Ермана инапқәа еинкьаны аќәара дылагыланы акәашара далагеит.

Аилагагьы агазагьы сара сакәхеит, аха ак зоуҳәода, Ермана – Ермана иакәын! – иҳәан, Ҭарасхан иажәабжь даалгеит.

…Адырԥаҽны ашьжьымҭан аԥны санааи, сабду дгылан амца агәгәаҳәа еиқәцаны, ажәқәа хьаны дысзыцшны дтәан.

– Иахьа цәаҕәагала ҳаиқәымшәагәышьеит. Уартан иакәын сзыкәгәыҕуаз, аха иаха ахәылбыеха дааин:

– Ааи, Ҭемраз, амцҳәара исзымдырзозгьы сам-хаҳәеит. Уара ацәаҕәага уақәыргәыцны аԥны санааи, азвеновод даасцылан, ацәаҕәага ацәқәеи акәаҭани Кәадац дсыҳәан, уара сумазцаазакәа истеит, екәым ќасцазаргьы, – иҳәеит. – Уаҵәашьтахь иҵсахымкәа ацәаҕәагақәа уара иутәуп, сатоумцан, Ҭемраз, хәычык иццшзамхеит, аха! – даара ҳаҭыр сыкәцаны дсацәажәеит Уартан.

Иахьа ушьта акалас ахь узымцозар акәхап. Амш ҳарзыр еиҳа, ҳуаткақәа аашьтыхны аерманқәа рахь ҳхалап. Ауаткеи акартоши ҳзеитныцсахлозар аабап! – иҳәан, амацурта дныԥналеит.

Аибашьра аантәи схәычра адунеи снықәцын, сгәалашәарақәа ишызбоз, сгәы шрызхьаауаз инасцырцын, ашышьыҳәа хәылц шәацшь иналазит.

9

«Ацла сахьыкәтәаз, даҽа зарцәик ала амызгәыҭ сеадҿасҳәалар стаххеит, аха уаҳа ачын шьапыцаа рхианы исымазамызт!» – абас дналагеит Ҳараз ихҭыс мышқәа руаҿеимышхара атәы зҳәоз.

Аха уи рацәак хьаас иќасымцазеит. Ацәа сиааин, сылацәа неихьысшьуеит ҳәа салагаргьы, сгәыркеи схьааи ирузомызт. Саргьа шьапы ашшара инаркны, суатәа ашәпара акынза ианцшша, ахьаа сызцәырцит.

Схәыцрақәеи схьааи ацәа захьзызгьы сгәаладыршәазомызт. Аххаҳәа сшьапы амца ацраланы ибылуан, ибылуан. Аха схьааи сгәырԥеи сызлариааиуаз даеакгьы ыҟан.

Аиаша уасҳәап, абри ацыхәтәантәи слахьынца иатҳуп. Егьарааны исҳәахьазаргьы, егьарааны аҧсра еиқәаҧәа абла стаҧшхьазаргьы, абри адәыгьба аҟынтә саныҧоз сеиқәхоит ҳәа сыҟаҧәкьамызт. Абри сыҧстазаара иацыхәтәуп уеизгьы-уеизгьы, хыр-цашьагьы амазам ҳәа, игәԥарамкәа схы агәра асыргахьан. Аха анцәа ду срыцҳареи, сыразреи, сиашареи дылбаацшны дрыхәаҧшын, срыцҳаишьеит.

«Адунеи аҟны аиашара аҳақ, аразреи адоуҳаи рҳақ ыҟазаап, сукәыхшоуп зегьы збартоу, жәлар рлахьынца ахылаҧшԥы, Анцәа ду!» – ҳәа сгәаҧа интысҳәаан, дгьылижәԥани рыбжьара ацых лашьца сахьалакнаҳаз, гәаныла анцәа ду сиаматанеиит.

Ауаԥытәыԥса дшаны адунеи данықәиҧоз илахь иаництаз хырҧашьа шамамыз абыржәы иҧсахымкәа ԥаҧхьа агәра згеит. Абриаҟара аҧсрақәа срыхзырҧаз адоуҳа амч иахьагьы ишысхылаҧшуаз, иахьагьы ишсыцхрааузаз збеит, еилыскааит. Агәыгра дугьы, амчгьы, агәалаҟарагьы снатеит.

Ацых агәы анааиԥонашоз, абна агәы инылкәраан, икәеицеиуа алашьцара иналаҧхеит, изкәыстцара сзым-дыруаз лашарақәак. Иаразнак сгәысеанысцеит. Алашарақәа еиҳаеиҳа иааигәахон, иааигәахон. «Ақәыцьмақәа арахэ реиҳагьы ауаԥы изыҳәан ишәар-тоуп! Урт аҳадақь уфԥы ркуеит. Зегь реиҳа ауаԥы игәаг рымоуп!» – иҳәон сабду. Убригьы уажәы мшаенеиҧш, сабду иажәақәа слымҳа интаԥит. Дук мырцыкәа сыԥхәыцрак рыбжьара, адрым-срымҳәа иаасыҧацалеит ақәыцьмақәа. Адырдхеиҧш сызкәыз ацла иакәшон. Икрым-ҿрымуан. Ацла изыкәломызт. Акыраамта исыҧагыруан, аха егьшрылымшоз анырба, ишыгәын-қьуаз маҷара инасыцыцын, ашышьыхәа абна

агәы аахәаны, рха ахьынахаз аиқәара реартеит. Саргьы сгәы аасыртынчит. Урт атлеи ишзыкәымлоз здыруан, аха зегьы акоуп, дырфарц хагоу ишьталааит.

Ақытаҽы ацых агәы анааиԥнашоз, аккахәа арбагъқәа инеиларыцсон. Убри ала иудыруан ацых ахьынзанеицахьаз. Иудыруан аецәа цьарсахьеи, ецәацьааи рыла. Арака арбагъқәа рыбжьы цсеиқәырхагазаргьы рышьтыбжь абауахауаз. Арбагъқәа ракәым, зыцсы қәацо шьапызатәызаргьы акы снахьыцшындаз, аха иубар иаахә. Уахатәи ацых цьара цстазаарак ыказамшәа алашьцара хашхатәараха, азы алымкәо исхатәан. Уимоу, егьа ажәԥан цада сылацш ыцасыркьашозаргьы, сара избахьаз, сзышьцылахьаз хәылцы ецәак, шаецәак, ма ецәацьаа, мамзаргьы, ахаангьы зтыц зымцсахуаз аецәа цьарсахьа, рхабар, ажәԥан цада исзыцымбаait. Аракатәи уахатәи ажәԥан аокеан ихшәалаз ацаа цсы еицш исхажьын.

Сгәы изласыцанахәоз ала, ацых ушьта агәы инахыхәхәон. Акызатәык ицьоушьаша, хамзырхакны еицшцәкьа аракагьы арашәыгақәа рыбжьы рԥышьыгаха игон. Хамтак сылацәа неихԥаны, абант арашәыгақәа рмузика сханҽаны сыеналасыцсеит. Шәымтақәак абжьаацны еицш, сқытаҽтәи схәычра амԥахәаста снаныцшылеит. Иааҳакәыршаны уаха шаанза ацых зырҽыхоз акармацарақәа рыбжьи, иааихмырсыгъзакәа зыбжьы ацых гаразцоз арԥашқәа рыбжьи, ицстацагаха сгәы иныкәԥԥуан.

Есыхәылбыеха хәылц шәаацшь зҽалашоз, иааҳакәыршаны иҳахчынгаз ххәы цшзақәа. Итлаз-цсараха абыгъқәа зҽашышьы ацәраса реицш силагылаз ашә кьантаз хаура дуқәа. Абна агәы ыргәыбзыгуа, ахьырзы еицш ацлақәа ирыцхәраа илеиуаз акәара. Иҳәлыкь-слыкьуа азыжьқәа ирташьқьыруаз акалмаҳақәа, уажә убырт зегьы санхәычыз еицш сшьапқәа хыркьакьа еимыздон. Еимыздон, аха исыз-хомызт, сызхара исызбомызт. Ее,

абни сара есымша зегь реиҳа бзиа избоз ахәы снықәгылан, сыбжьы ахьынзацоз инхцаны ҿыстит: «Уаа, Ҳараз соуп изҳәо! Схынҳәит, аибашьра аҟынтәи схынҳәит! Ҳараз соуп изҳәо, Ҳараз!» Нак-аак ахәқәа зырѡуан. Сыбжьы урҭ ахәы цшзақәа еимырҟьа-еимырсаны ицеит наҟ ашьха ѡаскьарақәа ирыхчынгаз ахәы еиқәацәақәа рахь. Уаҳа аҭак ҳәа акгьы смаҳаит.

Сзықәтәаз аҷын еилацақәа анааҟәараҟәанҵа, сызлаз ацҳыз ссиргьы цыххааса ицеит.

Ауаѡы цьарак мацара егьа дманшәаланы дтәазаргьы, аскаамҭа ачҳара уадаѡуп. Схәыцрақәеи сгәалашәарақәеи уахатәи ацых заҟантә ауеимада ҳәа срылацәуазеи, заҟантә срылаччазеи, аха ацых шышьылаҳа ццакзомызт. Аиаша уасҳәап, уацәы бзиарак сшазыцшымызгьы ашареи сыцси неихьысызгандаз, дсаҕазаргьы ауаѡытәыѡса ибла сынтацшындаз ҳәа сгәаҟуан. Аха зехьынцьара тынчран. Асыцса зцаццәаны зкьышықәсала быжьрабыжьцәа ацаа иалашәыз ауаѡытәыѡса иеицш, уахатәи ацых еиқәшәы-еиқәцаласа салашәхьан, салаҳашҳатәа-рахахьан. Убри зкьы шықәса зхыцуаз ацааршә еицш акәын саргьы ѡныцкалагьы дәныкалагьы сышхаҳәыршәырахахьаз. Зны-зынла схәыцрақәа рыцәкәырцақәа убриаҟара исхыцәон, ушьҭа ахәыцрагьы сылшомызт, амхәыцрагьы сылшомызт.

Ус, сыцаҟацәкьа абгьы зыртытуаз шьтыбжьы ссак саҳаит. Сзықәтәаз амахәқәа снарыха-аарыхан, схы нхыскит. Бгахәыҷык фѡышәо исыцагылан. Ахы раҳаны исыцацшуан. Агызмал! Сыфѡы сзықәтәаз ацла иқәнагалазар акәхап. «Ҳаи, ҳаи, ашамҭазы бга сцылеит! Абгахәыҷы мышьҭа бзиа, исзааугазеи, ибашҳакхахьоу сгәы неицызхша гәырҕьаҿхәашас?» – сҳәан, даара далашьала исзааигәазаз стынхак дызбазшәа, соура-зоуроу гәырҕьарак саамеханакит. Ушьҭа абгахәыҷы цәырцзар, ашарагьы ашәхымс ишылагылаз агәра згеит.

Убри ауха иѡашьангьы сылацәа неихьысымшьит. «Иа,

анцәа ҳазшаз, суҳәоит, иахьатәи амыш иаҳ-зааугазгьы, мшы мышхарц азы, мшы маншәалахарц азы!» – гәылацсыла сыцсы нтыркәкәааны анцәа ду снаиашьапкит. Схы-сыцсы рыцкьаны сылахьи-сы-цьымшьи аасзатәит. Аханатә аахыс бзиак сшақәшәоз адырра сызтоз, слацықәшәа саафеит. «Убригьы анцәа иццышьоуп!» – сҳәеит. Убри инақәырццакны сарґьа благьы аацырцрит. Игәатәаны исыман, сарґьа бла аныцыр-цры бзиак сшыцнабаауаз. Уигьы схы-сгәы аалақанатәит.

Абнара агәы неицоыхны иныщаччаз амра ашәахәақәа, ихьыршаз қәаршыцоха атцлақәа инархьызсеит. Убырт икаибзиуа алашара аасгәыцзыршаз ашәахәақәа, шә-гәыґрак сгәаца интанацсеит.

Иаасыкәыршаны зеиуа ахаан исмаҳацыз ацар рыбжьы нхыш-хытцәеит. Убри инақәырццакны иныц-цраацоыццрааит ардәынангьы иардәынамкәа, аха ахы аахтцәаны ҳардәынақәа рсахьа змаз цсаатәқәак. Уртгьы дара ртәала ашәа рҳәон, ашьыжь шара еигәырґьон. Ажәакала, ари атәым жәцоан акынтәи ашара еимкьара хаан, илашан. «Уацәтәи ашарагьы анцәа еицоумкын!» – сҳәеит гәаныла. Нас стып саахымцысзакәа, иаасы-кәыршаны цкьа снацшыаацшит. Бырфын касшәа атцлақәа ирылацыруаз ацшалас аамчыдахаз зехьын-цьара тынчран.

Иахатәи ашара сыцсы еиқәызҳәалаз иацтәи сжьынцәры аасгәалашәеит. Ажьынцәры зсысхыз атцла хачақьа хәычқәа сыцакацәкьа акәын иахьгылаз. «Урт рыкәшамыкәша иацтәи ажьынцәры исфаз аиуа ыкамкәа каларым. Сылбаар сеацахәы сцылап!» – сҳәан, сгәы аасыртынчит.

Схы-сыцсы сеизаны иахатәи ацых зызхәыцха смоуз соызцәа, иткәаны иргоз асалдатцәа абыржәы силауазыруа сыбла иаахгылеит. «Анацьалбеит, ирлахьынцахәрахазеишь урт арыцхақәа? Иахеижьтеи ицсыдаинхада? Ацыхәтәантәи зуасиат зарҳәаша дырмоузакәа закацоы рынарцә мца иқәлада. Закацогьы ҽамцоак азы ишазгәакуаз анышә хьшәашәа рхы ны-қәырцада.

Ани изжәыша азыхь ахы ыцнамхыцыз, зан лыхьз ҳәаны зылаҭырз еиқәызҳәалоз аҧкәын ицеицшхазеишь иахеижьҭеи?» – абарҭ ахәыцра хьанҭақәа цсцахак сымҭо сыхәцә иныщагылеит.

Сеиҭанаизхәыцит Мыса: «Иара ибзоурала ҁа сзырҳәаз иеиҳабацәеи иареи уажәы ишцеиҁацшуеи? Сара сыбналара еицызхаз иара Мыса ихаҭа-цсаҭа иоуп ҳәа деилыркаазар иеиҳабацәа? Иахатәи ашара иҁахәы иҁырхуазтгьы? Анцәа дыkоуп, анцәа мҩамыжда дықәцә!» – сгәы сыҧташәиит.

Амра анҩыцхаха, сызқәыз аҵла сылбааит. Сшьапы сыхьуан, аха исычҳартә сыkан. Ладеи-ҩадеи ахьакәыз ҳәа сзеилкаауамызт. Иаасыкәыршаны, ҳәаак змазамыз абна еиқәыцәашь еиkаранатәуан. Иkасцара ҳәа исхәыцрыз сыздырамызт. Ауаатәыҩса ахьынхоз ааигәазу ихаразазу сзеилкаауамызт. Саалаган, адәыгба аkынтәи сахьыцаз, сахькаҳаз, уантәи абна сыешасҭаз, сызлацаз зегьы, хәыцхәыц инеидысхәыцлеит. Аҵыхә-тәан, аҩада, абрахь акәзар kалап ҳәа схәыцит.

Исгәалашәеит сабду ҵлацkара санигоз исеиҳәаз: «Ауаҩы дызқәымшәо акгьы ыkазам. Ари ҳабна лассы-лассы аkьалара ақәашьуп. Иудыруазеи, уара макьана усабиуп, аха уҩеидасыр, зны абнаkны уkьалар kалоит. Убыскан, иухоумыршҭын, иаразнак хыхь иушәызаалакгьы иааушәыхны иаарҳәны иушәуцароуп. Ладеиҩадеи амырҩашьаразы, даса ҵлак акәымкәа, ашә-ҵла иарбан гану ашыцламҭә ахьақәу еилкаатәуп. Ашә-ҵла аладатәи аганахь ала ахаангьы ашыцламҭә ақәлазом. Уи есымша ашыцламҭә ахьақәиааува аҩадахьтәи аганахь ала ауп. Ашә-ҵла ашыцламҭә ахьадииаз ала иудыруеит аҩада ахьыкәу, абри удыруазааит!» — ҳәа.

Абарҭ зегьы неидысхәыцлан, аҵлақәа срылацшуа сҁаасхеит. Аха ашә-ҵла макьаназы сылацш ицашәомызт. Дара аҵла еилацса еилагылазгьы, сара избахьаз, сзышьцылахьаз ҳаҵлақәа иреицшзамызт. Ирылысҳәаара

сзымдыруа срыхәаԥшуан. Урҭ неилык-ԥеилыкны ашыԥламҭә рыԥәын, аха сара исыхәомызт. Ашә-ҵла акәын сзышьҭаз. Зныкгь ладеи-ԥадеи ахьакәыз сзеилкаар, нас сшьапы рҳәазо сҷынасхарын. Аха макьаназы абна атоура сылагылан, сахьцо-сахьааууа ҳәа акгьы сыздырамызт. Насгьы сахьнанагоз, сызҷаҳауаз дызустаз сыздырамызт. Исыздырамызт аҕа дахьыԥказ. Исыздырамызт ауаа ахьынхоз, инхоз зустцәаз. Издыруан акызаԥәык – аҕа дызхыз адгьыл аурысҷәа ишыртәыз.

Абарҭ шынеидысхәыцлоз хәычык саԥхьаԥа снаскьеит. Санынаԥш, сывараҷыцәкьа қәыц-ҵла хачақьак ихьыдхәаны, еиқәаԥәаза ажьынцәры шҷаз збеит.

Уажәрааԥза инеидысхәыцлоз зегьы гәрыз-шашәаз инказытын, абри ажьынцәры сыцсахара нақәганы иҷыхны афара салагеит. Ажьынцәры зҷаз амахәԥәкьа сзыфомызт абжьарак, абгьгьы иаргьы еидкыланы акәын ишысфоз. Амахәқәа какалк рҷамкәа иаатасырцәеит. Аха уи гәларшәасгьы исмыхәеит. Сымлашьра еиҳагьы аҷарҕәгәеит.

Сахьцоз ҳәа сзымдырзо, смага-маго сышнеиуаз, избахьаз сзышьцылахьаз ахьажь абжьы саҳаит. Абри ахьажь абжьы убриаԥара саргәыргьеит, лакә ҵшаласк насыцасны, алеи-аԥси рыбжьара саашьҭԥааны Тур ихәы Адаужраҷы снаганы снықәнартәазшәа збеит. Сызлагылаз абнагьы, иаразнак Ҷаҷал ацәа нахыскаait.

Снаԥш-ааԥшуан, аха зыбжьы гоз ахьажь ахабар збомызт. Анаԥьалбеит, знык снахьыцшындаз ҳәа игәхьааганы саагәыкы-ҵәыкит. Ус, нахьхьынтәи амцәыжәԥақәа хиаԥәааза хьажьык цырны иаасхалеит. Аамҭацк иналагзаны иаасыхҭашәеит ахьажь ашәаҕь ишачычаз. «Иабацоишь?» – сҳәан, сылаԥш нах-мыршәазакәа ахьажь ахьцоз сшахәаԥшуаз, харагьы имцакәа ҵлакы инықәтәеит. «Насыԥ сымазар, ахьажь зыкәтәаз шә-ҵлазаргьы иудыруазеи!» — сҳәан, убри ахьажь ахьыкәтәаз аганахь

сҽынасхеит.

«Ҟыж, ҟыж!» – аҳәан, ахьажь амахәқәа неимнарҟьеит. Иара зықәтәаз аԥла снаԥагылеит. Иҟәашза, акәтаҕь агәеиԥш, ҩба-хԥа метра махә цырак аҽаршәзамкәа игылан ашә-ԥла. Ашә азганк ашыԥламҭа ақәшышь иҟан. Сцәа сынтрыхьтшьаазшәа, сгәы зызарак нҭалан, ашә ашьапы снадгылан, ашыԥламҭа ахьақәыз аган снапы нахьысшьит.

«Хымԥада, аҩада абрахь ауп! Алада ашыԥламҭа ахьақәым акәхап!» – абри аасхәыцын, аԥлақәа ирылыԥхоз амырхәага здыԥхалоз ашә ашьапы снад-тәалеит. Ашә-ԥла ашьапаҟынтәи хәбаҟа ҽышьахәар аиҳа набжьамкәа, иԥабаахьаз ҭла дук ашьапы аҟны, «рхылԥа» шкәакәақәа рхаргыланы акәыкәбаақәа рацәаны ишеилагылаз гәастеит. «Аԥьма имҩсыша аматҷә азылаҟәуеит!» – сҳәеит еиҵа! – Абас аԥсырҵа алакҵа санаатагыло дсыԥхраауеит, саԥьал сахирԥоит, злыԥха ҳаура сикәыхшоуп! – сҳәеит сгәаныла. – Млала сыԥсырц сыҟамзар акәхап!» – сҳәеит еиҵа. Аха даҽа шәаракгьы саамҽханакит. Акәыкәбаақәа афатә шрылырхуаз здыруан, аха урҭ акәыкәбаақәа зегьы еиԥшымызт. Иҟан кәыкәбаақәак ашҳам злаз, иуфар ҟамлоз. Иҟан, аԥхьан исҳәан еиԥш, афара азыҳәан ишаз акәыкәбаа жәлақәа. Аха рыԥхарас исзыҟалаз, ифа-тәызи ифатәымзи акәыкәбаақәа сзеиҩдыраауамызт. «Хырҟьиара ицаз, ҽада иала дааргеит!» – ҳәа, амла сеасыргом шысхәо, ашҳам змоу акәыкәбаа сеасыршьыр акәын избаз еицәа анызбоз. Иаха сызцәынхаз алашәага фатә-гатәыс санроуаз.

Зхәы зыԥ иамго иеиԥш, сылақәа ҭраа, абарҭ акәыкә-баақәа ирзысхәыцра сзымдыруа стәаны срыхәаԥшуан. Ус иаалырҟьаны: «Ашҳам змоу акәыкәбаа ашьапы еиқәаԥәахоит, «ахылԥа» иахагылоугьы ԥсеиқәарахоит. Ани ашҳам змам, афатә злырхуа акәыкәбаа, аура-зоуроу асы аҟара ишкәакәахоит. Ашьапгьы шкәакәоуп, «ахылԥагь» шкәакәоуп!» – ҳәа зны Нина захьзыз ҳгәыла аурыс ԥхәыс

илҳәаз лажәақәа аасгәалашәеит. «Абри акәыкәбаа агьама убар, даҽа фатәык афара угәа-нарԥхазом, убриакара ихаауп!» – лҳәан, Нина лнапала илчаԥаз акәыкәбаа даԥасзаны исымалырехәеит. Аха: «Акәыкәбаажә ыфаны гәакрас исымоузеи, аԥәхәыра сықәымхазар!» – сҳәан, исымуит. Уигьы уажәы иҿыцххараза иаасгәалашәеит.

Саат наҟьак абарт акәыкәбаақәа гәанылa рус азбара саҿын. Исфаргьы стахыцәкьамызт, аха исымфаргьы сылшомызт, сшьапқәа сеитарымго ск̌алахьан. Акәыкәбаа сашьырц лахьынцас исымазар, исымоуп. Самшьырц сыҟазар егьсыхьуам. Зегь акоуп акәыкәбаа самшьыргьы амла сагоит. Иҟалалакгьы ҟалааит сҳәан, акәыкәбаақәа ахьеилагылаз снархагылеит. Абни ашҳам змоу зеиԥшроу ҳәа Нина илҳәаз аатцысхын, ашьапы снахәаԥшит. Иашаԥәкьаны ашьапы еиқәаԥәаза иҟан. «Ахылпагьы» аиқәара аахыѡлон. Наҟ инкаршәны, егьи акәыкәбаа шкәакәа ҳәа дызҿыз аатцысхын, цкьа снахәаԥшит. Ауразоуроу ахгьы-атцыхәагьы шкәакәаза иҟан. «Абри акәзаргьы абри ауп!» – сҳәан, убри искыз акәыкәбаа аиуа схылпажә азна ҟәшәаны сааин, ѡаԥхьа ашә ашьапаҿы снатәеит. Скәыкәбаақәа рыфара сзымгәаҕьуа исыватцаны сыштәаз, сгәы итамкәа, схы итамкәа:

«Ои, риабина кудриаваиа!..» — ҳәа иныцакзаны гәырѡашәак слымҳа иаатасит. Сшьапы шсыхьуазгьы схаштын, афырҳәа сѡагылеит. Абна агәта ашәабжь инхәыцыцхаз, еиҳа-еиҳа исзааигәахон. Изқәысԥара сзымдырит. Иудыруазеи ашәа зҳәо аԥхәыс, аға дызху атыц аҿы иаанхаз, аҕаԥәа зымѡа хырԥәаз, аҕаԥәа рбаагәара итахаз азә лакәзар ҳәа акәсԥеит. Аха абри агәаанагара исоуз рацәак ахымԥит. Даҽа гәаана-гаракгьы аасыз-цәырԥит. Иҟамлози убри ашәа зҳәоз аԥхәыс доурыс тыԥхазаргьы, аҕаԥәа ирыдгылоз, урт аус рыцызуаз азә лакәзар? Ҳәарас иатахузеи, иҟалон. Имаҷызма зыц-садгьыл тины анемецԥәа ирыдгылоз ауаа? Имаҷ-замызт, урт рацәаѡымзаргьы, иҟан.

Зыцсы зхыгга ашәабжь игоз еиҳа-еиҳа исзааигәахон. Сыараҽы ибжьынцынгьы ибжьынцымкәа, ихәа-жәынгьы ихәажәымкәа, аиатцәара зҽассы игылаз атцла ссақәа сеынарылазаны саатәеит.

Рацәак мырцыкәа цҳәыск, нахьхьи атцлақәа днарылызбааит. Уи илкын сабду икалатқәеи им-цәышәқәеи сгәалазыршәоз, калачкәыр шкәакәак. Ацҳәыс қәыцш макьанагьы иныцакзаны илҳәон аурыс ашәа: «Ои, риабина кудриаваиа!..»

«Абри ацҳәыс қәыцш дымшәазакәа гәырҩашәак цәыцахәаҽшәа илҳәозар, ҳаҕацәа ахьыкоу арантәи харазар kалап kасцеит. Уигьы хәычык сыцсы снаргеит. Схәыцракәа ак цон, акы аауан. Уажәрааныа схы итамшәацыз даҽакгьы аҽаасыкәнаршеит.

Сара адәыгба акынтәи саныца, уеизгьы-уеизгьы, анемеццәа рлакәа рыманы, иара Мыса ихатагьы рацхьа дгыланы исышьталон. Аха сыцсы иацшәмахаз, адәыгба ицегь хара ицозар акәхарын. Иҩбахаз, абриакара иццакны икәкьа инеиуаз адәыгба акынтәи атцхыбжьон ицаз, дцыххаа дцеит ҳәа ада даҽак рызхәыцуамызт. Уи ус шакәхоз агәра ганы сыkан. Зегьы акакәын дара рзыҳәан, аҧсра цсран, дара сыршьыргьы, схала сеысшьыргьы. Ишакәхалакгьы сара сзыҳәан ргәы шдыртынчхьаз здыруан. Амала, иаасыцрымцуа исышь-тан, сара сышьтахь Мыса илахьынцахәрахаз…

«Ҳаи, ҳаи, жәлар рцәыцәгьа анцәа иукәиршәааит, ауаҩытәыҩса дызшаз! Уахьыkазаалак, лаҳәа еикәатцәа злам цхыз маншәалак анцәа иуимырбааит, анцәа шьарда зымчу!» – абарт ашәицхьызкәа наишьтасцеит.

Ацҳәыс қәыцш дааиуа-дааиуа, абни акәыкәбаақәа ахьысыkәшәаз, атцла хәарс ашьапы днадгылеит. Лҽаалалырkәын, аттахәа акәыкәбаа шкәакәақәа рыkәшәара дналагеит. Убысkан агәра згеит, сара исыkәшәаз акәыкәбаа шкәакәақәагьы игәҩарамкәа иуфар шыkалоз.

Аԥҳәыс илкыз лкалаԥкәыр нхырԥшьыхааyа кәыкәбаала илыртәхьан. Стәаны слыхәаԥшуан. Скәыкәбаақәа зҭаз схылԥажә сзымԥатәаз ашә-ԥла ашьапаҿы иахьышьҭаз саламкьысзеит. Аԥҳәыс қәыԥш лкәыкә-баақәа анылыӄәшәа, даахьаҳәын сара сахьтәаз аганахь лҷаалхеит. Дшааиуаз, ани ашә амԥа акәыкәбаақәа зҭаԥсаны ишьҭаз схылԥа днахагылеит. Аҭҳарԥәҳәа даатрысит. Сара избон аԥҳәыс лхы гарҭа лмоуа дшаҵәы-шаҵәуа дшаакәхаз. Ашьҭахь, лҷааалгеиан, дыԥоны ддәыӄәларԥ лҷаназылкуаз аамҭазы:

– Бымшәан, саҳәшьа, уи сара схылԥа ауп. Сара соурыс салдатуп! – сҳәеит, иаархаазаны.

Аԥҳәыс қәыԥш дытрысны дыԥырԥ лҷыназылкит, аха нас лҷааныылкылан, сара сышӄа даахьаԥшит.

– Бымшәан, бымшәан, саҳәшьа! Сара соурыс салдатуп, анемецҵәа сырҵәыбналеит! – сҳәеит.

Ажәак мҳәазакәа дсыхәаԥшуан. Саргьы сылаԥш аалхмыршәазакәа слыхәаԥшуан. Ԥажәифбаӄа шыӄәса лхыԥуазар ӄаларын. Лоура-лытбаара наза-аазак лакәын. Лыхцәԥара хьаԥштәалаӄәа реиӄәыршаны лыгәчама зыршәрақәа ирыӄәын. Лыбла гәыраз цхаԥштәалаӄәа асадаԥ ҳәынҵәра еиԥш итыԥхааyан. Лыцкы ҕра лас леихадаӄәа инархысуан. Лаԥхьа лыцкы лгәы аӄәашра ааныжьны итыхын.

– Ихабымԥазо, саҳәшьа? – сҳәеит, илҳәо лҷамшәо ҳалаԥшӄәа анааидхалаза.

– Мамоу, мамоу, ихасҵоит, ихасҵа! – лҳәеит. – Ара уабаанагеи? – лҳәан, шьаҿак са сышӄа дааскьеит.

– Саҭабымԥан, саҳәшьа, агылара сҵәуадаԥуп! – сҳәан, снеихеит, аха убри аминуҭ азын даасыдыххылан:

– Умгылан, умгылан, утәаз макьана! – лҳәеит, лыбжьы ццҭагаха инҭылган. – Зынзак узымныӄәазо? – деиҭанасазԥаait.

– Сгылоит, аха сшымгылара иӄоузеи, даара санхьаayеит. Сара иаха адәыҕба аӄынтәи сыԥеит, саҳәшьа.

Нас, абра сахьыббо саанагеит. Иахатәи ацых ақәыцьмақәа срыцәшәаны ацла сшықәтәаз аасыршеит. Аарла, цәгьацсышьала анемеццәа сыцсы рцәызгеит! Ара уажәы сахьыҟоу, сахьану ҳәа иреицәа-иреиҳа акымзарак сыздырзом. Алада ахьакәу, аѡада ахьакәу, ауаа ахьынхо хароума, иааигәоума, инхо ауаа ҳара ҳтәқәа роума, иҟоуиану ҳәа акуак сзеилкааум, саҳәшьа. Бара арахь ааигәа бынхома? Бахьынхо хароума, ишәартоума? – сҳәан, иааркьаҿ-ааркьаҿны, зда цсыхәа сымамыз зцаарақәак налыстеит.

Ҳамтак, атак сымтазакәа, лхы ларкәны дгылан. Нас дҽыцхҳараза деитанасҽацшын:

– Сатоумцан, аха уара уоурысума? – лхәеит, схы инаркны сшьапаҟынза лацшыла сааимылдан.

– Мап, сара соурысзам, сацсуоуп! – сҳәеит.

– Нас соурыс салдатуп ҳәа зсоуҳәазеи? – лхәеит даалакѡакын.

– Урыс салдатк сиѡызами, аурысқәеи сареи цсад-гьылк азыҳәан ҳаицеибашьуазар, еишьцәак реицш ҳаидгылазар, идеологиак азыҳәан ҳаицыкәцозар! – сҳәеит гәыкала.

– Сызустада, сызмилатда зуҳәа? – лхәан, деитанасазцаait.

– Сара сацсуоуп!

– Уабатәиу?

– Ацснытәуп!

– Уи абыкәу иахьыҟоу?

– Амшын Еиқәа аҿықә аҿы иҟоуп. Иаакәыршаны шьха цшзала итаҳәҳәоуп. Ҳара ҳаҳтныҟалақь Сухум ҳәа иашьтоуп! – сҳәеит сгәы нкыдцшаало.

– Аа, Сухум, Сухум! Сара уи ахьз саҳахьеит, сшымнеицгьы лакә тыцуп рҳәоит! – лхәан, лхы-лҿы аалхаччеит.

Абри ацҳәысҿа лара лтәала стылцааит. Сыгәра лгацыцхьаза лҿылыцсахуан, лыцшзара ацшзара ацлон.

Лыхаара, еиҭаҳәашьак змамыз хаарак лыҵанаҵон. Уи сара схы-сгәы алаҟанатәуан.

– Ара иааҳакәыршаны аҕа дахуп, егьшәарҭоуп. Сара сахьынхо харазам. Саб иԥонытҵәкьа рбылхьеит, аха иаанхаз, ауаа зхытцны ицаз ԥонык сыԥоноуп! – лҳәеит лылахь неиқәылҵан.

– Бхала заҵәык быԥоноума? – слазҵааит даарыцҳасшьан.

– Ааи, схала заҵәык сыԥоноуп. Схаҵа дыршьхьеит. Саргьы ара баша ақыҭа саххаланы сыҟазам, аха уи зегьы… – иаразнак игәасҭеит илҳәарц илҭахыз аҳәара шылзымгәаҧыз.

– Абна ҳахьылагылоу ҳәаа амазам, убриаҟара идууп. Брианскҭәи абнаршәыраҟәа ҳәа ирышьҭоуп! – лҳәеит лара.

– Саҭабымҵан, ибыхьзузеи? – сҳәан, сеарҵсышәазаны слызҵааит.

– Сара Светлана сыхьзуп. Сыжәла Романенко! Уара иухьзузеи! – лҳәан, дхааза лаҵшыла сааимылдеит.

– Саргьы Ҳараз сыхьзуп, сы-Мҟанбоуп! – сҳәеит дахьсызҵааз сгәы иахәаны.

– Ҳараз, даара ихьзы ҷшзоуп, аҳәарагьы мариоуп! – лҳәеит лхы-лҷы налхалашан.

Абас абнаршәыра агәҭа агәаҟра ҳаибанардырит Светлана Романенкои сареи.

— Ҳараз, уара ухала абри абнараҷы ууаныжьны ацарагьы, уара уҭахарагьы акоуп ҳәа исыцхьазоит. Избанзар, иахьа араҟа аҭагылазаашьа ус иҟоуп. Убри аҟынтә, ус баша гәыцсшәак науаҳәаны уцырцра сыламыс иаҵанакуам. Аргама ишызбо, ишыздыруа алемсақәа усызрыҭом. Уажәы ууаныжьны аԥоныҟа схынҳәуеит. Зегь акоуп алаҵш-ҷаҵшы шҳамоу, лашьцарак ҳахьзааныа абна алцра шәарҭа дууп. Сара схынҳәааныа уҭыц уахымцысын, даара угәуеаныз! Еиҭасҳәахуеит, сара ирласны схынҳәааныа ҷшь-блакы ухаз. Наҟ-наҟтәи аус

ушьҭан ҳалацәажәап! – лҳәан, лкалаҷкәыр аашьҭылхын, иаразнак ухы-угәы алаҟазтәуаз лаԥшы хаак насхьыршаны, ашьшьыҳәа абна еиқәара лыҽналҭеит.

Ԥацхьа абнеи сареи ҳаизынхеит. Сылаԥш нақәшәеит Светланеи сареи ҳаибабаанза, схылԥажә итаԥаны сывараҿы ишьҭасԥахьаз акәыкәбаақәа. Аиаша уасҳәап, цәгьала сгәы снархьит. Сгәы снархьит абарҭ акәыкәбаақәа лара иахьлысымҭаз. Аха, усгьы даауеит, усҟан уи азԥаарагьы ҳҳасабып сҳәан, сеаасыртынчит.

Сызԥатәаз ашә-ԥла иқәтәаны, хьажьык «ҟыж-ҟыж!» ахырга, ашәаҧ цырақәа ҟаԥшь-ҟаԥшьза иалыр-шәшәаны саԥхьа иканаԥсон. Шәаҧык аашьҭысхын, иаагәылхны сҿы инҭасыршәит. Аҳаҷаҳәагьы иаасгәалашәеит, сан ашәаҧқәа ргәы ргәылхны аԥьанԥьыхәақәа ирыԥхны икналҳауаз.

«Аԥьанԥьыхәақәа зегьы реиҳа ихаау ашәаҧи арасеи ирылху ауп. Акакангьы иабаргәузеи, аха урҭ рҟынза агьама хаам!» – лҳәон сан. Арсана изыхь аҟынтәи ҩ-ԥҳалк азы аазгоз, ашәаҧ ԥьанԥьыхәа аз-зыбҧык илҭон сан. Ԥҳалк азна аазгоз, шәаҧ ԥьанԥьыхәазар, зыбҧык абжа ааԥцәаны илҭон. Ус акәын ашәаҧ ԥьанԥьыхәа ахә шыцәгьаз. Егьырахь, арасеи акакани рзыҳәан, ҩ-ԥҳалк Арсана изыхь азыҳәан уҩк акакан ԥьанԥьыхәа ҳалҭон. Сара есымша ԥшь-ԥҳалк анаазгозгьы ыҟан, уҩк ашәаҧ ԥьанԥьыхәа азыҳәан. Изеицәаазарызеи, сан ианылцәыззозгьы ыҟан. Амала, сашьцәа еиԥбаԥәа рылымкаа гәҩарас скалымҭартә сышьҭа сырзуан.

«Сара изгазар, иахьатәи амыш иахьшәынза анцәа исумырбан!» – анысҳәалак: «Ушәиҳьыз удышьман ихыиԥсы иаҟәшәааит, бзиак умҳәо! – ҳәа сан лгәы сыдаалгалон. – Ас газашьа убахьоума, уара мԥахә азҳа!» – ҳәагьы нацылԥон. Сара усҟан сгәы стаччон.

«Ҟыыж, ҟыыж!» – ахьажь ашә махәқәа инарықәԥалаарықәԥало, ашәаҧқәа ҿыршәшәаны исымԥанаԥсон.

Акыраамҭа ҳара ҳабнара гәакьа сылатәазшәа сгәы-сыцсы рҭынчны, сқыҭа цшза азхәыцра ацхыз ссир еицш салан.

«Кыыж, ḱыыж!» аҳәацыцхьаза ҳаҵаḱа ииасуаз азиас Лаҕәашь ихыḱәгылаз цшь-ҿык зҭыцуаз, ажәѡан хыла итзыцссоз ашә ḱьантаз ду ааины сыбла иаахгылон.

Сгәалашәарақәа аки-аки хибатуа ишааиуаз, абыржәыцәкьа Адаужра ахәы саақәгылеит. Нырцә-аарцә мшаены ишызбаз иḱоуп. Мшаенеицш ацәылашамҭазын ҳхәы цшзақәа еимнарḱьеит ҳабригадир исаркьал абжьы.

«Уаа, Астамыр! Шәыхцәама, уара, шәара ихцәаша! Ҽытбжьи саркьал бжьи шәмаҳауа, шәабақәзааи! Акомхоз ҳәа акы шыḱаз шәхашҭма, шәара, акомхоз иалзааша!» – Махаз дшәи-цшьиуа атрактор ацламҳәа ду ара амахә икнаҳау дадгылоуп…

Арсана Мқанба рыцха, Мысеи Гәаҷьуеи иеҭыхны дырҿагылоуп. Амандарина еиҭаҳаразы адгъыл рцәа-ҭәарц ихалаз атрақтор ааишьҭуам. Абас шә-сахьак сҿацхьа ишыхьыс-еицысуаз, нахьхьи амѡахәасҭа архәараҿы даавшәеит Светлана. Уи уажәы еиха хәычык лкын, абжьарак лнапқәа ҭацәын.

Ушьҭа аилашәшәарагьы аҿазнакуан. Нахьхьиза мраҭашәара акалҭ инацәхыкны еилыцха-еилыцхо ажәѡан иналыггеит рацхьатәи аеҵәа. «Ари ҳара ҳҿы хәылпы еҵәа ҳәа ҳзышьҭоу акәзар ḱалап!» – сҳәеит гәаныла. Ҳара ҳҿы хәылпы еҵәа еиҳарак амзаҿа иацгылон. Есымша згәы ѡарханы, ахәреицш жәѡангәы иныцагылоз амзаҿа аханы акәын иахьаацәырцуаз хәылпы еҵәа. Араḱа уажәы сыбла иаахгылаз аеҵәа,. амзаҿа ацзамызт, иара ахала акәын ажәѡан ацаҿы аҳра зуаз. «Уцәырцра ҳзымышрахааит!» – сҳәан, сылахьи-сыцьымшьи аасзатәит.

– Угәы сырҿыҷьит ҳәа сыḱоуп? Акыраамҭа саанхаҵәазар ḱалап, Ҳараз, сатоумцан! – лҳәан, дааин, сацхьацәкьа ицыҳәҳәоз атла хсаха днықәтәеит.

– Макьанацәкьа еиила имлашьцац, ҳаацеицшыроуп. Сара стәы мариоуп, дареи сареи аѡыстаацәа реицш

ҳалибаххьеит. Урҭ сара ҽеила сырдыруеит. Изныкымкәа гәрамгарҭас ҫкаҵаны адиуал сыкәдыргылахьеит. Акырынтә сыкәырцахьеит-сыкәырххьеит, «сеилыркаахьеит!» Ушьҭа сыгәра рго ԥьысшьоит. Акгьы даҳцырхагам цҳәыс ҟьаш-ҟьашак, лхы лымшьырц картош ҵабаакәаки, кәыкәбаакәаки дрышьҭоуп ҳәа ауп ишсыхәаҵшуа. Саргьы сеырҳалал-ҽырбзамыҟәшәа рҽаҵхьа сҟьачакьуеит. Ишҵакоуцари, уи сара заҟа ихьымзҭысшьо, заҟагьы схы-сгәы ахнаршәо, заҟа ѳныцҟала абза гәырѳа сабылуа сара издыруеит, хыхь иқәтәоу сынцәахәы идыруеит. Аха иахьа ус иаҭахуп. Ус зегьы иҟарҵароуп, ус зегьы ирычҳароуп аиааира мра лассы абанҭ ашьхақәа инарывцыцхарц азыҳәан. Цәызда, лаҕырзыда, гәырѳада анасыц лаша зыҟалазом, Ҳараз, иахьа азәгьы ҽилыхеилаҵа дҳамазам. Иахьа уаргьы, саргьы, даҽазәгьы анык ҳлыхшеит, хҭак еицҭаҳаршәуеит. Абас ауп сара сыцхәыс хшыѳ шыҟоу, Ҳараз, усхыччаргьы! – лҳәан, лқьышәқәа ччаҵшь хаарак ныкәлырххит. Аха уи рацәак ахмыжькәа, лылахь ааиқәылҵан, ҵаҟа абгьыжәра дылаҵшуа даатәеит. Нас, шәымҭакгьы мырҵыкәа днеиҵақьыз-қьызын, аҵәуара далагеит.

– Икалазеи, Светлана, ибыхьзеи иаалыркьаны абаскак бгәы бзырхьзеи? – сҳәан, сшьапы рҳәазо снеин, лмахәар ааскит.

– Саҭоумҵан, Ҳараз, чҳашьа змамыз хҭыск сгәалауршәеит! – лҳәан, лылабжышқәа аалрыцкьеит.

– Сара ибгәаласыршәану! – иааԥьашьашәа сналазҵааит.

– Ааи, абри уара уеиҵш ауп уигьы дшақәшәаз! – лҳәеит лыблақәа ахара икыдырхаланы. Уара уеиҵш ахьзми, убригьы ҳара дахтәын, дцырѳын. Иҳаирплан жәѳангәла аибашьраҿы, аҕа иҳаирпланқәа ишызбоз хҵа лаишьҭит. Аҵыхәтәан иара дзықәтәаз аистребительгьы амца ацралеит. Убри зегьы сыла иабон. Аистребитель шиашаз

хланцы иантала, иара парашиутла дыцеит. Абри араион аҽоуп дахьтәазгьы. Сара соуп рацхьа уи аразкыцәгьа дызбазгьы. Сара соуп зегь рацхьа иацәажәазгьы, зык инеиҽазырхәхәазгьы.

Уи дхәын иҭәҭәаны. Аарла ҩажәи акы шыкәса дыртагылан.

«Абаацс, боурыс тыцхазар, сызыртеи, сыцсыртеи, стахашьеи стаацәа сшәаць зхәо шәкәык рзышьт. Бара боуп иахьала шәацьхәаҩыс исымоу. Сара сыжәла Николенко Сергеи Сергеи-ица соуп. Стаацәа нхоит Морозовск, Сталинградтәи аобласт аҽы. Кутузов иулица, аҩны 64. Сыхьзала ибылшозар ашәкәы сзышьт!» – иҳәан, илацәа неиқәицсеит. Анемеццәа рлашбыжьқәа ааҩуан харантәи. Урт ааигәазахааныза сара снапала деиқәыскит. Анемеццәа анааи, сара абна сеастахьан, – лҳәан, ҩацхьа лылабжышқәа рҽаархеит. – Иааит урт алацәыбгақәа рлақәа еиҽашуа. Аха Сергеи ицсы штаз ихьымзазеит. Ус иахьыкалазгьы анцәа ицьышьоуп. Ила шаацшуаз цәгьацсышьа иртозар акәхарын.

Анемец салдатцәа рацхьа игылаз, илақәа ҭраза, хыкацшьаак данааихагыла, иаразнак ихы-иҽы ааицеикын, итапанча аатиган, Сергеи игәыцәкьа иныцакны диеихсит. Убри алагьы уи ашьажәҩы игәы ааиртынчын, ихы-иҽгьы неихаччеит. Сергеи дахьы-шьтази сареи шә-метрак ракәын иҳабжьаз. Анемеццәа аурыс цырҩы абас ламыс дарала ианизныкәоз, аць-гылҩа савагыланы сыцшуан, зегьы-зегьы збон. Схы-сгәы еилацсон, аха икасцагәышьоз, снапы назомызт, сшьапы назомызт.

Сергеи уаҳа анышәцәкьагьы дынцәыцамыхә-ҳәазакәа, леи-бгеи днарызныжьны илтышахәаша ицеит азыҩры шцара. Икасцагәышьарыз цхәыск, иаасыдгыло ҳәа азәгьы дсымамызт, схала зацәык сааихахеит. Дааныжьны сзымцацәкьеит, иамуит. Саангыларгьы сымала сымч иқәымхозшәа анызба, атла махәқәа наиқәцаны сышзахәоз схынҳәит…

Сҩызцәа иҡалаз анрасҳәа, убри аухатцәкьа, ҽык зцакыз аҽуардын ҳаманы, хҩык абаҳақәеи аҽагақәеи аашьтыхны, атцых агәы анааиҩнашоз, бнала мацара ҳдәыцәлеит. Ула атцәыршы тақызар иубомызт, иҟәар-цссон.

Сергеи дахьышьтаз ҳанааи, дшынышьтасцаз, ашьаб еицш дышьтан. Даашьтыхны аҽуардын днақәаҳцеит. Убри ашьтахь ладагьы-ҩадагьы цкьа ҳнацш-аацшит, ҳзырҩоит, аха тынчран. Ҳара иаадыруан ҳаҕацәа ахьыҡаз шыхараз. Аха иудыруазеи, аҵсы азәы дибаны, азәыр дааиуазар ҳәа ихаҩозар. Уи аҟынтә, сажәа сацыҩлеит, аха Сергеи иҟынзатцәкьа ҳназааанза аҵшыхәҩы ддәыцәаҳцеит. Зехьыңцьара штынчраз, шәарҭак шыҡамыз цкьа агәра анаага ауп иара иахьцәкьа ҳаннеи. Макьана дыцхаза акәын дшыҡаз ахәашабга. Ашьшьыҳәа дҳаманы амҩа ҳныкәлеит. Ашара акыр шагыз ҳаait Сергеи изкәатыц ахьылаҳхыз. Уи изкәатыц ҳара ҳаҵсцәа анышә иахьамадаз иаҳзыҡамцеит. Уахьцәкьа ицәыргара акы еицшымкәан ишәарҭан аҟынтә, рацәак ҳаҵсыжракәа ирцәыхарамкәа, абна атцыхәаҽы, рацхьатәи амра ашәахәа игәы иахьныкәыҷҷоз, шьыжьи-хәылбыехеи аҵсаатә рашәабжь иахьынеихырҳәаалоз, иара изгәакьаз аурыс дгьыл аҽы изкәатыц ылаҳхит. Ҧшьҩык-хәҩык ҳнеихагылан, иххаза ипстгагаз ацәашьы цшза изаҳаркит. Уахь иҟоу далхымзарц, амаалыкь итәарта иаргьы итәартахарц, иаргьы ипсшьартахарц аныҳәацхьыз наишьтаҳәаны, инаизхтәаланы лаҕырзыла ҳнеицырцгәышьеит. Сергеи анышә дахьамадоу иаарласны уаргьы иусырбоит, Ҳараз. Уи сара сынарцә гәашә сынталааанза дысхасырштраны сыҡазам! – лҳәан, лылахьи-лыцьымшьи аалзатәит.

Акыраамта ҽымтзакәа ҳтәан. Нас:

– Ушьта ҳдәыцәлар ҟалоит, цшзала! – лҳәеит Светлана, ҩацхьа лхы-лҽы налхалашан.

– Сабабго, Светлана? – сҳәеит.

Светлана аҟыр-ҟырҳәа дааччеит: «Ушәама, Ҳараз?

Аҳаҳаи акы уацәымшәан. Сара сахьыкоу уаргьы укоуп! – лҳәан, снапы кны сҩалыргылеит. Нас иаа-лыркьаны: – Уаагыл, уаагыл, ушьапы шухьуаз сызгәаамыгзазеит. Ари аиха иску заазгазгьы схашҭит. Уажәыцәкьа!» – лҳәан, ишылашьцазгьы быца шьапыцциаа шәпак аацылкан, уаҳа зҭахымыз лаба ҭәҭәак ааслыркит.

Сара оумашәа дбаны слыхәаацшуан абри аҧхәыс. Ус сахьлыхәаацшуаз, аацынтәи ашәҭыц еицш дыццшзан. Аацынтәи ашәҭыц еицш, абыржәымзар-абыржәы дынҽшәаны дынкашәап угәахәрын. Абри, аихакьара, анышә ажра акәым, аҧшалас дноуҭар даашьтнацаап, мамзар хаца уск лылазоит-егьиуеит ҳәа азәгьы игәы иаанагомызт. Аха сара дызлазбаз, дызлеилыскааз ала, ианаҭахыз иахьаҭахыз хаца ҭкьак диҩызан. Зака дразыз, зака дтатаз акара, алакҭакны дноугар, убриакара дыцәгьан. Аха лара лхы инаркны лшьапакынза илнаалоз аччара, ахаара, аҧшқарахра акәын. Амала, лара, уаҩы ибартә икан аамҭа дшарҧьаацьахьаз, дшеицанакхьаз. Лара илказшьахәрамыз ахаҭамцҳәысра лхыцәахьан.

– Иҭабуп, Светлана еҳәшьара сзыбуит! – сҳәан, алаба аалымысхын инасыцасыргылеит. – Светлана, анҭ сҧьабаа зду скәыкәбаақәа аанҳажьуама? – сҳәан, сааччеит.

– Иабакоу укәыкәбаақәа, Ҳараз? – лҳәан, даасыхәацшит.

– Иахьа бареи сареи ҳаиқәшәааныа исыкәшәахьан, абан схылцажә иҭаҭаны иахьышьҭоу! – сҳәан, сагьынахыччеит.

– Уара ухала икоуцаз, уара уҧьабаа ала иааурыхыз, иуцшааз зегьы реиҳа агьама амоуп, зегь реиҳа ихааап. Ишцыкәу ишышьҭаҳамхуа! – лҳәан, скәыкәбаақәа зҭаз схылца аашьҭылхит. Нас сарҧа сыжәҩа днаҭагылан, ашышьыхәа слыманы лҿыналхеит.

Шәи-шәи ҳаатгыло, шәымҭақәак сыцс сырго, слыманы даауан. Ҳшааиуаз, зынза схы-сгәы еилацсо саналага, саазвалахьаз, ицыҩрны икажьыз аҧьажә

сыжәԥахыр надԥаны саатгылеит. Ишызбоз сыблахаԥ неилагьыжьын, ихышәашәаза аԥхзы аасыԥәнатәеит. Аха ес-иныќасԥалакгьы исыхьыз Светлана илсмырдырырԥ стаххеит. Аха ани, аԥыс ашьапы ахьыԥԥәаз харантәи избартаз, ари лызгәамто дыќазма:

– Ҳараз, ухы хырлымкәа иубома? – лҳәеит Светлана днасыдҳәаԥалан. – Укәыкәбаақәагьы рыфаха умазеит, зынза умлашьзозар ќалап! – лҳәан, ашышьыҳәа аԥьажә амахә снықәлыртәеит.

Уажәрааныа исызгәамтацыз, лԥыԥра итакны илкыз еилаҳәарақәак аацәырылгеит. Иаразнак иаалыртлан, мгьалынгьы мгьалымкәа, чангьы ичамкәа: «Абри ухы нахыԥхьал, угәы хәыҷык иадамзаргьы иааннакылап!» – лҳәан, сак ааслыркит.

Саԥәыԥхашьеит, аиаша уасҳәап, аха хәыҷык саалакԥакзаргьы, сыемырххаԥәакәа иаалымысхит. Уаҳагьы ажәак мҳәазакәа иааслыркыз «сымгьалсагьы» сфеит. Азәы иԥәгьа изап, излыхыз ҳәа егьсзымдрит, аха оумашәа ихаан.

– Ҭабуп, бхәи-бҽи еигымхааит, Светлана, зегьы-зегьы рзыҳәан итабуп, анԥәа ибԥәимырзааит. Баргьы саргьы иахьа гәыҷырта ҳамазам! – сҳәан, саагәыԥшаахыԥшааит.

– Угәы коумыжьын, Ҳараз, ишыдыдуа ақәа ауам. Уаԥәгьы ҳара ҳамышгьы еилгахра иќоуп. Ҳара ҳамԥаду аҽгьы шәаҳәабжьык анымԥырԥ ќалазом, уи агәра ганы сыќоуп. Иахьатәи ҳгәаќрақәа зегьы рышьтамта ызны, ҳгәалашәара заԥәык аҽы ииаанхо иќалахра иќоуп! – лҳәан, лоура-зоуроу днеихалашеит. – Ҳара иахьатәи ала агәҽыгьха ҳамазам, баша шәымтакгьы аамта арзха ҳамазам! – ҳәагьы нацылԥеит аԥыхәтәан.

Абна аԥыхәа аанԥәан, акаршәра алашьцара иналызбааит. Ихбыл-ҽбылны радла еилагылаз аԥнқәа ирхагылаз аԥлақәа рыда, ари акаршәра еиххәа-еитҳәа,

имашәырынгьы ҵла заҵәыкгьы ыҟәубаауамызт. Аҵәылашьца илашьцан.

– Анцәа имчала ҳаибга-ҳазоыда ҳааит. Ее, абни алашьцара иалубаауа аоны ауп сара иахьа лоаҵәк ахьыоасышьҭуа. Сааигәа-сигәа инхоит азәык-оыцьак, аха урҭгьы ҭакәажәҵәоуп, ҭаҳмадҵәоуп. Егьырҭ зегьы абри ҳәаа змазам абнара иамоуп, ипартизанҵәоуп. Урҭи ҳара шьоуки ҳаимадоуп. Урҭ зегьы зҽу наҟ-наҟ ҽилукаараны уҟоуп! – лҳәан, гәашә хәыцык днадгылт. Уи агәашә даҷ ссала ҽилаҵаны иҟан. Данааха, зынза абжьы мыргазакәа ашьшьыҳәа иаатит. Џьаргьы лашарак ыҟазамызт. Убриаҟара ҭынчран абыржәы азәы даахәыцкьап угәахәрын.

Светлана аоны ашә ашьшьыҳәа иаалыртит: «Уонал, Ҳараз! – лҳәеит лыбжьы ныҵакзаны. Нас сыжәоахыр днаҵагылан, ашәхымс снахылган. – Ушьҭа ҳамҭак уаангыл! – лҳәан, днаспырҵын алашьцара дналалеит. Аха абри сымҳәаҵкәа, иҭааза ҵәашьык лыманы даасыдгылт. Еихагылак иҟаз нышәтә оны шьҭасакьа хәыцык ашәхымс сынхыҵит. Саанаҵш-ааҵшит. Аоныр-гәы, еиоырҵаны иҵәны иҟаҵаз аҕәы жәпаҟәа рыла ихҕәын. Аҭзамцкәа цкьа санааркыдыцшыла ауп, раҵхьаҵәкьа сышоашьаз аныздырыз. Аоны аҵаа-ҵла иалхыз ақыдкәа рыла еихасан. Уи ҳара ҳҷы аҧьаргәал оны ҳәа иашьҭоуп. Убри аҧьаргәал оны ақыдкәа ахьеихасаз, ақди-ақди рыбжьара, аупҵәа асахьа змаз бамба еиқәаҵәала ибжьаҵаны иҟаҵан. Уҵсы онахон, убриаҟара иҵхан аоныцка. Егьырахь қьырмыт шкәа-кәала еибытаз аплита акәакь икҷаҟаҵан. Гәыдкылак аҵаа-ҵла амҷы ршьшьаны аплита ахаҷы икаҵсан. Ажәытәтәи ҳҵәарҭаҕәкәа угәалазыршәоз, убригьы ҭәыла еидсаланы иҟаҵаз, еихык-еицык о-ҵәарҭаҕә кьаҷкәак кҷан. Згәы кыдгылахьаз стол гьежьык аоны агәҭа игылан. Убри астол иадгылан ныцәла зтәарҭа цаны иҟаҵаз ҵшьдес кәардәк. Убыртгьы акырза иныкәсхьаз иҵәыхә-

цәыцәахахьаз. Ҳанынысԝнала инаркны, зынза зыблақәа аартны иҳахәамцшыз цгәыграк аплита ахы иқәтәан. Аха зныкыршәа иаалбаан, сшьапқәа ина-рытцаҳәит. Саргьы сгәы иамузт, сеыларкәны ахы аасшьышьит. «Уаҳа ауада амазамишь?» – аасгәахәит. Аха абри ацыхәала агәыԝ-ҿыԝха сымтакәа:

– Ушьта арахь усышьталаны, ашьшьыҳәа ууаила! – лҳәан, Светлана сацхьа дгыланы лҷыналхеит. Зынза абра ашә ҿоуп ҳәа сгәы иахьаанамгазоз, ашьтахьтәи аԝны атзамц агәтацәкьа иалакацаз агәтәышә ачараҳәа иаалыртит. Смахәар аалкын, ашьшьыҳәа ҳныԝналеит.

Ҳзыԝналаз ауадагьы еихых-еицыхк акәзамызт. Аихатәы каруатқәа ԝба ԝнагылан. Аха аихатәы каруат ззумҳәара иқоузеи, аура-зоуроу ажьакца аҷхысхьан. Аха зегьы акакәын каруатқәан, уаԝ дыкәиартә иқан. Акәакь аҷы саркьа дук кҷагылан. Иара акыр шыкәсақәа зымч зшәахьаз акакәын, аха агәы мшаенеицш, зыжь иацәацас итасан. Усахьахәра иааԥьоушьартә ицкьаны иунарбон. Иара зтасаз изакә ԥлажәлаз, излыхыз сыздырамызт, аха избон ҳау уҳәартә ацыц ишырфахьаз. Ԝ-лампак ицыр-цыруа ирыцкьаны алаанда иқәгылан. Ахгәра ацхьа уахьааԝналоз, азал аҷы еицш, ғәы-еиԝырцала ихгәын. Аха уаԝы игәы иаахәартә еицш, ицкьаны ицссан, еилырган. Абракагьы жәытәзатәи стол гьыжь хәыҷык ауада агәтацәкьа игылан. Убри астол иадгылаз акәардә даахан:

– Ушьта ҳамтак абра ууатәа, сара шәымтақәак сеитаноуцырцуеит! – лҳәан, даахынҳәны дцеит Светлана.

Сара ҳамтак ҿымтзакәа астол сахатәан. Сҷаԥ-хьацәкьа икыдын Светланеи лара илыдтәалаз ҷкәынаки. «Абра илыдтәалоу лхаца иакәгәышьазар kалап!» ҳәа аасхәыцит. Уахьихәацшуаз ԝажәихәбака шыкәса дреиҳамызт. Ашьеи ахши еилеитәон. Ихахәы наҳаракны ицырффаны аԝада иқәҳәаны иқан. Ларгьы лыхцәцарақәа кахәхәа-

кахәхәа лыԥ-гәыцҳәык рыбжьара ирыхчынган. Абарҭ аарцәы еибамбар, уеизгьы-уеизгьы нарцәы еибамбар ƙаломызт ҳәа угәы иаанагарын. «Аԥыстаа ихы-иԥсы ифааит иааихимбаар шԥамуи!» – сҳәеит гәаныла, сгәы ина-лырсзаны.

Астол иаркны иқәгылаз алампа абла ҭаауан. Уаха ԥьара рыцҳарак, гәырԥак ыƙоуп, лаҵырзык каҭәоит ҳәа угәы иаанагарымызт. Убриаƙара зехьыԥьара тынчрацәан. Шәымҭақәак схы-сыԥсы сеизаны дунеи ҽыцзак сықәнагалан сышхәыцуаз, Светлана дааԥналеит.

Исҳәара сзымдыруа сгачамкны саанхеит. Уажә иааԥналаз Светлана лакәзамызт. Уажәрааныа еиқәыртәаны лхы ашьҭахь иртәаны илымаз лыхцәцарақәа уажәы ҽыц иҳәаны алаԥшԥәгьа ила ацәизартә, икахәхәа-кахәхәа лгәы иқәкәашоз лгәыцҳәқәа иргәы-ԥаҳәҳәан. Асадаԥ ҳәынтәра еиԥш иҭыцхоз лыбла разқәа ԥсеилаԥаган. Лыԥкы лас жәԥангәԥштәала лыгәчама зыршәарақәа еиҳагьы иблахкыганатәуан. Имсыр қьаадшыз лгәы аƙәашра иԥагылаз лгәыцҳәы хыр-ԥашәақәа ҭыԥны иԥарашәа, лбырфын ԥкы иҭазсон. Лхы-лҽы лхарлашаны данаачча, иааихлырцхьаз лыԥи-лышәи рыдшԥсараха, маԥәыс еимƙьараны инауҽахысуан.

Стәан сара ҽымҭзакәа, сылаԥш аалхмыршәазакәа слыхәаԥшуан. Ларгьы лыччаԥшь лҽықәырхх, аамҭаԥқәак дгыланы сылақәа дырхыԥшылон. Гәаныла, ԥнытƙала ҳԥыԥьагьы ҳшеилибакааз ларгьы илдырит, саргьы издырит. Аха ƙазшьалагьы хымԥаԥгашьалагьы, иҳанхмырԥшзеит. Нас нахьхьи, ҳгәаԥахь ԥьара мԥабзк ԥытцхахазаргьы иԥәыргамкәа ҳсааххәынҷеит. Ажәак мҳәазакәа ҳаиҽаԥшуан ҳԥыԥьагьы. Аԥыхәтәан Светлана саазыруалуашаз сԥәанырра нарха амҭакәа, мчыла сгәаԥа ишынҭысшьыз ангәалҭа:

– Адаҵьгьы хәԥыш аамҭак амоуп, Ҳараз! Уареи сареи ҳаиқәшәара аҳаҭыр азы, шәымҭақәак ирыдамзаргьы,

акьатара иаҿу ҳгәалакара, алахҿыхра хынсырҳәырц ҭаххеит. Егьоумҳәан, ҳазлеиқәшәаз аамта шыхьантоугьы, иахьа сара Кавказнтәи асас дахь устоуп. Хәыҷзак иадамзаргьы ҳаиқәшәара агьама амазарц, иҵшзазарц ҭаххеит. Убри азын ауп уаха исцәызхьаз сҿара амышқәагьы, аамтацқәак ракәзаргьы ихын-сырҳәырц зыстаххаз.

Абри атцкы исшәу смахәар нкылсымдеижьтеи ҩышықәса нтакәкәа иаанҵәеит. Ҩышықәса ҵуеит сгәырҩеи сареи цәимҵи реиҵш ҳаицрыхоижьтеи. Абри атцкгьы уара уаҳатыр азыҳәан исшәыстцеит. Амала, исыздырам уара иугәацхоу, иугәамцхоу! – лҳәан, даанапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷит Светлана.

Сара сцәанырра сазаны сахьтәаз убас цәалашәара цхак гәыкы-цәыкуа схы инаркны сшьапаҟынза инас-гәылсит, ажәак мҳәазакәа сҩагылаы еҳәшьак леиҵш Светлана днасгәыдыҳәҳәаланы даагәыдыскылап ҳәа инақәскит, аха сгәаҳәара сагәылахан, иаалырҟьаны инасхыцәаз сцәанырра сахәаҿзошәа анызба:

– Оумашәацәкьа исгәацхоит, Светлана быцкы, цшзала ибырхаait! Итабуп, быцшзареи быразреи рзыҳәан! – сҳәан, сҩагылан, асеиҵш ишкәакәаз лнацәкьара кахәхәақәа сымпыцазытыр ҳәа сшәозшәа, лнапы аашьтысхын снагәзит.

«Абзиабареи агәацхареи егьа гәырҩацәгьа, егьа мцабз еишьылкkара ирылоуршәыргьы имбылзозаап. Адунеии ахратн рыбжьара мацәхарҟәарак ада набжьамкәа, анарцә ахышә инылагылахьоу ауаҩытәыҩса игәыҷра ицәызмырзуа абзиабара мцахә азҳа! Уара иуиааиуа хьаа цәгьагьы ыҟам, аҵсра хьшәашәагьы уара уҟны имчыдоуп!» – абарҭ сцәала-шәарақәа ирхылцыз ажәақәа сгәаца инҭысҳәааит.

Иараби, ус акәымзар, ацәанырра зегьы иры-миааиуазар, уажәы абри ацәанырреи, абзиабареи ртәы азхәыцха, алацәажәаха ҳамоума, ҳаҭеиҭа, уажәы

ма ушьҭан аума ҳлахьынца анҳаижьо ҳәа ҳанцшу. Аха иҟоуп адоуҳаи аҧсҭазаареи ирхылцыз акы, уи злаҟоу, ишыҟоу, иахьынтәааз, иамчу атәы еиҭаҳәашьа-еиҭапсашьа змам, ашәцаҧхак, ашәчыцкьмаҷьак иртацаҧхоу, аартышьа, цәыргашьа змазам мазак. Уи аеҧыхәшә еицш абзиабара иацгылаз, цсра-зра зҟәым, еицамкуа, адунеи иаҟәлахо цәаныррроуп. Уи ус шакә-цәкьоу сацәымҩашьо абыржәыцәкьа агәра згеит.

– Иухәыцуазеи, Ҳараз, ублаҟәа умч мырхакәа, ухҭыс сахьаҟәа ирылахазеитеи? Аҧхьан исҳәан еицш, уахатәи аҧых иҟьаҟьаза иаашааназа, акәтаҧ цымезакәа уаргьы саргьы иҳакәшоит. Адунеи ахи-аҧыхәеи гәырҩагәырчык ашьҭамҭагьы ыҟазам. Иааҳакәыршаны аурыс дгьыл агәы кылызжәо анемецҷәа рмагәқәа рышьтыбжьгьы ҳаҳазом. Иааҳакәыршаны аҩнқәа ирыкә-цәишо амцабзқәагьы ҳазгәаҭазом. Ее, дубома, сшы-хәычҳаз схы-сыцсы зыстаз, зыпстазаара цшаласцас иниасыз. Жәамыш реиҳа иаргьы саргьы аҧстазаара изаламычҷаз, изаламгәыргьаз, зҟазшьеи, зыцшзареи сынарцә гәашә иҭазгало, рацхьатәи сыбзиабара дахькыду. Уаха шааназа убригьы дысхасыршҭуеит, убригьы сихьцәуом. Ус анакәха, уааи ҳамхәыцып ҳамҭак. Уажәы зегьы рацхьа игылоу уара уоуп. Уара амла ғәғәала уакуеит. Абри, акәты иалшаз акәтаҧ ауп! – лҳәан, ача еиқәаҧәа ирцаҩазаны илыххыз асақәа амсатә саан инапцаланы сацхьа иаақәлыргылеит. Цшь-картошк жәны ирыцкьаны инавалыцсеит. Нас наша рцәқәак асаан инанылыцсалеит. Литра бжак ауатка аақәлыргылеит.

– Ушьҭан, ҳамҭак ашьҭахь, ачаигьы сыршуеит, сшубақәо сыҟазам. Кәтаҧк хәҩык ирыззырхо среиуоуп, аҩыза, Ҳараз! – лҳәан, илгәарцханы даачеит. – Уажәы ромкак-ромкак ауатка аанаҳкылап! – лҳәан, лацхьа иртәны иқәгылаз ахпыҷ хәычы аашьҭылхит: – Абри аҧәца шьҭысхуеит, аибашьраҿы иҭахаз, зыкәра иахьымзаз

ҳаҧкәынцәа рзыҳәан, иаарласны ҳиааира азыҳәан! – лаҵәца сышҟа ианаалырхха, иналнысҟьеит.

– Жәлар ирыхәо анцәа иҟаиҵааит. Зегьы ҳаззыцшу ҳиааира ааигәахааит! – сҳәан, саҵәца ымжәкәа Светлана саалзыцшит. Нас уаҳа ажәак мҳәазакәа, ллакә блақәа ршәахәа снытцылган, лаҵәца хәычы еиҭа насынҟьаны инҭыркәкәаны иныҟәлыргылеит. Саргьы аарла сшьапы сшыҟәгылазгьы саҵәца зжәит.

– Аҳы ушьҭа уаҳа сцәажәазом какалк укааныа! – лҳәан, аҭамзара наҵцаны дындәылтцит.

Сара еимҟьарак шаазбаз иаразнак акрыфара салагеит. Исымцагылаз ахәычы сеигзаны ишынх-србкаауаз, Светланагьы даақналеит. Уи чахы еиқәаҵәак абжа лкын.

– Абри, анцәа илыцха лоуртә, Настиа ҳәа сгәыла, зыҟәрахь инеихьоу цҳәыс быргк, асас ушыстаз анласҳәа, абри ачахыбжа сылтеит. Лареи сареи абра ааида ҳаб-жьоуп! – лҳәан, лчахы бжа аалыххын, асаан инанылыцсалеит. – Акәыкәбаақәа уаҵәазы ихиахоит. Уаха абри ахь-мыхь уеалоугзагәышьароуп! – лҳәан, лоура-зоуроу днеихалашеит. – Настиа ҳәа сызҙу хҩык лычқәынцәа аибашьра ицеит. Реиҳабы Сталинград ахақәиҵтәразы дҭахагәышьеит. Агәыбжьанытә хәымыз рышьҭахь, аҵыхәтәантәи ишәкәы ааит. Убринахыс уаҳа ихабарк ҳәа ƙамлазеит. Аицыбза абра Брианскҭәи абнақәа рҿы апартизанцәа дрылоуп. Мызкахьы знык, еимҟьарак шааибаз даадыххыланы иан лыпсы ҭоу-иҭаму еилкааны дцагәышьоит. Иара убри иоуп саргьы апартизанцәа сырзырдырыз, – лҳәеит Светлана.

– Нас, бара апартизанцәа аус рыцыбуама, Светлана? – сҳәан, слызцааит.

– Ааи, цшыхҩык иаҳасабала ари аҩа дызху ақытаҿы сыкоуп. Ҳараз, сара ҭоуба сҳәахьеит, ари амаза азәгьы илымҳаҿы ишнасымго ҳәа, аха уара угәра ганы иуҵасымкит. Убри инахыншьаланы иудыруазар стахуп

сара сышмедеҳәшьоу. Уиоуп сара занаатс исымазоугьы.

– Иҭабуп сыгәра ахьыбгаз азы! – сҳәеит иааркьаҽзаны. Аҧыхәтәан ауп Светлана ианласҳәаз, сара ари абна сылазгалаз ахҭыс атәы. Иласҳәеит имзакәа, аргамаду шьра ҳшыргоз. Иласҳәеит уи азыҳәан сшәаны, мамзаргьы ахеиқәырхаразы, сԝызцәа кажьны адәыҷба аҟынтәи сышмыцаз. Илцәысымзеит анемеццәа ркомандаҟаҷара исырҭаз адҵагьы зеиҵшраз. Иласҳәеит Мысеи сареи ҳаизыҟазаашьеи, иахьа иара дшыпсахыԝохази аҭоурых атәы. Апартизанцәеи сареи ҳаимадахар шыстахыз Светлана иналгәықәсшьыр стахын, аха лаҳәара сзыгәаҧьуамызт. Исыздыруамызт лара апартизанцәа дрымадазу, дрымадамзу. Уажәы уи атәы лара лхала ианылҳәа, апартизанцәа дышрымадаҵәкьаз игәԝарамкәа агәра анызга, снахыкәша-аахыкәшо акәымкәа:

– Светлана, иахьазы бара баҟара исзааигәоу араҟа азәгьы дсымазам. Бара багьсаҳәшьоуп, багьсашьоуп, багьсԝыза гәакьоуп. Ишыббо зехьыңьара сымԝақәа куп. Уаҳа даеа хырхарҭак сымазам. Бгәы ишҵаанаго нас, апартизанцәеи сареи ҳаибардырра былшап бгәахәуама? – сҳәан, сгәы нҭыҷҧьааны слызҵаait.

– Ҳараз, уи уара иуҳәаанзагьы сазхәыцхьан. Саргьы избоит убри ада уаҳа даеа мԝак шыҟам. Сгәы иаанагоит, уара уԝыза гәыла-шьамхыла иҷәгәоу, зуаажәлари зыцсадгьыли бзиа избо, ргәыргьареи ргәаҟреи ирылахәу, дәныҟалагьы ԝныцҟалагьы ицқьоу иццшзоу ауаԝы маҧ ицәыркрым ҳәа. Сара уи аус азыҳәан исылшо шухысымбааура агәра усыргоит! – лҳәеит Светлана сыхәда днахалакьын. – Уи аус аицхаразы аамҭа маҷзаны иҳамоуп, ирласны изхазгылатәу акоуп. Уи азыҳәан угәы рҭынч, исылшо зегьы уара иухыбаахом! – ҳәагьы еиҭа нацылҵеит.

– Ауаԝы ҷасгьы ҭынхасгьы имоу ауаԝ иоуп. Убри анаԝыс, иҟоуп алахьынцагьы, аманшәаларагьы. Бареи сареи ҳаиқәымшәар сара сынасыц акәараԝа илашәар ҟалон.

Бара, Светлана, сыцсгьы слахьынцагьы брацшәмахеит. Сара исыздырам заҟа мшы, заҟа аацынра сырцыларанӧ сыҟоу. Амала, издыруеит бара исыбуз абзиара, сынарцә гәашә ишҭазгало. Бара сынасыц бацшәмазтәыз, зегь зымчу анцәа ду сикәыхшоуп! – сҳәан, сԥагылан, исзааигәазаны итәаз Светлана лнапы азқәа сеиҭанагәзит.

Лара изаҟаразаалак ажәак лыхәлымшәеит. Ԥ-лаҵырзык лыблақәа инархышәшәаз, лзамԥа иныкәкәраан рҽаархеит. Лара дтәаны дсыхәацшуан лыблақәа неихмырсыҵъзакәа. Нас ашьшьыхәа дԥагылан, дааин сацхьацәкьа днатәеит.

– Сатоумцан, Ҳараз! – лҳәан, лхы ааганы сгәы инадылцеит. Иаразнак афымца насгәылсызшәа сцәа сынтрыхьҭшьааит. Лхыцәхәыцқәа сзамԥа иахьныкәҳәҳәыз цәанырра еиҭаҳәатәык ирԥышьыгаха сынзаакәкәалеит. Уажәазы хыхь – ажәԥан, цаҟа – адгьыл егьызбазомызт. Сыцсеивгара ашьҭыбжь, сзыртаслымыз сцәанырра сцәызшәахнатәыр ҳәа сшәон. «Ҳаи, ҳаи, иахьакәым ала анцәа сумырԥашьан!» – абри сгәаца инҭысҳәааит. Рацхьа инхышхыцәаз сцәалашәарагьы аҽааиқәнакит. Лхахәы иалакны искыз снацә-кьарақәагьы ацырҵы нархьысызшәа саарыхеит. Абри аамҭазы Светланагьы лылабжыш лҽаҳәҳәы исгәыцаҳәҳәаны илкыз лыхгьы дааԥахеит. Агәырԥа хьанҭа зхыз лыблақәа насыдырхаланы дсыхәацшуан. Нас лыблақәа аас-ҟәылхын, аҭзамц аҽы икнаҳаз лхаца ипатрет лыблақәа надлырхалеит. Сарма напы илкыз лшьышьуан, илшьышьуан. «Рыцха лхаца игәырԥа схылгагәышьоит!» – сҳәеит, адунеи азна даарыцхасшьан. Нас зныкыршәа:

– Ҳараз, сымыш! Сцәа-сжьы цәуеит, уарамыжда. Есуаха гәырԥала ихала заҵәык ҳаҵоу ацшьҭзамцк дрыбжьахааит. Есуаха ухы-уԥсы аҟара бзиа иубоз уҩыза гәакьа иблақәа урхыцшыло, арахь иареи уареи адамра хьшәашәа шәыбжьаны, ибаԥ-ишаԥ ахьамадоу ахьакәу узымдыруа, ацсы гәырԥеи, абза гәырԥеи рыбжьара уаныбжьахалак, ахгара даара иуадаԥуп! – лҳәан, ҳамҭак

снапгьы ааумышьҭзакәа иҳашҳаҭәарахаз алакә ҭыцҳа леицш днышьхныцсылеит.

Стәан саргьы, саацысыр дгьыли-жәԥани насхаҕәасар ҳәа сшәозшәа.

– Урҭ зегьы бзиоуп, еилкааун. Изхьоу-ицсхьоу ауаԥы дизыргылом. Аԥсҭазаара цҭазаароуп иара атәы ҟанаҵоит. Ари аԥсабара иазакәануп. Азә диуеит, даеазә дыцсуеит. Азәы иқәра афаха иеиразоит, егьи дыкәра-хьымзахоит! – лҳәан, агәырқьҳәа лгәы дынҭаҕызит Светлана.

– Светлана, бара анцәа дхабҵома? – сҳәеит иаалырҟьаны.

– Ааи, анцәа дышцахасымҵо, дхасҵоит! – лҳәеит, даамкәанызаназакәа.

– Аҳалалра адоуҳа ацума? – сеиҭаналазҵааит.

– Уеизгьы-уеизгьы, Ҳараз! Аҳалалреи аразреи, ацқьареи рҳақи рдоуҳаи дууп. Урҭ иранажьхои, ирынцои ҵԥа амазам! – лҳәеит гәык-цсыкала.

– Нас ус акәзар бара быцшәма Володиа макьана иижәша азыхь ахы ыцнамхзацызт. Иара иаҟарагьы иразыдаз, ицқьадаз. Нас ауаатәыԥса ирхылаҵшхәу абри аеҵәыш еицш ицқьа-шәқьаза иныцхахаз, гәнаҳарак зыхәда иқәзымҵацыз арцыс, абас заацәа анцәа дзи-хыццакызеи? – сызҵаарақәа инарышьҭасырххит.

– Уара анцәа дхоумҵазои, Ҳараз? – лҳәеит Светлана.

– Сара саагылазаргьы анцәа дхасҵоит! – сҳәеит.

– Анцәа ишәкәы абиблиа ҳәа изышьҭоу уаҵхьа-хьоума? – деиҭанасазҵааит.

– Мап, самыцхьазац! Аха иану агәра зғоит, акыкԥобак иаҳәогьы здыруеит! – сҳәеит, уи анцәа ишәкәы сахьамыцхьацыз аахьымзҭысшьан.

– Уи ашәкәы уаҵхьахьазар, асеицш иҟоу азҵаара уҭизомызт. Абиблиа иаҳәоит: «Адунеи аҿы гәнаҳа ҟамҵазакәа, зыцсҭазаара ажәразгази, гәнаҳа зыхәда иқәымкәа заа здунеи зыцсахыз ақәра хьымзеи ҷьанат ргылартахоит!» ҳәа. Абри гәнаҳала иҭәу адунеи лахьышәышә, аесиқәа, ацқьақәа аԥсабара ишатаху еицш,

анарцәгьы, ԥныцкалагьы дәныкалагьы ашьыжьтәи азаза еицш ицкьоу дыртахуп! – лхәан, абиблиа ианылхыз ажәа цшьақәа неишьтаргыланы инеиқәылцхьазеит. – Гәнаҳада заа здунеи зыцсахыз ақәра хьымза амаалыкь итәарта итәартахоит. Уи аганахьала Володиа изы сгәы тынчуп. Уи ахратахь амаалыкь итәарта шитәартахо агәра ганы сыкоуп. Уахьгьы аееиқәа роуп иртаху. Ахәымга арахь дшыр-тахым еицш, уахьгьы дыртахзам! – лхәан, Светлана дԥагылан, лылахьи-лыцьымшьи аалзатәын, ҳазшаз днаиеихырхәан, лкьышәқәа мазажәақәак ныкәхәацәо даагьыжьит.

– Аҳа, ушьта ҳазлацәажәақәо зегьы ааныжьны ушьапахьы ҳаиасыроуп. Аплита иақәгылаз азгьы шит. Ауаԥытәыԥса аума данақәшәалак, аума избыроуп. Аибашьра иалагеижьтеи, иудыруазеи иахьыстаххо сҳәан, хәшәтәыга ҳаскьын ҳәа сан ислырбахьаз зегьы ракака ыцхны ицәахны исымоуп. Убырт ирылоуп ахәра ргъага адац. Исымоуп иара убас аԥцәареи, атцареи, акәакәареи зхәышәтәуа аҳаскьынқәагьы. Уажәы убырт ациаақәа рыбгьи рдацкәеи рԥаны исцәахыз, аплита иақәгылоу азы зтоу аведра итацсаны ихасыршит. Ушьта хәычык ахцсыхь анцалак, ушьапы заргыланы иаҳкәиоит. Уи ачрагьы ахьаагьы арсындоит. Ушьапы уеизгьы-уеизгьы ацкараажькара, мамзаргьы гәырк атахны иказам сара излазбо ала. Зны смедеҳәшьашәагьы сыкамзи сара ахәаша! – лхәан дԥагылеит.

Абыржәы акгьы иалаҳәазамкәа ахытькьара еицш сыбла иаахгылеит адәыгба ааныжьны саныцазтәи ашәымтақәа. Сыбла даахгылеит ишакәхалакгьы сызцырызгарц зтахыз Мыса. Сыбла иаахгылеит анемец фицарцәа диверсантра, чарҳәара Ацсныка сзышьтырц зтахыз.

Ҭахак снатомызт зцаарак: Мыса изитахыыз, уеизгьы-уеизгьы, диверсант-чарҳәаԥыс ҳацсадгьыл Ацсныка сдәыкәцара? Еиҳа изитахымхазеи сԥызцәа ахәаесырта

акамераҽы иахьыршьуаз срылаҵара. Сара ҭакс иҟасцоз акызаҵәык акәын: Мыса сара Аҧсныҟа сырзаашьҭыр, зегьы акакәын ҳара ҳтәқәа сшыркуаз, сшыбаандаԝыртәуаз идыруан. Сыҧсадгьыл ахәшьадра сахьазыразхаз, анемецҵәа рыдҵа анагзара сахьақәшаҳатхаз уҳәа, ҧсахԝык ишихәтаз ашьауҧа сыҟәырҵар шалшозгьы идыруан. Мыса идыруан, сара змилаҭи зуааҽәлари ираҷахаз ҳәа сыздыруаз сҟыҭеи сраиони ахи-аҵыхәеи зегьы ишрылаԝуаз. Аҵыхәтәан стахарагьы суааҽәлар сшырымҵәуоз. «Ала, ала ҧсышьа ауеит. Ҷьаҳаным ҭыҧхәрас анҵәа иитаait Ҳараз Мҟанба!» – шырҳәоз. Убри алагьы иареи сареи аханатәтәи ҳаиҷара ашьа кәапеила итон. Убри алагьы иара ихы зыригон, ихы ирыцкьон. Иԝбахаз: Мыса ахааназы ишьҭа ирзуан гәрыз-шашәаз. Иара анемецҵәа рҽы иҟаиҧоз, иара итәқәа инапала ишишьуаз, ишихәаеуаз атәы аҵыс иаҳәомызт, аҳәыхә иаҳәомызт. Урҭ зегьы ҵәахын быжьрабыжьҵәа, анемец дызхыз аурысцәа радгьыл аҽы. Дхынҳәуан иара иԝныҟа, заарах-ҳәаарахла еизигаз иҳамҭақәа рыла игәышҧы зегьы рыцхны.

«Иҧсы иманы дхынҳәит, рыцха, шьала икәабоу ҳамҭала игәы ԝычаны. Мышкызны иҷкәынра ихьза-заргьы, баба, иахьа иҧсадгьыли иуааҽәлари рыхь-чаразы аҕа диҽагыланы деибашьит. Усҟан импыцкьаз игазара шьала ишәеит!» – рҳәарын иуааҽәлар. «Анаҧ-шԝы дхыршәԝуп!» – абас ԝыстаарала, маҳагьарала дхәыцуан Мыса. Сара имԝа игәԝарамкәа сизаҧыргозар, ишьҭахьгьы иацхьагьы, ишьаарҵәыра мԝы ирыцкьон. Шаҳат даиоуамызт Мыса инапқәа иашьцәа ршьа иахьшыз.

– Абар, ушьапы ахәшәгьы ахьаазгаз! – лҳәан, лведра ахҧсыхь ахҟьо илыманы дааԝналеит. Аведра наганы саҧхьаҵәкьа иналыргылан, анс-арс акәымкәа, исыхьуаз сшьапы аилыхра лҿазылкит Светлана. Аха иаразнак лнапы ааныскылеит.

– Икабымҵан, Светлана, уи сара сзын игәнаалам,

баргьы исызбатәашьом. Уеизгьы-уеизгьы схи-снапи еиқәхартә сыҟоуп, рацәак иҵшзам! – сҳәеит.

– Уажәы иҵшзоуи иҵшзами, иахәҭоуи иахәҭами раха ҳамазам. Уажәы уара ушьапы бзиаханы, уҩӷәаза ҧоызцәа урывагылар ауп уаргьы иуҭаху, саргьы иҭаху. Убри аҟынтә, суҳәоит ихьаам хьаас иҟоумҵарҵ азы! – лҳәан, ашьшьыҳәа маҵкьа-шьацкьа сшьапы наганы аведра инҭалыргылеит. – Алагьангьы ҳамамкәан акәзам, аха абри аиларш ушьамхаҟынза изаагыла-зароуп! – лҳәан, сшьапы дахзызааны иҿылызәзәааит.

Акыраамҭа сшьапы азы изаагылан. Лара дысцырымҵакәа дсыдтәалан. Аха ҿылҭзомызт. Лыблақәа кыдхаланы акы дазхәыцуан.

Акыраамҭа сшьапы азы изаагылан. Ушьҭа иаз-хазаргьы иазхеит анылгәахә, ииаҭылган аҟәардә лаҟә иныкәлыргылеит. Нас даалаган анарма шкәакәа уатка ҵьбарала ирцәаакны иакәлыршеит. Убри ахыхь акомпресс иазкыз ақьаад накәыршаны бамбала иҭалыҳәҳәеит. Аҵыхәтәан бинтла иҿаҳәаны даалгеит.

– Иҭабуп, Светлана, схьаақәа зегьы насхыцны ицазшәа збоит. Иашаҵәкьаны бара бнаҵәкьарақәа лакә наҵәкьарақәоуп! – сҳәеит гәык-цсыкала.

– Иусмырхьзеи? – лҳәеит Светлана исҳәаз, лгәы ишахәаз удырратәы.

– Зынзагьы исызгәамҭазеит. Убриаҟара ихаан бнапқәа. Ари ҿырцшзагас акәымкәа, гәык-цсыкала исҳәоит! – сҳәеит, исҳәаз агәра лгарҵ даара иҭахны.

– Макьана уахьцәкьа сымнеиц, аха сара смедицинатә еҳәшьоуп! Уиоуп сара аханатә аахысгьы занаатс исымоу. Снапы хаазаргьы цхашьаразам, иҿасҳәахьоу ахәцәа рацәаѳоуп. Иара абраҟагьы снап иану сыдҵа хада анаѳысгьы, иҟалалоит лассы-лассы ҳсалдатцәа рҿа-ҳәара ансыцәшәогьы. Убыртгьы, абыржә уара ишуҳәаз еицш, снапы ласуп, снапы хьанҭазам рҳәоит! – лҳәан, ччацшь лашак лқьышә иныкәлыршеит.

– Дареи бареи лассы-лассы шәеиқәшәалома? – дынҭысцааит.

– Абарҭ ахымыш абра аус азыҳәан саанхеит, акәымзар аиҳарак уахь сыҟоуп! – лҳәеит, рацәак лееартра лҭахцәамкәа. Рацәак ихарамзаргьы, ѡбаҟа саатҭ шьапыла иныҟәатәуп. Уи ацыхәала макьана уаҳа ҳмеицәажәап. Уара узцаарақәа зегьы рҭак инамыш-хәынгьы иуаҳараны уҟоуп. Уи амышгьы ушьҭа рацәак бжьам! – лҳәеит Светлана.

Инеишьтархху-неишьтархху, амацәыс еимҟьареиҵш, алашара ацых агәы неиѡнахуан. Рацхьашәа ҳара ҳкны имацәысуаз ҷыысшьеит. Аха ацых анаамацәыслак, инақәырццакны абзарбзанқәа рытҟьабжьы гон инахараны. Акыраамҭа еихсыҵуамызт ахысбыжьқәа. Апрожекторқәа ажәѡан агәы каххаа иҵдырлашаауан. «Уу, уу, уу!» ҳәа аҳаирпланқәа рыбжьы гон. «Абанҭ хымцада, абомба казыжьуа аҳаирпланқәа ракәзар ҟалап!» – сгәы сынҭацәажәеит. «Уу, уу, уу!» – аҳаирпланқәа рыбжьы ажәѡан алагон…

– Абарҭ зыбжьы уаҳауа аҳаирпланқәа ҳара ҳтәқәа роуп. Анцәа суҳәоит иурманшәаларҵ! Абанҭ абомба казыжьуа ҳаирпланқәоуп. Урҭ араҟа еиҳарак уахынла ауп аҩа иеихамѡақәеи, иҵьацҳаны зыѡноу аскладқәеи абомбақәа анрыҷәрыжьуа! – лҳәеит лгәы атра иҭам-гыло.

– Егьырҭ аистребителькәа уахынла имцырзои? – сҳәан, слызцааит Светлана.

– Уахынла машәыршәа иѡацхахалоит, аха рацәак реырҟьом! Ҽынла ауп аус аныруа. Абомба казыжьуа ҳҳаирпланқәа рҭыц аҿы инеиааныза, аҩа иистребителькәа рыхьзаны икармыжьырц азыҳәан, ҳара ҳаистреби-тельқәа рхацырны ирыхьчоит! – лҳәеит Светлана.

– Иаҳҳәап, ҳара ҳаистребителькәа шху аҩа иҳаирплан ласқәагьы халар ишцаҟало? – сеиҭацаахит.

– Усҟан ҳара ҳаистребителькәа абомба казыжьуа аҳаирпланқәа ааныжьны, аҩа иистребителькәа ирцы-

ланы, жәԥангәыла аибашьра иалагоит. Убри жәԥан-гәыла аибашьра ауп еиҳарак ҳара ҳаистребительԛәа зызкугьы! – лҳәан, ԥаԥхьа лхы сгәы инадԥаны аԥәуара дналагеит. Сара ԥәгьала исԥәымыԥхеит аиашә уасҳәап. Иаалырԥьаны абас лгәы зырԥшааз сзымдрызт, акыргьы саакәанызанит, аха ашьҭахь:

– Ибыхьи, Светлана? – сҳәан, слызԥаait.

– Сара стәгьы дԥырԥын, аистребитель дақәтәан! — уажәы иаҳа лхы лнапаҟны иааганы, лыԥшәма ипатрет ахьӄыдыз лылаԥш надлырхалеит. – Уи Гродно жәԥангәыла аибашьраҿы аҕа иҳаирпланқәа ԥба лаишьҭит, аха аԥыхәтәан сара стәы дзыԛәтәаз аистребительгьы ахы ақәшәеит. Аха зегьы акоуп, аҳаирплан аеродром аҟынза иааигеит. Аеродром аҿы иаништәоз аамҭазы ауп амца анаԥралаз! – ԥаԥхьа лылабжышқәа рҿаархеит. – Ушьҭа уаҳа сԥәуазом, уи азы агәра усыргоит, Ҳараз! Сԥәуазом избанзар, зыԥсадгьыли, зуаажәлари, аиашеи рзыҳәан иҭахаз уи дыԥсзам. Ахаанаҙы жәа-биԥарак мԥасыргьы иара дырхаанхоит. Убри аԥкыс еиҳау сара гәеиқәҳәалага сымазам! – лҳәан, лхы-лҿы аалыр-лахҿыхит.

– Ахшара дшәымазма, Светлана? – слызԥаait.

– Маи, уи анԥәа ҳахьимыгзагәышьеит! – лҳәеит ԥаԥхьа лылахь неиқәылԥан. – Уара уҭаԥәароума, Ҳараз? – лҳәан, лхы ԥышьҭыхны даасҿаԥшит.

– Ааи, сҭаԥәароуп, ԥшьԥык ахшара сымоуп! – сҳәеит.

– Уара насыԥ змоу уреиԍъуп, Ҳараз! Иухшаз ыҟоуп. Бзиа иубо, бзиа узбо аԥҳәыс дузыԥшуп. Ԥшзала шәеибабааит! Сара хыхь – ажәԥан, ԥаҟа – адгьыл, азәымзар азәгьы дсымазам. Сани саби анемеццәа иҭадырхахьеит. Сашьеи саҳәшьеи анемеццәа итҟәаны иргеит. Ирхабару, ирызыртоу, ирыԥсыртоу ҳәа акгьы сыздырзом! – лҳәеит дгәыԥшаа-хыԥшааua дахьтәаз.

Саргьы сызҭагылаз уаҩеимышхаран, аха Светлана

лааста сара стагылазаашьа хара-цьара еиԥьын. Сара стахаргьы исыхшаз аанхон, ран даанхон, урт абыдара рхьылыгзомызт, издыруан акынтә, уахьала сгәы тынчын, ҳаԥоу игәы шԥынчхара. Саб рыцҳа иқәра ифахьан, агәырҩа даражәхьан. Аха зегьы акакәын иҧсы ѳтшәааныза ахәыччәа амла иаиркуамызт, уигьы ҽеила издыруан.

Аҧых тынчымзаргьы акыр инеигәахьан. Закәыхи, арбаԥьқәа аки-сиҳәа инеиларцсап ҳәа указу. Аҧых зырзызоз ахысбыжьқәа ракәымзар, уаҳа зыпсы қәацоз уахатәи аҧых акы абжьы уаҳауамызт.

– Ушьта ҳахқәа нықәахцаргьы цәгьам. Аҧых акыр инаскьахьеит. Уахатәи уцхьара абри ауадаҽы икасцоит. Уҽизгьы-уҽизгьы иҳақәларыда. Анцәа иҧьышьаны уара ушьта дырхартә еиҧш атагылазаашьа рмоуит. Ушьта дырхазтгьы уажәшьта егьараан алақәа ҳарҽартцахьазаарын. Уаҧәы, цшзала уара утып цака аподвал аҽы акәхоит. Ухала уоуп, Ҳараз, уаҧәы araka иаанхо. Сара ашара инамакны сѳызцәа рахь сцоит. Уаҧәы иусырбоит уцарта ууарта зегьы. Ант алақәа азә даакы-дгыларгьы, дара урбааныза заа уара иубартахоит. Иаразнак цака уҽыцәахыртаҽы уҽыныцхьоукуеит. Уи зеиҧш kамло егьыkам ҳәоуп ишысҳәо. Абжьарак, ара иаахьеит, ицахьеит, ргәы сыкәҽыгъхьеит. Ушьта уаҳа, рынцәара kамлозар, азәгьы дымѳахыцрым ҳәа сыkоуп. Уажәы, аа, абри акаруат исымоу иреиԥьу ауп, абра ушьтасцоит. Умшәан, саргьы суцәыхарахом. Абна, егьи ауада хәычы аҽы, саргьы сышьталоит. Угәы каршәны уцсы шьа. Сгәы излаанаго ала ушьапы уаҳа ухьаана-гарым ҳәа сыkоуп, ҳаԥоу иаҧьал цәгьахеит! – лҳәан, сиарта неицылхит.

– Уара, аҧхьан иуҳәан еиҧш, аеҽилыхразы ухы уахәартә укоуп, зынза усырчачатцәаргьы стахзам. Алампакәа даҽакгьы сымоуп. Утахызар иаркызаит, утахызаргьы ирцәаны ушьтал, уи уара ишугьамоу. Утх

аабзиахааит! – лҳәан, Светлана сара суада ҳәа дызҿыз ахь дныҩналеит. Шәымҭақәак мырцыкәа алампа ххаза иакит. Сара исыздырам Светлана ус зыӄалҵаз, аха луада ашә ацыраршәқәа наӄ-ааӄ днарыхан иаалыртит. Лара луада ахьыӄаз хәбаӄа метра еиҳамкәа сҿаԥхьаҵәкьа акәын. Уимоу лиарҭа ӄаҵаны иахьыӄаз сылаԥшуан.

Сееилыхны сылахьи-сыцьымшьи затәны санышьҭала, алампагьы сырцәеит. Уажәы еиҳагьы асцена еицш, алашьцара еишьылкӄараза иалызбаауан ахыза, зызганк цхьаршәтны иӄалҵахьаз лиарҭа. «Саргьы иааи-гәаҵәкьаны сшышьтоу агәра игар, еиҳа игәы иртынчуеит ҳәа акәхап, абри ларҿи сареи ҳабжьара иҿаз ашә ацыраршәқәа еимкьаны изыӄалҵаз!» – ҳәа аасхәыцит. Аха ус зыӄалҵаҵәкьаз змааназ сара сзыҳәан имазан.

Светлана ишызбоз ани лыцкы лас анаалхлырцәраа, цаӄагьы уаҳа егьлыҵазамызт, иӄәашккараза, ашәырҭата еицш лгәыцхәы хырҩашәақәа лгәаҵаҷара иныҵазсеит. Саргьы цҳәыск лҿахьеилылхуа лыхәаԥшра схы излатәасшьарыз, аха аиаша сҳәар ами, иааҵары-ҵарыз сцәанырра сымч амырхеит. «Слыхәаԥшлаait, сылаԥш цәгьазар сҧьам ианызаait, абжьарак иабал-ҵырхагоу!» – сҳәеит гәаныла.

Абарҭ ааидысхәыцлонаҵы, асы бымбыл аӄара ишкәакәаз, лшьаҳәырзыз иныкәсуаз лбырфын харԥ шәшәа-шәшәо иналшәылҵеит. Нас изызымкыз ашьабыста еицш лыхәда ԥкәашаара ҭыхәхәа, лбырфын харԥ акалтқәа неилашьқьыруа, дызса-зсо лиарҭа аԥхьа даагылеит. Нас аихылаба еицш лыгәчама азыршәрақәа лнапқәа нархьылшьын, лхы ашьҭахь алаҳәахз еицш зеикәзыршаз лыхцәцарақәа анааулышьҭ, амаҵәаз ахы икылуршәоз лзара инахалакьит. Саԥхьа даагылеит, ажәфан иналԥраан инкаԥрыз анцәа рҭыцха.

«Уахынла асаркьа иахәаԥшзом, цасым!» — ҳәа зны, ицегь санқәыцшыз, сан исаҿцнылхәаз лажәақәа

аасгәалашәеит. Светлана дшаецәаха луадаҿы икҿагылаз, лышәара иҟаз асаркьа данаадгыла. Сара исыздырам лыԥшәара лхы ахылбаауазу, аха ччаԥшьк ашәахәаԥгьы аалҿыкәлымԥеит. Шәымтақәак ус дгыланы асаркьа дахәаԥшуан. Ашьтахь, даахьаҳәын, ани заа ашә зԥыраршәқәа наҟ-ааҟ иаалыртхьаз, сара сахьышьтаз ахь лыблақәа аакыдлырхалеит. Аха илашьцан. Дааԥшуан ус, уи ашәымтазы илхәыцуаз лара азәзаԥәык лакәын шаҳатс иамаз. Лара сара сылбазомызт. Аха сара лара дшеибгаз дызбон. Уаԥәы ишаанзагьы слыхәаԥшуазаргьы сгәы лыкәҿыгъзомызт. Даеа ԥстазаарак, даеа лакә дунеик схы самырхәазакәа снықәылгалон. Асаркьа днадцын, лкаруат днықәтәеит. Нас лыхцәкәа кахәхәа-кахәхәа лгәы иныкәԥаны леынеиԥыхны лиарта днылаиеит. Ҳамтак иԥхьаршәтны илываз лхыза лыкәылԥазомызт. Лызнапык лгәы иныкәԥаны, лыблақәа нкыдырхаланы атуан датаԥшуан.

«Ибмырцәан, Светлана, ацәашьы бмырцәан! Ус илашалааит ашара аԥнынза. Абыржәы бшызбо быз-балааит, уаԥәтәи ашареи ахәлареи еилыԥаанза!» – сыбжьы нтыганы аҧсышәала сцәажәазшәа збан, саатрысит. Светлана лцәашьы лырцәахьан.

10

Саб иншьан ахаҿы игылаз астол садтәаланы иҩымта сшаԥхьоз, ашәышәбжьы анга, атетрад неикәасыԥсан, астол иныкәԥаны сындәылԥит. Амардуан сналбаан, амзырха санаакәгыла: «Шәиу, шәиу, шәиу!» – ҳәа ашәышәбжьы иааҟәымԥзакәа сыкәшара иалагеит. Саргьы ашәышәбжьы исывагьыжьуаз оумашәа ибаны сназҿлымҳахеит. Абыржәымзар-абыржәы зышәышә-бжьы гоз снеихьыцшып ҳәа ашәышәбжьы снашь-тагьыжьит. Аха сыкәша-мыкәша азәгьы дыҟамызт, ашәышәбжьы шгаԥ игон.

«Ҳаи, ҳаи, ари саб уоуп, уԥсоуп издыруеит, аха

узыргәаҟуазеи рыцҳа? Уара анарцә угәы узырхьша акыр ҳамхаҟацама, мамзаргьы сара иееим акыр сцубаауама?» – сҳәеит, иара саб ихаҭа сиацәажәошәа сыбжьы нҭганы.

Игәак-гәакуа ашәышәбжьы игоз неицхьбеит. «Акы ахьырҳәо акыҟоуп!» Анышәынтра аҟынза сцаны цәашьык наркны, саб рыцҳа зык изкасҭәап сҳәан, уаҳагьы сымцшзакәа сцәацәашь аашьҭысхын сҷынасхеит. Ушьҭа шьыбжьаара егьагзамызт. Агәашә саннадгыла, шыҟәсҟәак рацхьа агәашә ашьаҟа саб иадичацалаз аееимаа сыбла иаахгылеит. «Зымшьҭа цәгьоу, зылацш цьбароу, ари аѽни аштеи ирывсуа илацши имышьҭеи рацхьаза аееимаа иадхалоит, иагьымчыданатәуеит!» – ҳәа рхәон жәытәнатә аахысгьы. Убри аҟынтә, еицатәы иҟаз ҳаѽнаҭа лацшыцәгьак-ҷацшыцәгьак рыдымхаларц азы абри аееимаа агәашә ашьаҟа иадичацалеит саб. «Иказааит, «бга ахьтоу ауп алагьы ахьҭашуа!» – иҳәон, саб абри аееимаа днахәацшыцыцхьаза.

Абыржәы абри аееимааи саби рызхәыцра сахьалагаз сабду даасгәалашәеит. Уи егьа агәаҟра дақәшәаргьы дшәеизомызт. Дшәеизомызт избанзар, идыруан ишәи шиашаз иишәиз ихы ишташәоз, ихы итамшәар игәы ишташәоз. Ҽнак сабду иашта цшза еихҳәа-еицхәа, амжәарбаҷъ иқәгылаз амца ашәшьыраҷы итәаны иѽызцәа абыргцәеи иареи ахьеицәажәоз: «Дад, сара игәастахьеит, исхарамкәа-исбарамкәа аикәым сзызуз ауаѽы, смаҟа нкаршәны, з-хьамцшла сҷи-снапи аазәзәаны, шьыжь шәацшь сналагыланы санышәи, сышәи ившәазом. Убри аҟынтә даара зычҳара уадаѽу акы ауаѽы исзимукәа дысшәеизом. Ашәирақәеи ашәеишьақәеи сицәыжәлазам, дад. Икоуп, егьа цәгьара ауаѽы исзиургьы, сазәк дишьхьазаргьы, сҷы итагзаны исзымхәо шәира баацсзак. «Умцсааит, амала, ауаатәыѽса баны иузымычҳауа цәымҷхәрас, гәыхшәартахәыс анцәа иуитаааит!» абрицәкьа сҷы инҭыхны сзышәиуам. Избанзар, уи атцкыс ицәгьоу, уи атцкыс иҳагеимышхароу даеа шәигак ыказам!» – иҳәеит

сабду, ажәеи-ажәеи ахьхибатуаз.

Сара ибзианы издыруан, излархәо ала, зышәи ҟалоз, ицқьаз, здоуҳаи, зҳақи дуз шракәыз.

Анышәынтра агәашә санаадгыла ауп абарҭ схәыцрақәа ирхылҵыз сгәалашәарақәа зегьы зшәахшәа иныҵаба ианцаз. Аха уажәрааныа исыкәшаны зыбжьы гоз ашәышәбжьы шцьасшьоз, даеа лакә лабҽабакгьы сылаҵш нақәшәеит. Анышәынтра агәашә аасыртын сызшьапык нҵасмыргылацкәа, саб инышәынтра агәы инеиқәырццакнеиқәырццакны, акы еишьылкkараза иныҵхахеит. Ацәашьы иаҵәеицш, метрак аҟара аеыҳаранакын, инҷыцәааит, аха ѡаҵхьа еишьылкkараза мцабзцас еиҵаѡыҵхахан, ѡаҵхьа анышәынтра агәы иналабеит. Ахынтә раангьы саб игәаҷыцәкьа иныҵхахеит уи алакә цәашьы еишьыл-kkара. Аха егьырҭ иныҵхахан анышәынтра агәы иныкәбаз алашара еицш иаразнак анышәынтра агәы иныкәымбазеит. Алашара иѡыҵхахаз аеааҳаранакын, аамҭацкәак аҳауаҷы инкынхалеит. Нас ауп саб инышәынтра агәы иныкәбаны ианцаз.

Азныказы изура-исҳәара сзымдыруа, сшәеит адунеи азна. Аха: «Сзыршәозеи, саб сицәшәома, саб иаҟара исзааигәоу, исызгәакьоу уаҳа исымада!» – сҳәеит гәаныла. Абри инакәырццакны иаасгәалашәеит сабду иҟынтәи исаҳахьаз: «Зыпсаҭа бзиахо, анарцә ҽеи тәарҭа зырто, ҷьанаҭ згыларҭахо имышѡынѡажәа адырѡыены, аенышьыбжьон амаша агәаҷы цәашьы иаҵәаны хынтә иѡыҵхахоит!» – абас сабду ианиҳәаз зынза схәычҳан, аха ахәычы иаҳауа ихашҭзом. Саргьы сгәы аасырҭынчит. Уимоу, саб идунеи данықәыз, бзиарамзар гәнаҳа ҟазымцацыз, инарцә гәашә аҷы ицылеит. Саб ҷьанаҭ шьапыла аккаҳәа дцеит. «Уцсаҭа бзиахааит, саб! Храҭахь анцәа усцәимырзаait!» – сҳәан, сгәы рҭынч, схы рҭынч саб игәы снапы ныкәсшьит. Нас: «Саб уара иугәамцхоз, иуцырхагахоз акыр ҳамхаҟацазар, иҳагхаз ҳаҭоумцан. Угәы рҭынч, ушьҭа уаҳа ушьҭахька ухьамцшааит!» –

сҳәан, сцәашьы насыркын, саб ихагылаз абааш баԥа ашьапы инадсырҷаблеит.

Ҳамҭак саб ихаҽы игылаз аԥәардә сыкәтәаны ипатрҿҭ сахәаԥшуан.

«Сызқәаҭыԥ ылхны, аѡныԥа угьыжьааназа, счыкь-маԥьа ааумыртын. Анышә санамажәдалак, счыкьмаԥьа аартны, иҭоу снапѡымҭа уаԥхьа!» – хәылбыехак ашымҳа амҵаҽы азы аниқәиҭәоз снаԥхьаны исеиҳәаз саб иуасиат уазыруа инасыкәкьашеит.

«Уара унарцә гәашә унылаҳаргылааназа ууазыр самыцхьазеит, саб. Ужәохә мыш рыены ауп ухҭыс уаҵеимышхара зҭаԥәахыз учыкьмаԥьа анаасыртыз. Уара ухала-уԥсала, уԥкьареи уламыси рыла, ахаан зра-цсра зқәым, ужәлар ргәаҽы убаԥа ргыланы уцеит, уԥсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит!» – сҳәан, сылабжышқәагьы ѡхаддылеит. Мшаенеиԥш абыржәымзар-абыржәы иҽы неихыцхьаны, сзышьцылахьаз, исзааигәаз, исгәакьаз саб иччаԥшь неихалашарашәа збон, иоура-шиоураз, иаԥсуа кәымжәы шәшәа-шәо абааш дахьаласаз.

«Гәылагьы-шьамхылагьы, хаԥаралагьы, иеиԥш-зеиԥшыз абиԥара гыло анцәа иԥаиԥааит. Убыскан уара аханатә аахыс ухы зқәуԥоз уқьабзгьы, умилаҭгьы, убызшәагьы еиқәхоит. Анарцә акрыԥказар уаргьы угәы ҭынчхап, уԥсы ҭынчхап!» – абасгьы сгәаԥа инҭысҳәааит.

Уаҳа ашәышәбжьы мгазеит. «Угәы сыртынчит, саб!» – сҳәан, даҽазныкгьы игәы снапы нықәсшьын, анышәынҭра агәашә аартны сынҭыԥит.

Амрагьы акыр инҭагьалахьан. Ажәѡан кеи-кеиуа ԥҭаԥк хыршәламызт. Есуажәааны ара ладеи-ѡадеи аԥсабара алакә сахьахәра ылнакаауеит. Аха уажәык ҽыки-бзыки ирзеиҭаҳәомызт аԥсабара аԥшзара зеиԥш-раз. Алада ҳәаа змазамыз Ҷачал абнара аганқәа ԥзырхаауаз амшын, нахьхьиза ԥаитан рахәыцшәа, абнара аеаԥаршәны, ԥьара ажәѡан акалҭ инаԥазуан. Саԥхьаԥа еихык-еиԥыкны амцабз

шкәакәа еиԥш ирхалашон абҕацымкраԥа ирҿахаҳәхахьаз асыԥсаԥа.

«Асыԥсаԥа, асыԥсаԥа, Нхыҵи-аахыҵи реитанаиааигаԥа! Заԥаѡгьы абзиаразы абарҭ ашьхаԥа ирхыԥхьазеи, Нхыԥтәи ҳашьцәа. Заԥаѡгьы ацәгьара, арыԥхара ацыхәала абарҭ ашьхаԥа рсыԥсаԥа рыԥаԥцәахьоузеи. Сара сашьцәа заԥаѡы рхы уҟәырԥахьада, ашьхаԥәеи амшыни ирыбжьаршәу, уара, анцәа исатәеишьаз адгьыл. Исаҳә нас, уара сыжәлар рцәашьхәы зку анцәа ду. Изакә доуҳа мчузеи иамоу абри мацәазк атәарта ада зтәартам ацсуа иадгьыл. Адунеи ахи-ацыхәеи аиԥәҳәалартаҿы азәгьы дыԥказам ари ашьам дгьыл ашьа ахьзмыршац, аха азы иазымгеит, амца иазымблит, ан лгәыԥхәыхш зхьыршоу, адгьыл иаԥәлоу абри сыԥсадгьыл хәыч. Заԥантә заԥаѡы аԥса еилыршьхьада, шәарҭ, сышьха гәакьаԥәа шәымца. Иԥзозеи уи аахыс, аха иахьагьы ишәҿыѡуеит, зра-ԥсра зҟәым усԥантәи ацеиԥәа рфыр-хатцара ашәа.

Ишсоуҳәара зегьы збартоу, зегьы захартоу, аԥшырта иԥәтәоу! Ԥсраенынза, адгьыл ахаан ҳәа, мышкызны ацеамбар ишәима: «Ари адгьыл иԥәынхо амилат хәычы, изыхԥьалакгьы-изыԥԥьалакгьы, анцәа иахь егьы-рхарамкәа, есымша агәаԥ-ԥәаԥра рышә-гәашә илагылазаait!» ҳәа?

«Ҳаи, ҳаи, анцәа ду иахьакәым ала сумырѡашьан!» – сҳәан, саашәазызан, сылахьи-сыцьымшьи аасзатәеит. Аҳаҷаҳәагьы иаасгәалашәеит ииасхьаз, ицахьаз, аха мышкызны исыцыцсуа хтыск. Уажәы исгәалашәом сахьынтәаауаз, ашкол аԥынтәи акәзу, мамзаргьы хьаԥәшәара сыԥан саауазу. Ушьта аарла шьыбжьышь-тахьрахь еихон…

…Аѡны санааи, х-ҿык ркәадыр дара еиԥәхацс ҳамзырхаҿы иҿаҳәан. Сабду иѡызцәа назлаз, асасцәа анааилак, рацхьа иахьынатәоз ҳамжәарбагь амца адес ԥәардәԥәа ирыԥәтәан хѡык, зыԥәра интысхьаз, аԥсуа матәала еилаҳәаны.

«Харантәи ҳауацәа ирԥиуоу шьоук ракәымкәа иҟам!» – абас саахәыцын, агәашә аартны ҳашҭа сын-ҭалеит.

– Бзиала шәаабеит! – сҳәан, хәыҷык зажәрашәа иҟазаргьы снарыдгылеит.

– Бзиа убааит, бзиа умшхааит, дад! Ҭемраз, ари умаҵа иакәхап. Сылацш цәгьазар сцьам иануп, иабыхәа, дырԥадырцәацәа иаб Ҳараз цшзала ихынҳәыша дышцаиеицшу! Уааи, дад дукәыхшоуп! – иҳәан, ицаҵа хыршақәа игәбжьы мацәа наk-ааkгьы инарыцишьын схы днагәзит, еицыз ирԥиҳабшәа иҟаз.

– Иубаргузеи, Ҭемраз, умаҵа дарцысхеит анцәа иԥышьарала. Ушьҭа, Ҳараз, цшзала, уара уразрԥи удоуҳаи дрыцанакны иԥоны ичамԥахә kалар, хҭырца шкәакәала шырҳәо иажәроугеит. Убригьы иаарласны анцәа иаҳирбааит! – иҳәеит, егьи қәрала игәыб-жьанытәшәа иҟаз ауаԥацшь.

– Аиеи гәышьа, ари иаарылыҳәҳәо смаҵа аиҳабы иоуп. Егьырҭ даԥа хԥыкгьы ыkоуп, аха макьана еихымkьаеицымkьақәоуп, ихәычқәоуп. Раби дареи еизаны аибаазаха анцәа иритозар ҳәа сгәыцгәышьоит! – иҳәеит, сабду ихала ашә агәацшь иалхыз арымз еихых-еицых дахьыкәтәаз.

– Дхынҳәып, Ҳаразгьы цшзала! Иара иаkара зуааҿлар рхы рыкәзымцацгьы азәы анцәа дихы-лацшхьеит! – иҳәеит еицыз рацкыс еицбыз. – Дхынҳәып, цшзала амала иара аханатә аахыс дыззыкәцоз иуааҿә-лар еибга-еизԥыда изеиқәырхар!.. – иҳәан, ииҳәарц иитахыз, дыззааиуаз цәырымгакәа амԥабжара иааҿа-хитәеит.

– Ҭемраз, ухацкы сцеит. Ақытаҿы хара инацшуа акрыздыруа ауаԥ kәыш ауаԥы разы дызмоу, анцәа дыззыхашаз, абааш итоу иԥызоуп. Ҳаҕоу ацәгьеи абзиеи рзы дзызцааува димоуа дыкәхааит. Иахьа абарҭ еицу ҳнаԥыс макьана азәы икәа-имагра итаҳамҳәац ус дуззак, ус шәарҭак ацыхәала ушkа ҳамԥахыцит, сааукәыхшеит. Уара, ҿырцшзагас исҳәом, ҳара ҳқытазы уҏсамбаруп. Ажәлар рымаза ажәлар рхьаа аханатә аахысгьы

уаргьы иуцаркуамызт, уҵкәын Ҳаразгьы ицаркуамызт. Шәаагылазаргьы шәыгәра ган, ажәлар рыцәгьеи, рыбзиеи, ргәаҟреи рҿы ишәыкәгәыҷуан, иахьагьы анцәа шәеицеимкааит, жәҩахырла ус шәааиуеит.

Ҳазҭагылоу ахаз аамҭа зеиҵшроу, иахьынзахьанҭоу иубо ауп. Уара иузымдыруа, уара иузгәамҭо, иумбо, иумаҳауа, иҿыцу сара аахшәах иуасҳәагәышьозеи. Ҳаҵкәынцәа ҳахкәкәааны ашьа иладыргылаз, ры-зыртеирыцсыртеи ҳзымдыруа, цәгьала жәымтацәгьа ҳәа, иҳаҳарызеи анаҵьалбеит ҳәа, гәырҩа-ҿырҩала ҳатцыхҟәа шҳаршоз, ҳамшҟәа шҳархәлоз, ус аума анемец ҳхәы еиқәацәаҟәа даарыцагылеит. Ахы-сбыжьҟәа ҳлымҳаҟәа цырхуеит. Абар, уатцәы уа-цәашьтахь ихыцны иҳалалозар акәхап. Саргьы абарҭ исыцу зууажәлар згәырҩоу ҳшәоит, Ҭемраз. Ҳшәоит ҳауаажәлар, жәытәнатә аахыс гәаҟреицәаҟреи згымхац, иахьагьы анемеццәа ҳлахьынца дыр-kьашkьашар ҳәа. Анцәа иҵышьоуп, ма ушьта абри аи-башьра наҳхысны, ҳаҵкәынцәа еибга-еизҩыда иаҳзыхынҳәгәышьар, иҳабаргузеи ҳәа ҳатцын. Ҳшәоит, дад, Ҭемраз абарҭ ааиҩцәа ҳлашьтаҳәашьтартәыр ҳәа. Убри аҟынтә акрыздыруа, ахьзи-ахьымзҭи еилызкааУа азә уоуп, ҳажәлар еиқәырхашьас ирымахарызеи? Ацәҳар анахыцуа ауп ианахыхтәу, мамзар ихышәахоит, аҭа дааигәазахеит. Иҳауҳәозеи, Ҭемраз? – иҳәан, ақыта рҿы унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз Миха сабду иблақәа днархыцшылеит.

– Дад, Миха, зны шәара иеицу абри аус шәшахәацшуа здырыр стахуп! Нас саргьы гәааанагараҟәак неицысшьуазар акәхап! – иҳәеит сабду. Аха ишызбоз иццшшәгьы ааицсахит.

– Миха иимҳәаз ҿыцк сара исҳәоит ҳәа акәзам, Ҭ емраз уххь згеит. Уара ус иануҭахха иуҭаххаз бзиоуп. Ҭ емраз, ухатцкы сцеит. Иахьа зегьы рыгәра узгом, зегьы ирҳәоГьы узацныkәом, ухаҿы иузаагом. Ус иҟан ҳабдуцәа рхаангьы, усоуп ишыkоу иахьагьы. Ииасхьоу ицахьоу

аамҭа уадаҩызакәа раангьы иҟан амилаҭ рлахьынҵа азбара зылшоз ахатәрақәа. Иҵка-ҵҵәаны убырҭ ирҳәоз иззааиуаз аус иақәшаҳаҭхон ажәларгьы. Иахьа ҳазҭагылоу арыцҳара ду аҿгьы, ахшыҩ ду, ахшыҩ цҳәара аҭаххеит. Убри аҵыхәала ауп уара уҟны, ҳхы науқәкны ҳуқәгәыҷны ҳзымҩахыҵыз. Изеиҵәаазарызеи иахьа ҳмилаҭи ҳа-ууажәлари ашәгәы-аҵсгәы иҭагылеит. Ақәзаара ахҵәа-ахыҵсаара, ах-ҵәрыра мҩа ҳанхалеит. Иааҳақәыршаны ҿаҟьароуп, бҕацамкыроуп, зыбларoуп. Сыззааиуа, абри иаҳҵеиҵшу арыцҳара ду аҿы хеи-қәырхашьас иаҭатәузеи? Сышьтрақәлозаргьы, абра Миха иххь зҕеит, ишиҳәаз еиҵш, ҳауаажәлар еиқәыр-хатәуп. Убри ҳара еиҵаҳамхар, ҳабдуҵәагьы анарҵә ҳнарышьтрым. Абри ҵсыхәа амазар ҵсыхәа азҭо роуп, еицугьы ҳзықәгәыҷны ҳзымҩахыҵызгьы.

Сара ажәа мыцхәы сеагәыламырхаҵәакәа, абри аҵыхәала гәаанагарас исымоу уара, Ҭемраз, «уара» ҳәа ахьуасҳәо саҭоумҵан, упатуи уаҳаҭыри схы иқәпаны уара ҳәа уасҳәоит. Сгәы иҭоу, сгәы иаанаго уара иуцамкыкәа иуасҳәоит.

Ауаҩытәыҩса иакәым, амшәи ақәыцьмеи «дад», уҳәар иуцҳазом, рыекадыршәуеит. Абга рхәы абнаҿы аҵла хсаха иқәзыргылаз, алашәага ирахә ирцыр-хагахазом. Ус анакәха аура шахарбаала иркуеит. Аматгьы бызла идыртаслымуеит. Абзиареи абз хааи азхьамцш дыршуеит. Алемсақәа ҳәа шәызҿугьы уаатәыҩсоуп, уртгьы ахәаша иаҕрагылазом. Ачаҕьа адоуха ахьынзаkоу рдыруеит. «Абз зҿоу аҵуҭа итәуп!» – рҳәоит. Иҳамоу иреиҷьу, ауаҩы дыццәазар деи-цызшьуа, аҩыжәлантәык ахka зыбжьоу ирыбжьызхуа, аҵсы дзырҿыхо ахаҵламҳәа зырцысуа ҳашлақәа ҳаҵхьа шәнаргыланы, жәытәнатә аахыс аҕа дзыграмгылаҵ аҵсуа ичеицьыка ҳнапы инанҵаны, ар рцыза ихьзала аҵсуа ҿыкәаша езгьегь кәадыр kәынашәк аппыkkала инақәҵаны аегәара kамч инадкыланы,

ирхианы, ҳаиҵылап. Еиҭасҳәахуеит, амшә иакыз «дад» имҳәар дафоит, Ҭемраз, уххь згеит! Ажәа мыцхә шәасыршьызаргьы абри ауп сара гәааанагарас исымоу, уаҳа даҽа мҩак збом! – иҳәеит Раҧьаҵ захьзыз, еицааиз қәрала ирацызгоз.

– Умч зқәымхо уаҽагылеит ҳәа иунаҭагәышьозеи! Азыжь цыскоит ҳәа еихала иасыз диҩызахоит. Арагәаҵшь зхы анызкьаз диҩызахоит. Ара сара стәала, аҵәгьы мбылзакәа, акәаҵгьы бжьызаатәуп. Ҳара ҳмаҷгәышьоуп. Есымша ишааҳхыкәласуаз ушьҭа ахаҽы ҳнеиит. Анкьа аҭаҵәа анҳақәлоз, лымшара кәа-шарахозтгьы, иҳалшои иҳалымшои еилызкааua аҟәыш-қәа ҳаҵхьа игылазтгьы, абасҵәкьа ҳаҭахомызт. Абасҵәкьа ҳамчымхахомызт. Зыққәцатәы баны зшьапы аиҵыхшьа иақәшәаз, ахаангьы ихы ҵены ишихагылоу ибазом. Ҳара шьоукы абаақәа хаҳажәжәоит, аха абаа ахжәара аамҭа анааилак, абаа ахжәара акәым, ицабааны игылоу алтә ҵәҩан ҳзыцахжәом.

Алемсақәа, абар-абар егьрыгзам ҳашьхақәа ирхыцхьеит. Нас ҳара аибашьра иаҵәынхаз ҭаҳмадцәақәаки сабицәақәаки алемсақәа ҳарҽагылома? Ҳарҽагы-лазаргьы акыр ҳалшома? Мап, мап, еиҭагьы мап. Баша азлагара алуҭаҩ иахәлаҵсаз аҵшыцқәа харҩызахоит.

Зыжәлари, абри жәкы атәарҭа ада иҟам ҳадгьыл хәыҷы зхыхьу аҟәыш, иахьа азы алеимҭа иеалаижьзом. Егьа иҳарцәиргьы, егьа иҳархынҳәыргьы, ҳнапқәа шьҭыхны алемсақәа ҳарцымлар, Аҧсны ҟьаҟьа дузза ҳәа жәытәнатә аахыс ҳабдуцәа рабдуцәа зхыққәцаны иқәуаз, анцәа иҳатәеишьаз адгьыли, иқәынхо аҧсуа жәлари рҳәыц ыҟазамкәа ишылашьҭа-ҳәашьтахо абри жәдыруаз! Иаҳзынхаз абра ҳҩызцәа еицырхәаз ауп. Алемсақәа ҳарцыларoуп, иахьынзаҳалшо пату рыкәцаны. Саргьы, Ҭемраз, уххь згеит, уаҳа даҽа мҩак збазом! – иҳәан, деихазцштәалаха, азы шыцәаз збаны зҽаҳәатәы ҟалаз ҵеамбарк исахьа ныликаан, ихы қьан накәцазаны,

дзыԛәтәаз идес ҟәардә мчыла иеныԛәикзеит зегь реиԥбы Џьамԥаз захьзыз.

Ашәымҭаԛәа ахаҳә еиԥш акәын ихьанҭыԥьза ишыҟаскьоз. Азы злымкәоз ҭынчра гәырмаҷгак зырѡуан. Сабду илабашьа амҳаста имаԥәхарҟәара бжьакны иԥламҳәа иахьнадиԥаз, днадхаҳәхалазшәа даанхеит. Убас ҭыхәаԥҭәара змазам ҽаҳа-ҽымҭрахеит. Даҽа шәымҭак аҭынчра азәы иааилеимгар, дгъыли-жәѡани уадышххыраха инкаԥсап угәахәрын. Убриаҟара иԥәаҭарзызаган абарҭ асасцәа ирҳәынҷаз аҭынчра.

– Шәхаԥкы сцеит, сысасцәа! Унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәо, аԛыҭа ахи-аԥыхәеи аиԛәҳәалартәеы аԥә атәыѡа еиԥш зыжәлар рыцәгьеи рыбзиеи иалагылоу, зыжәлар рыцәгьеи рыбзиареи ԥызара азызуа, изырԥшзо, изырҽырбо! – иҳәан, азхыԥра иԥнажәаз азыххыра еиԥш, сабду дынхыш-хыԥәеит. – Сара иахьеи уахеи аԥсра еиҳа сазыԥшын, амала, шәараԥәкьа шәкынтәи абри аѡыза ажәа ҭынха сазыԥшыԥәкьамызт. Абри ахыҵкьара-ажәаҵкьара шәара шәкынтәи исмаҳакәа, ауаа шыпсуа сыпсыр ԥьанаҭ аккаҳәа шьапыла сцон. Дад, ахәра аҭыҷ ҕьаргьы абз тыҷ ҕьазом. Абз ауаѡы дагьашьуеит, дагьеиԛәнархоит. Сара ишәҳәаз, слымҳа аԛынза иааажәгаз асаашьа аҭак ҟасԥазом. Жәытәнатә аахыс аҕаԥәкьагьы аишәа дахаршьзомызт. Хызаԥәла ишьу иааста, бызла ишьу деиԥәоуп. Убри аԛынтә, шәара иахьа сара шәсысасцәоуп. Иахьарнахыс шәареи сареи ахаҳә-мҷыхә ҳабжьажьуп. Шәареи сареи ҳаидызкыло ҳәа гьамалагьы, ҟазшьалагьы, ламыслагьы, хьзи-хьымз-ҕылагьы акымзарак ыҟазам.

Сара исыздырзом, абар ушьта ишыԛәс нтакәкәа иаанԥәеит, сыҷкәын заԥәы изырҭа-иԥсырҭа. Сара исыздырзом уи леи-бгеи дахьырфаз ахьыкәу. Амала, агәра ганы сыҟоуп, дҭахазаргьы хаԥала дыштахаз. Издыруеит иԥсадгьыли имилаҭи дзыниалакгьы, дзыԛә-шәалакгьы иагьшимҭиуа, иагьшааимхәо. Нас сара сыҷкәын заԥәы

исзымдыруа инышәынтра агәы уқә-хәмар ҳәоума исашә-ҳәаз? «Ааит, абаацсы, ҳацсы аиуа ҭанаҵы, шәақьк ҭзырԥьо хаҵажәла дыԥканаҵы ҳаҷ-кәынцәа ршьа ааурооуп, мамзар имҵсуа азәгьы дыԥказам, мышкызны ахраҭахь ҳнарышьҭзом!» – шәҳәоз ԥьысшьон, аха ауаҩытәыҩса зны дҳәацсахоит, зны длацсахоит. Дадраа, шәара ишәхәыцыз шәара ишәымаз, сара стәы сара исзыншәыжь. Егьырахь, амаҳагьа аханатә аахысгьы ихәыцха аԥьыка аламҵсакәа адәахьы ишьҭарҵомызт. Амаҳагьа, аҭиҩы ихәыцха алақәацәкьа ирфар ҳәа ишәон. Абжьарак, хыхь дықәтәоуп зегьы збарҭоу шәареи сареи иаҳхылацшхәу. Нас, анцәа ду шәибааит, анцәа зхьы шьаргәыԥа сакәыхшоу! – иҳәан, дҩагылеит сабду. – Уаҳа шәара шәҫы ҳәатә сымазам. Шәара ажәабжь исзаажәгаз аԥны сара сышәҩызам. Аха исашәҳәаз, шәара шәзеиԥшразаалак, ԥьаргьы схы иаҭәашьаны исырзом. Ишҭасымшьра иҟоузеи, аха сгәы иҭасшьуеит. Амала, иццакыз ипа длашәымхааит, макьана аамҭа шәымоуп, шәшыбзоу шәеышәымшьын. Шықәсык ахь зныкгьы ауаҩы деилагоит рхәоит. Излазбо ала шәаргьы аазарыеха аҩыстаа дышәхарахеит. Ҵааҩы-ԥшааҩык шәишьҭал, шәхы-шәыԥсы ҫызхша. Ушьҭа слымҳа саркьада избараҳа анцәа шәсимырбааит. Бзабаҩысгьы ҵсҵәуаҩысгьы анцәа сашҭа шәҭоумгалан. Абри ауп ишәасҳәо, шәара, аԥсадгьыл алахьынҵа азбацәа!» – иҳәан, иҫеизашьақәымкуа сабду адәахьы дындәылҵит.

Ишгылаз ихаҳәхаз рсахьа нылкааны, еихаԥсы-еиԥаԥсы ажәак мҳәазакәа индәылҵын, рыҫқәа ина-рықәтәан, ҳаԥсҵәа гәышьақәа нарыҵахысны агәашә инҭыҵны илтышахәаша иҵеит.

Убри ахҭыс, убри амыш сара исыцыҵсуеит. Аирак рԥны есымшагьы хәахәак дрылымҵыр ҟаломызт. «Арахә аҕрара адәахьы иҟоуп, ауаҩытәыҩса иҕрара иҩныҵка иҟоуп!» – шырҳәо еиҵш, аибашьра дуа аан, абарҭ рҩызцәагьы цәырнагеит. Ахаан угәы иззаа-намгазоз ауаа еиқәтәа-

еиқәгылақәа ҳәа изышьтаз, ажәлар рҽы пату зқәыз ауаа цсахыԥцәахеит. Абарҭ ахԥык сабду иҟны имԥахыцыз Цьамцазраа, ацыхәтәан рынасыц рыцәҽнамҭит, ргәы мԥазо акәараԥа илашәеит. Ԥажәихәба шыцәса ашьауҩа рыцәцаны иахьыргаз, уаҳа рзы мааԥит. Акызатцәык зрацсра акәымкәа, иажә-ракьханы иахьагьы ажәлар рҟны иаанхеит урҭ ахԥык рбаҟа еиқәатцәақәа.

Амрагьы ушьҭа цлакашәара инхыцәгылахьан. Сабду ддәылцци-уажәи рыбжьара уаҳа аԥоны дыԥонамлазацызт. Сабду Ҭемраз ицстазаараҽы абриаҟара игәы ндырхахьан, аха абасцәкьа дгәааауа сымбазацызт. Еиҭа-ҳәашьа амамкәа ихы иацәицеит. «Уи зегьы бзиоуп, аха абарҭ сара сышцарыцхьазеи, уара? Сажәымҭыеха сыжәла лаганы исҽарцарц иацәыркит ала ацынтца икылҟьацәаз!» – ҳәа абораҽы арахә еилырганы, ихала дцәажәо аԥныка дауан. Сара сабду ҳамҭак даныхнымҳә, дынзырхазеи сҳәан, сишьҭаланы сышнеиуаз ауп, ихала дцәажәо симбазакәа дышсывсыз. Аха саргьы силамцәажәазеит.

Сабдугьы саргьы инеихык-еицыкны аԥоны ҳааԥналеит. Сан усгьы сабду иҟны дцәажәазомызт. Ҭырцьманс ирымаз сара сакәын. Сабду аԥоны дыҟазаргьы дыҟам-заргьы итыц аҽы азәгьы дтәазомызт. Уажәгьы дшааԥ-налазцәкьа, нырцә аеҳәа иеҳәагылаз, арагәацшь иалхыз ҳрымз агәҭатцәкьа днықәтәеит. Иара дзықәтәаз арымз даеазәы дықәтәар шыҟамлоз аадыруан акынтә, ҳара зегьы акәардә лакә хәычқәа ҳнарықәтәон. Ҳаблақәа тырхаха ҳабду ҳаиҽацшуан. Игәалакара бзиазар, уаха лакәк шҳаиҳәоз аадыруан. Аха уаха алакәҳәара акәым, иаб Есҳак рыцҳа дышьны ихәда дыхшьызшәа акәын деиқәтәа-еиқәцс дыштәаз. Уахала еғышалымцуаз анеилаҳкаа, ҳабду ҳницырц-ааицырцкәеит.

– Адгәыр, уаха шнымераҳу, анымераҳ ишатцху ухашҭма, ушьҭыбжь саҳазомеи? – лхәеит сан, аҽацараҽы ашыла ахьылхәуаз санаалыдгыла. – Укәакәарқәа абна асаара

иантҵаны акыҙәра иқәгылоуп. Ҧшҙала, уа «амрагьы» ыҟоуп, «амзагьы» ыҟоуп. Анасыцқәа рынҵәахәы дузылыцхааит! – лҳәеит сан, дсеи-гәырҙьатҵәа! – Уқәырпагьы абҩатә қәабышьҭ иҭоуп. Хәычык иҵаацәазаргьы мчыла иужәыроуп! – ҳәагьы нацылҵеит аҵыхәтәан.

Сара уаҳа акы саазхьамҵшзакәа сқәабышьҭ иҭаз сқәырпеи, скәакәарқәеи аашьҭысхын, ҳашҭа снықәлеит. Аҵых кахха, ажәҩан зқьы насыҵ еҵәала ирыцхын. Зҙәы ажәҩан хымаахь иҩарханы икыдыз амзаҽа, ашәахсҭеиҵш ишкәакәаза ажәҩан иаҵаршәын.

Уажәы-уажәы ҳахьатә кәасқьа иакәшон ахәылҵҵарақәа. Аҵла даҕьқәа рыбжьы аҵсабара еимҽхаркхьан. Ермана иқьаҵта ашымҳа ахьыкәгылаз снықәсын, абна еихиаа иагәылхәхәа инагаз амҩахәасҭа саныланы снеиуан. Ус, хыкәкыла сыззаауаз, хы-мҩак ахьеи-хагылаз саакылсит. Скәакәарқәа, амреи амзеи рсахьа змаз, саарыхан, егьырҭ ахкәакәарк иаарылхны сарҙьа напсыргәыца инанысҵеит. Егьырҭ ахкәакәарк зҭаз сқәабшьҭ саахан саҵхьа инасыргылеит. Зегь рыла сеааиқәыршәаны ажәҩан шьыбжьхыцыртаҽы икы-дыршәылаз амзаҽа снаҵаҵшит.

«Аҵеиреи, анасыци, алахьынҵеи, анреи, аҵҳареи, анасыци ирхылаҵшхәу, суҳәоит! Ауаатәыҩса рынасыҵ, ажәҩан ҵәашьқәа, сшәыҳәоит. Сшәыҳәоит, ауаатәыҩса рыҵсынҵры шаҳатс иамоу аеҵәа ҷьарсахьеи, еҵәаҵьааи, ашаеҵәеи, хәылпы еҵәеи шәыхьзала жәҩангәы инаҵаскыз сыхкәакәарк, аши абыстеи рымажәа иалху амреи амзеи рылпха сышәтарҵ. Сшәыҳәоит, уахатәи аҵых иалоу ауаатәыҩса рлахьынҵа ашаҵәа, ҵхыз дысшәырбарҵ исынасыцхараны иҟоу аҵҳәызба!» – сҳәан, сыхкәакәарки, сымреи, сымзеи амзаҽа инад-баланы абас ашаҵәа срыматанеины сқәабшьҭ иҭаз сқәырпа ҵәыкәбарк аанмыжькәа иаазжәын, скәакәарқәа уахь еитантаҵсаны сҽаасхеит.

Схәыцуан амҩа сыкәланы аҩныка сахьаауаз. «Уаха

санышьҭало скәакәарқәа ампахышьы цшза инылаҳәаны сыхчы инаԥаԥаны сыцәоит. Уаԥә ашьыжьымҭан санааԥшлак скәакәарқәа ашышьыҳәа иԥсуа сышнеиуа, аххәакәарк руак аӄны исынасыцхараны иӄоу лхыцәхәыц шагәылоу збоит! Анаԥьалбеит, ихьаԥштәалоума, еиқәаԥәоума скәакәар иагәылоу ахыцәхәыц!» – уаԥәтәи ашара сахыццакуа абас схәыцуан. Сара уи схы аӄара агәра згон. Исынасыцхараны иӄоу аԥҳәызба уеизгьы-уеизгьы лхыцәхәыц ашьыжьымҭан скәакәарқәа руак ишагәылоу збоит ҳәа. Убри иаҷыданы, ани ариаӄара цьыка хышла иҳәахны изжәыз ақәырпа сарзышон. Ԥхызла сахьзышоз аҭәца азна азы сзаалгар акәын исынасыцхараны иӄаз аԥҳәызба. Убригьы агәра згон. Лыхцәы дашьаҳауа, дкахәхәа, аԥшзара дыкны даго. Сара стәала дзеиԥшрахаша ҳәа гәаныла сыблақәа даарыхсыргылон.

Аҩны санааи, сан уи анымераҳ аԥыхәала уаҳа дысмазцаазеит, избанзар ашаҵәа уанраматанеи ашьҭахь, уаҳа уалаҵәажәар, иулахьынцахараны иӄоу унасыц дшәоит, цхызла дубазом ҳәа ирыцхьазон. Убри аӄынтә иара сара схаҭагьы уаҳа саламцәажәазакәа, заа сан ирхианы сиарҭа илалцахьаз ампахышьы скәакәарқәеи, сымреи, сымзеи нагәыласцан сыхчы инаԥасцеит.

Сабду акыраамҭа инапқәа игәыцаԥсаны амца дыеҳәаԥшуа дтәан. Ҳааҩналеи уажәи рыбжьара иҿы неихыхны ажәак имҳәацызт. Аԥыхәтәан, зегьы ҳаизаны аҩны ҳанаатәа: «Адгәыр, дад, уаԥәы егьа иаҳ-зышарԥазуазаргьы шарԥазза ҳгыларoуп. Жәа-литрак ауатка зҭоу ауалыр рхианы абра игылоуп. Убри аашь-тыхны уаргьы саргьы уаԥәы аерманқәа рахь ҳхаларoуп. Ушьҭа ҳаԥшгьы нԥәо иалагеит. Заа ҳеидаамгалар, амла шәысцәакыр ҳәа сшәоит. Ҳуаткақәеи акартоши еиҭныцсахланы, ҩажәаӄа кьыла ҳзаагаргьы убригьы кылҳарак аԥьгәап. Аҭара аерманқәа акартош ауатказы ирыцсахуеит ҳәа даҿын еԥы Емсых Ҭарас. Литрак ауатказы х-кьылак акартош маҷуп ажәла нԥәеит, аха иӄоуԥарызеи, амшә иакыз «дад»

иҳәароуп! Сынтәа аԥшымлара ҭәҭәаны иҡалоит. Анцәа иԥышьаны, Хәыхәеи шәареи шәымчала, ҩышәка литра ауатка ҳамоуп. Убри сақәгәыҷуеит адунеи азна. Дара аԥсшәа рыздырам, ҳара аерманы бызшәа ҳаздырам. Напышьашәала ҳмеицәажәозар еилибакаашьас иҳамоузеи. Аха ҽи напи еиҩысуам. Ҳаицәажәап уахь ишакә-халакгьы. Ҳара ҳҽы иааиуа зегьы кәаҷалакуеит усгьы акәымзар, сара схаан аахыс абарҭ абра инхоит, ажәак неиқәҳәаланы аԥсышәак рызҳәом. Аа, анаԥьал-беит!..» – иҳәан, сабду игәы дынҭагәырҟәкәеит.

Сабду исеиҳәаз дааракгьы исгәамцхазеит, избанзар уаҧәы Нурии сареи алаԥан ҭатәаны ԥсызкра Лаҭәашька ҳцарҵ еибаҳҳәахьан, аха уи уаҳа хнырҳәышьа шамамыз здыруан. Сабду ииҳәаз ҳәан. Анс-арс егьи ҳәа ииҳәаз унаԥыҩлар иузомызт, уи ус ҟазшьахәрас ишимаз здыруан аҟынтә алаҽысымҭзеит.

Сабду игәалаҡара рдыруазшәа ҳгәылацәагьы уаха ҳашҟа азәгьы дымҩахымҭзеит. Ушьҭа уахала лакәҳәара шзыҟамлоз здыруан аҟынтә, анҭ скәакәарқәагьы сгәы иҧаланы иҡамзи, заа сҩагылан, акәасҟьахь схалеит.

…Ариаҡара иҳәахны изжәыз ақәырпа, аухантәарак сышгәаҟуаз, ҳзыхьқәеи ҳкәарақәеи сшыртаз сыртазан. Зыжәран сызҽзаз, аха исызхазахуамызт. Ус аԥшзара дыкны даго, лыхцәы хьаԥштәалақәа лзара иазқәҧәишо цҳәызбак лыбҩа гәыгәым, ҽыц азыхь иҭылкааз азыҧсы ахышы ииаслыркит. Адунеи азна саагәырҷьан, агәыгәым сҩахан изжәырц ианынасҽаскуаз:

«Аа, иумжәын, иумжәын, агәыгәым узыркыз дзызлануп, дзызлануп!» – ҳәа шьоукы рыбжьы слымҳа иаатасит. Санаахьаԥш, саԥхьа ииасны ицоз азнырцә аԥаҩ аҽы ихықәгылахын ҩыцьа азҷабцәа. Убыртгьы убриа-ҟара иԥшзан, еиҭаҳәашьак рымамкәа. Агәыгәым сзыркыз аԥҳәызба даақәымҭзакәа аҟыр-кырҳәа аччара даҽын. Сгәыгәым искыз имжәзакәа ахаҳә инықәсыргылан, анҭ аԥаҩ аҽы иқәгылаз азҷабцәа рышка

сыруеит ҳәа сдәықәлеит, аха сызныҟәазахуамызт. Азызлан даакәымԥзакәа лкьатеиах ццәон, дыччон, дыччон… Нас лыччаԥшьгьы неиқәлыртәан, ллакҭа аалырцәгьан, днасымԥасны саалкын, аиқәԥара ҳа-лагеит. Аԥыхәтәан сымч мырхакәа сааикәалырҳәын, азыжь сзаалырҟәрылеит. Убыскан сыбжьы ахьынзаԥоз сыҳәҳәеит. Сыбжьы сарҽыхан, атҳарцәҳәа сааԥшит, соуразоуроу аԥхзы хьшәашәа сықәнатәахьан.

– Адгәыр, угыл, дад, угыл! Шарԥазза сҳәан, ишшара иҳаԥәшеит. Уласы, дад, уааласы! – иҳәан, сахьышьҭаз ашә асра даҽын сабду. «Сабду ашә дамысызтгьы иҟаларын сзыртаслымыз азызлан азы салырхәае-заргьы!» – ҳәагьы аасхәыцит.

Сыԥхыз сшалԥра саналԥ ауп сыхчы иаԥаз скәа-кәарқәа анаасгәалашәа. Афырҳәа сыхчы иаԥаз ампахьшьы аасыртлан, сымреи, сымзеи, сыхкәакәарки аалысхит. Нас хыма-ԥсыма скәакәарқәа цыҽены сыргәылаԥшуа сҽаасхеит, аха сынасыԥ лыхцәхәыԥ ҳәа акымзарак сымбазеит. Ауха санзышоз азы сзыржәуаз азызлани, аԥаѡ ихыԥгылаз азҕабцәеи ракәын уажәы сыбла ихгылаз.

Сеилаҳәаны амаԥурҭаҽы санааи сабду Ҭемраз зегьы рхианы иҟаиԥахьан. Сангьы дгылан, амаԥурҭа аԥссара даҽын.

– Аиԥырҟәакәа убра акыҕәра иԥәгылоуп, ухы нахыԥхьал, ашьжьымҭан алаԥшыцәгьа дыҟоуп, аҽаԥшыцәгьа дыҟоуп. Иахьа ушьҭа шәаныхынҳәуа сеидроу, угәы ааннакылап! – лҳәеит сан.

Схарцәы сиԥырҟәакәа нцәар ҳәа сшәаны, ихыр-бкааура афара сналагеит.

– Шьыбжьон азы абыста злазуа ашыла сзымхар ҳәа сшәан, иаха ижәны ишьҭысхыз акаб шкәакәа ауп, нан, ухарцәы иаԥасԥаз. Иархаап сҳәан, цха хәыҷыкгьы узыхсыркәкәалеит! – лҳәан, днасыдгьыжьылеит сан. Саргьы сеиԥырҟәакәа ыфаны саалгеит, сабдугьы ҳԥатлыка ҭашыш асакь интеиргылан, шаха пала иаарҟәаракәантәны, нак-аак асакь амҳаԥәқәа неихәыд-

хаиршәын, ахы аа҂аҳәаны имахәарԥәа ааԥылидан. изԥәа инкыдҵаны ишыҵ лабагьы ааԥыдихит.

– Ушьҭа мҩа маншәала анцәа ҳаԥәҵа! – иҳәан, шәарыцара ашьха ҳхалозшәа, сабду илахьи-иҵьымшьи ааизатәын данындәылҵ, саргьы снаишьҭалеит. Агәашә ҳҭыҵааныза сан амаҷурҭа абарҵа дыҵагыланы даҳзыҵ-шуан.

Алакациатра ҳанҭысын, Арсана рыцҳа изыхь а҂ы ҳаннеи, абрирахышәа амҩа ахыԥәа҂ ахьаца хәахәа инапы ныԥәиҵан:

– Абри ахьаца раҵхьатәи сыҵсшьартоуп! – иҳәан, ижәҩахыр надҵаны ҳамҭак даагылеит.

Уи саргьы издыруан. Сабду Ԛәтараа рызлагара ҳәа изышьҭаз ашԥа данцоз, иахьа иуатка зҭаиргылаз асакь ишазиуз еиҵш, ҩ-цутк аҵш зҭаз ведра хырԥа азна ҩба асакь инҭаҵсаны, инаганы акыҷәра иныԥәиргылон. Нас, егьпаҵәамкәа егьышәпаҵәамкәа иԥаз бжьаратә ҷапырхәала асакь амҳаҵәԥәа наԥ-ааԥгьы инеи-хәыдхаршәны, ахы аа҂аҳәаны имахәарԥәа нкылданы изԥәа инкыдиҵон. Ишыҵ лаба ааԥыдхны иҷынеихон. Уажә ҩажәак еихысҳәаалоит, убысҁантәи сабду исахьахәра мҩашьахуа иахьагьы сыбла ихгылоуп.

Ҩ-цутԥҵәкьа сзымгаргьы, цутки бжаки усгьы Ԛәтараа рызлагара аԥынза изгартә сыԥан, аха сабду срыцҳаишьон. «Аидара узаҵамлар ҳәа умшәан. Ушыхәычу убҕа уршәар ҁалоит, ҳамҭак уеаанкыл!» – иҳәон, сара сҵоит азлагарахь ҳәа санааидгылалак. Изхысҳәааува, ҳара ҳԥынтәи Ԛәтараа рызлагара аԥынза сабду хыцьара иҵсы ишьон. Изԥәа икыдыз исакь ныԥәыргыланы иҵсы ахьеиҭеикуаз аҵлаԥәа иахьагьы игылоуп. «Арҭ аҵлаԥәа Ҭемраз иҵсшьартаԥәа роуп!» – рҳәон ианаарывалалак. Саргьы саныҩеидас асакь саҵаланы азлагарахь санцоз, аҵсшьара стахы-истахым, зегьы акакәын, сабду итлаԥәа санаарывалалак, саатәа ныԥәыргыланы сыҵсы ааитаскыр акәын, ус сашьцылахьан.

Ҭомышь азы ҳнырын «Ахьажә» ҳәа изышьҭаз ашәра еихиаа ҳныцысны, Касланзиаа рчаиртақәа ҳрылсны аерманқәа рҳабла ҳанналагыла, амрагьы еихаҕәышәара ихалахьан. Сабду тырқәшәа ҟыжә-быжәқәак идыруан. Зынза дзацәажәози иареи рҳәоу еиқәымшәо цәгьала ианааидхалалак, ани итырқәшәа хыфа-ҁыфахь дниасуан. Егьаумҳәан, араҟатәи аерманқәа сабду ҁеила дырдыруан. Ауаткақәа ахьдааирхәоз адагьы, ҳара ҳҁы бжала ҳәа абақьмаз дыршуан. Дара акартош рацәаны иаадрыхуан, аха ҳаргьы цшьынҵажәа шьаҭа аҧсуа цәа, азынцәа гәаҵа ҳәа изышьҭаз, ҳазҭагылан. Шьаҭак ианеицаха жәа-калатк аҧәа аҁыцуан. Аха бжала ҳәа аерманцәа иритоз, убырҭ аҧәа шьапқәа ирымцацсоз ракәын.

«Аҧәақәа ирымцацсо еиҳагьы еиҧуп. Урҭ шыҟалара ианыҟалалак ауп иҁышәшәаны ианкацсо. Убырҭ роуп, хыхь иҁоу аҧәақәа рааста еиҳагьы агьама зауа!» – ҳәа игәырҧатцәа бжала ҳәа абақьмаз дыршуан.

«Аерманы уара дужьара уҟоуп! Урҭ аҵыстаацәа ртәарта аҧәкьа аҧырарҳауеит!» – иҳәон сабду, аерманқәа рызбахә ианалацәажәоз. Ажәакала, даргьы дара ртәала иахьынзарылшоз сабду ҳатыр иқәырцон. «Абар Ҭемраз дахьааua! Уи иахьа, хымцада, ауатка ҳзааигеит!» – ҳәа игәырҧатцәа ицылон. Аерманқәа аусура заҟа бзиа ирбоз, заҟа рцьабаа пату ақәырцоз акара, убриакарагьы икын. Шьоукы-шьоукы зынза аҧьабаркьылқәа ззырҳәаҧәкьоз ракәын. Ҳатыр уқәырцон ажәала, аилахәаахәтраҁы шәнеир, акапеи кылхәыхә амцхә уртомызт. Абри аганахь ала сабду дахьдыркьаҭаз ҳәа егьыкамызт. Картош цырак иаб Карабеҭ рыцҳа нарцәынтәи дшааua идыруазаргьы амыцхә уитомызт. Уи зегьы сабду ҁеила идыруан, аха дара рҁы инирцшзомызт. Аерманқәа данрылалалак, ани иоурыс бызшәа ҭарыҧатәеи атырқә бызшәеи хыркәкәа-ҁыркәкәаны инеилажьуа, аерманқәа рырехәара далагон. Даргьы «Аура шахарбаала иркуеит» ҳәа иаразнак

иааҟәата-ԥсатон.

Аерманқәагьы зегьы ауеиԥшхәу, азәык-ҩыԥьак кызаргьы, аирак аҽы хәахәак дрылымԥыр ауам… Дара сабду ҳатыр иқәырԥон иахьирехәоз адагьы, ала акәтаҵгьара иашьцылаз иаҩызаз ҕьычцәақәак уахатәи ацых есиныҟарԥалакгьы аерманқәа ԥшь-шьапык зԥаз акы аарцәырымзар, тынч шьтагылашьа рымамызт. Аерманқәа аҽы бзиа ахаангьы ирымазамызт аҟынтә, ажә, акамбашь зҳәаз иеиԥш иаарымцыхьашәаз, абааш итакызаргьы, Елыр ныха ахазаргьы иаатганы иргар акәын.

Аерманқәа ԥсыхәа анрырымтазалак, еишьтагыланы сабду икны иаауан: «Абааԥс, Ҭемраз ԥьан! Абригьы-абригьы ауаҩы аргамаду ҳкамбашь ашаха нахаԥаны ишигаз аадыруеит. Ҳуҳәоит, Ҭемраз ԥьан, уара уажәа акры ацхылнадоит, уҳацхраа», — ҳәа сабду иҽы иааны, ишьамхнышланы иҳәон. Ԥабыргынгьы сабдугьы рҽы ԥиҽуамызт. Аерманқәа ркамбашьқәа згаз ҳәа ирҳәаз рҽы днеины драцәажәон. Сабду ақытаҽы ҳатыр ду зқәыз азәы иакәын аҟынтә, абри аус ацыхәала днеины данрыҳәалак, дахьмырхәыкәа аҕьычрах хындырҳәуан. Иршьхьазаргьы ахә ршәон. Абартқәа-абартқәа рцыхәала, анапи-анапи еибазәзәон, лахьы иацшны акәац ршон. Аерманқәа сабду амԥ ихдырԥрааууамызт. Уи сара абаа ду аҟара сақәгьыуан. Иахьатәи ҳамҩахыцрагьы шыманшәалахоз, ҳуаткақәа рытиреи раахәареи рзы ҳшеиладмырхоз агәра ганы сыҟан.

Аерманқәа рҳабла ацыхәа ҳашналагылазԥәкьа:

– Херолсун, Ҭемраз Ԥашьа! – ҳәа ҁааитит иааҳавалаз ерманы хәачалаԥьак.

– Херолсун, херолсун, Мисақ бзиа! – иҳәан, сабдугьы атак картәазаны инаиеиҳәан, инапы ааимихит.

– Насылькеԥ, Мисақ? – иҳәан, Мисақ игәабзиара-ихабзиара дынтиԥаait сабду.

– Саҕол, аидур! – иҳәеит Мисақгьы.

Саҕол-маҕол сара иабастахыз. Ҳуаткақәеи ҳкартоши

неиҭныцсахланы ирласны наӄ аѳныӄа ҳазцандаз ҳәа акәын гәаӄрас исымаз.

– Уаткахап иаҳзааугаз, Ҭемраз? – иҳәеит Мисаӄ, сабду исакь иблаӄәа надырхаланы.

– Ааи, уаткоуп! – иҳәеит Ҭемраз.

– Уатказар, сара ѳ-литрак сҭахуп. Заӄа кьыла акартош уҭахузеи литрак ауатка азыҳәан? – дцааит Мисаӄ.

– Литрак ауатка, аби-аҵеи рыбжьара цшь-кьылак акартош иркуеит! – иҳәеит сабду.

– Х-кьылак акартош устар иузымхари? – иҳәеит Мисаӄ.

– Уареи сареи ҳабжьара литрак ауатка амала ҳәа иустаргьы сылшоит! Аха амала малоуп, ахәаахәтра хәаахәтроуп! – иҳәеит сабду иаарцшза-ааргызмалшәа. Мисаӄ иеицш ихыжәжәа-ҿыжәжәа акәымкәа.

– Мамоу, цьушьҭ, нахьхьинтәи уаханы ианаауга, сыхәмаршәа исҳәеит акәымзар, цшьба-хәба кьыла акартош азы ахә усыршәартә изуазеи! Уиаӄарагьы амала ҳәа абаӄьмаз сыршхьан. Уиаӄара амала ҳәа аҵәа аазгахьан. Ҭемраз уаныхынхәуа сара скынза уныдгыл, усгьы сгәашә улсны ауп ушцо. Ѳбаӄа литра уара ууаткаӄәа рѳыза смоур сыхәом! – иҳәеит Мисаӄ, иеаарҳалалзаны.

– Ибзиоуп, ѳ-литрак ауатка ушцахызбаауеи! – иҳәеит сабду. Нас уи уаҳа ҳаеидмырхалакәа аерманӄәа рҳабла агәы ҳналалеит.

– Ауатка, акартош сатлыӄә? Ауатка акартош сатлыӄә! – сабду ѳынтә-хынтә ибжьы нхицеит.

– Гел бури, гел, Ҭемраз афенди! – ана-ара абжьӄәа неиларыцсеит. Сабдугьы Аруҭ ҳәа есымша ирехәоз иѳны аҵхьа игылаз атәаҵла ашәшьыраҿы, атәарта ӄаҵаны иахьыӄаз ҳеаацаҳкит.

Ҳнацшызар азә даауеит, арыгъалагьы арымалагьы дхыцшаало. Иитаху здырхуада, иартмаӄ ртәны икуп.

– Ари Арсана чнырс имаз Акоп Карбашьиан иоуп! – иҳәеит сабду.

– Уара абзиарақәа исзуухьоу здыруеит. Ари акәым, инеиҳангьы уҩны иузназгаргьы цхашьаразам, Ҭемраз афенди! – иҳәан, хәбака кьыла акартош зҭаз иартмак сышка иааирххеит Акоп. Сара иќасцара сзымдыруа саакәаны-занит.

– Иууазеи, Акоп, сурцхашьома, амала ҳәа уара укәыкәы-цыкәуа анышә ицәыцухыз шцаумысхуеи, афра хәыч гәарҭак ирылатәоу! – иҳәан, иҳадигалаз акартош имгарц далагеит сабду. Аха, Акоп абри сара исымҭаны, уахык умаҭацәа реахырцхьалап ҳәа сазыразны иуҫтаз ахәыҷы ухы анахубаа, уаргьы саргьы цсрагьы-бзарагьы ҳзеилам иҳәан, ацәы цыцәцәаны ианкеицса, сабдугьы уаҳа ахымҳәаакәа:

– Имх, дад, имх! Уаргьы мышкызны абзиаразын уицылааит! – иҳәеит сабдугьы. Акоп акартошқәа ааимысхит.

– Изҭоугьы ишҭоу ига, олан! – иҳәан, акартош зҭазгьы сара иаасзынижьит. Сабдуи аерманқәеи реицәажәара змаҳаз, иан лымгәарҭа дҭоуп. Убырҭ убриакара ҿаҳаидагәеи реицш еидгәакланы, азә ииҳәо егьи имаҳауа, рацсшәеи рерманы бызшәеи, рытырқә бызшәеи неилартатаны сицәажәон, дара рхатақәа ракәым, ирзызырѳуаз ицсы дырмаҷрын.

Ажәа мыцхәы шәзасыршьрызеи, абра ҳашгылаз, хәѳык-фѳык раkара аерманқәа еизеит. Сабду ибзиарақәа Мисақ иеицш издыруаз шьоукы хәба-хәба кьыла еицамкәа акартош ҳадыргалеит. Сабду арҭ иќарцоз хьымзҭишьан:

– Дад, сара асадакы саҳәазом. Акартош сышәтозар, иақәнаго ауатка шәыстоит, абар схәырцьан иахь-ҭагылоу! – иҳәеит-егьит, аха аерманқәа ирымуит, ирымуцәкьеит. Сабду иуатка зҭагылаз иҭеицаз асакь аатиган, азна акартош ахы цәыркны инадыргылеит.

– Уара, ари асакь азна акартош шәыргылеит, аха ушьҭа изларгозеи ҳәа шәгәы иаанагозеи? Амашьына

иақәуцар, амашьына агәыр-за анзыршәлаз иаҧызахоит. Еидарала уҳәар ихьанҭацәахоит. Бзиара хәыцык аныжәух, даргьы ирхаштрым, инашәыгза! – иҳәеит руазәк Нишьан захьзыз.

– Ишцақахцари ҳәа угәы иаанагои? – дцааит Аршақ.

– Акоп, уара уеада зынза еилахазамзар, инақәцаны, учкәыноуп, ара Ҭемразрааи ҳареи ашьха ҳабжьам ага ҳабжьам, ирзугар, «Абзиара уны азы иаҭ!» рҳәоит, даргьы ирхаштрым, иудыруазеи, уаа мышьҭа бзиақәак роуп иахьуцылара!» – иҳәеит еилагылаз руазәк.

– Ҳаи, абаацс, Ҭемраз иақара абзиара ҳзызымуцгьы азәы иеидара изыргахьеит. Сеада уи азыҳәан сышцеигзо! – иҳәеит Акопгьы. Ажәакала, абри азцаара уаҳа еиҧмырхакәа, Акоп иеада хәшлацса ааргап, ҳкар-тошгьы ҳуаткагьы наехьынҳәаланы ҳҧанынаҳхоз:

– Ус сзышәымун, дад, абзиара ду сзыжәуит. Сзыцсамыз ақара ҳаҭыр сықәшәцеит, саргьы цьара бзиарак ацыхәала анцәа сышәхьигзаait! – иҳәеит сабду, иихәоз аерманқәа ишырмаҳауаз шидыруазгьы. «Усқак уҳәартә еицш, уеизгьы-уеизгьы иқаҳцазеи!» – ҳәа аанарго рыхқәа аадырцысит. – Амала сшәыҳәоит, зынза сышәмырцхашьан. Исзыкашәцаз абзиара шәазы-разызар, абра жәабака литра ауатка шәыхьз ала иаазгаз ауп, шәхы ахышәымбаан! – иҳәан, ҳуаткақәа аатганы, иқацаны ҳацхьа игылаз ақәардә инықәиргылеит.

– Каҳ, ари заҳаз ҳара ҳаума! – рҳәеит. – Акартош иуаҳҭаз ҳара иқәнаҳшьахуеит, арахь акартош ацым-хәрас ауатка ҳауҭоит! Маи, Ҭемраз афенди, абри уара иуатәаҳамшьеит. Уара ухата иқоумцаша ҳаргьы ҳадумбжьалан! – рҳәан, иалоухузеи, маи шыркра иркит. Аиеи, нас урҭ рытырқә бызшәеи, роурыс бызшәеи неицшьуа ирҳәоз зегьы ҳаҳауамызт, аха дара анцәажәоз убриақара гәыразыла ишырҳәоз рхы-рҿы иандырцшуан, абас акәхап ирҳәаз шырҳәаз, уаҳа ишцарҳәарыз сеидроу!

Уиақара аҳәара заҭахузеи, Акоп иеада ацхьа днагылан, уаҳа ахы даамыхазакәа аерманқәа рҳабла ҳахьаалагылаз,

ҳанааи:

– Ҭемраз, афенди, Ҭемраз афенди! – ҳәа ҳашьтахьқа азәы ибжьы аагеит. Ҳаангылан, ҳаахьаԥшзар, абар Мисақ! Ишаанагара иҟаз артмакк азна акартош иманы дхыс-хысуа дааҳадгылеит. – Шәаныхынҳәуа сымбакәан шәымцан сҳәан, шәаниасуаз сыԥәсышәтуаз цьысшьан! – иҳәеит иԥсы игәы икылахо. – Абри маҷгәышьоуп, аха сара исымтаны иуатәасшьоит. Уаҳа сабаухәагәышьо, акәты иалшаз акәтаҵь ауп! – иҳәеит Мисақ гәыкцсыкалаԥәкьа.

Мисақ икартош зтаз иартмаҟ имгазеит. Убригьы наганы Акоп иҿада инақәԥаны, сабду Мисақ иҳамта аԥсшәа картԥәазаны инахиҳәаан, аԥыхәтәан ѳаԥхьа табуп ҳәа наиаҳәаны ҳҿааҳхеит.

Ашьыбжь анхышәтуаз, ҳҿадагьы ҳкартошқәагьы ҳаманы аѳны ҳаакылсит. Сан ари анылба иԥьалшьеит.

– Уара, Адгәыр, шәеихразԥада? – лҳәеит лыбжьы мырԥакәа.

– Аерманқәа: Акопраа, Мисақраа, иԥегь ыҟоуп! – сҳәеит исҳәо сҿамшәо сажәа сагәылахан.

– Асас даҳтоуп, дад, Хәыхәа! Арт иахьа ахьымзг ду ҳтарԥеит, ибзиараха ирыхшаз анԥәа ирыԥицааит! – иҳәан, сабду Акоп дихамшәало аѳныҟа дааѳнеигалеит. Саргьы Акоп имысхыз аҿада анахәта ианкны иназган, аехырԥартаҿы иҿасҳәеит. Иақәыз скартошқәа среигәыргьаԥәа иааԥәхны инаганы аҿаԥараҿы ишьтасԥеит. Ауаткақәагьы изтаз итымхзакәа акладауеи ҳәа ҳзышьтаз ҳкәасҟьа иаҿаҟаԥаз ҳуатка ҷәахыртаҿы исыргылеит, сан днахашәалар атып инықәылԥап ҳәа.

Абжьышхак рынхыцынтәи асас дахь даҳтаазаргьы иауарацәан, убас дҳадаҳкылеит Акоп. Сан алеи-аԥси рыбжьара абыста аԥәартәа еиԥш иуны, иаразнак амца натцарбзаҳәны иаакнылхын, аҿахраԥәа амҳабыста аԥыԥә инықәԥсаны ихырѳашәа-хырѳашәаза афара угәаԥхо

инаганы аишәахьча иныкәлыцсеит. Ҳара иаҳҽамцазакәа, асас ихәы ҳәа сан иҵәахны илымаз, ажьцаа ашәандыҟәра иааҭылган, аҵәы инахаҵаны ашша агәыцаш изны убригьы асаан ианҵаны аишәахьча иныкәлыргылеит. Ажәытә-шҭоц ҳәа изышьҭаз, амцәыжәҩақәа хагалашәа иҟаз ҳцатлыка мгәлыҽ азна ҩынтә ршыра ауатка аҵыс ахы ахнаҭәыцәуа иныкә-лыргылан, лхы слымҳа инадылкылан: «Баба шәнапқәа зык ақәшәтәа ҳәа иаҳәа!» – лҳәеит, сан. Саргьы аҳәаха лымҭакәа:

– Баба, шәнапқәа зык рыкәшәтәа! – сҳәан, снарыдгылеит.

– Аҳы, ҳнапқәа зык рыкәаҳтәап, Акоп, цьан! – иҳәан, инапсыргәыцагьы ашыҩ-шыҩхәа инеихьишьит сабду. Акоп анс-арс ҳәа ҽырцшзагас иемырххакәа, дҩагылан, сабдугьы иаргьы рнапқәа зык нархьыршаны иааин, инеибарцшны аишәахьча инахатәеит.

Акопи сабдуи рацәак еидымхалеит. Рыбыз еибакуазтгьы ирхәашазгьы рацәахарын, аха ҟазшьалеи, қьабзлеи, хымҩацгашьалеи ишеицшымыз еицш, хазхазхеит.

Акоп ддәыкәлааныа сакьк азна аҵәа рхианы иҳаргылахьан. Убри иаҷыданы ҩ-литрак иара даара пату зкәицоз, дара рхәашьа, абеқмез сан ихәырцьан иҭалыргылахьан.

Акоп иара итәала даара ҳаҭыр ду ақәицеит изыҟаҳцаз аҳамҭа. Ашьыбжьышьтахь Акоп деикәаҳәа-еикәацса иеада длақәтәан, аффаҳәа икәаруа агәашә дынҭыцит.

– Ҭемраз, афенди! Ешо, ешо, картошка… Завтра мешок полни! – иҳәан, иехьынҳәалаз исакь днас-насит.

– Ибзиоуп, иҭабуп, Акоп цьан! – иҳәеит сабдугьы. Уаҵәы, мамзаргьы уаҵәашьтахь уеиҭаҳазнеи акартош азыҳәан ҳәа акәын Акоп иаурыс бызшәеи инапқәеи ааицырхырааруа ииҳәоз. Уи сабду еиила еиликааит. –

«Анцәа илыцха иоуааит. Арҭ иҟарҵаз аҩыза ууа бзиа иузыҟаиҵом, дад! Иузыҟаиҵом акәым, ани Сажәыргьала ҳәа изышьҭоу лбаа Кәыкәыр иҳәысҭа ахаҫы инхо Акәланба сынтәа ҩба-хца уардын акартош ыҵихит. Аха унеины цутк акартош сырцсах, мамзаргьы исырхәаа ҳәа уиҳәеишь, ибжьы ихацаланы, илаҕырз икәааша амыт-кәмаҵшь аҳәара дшалаго убара уҟоуп. Акоп, уара дерману, Қьарақол диҵоуп, Карбашьиануп ҳәала. Карбашьиан акәым д-Маршьанзаргьы иауарацәоуп! – иҳәеит сабду Акоп дизыхашазаны.

Аҫынтәи амыш абас ҳшеикәшоз инеихашәы ихәлеит. Атаацәа ҳанааилатәа:

– Абарҭ иахагьы рхабар ыҟамызт, ҵьара ҟалаак рымамзааит, ҵьушьҭ! – иҳәеит сабду ҳаиашьара даарыхзызаан.

– Ахәылбыҟеха Қәаса дызбон, аха ус еҕьимҳәеит. Ҵьара акы еиланархазар, Қәаса иҳәарын. Уимоу: «Ахәылбыҟеха ҳааилатәақәар лакәҳәара ҳнеиуеит!» – иҳәеит.

– Аа, ус ҵстбара ыҟамзар, ибзиами, дад. Ҳара ахәашақәа уаацсырала ҳагага ҳацәшәо аҟынза ҳамнеихьеи. Аиеи, дад, аринахысгьы анцәа шәирманшәалааит, уара ауаҩытәыҩса дызшаз! – иҳәан, сабду ахәыблы днаҵаҵшын, илахьи-иҵьымшьи ааизатәит. Абри аамҭазы адәахьы Гьшьар захьзыз ҳлаҵшь аахыш-ҷышит. Саргьы алоура уа соутәахмыз, лакәҳәара Қәасараа аазар ҟалап сҳәан, ашә неимцааны сындәылҵит.

Ҳаешьара хәҩык раҟара, Иуан Ситгьы дрыцны иааҩналеит.

– Уа хәлыбзиақәа! – иҳәеит Сиҭ дшааҩналазцәкьа.

– Уа, умшгьы уцыхгьы бзиахааит, бзиала шәаабеит! – иҳәан, сабду акы еиҵшымкәа, абарҭ рымҩахыцра деигәыргьеит.

– Ҭемраз, адунеи иақәлахахьоу ҳәа азәгьы дкамлазаҵ, аха уара ахаҳә хәтәааныа анцәа уҳагимырхааит! Уара

уҳаманаҵ егьа рыцҳара ҳақәшәаргьы, ҳгәалақара ҽеихоит, ҳлакәҳәарагьы нҵәара ақәлазом. Уҵеамбаруп, аҵеамбар илцха анцәа иуитааит! – иҳәеит Сиҭ, ҿыр-цшзагас акәымкәа, гәыкалаҵәкьа.

– Ҳаи, дадхеит, ҳаҕоу адунеи дақәлахааит! Адунеи иақәлахарц зҭахыз иажәабжь шәаҳахьазар акәхап! – иҳәеит сабду изырҩуаз ргәы аарҽанирцан.

– Мамоу, Ҭемраз, уи шҵакалеи уҫкангьы? – иҳәан, Сиҭ иҟәардә лакә даахан, сабду иҽизааигәатәны днатәеит. Егьырҭ ахәышҭаара иакәшаны итәаз зегьы зы-цәыкәбарк рылымкәо инеиқәызырҩоит.

– Аиеи, нас, аира зшаз аҵсрагьы ишеит. Аҵсра бзиа, аҵсра цшза хәамазам. Арыцҳа аиҭарыцҳа уи змауз иоуп. Ари зхысҳәааua абни адунеи иақәлахарц зҭаххаз ауаҩытәыҩса иоуп.

Абри ажәымҭақьргә ианаамҭаз аҵсра бзиа имоуит. Ашықәсҟәа цон азеицш. Аха ауаҩытәыҩса дымпсит, арахь деиҭаҷкәынымхеит. Ала шыцыпхьаза деицало, дахьтәоу дзымгыло дкалеит. Ус-ус дышнеиуаз, иҿгьы ҽилымго далагеит. Ԥшьба-хәба абицара иит, ицсит, аха иара изыҳәан аҵсра ҟамлеит. Иҵсы шҭаз дырзымжит, абжьарак, иматацәа урҭ рматацәа деимданы агара дгараҵаны ирцысра иалагеит. Аҵшәтрыкьи ацәырцәмеи ашыц мҳаҵә ианцаны иҽарцон. Шәыпату схы иқәуп, жәа маншәаламшәа иказаргьы, игара дахьгараз зегьы убра иқаицон. Дышнеи-шнеиуаз, цсыз бзиак дакарахеит.

Шәышықәса цит, ҩышә шықәса цит, уаҳа иҵсцәаҳа ихабар ҟамлазеит. Аматацәа рматацәа, урҭ рматацәа игара мыжда дгараҵаны ддырцысуан, ддырцысуан уахгьы-ҽынгьы.

Абас дшыҟаз ҽнак, шьыбжьышьтахьк дааraза зыкәрахь инеихьаз ҭаҳмадак ҽилаҩа-ҽилаҵск иебыга иманы аштә даатәалеит. Атаацәа иаauаз оумашәа дбаны, иагьицәшәаны инеизыцшит. Аштә абжара данаai, ицәа-ижьы зегьы иаразнак инаиқәзытын, ибаҩқәа ахьхьа-хьхьаҳәа

инеилацсо иҿааихеит. Ацшәмацәа ажәак мҳәазакәа ишьхныцсылан ихәацшуан.

Ибаԥқәа ырхәар-хәаруа иааиуаз, ани игарацаны ирымаз, цсызк иаҟарахахьаз ауаԥытәыԥса днеихагылеит.

Ацсра зцәызыз ауаԥы имата, имата, имата, еита имата агара дгарацаны ирцысра даҿын.

– Сара уцсцәаха соуп, сааит узгарц. Иузхама абри адунеи уахьынзақәыз? – иҳәан, ибаԥқәа ахьхьа аарылирган, ицегь днеизааигәахеит. Иарҧьа напала иебыга аанкыланы днеихагылеит.

Ауаԥытәыԥса иблақәа тырхаха ихагылаз ацсцәаха дихәацшуан. Имата, имата, имата, еита имата еицбы агара ирцысуан. Ауаԥытәыԥса ацсцәаха илақәа наихмыршәазакәан дихәацшуан, дихәацшуан иҿы еилгомызт.

– Алацшра устоит уара, ауаԥытәыԥса. Абри умата, имата, имата, еита имата еицбы узырцысуа дызгару, уара узгару? – иҳәан, ацсцәаха зынза дааигәазаны днеин, днеихагылеит. Ауаԥытәыԥса ацсра зцәызыз, уажәрааныза еихашәы-еицашәы ашәиаҟ цсыз еицш агара игараршәыз, макьана еилшәарак змоуцыз ихацыц ҟәарашқәа ааихирцхьан, дааччеит. Нас каканк иаҟарахахьаз ихы ԥышьтихын, имҳацәхахьаз ицламҳәа кәагә аақәац-қәацан, ихы какан ԥынтә-хынтә имата иганахь иааирцысит. Уи иаанагоз: «Сара макьана сумган, сара сцынхәрас абри сзырцысуа смата имата, имата, еита имата еицбы дга!» – ҳәа акәын. Абри инақәырццакны аҿынышьыбжьон амра кацәо ишыцхоз, ацыр-цырҳәа иаамацәысит. Цстҳәак ацсра зцәызыз ауаԥытәыԥса дахьдырцысуаз иааԥнашаҟьан, шәым-тақәак иаалашьцеит. Аха ацстҳәаш ндәылцны ицеит. Ацсцәаҳагьы зшәахшәа днышьтабеит. Ауаԥытәыԥса дзырцысуаз имата имата, имата еита имата еицбы дмаалықьхан ажәԥан ахь дыцрит. Ауаԥытәыԥса дгагахан адунеи днықәлеит! – иҳәан, сабду иажәабжь

неиқәиҳәалеит.

– Ҳаи, ихала-иҵсала иажәымҭа азахәаш ахарҵааитеи, адунеи дақәлахаҵәкьарҵ иҭахыҵәкьазаарын убоу, уара! Аҵсы ҵарауп ҳәа рҳәоит, аха иара акараах иҵсы ацымхәрас имаҭа аҵсцәаҳа дышҵаиирбеи, уара! – иҳәеит Сиҭ иааҵьеишьа-лакәишьан.

– Уара убри ҵсызк иакарахаз, адунеи иақәлахарҵ зҭаххаз ауаҩытәыҩса иҭыҵ аҿы уара уҟазҭгьы, уҵсы ацынхәрас умаҭа иакәым, абра иааилатәоу зегьы аҵсцәаҳа ҳиуҭар ҟаларын. Ҭемраз уаха дызлацәажәаз ажәабжь, ари ҩаҵхьа агәра ҳнаргоит, ауаҩытәыҩса идәахьтәи иҩоныҵкатәи идунеи ахьынзарыцҳау. Ихы азеиҧашақә, абри адунеи зегьы, илшозар, ирхәашар шилшо. Ииҭахыыз ҩышә шықәса зхыцыз, ҵсызк иакарахахьаз ауаҩытәыҩса, ида-ишьа иалҵыз ихшара, иара иҵсы ацымхәрас аҵсцәаҳа дииҭартә? Абригьы иҳанаҳәо адунеи ахи-ацыхәеи ауаҩытәыҩса иаҵкыс еиҵәоу гыгшәыггьы шыҟам ауп! – иҳәеит Чмыт.

– Уара, Чмыт, схы азыҳәан маҵара абарҭ зегьы аҵсцәаҳа шәистартә убриакара сыҵсы ҵааума сеидроу. Акреилыскаауазар, усаҵәҳаит. Аха анышә ужыр анышә ааусит. Умаҵәақәа узыцҳалакгьы зегьы еиқараны иухьуеит. Ҩыцьа сибатаху акы еимаркыр, руазәк дкәышхароуп, мамзар ргәы амаҷ азыҳәан еиҵәыхь-шәашәахар ҟалоит. Убри акынтә, исоуҳәаз атак сырҧыҷкуам. Избан уҳәар, уара еиҳа сануҵәымгуи, егьырҭ шьоукы бзиа санырбои шеиҩымсуа здыруеит. Уаахәмаршәа иуамхаҳәазар акәхап, хәмарра-ччара анцәа иугимырхааит! – иҳәеит Сиҭ ччаҵшь хаарадак наиҿыкәиҵан.

– Ҭемраз, нас уи адунеи ақәлахара зҭаххаз ауа-ҩытәыҩса дгагаханы адунеи данбанзақәзаауеи? Ахаан уи игага ҵсра ақәзами? – иҳәан, дҩагылан, Ҭемраз диазҵааит аарла зхәы ааинышәшәылоз, зегьы рҵы-хәахышәа итәаз ҷкәынак.

– Уи, дад, ахаан азыҳәан ҳәа анцәа дахьирхәит.

Дахьирхәит иара иҵсы ацынхәрас имаҭа аҵсцәаҳа дахьиитоз азыҳәан. Уи ахаанаазы дшьаҳитхеит. Аҵсцәагьы дыртахымкәа, абзаҵәагьы дыртахымкәа адунеи амыркыцьы еиҵш иалахаз азә иоуп. Убри азын ауп, дад, ҳара ҳабаҵәа «қәнагала аҵсра бзиа хәамазам!» зырҳәаз. Зегьы ианраамҭоу иҵшзоуп, ихаауп! – иҳәеит Ҭемраз.

– Агара зырцысуаз имаҭа, имаҭа, еиҭа имаҭа дмаалықьхан ажәҩан ахь дыцрит, аха адгьыли адунеии дырцәыззама, арахь уаҳа албаара азин имазами? – деиҭаҵаайт уи аҧкәын қәыцш.

– Уи ажәҩан ахьгьы дхалоит, адгьыл ахьгьы дылбаауеит. Анцәа дугьы дисасуп, ауаатәыҩсагьы дрымаалықьуп. Ус анцәа иҵьишьеит, анцәа иатәеишьеит. Еитасҳәахуеит, ҳаҧоу аҵсра иҵәызаайт!..

– Уажәымҭа иахьа ахы иаҿагылоу, ааигәа зызбахә умаҳаҵ уҧкәын заҵәы Ҳараз ила ишкәакәахааит, Ҭемраз, ҳгәы шҵаурҿыхеи! – иҳәан, ныҳәаҵхьызқәак наикәиршеит уажәрааназа ҿымҭзакәа аганахь итәаз азәы.

Ҳамҭак иаатынчрахеит. Акәаздхарамца иақәыз амҿаза иалҵуаз ази, аеҳәа ахаҿы иааиҵмырҟьазакәа зыбжьы гоз арҵуи заҵәык ракәын амаҵурта ҵаа-зырҟәрылоз, аҭынчра аҵсы ахәага ахазҵоз. Абжьарак, уажәы-уажәы архнышьна иахьыҳәҳәы амца ацыцхьқәа иҩыцхахоз еихьымза-еиҵымзо, алҩақ иашәхьаз ахәыблы инаҵаҵсон. Ихаакәакәараза алҩа иналышәшәаны игон ихыбны ахаҵ иаҿаҵсаз ажьҵаа афҩы. Абри аамҭазы: «Кәиии!» арган, амца зцәа ҵнажәаз амҿаза аахәиҵәиит.

«Ҵәымыш, ҵәымыш!» – иҳәан сабду, иара убри амца иақәыз амҿаза иаҿаҵсаз амахә ссақәа аамихын амца инақәиҵсеит. – Анцәа иҳәаайт! – иҳәеит сабду.

– Изхуҳәааи, Ҭемраз? – иҳәан дҵааит Сиҭ, Ҭемраз ииҳәаз зхиҳәааз изҿилымкаакәа.

– Абас акәхаздхарамца иақәу акәаздха абжьы ангалак: «Абзиаразы арасаҵәы акәаҵ агхом!» – рҳәоит. Амшразы, абзиара-ачызаразы аеҳәа иеҳәаҳарҵәи-лааит!» – иҳәеит

сабду.

– Уаха излазбо ала алакә ҳәаха ҳауам ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит Қәаса адгьыл игәо дахьтәаз.

– Алакәҳәарагьы ҳахьзап, амала даеа зцаарак сымоуп, Ҭемраз ида уи аҭак ҟазцо ҳәа ара азәгьы дызбом! – иҳәеит Сиҭ иҽааикәеиҵсан.

– О, Сиҭ убаашәт, уаха абра итәоу зегьы аҵәҩан ҳахаҳан ҳаҿкәа аркьеит ҳәа аума ишудыруа. Ҳаргьы акы ххәар ҳҭахуп иҟалозар! – иҳәеит Баҵьга.

– Баҵьга ахаҳә аҟара зычҳауаз ауаҩы ичҳара далҵзар, зегьы зхароу Сиҭ уоуп. Хҿыхшьагьы шумам удыруазааит! – иҳәан, аҟыр-кырҳәа дааччеит Чмыт.

– Шәаагыл, уара, шәҿаҳәатәы ҟазцо ссирк иҳәо-заргьы шәыздырамеи. Акнаҳарҭахь инаргогьы цыхә-тәажәак идырҳәахьеит. Иашәраза, изцаара аҭиха иашәраза! – рҳәан, цыҭҩык инеиҵдырҷызит.

– Ҭемраз, ухаҵкы сҵеит, абра иацы акомхаз мхы шаҳрашәоз, Расими Уарлами ажәақәа шынеимаркааимаркуаз, Уарлам дгәаан: «Уара Чаҩыр мгәа Ҳазарат-ица уами, уагьбзиазоуп!» – ҳәа иеиҳәеит. Ааит, ари заҳаз сара соума иҳәан, Расим дыҵкьеит, аха еиумышьҭкәа иаарыбжьаказеит.

Абри Уарлам «Чаҩыр мгәа» Ҳазарат-ица уами иҳәазар, уеизгьы-уеизгьы Расим алабакьара акынза днеиртә ихы изакәиҵазеи? – иҳәан, дҵааит Сиҭ.

– Дад, ахәра аҭыҵ ҷьаргьы абызҭыҵ ҷьазом! Ари Уарлам Расим изыҳәан иихәаз акрахыҵуеит, ахьзыр-тәракәа иреиуоуп. Зегьы ирдыруеит, аха Уарламгьы аф исаат, ирдыруа ираҳахьоу зегьы рҳәома! Иҳәатәу ҳәа акы ыҟоуп, иҳәатәым ҳәагьы акы ыҟоуп. Ари анкьа ахьзыртәракәа аныҟаз Ҳазарат идагьы ихьыздмыртәыз ҳәа азәгьы дыҟазам. Абра ҳара Ахәанаа инаҳалаган, ҳшыхьздыртәуаз маҵара, нахьхьи агаҿа инхыҵәгылеит! – иҳәеит Ҭемраз. – Ажәлар рыбз узынкылом. Икоуп убыс еиҵш зыбз хны

изҫоу, ажәак-ԝажәак рыла удәахьтәеигьы уԝонықкатәеигьы усахьа ҭызхуа, уцәгьеи убзиеи аартны инышьҭазцо.

– Нас арҭ ахьзыртәарақәа зегьы ушьҭа иахьа изгәалашәо азәыр дкаларушь, Ҭемраз? – деиҭатцаайт Сиҭ.

– Уара, Сиҭ, абри уара аԝоыстаацәа рзыхь уан-зааршьуаз, уара зегьы реиҳа уанкәышхоз, егьырҭ акәыд рыпкоз цьушьома! Уара уажәы уеыргаза-еыркәыш-еырҳалалшәа узазцааува уаргьы ибзиацәкьаны иу-дыруеит, аха аҫагажә ҳацшьа хтыгоутәыр уҭахуп акәымзар! – иҳәеит Чмыт, Сиҭ игәы дынҭацшны.

– Иуҳәо сзеилкааувам, Чмыт. Изакәызеи, уеизгьы-уеизгьы сара издыруеит, аха уара иусырҳәарц истаху? – иҳәан, Сиҭ Чмыт иихәаз игәы ишамыхәаз наицшынцаны ҫааиҭит.

– Уара сара сжьаны умацәа сахаургьыжьырц уҭахуп, арахь сара изжьарыда ҳәа сыцшаауеит. Ишца, уара, арҭ ауаа рхацыц зҫахьоу, рыци-рышәи ирытцырххьоу, игәароу ахьзыртәарақәа умаҳазаци, иузымдырзои? Зегьы ҳахьыхьзыртәуаз, уаргьы ууанырмыжьзеит, цьым. Сара саб Ҭарашь дшыхьыздыртәыз еицш, уара уаб Ебырҳамгьы дыхьздыртәит. Нас ус шакәу уара иузымдырзои, Сиҭ? – иҳәан, абла нтыцкьааны инеиҫаирххит Чмыт.

– Саб Ебырҳам изыҳәан ишцарҳәеи? – иҳәан, ччацшь хаарадак наиҫыкәиццеит Сиҭ.

– Ебырҳам иԝоны лацәкәысыртоуп! – рҳәеит.

– Уара уаб Хакәлиса дышцахьздыртәи? – иҳәан, дцааит Сиҭ.

– Хакәлиса иԝоны цыҕ ҭроуп! – рҳәеит. Ари уареи сареи еицәаазо ҳәа акгьы ыказам. Абарҭ ахьзыртәарақәа сара ишыздыруа ацкысгьы еиҕьны уара еиҳагьы иудыруеит, баша уцәыцамараҳәуеит акәымзар! – иҳәеит Чмыт зынза иҫаартзаны.

– Сара сакәым, уара Абжьуаа уҫагылазаргьы урзыцҫуам! – иҳәан, уаҳа ицымҳәакәа итцыхәа наишь-ҭареыланы

иҽааникылт Сиҭ.

– Уара, шәара, аиҳабацәа шәакәым, убырҭ ахьзыртәрақәа саргьы издыруеит. Ишәҭахызаргьы ишәасҳәоит, иахьынзагәалсрахо сыздыруам акәымзар! – иҳәан, даатаҟьа-ҭасит Қәаса.

– Аа, уқәақәра згааит, Қәаса қамса. Ухаҵазар иҳахә акы аанмыжькәа. Ари хәарҭамзар ажәлар ирҳәарымызт. Згәы иалсуагьы, газак иакәымзар, дҟалап ҳәа сгәы иаанагом! – иҳәеит Баҧьга дахьтәаз.

– Салагома нас? – деиҭаҵааит Қәаса.

– Ааи, ааи, ма ахы урсалар, нас иуцзырҕзышагьы цәырҵуеит! – инеицырҳәеит зегьы.

– Аҧхьан ишырҳәаз еиҵш, ахьзыртәрақәа ирылагеит абрантәи! – дналагеит Қәаса.

– Ишырҳәахьоу еиҵш, «Ебырҳам иҩны лаҵәҟәысырҭоуп!» – рҳәеит. Аҳыҳ, убри инаркны, ҳхәы инықәыршәны рҽынархеит. «Хакәлиса иҩны цыҕырҭоуп!» – рҳәеит. «Чаҩыр мгәа Расҭа!» – рҳәеит. «Ахәы аҵынҵаҿ ҵошьҭак ықәгылоуп!» – рҳәеит. Иззырҳәаз ҽеила исгәалашәом, аха сыҵсымзар Поле иоуп ҳәа ауп сшыҟоу. «Аҩн ду Ҳасан, ахәданаа Пила!» – рҳәеит. Абас абарҭ ахьзыртәрақәа атлара еиҵш инамаҵан, ҳхәы инхыҵын архаҟа рҽынархеит. «Шәиу-чиу Никәа, иноумышьҭын, Кәата!» – рҳәеит. Ус зхырҳәааз абаарра иахьыланхоз акәзаргьы ҟалап, – иҳәеит Қәаса.

– Нас-нас, ацыфа аҭара уаакәыцны наҟ инаҵцеи, Қәаса бзиа! – иааицырҳәеит злымҳақәа кыдҵаны изырҩуаз шьоукгьы.

«Нхарҭа змауз Каслан Ҷьакь!» – рҳәеит. «Нықәгылааақәгыла Алықьса, кәырц-чырц Караман!» – рҳәеит. «Бааш-гыд, еишәа кьаҿ Лакыруан Бахәа!» – рҳәеит. «Ҽада какаҷ Чаҷуа!» – рҳәеит. «Хәырмаз ҵышьа аҵьмаҟьы зыкәшәаз Елыр Улыс!» – рҳәеит. «Аашьышь Кьыкьа, бажә Цахәриа, Цәматәа Уасман ииана!» – рҳәеит. «Ҕырҵлашә

Сикәа!» – рҳәеит. Абарҭ роуп уажәазы исгәалашәо, абзиа еибаҳҳәалааит арина-хысгьы! – иҳәеит Қәаса.

– Қәаса имыздо уаҳа азәыр шәыҟоума? – ҿааиҭит Баҵьга.

– Уажәазы ахьзыртәрақәа азҳархар еиҳа еиҧь-харашәа збоит, Баҵьга. Аҵыхгьы ушьҭа агәы кыдым-гылацзаргьы, акыр иныкәлахьеит. Ҭемраз ма Кәаҵиа ишаанагара иҟоу лакәк ҳзеиҭашәҳәар ада зҳәа-зҵамыз акәхон.

– Дад, ишәхашҭқәоит ҳәа сыҟоуп акәымзар, алакә иаазҭаххалак аҳәара азин имазам. Ишаабац ишҳаҳац, алакә иҳәоит алакәҳәара аҵәы зыкәшәаз. Убри аҟынтә ишыҟаҳҵац еиҧш ҳалагап! – иҳәеит Ҭемраз.

Алакәҳәаҵәа ахҩык ааидтәалеит, сабду дназлаз. Нас сабду дмыццакзакәа ихысга маҵәа нарыкәкуа иҿааихеит:

Лакә, лакә, лакә иҭаца,
Скамарҭа жәаҩа рцаа.
Ҩык сакәтәан, еык сывакны,
Жьак алымҳа сынкылкәрит.

Наҵәакәкыла абас ҳәо маҵара дышнеиуаз, аҵыхәтәантәи ажәа: «Сынкылкәрит!» зыкәшәаз иакәын алакәҳәара азин змаз. Убри аҵыхәтәантәи ажәа «Сынкылкәрит!» сабду ихысга маҵәа ахы инахаршәны дшааиуаз, уи зегьы еилзыргоз, зегьы еиқәызҳәалоз ажәа сабду инаидҷаблеит.

«Оо, уаага-уааца азҳалааит!» – рҳәан, зегьы рнапқәа еинырҟьеит. Сабду алакәҳәара, лакә закәанла, лакә ҟазшьала азин иоуит. Зегьы еиқәыцшьыхаа азеиҧш иаатынчхан, инеиқәызырҩоит.

– Абри алакә сабду Данаҟаи рыцха ишьамхы сыкәыртәаны ианеиҭеиҳәоз абыржәыцәкъеиҧш исгәалашәоит. Убри аҟынтә абри алакә слакәқәа зегьы рацхьа исыргылоит, убриаҟара бзиа избоит. Ҵангьы-мцынгьы

зегьы ирзеиҭасҳәар ҽтахзам. Схәыҷра иахьаҟәлоу азыҳәан аума, исазҳәаз аҧсамбар иаҳатыр азыҳәан аума, аиаша уасҳәап, ҽынлаҵәкьа схаазага суҭозаргьы исҳәазом, исхашҭыр ҳәа сшәаны.

Алакә иахьзуп «Зыжәи Ҵажәи». Зыжәи Ҵажәи еицны ишнеиуаз, здук иныеҧынгылеит. Зыжә ҩаҧан, азы инахыҧан, ныркә аҧаҩ иныкәҧалеит. Ҵажә азиас сахы-ҵоит ҳәа ианалага, изыҧо иҟазма, азы агәҭаҵәкьа иналаҳаит. Ҵажә анахьгьы изымҧо, арахьгьы изымааua, имадаґь-мадашәо азыжь иаалахеит.

– Аа, уанаҧьалбеит ҽтынха ду, Зыжә! Азы сахәаҽуеит умбои, усыцхраа абаапс! – аҳәан, Ҵажә аагьаҵәыгьаҵәит.

– Ҽталар, иара сара схаҭагьы азы сагоит, абжьарак уцхыраашьас иҟасцозеи? – ныркә аҟәара аҟынтәи ҽаанаҭит Зыжә.

– Уца ушзахәо абни аґдара аҟынза. Убра арасра илоуп Ҳәажә. Убри Ҳәажә ахәыц алыхны исзааугар, азы инхуршәлар, снахьынҳаланы сыруеит! – аҳәеит Ҵажә азыхшьах ахәлаҵәо азыжь иахьхыршәлаз.

Зыжә, Ҵажә ажәа ҩбамтәкәа, иҧо, иҧо, аґдараҽы инкылсын:

– Аа, Ҳәажә, абаапсы, зда дсымазамыз ҩыза гәакьа Ҵажә азы исцәашьуеит. Суҳәоит, анцәа даахәаны, ухәыц схумбаан. Ухәыц суҭар, азы инхыршәланы, Ҵажә ырсымгозар, шә-ҵсык ахазаргьы ҵсык ахахом! – аҳәеит Зыжә алабжыш хаҟәкәала.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уаҟәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна. Схәыц агәаҟразы сеигзартә, изуазеи! Амала, саргьы рыцҳарак сақәшәаны сыҟоуп. Нахьхьи ахәы зымҽхакны игылоу аҧь ду, шьамхахьы аҧь-рыц амҵаҧсоуп, аха алакьыспа азин сымазам. Сыш-намҵалалак, Аҧь амахәқәа сыбґа иныкәҧыҵәцәаны самҵнаҧоит. Уцаны уаҳәа убри Аҧь ду. Ҷьыжә ҷь-напык амҵыхны исзаага, нас схәыцгьы уара уахызбаарым! – аҳәеит Ҳәажә.

Зыжә ныкәланы ицеит Аԥь ахь. Ишнеизцәкьа аеынканаршәын:

– Аа, Ԥьыжә абаапс! Сыцсы апара уахә. Арыцхара аиҭарыцхара ззырхәоз сақәшәеит. Зда дсымамыз сҩыза гәакьа, сыцсыр лаҭырзыла сызцәуап ҳәа сзыкәгәыҷуаз Цажә азы исцәашьуеит. Лассы сымнеир, аԥсы сахьымзар ҳәа сшәоит. Суҳәоит, Ԥьыжә абаапсы, ԥь-напык сыҭ. Ԥь-напык суҭар, Ҳәажә инаҭаны, Ҳәажә хәыцк налхны, Цажә алаҭызгоит! – аҳәеит Зыжә, ақәқәаҳәа инеиматәо.

– Ҳаи, ҳаи, арыцхара ду уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна. Сара ԥь-напык сеинасым, амала, саргьы рыцхарак сақәшәаны сыкоуп. Шьыжьы инаркны, анцәа амыш иааигаз, Хьшьы схы иқәтәоуп, схы иқәгылоуп. Уца Хьшьы акынза, уаҳәа-уача. Хьшьы схы иқәымтәо, схы иқәымгыло иузыкаҵозар, ԥь-напык сеигзом, анцәа иубома! – аҳәеит Аԥь аеырхалалзаны.

Зыжә неикәкьашан итрысны ицеит Ахьшь ахь. Ишнеизцәкьа Зыжә нышьамхнышгылан:

– Аа, абаапс, Хьшьы, зда дсымамыз сҩыза гәакьа Зыжә азы исцәашьуеит. Суҳәоит анцәа даахәаны, Ԥьыжә ахы уқәымтәан, уқәымгылан. Ԥьыжә ахы уқәымтәар, уқәымгылар:

Ԥьыжә ԥь-напык амхны,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә ахәыц налхны,
Цажә алаҭызгоит, – аҳәеит Зыжә.

– Ҳаи, ҳаи, иабадихәа, арыцхара дузза уақәшәазаап. Сгәы иалсит адунеи азна, анцәа дшахатуп. Ишьахәуп, Ԥьыжә ахы сықәтәарым, сықәгыларым, амала саргьы рыцхара дуззак сақәшәаны сыкоуп. Ԥьыжә ахы сықәымтәар, сықәымгылар, сыц еихысгәышьоит. Сҽаа-ҽааua амла сагоит. Убри акынтә, уаалаган, Кәарҭ уаҭаа. Кәарҭ кәҷышьк амхны исзаага. Убри нахыс саргьы Ԥьыжә

ахы сықәтәарым, сықәгыларым! – аҳәеит Хьшьы.

Зыжә неикәкьашан, изәашҳәаха инеит Кәарҭ аҷы. Аҩшьапыкгьы натаҷсаны инышьамхнышгылан:

– Аа, Кәарҭ абаацс, ушыцсыша удыруазар, абарҭ узхатәоу укәҷарақәа аахәаны суҳәоит, кәҷышьк суҭарц. Шьац зыркьацуа ҳәа исымоу ҟтынха ду Ҷажә азы исцәашьуеит. Кәҷышьк сахумбаар:

Акәҷышь Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Ҷьыжә
Ахы иқәымтәо-иқәымгыло иҟаҵаны,
Ҷьыжә ҷь-напык амхны,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә ахәыц налхны,
Ҷажә алаҭызгоит, – аҳәеит Зыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара ду уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна. Ишьахәуп, сара кәҷышьк сеинасым, иуҟтап, амала, саргьы аах-шәахк соуп, сшубо сыкоуп. Исыгу-исыбзоу рацәоуп. Уца, Зыжә, ашылаҳәаҩ иҟынза. Ашылаҳәаҩ ш-напык имхны исзаага, нас кәҷышькгьы уахызбаарым! – аҳәеит Кәарҭ.

Зыжә ситанеикәкьашан, ицеит ашылаҳәаҩ иахь. Ишнеизцәкьа аҩшьапыкгьы натанаҷсан:

– Аа, Ашылаҳәаҩы абаацсы, зда дсымамыз сҩыза гәакьа Ҷажә агәакра ду иақәшәеит, азы исцәашьуеит. Суҳәоит, анцәа даахәаны, ш-напык сахумбаан, ш-напык суҭар:

Ш-напык Кәарҭ инаҭаны,
Кәарҭ кәҷышьк намхны,
Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Ҷьыжә ахы
Иқәымтәо-иқәымгыло иҟаҵаны,
Ҷьыжә ҷь-напык амхны,
Ҳәажә инаҭаны,

Ҳәажә ахәыц налхны,
Цажә алаҭызгоит! – аҳәеит Зыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна, анцәа дшаҳаҭуп! Ариақара арыцҳара уанақәшәа ш-напык уаҩысхрым, амала, саргьы сшубо сыҟоуп. Сысас-сыцәас, зҳәаз еиҧш, сыхҭас рацәоуп. Уца, Зыжә, Акәацшаҩ иҟынза. Узыниаз-узынцаз зегьы иҧамккәа иаҳәа. Уи уаҩы разык иоуп. Кәац жьыхәҭак уаҩихрым. Кәац жьыхәҭак имхны исзаага. Нас саргьы агәақра иалоу здыруеит, ш-напык уаҩысхрым! – иҳәеит Ашылаҳәаҩ.

Зыжә шзахәоз иҧеит Акәацшаҩы ишҟа. Аҧсы ахаара ақьышә иқәкны аеынкаршәны ҿаанаҭит:

– Аа, Акәацшаҩ абааҧсы, зда сымамыз сҩыза гәакьа азыблара исцәалахеит. Суҳәоит, анцәа даахәаны, кәац жьыхәҭак сахумбаарц. Кәац жьыхәҭак сутар:

Акәац жьыхәҭа
Ашылаҳәаҩ иҭаны,
Ашылаҳәаҩ ш-напык имхны,
Кәарҭ инаҭаны,
Кәарҭ кәҷышьк амхны,
Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Цьыжә ахы
Иқәымтәо-иқәымгыло иҟаҧаны,
Цьыжә ць-напык амхны,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә ахәыц налхны,
Цажә алаҭызгоит! – аҳәеит Зыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара ду уақәшәагәышьазаап. Сгәы иалсит адунеи азна, анцәа дшаҳаҭуп. Уара узықәшәаз аус азыҳәан, кәац жьыхәҭак уахызбаартә изуазеи! Амала,

саргьы зқьы аазаны шәкы абна илазцо среиуам. Сшықоу убоит. Убри ақынтә, арантәи шьахәа-шьаҽа бжьам Аҩынаха дахьынхо. Уца убри ауаҩ иқынза. Ерызк азна аҩы имхны исзааугар, нас укәац жьыхәтагьы угап! – иҳәеит Акәацшаҩы.

Иканатцахуаз Зыжә нахынҳәны ицеит Аҩынаха ишқа. Ишнеизцәкьа аеынканаршәын:

– Аа, абаацсы, Аҩынаха сыхәда цумқан… Адунеи аҽы шьац зырқьацуаз тынхас исымаз стахы сҩыза гәакьа Цажә азы исцәашьуеит. Удагьы цсыхәа-зыхәа сымазам. Суҳәоит ерызк азна аҩы сыцсы иацшәмоутәырц! Ерызк азна аҩы сутар:

Ерызк азна аҩы
Акәацшаҩ инаитаны,
Акәацшаҩ кәац-жьыхәтак имхны,
Ашылаҳәаҩ инаитаны,
Ашылаҳәаҩ ш-напык имхны,
Кәарт инатаны,
Кәарт кәчышьк амхны,
Хышьы инатаны,
Хышьы Цьыжә ахы
Иқәымтәо-иқәымгыло иқатцаны,
Цьыжә ць-напык амхны,
Ҳәажә инатаны,
Ҳәажә хәыцк налхны,
Цажә алатызгоит! – аҳәеит Зыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара ду уақәшәазаап, ацсра еиғьын. Ерызк азна аҩы утынха аиқәырхара алшозар, ишцыкәу ушахызбааua! – иҳәан, ерызк азна аҩы иҳацшьа инҭиган, инаганы Зыжә иаитеит.

Зыжә ерызк азна аҩы аманы итрысны идәыкәлеит.

Ерызк азна аҩы
Акәаҵшаҩ инаиҭаны,
Акәаҵшаҩ кәаҵ-жьыхәҭак ааимхны,
Ашылаҳәаҩ инаиҭаны,
Ашылаҳәаҩ ш-напык имхны,
Ҟәарҭ инаҭаны,
Ҟәарҭ кәҷышьк амхны,
Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Ҷьыжә ахы иқәымтәо,
Иқәымгыло иҟаҵаны,
Ҷьыжә ҷь-напык намхны,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә хәыцк налхны,
Ҭажә алаҭнагарц
Ишзахәоз ааакылсит.

Зыжә аҵаҩ инхыҟәгылан ианааҵш, Ҭажә абаҟахыз азы иагахьан… Абас сабду илакә ахи-аҵыхәеи неиҵи-шьит.

– Ага сцаны лыхәҭак азна азы аазгааанза анцәа уимшьааит, Ҭемраз Мҟанба! – иҳәан, Сиҭ дҩагылан днеин, сабду ихы днагәзит. Сабду иаҳзеиҭеиҳәаз алакә аҵкысгьы иҳәашьа ауп ахаангьы исхамыштуа игәаҵа ҁтахаз.

«Кыкы-кыкыы Сантахьаа!» – аҳәан, аҵых агәы ааиҩнашеит ҳшымҳа иқәтәаз ҳарбаҕь хәам-зам абжьы. Ҳаиашьара аҵых алцха-агәыцха наҳаҭаны, рхалаҟа-ргәалаҟа уаҵәухааанза рҳәан, индәылцны ицеит.

…Анышәынтра аҟынтә ҳгәашә санаадгыла, раҵхьа сылаҵш заахаз ҳгәашә ашьаҟа иадчаҵалаз аҿеимаа ауп. Абри аамҭазын аеҵәа кыднаҵаартә Хьаҵшь акьыр-кьырбжьы аагеит. Сгәалашәарақәа зегьы азшәах еиҵш инасхазыҭын, сыкказа саарылцит. Даеазныкгьы игәаҵға ҁҵәагаха ааакьыр-кьырит Хьаҵшь. Уиакәхеит, уаҳагьы абжьы мгазеит.

«Уара ашьха ахра уагахьеит, Хьаҵшь. Аха уҵсы иахьагьы саб ишьҭоуп, саб дуҵшаауеит уарамыжда,

Хьацшь!» – абри сгәы инҭасҳәан, сылаҕырзқәагьы ҏеаархеит… Ацыхәтәантәи аҧсымра цхон иҭааза.

11

«Аҧси-абзеи рыбжьара адамра анрыбжьалалак, агәырҩа рыцха мыхьшәашәозҭгьы аҧстазаарагьы зыӄалазомызт!» – ҳәа ирҳәоз аасгәалашәеит саб иуаз аартны, иара истол санынахатәа. Уи иашагәышьоуп. Агәырҩа мыжда хьшәашәагәышьоит ауаатәыҩса анышә хьшәашәа анрыбжьалалак. Ус акәзар, избан нас рацхьа сгәаца инацралаз саб игәырҩа, есиша ихә-лацыцхьаза еиха-еиха сгәацҭа зыҿнахуа? «Ихьшәашәар, иухашҭыр уҭахума, сыҷкәын?» – азәы ибжьы слымха инҭаҩит. Соуразоуроу сгәы нҭыҧсаан, сцәа сын-ҭазызеит. «Мамоу, мамоу, ихьшәашәар сҭахзам, исхашҭыр сҭахзам, саб игәырҩа аныхьшәашәо саргьы иара санивало аеноуп!» – сҳәеит сыбжьы нҭганы. Уаҳагьы шьҭыбжь смаҳазеит. Абри абжьы гаҧәкьоу сгәырҩа иахылҧыз абжьы акәзу, иахьагьы уаҧәгьы сара сзыҳәан ишымазаз ииаанхеит.

…Уи аухатәи аҧых, сыҧстазаара знызгаз сымҩахәастаҿы, хьы рахәыц хацны ишсыцыз, шаеҧәан, хәылҧы еҧәан сымҩа шарлашоз, сгәырҩа ишацыз, сгәыргьа ишацыз мацара иажәразгеит.

…Светлана алашара лырцәеит. Сара сшынышьҭалаз сеиқәыхьшәашәа сышьҭан, сыцәазамызт. Схәыцрақәеи сареи ҳааицрыхо, аҧааҧс еицш исхажьыз аҧәылашьца саларшәын. Ахысбыжьқәа иаацымҧәазакәа атзамцкәа дырцысуан. Ажәҩан лагон. Апрожекторқәа ресихшьны ажәҩан иандан. Аҧыр-цырҳәа уажәы-уажәы иаамацәысуан алашара, анышә ҩны аҧенҧьырқәа, имцабзха инарыдкьасалон. Аха сара урҭ зегьы срышьцылахьан.

Сыцәазамызт. Уарла-шәарла Светлана лкаруаҭ абжьы саҳауан. Убас мацара, аҵых агәы еиԥона-шахьазаргьы еиԥонашахьеит анысгәахәуаз, иаалыркьаны ҭынчрацәахеит. Сара исылшозар уахатәи аҵых акгьы сазымхәыцырц сызбеит…

Уажәы-уажәы Светлана лкаруаҭ абжьы анаагалак, еиҭаҳәашьа змамыз цәаныррак цыры-цыруа, афым-цеицш, схы инаркны сшьапаҟынза инасгәылсуан. Аха сыцсы заны сышьҭан. Аҵых цон имыццакзакәа ацгәы шьаҿақәа неихыхуа. Ус иаалыркьаны алашьцара агәы аакылнаҵәеит Светлана иалыркыз алашара. Аха иаразнак иаалырмаҷит. Иҵырмақьа цштәалаз алампа асаркьа иахылҵуаз алашара еишьылkkараза Светлана дахьышьҭаз луада хәыҷы аагәыцанаҳәҳәеит. Ҷыц иаатыз асцена еицш, алакә наҟә цшқарах еишьыл-kkараза Светлана дахьышьҭаз, бырфын касшәа иналҷацрын, лоура-зоуроу дааицхьнашышьааит. Нас, ибырлаш-бырсаз лгәы аҟәашра аеныҟәнатәҳәан, ашышьыҳәа лыхәда цәыца нгәылыршәаны, лхы-лҷы гәыкы иныҟәхәмарит.

Сыцшуан сара алашара инагәылцхаз ажәеицшьаа ртыцҳа илыртаслымыз. Сшәон сылацәа неихьысшьыр, лара уи алакә хылԥа-цсылԥа дысцәалазыҭыр ҳәа. Сымаха-шьаха сыххәыцуамызт. Избан сыздырам, сиецәа жьышәқәа ҭыцны ицон. Исзыршәыкьуамызт сгәеисра.

Згәы ԥарханы ишьҭаз Светлана алампа аналыркы, дааҳәын ларгьа жәԥахыр днықәиеит. Лыблақәа кыдхаланы сара сышҟа алашьцара далаҵшуан. Даацшуан уи акыраамҭа. Уи зегьы сара избон, гәанылагьы анцәа снаиаматанеиуан. Ҳаихәаҵшуан ҳԥыцьагьы, ҳаибаҵшаауан ҳԥыцьагьы, аха ҳаибабазомызт, алашьцара ҳабжьажьын. Дасу инеицралаз ҳцәаныррақәа, дасу ҳагәқәа ирҭашьын. Хә-шьаҿак, хә-сышьахәарк ракәын ирыбжьаз уахатәи аҵых иалаҵсылмыткуаз ԥ-цҭазаарак, ԥ-насыцк.

Лыблақәа ааихмырсыгьзакәа сышҟа дааҵшуан

Свет-лана. «Сыцәазам, Светлана, барамыжда. Уахатәи сгәакра сызларшәу алашьцара заҵәык ауп шаҳатс иамоу. Сара бара бҽы мчы сымазам, сҽаҳәоуп. Бара быката ауп сцахны сызларшәу. «Бара ишыбҭаху, бара иахьыбҭаху!» – …скьышәкәа ирыкәсҳәацәоз суазыр сара азәзаҵәык сакәын изаҳауаз. Ишцазурыз, ихра еиҩыцәханы исҽагылаз сыламыс сзахыцомызт.

Светлана лыблақәа ааихмырсыгъзакәа сылашьцара дшалаҵшуаз, ашьшьыҳәа дҩагылан, лиарҭа днықәтәеит. Алампа алашара даеа аҵсык илырмаҷит. Сара исзеилкаауамызт Светлана алашара злырмаҷуаз. Алампа абз аарла итәауан. Уажәы аҵстҳәа еишьыл луада згәыцаҳәҳәыз далызбаауан. Уажәы еиҳагьы дыблахкыган. Икаларын алашара абас излырмаҷуаз, дысцырхагахар ҳәа дшәозаргьы.

Ҩ-шәыртата хырҩашәақәак зса-зсо, аҵсыц акара ицағаз лбырфын харц итацәкәырцон. Згәы тыхыз лбырфын харц итагыломызт ицсеилацагаз урт лгәыц-ҳәы шәыртатақәа.

Светлана лыхцәцара ҽышьаҳагақәа рееихшьны лгәы акәашра уажәы-уажәы иныкәлакьуан. Абри анцәа ртыцха, асадаҵ ҳәынтәра еиҵш лыблақәа итыцхоз кыдхалазаны сганахь алашьцара дшалаҵшуаз, аҳәицә-ҳәа лылагырзкәа неиқәылхәалеит. Дцәуон уи бжьыда-шьтада. Светлана уажәы зынза жәеиҵшь лакә тыцханы акәын дшызбоз. Еиҳагьы дыцшзахеит, еиҳагьы дгәык-хеит. Аха уажәы лара сара сзы ажәҩан икыдлашоз ашаесцәа дысзаҩызан. Лара лкынза снапы назомызт, сшьапы назомызт. Аҵыси аҵсызи бзиа сибабаз, аҵсыз азы изтымцкәа, аҵыс азы изтамлакәа, нак-аак амшын ахықә аҷы ишеидыцсылаз ҳәа ирҳәоз алакә абыржәы иаасгәалашәеит. Ҳаргьы убырт аҵыси аҵсызи ҳар-ҩызцәан. Сара лара лышка анеира сзыгәагъуамызт. Лара сара сахь ааира лзыгәагъуамызт.

Светлана ашьшьыҳәа дҩагылан, лбырфын харц шәшәашәшәо, лареи сареи ҳабжьара аҵардақәа еимкьаны

иахьыԥаз ашә ахь лҷаалхеит. Сара имцабзха инасхыцәаз сцәанырра сзышьақәымкуа, сҳәыцәы-ҳәыцәуа сиарҭа саалахеит.

Ишызбоз аԥардақәа даарыцагылеит. Шәымҭақәак аԥхыз еицш ашә дылагылан. Ашьҭахь, иаалырԥьаны:

– Ҳараз, уцәоума? – лҳәеит, лыбжьы цшқарах нытцакзаны.

– Мамоу, Светлана, сыцәазам! – сҳәеит аарла сгәы инкылагылаз сыцсы сыбжьы нацәызган. Нас уаҳа ажәак мҳәазакәа луада иҩнашыз алашара еишьыл дналазсан, сышԥа лҷаалхеит. Ашышьыҳәа, ашышьыҳәаза аацынтәи аԥарцалыкь еицш саҳьа даақәтәеит.

– Сцәа-сжьы цәуеит уарамыжда, Ҳараз, сатоумцан, суҳәоит угәы схымшәан! – лҳәан, лнацәкьара кахәхәақәа сзамҩа инықәлырхәмарит. – Суҳәоит, сатоумцарц, даҽакалагьы сеилумкаан! – лҳәеит лыцси-лыцси еихьымзо.

– Мамоу, мамоу, Светлана, ауаҩытәыҩса ицәанырра азхыцра ицнажәаз азыхкыра иаҩызоуп. Сара зегьы-зегьы еилыскааусит. Бареи сареи ҳаиниарагьы баргьы саргьы лахьынцахәрас анцәа иҳаитахьазаарын. Икалаша хырцашьа амазам. Зеицш ԥамло егьыԥамзар акәхап ауаҩытәыҩса ипстазаараҽы! – сҳәеит, ҿыр-цшзагас, ҳәоу еиламгашақә ҳәа акәымкәан, сыцсы нҭыркәкәааны гәыкцсыкалаҵәкьа.

– Саргьы абри аҩыза цхызла избаргьы ихасцомызт. Сара аарла ҩажәихәба шықәса роуп макьана исхыцуа. Аха ишубо слахьынца сеижьан, амҩабжара сыннажьит. Изури, исҳәари, иаасыкәыршаны гәакроуп-цәакроуп, лаҕырзуп икоу. Гәкычга гәыжьжьага ҳәа, угәыцра зхьынурҳалаша ҳәа егьыԥазам. Саргьы макьана изжәша азыхь ахы ыцнахааныза сгәы цәымсахеит. Адунеи цәгьагьы-бзиагьы зегьы азеицшхеит. Схаԥа данҭаха инаркны сгәы цсхьан. Ахаан азыҳәан сыпстазаараҽы схы-сыцсы иадыскылаша,

Володиа ишьҭахь ԥызак дкалоит ҳәа сыҟамызт. Зхәы зфахьаз, зхәы згахьаз, абзиабара иалаҭхаԥьхьаз, агәакра иалагылахьаз, иалаԥәуахьаз, ԥсҭьагьы-бзиагьы зегьы ԥызшәахьаз, зыԥкәра нагзаны изфахьаз, неихыркәа змам аҭакәажә сылԥызахахьан. Акызаԥәык гәбаагас, гәыԥыртахлаҳәас исзыҳханы исымоу схаԥа ишьа аура ауп. Убри ашьаура ауп иахьагьы сыԥстазаара зегьы зызку.

Ҳараз, сара сгәы иԥсыз аҭыԥ аҿы даҿа гәык ҿыхоит, даҿа гәык ԥаԥхьа мԥабзԥас, ԥьара сгәаԥахь иԥыԥхахоит, сара ԥаԥхьа сеиҭашәҭуеит, сшьапы сеиҭаԥәгылоит, ԥаԥхьа сыԥстазаара амԥа ҿыц санылоит ҳәа сыҟазамызт, уи азыҳәан сгәы сыртынчхьан. Анасыԥи алахьынԥеи амԥа иалауршәыргьы ишымбылуаз, сара агәра зга-зомызт. Иҭабуп, Ҳараз, уара ахҭаԥны снеины сшыҟаз анԥәа сыԥсы уахьаԥшәмеитәыз, ԥаԥхьа аԥстазаара сазхьуа, ԥаԥхьа абзиабара зра-ԥсра шаԥәмыз агәра ахьысургаз. Ԥаԥхьаԥ, аҿыԥәаара иаҿыз сгәыгра ахьеи-ԥәурхаз! – лҳәан, лылабжышԥәа ԥаԥхьа, аԥәахаҳа еиԥш еилыԥхоз лзамԥаԥәа рыеныԥәрыԥсеит.

Сара иаалырԥьаны иҿаҳахаз азә иеиԥш, Светлана луазыр аҭак сгәаԥа исыҭыхуамызт. Шәымтаԥәак сыблаԥәа идхаланы сихәаԥшуан, Светлана луадаҿы алашара еишьыл зҿаҳәҳәы аҭзамԥ икыдкнаҳалаз Володиа ипатреҭ.

«Аԥстазаара шԥашоу, злыԥха ҳаура!» Аа, абыржәыԥәԥьа еиԥш акәхарын, изхьоу-иԥсхьоу ԥыхԥәак рзы Светлана лхаԥеи лареи рыбзиабара шхышхыԥәоз. Урҭ уск an дара реиԥш насыԥ змаз, дунеи ахьыршаз иԥалахьеит ҳәа иԥазамызт. Рыԥсы еихәлан ԥыԥьа анԥәа имаалыԥьԥәа! Урҭ рыбзиабара адунеи иаԥәлахоит, уи зырхәашьуа, еиԥазкуа адунеи аҿы иԥалоит ҳәа иԥазамызт. Урҭ рыбзиабара ԥшзан, аԥхыз еиԥш ихаан. Аха рацәак ахымԥгәышьеит. Аша еԥәа еиԥш иԥыԥхахан, хәылԥы еԥәа еиԥш инҭашәаз рыбзиабара амра. Маԥәыс

еимкьарахеит, лацәарҙасрак аиҳа зхымцыз ҩыцьа аҫаазагақәа рынасыц.

Аҧстазаара шцашоу злыцха ҳаура! Нас гәыжьжьагахарыма Светлана лаҕырзыла иаалхәаз луаз зегьы? Мамзаргьы илацшхырцагаз, дыззыцшымыз бзиабарак азыхь лгәацаҫы иныцхәраау? Абарҭ ртакқәа сзыка-цомызт. Арыцхашьареи, ацәымгреи, ацәанырреи еиҫагылон. Лара Светлана илхәан еицш, гәаныла сылзаҕуан, гәаныла лара лгәаҕ ҭцыры-цыруа сааил-нашьаауан. Сара уажәы Володиа сихыбаауан. Иашоуп, аҧсрагьы, абзарагьы, ацьабарагьы ҫхәарак-ҫхәарак рымоуп. Иара ашәзанзцәкьагьы ҫхәарак амоуп. Ианаамҭоу аҧсрагьы ырҫырбатәуп. Аҧстазаара ааным-гыларуп. Ианаамҭоу агәырҩагьы хышәашәароуп. Урҭ зегьы хырцашьа змам, аҧстазаара иатәу ҟазшьахәрақәоуп. Ҧсраҫынза зшәы зыҫҭаззызгьы, инацшуа иатәаршьом. Зегьы здыруеит, аха зегьы акоуп, убырҭ зегьы аҧстазаара ииашамкәа ауаатәыҩса ирзацнацаз ҟазшьахәрақәоуп ҳәа исыцхьазон. Аха даҫа ганкахьала, Светлана лыразра, лыцкьара, лыбзиабара иаша схеицш агәра згон. Икалап сара сиашамзаргьы. Ҩ-гәаанагарак еиҫагылон. Сара зегьы акакәын Володиа сихыбаауан, дрыцхасшьон. Иара иҧсы ҭаны, зны абни ауадаҫы Володиеи Светланеи рыбзиабара ахьшуазынтәи дҳа-хәацшуазшәа збон. Убри ҫанаҳәон, убри сыга-ҫҫы снарҳәомызт. Сгәаҫы ацәымгреи арыцхашьареи, абзиабареи еиҫыхон.

– Зҫумтуеи, узызхәыцуеи, Ҳараз? Уара уахь ааира ахьызгәаҕьыз сатәоумшьазар? Ус акәзаргьы уара уиашахоит. Сара уара уҟынтәи акгьы сгәы иалсзом, избанзар угәра згоит, бзиагьы узбеит! Аҳы, ушьта ишуҭаху сыцхьаза. Уҭахызар угәы сыхшәа, уҭа-хызаргьы ҳаҭыр сыкәҵа. Сара издыруеит уара бзиа иубо, иузыцшу ацхәыс дышумоу. Издыруеит ахәыч-қәагьы шумоу. Еитасҳәахуеит, уара уҟынтәи сара акгьы стахзам, Ҳараз. Уареи сареи ҳақәзыршәаз анцәа ду сиашьапклоит, уеибга-уеизҩыда

уҭаацәеи уареи цшзала шәеибабарц.

– Светлана, сымыш, ибызгәамҭазакәа ахьҭа былам-лааит. Егьоумҳәан аҵых шьаҵоуп. Абжьарак, саргьы цәгьала быгәра згоит, Светлана. Баргьы сыҵсы баҵшәмахеит. Бара бакәымзар, иҟаларын уажәы анемеццәа рнапаҿы сыҟазаргьы. Аха ҳаиқәшәареи ҳаиқәшәашьеи злаҟалаз ала, ҳшеизааигәахаз ала, адунеи аҿы мчрак змоу зегьы ирхылаҵшуа доуҳак шыҟоу агәра згеит. Сара бара бԥоызара ахьатаху, ианатаху быдгылара, быхьчара, бгәырԥеи, бгәыргьареи аеалар-хәра цсраенынза исуалцшьаны исыцхьазоит. Бареи сареи ашьа ҳаиднакылеит, агәаҟра цәгьа аҭымаа-сымаа, аибашьра, амлакра, ахьҭакра, аҵсра, абзара еицаҳ-зеицшхеит. Иҟаҳцари ус лахьынҵас анцәа иаҳзиҳәа-хьазар акәхарын. Ҳара ҳамацара ҳаума, Светлана, Урыстәыла иқәынхо амилатқәа ирзыҟалаз акоуп ари акаамет! – сҳәан, сыхәда итцырхәмарааузаз лнацә-кьарақәа аасшьышьит. – Иашоуп, сара стаацәароуп. Аханатә аахысгьы стаацәа ҳатыр рыҟәысцоит. Баргьы ишбыхәтаз бахьцәажәаз ҳатыр ақәысцеит, итабуп. Ибызгәамҭазакәа ахьҭа бакыр ҳәа сшәоит. ԥ-каруатк бара бкаруатқәа гылоуп, аԥбагьы бара брықәиҭуп. Иахьыбҭаху бышьҭал! – сҳәан, сагьааччан, лмахәар аасшьышьит.

– Ҳараз, уара уччо абыржәада исымбацт. Уччаҵшь анаауҿыкәуцо, заҟа уцшзахо удыруандаз, заҟа уразра ухы-уҿы иқәлашо удыруандаз, Ҳараз сыҵсеиқәырхаԥ! – лҳәан, саҵхьа дшықәтәаз леаалыхлырнаан, сыхәда лыеныцалыршәеит. Нас уаҳа сычҳара сымч амырхазеит. Амца зыхҟьоз ҳқьышәқәа неилатәеит. Сгәы икыдзсалоз лгәыцхәқәа халон илбаауан…

Убри ауха ҳмыцәазеит, ашара адәы иныкәлааназа дгылеит Светлана.

– Уара даеа саатк инеиҧьны ашьталара азин устоит. Нас, уаҵәтәи амыш хәлааназа уҭыц даеаҵьара иҟалоит,

Ҳараз! – лҳәан, ашьеи-ахшьи еилазҭәоз лқьышәқәа сзамҩа инахьлырсын, дҩагылеит.

Светлана уажәы еиҳагьы дгәыкхазшәа збеит. Заа илыртлахьаз лыхцәы қамызқәа еилацәқәырцо, ақәаршҩы еицш лыгәчама зыршәрақәа инархьызсон. Хыртәагак еицтыхыз леацә шьапы шшәырқәа ахыгәра иқәымкьысзошәа акәын, аҳауа далазсаны дахьнеиуаз илсахьахәраз. Даҽазнык даахьацшны даасыхәацшын, лыччацшь лхы-лҧы иныкәлашеит.

– Угәы умырҧыгъын. Уажә ҳамҭак акгьы уазымхәыцын. Уанхәыцша, уаныкәцаша аамҭа рацәаны иумоуп уацхьака! – лҳәан, лҧыналхеит.

«О, исзааугозеи, иахьатәи амыш? Зынасыц сацанакрыда иахьатәи амыш шара? О, анцәа рҭыцҳа, бысхылацш, бсыцхраа, сынасыц акәарақоа илаб-мыршәын, бара ацсыцкьацәа рымаалыкь! Анра-ацҳара зшаз, сбыҳәоит!» – сҳәан, сацхьа атзамц аҧы икыдыз анцәа иан сналаматанеиит.

Иаасгәалашәеит Светлана уацәы апартизанцәа рахь дышцоз. Иаразнак сгәы насыцаххит. «Ирҳәарызеишь, сышцеилыркаари, сыгәра ргарыма? Сыгәра рымгаргьы гәыбганс ирутозеи, сара сзыниаз-сзынцаз атәы ажәала зацәык ауп ршаҳатгас исымоу, уаҳа рцабыргыгак, хҧыхгак, са стәык зҳәо шәкәык-быгъшәык, сыхтыс неитазҳәо ҳәа акымзарак сымазам. Азәы зацәык Светлана лакәын убри аганахь алагьы гәыгыртас исымаз.

Светлана ведрак азна азы ршны илыманы дааконалеит.

– Аҳы, уара сцеамбар, ушьта хәычы-хәычла угылалар улшоит. Ашарагьы рацәак агым. Иахеижьтеи ушьапгьы ҳхаштит. Абыржәы, уеизгьы-уеизгьы иахәацшны, иатаху ахәшәқәа адгалатәуп. Акәакәара рацәак ибыргәымзаргьы, хырҩ азутәуп, игәыгәтажьтәым. Иудыруазеи, ахәычы аду ахылцыр ҟалоит. Ус сҳәеит ҳәа умгылани, ушышьтоу сахәацшыр стахуп. Ус еиҳа

иманшәалахоит! – лҳәан, шәымҭак аҟара саҳьа дныҟәтәеит. – Цаҟа аподвал аҽы утыцгьы сырхиеит. Зынза илакә қаруасамзаргьы, иааучҳартә иҟоуп. Уара аҵла ахыцәқәа зарҵәила зеыҟәҽаҳәаны ашара зҽа-хьызыгзаз, сподвал аҽы аангылара улшап ҳәа сыҟоуп. Аҳы, уажәы ушьапы уаахи, иасахьахәроу аабап! – лҳәан, Светлана схыза днахан, сшьапы ашышьыҳәа дналакьысит. Нас, излаҽалҳәаз абинтқәа цшьала инахыхуа, аҽаҳәагақәа зегьы аамылхит. Аведра итаз азырҟәанда алагьан инанылҭәалан, снықәыртәаны сшьапы нзаалыргылеит.

– Анцәа иҵышьаны ушьапы иахьеи иаци хәыки-ҽыки рыбжьоуп. Ишдара идеит, ашәытарақәагьы ахыцра иаҽуп. Ажәакала, ачара ууаанза ишыбзиахара ибзиа-хоит! – лҳәан, дагьааччеит. Ирхианы илымаз ахәшәқәа ахышьны, дахзызааны, маццьа-шьацкьа иҽалҳәеит.

– Абарҭгьы уаҽа иануп. Амала, аамҭала ауп иудыруазааит. Атәыла аныбга, мчыбжьык. Нас, угәы иалымсын, наҟ иумсхуеит! – лҳәан, деиҭааччан, ҩ-лабеимҽацак саҳьа инкыдлыргылеит.

Схы сахәартә сшыҟазгьы Светлана дсыцхраан, сееиласҳәеит. Ҳҩыцьагьы ҳнеидтәалан акраҳфеит. Иацы абнаҽы сыцсы еиқәзырхаз, ажьынцәры ҳәа сзышьҭаз ахаҭацата авареиа алхны иҳамцагылаз надкыланы ачаи аажәит.

– Ҳараз, уара усысас дахьын, ишуқәнагаз усызныҟәымгеит, издыруеит, аха сатоумцан. Ари, акәты иалшаз акәтаҵь ауп. Ҳара ҳаулица аҽгьы ныҳәак ҟалахра иҟоуп иаарласны. Усҟан даҽакала иҵшзаны ҳаидтәалап, иахьазы иҳамоу ахәыҷы ҳхы алаҳаг-загәышьароуп! – лҳәеит Светлана.

– Ари аҩыза есымша анцәа иҳаиҭалааит. Иабаргузеи, гәыкала иҟаҵоу, уазыразны уҩыза имҵоуҵаз, ихәыҷы-иду есымша агьама хаауп! – сҳәеит гәаартыла.

– Ушьҭа анҭ икыдгылоу улабақәа уеынарынцаны

уҫааха! – лҳәан, слабақәа ахьқыдгылаз иаакыдылхын, иааганы иааслыркит. Нас ларгьы сымцәыжәҩа днацагылан, ҳҩыцьагьы ашьшьыҳәа ҳҫынаххеит. Аҩны аҩныцқа аҭәы еидсалақәа хыбс измаз аподвал ҳәа дзышьҭаз аӄны ҳаннеи, сара сааулышьҭын, анҭ аҭәы еидсалақәа дырҩахан, иаақәхны аганахь инышьҭалцеит. Цаӄа амҫтәы мардуан ҭагалан. Абри амардуангьы, ашьшьыҳәа ҳаибакеибашьҭуа ҳналбаait. Уи анышә ацаӄа иӄаҵаз ауада хәычын, аха ицқьакәакәараза еилырганы иӄан. Ауада агәҭа астолқәыршә шкәакәа ықәыршәны стол гьежьык гылан. Акрызхыцуаз еихатәы каруатк, иарала ирхианы, ипрышашәа иӄаҵан. Радио хәычык аҭзывара иадкнаҳалан. Астол иқәгылан зынза зыла иҭәыз графинкак. Убри иадгылан цәыца цшьыр-кцак. Акаруат ицагылан уада еимаақәак. Ашәкәықә-царҭа иқәын жәабаӄа шәкәы. Аҫырзәзәага кнаҳан. Ашә абаӄә иалаз аҵәымыц иахшьын шуқьат мпахышьык. Светлана абри ауада хәычы зегь рыла еиқәлыршәахьан.

– Светлана, абри акәызма аподвал ҳәа бзышьҭаз?! – сҳәан, иааԥьашьашәа сналазцаait.

– Иподвалымкәа нас изакәи, Ҳараз?! Уара ухы абзиара аӄынтә иуҳәоит акәымзар! – лҳәеит.

– Ари, иахьатәи сҭагылазаашьа злаӄоу ала, сара сзыҳәан анцәа итәарҭоуп! – сҳәеит.

– Ушьҭа лассы ашарагьы адәы иаақәлоит. Иахьатәи амш зда цсыхәа умам зегьы ара иӄоуп. Шьыбжьхьеи уаххьеи иуфашагьы абна ампахьшьы ақәыршәны дулаԥшәа игылоу иҭагылоуп. Иаҳҳәап, зеиԥш ҟамло егьыӄам, шьоукы ашә иасны иӄалозар, уара рылаҫутәом, уԥсы заны утәазаауеит. Сара изеиԥшаанхо сыздырам, аха уеизгьы-уеизгьы уаха схынҳәуеит. Ушьҭа иахьатәи амыш аԥсы нахшәааанза абзиаразын! – лҳәан, схы-сҫы зегьы лыԥсыԥ цха насынданы саагәыдылкылеит. Нас лылабжышқәа ҩхаддылан, зны-зынла Светлана «апог-

реб» ҳәа дзышьтаз иаҿагалаз амардуан днаҿалеит. Аха деитаатгылан: – Ҳараз, аҩны ашә адәахьала иасыр-куеит, убригьы удыруаз! – лҳәан, хыхь дынхалеит.

Шәымтақәак инарылагзаны, иаакәыршаны азы зҿацәо амшын иххалаз, доуцсы дызқәыршәмыз адгъыл еыҭ бжьаха зышхәа ацәқәырцақәа ицырыххаан, иқәнагалаз мшын уаҩык иеицш схы збо салагеит. Адунеи аҿы дгъыли-жәҩани рыбжьара сара азәзацәык смацараханы саанхазшәа, сгәыцшаа-хыцшааува абри ауада хәычы сааҩнахеит. Зыены Тур ихәынтәи сан-дәықәлаз инаркны, иахьа уажәрааныа сзыниаз-сзынцаз зегьы схәыцра иналганы сыблақәа иаарыхсыргылеит. Исгәалашәеит рацхьа адәыҭба ҳҭаланы ҳандәыкә-лаштәи амыш. Дабасхатахәхеи ашьашәы итарцацхаша, аха абыржәы даасгәалашәеит ҳқытаҿы ар дәықәызцоз Рашьыҭ. Дысгәалашәеит, ихәтазамкәа афронт ахь идәыкәицаз Дата Иал-Оглы. Дата иашәа ацсымҩа ыликааит Рашьытгьы. Исгәалашәеит, зхы атыц иқәкьаз Дата:

«Комунизма сиқьеирым,
Социализма сиқьеирым,
Башь сиқьени сиқьеирым,
Башь сиқьени сиқьеирым», –

ҳәа ихгьы ишьапқәагьы неилацсо иқәгьыжьааны авагон аҩныцка икәашоз. «Егьзымфаз ала ахаҿы шьала итәыз!» иаҩызахаз ауаҩы лахьынцацәгьа. Уажә дабакаларишь уи анасыцда, ицсы ҭахарымашь, анацьалбеит? – сгәаҿы даааганы ацанза снаизхәыцит.

Ацәгьа ашьтамта ыззом. Дыкоуп дгьыли-жәҩани рыбжьара зегьы збартоу, зегьы ирхылацшуа. Ацәгьа зуз, ацәгьа зҳәаз, мышкы-ахамышк ацыхәа, ацырбел азхара ашьа аржәны, нас ахәа илагәаны ишаҿырхуа еицш, Рашьытгьы еиха игәы анымҩазо еиха игәы аниеанзам урт зегьы зҩа цхзны илцраны дыкоуп. Егьырт зегьы харкәацып,

Дҭа ирыцҳара, Дҭа игәнаҳа хара изгазом.

Анцәа иҧьшьоуп ауаҩытәыҩса инеицынкыланы дшымхәыцуа акәымзар, деилагар ҟалоит. Адунеи шеибарку ҳаҭоу дазхәыцааит, ҳаҭоугьы идырааит. Адунеи аҟны зыгәра уго, узыҟәгәыҷуа ҳәа акгьы ыҟазам. Адунеи ршеижьҭеи ҭәи-млашьи зеибамдырзац. Азәы ихьаа даҽазәы ихьаазам. Иара изхара изыфазар, изхара изгазар, убри иара изы идунеиуп, иара изы ҷҭазааројп. Аха рыцҳарас иҟалаз ауаҩытәыҩса ирыцҳара, имыждара, инасыҧдара, цәгьа нагза шыҟам еицш, бзиа нагзагьы шыҟам ахьизымдыруа ауп. Ауаҩытәыҩса иахьа дыҟазар, уаҧәы дшыҟам идыруазар аҧәҩан ахгьы-аҧыхәагьы ҿиҟьазомызт, избанзар игәы днанагазомызт, иҧеицшыз идыруан. Ауаҩытәыҩса идунеи дыҟәнаҷ егьа иуҭаргьы, егьа алакә қаруаса дыҟәуртәаргьы, адгьыл ду адгьыл чашә изеишәахь-чоутәыргьы иҧсы мҭәааит, ҳәа ҳазшаз диҟәшәихьеит. «Ауаҩытәыҩса изхо, ауаҩытәыҩса дзыртынчуа ҩ-метрак анышә еиҟәаҧәа ауп!» ҳәа ажәлар рҳәамҭа ззырҳәоғьы убриоуп.

Зегьы зхароу Рашьыҵи Даҭеи роуп. Иҟамлари уара иушьуа, анцәа димшьыр? Иудыруазеи Дҭа иахьагьы деибга-деизҩыда ҷьара дыҟазар! Иудыруазеи уи анцәа ду дихылаҧшызар, ашәақь алыцха иҭаны ахымҩас ивигазар. Ус акәзаргьы, ус дманшәалахазаргьы ҟалоит Дҭа. Дҭа ихи-иҧси еиҟәитны, инасыҧ ицныҟәаны иҩны ичамҩахә анцәа ҳазшаз имч ала иҟалар ҟамлои? Иҟалоит. Ишаҳҳәахьоу еицш, анцәа акы умихыр ҩба уитоит. Дҭа иҩныка дхынҳәны данааилак, Рашьыҵ зны зҿаҳәатәы ҟалоз анцәа дахьирхәхьазаргьы ҟамлои. Ажәакала, адунеи аҿы аҳалалгьы, аҳарамгьы, аҭиҩгьы, аахәаҩгьы, аҧсахыҩгьы зегьы рҭыцкәа хиоуп. Зегьы дасу ианраамҭоу иахьырхәхоит. Удунеи уахьынзаҟәу уҟаз анцәа ишиҭаху. Убри алагьы ахраҭахь аҭыҧ цшза, аҭыҧ цкьа ылухуеит.

Акрыкаҧәкьахарымашь нас анарцә? Заka зиас адгьыл

иалабахьоузеи абри азцаара ауаатәыҩса рхы-ргәы иҭыхоижьҭеи, аха иахьагьы уҳәан-сҳәанда иашак азәгьы издырзом. Аха зегьы акоуп дгәыгуеит ауа-ҩытәыҩса. Нас баша гәыгра еижьагаҵәкьоума нар-цәытәи аҧстазаара? Маҧ, «бга ахьтоу ауп алагьы ахьташуа!» Акы ахьырҳәо акыкоуп. Сара усазцаауазар нарцәытәи аҧстазаара агәра згоит. Иумузозар уа ауаатәыҩса ҷан-ҷаны еибафазом, тынчроуп. Еиҳа зымчу, еиҳа аҧьанат ҭыц змоу, уи адунеи данықәыз рыцҳарак гәнаҳарак зыхәда иқәымцакәа здунеи зыпсахыз роуп. Егьырҭ цәгьацәыфарамзар здунеи аҿы бзиарак kазымцаз рзыҳәан, цьаҳаным еишьылkkараза агәгәаҳәа иахьеилашуа изыцшуп. Уа аҳалали, аҳарами, амаҳагьеи рзыҳәан ҭыц тынч, ҭыц цшза ыkазам.

…Акәак-акәакҳәа ашә ианас, сынарцә гәашә неимkьан, сызлаз аҧхыз ссир саалцит.

Ашә иасуан, иасуан, иааkәымцзакәа, аха сеаҧсраҭаны, сыпсы заны стәан. Цьара кылаарак сахьынкылцшыша ыkазар стаххеит, аха адгьыл аҧа акылаара абаkагәышьаз.

Рцәажәабжь саҳауан, аха ирҳәоз сзеилкаауамызт. Немец бызшәала ицәажәон. Ргәы аныццәаза, ашә асра иаkәыцит. Ус акыраамҭа игыланы еицәажәон. Рцәажәашьтыбжь злаkаз ала, даара ргәы алаkамкәа ишыkаз удырыртә иkан. Еицыз руазәк зегь рылымкаа ибжьы ихацаланы акәын дышцәажәоз.

– Руски зольдаҭ шьваи, так, да? иҳәан, иоурыс бызшәа ҭарыҭатәа ала азәы днаиқәҳәҳәеит..

– Да, руски зольдаҭ шьваи! — иҳәеит урысшәала азәы, анемец днаиқәшаҳатхан. Схәы-сжьы ҩеибаргылеит. Аиаша уасҳәап, сыблахаҵ еилагьыжьит, убриакара гәаҭ баацсзак сыҩныцka иааилашит. Сахьтәаз ауада самкит, сныҩнагьыжьит. Абыржәы есиныkасцалакгьы, абри анемец идгыланы иацәажәоз аурыс снеиҿацшыр стаххеит. Аха уи цсыхәа змамыз усын. Аларшра улымҳақәа цырхуан. Анемеццәа сыҩн ашә иадгылан. Аҩны иҩналаҵәкьар

рҭахызар, изкыдаз, шьапыла ашә инагәҭасыр, иаатуан. Аха ара уаҩыцсы дшахымыз анырба, ашә аадыртит ҳәа иабарҭахыз, иабарыхәоз, кәты ыҟамызт, шьышьы ыҟамызт, урҭ усгьы урҭ ракәын изызгагаз.

Абас алаура уа сподвал сшыцаз, рахәыцк аҟара ипаны шәахәацк акылаара инкылыхәхәан, цәыкәбарк атәарҭа атәарҭатәны сыстол иныкәтәеит. Иаразнак алашара ахьынкылцхаз, атуани аҵзамци реиласарҭаҿы аҟәардә снықәгылан, сынкылцшит. Аарла еилыскаартә, еицыз анемец салдатцәа снархьыцшит.

– Шьто, зольдат, твои брат зольдат, шьваи, да? – аҟырҟырҳәа дааччан, ивагылаз анемец матәа зшәыз ахаҵа хыш ижәҩахыр ааникылан, дааирцысит.

– Да, шьваи, господин! – иҳәеит аурыс.

– Ти тожье шьваи, да? – иҳәеит ани анемец фицар, аарла ишьапы дзыкәымгыло.

– Наи, наи, ето коза, коза! – рҳәан, егьырҭ асалдатцәа ркьатеиах цҵәо аччара иалагеит.

– Зольдат, рус, скажьи шьто ти хорошь шьваи! – иҳәан, ани анемец фицар, аурыс салдат ицынҵа днамҵасын, дааирҟат-ҟатеит.

– Шьваи ето ты фашистскаиа сволочь! – иҳәан, анемец фицар диҿасит аурыс салдат. Убри акәхеит. Анемец фицар итапанча анаатихуаз аамҭазы, иаразнак, азәгьы дааизыбзиамхазакәа абжьас еицш дҩышьҭыцан, маҷәыс еимҟьаран дааирҭаслымит. Егьырҭ асалдатцәа иҟалаз шыҟалаз аилкаахаҵәкьа рымҭакәа, аурыс салдат иаатирҟьаз атапанча ала анемец салдат деицыхны днышьҭеицеит.

Оумашәа иубаша, цшьҩык анемец салдатцәа еилагылаз, иреицәа-иреиха азәы иеимырцысит. Шәым-ҭаҟәак рхы-ргәы еилаҵсаны игылан. Нас, зныкыр ргәаҵәа еилысит, аха аурыс салдат итапанча еицарпапа ирҿакны дгылан.

– Шәыцсы цәгьа ҭахар шәҭахызар шәабҵьарҟәа

шәхышәх, шәара ала аԥынҵа икылԥьаԥәаз! – иҳәан, ишилшоз дрыԥәҳәҳәеит.

Аҵсра зҭахыдаз, иашоуп дара хѳык равтоматҟәа разҟәынҵаны игылан. Аурыс салдаҭ азәы иакәын иԥаз, дара азә дишьыргьы иаанхаз иара деилыршьуан. Аха ус агәаҧьра урҭ ирылымшеит.

– Ишьҭашәҵа шәабԥьарԥәа! – ѳаԥхьа арҵәааҳәа дрыԥәыҳәҳәеит аурыс салдаҭ.

Уаҳа ирзымычҳакәа, равтоматҟәа аархыхны раԥхьа инышьҭарҵеит.

– Ушьҭа шәыԥсгьы дышьҭыхны сыла шәаԥырзаа шәышзахәо! – иҳәан, итапанча нарҿеикит. Ашышьыҳәа ишәаԥы-рҳаԥуа, настха игылаз рмашьына еицрыжәжәа рнемец фицар днаԥәҵаны азы шҵара инҭышахәаша иҵеит.

Аурыс салдаҭ алеи-аԥси рыбжьара, автоматҟәа аашьҭиԥаан, ихәда инахшьны иаразнак, ишызбоз нахьхьинтәи иаауаз абна аҵәаҳәа иееиҵеит. Ари алакә еиԥш иԥалаз, зыгәра агара ҷәгьаз, имаԥәыс еимԥьарахаз хҭысхеит сара сзыҳәан. Ари ԥхыззаргьы иауараԥәан. Аԥхыз еиҳа ишьҭыскаарын, ари шыԥалаз, аурыс салдаҭ уажәрааназа згәаҧ сыкны сагоз анемеццәа дахь-рыднагалаз, дытԥәаны дрымазма, иара асалдаҭ дызусҭа, дабаргеи, дабарки акымзарак сзеилкаауамызт. Анемец салдатцәа ирымихыз автоматҟәа абеигеи? Дахьцоз дахьаауаз ҳәа акридыруазма? Избан, уеизгьы-уеизгьы абри аѳны аҿы аурыс салдаҭ дрыманы изааз, азәыр ишьҭазма, азәыр дрыԥшаауазма? Убри азԥаарагьы сара сзыҳәан имазан. Ажәакала, уажәрааназа убри аурыс салдаҭ ахаԥа игәы зыстаз афырхаԥа, аԥхьан исҳәан еиԥш, раԥхьа згәаҧ сыкны сагоз, уажәы гәаныла ситԥашьыцуан, ихаԥкы-иԥсаԥкы сцон. «Абри иѳыза апатриот дзыхшаз, дзаазаз ахаангьы иԥсадгьыл аҕа даиааираны дыԥказам!» – сгәы сынҵагәыргьон, иш-сылшоз аныҳәаԥхьызкәагьы

ишьтасцон. Сицашьыцуан гәык-цсыкала. Аха сара абри ахтыс аҽы схы саназ-хәыцлак, ихьымзгысшьон. Ашәаргәындатцәкьа иатцкыс сызлеиҧъыз егьызбомызт, аргамаду схы сцәымыцхон. «Агәы змаз, агәатцәа зыстаз ахатца, азәы имацара хѡык анемеццәа иртаслымит. Сара сыцсы сатцәшәаны, ажьеицш, быжьра-быжьцәа адгьыл атца, сееиқәсырхоит ҳәа абра сцәыцатәоуп. Сара сыцхыраарак ицсы ҽнахуазаргьы, схы сызцәырымгеит. Уи аурыс салдатгьы дхатцан, саргьы схатцоуп ҳәа аиқәа сышьоуп!» – сгәыцжәара ихнахыз сылабжышқәа ѡхаддылеит. Аха саргьы ашьтахь сахьхәыцуаз: «Уаниашьа ухатца-шьахеит», уа, уеизгьы-уеизгьы, ихьымзгушьартә акгьы уақәымшәеит!» – ҳәа бжьыкгьы слымҳа интаѡызшәа саҳаит.

Иахьатәи амыш шцаз сымбазеит. Аиаша уасҳәап, уажәы еиҳагьы схы хьымзгысшьо, схы ҟәнысшьо салагеит. Шықәсы наҟьак сыпсадгьыл сатцәыбналаны абра аҳатцы сцәыцатәаны сеысцәахуазшәа збо салагеит.

«Дхынҳәындаз, цьушьт, Светланагьы… Сзеицшразаалак сѡызцәа срыландаз уахь. Хәыч ҟасца, ду ҟасца ҳсалдатцәа рыцәгьеи рыбзиеи салахәхандаз. Мап, мап, ари еицш атстазаара гьама амазам! Срыдыркылозар, уажәыцәкьа Светлана слыццоит. Иатахханы иҟалозар сдәықәырцааит сышиашоу афронт ахь. Ауаѡытәыѡса мышкы диуеит, мышкы дыцсуеит. Амала хьызла итахаз, аарцәгьы нарцәгьы насыц имоуп!» – абас сыцә-гьахәыцуа, аҟазаара аиҳа, аҟамзаара еиҧъашьо, стәан. Аурыс салдаты анемеццәеи уажәыгьы сыблақәа ирхымцзацызт.

Амшгьы ушьта ахәларахь еихозар акәхарын. Ани акылаара икылцхоз ашәахәацгьы, уаҳа сыстол иқәхәмарзомызт. Ус анакәха амрагьы азы инзаалахьазаргьы ҟаларын.

Сгәы ѡарханы сынкахәыцуа атуан сатцацшуа аихатәы каруат сахьықәиаз, иаасгәалашәеит ииасны хараза ицахьаз схәычра атыхҟәа руак. Иаасгәалашәеит «Алахьынца»

захьзыз, убри ауха сабду иаҳзеиҭеиҳәаз лакә хәыҷык.

Абжьаацны еицш убри аухагьы ҳаиашьара лакәҳәара ҳәа ҳара ҳҫы ииаит. Знык ахәылцазрахь ахы анархо ианалагалак, ҳара ҳзыҳәан мшацшарахон. Ҳгәыргьара цԝадаха зегьы ҳааизаны ҳахәштаара ҳакәггааша ҳаатәон.

Убри азын цыхгьы лымкаала иахьагьы сгәала-шәараҽы иаанхеит. Амца еиқәын ақыд дуқәа еиҽажьны. Ԝ-ҽык змаз ҳахьатә маҷурҭа атуан амазамызт. Алԝа зыҽхысхьаз ԝ-хәблы дуқәак наk-аak ақьарстақәа ирықәын. Аисыр зқәыз ҳмаҷурҭа ахыб иаҵачыз алԝа афԝы иахьагьы сқьышә иқәуп, убриаkара ихаан, убриаkара иҳалалын. Оумашәа иубаша, уажәы иахьа, ашлацқәа злашыԝкхьоу сажәра ахәы цшза снықә-гыланы убри еицакра -хәашьра зқәым аҷых сана-гәылаҵшуа иҵьасшьоит. Ауаԝытәыԝса иешҵеиҵсахуеи, анцәа злыцха ҳаура! Иахьа лԝа шәышәык сыблақәа инархылар, сылаҷырз ҭыԝрны идәыкәлоит. Иаразнак сыблақәа ахәаҵ хыршьылазшәа абыл-былра иалагоит. Усkан уи алԝа ҳаԝны иԝначыз хәыҷгьы-дугьы азәгьы изгәатазомызт, ҳашьцылахьан. «Алԝа аблақәа арыц-қьоит!» – иҳәон саб. Иахьа афымца лашара иарку хәыҷзак иаатаар, алаҵан аблаам зыбла ихылаз аҵсызқәа реицш, ҳхы гарҭа ҳмоуа ҳааилахоит. Усkан ҳкәа-харамца аҵыхәаҽы икнаҳаз ҳгаз цәашьы амҽы ҭаҵkаны иахьҭагылаз аарла абла ҭаауан. Аха даҽа блақәак ҳхазу сыздырам зехьынцьара икаххаа иабон, азәгьы дашш-зомызт.

Саб ици-ишәи ирыцразааны дналагеит алакәҳәара. Уажәы ԝ-ажәак еихысҳәаалоит, саб цәгьала иццшзаны дцәаажәон. Аҵсшәа аkара иццшзоу, аҵсшәа аkара зеиҽыхырҭақәа рацәоу, еиҽкааy адунеи аҽы даҽа бызшәак ыkоуп ҳәа угәы иаанагарымызт. «Ҭемраз данцәажәо аҵсы дирҽыхоит!» ҳәа ззырҳәозгьы убри азыҳәан акәхарын.

« – Дыkазаарын шәарыцаԝ бзиак. Уи ҳаци, ҳаԝси, ҳәишреи, бгацымкреи зегьы изеицшын. Ҽышьаҵхыц

ахьакуаз, иҵсы ахьизаҽамкуаз, цыг мԥакгьы ыҟамызт! – абас дналагеит саб илакә. — Ԥнак, шәарыцара ҳәа дахьынгәарҵыз, даеа мшы ссирк еиҵшымкәа Анана Гәында дизылҵхеит. Аԥшьхак рыбжьара ацаҟьаш аха԰азараҽы ахы иаҽеикыз тәы԰а хахак, ашәарах рынцәахәы илҭан, ацәеи ажьи неиҟәыхны, акәац иара ашәарах ацәа инҭеиҵан, гарзган рцәыла иҽаҳәаны ихәда инахишьын, ахраҟәа рылҵха иоурц, им԰а маншәалахарц анцәа ду днаиашьапкын, ашышьыҳәа, ацаҟьа иаҽгаз ам԰апа иҵсы аҽакны ддәыкәлеит.

Иҵыхьашәа даҵаланы акыр дааскьахьан еиҵш, дааҵсан, ахра аҽаҵараҽы иеидара ныкәиҵан, ииаи-кәыршаны цаҟьашла иҭачаҵаз ашьхаҟәа дшырҽаҵшуаз, уажәрааныа илаҵш иҵамшәацыз, иваракыцәкьа хыба԰ок ашьанца хаҳә ишаҽарҵаз ибеит. Хәычыкгьы даацәеи-цәыцсын, иааигәамцхазеит, аха ахыба԰ ахаҳә ҳаҟьа инаҽихын днахәаҵшит. Дым԰ашьахуа еиликааит ари ауа԰ытәы԰са ихыба԰ шакәыз. Абри ауа԰ытәы԰са ихыба԰ илахь а԰ыра анын. Ашәарыца԰ абригьы ааҧьеишьа-лакәишьан абас аанихит:

«Узыкәшәаз еицәа уакәшәааит!» – ҳәа ахыба԰ илахь ианын. «Ҳаи, анаҧьалбеит, ари закә ссирузеи! Ауа-԰ытәы԰са ихыба԰ иқәасуа исысуа ацаҟьаш ахаҳә рыцхра иаҽажьуп. Нышәк инамаздоз ҭынхак дамоузеит. Абри аҵкыс еиҳау, абри аҵкыс еицәоу уаҕеимышхара, лахьынцаҵәгьара уаҳа иарбан абри ауа԰ытәы԰са ихыба԰ зыкәшәараны иҟаз? Абри ахыба԰ зыкәшәараны иҟоу еилысымкаакәа анцәа иумҳәан!» – иҳәан, ахыба԰ аашьҭихын, ихҭырца инҭаҵаны а԰ныка иманы дааит. А԰ны дахьааиз иҵҳәыс дыҟазамызт, агәылара дыҟан. Алеи-аҵси рыбжьара иара ида уа԰ы дызламкьысуаз, чамадан хәычык иаад԰ылоз, иан хаҵа данцоз данеихрарҵоз илырҭаз ичыкьмаҧьа инҭеиҵан: «Абри ахыба԰ зыкәшәаз еицәа излакәшәо еилысымкаар ҟалом!» – иҳәан, ацаҵха наиркын, днахан итәахит. Ашәарыца԰ иҵшәма

агәыларантәи данааи:

– Абри ачыҟьмаҷьа имхо имызуа адгъыл иаҟә-лахаргъы, еиҧа гәаҟра еиҧа рыцхара ҟаларгъы, бнапы нарыгзаны бшаламкьыса ҳәа быҭагыланы ҭоуба буроуп, – ҳәа дикит.

Аҧхәыс лыцшәма иихәаз оумашәа илбеит. Уи аҩыза ахаангъы идлымбалацызт. Аха уаҳа диазцааува-еиҧиуа акәымкәан, дыҭагыланы ҭоуба луит: «Учыҟьмаҷьа ашьапқәа аҷаланы ахала аныҟәара иалагаанза, снапы нарыгзаны сшаламкьысуа!» – ҳәа.

Иахьа уаҷәы, аамҭақәа цон. Ашәарыцаҩ есиаашар шәарыцара дгәарҧуан. Ицәацхьазара шьардахон. Шәарыцарантәи дааицыцхьаза, ичыҟьмаҷьа аартны игәеиҭон, нас ҩаҧхьа аҷацха наиркуан. Абас маҷара акырза ҧит. Ахыбаҩ ашәарыцаҩ ичыҟьмаҷьа иҭан. Ашәарыцаҩ ицшәма лҭоуба лҭоубан.

Ҽнак, абжьаацны еицш, ашәарыцаҩ шарҧазза дҩагылан, шәарыцара дцеит. Аҽны ашәарыцаҩ ицшәма усда-ҳәысда лыҩны данааҩнаха, илгәалазыршәаз уара идыр: «Абри ачыҟьмаҷьа иҭоу закәу сымбар ҟалаҷә-кьом!» – лҳәан, аҷацха ахьыцәахыз усгьы илдыруан, иҳазыртра иаатылган, ашәарыцаҩ ичыҟьмаҷьа аалыр-тит.

Ашәарыцаҩ ицҳәыс лыцсы лылышәшәарц еиҧылыгымхеит. «Ааит, ларгьы уаргьы хысла-гәысла шәшеиҿцааз еицәа шәеиҿцааит. Ари зхыбаҩу аханатә аахысгьы бзиа иибоз лоуп. Иахьа уажәраанзагьы изысцәизозгьы убри акәзаарын. Сшаламкьысуа ҳәа ҭоуба зысирузгьы абри ауп. Уи лҭыц сара дузыкәсҷап, лыда хашәалахәы анцәа иуимтааит!» – лҳәан, акәаш мца агәгәаҳәа инеиқәылҷан, ашәарыцаҩ ихыбаҩ нақәҷаны илблит, иццышәылтәит. Ларгьы лгәы ашьа ҭыкәкәо даахынҳәит.

Ахәылбыеха лыцшәма даагәарлеит дманшәаланы ажәеицшь ддырчан. Ишыҟаитҷалацыз еицш, ичыҟьмаҷьа

аартны дҭаԥшызар, ихыбаѡ ҭазамызт. Даапкит, дқыԥькит, дҽаҳәатәхеит.

– Ааит, бара аҭоуба еилазгаз, анцәа дызмам аԥҳәыс гызмал! – иҳәан, иѡоны ддәылицарц иеаназикуаз аамҭазы, иԥшәма даауԥкьан:

– Уара сара аханатә аахысгьы суҭахзамызт. Уара иуҭахыз, уара бзиа иубоз, убри зхыбаѡыз аԥҳәыс лакәын. Убри азын ауп иахьа уажәраанзагьы итаԥәахны узадтәалаз. Изблит убзиабара! Ушьҭа лыԥцышә абна икаԥсоу инаганы учықьмаԥьа итаԥсаны ит҆әахы! Уареи сареи иахьарнахыс хаԥара-ԥҳәысра ҳзеилам, умш аабзиахааит! – лҳәан, днаидкьан лҽыналхеит.

– О, анцәа ду иахьакәым ала ҳаумырѡашьан! Алахьынҵа хырҵашьа амамзаап! – иҳәан, илахьи-иԥьымшьи ааизатәит ашәарыцаѡ!» – иҳәан, сабду илакә аԥыхәтәы нқәикааит.

– Жәѡан икыдыҵсалоу аеҵәа ссаа напык азна кыдхны иаазгааназа анцәа уимшьаайт! – иҳәан, Кәаҵиа дѡагылан, сабду ихы днагәзит. Алакә иазызырѡуаз ахәычқәа ашьхақәеи, арѡашқәеи, ашьабсҭақәеи, ани сабду ихыбаѡи рдунеи ишықәыз алакәҳәара данаалга, алакә ирласны иахьынҵәаз ргәы аатнархышәашәааит.

«Лакә, лакә, лакә итаца скамарҭа жәаѡа рцаа. Ҿык сақәтәан, ҿык сывакны жьак алымҳа сынкылкәрит!»

– Зымаа укыз алыцха-агәыцха уоуааит! Лакәшәа лакә мѡа уқәлаайт, Сиҭ. Ушьҭа жѡахырла алакәҳәара уара иуқәшәеит! – иҳәеит Чмыт дахьтәаз.

Сиҭ алакәҳәара данналагоз, ашышьыҳәа иныҵакзаны азә ашә дасит. Иаразнак сгәалашәарақәа саарылҵын, слабақәа насыҵшьуа ашә снадгылеит. Аха иҟасҵара сзымдыруа ашә сшадгылаз: «Сара акәыкәбаа ҟәшәаѡ соуп!» ҳәа илҳәаз ажәақәа лареи сареи ҳаибардырга акәын. Иаразнак ашә аасыртит.

– Уеибга-уеизѡыда уҟоума, сҵеамбар, сымыш! – лҳәан, сыхәда днахалакьит Светлана.

– Хынҭа-ѡынҭарақәак срықәшәазаргьы сыҟоуп!

– сҳәеит, сахьахәрас инылыскааз иара сара схаҭагьы исзеилымкааua. – Ушьҭан, ушьҭан, уажәы хәычык быԥсы ааиҭак, – сҳәан, ларгьы саргьы хыхьтәи ҳуадахь ҳаԥхалеит.

– Изакә хынҭа-ԥынҭароузеи, Ҳараз, сара сышьҭахь узыԥәшәаз? – лҳәан, наk-аak астол ҳахьахатәаз лхы насыԥәылкит.

Сара саалаган, иҟалаз шыҟалаз, акы аанмыжькәа, ахы инаркны аԥыхәа аҟынза зегьы лзеиҭасҳәеит Светлана. Лара шәыҭаԥәак днеицхьхәыцаан:

– Уаҳа азәгьы ихабар умбазеи? – лҳәан, иласҳәаз шылгәамцхаз лхы-лҷы инанызбаалеит.

– Маи, уаҳа азәгьы ихабар сымбазеит! – сҳәеит.

– Уара абра ушыҟаз гәԥарас измаз шьоукы ракәзаргьы. Аха ус акәзар, ани аурыс салдаҭ даба-рыднагалеи? Гәԥарак рыманы имԥахыцзар, ус ашә илас-ԥасны иаздырхарымызт. Урҭ алаԥәа рҟазшьа сара уажәы исымбеит, ашә ҿазамшәа иҷыцкьааны иудыр-барын. Аха урҭ раашьеи рцашьеи злаҟаз ала, аурыс салдаҭ дытҟәаны дшааргоз, иҳамԥатәны аԥны ҳаԥналап, зыԥсра аахьоу акы ҳцыхьашәаргьы иудыруазеи ҳәа абра иаангылеит. Аха анцәа дырзыҵашкит умбо! Уи аурыс салдаҭ анемеццәа ирҭаслымны рабцьар рхызхыз, анемеццәа иманы, абна ацәаҳәа иҿеиҭеит уҳәеит…

Ҳара ҳааигәа-сигәа ҳар-хәҭа ҳәа цьаргьы игылазам. Иҟалап, уи аурыс салдаҭ апартизанцәа иреиуоу азә иакәзаргьы. Ус акәхозар, аурыс салдаҭ, анемеццәа ҳпартизанцәа абна иахьамаз аганахь игеит, уаҳа даҿа мԥак имамызт! – лҳәеит Светлана, иҟалаз ахҭыс акыр лхы-лгәы иҭыхны дназхәыцын. – Ус еиԥш иҟоу ахҭысқәа ҳара апартизанцәа ҳаԥсҭазаарақәы егьараан иаҳцылап. Уи уадаԥым. Ари нахысгьы шәарҭарас иааҳцыло зегьы абас лыцхала еилгалаait! – лҳәан, Светлана ԥаҵхьа абжьаацны еиԥш лхы-лҷы ныԥә-лашаait. – Зегьы-зегьы анцәа имч ала иман-шәалахароуп, Ҳараз. Амала, иццакыз иҵа длашәум-

тәын. Шәара, Кавказаа, уаа бзиақәоуп, уаа цқьақәоуп, амала, инаԥцаны шәгәы шәыԥцасцәоит! Ачҳара умаз, умыццакын, Ҳараз. Сара агәра ганы сыҟоуп, ианахәҭоу зегьы рҭыцкәа рҿы ишыҟало. Абжьарак макьана зыхьзи-зыжәлеи аҳәара азин сымам, апартизанцәа ркомандир иасҳәеит зегьы. Иасҳәеит иубналашьахаз. Уареи сареи ҳаиқәшәара шыҟалаз. Иахьа сара уцәахны ушсымоу. Апартизанцәа рахь аиасра шуҭаху. Иасҳәеит уахьынтәааз, ушаԥсуоу, Аԥсынтәылантәи ушааз, иухытцуа, уҭеитцш, иутәашьоу, иугылашьоу, умаха-шьаха, ушәагаа зеицшроу. Иасҳәеит урыс бызшәала ибзианы ушцәажәо, акалам шукуа.

Апартизанцәа ркомандир аҭакс исеиҳәаз шыҟоу абасоуп: «Ауаԥы иахьазы ишьапы дыԥәгылартә дыҟам бара излабҳәаз ала. Раԥхьа иргыланы, дҳауазаргьы дҳаҭазаргьы дыхәшәтәтәуп. Убри ашьҭахь, ишьацәхыц инаркны, аҭыхәтәантәи ихы ахәҭлаԥа аҟынза, ихы-итцыхәа деилкаатәуп. Бара ишыбдыруа еицш, ҳара даҳҭахуп, зыԥсадгьыли зуаажәлари рзы зхы иамеигзо, иеесиу, ицқьоу, зыгәра гоу, ахаҭа гәы зыстоу ауаԥы. Ҳусура зеицшроу ибдыруоуп!» –иҳәеит ҳпартизанцәа реиҳабы. Икалап, уара узԥааразы абри амчыбжь ахи-аҭыхәеи рыла, арахь аҭых реалакны шьоукы мԥахыцыр. Икалоит, уара уахь уганы иуазцаар. Уажәы атәаха-аҭшыха шҳамамгьы, хәычык иааучҳароуп. Уаҳа даеа мԥак уажәазы иказам! – лҳәеит Светлана.

– Нас сара ара схәы аарымгаҭшәа, акурорт аҟны сыҟоушәа стәазароуп, ус аума, Светлана, сымыш? Сара бара ибҳәо агәра сымгоны акәзам, аха сара адгьыл сыгәоит. Сԥызцәа сашьцәа ахы иаҫагылоуп, ашьа каҭәоит. Сара сеибашьырц азоуп сзааз. Бгәы иалымсын, аха саргьы схаԥоуп ҳәа схы сыцхьазоит. Шәара шәпартизанцәа раԥкыс сеиԥәоуп ҳәа схы сыцхьазазом! – сҳәеит снеицралашәа.

– Уи ус шакәу агәра згоит, Ҳараз! Ҳара ҳпартизанцәа уреицәа акәым, уагьреиҧьхароуп зегь рыла. Уара

ушьхауаѳуп. Абҕаԥьма аҟара угәашьамх ҕәҕәоуп. Аацсареи шәареи шәара шәмилат усгьы ишрыԥәым саҳахьеит, издыруеит. Сара агәра ганы сыҟоуп, уара ҳпартизанцәа рыѳныцҟа аҳатыр ду ушацсахо! – лҳәеит Светлана, гәыҕрак адунеи лаша сыԥәырцшуа.

Светлана лҿыцсахны, уажәрааназа ахәажә-цәа лыҟәнызцоз лыматәа хьантақәа лшәыхны, ѳацхьа лыцкы ласы лышәцаны данааѳонала, шьыжьаахыс исыдгьыжьылоз схәыцра хьантақәа зшәахшәа инас-хазытит. Ѳацхьа лара лыда цсеиԥәырхагак сара сзыҳәан дыҟамшәа збо салагеит. Ус егьыҟацәкьан. Светлана лакәын зегьы-зегьы рзын сзыԥәгәыҵуаз, схы-сгәы алаҟазтәуаз.

– Угәы цысымцәозар, даҿа шәымтақәак сгәы уласыргәыбзыҵуеит! – лҳәан, акаруат сахьыҟәтәаз днасыдтәалан, сыхәда лыеныцалыршәит. – Уааигәа саныҟоу схьаақәеи саацсарақәеи зегьы насхыцны ицоит, уара сҿеамбар! – лҳәан, инасхьлыршаз лылацш, лакә цхыз ссирк еицш сырѳышьны саманы аҿына-нахеит…»

Саб иуаз аѳажәатәи атетрад абас еиқәҳәалахеит.

12

Шьыбжьы агәы нхыҳәҳәаны, ҳашта иқәгылаз ҳахьаца ашәшьыра, ацшқа иеицш Тур ихәы сгәы иаацалон. Нас есиҟасцалакгьы, егьа сеилахазаргьы, зегьы ааныжьны, абри схәычра амышқәа зыдҳәалаз, анцәа итәарта ахәы цшзахь схалон. Абыржәыгьы убри ахәы снықәцшны, схәычра ашьтақәа снархыцшыларц. Изхьаз-ицсхьаз, аха мшаенеицш сгәаҿы иаанхаз сгәалашәарақәа маҷк снарылагәырѳоарц, маҷкгьы снарылагәыргьарц сызбан, иахьагьы абни ҳашта иқәгылаз ҳахьаца ашәшьыра, ишиашаз ахәы еиқәа-цәақәа ианаарыцагыла, саргьы агәашә сынтыцит.

Ҳгәашә иадчацалаз аҿеимаа сыблақәа ианаа-рыхгыла:

«Ашьашә рылыцха ҳат, лаԥшыцәгьа-ҿаԥ-шыцәгьа дҳакәга!» – сҳәан, сыци-сышәи снарыԥа-цәажәеит. «Иудыруазеи, аханатә аахыс ҳабдуцәа жәоахырла еимданы иаарго қьабзуп. Ус анакәха акы ахьырҳәо акы ыкказар акәхап!» – сҳәеит еиҭа сгәы сынҭацәажәан.

Шьагә игәарабжьара сныбжьысын, иара Шьагә иҭынхара, иашҭа ҭбаа аԥыхәаҿы ахьатә гәашә ахьҿаз иахагылаз акакан ду амԥа санааи ауп, абри аныс-гәалашәа.

Усҟан Шьагәгьы иԥсы ҭагәышьан. «Аиаша уҳәар аԥсы дгылоит!» – рҳәоит. Шьагә ауаа аныршоз иршаз иакәԥәкьан. Знык аԥсуа маҭәала иҿааилаҳәаны, дышәшәа-шәшәо аԥьар иаарылагылара азә иԥсан. Аоыжәлантәык ахка зыбжьаз реинрааларазы ахатә-рақәа анаднагалоз, Шьагә дыкамкәа уи аус иала-цәажәазомызт. «Шьагә зныктәи иқәгыларазы аз-хьамԥш иршуеит!» – ҳәа шизарҳәаԥәкьоз дыкан. Ихаԥламҳәа ахаҳә шьанԥа еиоонахуан. Саргьы аарлаҳәа сгәалашәара агага еиԥш дналызбаауан. Абри уажәы изхысҳәааз, акыр шықәсақәа рнаоыстәи сгәалашәара ауп.

Тур ихәынтәи, Кәтол ҳара ҳашкол ахьгылази аҿынза хә-верск рыбжьан. Ари иажәракьны Шьагә игәа-рабжьара ҳәа изыхьзхалаз, акамбашь ашьаԥәа ушьа-ԥаны, уа ибжьажьыз аҭлаоа улаларгьы иааушьхнахуан, анышәаԥшь иаоызан.

Ашьжьымҭан саб сиехьынԥаны ҳшааиуаз, абри арык зԥазоз акакан ду ҳанааԥала, Шьагә х-ласахак ирылԥыз ахылԥа барбал дук ихаԥаны, метрак иназоз еигәышә ахәы апхаҳә ахышьны, икакәкәо иоыԥыршьны дааиуан.

– Шьыжьбзиа, Шьагә! – иҳәеит саб.

– Бзиа шәымшхеит, бзиала шәаабеит, дад! – иҳәеит Шьагә. – Ари ахаԥарԥыс уара дутәхап, Ҳараз? Ҳаи, дышәоыкханы анцәа дуатәеишьаait! – иҳәан, Шьагә дааныҳәа-ныԥхьеит. – Уааи, дад дукәхшоуп, уаб акам-

башьқәа ихьааит, ахарцәы уҽасцоит! – иҳәан, днасыдҳәацалеит Шьагә.

Сара сыцхашьан, схы саб ибҕазара инаваззеит.

– Иҭабуп, Шьагә хьарахә угымхааит! – иҳәеит саб.

– Икоузеи, Ҳараз, уаҳа цәгьара-бзиара уаҩ дзыцҭаара? – иҳәан, Шьагә иеигәышә неиҩыцрихын иацхьа инаиргылеит.

– Анцәа иҵьшьарала макьана бзиарагәышьоуп. Ари ауаргьала иану аамҭа лаша-ҩаша наk-наk ишыkало сыздыруам умҳәозар! – иҳәеит саб.

– Аиеи, дад, аиеи, анцәа ҳаицоумкын, ҳагьеи-цәоумтәын! – иҳәан, ҩацхьа иеигәышә неиҩыцыршьны иҽынеихеит Шьагә.

Абарҭ агәалашәарақәагьы абра реаасхьындырҳалан, схәыҷра адунеи шәымҭақәак снықәдырцшит. Иқәцоиқәхуа сыхҭыс сахьақәа сышрылаз, хыхь Қача иҭынхара сынкылшәеит. Уа уажәы ҳаҕеиҭа, иқьацҭажә-цуҭажәха, адгьыл ҩашза, ихыблаа-ҽыблааны, ашәиҳәаҩ ишиҳәара иууаза ахәы иқәыршәын. Зхала заҵәык ақьацҭа иаххалаз, зымахәқәа кыдгәхаахьаз азынцәа ацхьа икажьыз ахаҳә шкәакәа снықәтәеит. Абыржәы аҳачаҳәа еиҭаасгәалашәеит Кәтол уcкан ҳашкол аҽы директорс иҡаз агыруа сантеикызтәи ацых. Исгәа-лашәеит аҩны цссаҩ мазала соулышьҭын, схала срыцҳахәха, аулица саныланы сшаауаз, Багацшь Рашәтам сибан, сиехьынцаны Қачараа рkынза сшааи-газ.

Уcкан абраkа анцәа ишиҳәара инхон Қача иҭаацәара. Аныҳәаҩ ихы рыдиныҳәалартә, жәҩахырла еигәо рыҩны еихҳәа-еицҳәа иҩнан. Исгәалашәоит убри ауха алашәага сшыркыз. Уимоу, Қачеи Шьашькәеи исзы-kарцаз ацәацәашь аркны аккара сыцаланы сыш-неиуазгьы, акгьы иацәымшәазеит урҭ ашьашәы абжьныха иҭарцацхаша ақәыцьмақәа.

Сгәалашәарақәа рыхҭыс сахьақәа уажәы-уажәы

рєырыцсахуан. Ицәхәы-кьантазза ишьтан, мышкызны ашәацыцьац риатцәара италаҳаз ахәы цшза. Ихыфа-ҿыфаны ихԝаа-ҿԝааны силагылан, мышкызны уардынла абна руац зцыргоз абна сихиаа. Уаҕсимышхара ашәи бжьы ыкәԝуан, акыр шыкәсакәа рышьтахь зҿытбжьи зашәаҳәабжьи хыш-хыцәоз аколнхацәа. Ишцагәыцуаз урт ахәашабгакәа. Агәра шцаргоз аколнхара. Заka шьеи цхзашеи ыкәыршоузеи абри ахәы цшза. Абра инаркны, нахьхьи Цьгьардааи Кәтолааи рҳәаа акынза адгъыл аҿацканы ԝынԝажәи жәаба гьекътар амандарина ситарҳаз, иахьеицш абыржәыгьы сыбла ихгылоуп, ииацәкакараза, ахәкәа ианырҿачыз. Аха иазуугәышьои, ахьатә кәасқьа шьапыда иузыргылараҳа, шыкәсы рацәа рыцхзы зкәыртәаз, збаԝча здызлахьаз раарыхра лашьта-ҳәашьтахеит. Цымкрада аҿаԝра аанашьтуа ианалагоз аамтазы, арахә ласын, идырғәыщәит. Снапсыргәыца хәыцк ыкәгылоу сиха, ҳамтак ашьтахь жәлар рцьабаа зегьы зшәахцас иныкәзытны ицеит.

«Ҳаи, уара, акомхоз ҳәа рацхьа угәаразгалаз, ҳашәа ацсымԝа ылукааит, баша ацакъаш ажәла шцаха-ҿадырцсеи, уара!» – рҳәон аколнхара иахаанхаз анхацәа.

Хынԝажәа шыкәса абри ахәы иқәхон ауаатәыԝса. Хынԝажәа шыкәса игәыцуан, хынԝажәа шыкәса ргәыцра рытцабарахон. Аа, уажәы, ацьцьаҳәа уаа-гәартак ахьыкәынхоз ашацәа ртәарта, уаагәартак руази, рмыткәмеи, руоуи ахьынкәырҳәацәахьаз, рашәа-ҳәабжьи, ргәыргъабжьи, ртацаагарашәеи ахьыкәыԝуаз, уахатәи ацых агәы еиԝнашааныза, алакә шырҳәоз ацыхи ашареи сихьызыгзоз, зҿаҳәатәы калоз ашлакәа рышь-тамта азы ыкәыршоуп. Акызацәык, нахьхьи ахәы акәацраҿы ашыцламшә зыҿхысхьоу аҳатгәынкәа рхаҳәгәара зацәык роуп, абра мышкызны ауаатәыԝса шынхоз, ишынцуаз шаҳатс ирымоу. Убырт аҳатгәын зацәкәа роуп иахьа, ихцәа-хыцсааз ажәлантәкәа шәацьхәаԝыс иртынхаз. Абжьарак, итацәит, иқәцит х-қытак ныхахәс ирымаз ахәы

цшза ацеамбарцәа ртәарта.

Сшыԥагылазгьы сызгәамтазеит. Есуажәааны ара иаԥымцакәа, икашьшьы иасуаз аҧшалас, аханатә аахыс ишаҟазшьаз еиҧш инхәыццрааз, иҧстацагаха схы-сҽы ианаақәшәшәа ауп сышгылахьаз ангәастаз.

Қача итаҟа итысны инеиуаз акәара снырын, аккара снытцалеит. Схәычы аахыс сзышьцылахьаз, избахьаз исаҳахьаз ацлақәа убриаҟара сырзааигәахахьан, излацәажәоз рбызшәацәкьа саҳауан, еилыскааун. Дасу иахьгылаз рыцсыц шьтыбжьы снируан.

Ермана иқьацтаҽы санынкылшәа, ихаакәакәараза есыхәылбыеха сзырчачатхьаз ҳкәазтхарамца иахылцуаз алԥа афԥы спынца аатнашьшьааит. Сагьгәырҧьеит, аха сагьшәеит: «Уабаанагеи схәычра рыцҳа иақәлоу, скәастхарамца алԥа? Уабантәи спылеи, узхылцыз иарбан кәазтхарамцоу, уара иахьыҟазаалак зкәазтхарамца мыцәаша! Уабантәааи, ууазгазеи ара, доуцс дахьықәыршәым ақьацтажәқәа рҽы!» – абас гәаныла схы-сгәы тызшьаауаз алԥа сахьацәажәоз, исымбазакәа сылаҧырзқәа сзамԥа инаҽаҳәҳәеит.

«Иашоуп, сара сызхылцуаз акәазтхарамца ыцәахьеит. Ацыхәтәантәи аццышәгьы аҧша иацкьахьеит, аха сара уаа гәартак рдоуҳа иахылцуа, уаа гәартак рҳақ иннажьыз рыцсылԥа соуп, Адгәыр. Аҧсы цқьақәа рыцсылԥа ахаангьы зра-цсра ақәлазом. Уи ахаангьы иҟазааусит. Абас есыхәылбыеха абарт рыцсылԥа рқьацтақәа снарықәлоит. Сара сыбжьыдоуп, сышьтадоуп, Адгәыр, аха иудыруазааит сара уабдуцәа рыцсыгага шсакәу. Уара сара сзыҳәан ацыхәтәантәи шәаҧьҳәаԥоуп. Амала иудыруазааит, Адгәыр, мыш-кызны азы ахьышьтрахь ишыгьыжьуа. Уара уаб ицсра хәбака шыҟәса шагыз ихьааиго далагеит. Мышмыждак аены, ԥыстаа мусхәла абри ахәы, абри аштә цшза ааныжьны ақәцра ахьигәацхаз.

Ҳараз ицсра рацәак бжьамкәа, уахынла дызмыцәо,

дытрысны даацшуа далагеит. Иаб Ҭемраз ижәоахыр ахәы ыкәызцахьаз ихьатә кәасқьа ахьыршәоз, цәыла еихасаз ахьатә ҕәқәа ахьеихырхуаз, иаҳауа далагеит аҕәқәа рцәуабжьы. Дак-шьак иалцыз, цхзашак еид-насалаз, аҕәқәа еихыцуамызт. Амжәа агәаҷшь иалхыз ахьатә кәасқьа ашьапқәа инадыркны, аҷыхәтәантәи алартқакәа ркынза руазыр бжьы илымҳақәа цырхуа далагеит. Илымҳа ҭнашьааува далагеит иаб Ҭемраз уасиаҭцас хәылцазык иеиҳәаз иажәақәа:

«Дад, Ҳараз, абри аѳны мшуп. Ирацәаны уаб иҷьабаа, иҷхзаша ахьшуп. Уаҳәшьа мыжда исыц-хылцәаз ахьатә қыдқәа роуп, абри иубо акәасқьа злеибарку. Егьа гәакра уақәшәаргьы, ухахә узто дуцыларгьы иумҭиин, дад. Ари амышьҭа бзиоуп, избанзар азәы итәы алазам, азәгьы итәы ацзам!» – абарҭ ажәақәа саб инарцә гәашә днылагылааназа, имцабзха игәахы иакәшон. Сара урҭ зегьы-зегьы сырхаануп, иахьагьы зегьы збарҭоуп, зегь саҳарҭоуп.

«Иудыруазааит мышкызны азы ахьышьҭрахь ишыхынҳәуа. Икалоит уара уи уахьымзар, аха агәра ганы уқаз, уара иухшаз, ихшаз умаҭацәа руазәы абра уабду ихәышҭаараҷы имцахә шеиҷеикуа. Убысқангьы, аа, абыржәы иахьеицш, сара уабдуцәа рдоуҳа агага, есуажәааны абри адәы цшза снықәлалоит. Сара уабдуцәа рыцсыгага, уабдуцәа рдоуҳа, есуажәааны иахьеицш абра сцәырцуанацы уабицара рыцсы ҭоуп, уабицара рымцахә ыцәазом. Абри уацәымѳашьо иудыруазааит, Адгәыр. Агәра сызга иахьа уара абра уабду иҷьынць аҷы сшуцылаз еицш, сшырцыло уцагьы умаҭагьы!» – абри алѳа шсацәажәоз мацара ҳкәасқьа аҭыц аҷы инхаз ауаҷьақ ашьапы абааш снадгылеит. Инеиҭаскуа егьсымамкәа, сымаха-шьаха кыдгәыхааз ажәытәзатәи ацамет зхьыршаз ауаҷьақ ахаҳә снықә-тәеит.

Раҧхьа абра сабдуцәа рхаан, абри ҳашҭеи ҳамхурсҭеи ракәын, амшын ихыршәлаз аҧра шкәакәа еицш, абна тоура иларшәыз. Абжьарак, амшын иагәыларшәыз

адгьыл бжьаха еицш, иаакәыршаны аҵәраса реицш силагылаз, ахьа-ҵлакәеи, ашә-ҵлакәеи, ахьаца-ҵлакәеи рыла иҭаҳәҳәан. Ҷшьынҩажәа шьаҭа аҵәа гәаҩа, аҵсуа ҵәа ҳәа изышьҭаз ҳазгылан. Аацын саншьцәа рхәы уныкәгыланы уанаацшлак, ҳара ҳанхарҭа мацара налкааны асы рыкәнаузшәа, ашәҭ шәыб рҿачы, иҟәашккараза уныкәцшуан. Аацын ҳцәакәа ашәҭ рҿагәылаҳәаны ианаагылалак, урҭ рыцшзара ҿыки-бзыки ирзеиҭаҳәомызт.

Исгәалашәоит аҿыцынхацәа сабду Ҭемраз иҿы имҩахыцны: «Ҭемраз, уххь згеит, сҿыцынхаҩгәышьоуп. Уразреи ууаҩреи ҳакәгәыҧгны ҳаузааит. Икалозар, қьарстакәак злаҳҳша хьа-ҵлакәак ҳархумбаарц хуҳәоит!» – анырҳәалак, сабду маҧ рцәикуамызт. Хҵа-ҵшьба ҿы зтыцуаз хәба-фба хьа-ҵла иахымбаакәа днарыкәныхәаны иритон.

Азын ашәҕь хырҩацшьааны изымцаҵсоз ашә-ҵла еихиаа дуқәа, рганқәа неилаҳауа аҳәа ҭоуган аазахьақәа рымцан. Ҳара ҳҳәақәа уахынлагьы ҿынлагьы аҩныка игәарлазомызт. Мызкахьы знык ҳәа-ҩажәа рцыза рацхьа иргыланы, иҳәлыкь-слыкьуа иаагәарлон.

Ҳҳәақәа аҵыза рымаҵәкьан. Уи зегьы иреиҳан. Егьырҭ аҳәақәа реицш ишкәакәазамызт. Абна ҳәеицш ицәышәшәза акәын ишыҟаз. Абна ҳәеицш аа-хацыц ицыхәҳәоз назкьысыз қәыцьмазаргьы, дуаҩызаргьы дааихнахуан. Алакә аҿы аҵшхыц ҳәа зызбахә рҳәо ахаҭа-ҵсаҭа акәын. Убри акынтә урҭ аҳәақәа, абна иага ицәгьазаргьы, лашәагала итәызаргьы хьаас имкзакәа ицхьон. Дара ақәыцьмақәагьы урҭ рааигәа ишәаны инеизомызт.

Уажәы: «Ажәеи-ажәеи еихысҳәаалоит!» шырҳәо еицш. Исгәалашәеит уахык аргамаду сыла иабаз, зыгәра агара уадаҩу хтыск. Ишысҳәахьоу еицш, ҳҳәақәа уарлашәарлак акәымзар игәарлазомызт. Ҽнак, амрагьы азы изаамлацызт, азынра ҳанынҧыцалозцәкьа акәын. Аҵла рымахәқәа иреҿаҵааз ашәыбгьы каҵса-зомызт.

Ҩаԥхьа асы иазыԥшызар акәхарын. Ԥасашәа иауз асгьы шьтымԥыԥызт, ана-ара иҭашь-машьза ишьтан.

Саргьы, ишԥасҳәари, сагьхәыч̌ԥәамызт. Хәбака нымҩа аԥхә снаԥоуԥаргьы, аҩхәык ирыбжьызгартә сыкан. Аиси, агәыларантәи сшааиуаз, агәарабжьараҿы, ажәгәара ахьыказ авараҿы игылаз аҳәатра ду иҭам-лазакәа, жәаҳәак аҳәатра аԥхьаԥәкьа ҏсеиԥҳәаны еилаиан.

Уаха ҳҳәаҟәа гәарлазаап касԥан, рацәак хырҩ рымтакәа саарывалеит. Аха иаразнак схәы-сжьы ааилагылеит. Аҳәаҟәа рыгәта ииан хәба-фба рагыда иҟаз, аиҟәара аазхыҩлоз ҳәа дуззак. Уи иаҟараз аҳәа сымбазаԥызт. Аа-хаԥыԥ иԥыҳәҳәоз ԥсызак иҟан. Еиҩаҳаха аҳәаҟәа ирылажьын. Иаразнак сыблаҟәа иаарыхгылеит сабду илакә аҿы зызбахә иҳәалоз аԥшхыԥ. Абри аҳәагьы сабду иԥшхыԥ еиԥшысшьалеит.

Уаха акымзарак сазымхәыцкәа, снеикәкьашан, сыҩны аҩныҟа сҿынасхеит. Аҩны санааи, сабду ивара акәазтхарамца иатаны арымз ду дыҟәиан.

– Баба, баба, акаамеҭ збеит, акаамеҭ збеит! – сҳәан, сыбжьы ҭарыҭатәа насхацаланы, ашәхымс снылаххит.

– Ҳаи, ҷьушьт, иҟалазеи, иубазеи, дад? – иҳәан, ахьышәтҳәа даакәтәеит.

– Баба, ани «Х-хәыци Гьандагәи» ҳәа алакә иҳауҳәоз аҟны Аԥшхыԥ ҳәа зызбахә уҳәоз аҳәа ду аҩыза збеит! – сҳәеит, сыԥсы сгәы икылахо.

– Изакә Аԥшхыԥузеи, уара? Иабыкәу иахьубаз? – иҳәан, сабду изкәиԥара изымдыруа сышҟа иҿааихеит.

– Ее, абна, ҳҳәатра аԥхьаԥәкьа, аҳәаҟәа рыгәтаԥәкьа ирылажьуп! – сҳәеит.

– Оп, шьихьцәгьа уҟәшәааит, бнаҳәак ҳҳәаҟәа ирмышьцылакәа иҟам! – иҳәан, сабду иҿынеихеит. Сабду ус иҳәеит, аха сгәы иамузт, ашышьыҳәа ҳаҩцара сеавазо, сабду снаишьталеит. Сабду ишәакь иҟәным-ԥакәа агәтаԥәкьа кны, днеиуа, днеиуа, аҳәаҟәа ахьеилаиаз раайгәа даннеи, даатгылеит. Иззакәу сыздырам, сабду

ишьҭахьқа даахьацшит. Аха иблақәа кыдмырхалакәа, даса шьаҫақәак днаскьеит. Ҳамҭак дгыланы аҳәақәа дрыхәацшуан. Нас сыла ишабоз ишәақь асамҵал нхиршеит. Саргьы ҳажәгәара сеавар-шәақьаны, аҳәақәа ирылажьыз «Ацшхыц» збарҭахартә ақара сеазааигәастәит.

Аҳәақәа ргәы каршәны ахыр-сырҳәа ицәан. Ани адоумбеи Ацшхыц захьзысҵазгьы, адунеи зегьы азыкашырраханы иҭаххаа ицәан. Сабду аҳәақәа данынархагыла, еихырцхьаны иикыз ишәақь неицихын, Ацшхыц ажәѡашәақьацәкьа иарбаны дынкылцшит. Абыржәымзар-абыржәы ашәақь ҭкьоит ҳәа сыцшын, аха сабду ишәақь лаирҟәын, ѡацхьа иҭаҳаны ицәаз Ацшхыц дахәацшуа даатгылт. Акыраамҭа дгыланы Ацшхыц дахәацшуан сабду. Нас ажәѡан днацацшны сара исзеилымкааз ажәақәак ааиҳәан, ѡацхьа ашәақь Ацшхыц ажәѡашәақьа инаҫакны ацықьҳәа дхысит. Сара иззакәу сыздырам, слымҳақәа ааскын, сеихадақәа сеырнырсланы снеиҳәҭкәыҟәлеит.

Аҳәақәа еибарсны хама-хама иѡоит. Ашьшьыҳәа сеыѡеицысхын Ацшхыц ахьказьыз снахәацшит. Ишызбоз алымҳа дуқәа аарҟат-ҟатан, ѡацхьа алымҳацәкәа нақәнажьит. Иаарыцхасшьеит. «Ҳагәра ганы аҳәақәа ирыцааит. Ҳҳәақәа ахьчозаргьы ҟаларын. Ирыцхамзи, баба изишьи Ацшхыц!» – абас сгәы сыҭҵагызит. Аха иҟалаша ҟалахьан. Ацшхыц рыцха ахгьы азышьҭымхит, иаразнак ицсит. Ушьҭа уаҳа Ацшхыц сахәацшыргьы сҭахзамызт. Схынҳәны аѡныҟа сцарц сҭаххеит, аха сабду сибар ҳәа сшәеит.

Сабду иҭыц дахымцысзакәа дгыланы уи абнаҳәа доумбеи дшахәацшуаз, Ацшхыц ашьшьыҳәа иѡагылан, сабду игәхьаа мкзакәа, ахи агәчамеи неилаҳауа аҫынанахеит.

Сабду иаразнак ишәақь нкыдиргылан, ажәѡан ихиицси нацакзаны илахьи-ицьымшьи ааизатәит. Нас: «Ҳаи, ҳаи, анцәа зхьы шьыргәыцә сакәыхшоу, иахьакәым ала сѡашьеит. Сатоумцан, сгазара сыхьзеит. Цырхагас анцәа

сматацәа ирумҭан. Агәнаҳа исамхаҟацаз сатоумцан. Иамузозар, схы-сыцсы иамаз!» – иҳәан, арыцъарахь даагьыжьын сабду днахырхәеит. Нас уаҳа ажәак мҳәазакәа ишәақь аакыдихын, деишәара-ситцараха аҩныка иҿынеихеит.

«Анцәа илацш зху ашәарах ахы алалазом. Ажәҩашәаҟьа аҿыцәкьа акьаламырза ҳәа изышьтоу, маҿак ашәагаа-зшәагааау, ахы злымкьо акәалзы аанахәоит!» ҳәа сабду иаб Саатқьари иҳәамҭаны иаҳахьаз ажәабжь уажәы иааигәалашәеит. Иара сабду изыҳәан изхьаз, ихаштхьаз иаб иажәабжь уажәы аҵсы ҭалан, иҿыц-ххараза илымҳа инҭаҩит.

Аддыҳәа ицәа-ижьы неихыцеит. Аҩны данааи ацәашьы цшза аакаицан, анцәа ихьзала, аҩцараҿы изыцаз аҳацшьа днахагылан:

– «Шықәсык ахь знык ауаҩытәыҩса деиласуеит!» рҳәоит, злыцха ҳаура. Ҳҳәаҟәа ирышьцылеит. Уахынлагьы ҽынлагьы ххәаҟәа шахьчоз, иара ахьыказ ааигәасигәа гыгшәыгк шәаны амцын ишықәымлоз, амышьта шымшыз шыздыруаз ауп абри аҩыза арыцҳара шсымпыцкьаз. Ауаҩытәыҩса илахьынца ашаҩы, анцәа ду ухьы шьаргәыца сеитакәыхшоуп. Суҳәоит, дгьыли-жәҩани рдоуҳа сыманы, сатоумцарц агәнаҳа исым-пыцкьаз азы. Уаацсырала анцәа сумыргәакын. Сы-рахәи-сышәахәи рхәыжәи-ркьыжәи рыда уаҳа цхаста сумҭан!» – иҳәан, илахьи-ицьымшьи ситтааизатәын, арыцъала даагьыжьын, анцәа днаиеихырхәеит.

Убри ауха инаркны убри абнаҳәа шана уаҳа ахабар сымбазеит. Убри ауха инаркны ххәаҟәагьы адгьыл неиҩкьаны быжьра-быжьцәа иныцахәаша ицазшәа, аҩныка уаҳа игәарымлазеит.

Сабду абри даараза игәхьааигеит. Ихы-ицсы акыр иҿнахуазар, абри акәырбан иҿнахуеит иҳәан, мызкы ахиацыхәеи иалагзаны, зыцшаара уадаҩыз хәыц еиқәацәа зламыз ауасахша ыкәиргылеит. Иешьара наидгаланы

ҩаԥхьа анԥәа ишьапы икит. Шьыжь шәаԥшь днаԥагылан, ауасахша агәи-агәаԥәеи ажәҩан иаԥеикит. Абри ашьтахь сабду рахәлагьы ԥхаста имоузеит, уааԥ-сыралагьы дымгәакзеит.

Аа, абнаԥәкьа акәын уи аҳәатра хамыштыхә ахьгылаз. Убри аҳәатра аԥхьаԥәкьа, абыржәы аҳаӷҷа хыжәжәарах ахьгылоу амԥаԥәкьа акәын уи ахызаԥә зламлаз абнаҳәа аҳәақәа иахьрылаиаз. Зегьы-зегьы иахьаԥәкьа акәушәа акәын ишысгәалашәоз.

Аԥанза саақәыԥсычҳан, зны абри ахтыс ахьыкалаз сыблақәа наҟәысхын, саԥхьа нахьхьиза сылаԥш ахьынзаназоз трактормла ирыԥҷаны еилажьыз аҕьара еилаҩа-еилаԥс снылаԥшит. Дгьыли-жәҩани насыԥагьыжьын, сыхдырра сԥәызуама, анаԥьалбеит сҳәартә схы-сгәы неилаԥсеит.

Хыхь ԥьара ишысҳәахьоу еиԥш, абра абнара Ҷаҷал ҳәа иашьтан. Унытԥалар уԥсы ытԥахон. Еихаԥсыхә зкыз тԥлакы днадгыланы аԥкара изыгәаҕьуамызт. Азын аҳәыхә хыбны илаҳауан. Ахьеи, ашәаҕьи, аԥь какали абҕыжә унаха-аахар унаԥәкьаракәа нарыхкьашон. Абас, ала ԥәгьа илакәа зԥәизоз, амышра зцыз, атцыхра зцыз, имшәаимырҳа ашьабыстақәа еихыԥа-еиԥыԥо иахьылаз абнара, уажәы ашәиҳәаҩ ишиҳәара, атԥлакәа рдаԥкәа хаххала икажьын. Мышкызны ихьыдхәаны изҿалоз ҳԥәа гәаҩақәа, зыфҩы хаа кәазо, ацхарпа еиԥш еикәыншәыланы, арацәа ххыреиԥш ал-ԥлакәа хызҿуаз ажьымжәақәа, уажәы иуакь-бзакьны, атракторкәа реихатәы барбалкәа ирыцыргәхаахьан.

Абри ахәы аҩазараҿы уаа-шәҩык ақәатараҿы рызкәатыԥ ылхын. Араҟа есыхәылԥазы аҟармаԥаракәа рашәа хышхыԥәон. Есыхәылбыеха ахәылԥ заза анышәынтракәа ргәы иныкәԥсон. Есыхәылбыеха ана-ара амашақәа ргәаҿы иныԥхахон аԥсыцкьақәа рыԥ-сылҩа. Абра иамадан Аԥьынԥьтәылатә еибашьра уаҕеимшхара аан, атәым

жәԥан аԥаҟа зыбаԥ ҭганы иааргаз ақәра хьымзақәа.

Иԥстаԥагаха икашьшьы аԥшалас аҳатгәынқәа ргәы иахьныкәпрааузаз аԥшьа ҭыԥ, уажәы араҟа арахә ир-шьагьыртоуп, ауардынқәа ирымԥасыртоуп, мхы лаԥартоуп.

Аԥхьаԥ ухаԥкы сцеит, дызуста нас абас зымаха ажьы аԥҳара згәагьыз. Дызустада ԥьанаҭи ԥьаҳаными ирцәымшәаз аԥсцәа ргәы иқәхәмарыз, жәлантәык руоуи, руази, рылагьырзи ахаҳә ахьсиҟәнаххьоу, иахьагьы иасыхәылбыеха ашәибжьы ахьыкәыԥуа, иахьагьы адамра еиқәаԥәа зыбжьалахьоу ан лмыткәма аԥшалас иахьалоу, ҳәа уԥаауазар акәхап. Ус анакәха, адгьыл зырԥуеит, ажәԥан зырԥуеит, иҟалаз-шыҟалаз уԥакра анцәа азин сиҭом.

…Аума ҟалеит ҳәа аҳәҳәаԥ данааи, жәамыш ԥхьан араҟа аԥлакәа еилаԥыххааува иқәижьҭеи. Абри Адаужра ахәы мышмыждак аԥны иқәԥны, илбааны аҳәыҳәкцәа реиԥш аулица иантәалаз, асоуп, шәынхартакәа ыкәырхит, шәнышәынтракәа рцәаҕәеит анырҳәа, зшьапы инанагоз зегьы ҳаибарԥысны ахәы ҳхалазар, уаԥытәыԥса еиҭаҳәашьа-еиҭаԥсашьа изамҭо, аԥлакәеи анышәи ҟәаҟәаса еилажьын. Ҳаԥнкәа ахьгылазԥәкьа ҳаԥәԥашьеит. Атракторкәа рыцәеихакәа ирцәынхаз, ҳахьатә кәасқьа аваракәы игылаз ҳқәыпсҳа заԥәык амахәкәа кыдхаа, абылра иалԥны игылан. Хәыҷи, дуи, ҭаҳмадеи рыԥнапык ргәыԥаԥсаны еишәара-еиԥараха, мышкызны ҳхәыштаарамԥа ахьеиҿашуаз аԥнаргәы иқәгылан.

– Ааи, аха абас ҳзызузи ҳареи, ҳара ҳазхааным ажәытә ҕанԥь ҳәа акыр ҳамазма? Ара аиҳабацәа шәыҟоуп, шәызнысыз ашықәсқәа рымԥахь шәнаԥшны шәахьаныԥшыло, ҳара абас ҳақәхра згәаԥхаз аҕа ҳәа азәыр далышәкаауама? Цқьа шәазхәыцыр стахуп! – иҳәеит Астамыр.

– Мамоу, дад ҳара ҳахьубо ҳааихьеит, абас еиԥш шәакь

ҭмырԥьазакәа уаа гәарҭак ҳдаракәац ыцихыртә, анцәа иԥышьаны цәгьарак азәгьы изаҳамуц. Уи ус шакәу аныха ашәԥьы сынҭагыланы сықәуеит! – иҳәеит Расҭа.

– Ҳара абзацәа егьҳаурымызт, ҳаԥсцәа ма ргәы иқәымхандаз! – иҳәеит, ишеилашәара еилашәаны игылаз Алықьса.

– Ари чҳашьа змам ԥалаауп. Зхы хәымкәа ахәрбҕыц ақәызцаз ауаҩы дарбанзаалакгьы еигзатәым. Аԥс-цәагьы абзацәагьы абас ирхыччаз ауаҩы ихы иазиуз ауп, ихәтоу дақәыршәатәуп. Ари уаҳа ҳәарагьы аҭахым, даеа мҩакгьы аманы избом сара! – иҳәеит Асҭамыр иԥаԥшьыра аԥаԥшьра аԥҵаны, илақәа ҭыԥны ицо дахьгылаз.

– Уи азыҳәан азәгьы шәнапы шәсырԥьашьзом, сара схаҭа сазхоит! – иҳәеит аханатә аахысгьы ацәажәара бзиа изымбоз, аха злеишәа бааԥсзаз Қьаазым.

– Уара уи зегьы бзиоуп, аха дызуста абасцәкьа ҳазгәаҕьыз азәыр дыжәдыруама? – дҵааит Алықьса.

– Дҳамдыркәа Ҭебардынтәи даама сеидроу, ҳколнхара аиҳабы Мыргәыл Ҳаиҭ иоуп! – иҳәеит Қәаса ахаҳә шкәакәа дахьықәтәаз.

– Ҳаи, ианаԥьалбеит еиуарак ҳамашәагьы ҳаԥамзи, уи аҩыза ихы ишԥатәеишьеи! – иҳәеит Расҭа.

– Ани ҵарақәак аниба, уара ууареи, уҭынхареи, убнеи, унышәынтрақәеи рыгәхьаа икызма. Ала аԥшфара иашьцылаз, ақьышә хублааргьы иаԥәыцзом, иушьыроуп, уаҳа ҵсыхәа амазам! – иҳәеит ҩаԥхьа Қьаазым иҿизышьақәымкуа.

– Сара стәала, аеырхагара аиҳа аеырԥәышра еиҳа еиҕьуп. Абри ауаҩ, уаа гәарҭак абри ахәы иқәҵны ицаз, азәы дааизымцаазакәа абас амаҳагьара ԥазцаз изхыԥаицааз, ҳиатәеимшьама, иԥоу аиаша аилкааразы, ҳаргьы жәларык ҳаԥоуп. Иҩызцәеи иареи еилагазар, урҭ рхы аҭыԥ аҿы иаазгаша аилагақәа ҳаргьы иҳамоуп, ус иқәымтәозар акәхап. Аха убранза ааигәа иԥоума,

хара иҟоума, ҳазҭаху ауаа ҟәышқәа адгалатәуп. Ажәлар ҳаилдыргар еиҳа еиҧуп ҳнапы ҳмырҟьашьыкәа! – иҳәеит Қарбеи аҳа ашьапы дахьадтәалаз.

– Саргьы убри сақәшаҳатуп. Аиҳабыра аиҵбыра акреилызкааура аднагалааит иахьҳзеиҵшу Бзанқыҭ аусҳәарҭаҿы. Абас еиҧуп ҳәа сгәы иаанагоит саргьы, – иҳәеит Ҭамшьыгә илабашьа иеанҵашәа дахьтәаз.

Сара саламцәажәазеит сашьцәа злацәажәаз аус. Саламцәажәазеит избанзар, зегьы-зегьы здыруан. Мыргәыл Ҳаиҭ абри еиҵш аус хәымга аҟацаразы идгылаз, изырҟацаз дызустаз, убри ахьыҟаиҵаз ҩажәа-ҩажәижәаба гектар абна ақәхра зигәағьыз, заҟа иртаз зегьы еилкааны исыман. Урҭ зегьы цәырызгарц сгәы итан, иаарласны Бзанқыҭ иҟалараны иҟаз ажәлар реизараҿы.

Абра аицәажәара анҳамаз иахьеи иахьшәни рыб-жьара Бзанқыҭ аусҳәарҭаҿы иҟалеит аизара. Ақыҭа иалцыз, ацәгьеи абзиеи ҽеишәа еилызкаауаз ҳаҷ-кәынцәа рхы иақәцаны иааит Аҟәантәи Очамчырантәи.

Ажәлар рыклуб кәапеишәа идырҭәит. Сара ҽеила издыруан абра еизаз шьоукы ҳара ҳадгьылқәеи, ҳаҧсцәеи, ҳабзацәеи ирзыруз зынзагьы хьаас иш-рымамыз. Иҟан аколнхара ахантәаҩы аҵәы иқәцҵәазар зҭахқәазгьы. Иҟахын иара Ҳаиҭ иеышькыл зкуаз шьоукгьы. Аизара мҩацызгоз ақыҭа асҭаршын ажәа ансиҭа сҩагылеит.

– Иахьа абраҟа зцыхәала ҳаизаз, ажәлар аҵьабаа зыдҳарбаз аус ацыхәала ацәажәара сара сзыҳәан ихьанҭоуп! – сҳәан, сажәа сышналагара сналагеит. – Рацхьа иргыланы Амқанбақәа иаадыруазар ҳҭахуп абри аҩыза аус ҳзыҟазцаз ауаҩы ҳзыхирҟьаз. Сара стәала ҳара ҳҩыжәлантәык ҳабжьара еиуарамзар, еиҧара ҳабжьамыз цьысшьон. Аха абас аҧсы дизымхәыцуа, абза дизымхәыцуа, ҳшыцәаз ҳхы ҧены иаҳирбеит. Ажәлар шәхатқы, абри атак ҳаҳар ҳҭахуп. Иҩбахаз уаа-шәҩык рызқәатыҵ ылхуп убри ахәаҿы. Уброуп ҳабдуцәа рацхьаза рымцахә ахьеиҿаркыз. Уброуп аҳәҳәабжь ахьыҷәҩыз, аччабжьи ашәаҳәабжьи

ахьгаз. Уброуп ауаҩы дахьиз, ауаҩы дахьыԥсыз. Имази гәакрас абарҭ зегьы лашьҭа-ҳәашьҭазтәыз ауаҩы. Иԥсҭәа дышԥарԥәымшәеи уаашәҩык рнышәынтракәа ргәы ацәшьхәа азырхаз, адунеи иакәлахоз ҷьызшьаз амхәыԥҵәа.

– Сатоумҵан уажәа сахьаԥыло, аха шәара шәыԥсҵәа уиакара пату рыкәшәԥозар, уаашәҩык анышә иахьамоу убрака рбакакәа рхашәыргыл! – иҳәан, днатәеит ацгәы аԥа ацәыззоз, Ҳаиҭ имака иадҳәаланы иныкәеигоз иҩышькылкҩы Тапагәа.

– Уара уиашоуп, Тапагәа. Абакакәа рзыкәыр-гылатәуп уеизгьы-уеизгьы. Урҭ рыԥсадгьыл азы ҩибашьит. Урҭ рыԥсадгьыл азы реиҳарашык ҭахеит. Иашоуп зыбаҩ атәым жәҩан иаԥаагаз ыкоуп. Ахааназы зхабар ҳмаҳауа зыбаҩ атәым дгьыл акны ицытәахаз ыкоуп. Тапагәа уххь згеит, урҭ иаагылазар имҩыцызт, имкәыцызт, азәы итәы, азәы ирыцхара рҭахымызт. Акамбашьқәа рымзацызт, аҳәаԥәа рхарԥаны ауаа рахь икылрымгацызт. Урҭ абакакәа рхаргылара иаԥсоуп. Аха уара ицхашьо ала ухазар, ауаа рҿы абзаԥәа реиԥш ацәажәара акәым, ауаа рахь аԥәырԥра азин умазам. Аха ауаҩытәыҩса илахь ада ԥԥәар, ила амса хылар, нас ипсы шҭоу анышә доумҭозар, дабоуго! – сҳәан, леи, ҳәеи, камбашьи изаарахқәа зегьы еизԥаны ажәлар рацхьа инасыргылеит.

Зегьы еиқәызырҩуа итәан. Избон исҳәаз згәы иахәаз шырацәаҩыз, аха макьана азәгьы ацәгьагьы абзиагьы алаҿитуамызт.

– Ҩынҩыжәи жәаба гектар, шәышықәсала абна иаазаз ахьеи, аԥьи, ашә-ҧлакәеи, ахьаԥа-ҧлакәеи ирблыз рблит, иаанхаз атракторқәа ирыԥырҭәхааит! – сҳәан, сажәа инаԥысҵеит. Уара абас аус хәымга акаԥаразы хьума, ҵароума иурҭаз? Убырҭ роума уламыс ҭагәаны иуҿазԥаз? – сҳәан, Ҳаиҭ дахьтәаз схы наиқәскит. Ҳаиҭ апырпыл еиԥш дкаԥшьза деиԥрашәаны дтәан.

Сара сахьахәаԥшуа даара арыцҳара ду шәам-хаҟатцеит, дадраа. Сара аилкаа сымам, абри аҩыза агәнаҳа ҟашәцартә еиԥш шәхызхыз закәу. Ари шьа усуп. Ахәыштаара аҳақ цәгьоуп. Ан лгәыцҳәыхш уаҕрагылар иаҩызоуп. Иууазеи, уара иаҳҳәеит ҳәа, Мҟанаа ршьа удымкәа, ртәа удымкәа, ҳҟыта иабжоу, зыцәгьеи зыбзиеи еилахәу жәларык ртоурых тыԥ, рцьынць, рцашә убылуеит, иқәухуеит, аха иуанар-мыжьыр нас ишцаҟало? Ари Амҟанбақәа рымацара ракәзам, ақыта зегьы шәахыччеит! – иҳәан, иԥштәы ааиԥсахын днатәеит Цьота.

– Хәычык сажәа хьантацәахазаргьы ҟалап, сата-шәымцан, ажәлар шәыххь згеит. Ишыжәбо, иааҳа-кәыршаны инхо агырқәа, «ҳашьцәа» хазынақәа, ҳадгьылқәа абамцаҳарсри, еимҟьарак абаабари ҳәа икылатәаны ианԥшуа аамтазы, ҳадгьылқәа зыхьчоз ҳабнақәа ҟәаҟәаса инкаужьит. Адгьылқәа егьызмаха абжьымра рхацеиуа апҟызи ажыци рхианы ишьтоуп. Уара угәы ишцаанаго, Ҳаиҭ. Агырқәа ҿацак адгьыл азыҳәан зеыкназҳауа уаҵәыцәкьа Ҭомышь дырны, сыцәҩаншьап асырсуеит, сынхоит, сынҵуеит ҳәа далагоит. Маҧ ҳәа иаҳә агәы умазар, азакәан иара идгылоит.

Дзыхурҟьозеи анхара зтаху ауаҩы. Аколнхара далоума, далоуп. Гәыкала аколнхараҿы аус иуама, иуеит. Уԥсра убзара далахәума, далахәуап. Уара уахьынхо утызтыԥ умеикыма, мамоу. Дынхарц иахьи-таху адгьыл таҵәума, иҵацәуп. Адгьыл акомхоз иатәуп. Акомхоз иалоу, акомхоз дгьыл аҿы анхара азин имоуп ҳәа иаауҿагылоит. Уара унықәгыланы ауаз уҳәаргьы, адаҕь азхыцра иагоз иаҳәаз уаҩызахоит. Баша азы утахысуеит.

Икалаз ҟалеит. Сара зегь реиҳа абыржәы исҳәаз ауп сзыцәшәо. Убырт хтызтыцкәа наҳкылоит ҳәа иаламгарц азыҳәан, ҳара абра инхоз ауаа ҳабнақәа ыкәшәхит. Уи азыҳәан икоуп ажәҩан аҿы зегьы ирхылаԥшуа адоуха. Абри зсыхьыз, абри агәнаҳа икасцаз ауп изыхкьаз иҳәаратәы, анцәа ду дахьирхәааит. Абжьарак ҳара

жәытәнатә аахыс иҳаԥакны иҳамаз ҳадгьылԥәа шәарыламкьысын. Адгьылԥәа анысҳәа, зыԥлаԥәа зхышәхыз адгьылԥәагьы уахь иатәанакуеит.

– Уажәа хьыла иԥыскеит. Нас абарҭ жәлантәык ишыбзаз изшьыз ауаа, шәылахь шәыцьымшь ыҟоуп ҳәагьы рамҳәаза-кәа ргәы иҭаччо иԥома? Маҧ ухаԥкы сҧеит! Иҟарԥаз аус баапс азыҳәан, ирыхәҭоу ашьауҩа рыԥәырԥаайт. Мамзар урҭ, рыԥәнага ҳара иаадыруеит, ҳара иҟаҳԥоит! – иҳәан, ашырҳәа дҩагылеит Астамыр.

– Сара иагьхьасыршшом, даҽаԥьарагьы иадсԥәылом. Ари ирымҳәаз ҽыцкгьы сҳәоит ҳәа салагом. Сара сахьахәаԥшуа ала, абарҭ ихтны, иԥкьаны инрыжьыз адгьылԥәа ачаи ларԥаайт. Нак-нак ҳекономикагьы ҳаранакуеит, аҧеиԥш бзиагьы аиоуеит! – иҳәеит аԥагьы ахьшәашәагьы ирымбылуаз, аԥәгьы мбылзакәа акәаԥгьы бжьыззаарԥ зҭахыз колнхаҩык дахьтәаз.

– Аиеи, аекономика-егьи ҳәа, аҽаҩра аҿаҳәа ихоугалап, сара иԥсыша! Закәызеи уара «шьоукы рцыҵ аԥла иԥәԥаланы ахә ршьон!» ҳәа, уара акәарашра аԥшыжәла зылоуԥсо. Уара иудыруама, Кәана, Ҳаиҭ ихитыз адгьыл иахьыз? – иҳәан, ҽааитит Қьаазым.

– Иахьзеи, уара иҭабгама? – дҩагылан дҧааит Кәана.

– Иахьзеи умбои зыкәты ызыз исызбалгьы ашьҭеиԥкьеит! Абри адгьыл сазан дузза иаалаган хә-тоннак ақәыԥ дач ҳәа изышьҭаз аархәеит. Ԥшь-нызқь ҵҩоан злыцшаз алакациа-ҵла аархәеит. Убри ҳара ҳнад-гыланы иҳаршышьеит, иҿаҳкьеит. Хәымыз наԥьак ҩынҩажәи жәаба гектар адгьыл ахкаара ҳаҽын. Акомхоз ахантәаҩы Ҳаиҭ иххь згеит, шәышзахәо изҭаху абна цышәка, иаарласны адгьыл ахтра ҳалагоит. Сынтәа акомхоз ферма Тур ихәыԥа ихаагалоит рҳәан, уахгьы-ҽынгьы иахьа иҭызшәаха-игәарашәаха иқәхаз шьоук радгьылԥәа хаҳкааит. Аҳы, ушьҭа абри ҳбаҩҵа здызлаз ааида унеины уахәаԥш, амым ишафаз убап! – иҳәан, даатгылеит Леиуа.

– Ишҵа, уара, иахьзеи ҳаанда, амым ишҵафоз? – иҳәан, амым ишафахьаз цқьа ҽеила ишидыруазгьы даақехырҵаан, ҵәык налаҵашәа аҿааирхеит Ҳаиҭ рацәак дызгәамҵхоз даҿазәгьы.

– Амым ишҵафеи умбои «аам!» – аҳәан аҿы анааираҳа, инахәлабга ицеит. Адгьыл хкааны ҳаалган, ҳатракторқәа ҳхы иаанкьо ҳанҭагылан иаҳцәаҳәеит, иаҳчалтит. Ҳчаи жәла зҭаз ҳсакьқәеи ҳведрақәеи рҳәазо адгьыл зегьы лаҳҵеит.

Мыш ҩажәа аамҵыцкәан аҳәҳәаҩ аусҳәарҭаҿы даait. Тур ихәы адгьыл злахаҳкааз адаҷқәагьы ыказам, ҳаҵәҩанқәагьы уақьы-бзақьуп ҳәа. Ҷабыргыҵәкьаны, ҵәҩангьы даҷгьы аҵсразы ихәшәызар метрак ҵьара ирцәынхангьы иаанымхакәа, иқәыргеит. Ҩба-хца тонна ачаи жәла баша адгьыл инахәлаҳаҵсеит. Уажәы уака, ачаи аҭыц аҿы, апкызи ажыци ахыцәеит. Нас ари аҩыза ауаҳеимышхара уақәшәар калома? Ҳәарас иатахузеи, икалазом, баба. Ари икалаз агәнаҳа ду зегьы ирылаҩит, зегьы ирдыруеит. Нас дарбан ламыс змоу, абри аус кьашь казцаз ауаҩы дхасышшаауеит ҳәа иалаго? – иҳәан, иазуухуазеи, ахәагьы-аҿашагьы ҳәаны днатәеит Қьаазым.

Убри аахыс ицзозеи, аха абри ахәра аҭыц иахьагьы имҳьазаҵ. Имҩашьахуа шәахстаны Мқанааи Мыргәылаai ирыбжьахеит. Гәыцсшәак неибырҳәеит иахьааиқәшәо убриакара ауп. Абжьарак, аҩыжә-лантәык еиқәыхышәашәа ашьха рҩаш рыбжьысуеит.

Есышьыжь, есыхәылбыеха Амқанбақәа рқьаҵтақәа ашәи бжьы ыкәыҩуеит. Ара аҵсцәагьы шәиуеит, абзаҵәагьы аҵәы цырцәоит. Ахаан цшалас кәандамзар, цша хьшәашәак зынгьы-цхынгьы иахьамысцыз анцәа итәартаҿы, уажәы уахгьы-сынгьы аҵша цәыцәы ыкәсуеит. Аҵша нызкылоз аҭла еихиаакәа Ҳаиҭ иқәиххьеит.

Ашәагәы сыкәтәоуп схала заҵәык. Ашәышыкәсакәа рыҩныцкала араka аҵаа еицәа аҵаа kалахьан, қәа еицәа

ақәа аухьан. Аԥшаԥәгьагьы ықәсхьан, аха аԥсабара еибган. Ахала-аԥсала аеахьчон. Ԥсабара мусхәла абри адгьыл, абри аԥсабара егьамыхьзеит, анцәа ихьчеит иахьа уажәрааныа. Аха иахьа дцәырԥит анцәа ду иеиканыз ауаҩытәыҩса. Шәышықәсала амашәыр иаԥәыхьчахаз ауаҩытәыҩса иԥстазаара, ауаҩытәыҩса инапала еиԥеикит, илашьҭа-ҳәашьҭеитәит. Ауаҩы-тәыҩса инапала ихы-иԥсы ифеит. Дзықәтәаз амахә ԥиќеит.

Иааихмырсыгьзакәа исаҳауеит аԥсабареи, згәы ықәырԥәаҩәаз аԥсҭәа рышәи бжьи. Харантә иааҩуа аԥсзы еиԥш слымҳақәа ирҭаҩуеит аҳәҳәабжь. Иаасы-кәыршаны ҭыс ҟьалакгьы абжьы газом. Ҽеихак змам аԥшазаҭә уусит. Адгьыл ҿаҳауп, ажәҩан дагәоуп. Дгьыли-жәҩани срыбжьаршәуп, ари адгьыл машәыршәа иқәнагалаз, адунеи лахьышәышә иагәыларшәу сара ауаҩытәыҩса шара-мша!..

Сықәтәоуп ҩ-хаҳәк еиҿызбааз ажәытәзатәи аҵамет шкәакәа. Уи иҳашҳатәароу абааш анкьатәи ҳуаԥьаҟ ашьапы аҟәырҷаха заҵәык ауп абра иҟалахьоу ауаҿеимышхарақәа зегьы шаҳатс, шәаԥьҳәаҩыс ирымоу. Абри абааш аҟәырҷаха заҵәык ауп ауа-ҩытәыҩса иԥхзашеи, илабжыши, иччаԥшьи ирҭынхаз. Егьырҭ зегьы иара ауаҩытәыҩса ихаҭа инапала изшәахитәит.

Имаԥын сара сызхааныз. Сызхааныз ркынтәи гәалашәарақәоуп изынхазгьы. Сишь! Аа, абыр-жәыцәкьа аттаҳәа слымҳа интаԥсеит, аԥых ҵәца иалыҩҩуаз саб ишьапышьҭыбжьқәа. Ҩаԥхьа сгәа-лашәарақәа ирхылԥыз шьҭыбжьқәоуп аригьы.

Ажәа ахы умҳәакәа аԥыхәа узҳәом, ус анакәха салагап хыхьынтәи. Ускан аарла шықәсы ҩажәа схыҵуан. Ақыҭа школ аҿы абжьаратәи ашкол саналга, аинститут сҭаларԥ сышәкәқәа-сыбгьышәқәа зегьы еиқәыршәаны сааит Акәа. Сышәкәқәа аласҵеит. Ақыҭа акынтәи ашкол исыцалгаз аҵкәынцәеи сареи аекза-менқәа рытиразы ҳашзахәоз аеазыкаҵара ҳаҿын. Уаҵәы иаашар раԥхьатәи аекзамен

ҳҭиуан. Аха, ҳара, аԥсуа ҧкәынцәа ҳҭагылазаашьа баацәсзан. Урҭ ақыртқәа цсыхәа ахьынзарзыԥаԥоз ҳара аинститут ҳҭарцар рҭахыцәкьамызт. Аекзамен аҿы есиԥарцалакгьы аҧкәынцәа ѡбақәа рытаны идәыԥәырцон. Сѡызцәа раԥхьатәи аекзамен аҿы ихәарҭам ҳәа ахәшьарақәа рытаны иоурышьтит. Сара анцәа сихьчоу, сынасыц сыцныԥәоу здырхуада, саанхеит. Ажәакала, аекзаменқәа зегьы стиит. Сара изласҳасабуаз ала, аматәарқәа рҿы исоуз ахәшьарала аинститут саднакылар акәын. Аиаша уасҳәап, сталаԥәкьоит ҳәа агәыгра сыманы аѡныԥа, ақытарахь сцеит. Аҳы, ушьта италази итамлази рсиа кыдырцахьазаргьы икыдырцахьеит анысгәахәуаз, сныԥәлан Аԥәа сааит.

Сыцси-сыцси еихьымзо, хәыжә-хәцәаҳәа аинститут аҿы сааин, асиақәа ахьԥыдыз снадгылеит. Аинститут италаз астудентцәа рсиа сылаԥш иныцго сҿынасхеит. Абыржәымзар-абыржәы Мқанба ҳәа сыжәла асиа иааныскуеит ҳәа саҳьо, аԥыхәтәанынза сылбааит. Аха уаҳа умцсит, сара сыхьзгьы-сыжәлагьы асиа ааигәагьы иԥазамызт. «Ҳаи, афы рысаait, арҭ ҷьара сыр-цәыбжьахазаап убама!» – сҳәан, иԥалаз еилыскаарц аѡбатәи аихагылахь сыѡхалеит. Уаԥа дтәан қыртуа цҳәыс еихызза-еиқәыззак. Уи лакәын ахәшьарақәа рыѡгьы-ркәаргьы зкыз. Слазԥаарц стаххеит, аха сара ақырт бызшәа сыздырзомызт. Насыцшәа ақырт бызшәа аԥара зхьымзаз среиуан. Ҳара ҳаԥсуа школқәа усгьы зегьы ныԥашьых иаркын. Аԥсуа бызшәа аԥара иааԥәыхны қырт бызшәала аԥарахьы иаииас, сара афбатәи акласс аԥны стәан. Дара рбызшәала акәымкәа, урыс бызшәала уразԥааргьы урмазԥааргьы дара рзыҳәан зегьы дарарақәын. Уи ус шақәыз сара еешшәа издыруан аԥынтә, шәымтақәак иԥасԥара сзымдыруа, абри аҭдара ҷькьал еицш дцәышәшәза итәаз ақыртуа цҳәыс лымхылдыз сакызшәа сԥьаш-ԥьашо абра саалҿахеит.

– Ра гинда биҷо, шьен? – лҳәан, цәымҭ-цәыбза

даасҽаԥшит. Егьоумҳәан, есиаашаргьы дара рбызшәа акәымзи ҳлымҳаҟәа ҭызхуаз, илҳәаз еилыскааит.

– Сара издырырц сҭахуп, аинститут иҭалази иҭамлази рсиа сзаным? – сҳәан, маҷкгьы снализааигәахан сналазԥааит.

– Ето иа не знаи. Директор знаи! – лҳәан, адиректор дахьтәаз, азамҩаҟәа ҭырчааны, сахҭан ҟаԥшьыла иҭазыз ашә ду ашҟа сынхьалырԥшит.

Ашә авараҽы нбан дула: «Аинститут адиректор Хурцизе А. И.» ҳәа анын. Аиаша уасҳәап, иҟаспара сзымдыруа сцәа сынтрыхьтшьааит. Аха сара уажәы ашәарыцаҿа ахра ҽкьара ихыкәырцалаз аҽацә саҩызан. Аҽацә аангылар, ашәарыцаҿа иршьуан. Иаанымгылар, ахра ҽкьара инҭахәашон. Саргьы убри аҽацә ахаҭа-ԥсаҭа зҭагылаз сҭагылан. Сыҩналап сҳәар сшьапы сеиҭанагомызт. Сыҩнамлар, хынҳәышьа сымазамызт. Нас изулак сгәы аасыԥсахын, иҟалалакгьы ҟалаайт сҳәан, ашә авара снас-насын, схы нкыл-сырҳәҳәеит.

– Снеир ҟалома! – сҳәеит урыс бызшәала. Уи абызшәа иара ихас бжьы шинарҳауаз шыздыруазгьы. Аха аҭак мҳәазакәа, абыржә игәиҽанзамкәа, дахьтәаз ҽырҩымҭак иҟаз иуада еихҳәа-еиԥҳәа, маҭаԥшьк абыз ҭырҳаны иааҩналазшәа ибла цәкәыншәаҟәа ҭыԥны ицарашәа дсыхәаԥшуан.

Сара зегьы акоуп, аԥсуа ҭацак лҟазшьа нылкааны, снапырҟәычы-шьапырҟәычуа сныҩналеит. Хурцизе А. И. истол дадтәалан даҽазәгьы. Аха уи ахәыл рԥәы еиԥш ихы цыр-цыруа, хәыԥласакгьы ыҟәыршәымызт, ипашза акәын ишыҟаз. Иара убриаҟара дышәпа-жәпан, астол дахьадтәалаз изыжәымгәа абжа астол иқәын.

– Ҳаҭыр зқәу адиректор! Сара ибзианы аекзаменҟәа сҭиит. Зегьы ԥшьба-ԥшьба ҳәа ирыстеит. Нас сара асиа сзанымзеи? – сҳәан, сылабжыш нхаҟәҟәалеит.

– Ти почему разговариваст на руски? – иҳәан, абыржәымзар-абыржәы сылбааидарашәа иԥьымшь

хәеилыжәжәақәа снарылеикит. – Уҟәуре амас! Кто ти нациа? – иҳәеит ажәак аҽы ҩба-хпа нбан нкаҧсо.

– Абхазец! – сҳәеит, снеицрашәан.

– Аах, абхазец да? Ешьо говаришь по руски да? На следуши года подучишь грузинскои иазик, потом примим. Сичас шьаго маршь! – иҳәан, ашә ахь инаҧәа хаҧагәа наирмақарит.

Сара убри ашьҭахь, схи-сыхшыҩои еилаҧсеит. Адиректор иаҧхьа иқәын метрак аура змаз амҿтәы циркуль дук. Алеи-аҧси рыбжьара Хурцизе истол снықәсын, ациркуль аақәспаан, схы иакәхшаны ишсылшоз ихәдапара сасит. Уиакәхеит, Хурцизе А. И. ҧыҧх дыҧсызшәа, деизҟьа дызхатәаз истол еихҳәа-еиҧхәа ду длахаҳаит.

– Ваиме, ваиме, мовкла, мовкла! – ҳәа дыҳәҳәеит, ани ахы ҟьантаз Хурцизе А. И. истол иадтәалаз.

Амаҧәыс еимҟьара еиҧш ашә ааимпааны сындәылуууаит. Аҧхьаҩ, уара, хымпада уҧааузазар акәхап, ауаҩы ихы ҧены сҧеит, аха уи азыҳәан исзыруз. Ҳәарас иаҭахузеи, сагьырҧшаауан, сагьҭаркуан, аха уанза инамгакәа аус шыҧхаз, зынза имжьыжькааныа, саншьа. аҧсуа театр аҽы аус зуаз, артист Леуарса Касланзиа даалаган, аус арзақәара аҧсуала далагеит. Иҩызцәаиҧызцәа, аиҳабаҧәа, аиҧбаҧәа зегьы наҽагыланы Хурцизе дмашшыртә аус еиқәиҳәалеит. Аха сара уаҳа Аҟәа аангылара, аинститут аҭалара иара саҕа Хурцизе дыҟанаҧы салхәыдартәит.

Абри абас ианыҟала ашьҭахь, Аҟәа ашьапы аларгылара азин ансырымҭа, саалаган дук мырҧыкәа арратә комиссариат аҽы арзаҳал ҩны схатә гәаҧхарала арратә аҧырратә истребительтә училишьче ашҟа сҧеит. Абас наҧхыҧла ҳааимырхит уи ауаҩи сареи.

Аҳаирпланқәа ручилишьче аҩбатәи акурс ахь саниас, раҧхьаза акәны, амҩа аламҧакәа мызкы аҧсшьара мыш сыртан, аҩныҟа сааит. Сахьааиз, ажәҩан иалакнаҳаз, анҧәа илыҧха зауз ҳаҷкәын деибга-дызҩыда дхынҳәит

рҳәан, ҳауара ҳҭынхара зегьы еибарҵысны сбаразыҳәан ҳәа иааит. Саб амҩа санықәиҵоз кәырбанс сани иареи неидгыланы иқәдыргылаз, ахы иааиуа иаҫоумкуаз ацә кьантаз нкажьны ишьит.

Шьыбжьаара еихаҕәышәарак шагыз, аҩныка имҩа-хыцыз ҳәсеи-хацәеи шеикәшоз ишеилашәшәра-еилашәшәеит. Адәахьы ицәырцаауан. Амаҵурҭа еихшәаеизшәа агәҭаҵәкьа нылкааны агәгәаҳәа акәазҳарамца еиқәын. Аеҳәа аарцә сан ҩ-кәтык аҵәы иахаҵаны ахчныза иқәыргьыжьуа рызра даҫын. Саб нырцә асқам хәхәа ду игылаз агәҭаҵәкьа дыкәтәан. Сара сан акәтқәа ахьылзуаз слыдтәалан.

– Уан дукәхшеит, узсеиҫырбо здыруеит, аха ҳамҭак иаачҳа, нас ҭынч, ицегь, уанхәыҷыз еиҵш ухы узсыр-ҫыгәуеит! – лҳәан, лаҵхьа икаршәыз алабала аеҳәа нхәыҵлышьшьааит.

Сара аучилишьче ахь сцаанзагьы, уаха ҳанааилатәалак, еимкьарак шаазбаз сан схы сзырҫыгәла ҳәа дыхҭаскуан. Ларгьы сажәа ҩбамтәкәа схы лшьамхы инықәҵаны арҫыгәра далагон. Иахьагьы исгәалашәоит сан убриакара ихааны схы лырҫыгәуан, исызгәам-ҭазакәа сҭахәхәа саныцәозгьы ыкан.

Сан лҵәы иахаз акәтқәа арашы рыхьшьны иқаҵшьза изны ианааеҳәылх, ҳазҕабцәа азәы иаалымылхын, акыгәрахь илгеит. Саргьы сыззыцшызгьы убри акәын. Схы сан лшьамхы инықәсҵан арҫыгәра дналагеит. Сан лнаҵәкьара разқәа схахәы иалахәмаруан. Саргьы аҵхыз ссир еиҵш сырҩышьны саманы, хыхь, наk ажәҩангәашәцхьарахь сханагалон.

Адәахьы хәыҷык ишылашьацазгьы арахә ажәгәараҫы еилашьшьы итәан. Аҳәараҟәагьы рҟьышә хышра аҳаскьын инылакуа ашҭа итан. Сан схы шлырҫыгәуаз, иаалыркьаны: «Ааи, уарамыжда!» – лҳәеит лыбжьы рыцхашьарак налыжжын. Сара убриакара стынчны схы

сан лшьамхы иԥәын, абас сан лгәы данаатԥгыз, иҟалаз сзымдырызт иаразнак схы саа҃ахеит.

– Изакәи, иҟалеи, сан? – сналазцаait.

– Ани а҃оны иакәшо ишьтыбжьԥәа умаҳауеи, нан! – лҳәеит сан.

– Уи а҃оны иавоу ақаблақәа рышьтыбжь акәхап! – сҳәеит.

– Мамоу, нан уаб ишьапы шьтыбжьԥәа роуп! – лҳәеит, сан лгәы аалырцшаан.

– Саб ишьапы шьтыбжьԥәа шцаракәу? – сҳәан, аеҳәа нырцә арымз дахьыԥәтәаз ахь снаԥшит, аха дыҟазамызт. – Изакәи, сан, саб а҃оны дакәшома? – сҳәеит изԥәысцара сзымдыруа.

– Аиеи, уан дукәхшоуп, уаб а҃оны дакәшоит! – лҳәеит сан.

– Избан, саб а҃оны дзакәшозеи, сан? – сҳәеит, сан илҳәаз оумашәа ибаны.

– Ус акәзар, ушьта узыр҃ола зегьы-зегьы уасҳәап! – лҳәан, схы арҿыгәрагьы даакәыцын, абас дналагеит: «Уара аррахь уанцоз ауха, уаԥә иаашар ам҃а уԥәлон. Ауха уфатә-ужәтә анцәа иҳатәеишьаз зегьы ум҃аныфа армазеира ҳаҿын. Абри уажәы уаб дзыԥәтәаз арымз ду аҿы шәыԥәтәан уашьцәа аԥшь҃оыкгьы уаргьы. Уара зегьы рхаҿы утәан. Уара ушьтахь иушьтанеиуаз, убас маԥара еиҳаб еиԥбыла шәеицрыхәхәа абри арымз шәыԥәтәан. Убри ауха уаб абас аҿатахьа иԥәиԥеит:

«Абарԥ аишьцәа ахә҃ык уаха абри арымз ишыԥәтәоу еиԥш, еиԥхамкәа, ргәы бзиа, рхы бзиа, уаԥәы ам҃а хара иԥәло рашьа еиҳабы деибга-деизо҃ыда, амашәыр алыцха иманы, дхынҳәны ҩаԥхьа и҃ныка дарауазар, уаха еиԥш ахә҃ы-еишьцәа реиҳабы рхаҿы дтәаны абри арымз иԥәызбаауазар, дара зегьы рхаԥкы-рыцсаԥкы, аҟәардә ишыԥәтәоу а҃оны сшакәшара!» – ҳәа иԥәиԥеит. Аа, уажәы анцәа ду имчала уара уеибганы, уманшәаланы аамԥала

акәзаргьы аԥныҟа ухынҳәын, ԥаԥхьа уара амԥа уаныҟәлоз аухеиԥш, уаб иҿатахьа ишалаз еиԥш, шәшыхәԥыку аишьцәа абри арымз шәаныҟәибаа, иҿатахьа наигзоит, шәара шәшыԥноу аԥны дакәшоит, нан!» – лҳәеит сан, лылаҕырзҟәа ԥхаддылан.

Аа, абраҭәкьа акәын иахьгылаз уск᷈ан саб дзыкәшоз ҳахьатә ган ԥны ду. Убрак᷈а акәын иахьгылаз збаҟәҟәа цәашьы зҟьы зкыдырблылахьаз, цәашьы зҟьы рышьҭа зынпыкк᷈алаз, шеи-шыҟәсеи сабду имак᷈а нкаршәны иныҳәаԥхьыз здәылыԥхьаз, амышра зцыз, аԥыхра зцыз ҳаԥны ахьгылаз.

«Ушьҭа сара ԥымыш роуп исзынхаз, сыҷҳәарамыш, ашәхымс инылагылахьеит. Абри аԥны шәмырзын. Арҭ ахыбраҟәа шәабду абнаршәыра арҟыра ылганы иргылаз ԥнҟәоуп. Арҭ аԥнҟәа рымышьҭа бзиоуп, дад. Арҭ ҭызшәагәарашәак шәиԥхьызк зцым, ауасхырҟәа инадыркны, рхыбҟәа рҟынза, шәабду иԥхзаша маԥарала иргылоу хыбраҟәоуп. Арҭ ахьа гәаԥшь иалхуп. Жә-абиԥарак еилшәарак амазамкәан игылазаауеит, шәара ҳаҭыр шәзаҟәԥар. Еиҭасҳәахуеит, ишәмырзын абарҭ шәабду ихыбраҟәа, арҭ рымышьҭа бзиоуп!» – ԥынԥажәи жәаба шыҟәса рышьҭахь сабду ииарҭа дыкәтәаны, уасиатԥас ииҳәаз иажәаҟәа абыржәы асырҳәы еиԥш сгәаԥа иҭаԥсон. Аԥәымыҷ жьакԥа еиԥш сгәы иалагылон.

Иԥәаҭарзызагаз, еиҟәыхьшәашәа аԥша ԥәыԥәы иаахәыԥҟьаз схәы-сжьы ԥсиланаргылеит. Абарҭ зегьы схәычра иаҟәлаз, изхьаз-иԥсхьаз хнырҳәышьак змамыз сгәалашәарақәа ирыгаган. Сахьынаԥш-ааԥшуаз схәычра аԥшаласи сажәра хьшәашәеи асакара ианыланы иааиуан. Ихьшәашәаза ишьҭан аԥыхәтәантәи иҳашҳаҭәарахахьаз ҳхәыштаара ахаҳә.

13

«Схала заҵәык сгәы нкыдцшаало, сыштәаз, акгьы иалаҳәазамкәа сцәа сынтрыхьыҵшьааит. Сарҕьа благьы аацыр-црит! – абас дналагеит Ҳараз иуаз. – Анаҵьалбеит, исоуҳәозеи, сарҕьа бла? Гәырҁоума, мамзаргьы гәырҕьаҿҳәашоума исзаауго?» – абри сгәаҵа инҵыс-ҳәаан, аддыҳәа сцәа шысхыцоз, схы саа҂ахан, аҵзамц санынкыдыцшыла, азныказы сгәы нҵгәырҕьааит, аха ашәареи агәырҕьареи снарыбжьаркит.

Аҵзамц даакыдлеит саҳәшьа Хьмур, абжьаацны еицш лыхцәцарақәа кахәхәа, лыччацшь лҿықәлашо. Хьмур шәымҵақәак сылацш ааихмырсыҕьзакәа сыблақәа дырхыцшылон. Нас, акыр-кырҳәа инхышхыцәаз лыччабжь саагәыцанаҳәҳәеит.

«Умшәан, Ҳараз, уаҳәшьа дукәырбануп, лаҵ-шыцәгьаҿацшыцәгьа дуцәыхароуп. Ашәақь алыцха уцуп. Уаҳәшьа дуцуп, уаҳәшьа духылацшуп!» – абригьы аалхәеит. «Аа, Хьмур, Хьмур, сгәыҷырҵахлаҳәа!» – сҳәарц с҂агылан сы҂напык анаасраҳауаз аамҵазы, уаҳа ажәак мҳәазакәа аҵзамц дынкыдбалеит.

Сара еиҳа агәа҆ра ахҵа санҵагылоз, ашәгәы-аҧсгәы санықәгылоз, уаҧәтәи сцеицши слахьынҧеи сыҧазҳәоз Хьмур лакәын. Аа, абыржәыгьы аҧсреи абзареи санрыбжьагылаз аамҵазы, ҁаҧхьа ахраҵ ааныжьны, шә-тәымжә҂анк дрыцпрааны сара сkынза дааит. Хьмур адырра сылҵеит макьана сынасыци слахьынҧеи а҆кәара҂а ишыламшәаз. Макьана аҧсцәаҳаи сареи ахаҳә-мҿыхә шҳабжьажьыз. Аҧсра хьшәашәа шсыkәгаз. Ахым҂ас алыцха шсымаз.

«Быцсы сакәхшоуп, Хьмур! Ҷсынгьы-бзангьы исгәыҷырҵахлаҳәоу!» – сҳәан, сылабжышқәа ҁохаддылеит. Сгәы шсырҵынчра исырҵынчит. Ааскьа сынасыц шысмеижьоз агәра слыргеит Хьмур. Хәыҷык схы-сгәы ааззалан, саҳәшьа заҵәы сышлызхәыцуаз, Светлана даа҂налеит.

– Изакәызеи, Ҳараз, хәыцра хьанҭак амцәыжәҩа уцанакызшәа збоитеи? – лҳәан, абжьаацны еицш цсыс днасхалеит.

– Акымзарак, Светлана! Бара сааигәа быҟанацы зегьы цшзоуп, зегь маншәалоуп, сгәалаҟарагьы ҽеиуп! – сҳәеит гәыкала.

– Ушьҭа даҽа саатбжак ала ишшара ишоит. Иахьакгьы, сцеамбар, ари аҩны цшәымас иазынхо уара уоуп. Ушьапы иахьа аиҭаҿаҳәара аҭахзам. Рацәак уҟәымгылан. Узыҟәшәо ухы анраал, уаҟәымгәамцын. Сара уаха уеизгьы-уеизгьы схынҳәуеит, сааныа угәы умырҿыцгьын. Зеицш ҟамло ергьыҟам. Иудыруазеи иахьатәи амшгьы даҽа шьоукы уднагаларгьы ҟалоит. Арҭ ухы иоумырхәар ада цсыхәа умамкәа аҭагылазаашьа анцәа уаҟәимыршәааит. Аха ауаҩытәыҩса ацәгьагьы дазыцшызар ауп – абзиагьы. Еиҭасҳәахуеит, зеицш ҟамло ергьыҟам! – лҳәан, дындәылцын, втоматки, ҩ-гранатаки аалган, сацхьа астол иныҟәлцеит. – Иаҭахханы иҟалозар абарҭ ухы иархә, – лҳәеит.

– Аҩыза, Светлана, быприказ анагзаразы сыхиоуп! – сҳәан, сҩагылан, сымаҿа схы инадыскылеит. Ҳҩыцьагьы ҳааибарччеит. Нас, цаҟа стыц аҿы снылбаалган, стыцстышә снықәцаны, сааргәыбзыцны днасцыртцит. Адәахьгьы ацәылашара иналагеит.

Светлана ишыҟалцалацыз еицш, ашәкәа ҽеила иаалыркын, лҿыналхеит. Шәымҭакәак рышьҭахь, лара лыҩны анаҩыс абна цәаҳәа иҟаз лҿалтеит. Амҩа дахьыҟәыз лгәышылҿаныз мацара ишшара иаашан, амра абз анаавцнагоз аамҭазы апартизанцәа рҭыц аҿы днеиит Светлана.

Амшын ныркә убараҳа Брианскҭәи абнаршәырақәа рхи-рцыхәеи ҿилыргашьа амазамызт. Уи абна атәы ззымдыруаз, уаҟа ныҟәашьа имазамызт. Анемеццәа апартизанцәа ирышьҭаланы, иахьтәоу иахьгылоу цшааны

инҳарцәоит ҳәа абна ианылалалак, шәоыла ца змамыз азбааррақәа илбаардон. Урт абнақәа рылалара згәағьуаз, абна атагылазаашьа зеицшраз еиила издыруаз, ацышәа зоухьаз апартизанцәа ракәын.

Светлана ари атыц лылақәа хоаны дылоуцаргьы, лара лышьта знылгахьаз амоахәастақәа ахьцоз иахьаауаз лыхә-мацәак реицш илдыруан. Аокеан ихыршәлоу ашьхыц узыцшаараха, апартизанцәа ртәарта, рцьацханы цәахырта складқәа, рыфатә-рыжәтә ахьыказ уҳәа зегьы тазны ицәахын. Закәыхи, рцәажәабжьи рхысбжьи абнара илыоны анемеццәа ираҳар ҳәа ушәозма. Мамзаргьы, рмашьынақәеи реыуардынқәеи, рыекәеи ахьыказ дара апартизанцәа ракәымзар ацшаара уадаоын. Даеакала иуҳәозар, дара апартизанцәа рхатақәагьы рыцсы тиин. Убас еицш иказ атоуба ғәғәа ртихьан. «Азәы зегьы рзы, зегьы азәы изы!» – шырҳәацәкьо ахаҳә еикәызжәоз адисциплина рыман.

Светлана апартизанцәа хатәы еҳәшьак леицш дрыцхьазон. Аа, уажәы ашара дацагыланы даннеи: «Ҳаҳәшьа даait!» – рҳәан, даашьтцааны хынтә-цшьынтә дыршәны ажәоан даларцеит. Нас Светлана даалаган, лгәыр лацага шприцқәа инадыркны, ацыхә-тәантәи аиоди аспирти ркынза зегьы рхианы ртыцқәа реы инықәылцеит. Аҳы, ушьта зегьы ртыц ианықәылца, апартизанцәа реиҳабы ихатыцуаоы ишка дцеит, лара арахь данаа аоны икалаз ахтыс зегьы иалҳәарц.

– Аоыза, аподполковник, азин сыт, иацы икалаз ахтыс уасҳәарц! – лҳәан, лымаса лхы инадкыланы аподполковник иацхьа даагылеит Светлана.

– Азин бымоуп! – иҳәеит афицар.

– Сара иацы арахь санаа, сыоны инеиит хоык анемец салдатцәа, урыс салдатк дрыманы. Сыоны ашә аадыртырц иалагеит, аха ицаркаца иаркызшәа анырба, рацәак реадрымцалеит. Аоны ицәахны исымоу, уажәааигәа анемеццәа ирыцәцаз ҳсалдат излеиҳәаз ала, убри,

анемеццәа зышьҭахь знапы ҽаҳәаны ирымаз аурыс салдаҭ инапы злаҽаҳәаз ашаха инапқәа аҵәганы, зшьапы изықәымгыло ижәны иҟаз анемец фицар днеиҟәныслан, итапанча аатцааны, анемец фицар дишьит. Егьырҭ аѳыцьа асалдаҭцәа ирҭаслымит, рабцьарқәагьы рхихит.

– Аурыс салдаҭ иишьыз анемец фицар дабаргеи? – дцаайт аподполковник.

– Сара сахьынхо иаҵәыхарам абна цәаҳәаҽы иѳызцәа анышә дарҭеит. Уи анышәынҭра схаҭагьы избеит! – лҳәеит Светлана.

– Ушьҭа уаҳа зцаарала бсыргәамцуам. Анемеццәа зыртаслымыз Сергеи Новиков иоуп. Анемец салдаҭцәа ирҭаслымыз ҳара ҳахь иааигеит. Уи иаргьы дыкны дыргеит цшыхәра дахьцаз, аха аҵыхәтәан ахаҵара ҟаиҵеит! – иҳәеит аподполковник Сергеи дизгәдуны дилаехәо.

Светлана илаҳаз убриаҟара деигәыргьеит, аподполковник даалгәыдыҳәҳәаланы ешьак иеицш дгәыдылкылеит.

Ашьыбжьышьҭахь, амра нҭагьалахьан еицш: «Шәсыцхраа, шәсыцхраа!» – ҳәа абжьы гәыткаагаха иаагеит. Ари абжьы агәы ацымхәрас аупцәарҳәы зыстоугьы изычҳарымызт. Аиаша уасҳәап, абыржәы сшынеихырхуа здыруазаргьы исзымычҳаит. Сѳагылан, сахькылыцшлоз анышәи адашьмеи рыбжьара акылаара хәычза иҟаз сынкылыцшит. Хәѳык анемец салдаҭцәа, жәаа шықәса иреиҳамыз, лыхцәы дашьаҳауа, аҵшзара дыкны даго, ҳаѳоны аҵхьа аҵслыш амҵа даарган, леилыхра иалагеит.

«Шәсыцхраа, ауаатәыѳса, шәсыцхраа!» – дыҳәҳәон, ала амгәа аҵа ҭылшьаауан. Иаалшәыз зегьы кәыкәыцыкәны ишылшәырххьазгьы дыкәцон азҕаб. Аҵыхәтәан асалдаҭцәа руазәы иаҳәызба аатиган, игәаҕьны иузымкуаз, алаҵшцәгьа зыблақәа зцәеизоз лыхцәы аззыбгьык дламҵасын, иаахиҵәеит. Азҕабгьы уаҳа лзымычҳакәа лыцсы маҷханы данкаҳа, дырҳәазаны аҵслыш амҵа

арымз игылаз днықәиҵан, лыпату ҵиеырҵ иеиқәа наишьклеижьит.

Анемец салдатҵәа ркьатеиах цҵәо аччара иаҽын. Сара схи-сыхшыҩои еилаҧсеит. Уаҳагьы схы аасыз-нымкылазакәа савтомат сыхәда инахшьны есины-ƙасҵалакгьы хыхь схалеит. Аҵенҵьыр сналыцшит. Уиакәхеит. Аҵенҵьыр абла нҵыцƙьааны анемец салдатҵәа ахьеилагылаз рыжәпара иарбаны автомат рыласҵеит. Аамҭацк иналагзаны згәызеанзамыз анемецҵәа ахәҩыкгьы еихыкеитцыкны инышьҭасҵеит. Нас саахынҳәын, азгаб лмахәар днанкны, ҳааигәа иƙаз абна ҵәаҳәа ҳеаҳҭеит. Абнара аган аҽы ажра жны иƙаз ҳанҭалан, скьаҽ азгаб иналышәҵаны ажра ҳеынҭаҳкит.

Абри ƙалеи-уажәи рыбжьара саат бжакгьы мцыцкәа, аидара шьҭыхга машьына хаззалак, жәаҩык раƙара анемец салдатҵәа зыкәтәаз, аҵсцәа ахькажьыз ианаархагыла, ишыжәаҩыкызгьы ахысра иалагеит. Зегьы аттаҳәа реаарыцсаƙьан, еиқәыхьшәашәа еивагылаз ҭаҳмадцәақәаки ҭакәажәцәақәаки ракәымзар, доуҵс дызхымыз ацуҭа иналалеит. Инеилык-ҩеилыкны иаарцыхьашәоз аҩнқәа амца рыцратцаны ирблит. Оумашәа иубаша, алуҭаҩ иахәлашәаз аҵшыц, алу иазымлагакәа машәыршәа иаҽыҵшәаз еиҵш, Светлана лыҩны иагьыҩнамлеит, иагьырымблит. Аҵсцәа зымҵажьыз, арымз зымҵагылаз аҵслыш егьырҭ аҩнқәа реиҳагьы Светлана лыҩны иазааигәан, аха ишысҳәахьоу еиҵш машәыршәа иалакьымсзеит. Сара убри ажра сахьҭаиаз шәымҭақәак абри ахҭыс снахәыцит. Иƙаларын абри аҩны зтәыз дызустаз рдыруазаргьы. Дара ирыцхырааузаз азә лоуп ҳәа дрыцхьазозаргьы. Иƙалап, убри алу машәыршәа иаҽыҵшәаз аҵшыц еиҵш, зынза машәыршәа еиқәхазаргьы.

Анемец салдатҵәа ацуҭа хыла-гәыла еиларҵеит. Рлақәеи дареи ааицрашуа, акыраамҭа ацуҭа аилар-ҩынтра иаҽын. Аҵыхәтәан рыцсцәа амашьына ина-қәыжьны

илтышахәаша ицеит.

Ушьҭа ҳшеиқәхаз агәра анызга, ажраҽы иқыць-қыцьуа лыесыдыршәаҟьаланы исыватәаз азҕаб:

– Ибыхьзузеи? – ҳәа слазцааит.

– Зоиа сыхьзуп! – лҳәеит лыцхахә еихамгыло, дшәаны.

– Бабанзатәиу, Зоиа? – сҳәан, лыжәҩа иҭарцаз лкьаҿ ааресины илшәыслеит.

– Сара Гроднотәуп. Сани саби сашьа заҵәи Гродно ҳанхон! – лҳәан, ауеимада ҳәа инеималҭәеит.

– Нас уажәы бҭаацәа ахьыҟоу ҳәа акыр бдыруама? – сналазцааит даасыршәыкьын.

– Сани саби ршьит. Сашьа апартизанцәа ротриад далоуп. Аха дахьыҟоу дахьану ҳәа ихабар сыздырзом.

– Бара арҭ аламуаа бабарылашәеи? – деиҭантысцааит.

– Сара макьана аҕа дызхымлацыз ҳаҩны сахын, убрантәи ауп сахьыртҟәазгьы! – лҳәеит лылабжышқәа неиқәхәало.

– Арахь бабаргоз? – сеиҭаналазцааит.

– Апартизанцәеи сареи ҳшеимадаз гәҩарас ирымазар акәхап. Сыршьырц сыргозу, ҿахәҿыхра сыргозу сыздырам! – лҳәеит Зоиа.

– Нас, бара апартизанцәа брымадаҵәкьоума? – сҳәеит еиҭа.

– Саҭоумҵан, аха уара сыҵсы еиқәзырхаз узусҭада? – дсазцааит.

– Саргьы убарҭ алақәа ирцәыбналаз, зеыцәахны иҟоу азә соуп! – сҳәеит.

– Ушьапы иахьи! – лҳәеит саарыцхашьаны.

– Ари уахынла атҟәацәа згоз адәыҕба аҟынтәи сахьыцаз иҟалеит! – сҳәан, амца зыцраланы ибылуаз сшьапы аасшьышьит.

– Сызцаара бзамыҟәқәа рыла угәы цысцәазар ҟалап,

аха сара сыргәакра ишаҿыз абоубеи? – лҳәеит Зоиа, лыблақәа хаарак, рыцхашьарак нархылцан.

– Абан, абни аѡны лакә хәычы игылоу акны сеыцәахны аѡны ацака стәан. Анемеццәа иаабзыруаз зегьы збон. Ацыхәтәан уаҳа анысзымычҳа абас срызныкәеит! – сҳәеит акгьы лцәымзакәа.

– Саргьы апартизанцәа рҿы аус зуеит! – лҳәеит Зоиа ацыхәтәан.

– Ихароума шәпартизанцәа ртәарта?

– Сатоумцан, аха уи мазоуп. Уара сыцсы еикәурхеит. Уи сара цсраенынзагьы исхаштраны сыказам. Аха ҳара тоуба ааухьеит апартизанцәа рымаза цьаргьы ишеи-таҳамҳәара ҳәа. Егьа умҳәан, ибзианы уара утоурых сыздырзом. Угәра згом ҳәа акәым, аха!.. – уаҳа ацымцакәа лажәа аалыркьаҿит.

– Уи еилкааун, ус еицш икоу амаза, ҳәара атахума башьа гәакьа иакәзаргьы ицабкыроуп, амаза мазоуп. Знык азәы иабҳәаз амаза уи мазахазом.

– Уара зыкны уцәахны укоу дызустада?

– Уигьы апартизанцәа дреиуоуп. Знык сшьапы сацәымшәо, еиила сзыкәгыло скалар, шәымтакгьы саангылом, апартизанцәа рышка схы сырхоит! – сҳәеит.

– Дхацоума, дыцхәысума зыкны укоу? – лҳәан, сынтылцаait.

– Дыцхәысуп! – сҳәеит.

– Иарбан отриадушь дызлоу? – лҳәан, днеицхьхәыцааит Зоиа.

– Сатамыз, аха уицәкьа сызбаҳәом, – сҳәеит.

– Дыздыруазаргьы сеидроу, ҳара ҳҿы аҳәсакәеи азгабцәеи рацәаѡуп. Илыхьзузеи имазамзар?

– Светлана лыхьзуп, лыжәла Романенко! – сҳәеит.

– Дыздыруеит, дыздыруеит. Светачка, ҳара ҳотриад акәымкәа даеа гәыцк далоуп. Аха ҳара зегьы ҳзызку акоуп! – лҳәан, лыбжьгьы шлыцәцаз гәалтан, лҿы лнапы

нацыралкит.

– Ага бгъыци ашьха бгъыци еиқәшәоит рҳәоит. Зеицш ҟамло зегьы бзиоуп. Шәара шәҵы ишырҳәо еицш, бзиара зцым гәаҟра ҟалазом! – сҳәеит.

– Сатоумцан, избан ҳара ҳҵы? Уара уоурысзами? – лҳәеит Зоиа, ушьта хәычык лыцсы налылалан.

– Мамоу, сара соурысзам! – сҳәеит, снацаҿырба-сназыгәдушәа.

– Уабанзатәиу?

– Аҵснытәуп!

– Сара сымнеиц, аха шәара шәтәыла цшзоуп рҳәоит. Уаҟа ашьхақәагьы амшынгьы ыҟоуп ҳәа сыҟоуп, сымԥашьозар?

– Бымԥашьазеит, ҳара ҳҵы иааҳакәыршаны шьха-роуп, амшынгьы ҳшьапы аҿыцәкьа есымша ицә-қәырцоит! – сҳәеит.

– Иухьзу соуҳәар ҟамлари? – даагәыцхә-гәышьит Зоиа.

– Ҳараз сыхьзуп, с-Мқанбоуп! – сҳәеит.

– О, шәара, Кавказаа шәыхьзқәеи, шәыжәлақәеи, шәхацарагьы шәыцшзарагьы рныцшуеит! – лҳәеит даасызгәдушәа.

Абрантәи уахьыцшуаз Светлана лыԥны убартан. «Уаха данааилак, аԥны хышәашәаза днахылар, иҟалаз-инылаз лбар-илаҳар илҳәарызеи! Агәылацәа: «Абра ицәахны исымаз асалдат дахьцаз жәбазар?» – ҳәа дзымцаар, сара схы ахьсырхаз лзымдырыр ишца-ҟалцари? Абри Светлана хьаа дус илмоурц азыҳәан, ишылашьцара ианаалашьцалак, абна ҳалцны аԥныҟа ҳгәарларц сызбеит. Светлана даара ацых днаханы дааргьы, цәашьык налыркыр, уи алашара ала аԥныҟа дшыхынҳәыз еилыскаап ҳәа схәыцуа стәан.

Уажәыцәкьа ахы иацыцкьаз ашьабста еицш, рашәыгацас ацәажәара хтазкхьаз Зоиагьы лаҳаиди

маҧхан, дҭынчза лҽеиқәыцсаны адгьыл аза дықәтәан. Сахьынаҵшуаз, нахьхьи ҳаѡны иавагылақәаз аѡнқәа раҵхьа ииагаз амѡа ианызбаауаз ҳәсақәак ракәымзар, ҳаѡны акәша-мыкәша зегьы ҭынчран. Ибкалаз аҵыхәала уаҳа азәгьы ихабар ыҟамызт.

Амшгьы ушьҭа аҵсы нахшәарц егьагзамызт. Амра азбжак дгьыли-жәѡани ргалуан аҽнавҵнаршәахьан. Иахьаанагах уара идыр, дырганҵыхәа заҵәык, аҵыхәа аттаҳәа ишьҭакшо, изышьҭоу, иаҵшааua, иатаху узеилымкааua ҳаҵхьаҵәкьа адгьыл ҳәыгәра иакә-кьашон. Абжьарак зыцсы қәацоз цсаатәк хәылбыехатәи ашәагәы иқәубааuамызт. Улымҳақәа рыҳәҳәабжь уаҳауан убриаҟара ҭынчра гәыҧкьаран.

Абыржәы нцәахәысгьы ныхахәысгьы Светлана заҵәык лакәын исымаз. Уи лыҳалалра иаҧыданы, хаҵа ҧкьак диаѡсуан. Егьа афрахьы дааиуазаргьы, сакә-ҵәкьоуп зҳәоз хаҵак дааикәалырҳәуан. Уи лыцшзареи, лыхаареи, лҧеиҧцши, лгәашьамхи зеишьашәаламызт. Светлана лгәы каршә, лыцсы каршә, гәаҷда, гәырѡада дануаҵәажәоз, лыбжьи, лцәажәашьеи, лҟазшьеи убриаҟара итатан, убриаҟара иццшқарахын, аҵшалас инҽнаршәаз ашәтыц даѡызан. Абри егьа рыцҳара, егьа гәаҟра дақәшәаргьы агәаашьаҵәкьа лдыруеит ҳәа угәы иаанагарымызт.

Ааи, ааи, сара нцәахәык иеицш сылзыцшын Свет-лана. Даса шәымҭақәак рышьҭахь уи аѡны шкәакәа хәыҷи ҳареи алашьцара наҳабжьалон. Уаҟа иааиз-ицаз ҳәа азәгьы даҳбартахомызт. Уигьы сгәы ихьу-хьууа иныҵалеит.

Еитасҳәарц стахуп, анемецҵәеи сареи ҳаидыслара ашьҭахь уаҳа азәгьы ихабар ҟамлазеит. Закәыхи, ара хәѡыки-жәаѡыки анемец салдаҵәа ҭахеит ҳәа, уи рхахәгьы хәыцк алнаршәомызт. Уи дара рзыҳәан ҵарақәак цсны адәы ицәыцсалазар ирзаѡызан. Еибашьран. Ицсыда-инхада ҳәа адунеи аҷы зегь реиҳа амч ду змаз ѡ-рык еиҷагылан. Ҳара анцәа иҷаҵхьа хышла-гәышла ҳкәабан, ҳцәа ҳазаган. Иҳақәлаз, ҳҭынчра силазгаз дара ракәын. Ус

шакәыз зегьы збарҭаз, зегь заҳарҭаз анцәа дугьы ибон.

Ишылашьцара илашьцеит. Зоиа макьанагьы ҽылҭзомызт. Леынеикәацсаны ажра дахьынкыдкәыкәлаз дтәан.

– Ара ҳанбанзатәоу, Зоиа? Избоит ахьҭагьы бакит! – сҳәеит даарыцҳашьаны.

– Сеидроу гәышьа ҳахьынзатәоу! – лҳәеит лыбжьы ацәуафоы алышәшәо.

– Светлана даахьазар, ани аѳн хәычы аҽы ацәашьы акыр акәын, аха макьана дмаацзар акәхап! – сҳәеит сеааргәыѳ-ҽыѳшәа.

– Светлана ара ааигәа дынхома? – дцаайт Зоиа.

– Ааи, абнахьхьи игылоу аѳны шкәакәа аҽы дынхоит, лара лоуп сцәахны сызмоугьы! – сҳәеит.

– Иацуха ѳажәижәаба вагон ацьацҳаны зқәыз адәыҷба бҷарцеит ҳпартизанцәа. Уи адәыҷба цон анемеццәа икны ирымаз афронт ахрыҷәҷәарҭахь. Изларҳәо ала, вагонкгьы аанымхеит, зегьы леилаблы ицеит. Анемец салдаҭцәагьы иара убраka рыцсы мѳа ылыркааит! – лҳәеит Зоиа акы змыхьзаз азәы иеицш лыбжьы днацагәырҷьан. – Аха макьанагьы иабаkоу… – лҳәан, ѳацхьа лѣааиқәылкит.

Абри аамҭазы ҳаѳны шкәакәаҽы, ацеңцьыр абла нкылблааны, цәашьык алашара инкылцхаз, аци-аци еихьымзо аеаасгәыцанаршәит.

«Уеиха, Ҳараз абаацс, Светлана дааит!» – ҳәа гәырҷьаҽҳәаша сзаанагазшәа, «Ацьма имцсыша амацә азылаkәуеит!» ҳәа сыkоуп, Зоиа! – сҳәан, лмахәар ааныскылеит.

– Иуҳәаз сзеилымкаазеит, Ҳараз! – лҳәан даасҽацшит. Зоиа «ҳ» лызҳәазомызт аkынтә Хараз ҳәа акәын дышсышьҭаз.

– Сара аҷсышәала, сыбызшәала сцәажәеит, Зоиа. Имцсыша анцәа дирманшәалоит, абри ауп исҳәаз иаанаго! – сҳәан, сажәацka ишакәхалак ацакы еиҭа-гашәа иласҳәеит.

– Уи ажәацқа зхуҳәааи, Ҳараз? – лҳәан, даасҫацшит Зоиа.

– Иббома нахьхьи аҩын хәыҷы ҳәа сызҫыз алашара шыкыз? Ус анакәха Светлана дхынҳәит! – сҳәеит маҷк саалахҫыххан.

Зоиагьы ахәыҷ иеицш дгәыргьан, сыхәда лҫынахаршәны саагәыдылкылеит.

– Ҳара ҳзыниази ҳзынцази Светлана егьлыздырзом, ҳахьыҟоугьы лыздырзом. Уи сара дызлаздыруа ала, дааараза ихьаалгоит. Убри аҟынтә, ашышьыҳәа алашь-цара ҳҫалакны ҳдәыцәлап, уаҳа даеа мҩак ҳамазам! – сҳәан, Зоиа лмахәар анааск, иаразнак дҩагылеит. Слабаҟәа ахьҟыдгылаз иаакыдылхын, иааганы иаас-лыркит. Нас ларгьы даасыцхраан ажра ҳантыцит.

Ацых азеицш итынчын. Уимоу есуажәааны ажәҩан зырлагоз ахысбыжьқәагьы газомызт. Наҟ, нахьхьиза цьара ажәҩан тлашаауан, еидыслара ҭәҭәак ыҟамкәа иҟамызт. Ҳаибак-сибашьҭуа алашьцара ҳнагәылалеит.

Аҩны ааигәа ханнеи, уи ааигәа игылаз аказармажә ҳнавагылан, цқьа ҳнацш-аацшит. Аха уаҩцсы дықәыршәымызт. Ихбыл-ҫбылны еилагылаз аҩнқәа рхахьы еергьҳәа цәашьқәак рыблақәа ҭаауан, абжьарак ҫаҳаҫымтран.

Убри аказарма хәыҷык ҳҫаацакны ҳаацшит. Ус ҳаҩны шкәакәа ашә нывцраан, Светлана даадәылтцит. Илшәыц, ахәажәцәа лыҟәнызцоз ҳәа сызҫыз, лусуга маҭәа ҩазақәа лшәын.

Лацхьа ииаганы инагаз амҩа ашышьыҳәа ииаи-хылцәан, ани ацслыш ахьгылаз данааи, ҳамҭак даатгылан, даанацш-аацшит. Лара дахьгылази ҳареи, хәыҷык убжьы нытцакны уаацәажәаргьы илаҳартә аҟара иааигәан.

– Шәиу! – сҳәеит зынза сыбжьы снеигзан. Светлана ишызбоз даатрысит, дагьаанацш-аацшит, аха ашәышәбжьы ахьгоз шылзеилымкааз аныздыр, ҩацхьа сыбжьы

ныцакзаны: «Шәиу, шәит, шәит!» – сҳәан, сылбартә аказармагьы сеаавсырҳәҳәеит. Аха зегьы акакәын сгәалҭартә иҟамызт, илашьцан.

Светлана дааццакын, ашәышәбжьы ахьгаз ахь лҷаал-хеит. Саргьы Зоиа уа дааныжьны, слабаҟәа сыҽ-рынҵаны лара лахь сҷынасхеит. Хәбака-жәабака ҽышьахәар шҳабжьаз Светлана сылдырын, дыҏоны сышка лҷаалхеит.

– Уеибгоума, Ҳараз, сцеамбар, уеибгоума? – лҳәан, лҷаасгәыдлыжьлеит. Илызнымкылаз лылаҭырзҟәагьы рҷаархеит.

– Сеибгамкәа сабацоз, Светлана, сымыш! – сҳәан, саргьы сгәы аацшаан, даасгәыдсыҳәҳәалеит.

– Акгьы суазцаазом макьана. Сара зегьы-зегьы здыруеит! – лҳәан, лылаҭырзҟәа аалрыцкьеит. – Дабакоу еиқәурхаз азҭаб, Ҳараз? – лҳәан, даасҷацшит.

– Аа, абни аказармажә аҷы даансыжьит! – сҳәан, снапы насырххеит.

Светлана ашырҳәа днасыдкьан, уахь лҷыналхеит. Убри аамҭазы Зоиагьы аказармажә даавцын дналцылеит. Аҏыцьагьы жәа мҳәазакәа реынеикәдыршеит. Нас рыбжьы рыцсы иахмырзаазакәа инеидцәуалеит. Светлана Зоиа илсахьахәраз анылба, зынза лхы-лгәы еилацсеит. Аха уаҳа рыбжьы мыргазакәа, Светлана илшәыз лбамба палта аалшәылхын, зыцхахә еихамгыло ирыхьтшьыз Зоиа инаганы иналшәылцеит.

Ҳахҏыкгьы ҳанааидгыла Светлана ҏацхьа лнапы разкәа неицылхын, ҳахҏыкгьы ҳахкәа неидылцеит. Убыс ҽымҭзакәан ҳгылан акыраамҭа. Нас Светлана лыбжьы рмаҷзаны абас ҽаалҭит:

– Иудыруазеи, абна алымҳа амоуп, ҳахҏыкгьы ҳзеиццарым. Сара аҧхьа сцоит. Знык ацәашьы ырцәаны ианасырклак, убыскан Ҳаразгьы Зоиагьы шәеицнеиуеит, даара шәгәышәеаныз! – лҳәан, ҳара ҳаа-ныжьны алашьцара дналалеит.

Ацхьаншәа хараза ажәӷан акалҭ ҵзыблаауаз алашара уажәы еиҳагьы аҿеимеханакит. Убри аганахь дгьылижәӷани амца ацраланы ибылуазшәа акәын амцабзқәа ирхылҵуаз алашара жәӷангәаҵа шкылнаблаауаз. Убри иаҷыданы, уажәрааныа аҭынчра зхашыз адунеи, уажәы ицәаҭарзызагаз ахысбыжьқәа ажәӷан ҵаадырҟәрылон.

Иаалырҟьаны Светлана иалыркыз алашара, алашьцара инагәылҵхан, сгәаҵа анааицхьнашышьаа, ауапа хәылда насшәырҵазшәа, сшаҳә-шаҳәуа саарҵхеит. Алашара хәыҷы сарҵхеит анысҳәа, убри аха сымазма уажәы, аха ауаӷытәыӷоса рыцҳа дшеибарку уҳәар… Гәырӷеи, гәакреи, хреи, ҵакьаши, зи-мцеи ирызнымкыло ауаӷытәыӷоса игәалашәара уҳәеит ҳәа абыржәыцәкьа жәа-тәым жәӷанк ирыцысны абжьымшынк, абжьышьхак ирхыцрааны, ци-шәи рыбжьара ибжьысны сыкәа аҿааҭанаршәеит зны схәыҷра аҵых ссир сабду инагәылеиҳәаз иажәабжь хәыҷык.

Мшаенеиҵш, ажәӷан иналҵрааз ҵеамбарҵас, аҿыхәа иҿабылгьазшәа, азшәах еиҵш ицаҵа хыҿеаны игәы иныкәтәо, абыржәы сабду сыблақәа даарыхгылеит. Шәымҭақәак убри аухатәи аҵых гәыкы-ҵәыкуа аҿаасыкәнаршеит. Ҳмаҵурҭаҿы ҳкәазҭхарамца еиҿашуан. Сабду ахәшҭаара ахаҿы дтәаны, лакәынгьы лакәымкәа, жәабжьынгьы ижәабжьымкәа абри ажәабжь аҳәара дналагеит.

Абри алакә сабду Саатқьери рыцҳа, ицсаҵа ахьы ахьыршо инеиааит, иансеиҳәоз жәабака шықәса ракәхарын исхыҵуаз, смаҷын. Аха уи зегьы-зегьы иахьеицшҵәкьа исгәалашәоит.

Ӷыцьа еисеит. Азәы:«Сара ианар ашәырҵаазы сан сышлыхшаз сеааилыхны, уахатәи аҵых аашааныа азыхь сшалагылоу иаасыршар сылшоит!» – иҳәеит. Егьи: «Ицәтәрақәлоу, ахы иааиуа иаҿоумкуа ацә шьны иааиҿырҟьқьаны, цҳал ҵажәа зкуа абӷа қәаб ду итаҵаны, ацәашьы наҵаргыланы ижәны иаатызгоит!» – иҳәеит.

Абарҭ реисара иалԥуа аабароуп рҳәан, ауаа рацәаѡны ирыднагалеит.

Ишеилалашәшәра ианааилалашәшә, абри сылшоит зҳәаз арԥыс иеааилихын, хәдацәахьы азыхь дналагылеит. Аеыкәаша ықәԥаны еисаз мыцәазакәа амца еиқәԥаны иаашааанза азы иалагылаз арԥыс идтәалан. Иҟьаҟьаза иаашеит арԥыс азыхь дшалагылаз. Ишшара ианааша ашьшьыҳәа даатыԥит. Ари зегьы иԥьаршьеит илакәршьеит.

– Иашоуп, иуҳәаз наугзеит, аха иахатәи аԥаарыччараха излоучҳазеи?! – ҳәа ианиазԥаа: – Мраҭашәарахь икыдыз ахәлԥы еԥәа сылаԥш аах-мыршәазакәа сахьахәаԥшуаз, ахьҭа самыркзакәа, сшаҳә-шаҳәуа сшыҟаз ашара сахьнагзеит! – иҳәеит арԥыс иееилаҳәа-иееилаԥа дхәажжаза дахьгылаз.

Адырѡаѡны егьи иеисаз даалаган, зызбахә ҳамаз аԥә ҭоуҩан ду шьны, алеи-аԥси рыбжьара иааиҿыкькьаны абѡа қәаб ду инҭеитԥан, зыла иаарҭәны аԥәаԥәашь аркны инаитԥаиргылеит.

– Уара иҟоуԥо закәызеи, ҳара ҳаужьарԥ, уаҳҳыччарԥ иақәукыма? Абри аԥәаԥәашь икәииза иарку, ақәаб дузза аршуеит ҳәа шԥоуҳәазеи?! – рҳәан, дзеисаз аҧкәынгьы егьырҭ еилагылазгьы ҿаарҭит.

– Ҳа, ҳа, ҳа! – иҳәан, аҟыр-кырҳәа дааччеит ани зқәаб аԥәаԥәашь аԥагылаз. — Уара ахәылбыеха инаркны иаашааанза азыхь уахьалагылаз умлаҳәзакәа, ажәѡан аԥа икыдыршәылаз ахәылԥы еԥәа хәыҷы ушаҳә-шаҳәуа уарԥхазар, сара сԥәашьгьы сқәаб аршуеит! – иҳәеит егьи.

Уи иеисазгьы дналаԥаны, игылаз ажәак рзымҳәо иаапиеит. Абас сабду абри алакә хәыҷгьы неиқәи-ҳәалеит! – иҳәан, иажәабжьгьы даалгеит сабду!

Абри уажәы аԥхьан исҳәан еиԥш, ци-шәи инарыбжьыркьаны иаасгәаланаршәеит Светлана лԥәашьы алашара.

Зоиеи сареи ашышьыхәа алашьцара ҳалаланы ҳҷынаҳҳеит. Ҳнеиуан хәыҷы-хәыҷла ҳашьеи-ҳашьеи неиқәцо. Аҩны ааигәа ҳаннеи ишызбоз ашә нывтраарит. Ҳаргьы уаҳа ҳааиламхазакәа ашә ахь ҳҷынаҳҳеит.

Ашәагьы ҳныҩналеит Светланагьы иаразнак дааҳцылеит. Ахьшәтҳәа слабақәа аасымылхын, наk-аak инасыцагылан, астол иадгылаз аk҃әардә снықәдыртәеит. Светлана днеин, алампа ицегь илыртаарит.

– Анцәа иџьшьаны аҩны ишыҩнамлаз ауп, акәымзар, Ҳараз уавтомат агәы ҭырхьахьа астол ацаk҃а ицажьын. Уиаk҃ара ахәыцха умазазар акәхап, уара уҭа-гылазаашьа зеицшраз ала. Аха урҭ зегьы лыцхала еилгеит анцәа иџьшьаны. Абри иааk҃алаз зегьы нахьхьи ирдыруеит, Ҳараз. Уара иk҃оуцаз ахаҵара шыk҃оуцаз зегьы ҳгәыц аиҳабы исеиҳәеит. Сара уи оумашәа исымбазеит. Уара иk҃оуцаз ахаҵара сара, уара уҵсадгьыл ахь иумаз абзиабара, ҳара ҳаицылара иахьатәи амшқәа инадыркны агәра згон. Сара уи ахҭыс сыбҕагьы арҕәҕәеит, сҽагьы арҕәҕәеит, Ҳараз. Иҩбахаз, ҳара ҳҩыза гәакьа лыцсы ахьеиқәурхаз,анемеццәа дахь-рыцруk҃ьаз даара пату ақәырцеит ҳаиҳабыра. Убри иҕәҕәаны упатриотизмра агәра днаргеит, абригьы удыруазаарит! – лҳәан, Светлана дҩагылан: – Зегьы рзы даара иҭабуп ҳәа уасҳәоит, Ҳараз! – лҳәан, даасхагылан сзамҩа днагәзит.

Зоиа Светлана анцәа илирбаз зегьы лышәцаны данлырцха, зынза даеа сахьахәрак ылылкаарит. Лказшьагьы k҃азшьак иаламҩашьо лгәалаk҃ара зынза иаабзиахеит.

– Сара исыздырам сашьа заҵәы иџсы ҭоу иҭаму. Аха зегьы акоуп цсраенынза, сара иахьа исымбо сашьа заҵәы иеицш узбоит, сагьуқәгәыҷуеит. Анцәа иџьшьаны лыцхала ҳаибга-ҳаизҩыда абри аибашьра ҳзалцыр, сҩызцәа ирбоираҳауа ешьас уk҃асцар стахуп, ухы схумбаауазар! – лҳәеит Зоиа сыжәҩахыр лнапы ныкәылцан.

Сара убыскан иаразнак Хьмур сыблақәа даа-рыхгылеит. Схәы-жьы ҩеибаргылеит. Саҳәшьа заҵәы дысхашҭызшәа,

саҳәшьа заҵәы дсыцсахызшәа саа-ԓалеит. «Мамоу, Хьмур, сара сыцсы ҭанаҵы бзыцсахуа азәгьы дԓалазом адунеи аҽы! Хьмур, быцсы са-кәыхшоуп! – сҳәеит гәаныла. Аха урҭ зегьы Зоиа иабалдыруаз. Иабалдыруаз сара саҳәшьа заҵәы Хьмур лара ахаангьы дшылзымцсахуаз.

– Иҭабуп, уигьы анцәа ҳахьигзааит! – сҳәеит, Зоиа илҳәаз ҳаҭыр наԓәцаны.

…Убри ауха Зоиа Светлана лҽы даангылеит. Зеицш ԓамлоз егьыԓамызт. Сара заа исыцхраан аѡны аҵаԓахь сылбааргеит. Дара хыхь иаангылеит. Еиҭасҳәахуеит зеицш ԓамлоз егьыԓамызт, аԓәыцьмаԓәа реицш ацуҭа иалаз анемеццәа иааиргьы Зоиа иаразнак аѡны аҵаԓахь албаара лылшон, лнапы еибган, лшьапы еибган. Убри ауха иԓьаԓьаза иаашааныза азәгьы ҳмыцәазеит. Аҵых ҿаҳа-дагәа еиԓәшәы-еиԓәԓаца ихаҳәыршәыраха дгьылижәѡани ирыбжьажьын».

Сзыцхьоз адаԓьа анаанцәа, атетрад неикәасыцсеит.

14

Абгыз абжьы мгеижьҭеи акраацуан. Сангьы цыхьа ааста еиҳа лҳаи-деи аҽеиԓәнакит, Лгәалаԓарагьы еиԓъхеит. Уахатәи аҵых ацәа инҭарзызаны, абгызи атыѡарѡари рыбжьы анылмаҳа, лгәыԓра аҽеиханаҳаит. Абри ашьашәы иҭарцаԥхаша абгызи, аѡыстаацәа зыблаԓәа ҭырхша атыѡарѡари рыбжьы анаагалак, уеизгьы-уеизгьы рыцхарак лыцсаак дҳауеит ҳәа илыцхьазон сан. Лара ус лгәы ишаанагоз даҽазныкгьы исҳәахьеит. Арыцҳара иԓало Ҳараз ихгахом ҳәа сан агәра ганы дыԓан. «Ати абгызи шәаҵьҳәара руеит, иԓалаша заа иаҳцырбаауеит!» – лҳәон лгәы аҭыц иҭамгыло. Аха, аҵхьан исҳәан еицш, анцәа иҵышьарала, урҭ абна илзааша амышьҭацәгьаԓәа рхабар ыԓа-миижьҭеи акраацуан.

Оумашәа избоит уажәы убырҭ зегьы анаас-гәалашәалак. Сан убри абгызи атыѡарѡари рыцәшәара убриаԓара

ҳгәы иҭалшьхьан, лара аҵәуара даналагалак, ҳаргьы ауеимада ҳәа инеимаҳҭәон. Убриаҟара ҳан лгәыргоеи лгәаҟреи ҳара ҳахь ииасхьан. Уи аахыс иҵзозеи, заҟа зиас хышхыцәахьоузеи, заҟа шьха рҩаш ахраҟәа ирҽабахьоузеи! Саргьы сышлеи сеиҟәеи заҟа схахәы хдыршлаахьоузеи. Аха иахьагьы абгызгьы атгьы рыбжьы саҳар сцәа сынҭазызоит. «Ухәычра иҭугаз уажәра иҭоугалозаап!» – сҳәалоит зны-зынла, ииасны ицахьоу схәычра амышқәа знызгаз амҩахәаста саахьаԥшны сананыԥшылалак.

«Ех, аамҭа зыргоаш ушԥанхышхыцәо, уагьшԥанҭыкәкәо!» – сгәы сынҭагызлоит, сышлара снальцшны. Убри аибашьра ду аантәи ашәгәыргоак ашәлаҷгырзык зхьыршоу сгәалашәараҟәа цҩадоуп, цыхәаԥцәарак рымазам. Урҭ зегьы схәыцра ишацу, сымышқәеи сыҵцыхқәеи ишрыцу сынарцә ашә-гәашә инҭазгалоит. Уажәы абри анысҳәа иаасгәалашәеит аибашьра уаҩеимышхара иацыркьахоу даеа хтыскгьы.

Усҟан схәычын. Саб афронт ахь данырга, ҩынтә ажәа ахьысҳәо игьамадахозаргьы, сабдуи сани ҳархаанхеит. Наҟ, хара, цьара ишысҳәахьоу еиԥш, ҳара аҵәаҟәа рацәаны иҳазгылан. Шьапык ҳцәа гәаҩа жәа калатк инеиҷьны ианҿаҳҳуазгьы ыҟан. Саншьцәа аҩыцьагьы хәычқәан, аха аҵла ацыҷ еиԥш иҟәлон. «Ҭемраз иматацәа аҵла ақәларазы, аҵыс ахьзымнеиуа дара неиуеит!» – рҳәон инаԥшуаз. Цәа шьапык адураҟәа нахҳәаны, ишакәхалакгьы, уалбага ҳәа инеилҿыхаа-ҩеилҿыхааны ҳалбаар калазомызт. Ҳнапы ахьынзаназоз, ҳшьапы ахьынзаназоз икаԥшь-каԥшьза аҵәа кәазкәа, хыц-ҩыцк иадамзаргьы иҳацәҿахар сабду иузомызт.

– Закәызеи, уара, «мариа-мырса мырхәаԥхәаԥ!» ҳәа еилажәжәа-еилаԥцы шәызҿу. Шәкымта цкьаз, дад, шәкымта! Убаскан ауп шәааага-шәааца амышра анаԥло, аҵыхра анаԥло! – иҳәон сабду. Нас жәа-рагыдык еиҵамыз арасатә чын шьапҵиаакәа рцыхәаҿы амыҷш ырқьакьаны

еиҭон. Убри амыҵш рҟьақьа иаакәыршаны иадизахылон аҵәоыча макәан. Нахьхьи амахә аҵы-хәаҫы иаҫаршәыз аҵәа ҟәаз ҟаҵшь ахьынҷиааз, ани амакәан наҵакны ианааҳарцыслак, аҵәа нҷшәаны амакәан аҵа инҭашәон. Убас маҵара зеыртаҩаны игылаз аҵәа-ҵла ҳакәшаны хацк аҫамкәа иааҫаҳҳуан. Џьара машәыршәа ҵәа наҵьак амахә иаҳҵәаҫамхозар, абжьарак еилҳархаауан. Ашықәсан шәкалатк еи-ҵамкәа аҵәа наганы ҳган ѡны ду ауада ҭбаатыцә аҫы, атәа аҵаҵаны инкаҳаҵсон. Абри сызҫу аибашьра ашықәсангьы аҵәа рацәазаны иҳауит. Аха ҳара Аҟәаҟа иганы иаҳзыҭизагәышьомызт. Харантәи иаауан аҵгәы аҵа аҵәыззоз ахәаахәтцәа, иҟаҳҵагәышьооз, хәбжала акәым, инеиҵангьы ираҳҭон. Кьылак абни аѡыза аҵәа лыҵшаах жәа капеик ҳәа иаҳҭон Арте ҳәа Џьахәуак. Уи есышықәса Аҟәантәи ҳара ҳҫы даауан. «Зыкәты ызыз исызбалгьы ашьҭеиҟьеит!» – ҳәа аацәа гәарҭак ҵәала иҳарҭәуан. Нас, рыхҟәа ҵәыркны, уардынк цәгьала ирхианы инақәаҳҵон. Амашьына мѡа аҟынза, аҳәынҵәа ҳаалхо ҳҵәақәа Арте изкылаагар акәын, ма уардынк ала иузкылгондаз. Мышкы хәлааназа жәабаҟа уардын аҵәа кылганы Гәаҵьуа Разан иҟны иҳаргылон. Нас убрантәи, Арте ицаца далаччо, иманы Аҟәаҟа дҵон. Ҳара лашәхәык иҳаиҭозгьы ҳахызбаауаз рацәаѡын.

Убри ашықәс азы Арте ҳҵәақәа игеит. Ҳакәрышь хәычқәа иҳауз сан ачықьмаҵьа иҭаҵаны, аматәа-аѡыҭәа иаалбаз зегьы ақәҵаны, санду данеихрарҵоз илыртаз ашәандыҟәра ду иҭаҵаны илҵәахит. Саргьы сгәыргьаҵәа саакалеит. «Сынтәа уаѡҵас ҳҵәақәа ҳзыҭины, ҟәрышьқәак ҳхашәалагәышьар, уаргьы уашьҭа удууп, уаѡҵас усилаҳәатәуп!» – ҳәа сан ҵәаҫыхын илҳәаз лажәақәа анаасгәалашәалак, сгәы нҭгәыргьаауан.

Ускан анкьаза еиҵшҵәкьа арҳәрақәа ақәыларақәа ыкамзаргьы, иналаршә-ѡаларшәны, аҵара-ашьара рымоуп ҳәа ргәы ахьѡоз ианрыцәлақәозгьы ыкан. Сабду ида ҳара зегьы акәасқьаҫы ҳашьҭалон. Сабду ихала заҵәык иакәын

амацуртаҽы ишьталоз. Аиаша уасҳәап, ҳара ақәылацәа цәгьала ҳрыцәшәеон егьшҳа-маза-мызгьы. Уажәы ҟәрышьқәак анҳау еиҳагьы ҳшәо ҳалагеит. Убри аҟынтә ҳахьатә кәасҟьа ашәқәа ҭәгәаны иаҳаркуан. Ҳценцьырқәа зегьы аҭәышәқәа рҽан. Ценцьырцыцхьаза Абаа-ица Ҽацала ижьираҽы сабду иҟацаны иааигаз аихатәы даан алацаны иҟан. Уаха ҳанышьталоз, убри аихатәы даан ҳәа сызҽу ахаҽы акылцәарта иамаз акалацәы аценцьыр зтасаз аҭәы акылцәара инкылыркьаны ао҃ныцкала ацәы ылаҳцон. Ҳценцьырқәа зегьы убас иаҳаркуан. Акәасҟьа иҽаз ѡбаны инеиҽацсоз ашә ду ао҃ныцкала асақь ылаҳцон, нас акәын зегьы ҳҭәы рҭынчны ҳанышьталоз.

– Аценцьырқәа рҭәышәқәа аихақәа ылашәцама? – ҳәа дцәауан сан.

– Аиеи, аихацәқәа ылаҳцеит! – ххәон, аха лгәы иамукәа цқьа лыблақәа рыла агәра лгарц, ларгьы днеины ценцьырцыцхьаза ишаҳаркыз гәалтон.

…Самсон дабрагьны абна дылеижьтеи хышықәса ирықәын. Уи ҳгәыҳеанзамкәа ацых агәтазы ҳара ҳҽы данаацәырцлозгьы ыкан. Уахагьы ҳара ҳанышьтала цхыбжьон сабду иҽы даанит. Ҳара зегьы ао҃ны ҳаныказ, ҳара ҳахь ам҃ахыцра рацәак итахымызт. «Ахәычқәа хәычқәоуп егьоумҳәан, иудыруазеи иргәыбзыцны цьара акы ддырхәар ҟалоит!» – ҳәа дшәаны еиҳарак сабду иҽы акәын дахьцәырцуаз. Сабду дахьышьталоз хынтә инеиқәырццакны ашә данас, уи ицсахымкәа Самсон шиакәыз сабду идыруан. Убри акәын еибадыргасгьы ирымаз. Иара Самсон сабду Ҭемраз ида егьырт азәгьы игәра игазомызт.

Самсон ҽеила идыруан инеилык-ѡеилыкны ишқәылоз. Дара убырт иқәылақәозгьы гәынхәцыстала игәы рызѡон. Ҽнак, сабду «Сцилта оурыхә» ҳәа дзышьтаз аакныскын ашьжьымтанза санындәылцуаз:

– Даара угәуеаныз, дад, ашәақь алацәа азы ацәыкә-бар уцәаҽамтәааит. Ашәақь амҳаста иахагылоу акәтыц самцал,

инахьыкәкәаны, амима алацәа итацсоу аҿцыхәшә цәаакыр ҟалоит! Уи адагьы ситасҳәахуеит, даара угәуеаныз! – иҳәан, сшәақь аасымихын ашәхымс нада-аада инылеицеит. Нас: «Шәит, шәит, шәит! Лагра, Лацшь!» – иҳәан, ҳлақәа данрыцхьа, цангьы-мцынгьы аѽны иѽнамлоз Лаграгьы Лацшьгьы абарцә иааца-цалеит. Ажәакала, ажәа мыцхәы шәза-сыршьуазеи, сшәақь ашәхымс аҿы иахьышьтаз хынтә Лаграгьы Лацшьгьы ахирцеит. Нас ашәақь аашьтихын: «Аҳы, ушьта лацшыцәгьа-ҿацшыцәгьа дуцырхагахом, амышь-тацәгьагьы иблақәа лахәа-цәыхәа тасуп, Лагреи Лацшьи рымышьтала!» – иҳәан, ашәақь аасиркит.

Адәахьы санындәылц ҳамзырха ахышәара-цы-шәара зегьы иҟәашккараза ацаа ыкәнарҳәҳәхьан. «Оп, иаха излацааз ала, ардәынақәа зынза реырзышьтымхуа иҟалазар ҟалап!» – ҳәа аасхәыцын, сгәы нтыцрааит. Агәара ааида амасарқәа иркылкәрааны ҳамзырха зыенықәзыцсахьаз ардәынақәа срыламкьысзеит.

«Дад, арт, анцәа ижәцарақәа, угәра ганы уашта италаз урылакьысыр гәнаҳароуп. Абнахь уцар уара иуҿацахәу Анана Гәында иултоит!» – иҳәеит сабду, шьыжьымтанк ҳашта иныкәцсаз ардәынақәа среиѽазо саналага. Абарт зегьы ашәымтак схы-сгәы иаатсыжьын, ҳахкаара сынтыцын, ақәацара снытцалеит.

Иаалырҟьаны цшацәгьашәа рышьтыбжь насыхҟьаны инасхыцрааит ѽ-кәрак аҳәыҳә. «Хымцада, ицсахымкәа уаха асы ауеит. Арт аҳәыҳәқәа суп ирбо! Ҷаҷалҟа ицоит. Уахь ауп ашәагь хырѽацшьааны ашәцла ҟьантазқәа иахьрымцацсоу!» – ҳәа аасхәыцит. Зынгьы, срышь-таланы сцап ҳәа снеикәанарцха-неикәанарцхеит, аха сшәақь итаз ашьацма ссацәан. Аҳәыҳә шьацма сымазамызт. Абаа ду еицш сзыкәгәыгуаз ҳцәа аазхәаз Арте иакәын, аха ани агыруа уатанзаражә ахи-ахәшәи узаазгоит ҳәа сижьеит. Агацәа-аагацәа ицагылааит ацсцәеирымга!» – сҳәан, Артегьы дныкныстеит!

Ақәацара аназараҽы сымнеицкәан: «Шәиу!» – ҳәа бжьык саҳаит. Саахьацшит. Нахьхьи абна ацыхәаҽы азәы даавцын, инапы иҟьеит, арахь ууаи ҳәа аанарго. Дызустаз сзеилымкаайт. Рацхьашәа иҟасцара сзым-дыруа саакәаныз-занит, хәыҷыкгьы сшәеит. Ани знапы зкьаз сшаагәыҵ-ҽыҵхаз гәеитазар акәхап, даҽазныкгьы инапы иҟьеит. «Аенышьыбжьон сзаны сызгарыда!» – сҳәан, иаасырласын уахь сҽынасхеит. Иааигәа саннеи ауп уи Самсон шиакәыз аныздырыз. Иаргьы сшәар ҳәа дшәазар акәхап, дшыччаз гәастеит. Самсон асысцәа иалхыз фес хылцарчк ихан. Акамбашь ашьацәа иалхыз, ахәы змаз еимаа жәпақәак рцынца ырхәан ишьан. Ацыҷцәа зыхәда иахыз сахтан палта кьаҽк ишьамхы иныкәгыло ишәын. Х-канҭаруазк еихышь-еитцышь имҷан. Ускан исзеилымкаайт, аха иахьа ушьтақәа издыруеит Самсон ипалта кьаҽ иақәыз иҟәыбас maka kьakьa иахьынҳалаз шгранатақәаз. Урҭ аграната-қәа хца имака иаман. Акарабина ҳәа изышьтаз шәақь кьаҽк агәта кны даасцылеит. Самсон дыззымдыруаз дицылар дааицәшәартә, ихы инаркны ишьапакынза деиқәных деибытан.

– Доумыжьха шуакәыз аныздыр ауп, санцәырц! – иҳәан, саагәыдикылт. Иҵыр цаца еиқәацәа самсалкәа хыеео даасыхәаччеит. Ускан иҳалалза снеиц-хьызшышьааз Самсон ицаца иснатаз ацәанырра иахьагьы сзамҵакәа ирыкәуп. – Икоузеи, Доумыжьха, Ҳараз ишәкәы-ибгьшәы ҳәа акрыкагәышьоума? – иҳәан, илахь неиқәцаны днасазцаайт.

– Мамоу, егьҳмоуц. Есымша ҳцочтаныкәгаҵ Кәастантел данаасцылалак, сара ацааха сымтакәа: «Ҳараз ишәкәы макьаназы акгьы ыказагәышьам, Адгәыр, дад! – абас сеиҳәоит даасцылацыцхьаза! – сҳәеит, саргьы сгәалакара аабжьысын.

– Ааи, рҳәыц ахы нцәааит, жәларык шцандырцәеи, уара. Аха ишдыдуа қәа ауам. Слацыкәшәа изласнарбо ала Ҳараз, анцәа иҳәозар, иаарласны итаацәеи иареи

еибабоит. Анцәа шьарда зымчу, абри аҭымаа-сымаа ашацкыра иналасҳәаз аминк анцәа иаҟәыршәа! – иҳәан, анцәа днаиашьапкит Самсон. – Уаала арахь, ушьҭа стыцгьы усырбап. Иудыруазеи зеицшкамло егьыкам, уара азәк ма иудыруазааит стәарҭа-сгыларҭа ахьыкоу! – иҳәан, симаны иҷынеихеит.

Аҟәацара ацака ахьацара зхашышьы, аҭырмаҟьа еицш ииаҵәкакараза иҭаиаз Арсана рыцҳа изыхь аҭыхәа шыказ хланцы иҷынеихеит. Абас жәабака ҿышьахәар ҳалбаахьан еицш:

– Аа, аброуп, Доумыжьха, сара иахьа сымцахә ахьеиҷаскуа! – иҳәан, инацәа наҟәикит. Сара рацхьашәа ажыц зхацаны иҟаз бна ҿыгәрак еицш снахәацшит исирбаз аҭыц. Нас иҵегь шьаҿаҟәак неихганы ҳаннадгыла: – Уԥонал, Доумыжьха, ҳацшәымаз! – иҳәан, асы иархәаз ахьацеи, арасатә ҷын шьапыҵиаакәеи еилысны иахьыказ снытцеигалеит. Уи аҭыц иахьагьы Самсон иҭыц ҳәа зыхьзхалаз, уажәыгь иҟоуп. Уажәыгьы мшаҿнеицш еиҳагьы ацла рымахәкәа еилысны, егьа қәаршԥы баацс аургьы, убыскан еицш қәа цәыкәбарк кылымшәо, асаба ыцыԥԥы ианханы иҟоуп. Уи аҭоурых ҭыц ззымдыруа азәгьы дыказам акынтә, иаакәыршаны абна шыкәырххьоугьы иара Самсон иҭыц ахьыларшәу абна ацәаҳәа иаламкьыскәа иаанрыжьит. Уи аахыс иҵзоеи, аха иахьагьы уи аҭыц «Самсон итәарҭа!» ҳәа иашьҭоуп.

Самсон «иԥоны» ашә расатә ҷынла ишышны иаҿан. иаакәыршаны аупа еицш еилиааз аҭыраси ажыци рыла иҭалаҳан. Егьирахь, алашәага ирхәозаргьы уаԥ дзылаломызт, абна атоура ззырҳәацәкьоз акәын. Ар хыцны Самсон ишьҭазаргьы, ишьҭа рзырхомызт. Самсон иҭыц ахь дызланеиуаз, дызлааиуаз акгьы убартазамызт. Ацыҷ ашьҭа узырхараҳа иара ишьҭагьы узырхомызт.

– Уабџьар абра иаакыдыргыланы, абраҵәкьа уаатәа! – иҳәан, ашьышьыга еицш иҟәшьышьааны амышәцәа

зқәыршәыз ацәартаҩы снықәиртәеит. Атзамц аҿы иоупа кнаҳан. Ишәақь наганы убри аупа инақәкнеиҳан, дааин акәазтхарамца еиҿацсаз ныркә днатәеит. Икантаруазқәа иҟәнимхзеит. Игранатақәа заҵәык имака ишамаз иааиҟәнихын, иараҿы игылаз ақәардә ины-қәиҵеит.

– Доумыжьха, шәҵәақәа ҿышәххьоума? – иҳәан, сгәысеанзамкәа дсазҵааит Самсон.

– Ааи, иҿаххьеит! – сҳәеит.

– Зака калаҭ ҿышәхи!

– Жәабака тонна ҟалар ҟалап! – сҳәеит, тоннак зака кьыла ҟалоз шысзымдыруазгьы.

– Ԥшзала, убарҭ шәҵәақәа ирыҭнышәхуа, Ҳараз данаауа ачаразы инышәхаait! – иҳәан, аҵанза даақәыц-сычҳаит Самсон. – Сара сзын уаҳа ҽамыршьагала азәыр дҵаа-ԥшааua дубахьоума? – дсазҵааит.

– Мамоу, амала, ҽнак ашкол аҟынтәи сшааuаз Рашьыҭ сибан дсазҵааит.

– Дышҵауазҵааи, Доумыжьха?

– Самсон дубахьазар ари абжьарак ҳәа дсазҵааит.

– Нас?

– Нас, дсымбазаҵ, уи ара дыҟазам, Нхыҵка дцахьеит ҳәа иасҳәеит!

– Уаҳа егьимхәазеи?

– Ус анысҳәа, дааччеит!

– Ааи, иччаԥшь еиқәаҵәахаait уи амаҳагьа! – иҳәан, ишызбоз иԥштәы ааиҵсахит Самсон. – Ибзиоуп, Доумыжьха, ушьҭа ажәеиԥшь удырчаait, уца шәа-рыцара! – иҳәан, сшыццакуаз идыруазшәа сыжәҿа-хыр инапы нықәиҵеит. «Алашә иитаху ҿ-блакы» ҳәа, саргьы истахыз уи акәын, сҿагылан, сшәақь аашьҭыхны сындәылҵит. Самсон аҵлақәа снарывазааnза ашә дылагыланы дысзыԥшуан.

* * *

Самсон аҭаацәа шьҭалахьазаргьы ишьҭалахьеит анигәахәуаз аамҭазы, иҽааибыҭаны иԥхьарҭа днықыԥит. Ашышьыҳәа дкылԥш-кылзырԥуа иҽааихеит. Иԥоны ааигәа данааи, ԥаԥхьа ҽеила днаԥш-ааԥшит, аха зехьынцьара ҭынчран. Ашә аартны аматцурҭа аган ԥоны днықоналеит. Иаҳәшьа ачымазаԥ Мач дхәахәаза ацәартаҩәы дыҟәыршәын. Агәылаԥәеи аешьареи еиҟәырԥаз амца ацыхәтәантәи акәазҭха аҽыцәаара иаҽын. Иаҳәшьа дахьыҟәыршәыз ҳамҭак дылхагыланы длыхәаԥшуан. Нас: «Лашәа аԥсымԥа ылукааит, уара ахәыртлаҕь!» – иҳәан, Рашьыҭ изыҳәан игәаҕ нхыжжын, астол иҟәгылаз, заа агәылаԥәа идырхиахьаз лхәы даахан, лаԥхьа дыҟәтәаны илҽеиԥеит. Нас уаҳа дымԥшзакәа, ашә усгьы иадыркзомызт, ус иныдиԥан, ҳара ҳашҟа иҽааихеит. Ҳамхы ацыхәаҽы иҽаз ҳахьатә гәашә ду аҽы данааи, даацԥакын, агәашә аараҽы игылаз ацәаԥла ду даавагылеит. Икарабина шәакь ижәоахыр иахшьны ацых дналазырԥоит, аха ҭынчран. Ҭемраз иԥәашьы заԥәык акәаскьа алашьцара иагәыларшәын. Уи ашәахәаԥ ԥьаргьы икылшәомызт. Ҳлакәа Лагреи Лаԥшьи Самсон ихыԥшала дырдырын, уажә дырбазма иаакылеибаҳәан, инаидҭыцылан: «Уабаkаз, Самсон абааԥс, уҳамбеижьҭеи угәхьаагеит!» – рҳәарашәа, игәыкы-ҵәыкуа инаидгьыжьылеит. Иаргьы иеихадаҟәа иеынарнырсланы рыхҟәа ааишьышьын, иааиргәыбзыҕит. Алаҟәагьы ҳамҭак инаидеырбалеит, аха нас инагьыжьын ргәы ртынчны аԥныka иԥеит.

Самсон ҳҵәаҟәа шаҳҭиз идыруан. Алашәага реиԥш ацых иалафԥышәо идәыҟәыз аҕьычҵәа ҳаҟәлар ҳәа дшәон. Убри азакәын уаха ҳгәашә дылатәаны ҳзихьчоз. Ацых агәы еиԥонашахьан, аха азәгьы иҩи-ҵи бжьы гомызт. Абна агәахьынтәи иааԥуаз атыԥарԥар абжьы заԥәык ада аҭынчра еилазгоз ҳәа шьҭыбжь ыkамызт.

Ажәԥан каххаа иԥәцан. Жәԥангәашә ихалахьаз

ҽцәаҵьаа ҏеиихышьны рхьыршаз аҵых иалартәон. Абри аамҭазын Самсон иныҵакзаны шьоукы рцәажәабжь иаҳаит. Ишәаӄь ааиӄәниҵаан, иҽырхианы даагылеит. Агәашә алыкә нылыршәаны ахѡыкгьы ахкаара иааҭалеит.

– Уара укәац жьыхәҭа ушьҭа иҵәыргалеишь. Ҭемраз илаӄәа рҽаархар, уи ада хәшәы рымазам! – иҳәеит аҵхьа игыланы иааиуаз.

– Исырхиахьеит! – иҳәеит агәҭа игылаз.

– Абжьарак ҳшеиҵәажәахьоу ауп! – иҳәеит еиҭа аҵхьа игылаз.

Абри аамҭазын маҵәысеимӄьараҵас дааҵәырӄьан, зынза ибжьы ныҵакзаны:

– Шәымҵысын, шәыпсит! – иҳәан, ишәаӄь хар-шаланы ахьуҳәа раҵхьа дынкаҵеит. Зынза ргәыр-ҽанзамкәа зхы ҵены избаз ақәылаҵәа уаҳа рхы иамырхәазакәа, рабҵьарҟәа рхыхны иааирҭаслымит.

– Шәсаҵыс, шәара аҳәса рхаҵәа! – иҳәан, инаиаҵицан иманы иҽынеихеит. Ҷаҷал «Абгахәыҷы ахьҭаҵсыз» ҳәа шьыбжьон зҭалара ҳахьцалоз иманы дынхыӄәгылеит. – Шәара ҳәызбада-ӄамада ҟәылара ҳәа шәымѡахыпрымызт. Ирласны абыца шьапыҵиаақәа хыҵәҵәаны азарҵәи шәырҵәи! – иҳәан, абраӄа убас ибжьы нҭицеит, иӄарҵара рзымдыруа иааилаирхеит. Аха нас иаразнак, ирзымҵшаар ҳәа ушәозма, аныҵә реиҵш еилагылан ахьаца быца шьапыҵиаақәа. Аттаҳәа иаацырӄӄан, абыцақәа шдырҵәира идырҵәиит. Убысӄан ѡаҵхьа ибжьы нҭицеит Самсон:

– Урылагьыжьны рнапқәа рышьтахь иҽаҳәа, уара аламысда! – иҳәан, иаҵхьа игылаз днаиқәҳәҳәеит.

– Усҵәкьа ҳзумун, ҳаргьы ххаҵәоуп ҳәа ххы ҳаҵхьазоит! – иҳәеит аҵхьа игылаз.

– Шәара шәхаҵара алаӄәа ирфахьеит, шәара зыла амса хылахьоу! Шәара аҭаҳмада иӄәрышьқәа имаҳ-хуеит ҳәа шәандәыкәла нахыс шәмаҳагьақәан. Ама-ҳагьа ахәшьадѡы ла-шьиа дышьтәуп, уаҳа даҽа хҽыхшьак

имазам! – иҳәан, аԥықьҳәа дрыххысааит.

Абрии-абрии рыбжьара, аԥхьа игылаз иԥоызцәа аԥоыцьагьы рышьтахь рнапқәа еиларшәоны зарцәила иҧсеиҳәахьан.

– Аҳы, ушьта ууаи ухаԥазар! – иҳәан, Самсон ишәақь нкыдыргыланы иҧааихеит.

– Ааи, Самсон, уххь зтеит, аԥсы ԥынтә дыршьзом. Сара уахарнахыс ишыбзоу иԥсхьоу среиуоуп. Саушьт сзыпсу рахь, цсыхәак амазар! – иҳәан, Самсон иаԥхьа днышьамхнышлеит.

Самсон дааскьан абри ишыбзаз зхала зеызшьыз, иҧаԥхьа зшьамхы азырсыз ауаԥ данааиҧаԥш, иаразнак дидырит. Ари Алеи Наҳар иакәын.

– Уара уаха ушәаргәындара уҧенахит, Наҳар. Уара аԥсцәа рашәа зҳәо, атаҳмада дтынхадоуп, иҷкәын афронт ахь дыҟоуп. Иашьцәагьы рызырта-рыпсырта Урыстәыла агәаҧы иҟалеит. Сынтәа ахәыҷқәа иҧыркәкәааз рԥәақәа ирытнырхыз ркапеи хәыҷқәа рымаҳхыхуеит ҳәа, абри зхы-зыпсы иатәашьаны, уара уԥоызцәа аԥарҷҷацәа уманы, уалыхәхәа Чагьамынтәи абра ууаит. Уара усшьыргьы ашьа ацымхәрас хызуп иулԥуа. Уара ауаԥоытәыԥоса ишьа улазам аҟынтә, хы заԥәык уара узыҳәан аԥхастатәра аԥсам. Амала, уахарнахыс уара Ҭемраз Мқанба затәыс ушимоу удыруаз, цсраенынза ажәларгьы ирдыруазааит. Сара абри сыпсы инахырзааны азәгьы ижәԥахыр иқәсҳәаԥәом. Уара улахьынԥажә уеижьаанза, ахыжә еиԥш угәы иалаз, угәы иташьы, ахааназын ҕьара зқәым аҧаастә. Есуаха аԥхыз цәгьа еиԥш иуԥыз, ҽынла алаҳәа еиқәаԥәа еиԥш иушьтаз, иухаҟырлаait Самсон Мқанба ихԥара! – иҳәан, лаԥәарзасрак аиҳа ахмырцкәа, иарҕьа лымҳа ҧсикәыщәааит.

Ари узызуз Самсон Мқанба соуп. Абжьарак, уԥсажә уақәитуп, ига! Шәарҭ егьырҭ аҟәарыл рхәаԥәа, ачарагьыҟәақәа шәаԥәажәарагьы иаԥсаны исыԥхьазом.

Амала, уаха ашареи ахәлареи неилыцааныа абри азыжь шәалагылаз. Азәыр дшәынианы шәыцсы ҽихыр жәбап. Уи шәара шәхы-шәыцсы иазыжәуз ауп! – иҳәан, днарыгәтасны азыжь иналеицалеит. Самсонгьы даахьаҳәын игәы ртынчны ацых днагәылалеит.

Абри ауха иҟалаз ахтыс ацыхәала Самсон сабду Т емраз ишҟа имырзазеит. «Сара еибашьра сымцазакәа сзабрагьыз, сыцсы сацәшәаны акәзам. Уи ус шакәу сыцсата иабааит. Сыла ишабоз абра хца-цшьба тзы Амҟанбақәа инхоз рҟынтәи, рацхьа Арсана рыцсы дартахьан. Убри ашьтахь, абри аибашьра аныҟала, зыбзада зыхәламыз ххәыҷқәа инадыркны, Ҳараз иқәлацәа рҟынза, зегьы алутаѡ иаҽарцсеит. «Уара ус ҟашәымцан, шәан лхы аҟәақҳәа даасит. Ианадамха, ма шәацьҳәаѡык дааншәыжь!» – зҳәақәазгьы ҟалеит, зыцсата иацшуаз шьоукы. Аха уи рхы-ргәаҽы иаарымгеит Рашьытраа. Урт акапеи кылцәазы рхи-ршьапи неилацсаны дызтиуаз ракәын. Амҟанбақәа рыжәла аныхра хьаас ирымамызт. Абри зегьы цкьа снагәылацшны ианызба, ҳаи, анацьалбеит, ҳацсырзы ҳшәаць зҳәогьы даанмыжькәа, лак инатцақьо хатцажәлак даанымхошәа анызба, сара саагылеит. Сара арра сымцазеит сыжәлантә иаанхаз ахыхә-мыхә раҳатыр азыҳәан. Сара арра сымцазеит, абна сылалеит, сашьцәа хәычқәа инхаз ишабалак ирымгәагьырц, ишабалак ирзымныҟәарц азыҳәан. Аа, абар, уахатәи ацых иҟалаз аламысдара, сара сахтымгәлазтгьы ишцарзыруаз Темраз итаацәа? Макьанагьы иабаҟоу… Иҟаицо ииуа иудыруазеи Рашьыт, зымгәажә ада хәыцырта змам ауаѡы хьымзгыда. Ахәычы днимыжьит, аду днимыжьит, зегьы акәчарақәа реицш авагонқәа инартацсаны ззы-рыцшы ахьымаауаз идәыкәицеит. Иара ауаѡы еиқәызза замана, абаталион салоуп, аррахь ацаразы аброн сымоуп ҳәа ҽыцгас инатаны, абра дбылдҳәы-былчо ақыта далоуп. Сара иҟасцаз азыҳәан ацсцәагьы-абзацәагьы, иара иаххылацшуа анцәа дугьы,

азәгьы рышәицхьыз сышьтарцом. Сара схы шымҩацызгаз иашоуп. Дгьыли-жәҩани рыбжьара схы сазатуп, ҽыцныхәа сымазам. Уи аганахь ала, сгәы каршәны сыцсы каршәны сызгәыцаҳәхәоу абна акәа сыҽтаршәны, сеынеицыхны сыцҩоит!» – абас дхәыцуан, абас ихы-иҧсы ҽихуан Самсон, дызхысыз, дызнысыз дахьынзааихьоу даназхәыцуаз.

Ааи, Рашьыҭи Аҟсенти уанырхаанха, аҽеи убараны уҟаҵәкьамызт. Урҭ шьҭрала иаауан. «Агәҳәы, азха-рамфа ицацәа!» – ҳәа ирышьҭан дара злыцызгьы. Абри анысҳәа, иаасгәалашәеит сабду, сан лаб Шьардын Ҷьакьба иҳәоны слымҳала исаҳаз ажәа ҭынхаҟәак. Уи шыҟалазгьы абас ауп:

Шьардын Ҷьакьба имжәарбаҕь аҵыхәала сымҩашьозар, хыхь, наҟ, ҷьара салацәажәаҟәахьеит. Шьардын дахьынхоз ахәы ҷшзаҽы, иҩоны аҧхьаҵәкьа амзырхаҽы иҟәгылан зеиуа даҽа мжәак узымҵшаауаз мжәарбаҕьк. Абри амжәа-ҭла иҽалоз атлаз бгьы ҳәа иашьҭан, убриаҟара иҟьаҟьан, убриаҟара иҵшқан. Бзиара, ҷшзара агмызт, аха амжәа какал ҽалазомызт. Убри азыҳәан «амжәарбаҕь» ҳәа иашьҭан. Есцхынра абри амжәарбаҕь амцаҽы иааидибагалон, ари ахәы иҟәнакауааз аҭаҳмадцәа. Абри амжәарбаҕь ашә-шьыраҽы итәаны, ииасхьаз ицахьаз, рыцкәынра иаҟәлаз ажәабжьқәа рҳәон.

Ҽнак, абраҟа итәаны аҭаҳмадцәа ажәабжьқәа шырҳәоз, ажәеи-ажәеи хибатуа ишааиуаз, Шьардын ус иҳәеит зызбахә рымаз азәы ицыхәала:

– Дад, Кәаҵиа ухаҵкы сцеит, иуҳәоғьы саҳауеит, аха уи уара рацәак ихьааумган. Агәҳәы итәы цәгьоуп, дад! Агәҳәы уеишәа дахауртәар, хабжь ихы аҵера аҟара адагьы ахмырцкәа, иныкәуцаз зегьы ааиҵсхишьуеит. Шәымҭакәак рышьҭыхь уеишәагьы ифоит. Уара, аҵшәма абри алаҽумҭыр, ухаҭагьы уацифоит аҵыхә-тәан. Изхысҳәааува, зызхара зфахьоу иҵа уиҵәымшәан, дад! Аха рыцхарас иҟалаз, иахьа агәҳәцәа рацәаҩхеит, агәҳәцәа ирхылцыз роуп уаргьы саргьы, абра итәоу налаҵаны ҳлахьынца

зызбо, убырҭ азхарамфацәа роуп ҳазхаанхаз!» – иҳәеит Шьардын иҭатынжәга арымз ахы инаниӄьа-ҩаниӄьан. – Ирҳәо шәаҳахьазаргьы ҟалап: «Ҟьы-ица, ҟьы-ица, ҟьы-ицала, жәабицара ҟьабицарак ирылҵны ибзиахаз ауаҩы дыцәазар думырҷыхан, даацсоуп!» ҳәа. Абицара мри шәҩык рахь азәы дыбзиаханы далҵыр ҟалоит, аха зегьы акоуп, убри ибзиахаз ҳәа ҳазҷугьы дзыхшаз дызлыцыз ртәы хәыҷзак иадамзаргьы иламшәар ҟалазом, ауаҳәа егъа иузәзәаргьы афҩы амоуп. Уи аханатә аахысгьы ус иаҟәуп. Аҵәаҷҷа аҵәаҷҷа ахоуҳар, ҵәаҷҷоуп иҷало акәымзар, ахаангьы аҵәахаҳа ҷалазом! – иҳәеит Шьардын.

Абри Шьардын иажәабжь сгәалазыршәаз Рашьыҵи Аҟсенти роуп. Абзиара аҵыхәа шмызуа еиҵш, аҵәгьагьы абааш иҭоукыргьы аҵыхәа цәырнагоит. Мышкы-ахамышк аҵыхәа аҵәгьа зуз ихьымзар ҟалазом. Иара ихаҭа ихьымзаргьы, ихшаз ирыхьзоит. Ихшаз ир-хьымзаргьы, урҭ ирыхшаз ирыхьзоит. Ишакәхалак, иара иахьикьарзу ҷьара ахы цәырнамгар ҟалазом. Убри акы, иҩбахаз, аҵәгьахәыцра, аҵәгьаҳәара, ахәымгара, амаҳагьара иашьцылаз ауаҩы душьааныза даҟәыҵзом. Ала акәтаҷъ фара иашьцылаз иушьааныза ишаҟәымҵуа даҩызоуп. Абри зегьы абриаҟара снакәша-аакәшо изхысҳәааua ҩаҵхьа абри сфырхаҵа Рашьыҭ Ажыцба иоуп.

Ари аҟалаа уаҕеимышхара ҟалеит, аибашьра ианасакьаҳәымҭаз аамҭазы. Ажәлар ахаз аамҭа иҭагылан. Алаҕырзи амыткәмеи жәҩан икыдыз аеҵәа кыдырхуан. Иахьатәи анцәа иааигаз амыш лахьы-шәышә, амыш еиқәаҵәа иналагзаны, ана-ара ақыҭа иналыҩҩуан аҳәҳәабжьқәа. Атәым жәҩан аҵантәи иааҩуан аҷкәынцәа рыцсзы. Ушьҭа ишдыру еиҵш, уск᷇ан аҵсадгьыл ахьчаразы ар дәықәызцоз Рашьыҭ иакәын. Иара дыззылыцхаз иеҵәахә кыдиҵон. Иара дыззы-ҕьашкыз, илшозар иеҵәахә кыдысхуеит ҳәа далагон. Уск᷇ан Самсон Мҟанба имцахә сырцәоит ҳәа дшалагаз еиҵш.

Абри ахҭыс ҟалаа уаҕеимышхара иҟалаз ҳәа сызҷу

ҟалааанза, снапыҩоланы аԥхьаҩ улымҳа аҟынза иназгарԥ ҭахуп Рашьыҭ ихҟьа-ԥҟьаԛәа рахыԥхьрак. Рашьыҭ абри аҩыза ахаԥара ҟаиԥааанза, Бзанқыҭ иаԥәыхарамыз даҽа қытак аҟынтәи зҕабк хатә ԥхәысс бызгоит ҳәа длеижьан, лԥәа ԥиҽеит. Аус ахҭа аҟынза ианнеи, ажәлар ианрылаҩ, азҕаб лҭынхаԥәа, хар змамыз ауаа хатәрақәа изаа-рышьҭит; «Ҳахьымзҕ ҳхихуоу, ахьымзҕ ҳҭеиԥоу» ҳәа. Рашьыҭ иҭааз ажәа рниԥеит абас: «Сара сагьруам, сагьраҕам, сагъхьымзҕхыхҩым, сцәа сцәоуп, рцәа рцәоуп!» ҳәа.

Алҕәызбақәа Рашьыҭ ирзынаиԥҳаз иажәамҭақәа шьашәараны, ахыжә еиԥш ирхымзаауа хьымзҕ дуны ирыԥхьазеит. Ари ахьымзҕ шьала изәзәамзар даҽа хәшәыбҕъышәы амамкәа иаахықәгылеит. Абри абас ишыҟалаз заҳаз Рашьыҭ игәыла, еиҳаби-еиԥби аҩеи-шьԥәак реиԥш еибабоз, акыкахш зыбжьаз Еныз ихы-игәаҿы иааигеит. Аргамаду, Рашьыҭ иԥсахымкәа Алҕәызбақәа нышәашьа змам ҕа-ԥәгьақәаны иааи-зықәгылеит.

«Адунеи аҿы имԥсуа ҳәа азәгьы дыҟазам. Мышкызны сынарԥә гәашә санҭалогьы «ҳаи, уара акыкахш еицазкыз, ԥьаҳанымуп арахьгьы иуҭыԥхәроу» — ҳәа ҳаԥсԥәа рнызба бжьы слымҳақәа ԥырхуа, сашьа дзықәшәаз арыԥхара схаҿы иаамгакәа, сгәаҿы иаамга-кәа тәашьас, ԥшышьас исымоузеи!» – иҳәан, Еныз уеизгьы-уеизгьы, ихыраазалаз иашьа дихьчарԥ далагеит. Уаха амши аԥхи анааилыԥлак, Еныз иабԥьар аанкыланы, алашьцара иҿналакны, аҭаацәа анааи-латәоз инаркны Еныз Рашьыҭ имардуан дыԥатәаны, лаԥәааихьшьк ҟамԥазакәа, иҟьаҟьаза иаашааанза, диҵаԥшьон. Абас маԥара, Еныз Рашьыҭ дшиҵаԥшьоз шықәсы наҟьак нҭакәкәа иаанԥәеит. Аԥси абзеи рыбжьара анышә хьшәашәа анрыбжьалалак, агәырҩа рыцҳа шыхьшәашәо еиԥш, аҩхкак рыбжьара еиҳа-еиҳа ахьшәашәара иаҿын. Зцәа ԥиеыз азҕабгьы аԥыхәтәан гыруак дигеит. Аха зегьы акакәын Еныз

Рашьыҭ илаԥш дыԥиршәомызт, дихылаԥшуан. Анцәа сыркьаҭ ҳәа абри ахаҵа, оҳ, гәышьа ҳәа имаӄа нкаршәны иҿынеиԥыхны ихи-ицәарҭеи неилеимкыԥиижьҭеи аккаҳәа шыӄәсы наӄьак аанԥәеит. Алҵәызбаӄәагьы, ишаҳҳәахьоу еиԥш, аамҭа ца-ԥыԥхьаза рыхьымзҵгьы шыхьшәашәара ихьшәашәеит. Аха ишыхьшәашәахьазгьы, зегьы акакәын Рашьыҭ иеиҳагьы Еныз еиҳа игәиҿанын.

Аамҭа зырԥаш шеиламгылоз, ауаатәыԥса аамҭа алуҭаԥ ишнахәлаԥсоз, шьоук азхыԥра ишҧыӄәнажьлоз маҵара, аҵыхәтәан Рашьыҭ иӄәԥьалгьы ахԥа нахашәеит. Илахьынҵа амҵәыжәԥа днықәнартәан, ақытаҿы ар рдәыӄәҵаԥоыс днадыргылеит. Убысҟан ауп Рашьыҭ иламыс ҭагәаны ишифара ианифаз. Убысҟан ауп абри ҕьашьа змам аӄалаа уаҵеимышхара Рашьыҭ ианихыԥоыз.

Акыр ԥуан Рашьыҭ Еныз иԥшәма ԥхәыс дигәаԥхозижьҭеи, аха игәы иҭаз ԥьарамзар ԥьаргьы имырзакәа игәы иҭашьны иман. Амала, лара Еныз иԥхәыс Рашьыҭ имца блақәа лассы-лассы ишыналҵраирсуаз гәалҭахьан, аха илынлырԥшуамызт. Сабхәында ҳәа акәын Рашьыҭ дышишьҭаз. Абас аамҭа шԥоз акәымкәа, аибашьра ҟалеит. Еныз аррахь ицара ишыӄәс аҵанакзомызт. Ԥынԥажәи жәаба шыӄәса дыртагылан, аха Рашьыҭ даалаган аррахь иԥхьартә иӄаиҵеит. Еныз игәы иҭамкәа ихы иҭамкәа аррахь излаиԥхьоз ашәкәы кылӄьа ианизаа: «Ҳаи, абаапс, сыԥсадгьыли суаажәлари сыда ԥсыхәа рымамкәа иаатагылазар, схы шԥахызбааусеи, сара аӄәарамҿ сакәым, зыбзада зыхәлам, изжәша азыхь ахы ыԥнамхыԥ асабиҵәа афронт иаҿагылоуп!» – иҳәан, зыҿны ашәкәы ақыҭа милициа изааигаз аеныԥәкьа, ашьыбжьышьтахь иҿааибытаны агәашә дынҭытит.

Ари инаԥшуаз Еныз иԥәлаԥәа оумашәа ирбеит, рыгәгьы иалсит. Аха ари аԥоыза ауст хәымга азәы еитихеитеҕьит ҳәа зынза гәԥарасгьы иӄарымԥазеит. Еныз ашьаԥ иаҕрамгылоз, есымша зхы разаны, алаҳа бгъыԥ икылызхуаз ауаԥоы разы, ауаԥ тата, абас азәы ихаԥкы-иԥсаԥкы афронт

ахь дрышьҭып ҳәа азәгьы ахаангьы игәы иаанагомызт.

Ҳаи, абаацс, Еныз ихәҭазамкәа аррахь игара, ешьас иицхьазоз Рашьыҭ дышцазамыцхрааи. Аҩгьы-акәаргьы иара икын. Уажәы Еныз акгьы иалаҳәазамкәа арра дрымгар ада цсыхәа амамкәа дахьаатадыргылаз, инаҵшуаз инадыркны, Еныз иуа-итынха – зегьы неигымкәа иатәарымшьеит, иатәарымшьаҵәкьеит. Аха иҟалаша ҟалахьан. Еныз аррахь Рашьыҭ инапала, ишьапала днаскьаганы Очамчыра астанциаҿы адәыгба днеитеит.

Дхынҳәит Рашьыҭ ихылца аҵыс таҳәуа. Убри аҿны инаскьаргоз ахаҵа иҵшәма цҳәыс Какашьа диманы аҩныҟа рҿаархеит.

– Иауауеи, анаҵьалбеит егьа зундазгьы, егьа сҳәандазгьы снапы намзеит, сшьапы намзеит бымбои, Какашьа. Ешьак иеицш избоз сҩыза гәакьа дыс-цәыргеит. Инаҵшуа ишцарҳәари? Рашьыҭ итаххар Еныз ааанкылара шҵаилымшоз, аха ламырбеиа ҟаиҵеит, гәцәа ихеимкит. Азәы ихаҭыц аҿы дишьҭызаргьы ҟалоит. Иахьатәи аамта азәгьы узиқәгәыҷуам рҳәозар акәхап цытҩыкгьы, ауаа рҿы узкуам. Аха анцәа ибоит сара исылшоз ахәычы Еныз ишиҵасымкыз, аха иалымҵгәышьеит. Ашәақь алыцха анцәа ду иатәеи-шьааит. Иаарласны анцәа ичамҩахә иҩны иҟаҵа! – иҳәан, Рашьыҭ иеишьит, иеикит.

– Уара иухарагәышьоузеи, Рашьыҭ. Уи ус лахьынцахәрас аллаҳ изиҳәахьазар акәхарын! – лҳәан, лҿааиқәлырцсасеит Какашьа.

– Ҽышьаҵхыц ахьакуаз, цсыхәа змаз, ҵьара шьапҿаршәыртак ахьыҟаз акы акәызтгьы, Еныз дыдсыргомызт, аха иамугәышьеит. Анцәа цшзала дхынирҳәааит Еныз. Аха илахьынца ицымныҟәакәа, инасыц иқәҽнамҵгәышьаргьы, бара макьана бҟәыцшуп, бынасыц аҟәараҩа илабыршәрым. Зныктәи баақә-гылара азәыхатак дзаҵсамхарызеи. бара бҩызцәа ракәым, уназхәаҵшны зы узымжәуагьы анасыцкәа роуеит! – иҳәан, Рашьыҭ Какашьа хышла-гәышла дкәабаны ажәҩан ахь дынхеигалеит.

«Ламба лачҳауп!» – шырҳәо еицш, Какашьа Рашьыҭ иналхьиршаз иажәақәа ԥныцкала лоура-зоуроу даартаслымит. Аԥҳәыс лаԥыстаа ахаԥа иоуп шырҳәацәкьо иҟоуп. Какашьа Рашьыҭ ииҳәаз рацхьа алаҷылымҭзеит, аха акы сымҳәазар иԥшзамхозар акәхап лгәахәит. Убри адагьы лара лыехәаԥхьыз карԥәазаны Рашьыҭ дахьлыхцәажәаз илынлмырԥшы-заргьы лцәа дынҭанарзызеит. Уи, ани аԥыстаацәа ртәарҭа ацәкьа ацыразҳауаз Рашьыҭ, Какашьа егьа илзаргьы лгәы инҭаԥхаз лгәахәара инахылшәаз лцәанырра лыблақәа изырхымбаало дыҟазма. Ҽымҭ-закәа игәаԥа аеԥәақәа ҭаԥсон.

– Ухы абзиараҟынтә иуҳәоит, Рашьыҭ, акәымзар сара рыцҳа уанза сабаҟагәышьоу! – лҳәеит Какашьа лхы даамԥахазакәа.

Ишыхәлара инеилахәлеит. Ушьҭа машәыршәа имԥасуаз еидара мԥангага машьына еицрыжәжәак ҟьалашәа имԥамсуазар, уаҳа ԥьаргьы акгьы ыҟамызт, амԥақәа ҭаԥәын. Акыраамҭа амԥа иангылеит Рашьыҭи Какашьеи, аха амашьынақәа ԥас ируазшәа рхабар ыҟамызт.

– Иауауеи, уаха ушьҭа ҳазго ҳмоур ҟалап. Арҭ амашьына мыждақәагьы ахәашахш еицш зны акы ааԥәырԥуеит, дара уртгьы ееиқәак ракәхындаз. Алыԥҳа ирылыргазшәа ауп ихәраба-жьрабаны ишыҟоу. Уахьнеиша унеиааанза урҳәарах зегьы еиԥанар-шәшәоит! – иҳәеит Рашьыҭ, амашьына ахьрыԥәымшәаз даара игәы иалсызшәа.

– Изеиԥшразаалак ԥьара акы ҳақәшәандаз, ԥьушьҭ! – лҳәеит Какашьагьы лылахь неиқәылԥан.

Уаха егьарааны дгәарымларгьы, лышьҭахьҟа илыхьԥәуо ҳәа азәгьы дыҟазамызт. Лхәыҷы дыҟамызт, лду дыҟамызт. Абар, ушьҭа жәашыкәса ԥуан Енызи лареи еиднагалеижьҭеи, аха ахшара анцәа рылахь данимԥакәа иааиуан. Аа, уажәы ԥхәыск лымацара дыхҭы-шәтуа аԥны дааԥнахеит. Уаха зынза дгәа-рымлазаргьы дызхыхьда, аԥсеилахараха. Лара лгәырԥа акәым, дара ргәырԥеи

ргәаҟреи рзыхгомызт.

– Амашьына ҳмоургьы ҳаҵсадгьыл ҳшьапы ыҟәгылоуп, уеизгьы-уеизгьы ибыргәым. Анцәа имчала ара асасааирҭа еихаххаа игылоуп! Уи акәым иахьа ҳамч зҟәымхакәа иаҳцәыргаз роуп ихьаагатәу, акәымзар!.. – Рашьыҭ иҵегь нацицарцгьы цәгьа имбеит, аха «макьана заацәоуп, ацәҳар анахыҵуа ауп ианахыхтәу, аццакра аҭаххарым!» – абас игәаҵа интиҳәааит.

Какашьа Рашьыҭ иажәаҟәа ҽеила дырзызырҩуан, ҽеилагьы еилылкаауан. Какашьа лхымҩаҵгашьа Рашьыҭ зынза иитахыз, иҵсыҟәара акәын. Есиныҟаицалакгьы уаха Какашьеи иареи амашьына рыҟәымшәакәа, асасааирҭаҿы иҵхьартә иҟаицарц дашьтан. Аха убригьы убыс игәы иштеикыз цәырымгакәа, иаартыцәкьаны лара Какашьа гәҩарак лымҭакәа, аҵәгьы мбылзакәа акәаҵгьы бжьизаар итахын. Лара Какашьагьы Рашьыҭ иганахь гәҩара-ҽҩарақәак лымамкәа дыҟамызт, аха уи зегьы лгәаҵахь цьара итаҵәахын. Лцәанырра лхы-лҿгьы ианлырцшуамызт, лҟазшьагьы ианлырцшуамызт. Лаҵхьа икәыруа алашьцара иалкәраа инеиуаз акәанҵ рахәыц ахаҵ кны, иахьцоз даццон. Дахьагалакгьы уи лара ллахьынца ауп, хырпашьа змам акоуп ҳәа иҵхьазаны даҵныҟәон.

– Ара ҳауаҵәақәакгьы нхоит, иахьынхаҵәкьо сыздырам акәымзар! – лҳәеит Какашьа аҵыхәтәаншәа.

«Ҳауаҵәа ахьынхо сыздырам!» – ахьылҳәаз Рашьыҭ игәалаҟара аабзианатәын:

– Ирыжәлоузеи шәуаҵәа, Какашьа? – иҳәан, рыжәла здыруазар ари ақалақь хәычы аҿы рыцшаара баҩалам иҳәарашәа дналазцаait.

– Рыжәлагьы амшын ахьз зхаштыз иеицш исгәа-лашәом умбои! – лҳәеит Какашьа днеицьхәыц-ааицхь-хәыцаан.

– Рыжәла аадыруазар рыцшаара уадаҩмызт. Уи сҳәеит ҳәа, ара ҳара ҳауаҵәагьы нхоит. Уеизгьы-уеизгьы амҩа ҳанхалозар, урҭ рахь ҳамҩахыцыргьы ҟалоит! – иҳәеит

Рашьыҭ, уи Какашьа дшақәшаҳатымхоз шидыр-уазгьы.

– Маҧ, маҧ, ус рацәак иԥшзамзар акәхап! – лҳәан, Какашьа лгәалақара аҽаԥсахызшәа ибеит Рашьыҭ.

– Уахьгьы-уахьгьы ԥьаргьы ҳнеизом. Асасааирҭа зғылоу ҳара ҳзын ауп. Ҳманшәаламхакәа ҳқалозар, асасааирҭахь ҳнеир акәхоит! – иҳәеит Рашьыҭ.

Какашьа ацәгьагьы абзиагьы алаҽылымҭзеит. Ари лҷеымҭра Рашьыҭ ицаҵа ахыцәқәа иналаирҳәеит.

Ишеилалашәшәра еилашәшәит. Аха машьынак иқьалангьы иқәнамгалеит. Ацәырцаарагьы иалагеит.

– Ахьҭа бысцәакит ҳәа сықоуп, Какашьа? Адгьылгьы шьацахо иалагеит ушьҭа. Егьоумҳәан, азынра ахышә ҳаалагылеит. Ҳара иҳабаргәузеи, ԥьушьҭ, лбҕьыла анцәа ҳаумырцәуан. Урыстәыла агәаҽы ахымца иаҽагылоу ҳаԥкәынцәа роуп ирыцхау акәымзар, ҳара ара иаанхаз акәаҽагьы ҳаигом. Ҵабыргуп арақагьы еибашьроуп, ашьа камҭәозаргьы. Ҳауаажәлар ахәыҷы инеиркны, зшьапы инеиҭанаго аҭаҳмада иқынза, зегьы ацәы иахагәышьоуп. Есинқарцалакгьы, анышә ицаларгьы ицыцыргьы ҳхы ҳшьуам ҳәа иаҽуп. Анцәа рацхьақа бзиарак рцеиԥштә, анцәа шьарда зымчу! Иара сара ахәашабгагьы, сымала заҵәык алабазаҵә еиԥш сахьаанхаз схы ахызбааусит, Какашьа. Уаха сахьны-шьҭало сыцәа ҭынчым, сгәы ҭынчым, сѡызцәа сықә-лацәа исцырцны ицаз аеԥныҳәа сыртошәа збо салагеит. Ҳаи, шьыри, абыржәы дара афронт иахьаҽагылоу срывагылазшәа сықандаз быххь зымгози. Сыгәнаҳа ҭыҧ рнамҭаait, исзышәымун шысҳәоз саанзыжьыз! – иҳәан, иаразнак ашәзанз неиҽеиркәкәеит Рашьыҭ.

– Дасу иара иаԥьал иара дагоит. Уара иухарагәышьоузеи! – лҳәеит Какашьа, ҵәымгцәыбза Рашьыҭ дихәамԥшзакәа ҵақа дышьҭаԥшуа.

– Ауп, аха заквѡ рышәиԥхьыз сыхәда иқәу бдыруама, Какашьа. Аха урҭ сара иаҭанасцом. Ажәлар гәакуеит бхаԥкы сцеит, Какашьа. Сыршәилааит рыцҳа, уи ала

дара ргәы рзыӄычуазар. Сыршәиит ҳәа рышәиԥхьыз сыԥәшәазом, уи аганахь ала хшла скәабазар. Зегьы аиԥәа ибоит, аиԥәа иаҳауеит! — иҳәан, аккаҳәа ауазаԥшь иҳәеит, аԥәы азагьы аҩагьы цыԥәԥәаны инкеиԥсеит Рашьыҭ.

«Аԥҳәыс еиба арбаҭгьы леиеырбоит!» ҳәа ажәаԥӄа иаҳәоз Какашьа иабалдыруаз. Ԥабыргуп Рашьыҭ лара дшигәаԥхоз лдыруан, уи лара еиҭаҳәашьа змамыз ԥәанырра ԥха мазак лызԥәырнагон, лхы-лгәы ақә-бзианатәуан. Сара сгызмалуп зҳәахьада. «Сара сигәаԥхозар сигәаԥхааит. Азәгьы игәамԥхо дна-сыԥдоуп!» – лҳәон Какашьа гәаныла лхы данаԥәажәоз.

– Ахьҭагьы бысԥәакит ҳәа сыӄоуп, Какашьа? – еиҭеиҳәеит Рашьыҭ знык ишиҳәахьаз шидыруазгьы. – Бгәы ишԥаанаго, Какашьа, уаҳа ҳзыԥшрыма? Ҳаангылап уаха асасааиртаҩы, ҳзымгаԥ ҳазгозеи. Уигьы стахзагәышьам, аатраҩы ҳшыӄоу ԥьара акыдԥхьалара, аха лымшара кәашарахеит, ишԥаӄаҳԥари! – иҳәан, Какашьа лҩаԥхьа даалыбз-ҩыбззеит Рашьыҭ.

– Сеидроу, сеидроу, иабанзаԥшзахари! – лҳәеит, аԥагьы дамбылуа ахьшәашәагьы дамбылуа.

– Иԥшзамзар, иманшәаламзар, уеизгьы-уеизгьы азәы иҳаҭәеимшьо акы акәзар, саргьы схы аҳаҭыр аԥәсԥо ԥьысшьоит, баргьы ҳаҭыр быԥәсԥар стахуп исылшо ахәыҷала. Ҳара уаха асасааиртаҩы ҳаангылеит ҳәа сара сыхәтаахь ала наҩагьарак, гьамдарак аԥаны избом! – иҳәеит Рашьыҭ, маҷк игәы шинархьыз ихы-иҩы иаанырԥшны.

– Аԥәгьеи, абзиеи, иԥшзои, иԥшзами уара уаӄара сара издыруама. Егьамамзар, ҳаагылап. Уи сҳәеит ҳәа, ҳара ҳаиуара ҳаизааигәара ззымдыруа уеизгьы-уеизгьы ҳазбарыда! – лҳәеит Какашьа, лхы дааҩахан Рашьыҭ днеиҩаԥшын.

– Ҳԥалап, нас, ушьҭа ашьшьыҳәа! – иҳәан, лнапы ааникылан, раԥхьа аҩар иҭатәаз днавигеит.

Асасааиртаҩы ианааи, азәык-ҩыԥьак ракәымзар,

аԥныцқа ауаа мачҳзан. Ирдыруаз, издыруаз ҳәа азәгьы дахьырымбаз убригьы ргәы ааркәандеит. «Ажәлар рыбз шҳамуп. Азәгьы илацш ҳахьыцамшәаз, убригьы анцәа иҳамҭоуп!» – иҳәеит Рашьыҭ гәанылa. Абыржәы зегь реиҳа Рашьыҭ дзыруалуашоз иқаицарыз ахьизым-дыруаз акәын. Ашьҭаларҭа аномерқәа акы игарызу, ԥба игарызу азцаара аҭак имала акаҵара илшомызт. Лара Какашьа лазцаара гәнаалахарым ҳәа ицхьазеит. Ус акәымкәа ԥ-номерк амихыр иҭахымхеит. Акы маҵара дара аԥыцьагьы рзы иамихыр, Какашьа лгәы иаанагарыз изымдырит. Абри зыҳасабра иара изыҳәан иуадаԥхаз, ииура изымдыруа даахәаланархеит. Аха егьа ԥныцқала дшақьазаргьы, аҵыхәтәан иеааизиган Какашьа длазцаарц избеит.

– Ишцакаҳҵари, Какашьа, араka азәазәа рҭыц змоу ашьҭаларҭақәа рхы иақәиҭзам, иҭаҵәым рҳәеит. Уи егьаурымызт бхала бшәар ҳәа сшәоит акәымзар, ԥыцьа рҭыцқәа ԥбагьы аанаҳкыларын. Аха сҽы зкуа аракатәи аҽар ҳаґоу дрықәгәыґааит. Акы абаабари, акы абаагари ҳәа ифԥышәо иавоуп. Уажәы ауаԥы аҵәгьагьы абзиагьы дрықәгәыґуазароуп… Бара ишцабыманшәалахари? – иҳәан, Какашьа дналҽазыҭит.

«Аԥьма аҵыхәа амырцысыкәа абаґь аеарцысзом!» ҳәа ажәаɓка ишаҳәо еицш абыржәы Рашьыҭ деилазмыргылоз азцаара Какашьагьы дазымхәыцуа дыкамызт, аха имырзакәа лгәы иҭагзаны илыман.

– Сеидроу, сеидроу, Рашьыҭ ухаԵкы сҵеит, еиґьуеицәоу уара иумдыруеи. Ари асасааирҭа ҳәа изҽу зныкыр саднагалахьоума, иасахьахәыроу ҳәа акыр здыргәышьома, гәакрак саанагеит шубо акәымзар! – лҳәеит Какашьа.

Рашьыҭ зыцсыц нҭыкәкәа ицаз аҳаҭарч еицш днеиқәаҳаит. Оҳ, гәышьа иҳәан, аҵанза ицсы неивигеит. Аусҷәа иара ишиҭахыз иманшәалахо иааиуан. Аҵыхәтәан, акәԵьал шбылгьоз зынза ахԥа ахашәеит. Рашьыҭ ԥ-ҭыцк змаз ашьҭаларҭа ааникылеит, аԥбатәи аихагыла 24-тәи ауадаҽы. Аԥыцьагьы ашә аартны иныԥналеит.

Абызҩыц еицш ашьталарҭа кеи-кеиуа еилырган. Рашьыҭ ицәа дҭалеит, дҭыцит. Какашьа лгәы иахәарызеи ҳәа длывагьыжьуан. Лара Какашьагьы ҷымҭзакәа аҟәардә тата дыҟәтәан.

– Ибгәацхома, Какашьа? – иҳәан, лааигәа дааины днатәеит Рашьыҭ.

– Иабаргәузеи, имзанрами! – лҳәеит.

– Иарбан каруаҭу иалыбхуа, ани акәу, ари акәу? – иҳәан, деиҭаналазцаайт.

– Уара иахьуҭаху, уара ишуҭаху! – лҳәеит Какашьа, абыржәымзар-абыржәы дынхьашышьып угәахәыртә.

Рашьыҭ иоура-зоуроу афымца неигәылсызшәа днеилаҟыць-қыцьит. Аха ишилшоз ибыз ихацыц нақәыргыланы иҿааиқәикит.

– …Абарҭ ушьҭа акыр инаскьахьоошь? – лҳәан, Рашьыҭ игәиҿанзамкәа ҷаалҭит Какашьа.

Рашьыҭ ари азцаара илҭаз иусҟәа зегьы хнарбгалазшәа ибеит. Аҧхәыс гызмал лгәы иҭоу аил-каара уадаҩзаап. «Сара аҧсра сақәгәыҷуан акәымзар, абри ашәымҭазы лареи сареи ҳаизыҟазаашьа заҵәык ауп Какашьа дзызхәыцуа ҳәа сыҟан. Аха сҩашьазаап, умбои лхаца дизхәыцуазаап!» — гәаныла игәы дынҭацәажәеит. Акы еицшымкәагьы иааицәымыҷхеит. Иҧсы ацамҭазы азәы днаихҭыгәлазшәа дынхыш-хыцәеит. Аха ҷсыхәа ахьынзамаз иҧшнымцакәа иҿааижәагәан:

– Ушьҭа Қәҭешь инахысуазаргьы акәхап. Ари адәыҷба мыждагьы ашьеи-ашьеи неиқәцо ауакәхым ишныҟәо! – иҳәан, мчыла игәалаҟара ааиҧсахын, дынкахәыцит.

– Дабиҧазаҵәын, аф исит! – лҳәеит ҩацхьа ацанза даақәҧсычҳан. Абарҭ ажәақәагьы асырҳәқәа реиҧш Рашьыҭ игәаҧа инҭаҧсеит. Излеибоз ала игәыҷрақәа зегьы ицабарахо далагеит. – Иашҭа данҭыцуаз аены: «Сызырҭеи сыҧсырҭеи еилыбкааныза бысзыҧшыз. Зеиҧш ҟамло егьыҟам, сыҩоны уаҳа счамҩахә зыҟам-лагәы-шьозар, бара макьана бқәыҧшуп, бхы бымражәын!» — абарҭ

ажәақәа зацәык ааиҳәан, днеикәкьашан, ашҭа дынҭыцит, ихәылеикит! – лҳәан, лыцламхәа атыхәа аакыць-қыцьын, ацәуара днаманакит.

– Акрыздыруа акәыш рыцха, бымбои ииҳәаз, «бхы бымражәын» – иҳәеит. Цшзала дхынҳәааит! – ҳәагьы нацицан, абни «бхы бымражәын» ҳәа Еныз инижьыз ицыхәтәажәақәа игәыҷра ахацқәа нацишьит.

Какашьа уаҳа ажәакгьы мҳәазакәа лееиқәырцсаса даатәеит.

— Ушьҭа баргьы акыр баацсахьеит, бхи бцәартеи неилабкыр, хәычык иадамзаргьы бгәы ацсы абыршьап! – иҳәан, аиарҭа еицысхуеит ҳәа даналага:

– Сгазареи сқәышреи еилукаарц уҭахума, Рашьыҭ? – лҳәан, дѡагылан аиарҭақәа реицыхра дналагеит Какашьа.

Рашьыҭ ихәы-ижьы ѡеибаргылеит. Абыржәада ихьзцәкьа нтыцкьааны илхәахьеит ҳәа игәалашәомызт. Убри зынза аазарыеха иҷсацара аацәгьанатәит. Сычҳара салцуама ажәла нцәеит иҳәартә инхыжжы-нхыжжит, аха иеааизиган иеынеиқәикит. «Лара лхала ҳиарҭақәа еицылхуеит!» — иҳәеит еиҭа игәырҷара ааҵѡадахан.

Ацых агәы еиѡонашааанза азәгьы дышьҭамлазеит. Ажәақәак неимырда-ааимырдаргьы, нас аҭынчра хьанҭыцьза инарыбжьаҳауан. Дасу рыгәқәа инар-таҳәыцуа иаатәон. Какашьа, егьаумҳәан, лхаца дизхәыцуан. «Жәашыкәса рыѡонытқала имашәырны акәзаргьы, знымзар-зны абри ахаца былахь быцьымшь ыкоуп ҳәа сеимҳәацызт. Егьараан игәамҵхақәоз ансамхакаҵалозгьы, ибжьы наиацыжьны дсыкә-мычуамызт. Есымша ибжьы нытцакзаны акәын дыш-сацәажәоз. Сыда азәы цсы лхац издырамызт. Ихы-иҷсы акара бзиа сибон, ахәаша! Аа, уажәы слахьынца сааганы сахьаатанаргылаз. Ушьҭа уаҵәтәи амыш исзаанаго сзымдыруа ци-шәи рыбжьара сыбжьарханы днасцырцит. Зынза игәырѡагьы скрымызт, имцахә еиҿазкша цеик дихылшәазтгьы. Аха уахьгьы анцәа

димырманшәалеит. Ишцазури, илахьынца ус иҟазар акәхарын!» – лгәы дынтахәыцуа дтәан Какашьа.

«Сара абыржәы сеиҧьны еимкьарак соураны сыҟазам. Есиныкасцалакгьы, иналыцазгалалакгьы схы-сгәы сеахьысыгзароуп. Цабыргуп, Еныз абыржәыцәкьа ауп амҩа данықәаҳцаз, уи хәычык моу дукгьы ицшзамзар ҟалап сара уажәы сгәы итоу алацәажәара, ацәыргара, аха ианбанза сычҳари, ианбанза сцәахри? Лара Какашьа лхатагьы илдырхьеит оумакала дшыстаху. Ларгьы сылцәымгзам ҳәоуп ишыздыруа. Ус анакәха ацәанырра, цәанырроуп. Ацәанырра нызкыло зыхкыра ҟамлазац. Иахьа акәымзаргьы уацәы ицәырцша азыҳәан, избан изсыргәагәара?» — Рашьытгьы абас дыцәгьахәыцуан.

Иаалырҟьаны азыхкыра цжәаны еижәхысланы инеилаҩҩаз азыҩоры еицш дынхыхәхәеит Рашьыт. Атынчра агәы неиҩоыххаа, Рашьыт иҟәардә днахан, Какашьа дналыдтәалеит.

Какашьа рацхьашәа Рашьыт иҟазшьа зқәылцара лзымдырит. Аха зынзагьы иҧьамшьакәа лҿааикәалыцсеит.

– Какашьа, сара еилыскааусит абыржәы блым-ҳаҟынза иназгарц истаху араҟа рацәак ишатыцым. Насгьы сара ҿеила еилыскааусит, Еныз амҩа хьанта, амҩа хара абыржәыцәкьа дышнықәаҳцаз. Издыруеит Енызи сареи ҳаизыҟазаашьа ахьынзацаулоу, иахьын-зеизааигәоу. Аха ацәымыт жьакца еицш абри сгәахы иалоуижьтеи иахьакәым, иацакәым акраацуеит. Ибамҳәакәагьы ушьтак ааныжьшьа шсымамгьы бдыруазааит. Бара бымеида сымамкәа бзааигәахара маҳагьараны исыцхьазоит, сҳәашьа маншәаламха-заргьы. Сара исыздырам саҩыстаахә дысзыцәгьахоу, мамзаргьы саҧьал сышәхымс илагылоу, аха бара быбзиабара цсцахак сымто схәаҿны самоуп. Саргьы хшара анцәа дсатәеимшьеит. Аргама избоит баргьы саргьы лахьынцала ҳшеицшу. Абас ҩ-лахьынцак

реиқәшәара, реицшхара ашәоык рҟынтәи цьарак ауп иахьыҟало. Абри абас еицш еицшхаз алахьынцақәа баргьы саргьы еицҳауит. Зынза схықәбыргылазеит, Какашьа акәымзар, сыцшәма цҳәыс, сыоны иоонагылоу лзыҳәан абас аҳәара сара ишсатәамгьы здыруеит. Аха убриакара аҟынза сыцсы сабырцҳауеит, сыцшәмеи сареи егьаҳзеилымхыртә аҟынза. Еитасҳәахуеит, абыржәы исҳәо даарак ишсатәабымшьо здыруеит, аха сара уаҳа даеа моак, даеа цсеиқәырхагак сымазам. Абри шысҳәогьы сара зацәык соуп издыруа. Абри сара сзыҳәан заҟа ихаҳәараҳатәу, хыхь анцәа ҳазшаз иқәтәоу ида азәгьы издырзом. Ажәакала хатә цҳәысс бызгарц стахуп. Цабыргуп, ас аҳәара мариоуп, аха агәаҷьра хьанҭоуп. Бызкуа бзышьҭуа аҭагылазаашьақәа рацәоуп. Аха цәгьа нагза аҭызшәа камшәеит ҳәа ҟамлазац. Азныказы изаҳауа иџьаршьап, илакәыршьап, иҳа-ҭәаршьарым. Ҷу ҳзызҳәашагьы ҟалап. Ашәицхьыз ҳашьҭазцақәогьы цәырцуазар акәхап. Аха аҧслымз иалоуҭәаз азы алагылазом, иалыкәкәаны ицоит. Абзиа ахы шареиуа еицш, ацәгьагьы ахы арееиуеит. Уи есымша ци-шәи ирыбжьахом. Мшы ссирк аены иҟалаз аамта иазоап. Ауаагьы ҿы зқьы итрыжьыргьы, гәалашәара гаганы ирзаанхап. Ҷшзала Еныз мышкызны дзыхынҳәыргьы, амоа данықәлоз акәыш ажәа ибеиҳәаз игәалашәап. Еныз хатца таҟьа-тасым. «Ишцалурыз лхы лымражәит, — иҳәап. – Ҳаилахьынцахәымзар акә-харын», — иҳәап. Уи азыҳәан, сара сышиашамгьы ҭартахәыс сышьҭихрым. Сара уахатәи аҧых хьанта, аҧых башҳак инагәыласҳәаз ауаз, бара еиила еилыб-кааусит ҳәа сбыкәгәыҷуеит. Бтахызаргьы сшьы, бтахызаргьы сеиқәырха. Уахарнахыс слахьынца амаа зку бара боуп! – иҳәан, аҧаа зыхшәылаз аз-хьамцш ахәараҳәа иршит Рашьыҭ. Уаҳагьы мҳәазакәа ихы ларкәны даатәеит.

– Сара рацәак шысхымцуагьы, иахьагьы-уахагьы аҧсра еиҳа сақәгәыҷуан акәымзар, абри аоыза уара уҿы итыхны иуҳәап ҳәа сыкамызт. Уара уцҳәыс дыкоуп,

уԥҳәыс лҭынхацәа ыӷоуп. Иахьа ахылԥ дшәымамзаргьы уаҵәы дшәоуп. Дышәмоузакәаҵәкьа анцәа шәынижьрым. Шәынижьыргьы, сыԥҳәыс дсымԥсахыр ҟалом уҳәозар, уи уара иуусуп. Уара иуԥәнаго, иушьашәалоу иуԥназго дуԥшаап. Уареи сареи ҳаиԥәнагам. Уара ажәлар еицырдыруа, хар змам, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо хаԥоуп. Сара уԥсҭазаараҿы ужәҵахырхара сылшарым. Иҵбахаз, ҳара уи аҵыза ҳзеилам ԥьысшьоит. Ихԥахаз, сара сыԥшәма макьана деибгоуп, дахьнеиша дымнеизаԥ. Сара абыржәы, иагьаншам иагьаныхәлам, сҵагыланы уара суԥәшаҳаҭхар, уи шәашьа, хҿыхшьа змазам гәнаҳа духоит. Азәгьы иҳаҭәеишьом уаргьы саргьы. Уара узшаз уисасуп, узлаӄәнысшьо, узла-саҭәасымшьо акгьы шыӄам удыруазааит. Ԥҳәыс разы хәыҷык ухы сахьадукылаз ҳаҭыр ақәсҵеит. Схы-сгәы азҭоуҵеит, ҭабуп ҳәа уасҳәоит. Сара хшыҵ газала узлацәажәаз аус макьана заацәоуп ҳәа исыцхьазоит. Уареи сареи ҳанасыцқәа анцәа еилеиԥарԥ иҭахызар, уи хырԥашьа амамзар акәхап. Анасыԥ насыԥуп, алахьыԥԥа лахьыԥԥоуп. Еиҭа сҳәахуеит, анцәа ҳаиԥшьырԥ ҳзиҳәахьазар, ҳаиразӄхәитәуеит, ҳаԥсҭазаара еилеиԥоит. Аха ҿхәара змам хтыс ҟалазом. Зегьы аамҭак-аамҭак рымоуп, аԥцакра аҭаххарым. «Анаԥшҵы дхыршәҵуп!» рҳәоит. Иҳаҭәарымшьаша, иҳанарымшьаша, уара ууаҵреи уаҳаҭыри еицазкша аус ныӄәумган. Сара абриоуп уахатәи аԥых хьанҭа иналагзаны иуасҳәарԥ истаху! – лҳәан, аԥәуареи агәыргьареи деимаркуа даатәеит Какашьа.

– Сара сажәа сагәылахан, аҳәашьа сақәымшәазар ҟалап, Какашьа, акәымзар хәыжә-хәԥәа ҳәа, ҿадархәара ԥынԥарӄьара ҳәа абыржәыԥәкьа абри аус ааиԥаҳамхыр ҟалом ҳәа аусҳәах. Ҳәарас иатахузеи, аамҭа иацыҵлатәым, иазыԥштәуп. Амала, ҳаиқәгәыгуа ҳаӄазар, нас еиҳа сгәы сыртынчуеит. Сара аҵыстаацәа ирфаз ахәашагьы суаҵытәыҵсами абза гәырҵа сыҿзасыргарызеи каҳада-ԥеыда. Абри аганахьала бажәа сыбҭозар, сара

цсраенынзагьы сыбзыцшуеит. Сара избоит зынза схы шыласыркәуа, аха уи хьаазгазом, избанзар урт зегьы бара быриаауеит. Ус акәымкәан, Еныз цшзала иаарласны дхынҳәны дкалозар, зегьы ирбо-ираҳауа еҳәшьас бкасцоит. Убри алагьы ешьеи еҳәшьеи рҳақи рыламыси сыцырхырааны мчыла схы зжәагәап. Бшысхамыштра икоузеи, аха бысхасырштып. Ус сразкыдаха зегьы злазо, зегьы зычҳауа абри адунеиажә агага еицш сықәзаап. Ус акәымхар, бажәа сыбтарц сбыҳәоит! – иҳәан, лнапы аашьтихын, акәымг злыҳәҳәоз иқьышә ахырчарақәа инарыдикылеит.

Какашьа знык цсыра дыцсын, лнапытәкьа имхра даазыбзиамхазакәа, ахаан лхы иадлымбалацыз цәа-ныррак амцәыжәоа дныцакны, даманы аҫынанахеит. Какашьа лнапы Рашьыт иқьышә иахьнадикылаз иаадымхзакәан икын. Ларгьы уаҳа лыемырххакәа, ацәкьа иакыз ардәына еицш, лхы анрааланы дтәан. Нас ашышьыҳәа, ашышьыҳәаза лнапы ааимылхын, лшьамхы иныкәылцеит. Зныкыр лхы лнапаҫы иаалган, абас ҫаалтит:

— Нас уаха уеизгьы-уеизгьы ҫа сурҳәарц утахума, Рашьыт? – лҳәеит Какашьа, еергъҳәа лыбжьы нтылкаан.

– Ааи, Какашьа, нас сгәы быртынчуеит. Сышуаоытәыоосоу, макьанагьы акы сшаҫсоу, бара сшыбтаху агәра зго скалар, схы-сгәы ақәбзиахоит, сгәалакарагьы еихаҳахоит. Бзиа сызбо, бзиа избо ацҳәыс адунеи дшысзыкәу агәра зго скалоит. Оаҫхьа ҫыц сыцкәынра хьабырҳәуеит, Какашьа! – иҳәан, абоа даҷ еицш иҫынеихаирҳәит Рашьыт.

– Ибзиоуп, Рашьыт, уара ишуҳәаз иказааит. Ацәгьагьыабзиагьы, ахьзгьы ахьымзгьы анцәа инапы иануп! – лҳәан, гәырґьа лабжьшзу, гәыроа лабжьшзу узеилымкааува лылабжьшқәа охеибаҳәалеит. – Уи зегьы еилкааун, аха уцшәма цҳәыс дышумоу аума саргьы вартәас сшуго, мамзаргьы даҫак лзухәыцуоу? – лҳәеит, уажәрааанза лгәы итацәахны илымаз азцаарақәа хәычы-хәычла

иааҵәырго.

— Сара вартәас ҳәа бара бгара анҵәа иск҃әырхуп. Уи аѡыза баргьы ибатәасшьом, сыхгьы иатәасшьом, Какашьа. Сыҵшәма лызҵаара атыҵ ақәҵара сара азин сымазааит. Уи лареи сареи нак҃-нак҃тәи ҳҵеиҵш шызбоу, лара лхатагьы ушьта илдыруеит. Ажәакала, уи бара хьаас и҃кабымҵан. Бара ибҵырхагоу, бара блазырк҃әуа егьк҃асҵом. Сбыҳәоит, Какашьа, убри аганахьала бгәы бырҭынчырц! – иҳәан, ѡаҵхьа Какашьа лнапы аашь-тихын иқьышә еитанадикылеит.

Рашьыҭ ибон хәыҷы-хәыҷла ацәашь еиҵш Какашьа азытра дшаҿыз. Лнапы иқьышә ишадкылаз и҃кәардә даахан, рыҵсыҵқәа неилалартә дааигәазаны, дналыдтәалан, иарҧьа напы лшьамхы иныкәиҵеит. Аха Какашьа лыелырҵысзомызт. Лара ушьта илхымхәыцуаз лгәы мыжда тытны ицон. Лыблақәа амца шырхылаз ибон Рашьыҭгьы. Ашьшьыҳәа иқьышә иадкылаз лнапы аалеирк҃әын, лзара инапы накәыршаны еиҳагьы днеигәыдирҧәҧәалеит. Какашьа ҿылтзомызт, еиҳа-еиҳа лыҵсацара цәгьахон. Абыржәымзар-абыржәы дын-хьашышьып угәахәуа Рашьыҭ игәышҵы дытҵашәак҃ьаны дтәан. Урҭ зегьы-зегьы Рашьыҭ иҵсыкәара акәын. Ушьта лоура-зоуроу игәѡарамкәа иара дшитәыз агәра игеит. Иарма напы лаҵхьа лгәы инадиҵеит. Нас хәычы-хәычла лгәы икыдзалоз лгәыҵхәқәа рахь аҿынаирхеит. Лыҵкы аҳәынҵәрақәа рхаҵақәа аархиршәшәан ла-шәыртатақәа ахьшь ашьаҵхыҵкәа реиҵш инаҵә-кьарақәа налаирпеит.

Какашьа ажәак мҳәазакәа дахьтәаз аҵхзы хышәашәа налыкәнатәеит. Лара ушьта уаҳа лылшазомызт. Аҵәанырра аҵхыз ссир дырѡышьны дагахьан. Акыза-ҵәык аарла лҷы неихыҵхьан: «Аҵәашьы…» — лҳәеит.

— Ус и҃каз, Какашьа, аҵәашьы аркызар еиҳа сызхара бызбоит. Быҵшзара иҵсеилаҵагоу бгәы ак҃әашра, быхҵәы

еиламгылақәа абарҭ зегьы алашьцара изалаҳ-царызеи. Бара ушьҭа сара бшыстәу агәра ганы быԓа-ми? – иҳәан, Рашьыҭ Какашьа лқьышә иҽналаирцсит.

— Ааи, а-а-и! Рашьыҭ уара су-тә-уп! – лҳәан, Рашьыҭ ихәда лҽынахылшьит.

Рашьыҭ уаҳа даамҳәалахазакәа хыма-цсыма леи-лыхра дналагеит.

— Сара, Рашьыҭ, сара сха-ла! – лҳәеит лыцси-лыцси еихьымзо.

— Азин сыҭ, Какашьа, сара снапала беилысхыр цьанаҭ стәарҭахоит! – иҳәан, лыцаԓатәи лхарц шкәакәа инаркны зегьы анаалшәих, лыхәда цқәашаара иқьышәқәа налеицеит…

— Схарц сшәумхын, Рашьыҭ, суҳәоит! – лҳәан, Какашьа даағьацәы-ғьацәит.

— Ибшәызаит нас, ус сара еиҳагьы еиғьысшьоит, амала ушьҭа бара бнапы цшқарахқәа рыла саргьы сеилыбхыр стахуп, Какашьа, бгәы иацәымгымзар! – иҳәан, лхарц иҭамгылоз лгәыцхәқәа, асы бымбыл еицш иқәашккараза лгәы аԓәашра инкыдшаԓьалаз днар-зыцшит.

Какашьа ажәак мҳәазакәа, Рашьыҭ иблуз, ихарц, ицаԓатәи маҭәақәа инадыркны иан дшаалыхшаз дааилылхит. Нас амшә еицш игәацағара еиқәацәа самсалха игәахәы икыдчылаз лхы даахан иналеикит. Ашышьыхәа, аҵсыц аԓара иласыз лхарц инацәкьарақәа наҵаицсеит. Ушьҭа азәгьы ацәажәара илшазомызт. Аарла зшьапы иқәгылаз ахаҵеи аҵхәыси нхьашышьын, акаруаҭ иныкәхаит. Акаруаҭ қьуан, акаруаҭ ғызуан, аха уахатәи аҵых заҵәык акәын урҭ рыцсацара шаҳаҵс иамаз.

15

«Ушьҭа сшьапы саҵәымшәо сықәныԓәо сԓалахьан. Ахәылбыеха Светлана заа дхынҳәит. Аԓалаа аныԓалаз адырҩаены ашьыжьымҭан Светлана Зоиа длыманы дцеит!» — абас далагеит Ҳараз амҩабжара инижьыз иҩымҭа.

Светлана дшааизцәкьа, ашә аалмыртыцкәа ашырҳәа сыԥохалан, сылцылеит. Ашә аартны данааԥонала, ажәак мҳәазакәа сыхәда лҿынахаршәны аҵәуара далагеит. Саргьы иҟалаз сзымдырызт, лхы сааԥахан снаԥаҵшит. Лылаҧырзқәа ҭыҳәҳәы дҵәуон.

— Иҟалазеи, Светлана, абри аԥыза быдсымбалазаҵызтеи? – сҳәан, даасгәыдсыҳәҳәалеит.

— Сшәоит, сара даҿазны еиҵшымкәа сшәоит, уара сымаалыҟь! – лҳәеит дыҿамҵшзакәа.

— Бзыршәозеи, Светлана, анҵәа имч ала макьана зегь ҳаибгоупеи! – сҳәан, сааччеит.

— Уара суҵәшәоит, Ҳараз! – лҳәеит, уажәы сааулышьҭын.

— Уаҵәы ашамҭазы уаргьы саргьы ҳаиццоит апартизанцәа рыштаб ахь! – лҳәеит.

— Уи зынза ибзиами, бҵәуома, бгәырҧароупеи! – сҳәеит.

— Ауп, аха Ҳараз уара уҟазшьеи уцышәеи макьана еицәыхароуп. Исҳәарц истаху, апартизанцәа руси рзакәанқәеи рцыхәала уара макьана ацышәа иумоу маҷуп. Иашоуп, кавказаа ргәы умоуп. Ахаҵаразы шьтахька ушынеиҭамцуа здыруеит. Аха даара иахь-шәарҭоу аҭыцкәа рахь ареид уаларҵар kалоит. Раҵхьа ацышәара ҭәҧәа уахрыжьуеит. Уара угәымшәареи угәыжәлеи злаkоу ала уамхаццакыр ҳәа суҵәшәоит, Ҳараз! – лҳәеит Светлана лгәы-лыцсы зегьы нҭыр-кәкәааны.

— Акымзарак, абааш стабкыргьы зегьы акоуп ислахьынцахәу сақәшәоит. Ацышәа сымам, иашоуп, аха ацышәагьы соуп. Шәара шәпартизанцәа зегьы рцы-шәақәа рыкәа иҭаҵаны имаазеит. Урҭгьы ацышәа ахьроуз аибашьраҿы, ахымца ахьеиларцоз амца ашыраҿы ауп. Саргьы ахәча сылазам, схаҵоуп ҳәа схы сшьоит, Светлана. Аҳаҳаи бгәы мбжьажьан, багьыс-цәымшәан, аиба икәакәар ахаангьы имбылзаҵ. Сара саб заҵәык иоуп инханы исымоу, егьырҭ сани саҳәшьеи рдунеи

рыԥсаххьеит. Саб дызлакым, сеибоуп ҳәа схы сыԥхьазоит. «Азаԥә лымкаала анԥәа дихылаԥшуеит!» – рҳәоит. Агәра ганы сыҟоуп, иахьа исымам сани саҳәшьеи рыԥсы аума, бара иахьа зегь реиҳа исзааигәоу, исгәакьоу быҳалалра, быразра аума, ԥьара доуҳак, ҳаԥк шсыԥхрааува. Издыруеит, агәра гангьы сыҟоуп хара имгакәа, ҳара ҳаԥстазаара амҩаҿгьы мрашәахәак шаныԥхало! – сҳәан, мчыла схысгәы аалаҟастәит.

— Амин, анԥәа ду иуциҳәааит! – лҳәеит Светлана уажәы еиҳа лхы-лҿы лахҿыхрак ныкәылԥан. – Уаԥәы иудыруазааит апартизанԥәа реиҳаби уареи аицәажәара хьанҭа шшәымоу. Гәыла-ԥсыла уеазыҟаԥаны уҟаз. Сара урҭ апартизанԥәа рус-рҳәыс, реиҿыхыртақәа зегьы ҿырҳәала издыруеит акынтә, иуасҳәарԥ, иуабжьызгарԥ стахуп даеакгьы. Умыԥцакын егьа иугәаԥхо, иугәамԥхо ануаҳауагьы. Ачҳара умаз, уи аԥкыс еиҳау мчы ыҟазам. Уаԥәы аиҳабы унтарԥшзаны дуазԥааува далагозаргьы, уи уара ихьымзгумшьан. Усоуп ишыҟоу апартизанԥәа рзакәан! – лҳәан, Светлана аԥышәа илымаз ала ҿеила дсабжьеит. Саргьы убри инаркны аашааныза апар-тизанԥәа реиҳаби сареи уаԥәтәи ҳаицәажәара ѳнытҟала сеазыҟас ԥеит.

* * *

Светланагьы саргьы абна тоура ҳалаланы ҳнеиуан. Ушьҭа ашарагьы рацәак агмызт. Хәычы-хәычла алашьцара аԥсы нахыггон. Сара Ҷаҷали Охәуреии иреиҳау даеа бнаршәырак ыҟоуп ҳәа сарҳәаргьы ихасԥомызт. Аха уажәы Светланеи сареи ҳазгәыԥа-ҳәҳәаз абнара атәы ҿыкибзыки ирызҳәомызт. Аԥәраса реиԥш еилагылаз аԥлакәа сара избахьаз, издыруаз, сзышьцылахьаз, ахьаԥеи, ашәи, ахьеи, аԥьи машәы-рынгьы ԥьаргьы ирылыскааумызт. Ахаан исымбазаԥызаԥла-жәлаҟәа рыла абна хѳан.

Еԥа шәпеи, еԥа ссеи зкыдбыԥԥалаз Урыстәылатәи ажәԫан ԥәԥара, аԥлакәа унарылԥшны ажәԫан агәаԥа узаԥаԥшуамызт. Амала, сгәы ԥызԥәахьаз атыԫарԫар: «Уу, уу, уу» ҳәа ина-харамкәа абжьы аадуан. «Ҳаи, ашьашәы уԥарблаait, уара амышьԥаԥәгьа, абраkагьы усышьԥаланы уаама!» — сҳәан, акы еиԥшымкәа иаасԥәымыԥхан, сгәаԥа инԥысҳәааит. «Уу, уу, уу», — иааkәымԥзакәа гылԫак аҿышәԥа аҿаԥыражьны иԥәаԥарзызагаз абжьы аадуан. Сара ахымԫас уиаkара саԥәшәомызт атыԫарԫар абжьы заka саԥәшәоз аkара. «Испубаауазеи, иахьатәи слахьынԥа ахьыршо ҳаиԥылараҿы сманшәа-ламхашоу?» – сҳәан, гәаныла абни ҿеихак змамыз атыԫарԫар снаkәызбеит.

Акыраамԥа ҳԫыԥьагьы азәгьы ҳмеиԥәажәазакәа Светлана «лԥыԥ мԫа» ҳаныланы ҳаауан.

— Даара угәуҿаныз. Ара анԥәа иумҳәан, абри ҳазну амԫапа уныхшәар, ҳаԍеимышхара абаарра иаразнак уахәланагалоит. Абри апkызра зԥашьы иkоу, асаркьеиԥш аҳәира илубааua зегьы змахуп. Убра инԥашәаз апарԥалыkьԥәkьагьы зылԥзом! Иааҳа-кәыршаны аԥлакәа ирыԥатәоу зегьы зkычроуп! – лҳәан, Светлана сарԥьа махәар ааныlkылеит.

— Абас апапанԥkәыр ахьыkоу аԥыԥ аҿы апартизанԥәа зланыkәозеи, Светлана? – сҳәан, сналазԥааит. Уи шызԥаара бзамыkәыз иаразнак издырит, аха ихьшәахахьан, ажәаԥkьара хьԥkьарахахьан. Ус шсыхьыз сыkазшьала Светлана илзымдыруа дауkахыз. Аха илнмырԥшзакәа саԥхьа дгыланы днеиуан.

— Апартизанԥәа рымԫахәастаkәа зегьы абас ауп ишыkоу. Урԥ рзыҳәан мԫа мариа kалазом. Апартизанԥәа злаԥаз амԫа, рышьԥа архара даара иуадаԫуп. Анемеццәа уиоуп еиҳарак рыхәда ԥызko. Абри ҳәаа змазам азбаарра заkaԫ анемец салдатԥәа лбаанадахьоу удыруама, Ҳараз? Апартизанԥәа абри абаарра ԥԫа змазам рыкәыршоуп. Урԥ рзыҳәан уи хымԫас злымkьо кәалзуп. Апартизанԥәа рзы ари ԥа змазам абаарра

еиҳау хыхьчага рымазам. Уаха знык алашьцара абнара анамеханак инаркны анемеццәа апартизанцәа ирышьҭалазом, избанзар ирдыруеит ргәырҽанзамкәа, рыгарҽы амырҳәазакәа абаарра ишылбаанадо. Уҫкан цхыраашьагьы амазам, избанзар шьапыргылартак ахьыкоу хыргәгәартак ыказам. Ҳ҃оыза дҭаагоит шырҳәо, дара рхатақәагьы заакәрылоит. Аха ҳара ҳпартизанцәа рыхәмацәкьарак реицш ирдыруеит. Ирцахьеит, рцартараарҭа рхырхартақәа зегьы. Дара рзыҳәан уахынлагьы еынлагьы зегьы рзеицшуп. Апартизанцәа ирдыруеит ашаха хаҳақәа рыла, аҕа данырзааигәахо. Уи апроцесс шыкарцо уара ухаҭа ублала иубараны укоуп. Урҭ зегьы уажәы узеиҭаҳәара салагом. Абриоуп уажәы апартизанцәа рыпсҭазаара акынтәи ахыцхьрак иуасҳәо. Ишысҳәаз еицш, нак-нак уара иубараны иуаҳараны укоуп, ицегь зхыцхьазара рацәоу апартизанцәа рыпсы ахьҭацәаху аҭыцкәеи рхым҃оацгашьақәеи, ишеиҿкаауи, ишызбоуи, реиҿыхыртақәа, реиласашьақәа зегьы! – лҳәан, уаҳа ацымцакәа лееанылкылеит Светлана.

— Апартизанцәа рҭыци, аҕа дахьыкоуи ирыбжьахарызеи? – сҳәан, сеиҭацаа-цшааит.

— Ибжьамкәа, ианеицаха ҩажәа киометра зыбжьамхарызеи. Аха апартизанцәа ргәыцкәагьы дасу изызк-қәоу рыла ишоуп. Икоуп цыт҃оык аҕацәа рдәыҷбақәа ахьиасуа, дара рхатақәа рыштаб, рыскладқәа уҳәа ирзааигәаны итәақәоу апартизанцәа ргәыцкәагьы. Урҭ зегьы хыкәкыкхыкәкык рымоуп. Дасу рыдцақәа еиуеицшым. Икоуп ацҳақәа рыцжәара иазку, иазказоу агәыцкәа. Икоуп зынза ацшыхәра мацара иазку даеа шьоукыхгьы. Икоуп, ацьацханы зы҃оноу аскладқәа цызжәо агәыцкәагьы. Урҭ зегьы уажәы иаҳзеи-қәыцхьазарым, избанзар еиуеицшым адцақәа змоу агәыцкәа рхыцхьазара рацәоуп! – лҳәеит Светлана.

Саргьы уаҳа алаҿысымҭит. Ушьта ацәылашарагьы иналагеит. Нахьхьиза, жә҃оангәацаҿ изыкәшаз амзаҿа

агәы тырффа аҩада ирхан. Убри амза заҵәык акәын исгәалазыршәоз, ҳара, Тур ихәаа ҳамзаҿагьы. Ирҩаирҵәаҵәа аҩашәхак ракәын, ара атәым жәҩан икыдызбаалоз амзаҿагьы, ҳара Тур ихәаа ҳамзаҿагьы. «Амзаҿа, амзаҿа, згәы ҳалал, згәы разы ажәҩан иаҵаку, исзааугозеи уаҵәтәи амыш гәахәоу гәалсу, гәыр-ғьаҿҳәашоу?» — аамҭацк заҵәык саатгылан, амзаҿа сназҵааит. Аха амза кьагәа кыдын изыхь-цсыхьха.

Саҵхьа иаасыкәыршаны ауаҩы дылбааздоз азрычра агәҭаҵәкьа, инакәараҵа-аакәараҵо аркыра мҩа-хәастеиҵш инагаз апартизанҵәа рымҩа маза ҳаныланы ҳнеиуан. Светлана уажәы-уажәы даахьаҵшны:

— Убас, убас, угәуеанҵаны уааила, спартизан! – лҳәон днасыхәаччаны. Нас ашышьыҳәа ҩаҵхьа лымҩа инаҵылҵон. Ишшара ианшагьы абри ҳәаа змазамыз абнара сыҵсы ыҵахан сылаҵш сзаҟәгомызт. Ҷаҷал аҵәа ахызбаауан. Аха егьа атлакәа сылаҵш рыкә-сыршакьаргьы, цьара машәыршәа акәзаргьы имжәаз, ихьацаз, ишә-тлаз, ихьатлаз реиуа егьызбомызт. Амала аҧьқәеи, зыхьзи зыжәлеи сзымҳәоз егьырҭ атлакәеи аныҵә реиҵш икалакалаза еилагылан. Уи аҧь ҳәа сызҿугьы, ҳара ҳаҧьқәа зынза иреиҵшзамызт. Ҳара ҳахьа-тлакәеи, ҳаҧь-тлакәеи рцәа жәпан. Уимоу, рзаҵәакәа рхыхны ҳашьхымзакәа ирыкәаҳҵон. Ал-зынрак икәасуан изысуан, аха иара усгьы қәа цәыкәбарк ркылшәомызт. Урҭ зегьы уажәы сыблакәа ианаа-рыхгыла, саагәыҵшаа-хыҵшаан, ихышәашәаза сгәы асырҳәы нтанаҿсеит.

— Алҩа афҩы уаҳауама, Ҳараз? – лҳәан, Светлана даахьаҵшит. Убыскан ауп ҵабыргыҵәкьаны алҩа афҩы сцынҵа анаатнашьшьааз. – Аброуп зегь реиҳа ҳаға итәарҭа, адәыҷбакәа ахьиасуа аихамҩа иазааигәоу рацхьатәи апартизанҵәа ргәыц ахьтәоу! – лҳәеит алҩа афҩы ахьынтәаауаз аганахь лнапы налырххан.

— Алҩа афҩы хара ицоит рҳәоит. Аҕаҵәа алҩа афҩы раҳар, апартизанҵәа рзыҳәан ишәарҭазами? – зҵаара

газазу, зцаара ҟәышзу сзеилымкааyа слазцаайт.

— Урҭ ари абаарра уахынла илалазом. Ҽынла апартизанцәа амца еиқәырцазом. Уахынла адәахьы алашара шадмыркуа еицш ауп, ҽынлагьы амца шеиқәырымцо.

— Нас алашара анбадыркуеи? – сеиҭаналазцаайт.

— Алашара адыркуазаргьы, алашара злымцхо аматериал еиқәацәақәа рыла ихырҩоит! – лҳәеит Светлана. – Даара иҵьоушьаша илакәушьаша аҭыцқәа ҟаҵаны ирымоуп ҳпартизанцәа! Ушьҭа аҵхьатәи агәыц ахьтәоу аҟынза рацәак бжьам. Знык ҳазнеир, нас ҽыла ҳдәықәыргалашт апартизанцәа рыштаб ашҟа! – лҳәеит аҵанза даақәҵсычҳан.

— Иааиуа шәарбанқәоу, уа шәаагыл! – иаалыркьаны аҭла иқәтәаз анаҵшҩы ибжьы аагеит.

— Ажәцыс шкәакәа! – лҳәеит Светлана инақәырццакны. Аҟарул, анаҵшҩы адырра риҭазар акәхап, ҩыцьа апартизанцәа еиқәных иааҳцылеит.

— Аа, ари ҳажәцыс шкәакәа лакәзаап! – рҳәан, Светлана днаргәыдрыҳәҳәалеит.

— Иҟоузеи иҿыцу иахсиежьҭеи? – иаразнак дцааит Светлана.

— Иаха асаат жәаҩа рзыҳәан анемеццәа рдәыҷба ҩажәи жәаҩа вагон аҵьаҵханы шақәыз иҵыржәеит! – рҳәеит даара ргәы алаҟаны.

— Ҳара ҳганахь зәыр дхәума, зәыр дшьума? – дцааит Светлана.

— Маҵ, маҵ, анцәа имч ала азәгьы акгьы имыхьит! – рҳәеит асалдаҭцәа аҩыцьагьы ҽык инеицҭаҵәажәан.

— Аринахысгьы шәдырҩатәгьы шәдырхатәгьы еиҧхааит! – лҳәеит Светлана лгәырҧара даамҽханакын.

Сара зынзак снадгылааныа исызгәамҭазеит абнаршәыра илагылаз ааигәатәи апартизанцәа рыштаб. Зныкыр ауп ианеилыскааз уи апартизанцәа рыштаб шакәыз. Аҭла

махәқәеи, азынгьы зыбгьы камцсоз аҵлақәа иреиҵшыз, сахьала иқәҵаз материалла иҭалаҳаны иҟан уи оумашәа аҵла быгьқәа ирылар-ԥашьаны иҟаҵаз апартизанцәа рыштаб. Ҳанынылԥнала, астол дахатәаны ҭелла дцәажәон ԥажәижәабаҟа шықәса иреиҳамыз арцыск. Уи ар рыматәа ишәзамызт. Асысцәа зыхәда иахыз сахҭан палта кьаҿк ишәын. Излыхыз сыздырам, аха зын хылпа цхакгьы ихан. Дызмилаҭыз ицәажәашьалагьы цкьа дысзеилымкааит, аха дшоу-рысмыз агәра згеит.

— Аԥыза амаиор, ари асалдаҭ ариабжьарак зызбахә ҳамаз, анемеццәа ирцәыбналаз Ҳараз Мқанба иоуп! – лҳәан, Светлана сышҟа данаахьаҵш, иаразнак сееидыцсаланы саагылеит.

— Аа, уареи ҳареи ҳшеибамбацгьы, акыргьы цуеит збахәла ҳаибадыруеижьҭеи! – иҳәан, Светлана амаиор ҳәа дзышьҭаз аҷкәын дԥагылан, снапы аасымихит. – Утәа! – иҳәан, астол иадгылаз аҟәардә ахь инапы наирххеит. Саргьы амаиор иажәа ԥбамтәкәа ашьшьыҳәа аҟәардә снықәтәеит. Амаиор иацхьа иқәгылаз ателефон аашьҭихын:

— Аԥыза аполковник, ҳазҿыз, анемеццәа ирцәыб-налаз асалдаҭ даарган, сара сҿы дыҟоуп. Ишцаҟаҳцари, уахь днаҳашьҭуоу… Ишьахәуп, ишьахәуп, аԥыза аполковник, зегьы еилкаауп. Ҳара ҳаниазцаалак ашьҭахь ԥацхьа аҭел ҳаузасуеит! – иҳәан, ателефон аҭацәажәага нықәицеит.

— Бла ажьа акит, Ажәцыс шкәакәа! – иҳәан, Светлана днаԥеаҵшын, дааччеит.

— Иҟоуи, аԥыза амаиор? – лҳәан, даагәыргьашәа Светлана амаиор днаиазцаait.

— Аиҳабы Мқанба иҭцаара ҳара азин ҳаиҭеит. «Игәра жәгартә, шәара шәзанаат дақәнагахап шәгәахәуазар, шәара шәҿы дааншәыжь!» – иҳәеит. Ус анакәха ушьҭа азин ҳамоуп аԥыза Мқанба аҵьабаа уалацара. Уара уабанзатәиу? Излархәо ала у-Кавказтәуп, ус аума? –

дцааит амаиор.

— Ааи, сара Аџснытәуп! – сҳәеит снаџаеырбашәа.

— Узмилатда? – иҳәеит.

— Саџсуоуп! – сҳәеит.

— Аа, шәара шәуаа бзиақәоуп ҳәа саҳахьеит, рацәак аџсаџәа сышшәышьцыламгьы. Амала, шәлеишәа-қәагьы баацсуп рҳәоит, иахьынзаџабыргу сыздырам аха! – иҳәан, сынкылкааны даасыхәаџшит.

— Ааи, ҳлеишәа дырбаацсыр, ҳлеишәақәагьы цәгьахоит! – сҳәеит, схы-сҷы ччаџшьк ныкәсџан.

— Ус иќоу шәымацара шәакәзам, ҳара зегьы усоуп ҳшыќоу! – иҳәеит амаиор ахаара ихьыкәкәо. Ухьз ужәла зҳәо ҳәа шәќәы-быҷышәы акыр умоума? – дцааит.

— Акымзаракгьы сымазам. Спартбилеҭ заџәык акәын сгәы иадџаны исымаз, аха уигьы анцәа иса-ҭәеимшьеит! – сҳәеит.

— Иахьзеи упартбилеҭ? – иҳәан, иааиџшынџазаны даасҫаџшит.

— Анемеццәа санырк, уаҳа даҫа мѳак анысмоу, спартбилеҭ агәы сфеит, ацәа Днестро азиас иастеит! – сҳәеит, сгәи-сылаҷырзи неилаџәан.

— Апартиа салазамызт иҳәаргьы ќамлози, аха иламыс изымхәшьадит! – иҳәеит амаиор иватәаз афицаргьы.

— Уаҳа џсыхәа амахарымызт. Ишџаќалеи усќан-гьы? – иҳәан, изџаара ахы сынҭеикит амаиор.

— Сытќәаны санырга, спартбилеҭ ауп рацхьаза ихьаа цәгьаха сгәаџа иныџалаз. Сдаҷъхеит, сматхеит, аха саагылазар сгәы иадыз еиқәырхашьа смоуит. Уи сыдырбалазҭгьы рцынџа цссаны рышьҭахьгьы иахьыршьуамызт, иара убраџәкьа инасгәыдџаны сыршьуан, спартбилеҭгьы дара рнапаҫы иќалон. Уи ус ишыќалоз агәра ганы сыќан. Аха спартбилеҭ аџсра аџкыс исзеицәахеит. Зны убыс иақәскит: «Мышкы сиит, мышкы сыџсуеит, сақәзааит хаџала абри спартбилеҭ!» — ҳәа. Аха аҳәахәдеицш сыбжьазыр еиҳа, жәаѳык-жәохәѳык

анемеццәа сшьыр, сшьа кәапеила истоит ҳәа исыцхьазеит. Убри ацыхәтәаны исхәыцыз аҟны сагьаагылеит. Иҟалаз шыҟалаз, аиаша шәасымҳәар усҟан суаҩра башахон. Аа, абри ауп аиашацәкьа. Ушьҭа шәара иахьышәҭаху ишышәҭаху сымҩоуп. Ашьауҵа сыҟәшәцозаргьы сгәы каршәны исыдыскылоит! – сҳәан, маҷк сычҳара снапҵуама сҳәо аҟынзагьы сын-хыҟәгылеит.

— Упартбилеҭ аномер угәалашәома? – иҳәеит амаиор иаалырҟьаны.

— Спартбилеҭ аномер шцасгәаламшәо 34256 акәгәышьан. Уи сара сгәы иштоу маҷара исыцыцсуеит! – сҳәеит.

— Уеиҭашьақәыргылара азцаара уара наҟ-наҟ ухы шааурцшуа, уешаҵсоутәуа акәхоит. Амала, иаҳ-цәымзакәа аиаша ахьҳауҳәаз бзиоуп. Уи уара уцкьареи уиашареи, уҩонытцкатәи удунеии аанарцшуеит, иарцабыргуеит, угәрагарагьы ҳаранакуеит! – иҳәеит амаиор. – Анемеццәеи уареи ишәзеибауз ҳаҳаит. Уигьы угәрагара еиханаҳаит. Иҳаилнаркааит умилаҭ хәычи уҵсадгъыли заҟа гәыкала урзыҟоу.

Сара уи сҭызцаауаз афицар сихәаҷшуан игәра гаҷәкьаны. Иоура-зоуроу акы дысзыҟандаз уҳәарын. Ихьаҷштәалаз ихахәы аҩада иқәҳәан, инаҳаракны ицырффан. Иҵьымшьқәа ҟаитаншәа икахәхәа-кахәхәа ибла ҕраҟәа ирыхчынган. Ауаҩаҷшь гәыкы ззырҳәоз иакәын. Иоура, итбаара, итеитцш, ичаҷашьа – ажәҩан иналыцрааз амаалыкь исахьахәра, исахьахәран. «Анцәа ахымҩас уаҷәихьчааит! Уан уара узыҳәан анцәа думыргәаҟын!» — сҳәан, гәаныла ныҳәаҷхьызқәак наишьтасцеит. «Ианаҵьалбеит, дҭаацәарахарымашь!» — ҳәагьы аасхәыцит. Аха уи аҩыза азцаара истартә сҭагылазаашьагьы ыҟамызт, насгьы уиакара сагьизааигәамызт.

— Аррахь удәықәырцааза уқытаҽы унапы злакыз? Умыцакыкәа исзеиқәыцхьаза, аҩыза Мқанба! – иҳәан,

иикыз икалам истол иныкәыршәны даасҽацшит.

— Сара ақытаҽы сиит, ақытаҽы исызҳаит. Ақыта школ саналга ақалақь аҽы арцаѡратә училишьче салгеит. Аха напыла аколнхараҽы аус зуан. Ус еиҳа еиҧысшьеит. Нас, дук мырцыкәа, апартиахь срыдыр-кылеит. Убри инақәырццакны ақытаҽы старшынс салырхит. Убрақагьы хцақа шықәса аус зухьан еицш, ауп абри аибашьра дугьы шықалаз. Арра срымгарц азы аброн сыман, аха саанымгылакәа, схатә гәацхарала абрахь сѡызцәа зегьы ахьцоз саргьы сааит. Абри ауп сара иааркьаҽны автобиографиас исымоу! – сҳәан, иааркьаҽзаны сажәақәа неиқәысҳәалеит.

— Ақәҽиара дуқәа узеиҧысшьоит ҳара ҳпартизанцәа рыцстазаараҽы! Ахьз-аҧша, аманшәалара, ахацара абарҭ зегьы насыцс анцәа иуитааит, иуцицааит! – иҳәан, дѡагылан снапы аасымихит.

Саргьы сгәалака-схалака, схылца ацыс таҳәуа санаадәылц, Светланагьы Зоиагьы уа исзыцшны игылан.

— Икоуи, Ҳараз, «ни пуха, ни пера» — ус аума? – лҳәан, Светлана даасыдыххылеит.

— Усоуп, усоуп, аекзамен даара ибзианы истиит. Излазбаз ала «хәба» ҳәа ахәшьара сыртеит ҳәа сыкоуп! – сҳәан, саачеит. Светланагьы уаҳа сыцымҳәакәа саалгәыдлыҳәҳәалеит.

— Сара ус ушыманшәалахоз цәала издыруан. Накнакгьы, уацәгьы, уацәашьтахьгьы уманшәалахааит! – рҳәан, Светланагьы Зоиагьы нак-аак смахәарқәа ааркын реынархеит.

…Абас рацхьатәи апартизанцәа ргәыц аҽы ацшыхәцәа ркәра саларцеит. Сара сымаха ахәы шлааназа сыцсы тазаргьы исхаштраны сыказам рацхьатәи цшыхәра сѡызцәа саныргазтәи ацых.

— Аҳы, ашьхауаѡ, уаха иаҳурбароуп ушышьхауаѡы иашацәкьоу. Ҳамѡақәа хәчык иуадаѡуп ацарта-аартақәа,

рацхьа иуцәыхьантахаргьы, нас ҳазбааррақәа улацәа хҩаны, ушьап цынца мбаазазакәа улсуа, ашашәа еицш уцо-ураа уашьцылоит. Рацхьашәа рацәак ицәгьахаргьы, аибашьра аҿыцәкьа иузымариахоит, аҩыза Мқанба! Уажәазы ацышәа ду зоухьоу ацшыхәцәа икарцо-ируа ееила урыхәацшуеит. Шьаҿацыцхьаза урышьклацшуеит. Ацҳа алаґәымкәа ахьрыцарцо, ишрыцарцо. Аскладқәа амца рыцрацашьа. Аґа дахьтәоу, дыштәоу, имоу-ихзу, рызнеишьа-рзааишьа, абз икышьа уҳәа, ара уажәы исҳәаз ахыцхьрак ауп. Апартизанцәа еиҿыркааа имҩацырго апроцесс, рцышәа, рказара – зегьы-зегьы уацхьа ицатәны ишьтоуп. Ҳара ҳаибашьырц, ҳқәыларц-ҳқәытырц, ҳапсадгьыл ҳахьчарц азыҳәан ауп ҳзааз. Ҳәарас иатахузеи, аибашьраҿы цстбарада, акәтаґь цымезакәа иҳабжьабылгьо изыкалазом. Азәгьы дыршьышт, азәгьы дырхәышт, уи ҳара зегьы ҳарзыцшызароуп. Амала, сызго сга ҳәа ахымҩас уацымлароуп. Ашәақь мца ацәцашьагьы, аҿагылашьагьы, ахьаґшьагьы удыруазароуп. Асалдат зегьы дрықәгәыґуазароуп, зегьы дырзыцшызароуп. Агәакреи аҧсреи рлакҭа данҭагылогьы игәы каимыжьуазароуп, игәыґра есымшагьы ицзароуп. «Азәы зегьы рзы, зегьы азәы изы!» — ҳәа рҳәо умаҳахьеи, убас ауп ҳара апар-тизанцәа ҳтаацәара закәан ҩацас ишҳамоу! – иҳәан, сара сахьнанагаз агәыц аиҳабы, аполитрук дналаган, алекциа дысзацхьеит. Амала, сара сынасыц иакыз, апартизанцәа рҭаацәараҿы саазднагалаз зегьы ауаҩреи, аразреи, арыцхашьареи рылан. Ухы-угәы ақәбзиар-тәуан. Уацәы иаашар, дара убырт урыцны ахы ушынаҿагыло удыруазаргьы, угәы аамтрысзакәа цхьака уцон. Избанзар, уара иудыруан рыцҳарак уақәшәаргьы ушаанырмыжьуаз. Иара ихата дыштахо идыруазаргьы, иудыруан уара уеиқәырхара дшашьталоз. Сара убырт апартизанцәа ансацәажәа ашьтахь, абааш итаз азәы иеицш схы сыцхьазон.

— Уацәы ашамтазыҳәан нырцәтәи актәи аихамҩа

алаҕәымкәа рыцаҵашьа, иарбан аамҭоу ианрыцаҵатәу, аҧьаҵҳаны зкәу адәыҕба ааиреи, аихамҩа иаҵаҳцо алаҕәым аҧжәамҭеи реиқәшәашьа атәы имыццакыкәа ихәыцтәуп, ишәатәуп, изатәуп! – иҳәан, уаҵәтәи арԥид аиԥкаашьа зныз ахсаала ааҵәырганы астол инықәиҵеит ҳкомандир акапитан Сергеи Миронов. Убри аҵыхәала уаха ҵыхла амҩа иқәлараны иҟаз ҳпартизанцәа хәҩык ааин, ахсаала ҭыхны астол иахьықәыз иаадгылеит. – Аибашьраԥы ахы уанаԥагылоу, иҟалоит узкәымгәыҷуа, уззыццшым аҭагылазаашьақәа. Ҳара ҳахьынзахәо, аҭыц аԥы иаҳцароуп, ҳаззыццшым рыцхара дук ҳмыхьырц азыхәан. Аа, уаҵәтәи арԥид адҵа ирымоу аҭыц ттаазам. Иҟалоит убри ҳара адинамит аҵаҳцарц ахьаҳтаху аҭыц аԥы, анемеццәа гәҩарас иҟаҵаны иахаҩозар. Убри аҟынтә аҭыц цкьоу ицкьаму заа аҧышәа змоу аҧ-шыхәоцәа ҩыцьа ирԥиҳамкәа игәарҭароуп, иҟоу-иану ԥилыркаароуп. Нас ауп аихамҩа алаҕәым аҵазцо аспециалистцәа андәыкәло. Абри аҧшыхәра аус шәыдыстоит, алеитенант Скварцови Мҟанбеи. Егьи, аихамҩа адинамит аҵаҵара шәыдуп, уи аганахь ала абаҩ хызкаҟаахьоу Журавлиови Карцови. Убри ашьҭахь абри ахсаала шәеиҭахәаҧшырц стахуп, аихамҩахь анеишьа-ааишьа цкьа аилкааразы. Абаарра илгоу даара ишәарҭоу мҩахәастақәоуп. Ицәгьоуп иара убасгьы аихамҩа ахьыцжәатәу аҭыцгьы. Уа ахалара ус имариазам, даарак иҳаракымзаргьы, аихамҩа ахәы иқәганы инагоуп. Шә-метрак раҟара ҵла гылазам, ус гәаҵаҕара иузааиуа аҳаскьын баацс гыланы иҟоуп. Убри аҳаскьын баацс ҳәа сызԥу ахы иархәатәуп. Алаҧш-ԥаҧшы ыҟанаҵы уахь аҵәырҵра шәарҭоуп, аҕаҵәа рылаҧш уҵашәар ҟалоит. Ари аҩыза аус иаци-иахьеи ижәымбеит, аханатә аахысгьы шәнапы злаку ауп.

…Аҵых агәы анааиҩнашоз ҳдәыкәлеит. Аҵых каххаа агәыр каршәзар иубартә илашан. Октиабр мза аеааиҩ-шамҭазыҵәкьа акәын. Ушьҭа азынра шааигәахаз удырыртә

адгьыл шьацан, ацшагьы аҟәымыҷ на-лыҳәҳәахьан. Ацых убриаҟара иҭынчын, ацлақәацәкьа рцәажәабжь уаҳауаз ԥьушьон. Аха сара ари ацых аҿы Тур ихәтәи ацых сгәалазыршәоз ҳәа изаҟаразаалак акгьы сцыломызт. Зегьы-зегьы хаарадазшәа збон. Убриаҟара сара сзыҳәан игәырмаԛган, игәалаҟара бжьыхган. Егьаумҳәан, ухәдацәа аҟынза ахьы уа-ладыртәаргьы, урҭ зегьы атәым жәԝан ацаҟа уара узыҳәан зегьы тәым-уаароуп.

Ҳаԥхьа игылаз Журавлиов ишьҭра ҳхыланы ҳнеиуан. Убриаҟара ҳгәыҳеанԥаны ҳшьаҿақәа еихаагон, абна ду ахь узланеиуаз аҭшәаррақәа зегьы абызкатаҳа еиԥш ирԥыракнаҳаз ашашәа хаҳақәа ирыкнаҳаз ацәԥәа хәычқәа знымзар-зны машәыршәагьы ҳаркьымсзеит. Сара урҭ ацәԥәа хәычқәа знымзар-зны машәыршәагьы ҳаркьымсзеит. Сара урҭ ацәԥәа хәычқәа икнаҳаз змааназ сыздырзомызт. Аабыкьаза ауп Светлана иансалҳәаз. Урҭ ашашәақәа ахьбыжьдаз аҭыцқәа здыруаз ракәымзар, имԝасуаз азәгьы ибартазамызт. Знык ашашәа данахькьыслак, ацәԥәа хәычқәа арԥәаа-сырԥәааҳәа инеибарҳәҳәон. Ацәԥәа хәычқәа рыб-зоурала заҟантә анемеԥԥәа ԥшыхәԥәа дыртаслымхьааз ҳпартизанԥәа. Урҭ изларҳәо ала, еиҳарак уахынла егьа дыԥшыхәԝ дузаргьы, егьа ацышәа имазаргьы, арҭ ацәԥәақәа ицәымыҳәҳәакәа абаарра дзылсуамызт. Абаарреи арҭ ашашәа хаҳақәеи, ашәақь хаҳа иаԝызан анемеԥԥәа рзыҳәан.

Макьанагьы ашара акыр шагыз ҳнеиит ҳҭыԥ аҿы. Рацәак убраҟа ҳаанымхакәа, егьырт уа иааныжьны Скварцови сареи ацшыхәразы амԝа ҳақәлеит. Абна ацыхәа анаанԥәа, ани аҳаскьын баацс зқәиааны иҟаз адәышкәаҕьаз ҳанаадгыла:

— Ушьҭа ҳҳәазаны аҳәира ҳалаланы ҳнеиларoуп! – иҳәеит Скварцов. Маԥ зҳәодаз, иара иакәын ацшыхәразы ацышәа ду змаз, иихәоз саԥныҟәон. Ҳавтоматқәа ҳмашьхәылԥ инахаршәны ҳҳәазаны аҳаскьынра ҳнылалеит.

Нас зынза ибжьы ныцакзаны:

— Амзаҽа ахькыду унавцшны аихамҩахь уцшы! – иҳәеит Скварцов, ихы насҽеикын. Саргьы сыцсы заны схы хәычҳак иҩышьтысхын адәыцба аихамҩахь снаҵшит. Ажәҩан днадызбалеит зшәакь зыхәда иахшьны аихамҩа иқәланы илеи-ҩеиуаз анемец салдат. Ашәымтак: «Абри асалдат уажәы шәакь тмырҟьазакәа ктәыс сара дсоур кышьас истарызеи?» — ҳәа сгәы сынтахәыцит. Аха сызцаара сагәылахан, атак сзыҟамцазеит. Ихәахәаза инасацыгашәа сацхьа аҳәира илаиаз снаихәаҵшын:

— Дызбоит! – сҳәеит.

— Цкьа дубома? – деитасазцааит.

— Ааи, ибзиацәкьаны дызбоит! – сҳәеит.

— Ибзиацәкьаны дубозар, абни африц, ига-иҽы амырҳәазакәа дыкны, днеилышьны аштаб ахь дгатәуп! – иҳәеит, Скварцов.

— Дгатәызар, дгатәуп, цәажәарас иатахузеи. Азин сыт, аҩыза алеитенант, убри аус анагзара? – сҳәан, аҳәира сшылаиаз сызгәаамыгзазакәа сныцхахеит.

Скварцов инапы сызкәа иныкәиргәгәан: «Уа ушьтаз, уеумырцысын! – иҳәеит, ибжьы зынза иныцакзаны. – Цкьа усзызыргоны игәынкыл иудысцо адца. Уаргьы абз дыкны данааугаша ҟалап, ари цыхәтәантәизам. Уажәы уара усыхәаҵшла снеишьа-сааишьа, икышьа, иҳәынҷашьа сара ишыҟасцо. Уи ацышәа ушьтан, уара ухала уанцо ухы иаурхәарц азыҳәан. Сара анемец салдат дҳәынҷаны данышьтасцалак, иаразнак унеиуеит цхыраара. Аа, исымх абри ашаха-па. Ихы изымдыруа данышьтасцалак, иаразнак инапкәа неиларшәны ишьтахь иҽоуҳәоит. Ихы идыруа дкалааныза дҳаманы абнара ҳеаҳтоит. Абри еилкааума, асалдат, Мканба?» — иҳәан, слымҳа дынтацәажәеит.

— Еилкааун, аҩыза алеитенант! – сҳәан, сахьышьтаз сымаҽа схы инадыскылеит.

Скварцов уаҳа ажәакгьы мҳәазакәа, снапы ларҟәны

инасываиҵеит. Ирезинатә жьаҳәа имаԛа инавҵеиҵеит. Иаҳәызба хәыш неиҿыҵакны, дҳәазаны иҿынеихеит.

Аиаша уасҳәап, сахьашьцыламыз, абыржәада сахьақәымшәацыз акәу, еитаҳәашьа змамыз цәаныррак саамеханакит. Рацхьатәи сцәанырра адунеи азна, бзиа цыхәала Скварцов ихаҵареи иласышьеи саҵашьыцит. Иҩбахаз – ахаан схы иадсымбалацыз гәымшәарак хаҵарак сазыԛанаҵеит. Ҷсрак, рыцхарак, машәырк зынзагьы иԛоуп ҳәа сԛамлазеит. Схы нышьтыхны Скварцов дҳәазаны дахьнеиуаз сахьихәаҵшуаз аԛәараҳәа срыхьытшьызшәа сышьтқьаны сцо салагеит. Аха сгәы неиқәхәаланы, ичҳаны, сылаҵш неихмыршәазакәа Скварцов сихәаҵшуан. Аихамҩа арельсҟәа ирыб-жьаланы илеи-ҩеиуаз анемец салдат иныԛәашәа аамҵсахзакәа, игәы каршәны зны даатгыло, нас иныԛәашәа еитанаҵцо алеи-ҩеира даҿын. Скварцов иҿаҿаршәны аҿыбгара днаҿысын, аихамҩа авараҿы атԥла кьаҿ хәычқәа еилачны игылаз иҿынарылазаны даатәеит. Уажәазы иара сара схатагьы цқьа дызбазомызт. Гәынхәцыстала ицәаара снахьыцшуан.

Анемец ԛарул даахынҳәын, Скварцов дахьтәаз шыԛаз ашьшьыҳәа иҿааихеит. Скварцов арельсҟәа дахьрыватәаз дааивсын, хәбаԛа ҿышьахәар даас-кьахьаны еиҵш, дангылаз, даныкшаз ҳәа акгьы абаха самразакәа, абжьас еиҵш дҩаҵқьеит, убри акәхеит. Анемец салдат дынхьашышьит. «Аҳа Ҳараз, абыр-жәашьтоуп уара ууал ҵшьа анагзара аамта!» — абри сгәаҵа инҭысҳәаан, смахәҿа иакәыршаз сшаха-пеи, автомати насырманшәалан, ахьшәтҳәа аихамҩа снаныххылан, уаҳа ажәакгьы насыхәылмыршәазакәа, зҿеиҵҳәаны арельсҟәа рыбжьара ибжьажьыз анемец инапқәа ишьтахь инеиларшәны иааҿасҳәеит. Скварцов знык снеиҿаҵшит, уаҳагьы иаргьы акы аҳәаха иам-разакәа, асалдат дырҳәазаны дсыманы ахшьыра сынҭалеит. Абри убриаԛара иласхеит, убриаԛара иманшәалахеит, шәымтақәак инарылагзаны ҳнемец

деимакы-еиҽакны дҳаманы абна атоура ҳаенаҳҭеит.

Рацәак мырцыкәа, итҟәаны иаагоз анемец салдат иҵсы анилала, иҽы бинт еилаҳәарак нтацыгәаны дҳаманы амҩа ҳныкәлеит. Ҳҩызцәа Журавлиови Карцови ахьтәаз ҳанааи, аарла ацәылашарагьы иалагеит. Журавлиов анемец бызшәазы зынза дыҭ-рамымзаргьы, хар имазамкәан иагьиҳәон, иагьиаҳауан. Еиҭагаҩысгьы изныкымкәа аҽахәҽыхцәа дры-цхыраахьан. Уажәы анемец салдат дыкны даннаага, иара Журавлиов идҵала анемец инапкәа цҳартлеит, иҽы иҭаз абинтгьы таххит. Аҽахәҽыхра далагеит иара Журавлиов ихаҭа. Аамҭа маҷ ирымаз иналагзаны анемец идырҳәеит, анемеццәа ахьтәаз аҭыц, дара аихамҩа цыржәарц ргәы иахьҭаз иазааигәазу акыр инаскьагазу. Иацәымҩашьо агәра ргеит, адинамит аҵарцарц ргәы иахьҭаз аҭыц анемеццәа шацәыхараз. Аиҳа зыхьчоз анемец салдат иҳәеит иара дахьыкәгылаз адагьы, иара иидыруа даеа хыцьарагьы, инаскьаганы ицегь аҟарулцәа шыкәгылаз. Аҟарулцәа рыбжьара километрак-километрак шыбжьаз. Идырҳәеит иара убасгьы уаҟатәи рыштаб аҽы заҟаҩы асалдатцәа ыҟаз, атанкҟәа, абзарбзанкәа уҳәа, егьырҭ аибашьыга арбцьар заҟа рымаз. Ушьта ҽеила еилыркааит Журавлиови Карцови адинамит аиҳа иаҵарацараны иахьыҟоу акәшамыкәша шәарҭа дук шыҟамыз. Убри иаҷыданы анемец салдат иҽахәы аниҽырхуаз иҳәеит, уаха ашамҭазы цьаиҳаныла итәыз ҩажәи жәаба вагон зыцраҳәаз адәыгба аниасуаз аамҭагьы. Ҳпартизанцәа злаццакуаз ала, анемец салдат уаҳа зцаарала дых-тамкыкәа, ишзахәоз ирласны рымҩа иҟәлеит. Анемец салдат излеиҳәаз ала, даеа саатки бжаки рыла ииасуан афронт ахь ицоз адәыгба.

Журавлиови Карцови аихамҩаҽы ианнеи, ишшара ишахьан. Даеа ҩынҩажәа шәымҭа рыла иааиуан адәыгба. Арельскәа реы инеихык-еицыкны ҩ-динамитк аҵарцар акәын. Убри аҟынтә аамҭа ласцәаны иры-дыгәгәалон азыҳәан, аҩыцьагьы халеит ахәызкәаҽы. Ҩажәа шәымҭа

рыла аҩыцьагьы адинамитқәа рхианы арельсқәа инарыцатаны, иаразнак хыхьынтәи реыб-ҭарцеит. Даеа жәа-шәымтак рыла абна анцәамтаҽы инеины реынкарцсеит.

Адәыҭба х-шәымтак иагханы иааит. Арцәааҳәа адәыҭба аҳәҳәабжь анга, Журавлиовгьы Карцовгьы ргәеисыбжь рлымҳақәа ираҳауа иалагеит. Урҭ шәпроцентк рдинамитқәа шеибгаз шырдыруазгьы реырзышьақәкуамызт. «Иудыруазеи, зеицш ҟамлац егьыҟазам. Изыхҟьа-цҟьалакгьы адинамитқәа еибамгар? Нас, уи ахьымзҭ, уи агәырҩа ахгара абанзауадаҩхо. «Рыдцәа рзынамыгзеит!» — рҳәозар акәхарын реи-ҳабацәа. Уи аҟынгьы иаанымхаргьы ҟалон. Имариазма ҩажәижәаба вагон цьацҳаныла иҭәыз, афронт ахь ицоз адәыҭба акгьы рзазымузакәа ииаҩорны ицар. Ҳәарас иатахузеи, уи аҩыза агха дузза ранармыжьыргьы ҟалон. «Реилымгара, рзымдырра иахҟьеит!» — рҳәозар акәхарын. Абри акзаҵәык ргәы антҳәааха разеит. Иццызар адәыҭба аҵсы агәы икылахо, иҳақь-цсыкьуа акаршәра аҿыкәыршәны иаауан. Журавлиовгьы Карцовгьы рыцсы ргәы икылахо аамтацқәа рыцхьазон. Ус ашара агәы нкылжәаны адәыҭба адинамитқәа ахьыцарцаз аагәыцанаҳәҳәеит. Уиакәхеит. Икалеит, аха ишцаҟалеи уҳәарауазеи! Анцәа злыцха ҳаура! Адгьыл иазышьтымхуаз цьацҳаныла еицарпапаз, зхизцыхәеи еиқәҳәаламыз адәыҭба дузза тҟәацит. Авагонқәа цыхха-жьыхха хланцы инталеит. Адәыҭба иаразнак амцмбз нахыцәеит. Авагонқәа ирыкәыз аснариадқәа ацыжәжәара иалагеит. Дгьыли-жәҩани неимаҵәеит уҳәартә аглҩа еилаҳанто аҿыҩанахеит. Макьана зыцсы ҭаз анемец салдатцәа рхы ахьхаз иҩит. Егьырҭ акәчар реицш еихышь-еицышь иҟәаҟәаны еилажьын.

Аҭҟәац быжьқәа зхы еиларгаз хҩык анемец салдатцәа иҩоны ҳара ҳахьиазцәкьа рхы ҳақәкны рҿаархеит.

— Макьана уеумырцысын. Иҳавсны рҿанынархалак,

убысԛан имшьыкәан рытԛәара ҳеазаҳкып! — иҳәеит Карцов Журавлиов ихы наидикылан. Анемец салдатцәа ахѡыкгьы ишзахәоз рыцсы ргатәха ианаарывала, иаразнак Карцов автомат дназытрысит.

— Умыццакын, макьана иаамтам! – иҳәеит Журавлиов. Иаргьы иаразнак днышьхныцсылан, иавтомат импытцарҭәҭәаны иеааникылеит. Анемец салдатцәа рывсны ѡажәаԛа метра инаскьахьаны:

— Шәымтцысын, шәыцсит! – иҳәан, Журавлиов ибжьы рацәак иацмыжькәа нарышьҭаҿитит. Иаразнак иара убраҵәкьа инадырсызшәа инышьхныцсылеит.

— Аҳа, ушьҭа иулшалакгьы азин умоуп! – иҳәеит Журавлиов, убриакәхеит. Иара Карцов ихаҭагьы изгәамҭазеит дшынарыдыххылаз.

— Шәабԥьарԛәа кашәыцса, мамзар цсроуп ишәцеицшу! — Карцов урыс бызшәала иихәаз дара рзы ишцысбызшәазгьы, аттаҳәа рывтоматԛәа нкарыцсеит. Карцов алаапк еицш днарыдыххылеит. Шәымтақәак инарылагзаны инаиацицан, абна агәы рыенарҭеит. Аԥьаԥҳаны мѡазгоз адәыгба авагонԛәа амцабз рыкәцәеишон.

— Зегьы алакә еицш ауп ишыԽалаз. Ҳвагонԛәагьы пату рыԛәаҳцеит, хѡык анемец салдатцәагьы ҳха-шәалеит! – иҳәеит Журавлиов, абаандцәа рышьҭахь дгыланы дахьнеиуаз.

— Анцәа ду имчала зегь маншәалахеит, ҳшым-гәыцуаз ала! – инациҳәеит Карцовгьы.

— Аус маншәалахарц иақәнакыр ега иуадаѡазаргьы аҿармариоит. Аа, уажәы авагонԛәагьы бԥаҳцеит, анемеццәагьы «ажәеицшь» иҳаитеит. Абри ԽалеИт саатбжак ахи-ацыхәеи рыла. Абас иԽалеит ҳәа азәы иоуҳәаргьы изхаҵарым! – иҳәеит Журавлиов, игәа-лаԽара иахылцыз игәыргьара ихыцәо.

— Абринахысгьы ҳпартизанцәа анцәа ирманшәалалааит! – инацирҧызит Карцов.

Саатки бжаки реиҳа мцыцкәа, Скварцови сареи ҳахьтәаз ҳанаахьацш, шә-метрак аиҳа набжьамкәа Журавлиови Карцови рцыхьашәа рацхьа иргыланы ишааиуаз ҳалацш нарыкәшәеит. Ҳ҃оыцьагьы ҳ҃еи-баргылан ҳнарцылеит. Сара атцлакәа ршьапкәа ирыв-цииааны иҟаз атәабаш аасцын:

— Шәдыр҃атәгьы шәдырхатәгьы еиҧхааит! – сҳәан, сарҧа напы азна атәабаш искыз Журавлиов инеигәыдсыцсалеит.

— Ари змааноузеи, насгьы убызшәала иуҳәаз иаанагозеи? – иҳәан, Журавлиов дааччеит! — Цьара оумак уҳәазаргьы ҳаздырам! – ҳәагьы нацицеит.

— Ҳара ҳ҃ы ус қьабзыс, цасыс иҳамоуп. Ашәарыцацәа ахьнымҩахыцыз ихианы ианыхынҳәлак абас ашьац, мамзаргьы аҳаскьын ргәыдрыцсалоит, ушьтантәи рым҃ахыцрагьы анцәа ирманшәаларц! – сҳәеит иахьынзасылшоз еилыркаартә.

— Аа, еилкааун, еилкааун. Анцәа аринахысгьы ҳирманшәалацәкьалаайт. Уажәы хҩык роуп иаҳцыхьашәаз, аха ушьтантәи жәаҩыкхаайт! – иҳәан, анцәа днаиаматанеиит Журавлиов.

— Амра атыҩ ианаклак, лада дыҟа, ҩада дыҟа, аҧсуаа зегьы гыланы амра аихсра иалагоит…

— Амра зыхдырҟьозеи, уара Мқанба?! – иҳәан, иҧышьаны дсазцаайт Карцов, сажәа анагзаха сымтакәа.

— Амра ршьырц акәым, аха еиқәдырхарц еихсуеит! – сҳәеит снеицыҩлан.

— Нас амра изеихсуазеи жәларык? – сеитантицаайт Карцов.

— Атыҩ иакыз амра аҟынза, абасҡаҩык зегьы ахьеихсуа, хык зынамзаргьы даҽа хык шцазынамзари, атыҩ шцарзахымцари ҳәоуп изеихсуа! – сҳәеит, сажәакәа рцакы иеилсыркаарц даара истахны.

— Ах, вот оно что! – иҳәеит ибызшәала зныкыр зны игәи-игәацәеи неилысын.

— Абри сгәалазыршәаз, абасҡаҩык зегьы анцәа

ҳахьиҳәо азәы ҳҿаҳәатәы анцәа «аминк» шҵацимҳәари ҳәоуп! – сҳәеит, сажәабжь хәыҷы ахьсыкәҿиаз сгәы ааканаҵан.

— Шәара даара иҵьшьатәу жәларуп! – иҳәеит Журавлиов, сыжәлар рҿаҵыц ҳәамҭа хәыҷ ааигәаҵхан. – Даара иҟәышзоу милатуп шәара! – абасгьы наҵиҵеит. Убригьы адунеи азна сгәы иаахәеит. Маҷк иадамзаргьы сара исыбзоураны суаажәлар рыбзарзы атәым уаа, атәым жәԥан аҵаҟа иахьырҳәаз.

Ишысҳәахьоу еиҵш, еицдәыкәлаз аԥызцәа зегьы ҳхы-ҳгәы алаҟаны ахәылбыеха ҳтыц аҿы ҳаагәарлеит. Иаагаз анемец салдатцәа аҵшьԥыкгьы, дара реилкаареи рытцаареи иазкыз «агәыц ҷыда» ҳәа изышьтаз ашҟа идәыкәырцеит. Аухаҵәкьа ԥбаҟа саат ҳаҵсы анаҳшьа ашьтахь, ҳахьцаз иаабаз иҳаҳаз, аоперациа иамԥаҵгашьахаз, иаҳнеишьахаз, иҳааишьахаз зегьы рцыхәала, ҳпартизанцәа ргәыц аиҳабы Хазаров иҿы аицәажәара ҭәҭәа ҟарцеит. Журавлиови Скварцови напхгара ззыруаз имԥаҵаагоз аус даара ибзианы ахәшьара аитеит. Убри анаԥыс Хазаров саргьы лымкаала ҭабуп ҳәа сеиҳәеит. Сымшәа-смырҳа сыдца анагзара ианаамҭаз иахьсылшаз. Ҳәарас иатахузеи, уи аехәаҵхьыз сара амцәыжәԥакәа снатеит. Ушьтантәи сыдца еиҳагьы еиҧьны, еиҳагьы ирласны анагзара сазыҟаицеит.

— Ушьта уаҵәашьтахьынза аҵсшьара азин шәымоуп. Еиташәыдысныхәалоит! – иҳәан, ҳнапқәа ааҳамихит. – Ишцоубо, аҵсуа, узанаат ҷыц? Исхамышҭи ужәла! – днеицхьхәыцааит Хазаров. Сара аеаагеиаха имҭакәа:

— Мқанба, Ҳараз Мқанба! – сҳәеит сыжәла снаҵаҿырбашәа.

— Ааи, ааи, Мқанба, Мқанба! Узлалагаз бзиоуп. Нак-накгьы иузеиҧысшьоит легендаҵас ирҳәо аҵсуаа ргәамчи, рфырхаҵареи! – иҳәан, ԥаҵхьа дԥагылан снапы аасымихит. Уи аҵышәа дузза змаз, зи-мцеи иргәылсхьаз апартизан идыруан сара сзы ииҳәаз сыбзарзи сые-

хәацхьызи рыла уацәтәи ашаразы агәымшәареи ахацареи сшырзыԥанацоз.

— Владимир Ҳаразиа уара дудыруазма? – иҳәан, иаалырԥьаны дсазцаait Хазаров.

— Ааи, дыздыруан. Иааигәацәԥьаны дысзымдыруазаргьы, даԥсуан, Аԥснытәын. Ифырхацара азбахәгьы саҳахьеит! – сҳәеит акы еиԥшымкәа сааизгәдуны.

— Убри Володиа ифырхацара амѳоуп уаргьы узну, хьымзԥ ақәумгаait. Даваи, так держись, Хараз аԥхаз! – иҳәан, сыжәѳахыр днас-насит.

— Асовет Еидгылазы сыхиоуп! – сҳәагәышьеит сеынеидыԥсаланы.

Ҳаицәажәара ашьҭахь уаххьа анаҳфа, убриаԥара сгәы сыԥцрааyа сгәалаԥара бзиахеит, абри адунеи зегьы сара сыда ԥсуатла амамшәа сгәы иснарбеит. Шәымҭа еимԥьарак иналагзаны сан, саб, саҳәшьа, сҭаацәа зегьы еибга изѳыда иааганы сыбла иаахсыргылеит. Ԥсгьы бзагьы гәаныла срацәажәеит, срыкәхшеит, срыззатәит. «Бымшәан, Хьмур! Бара быԥси бдоуҳаи сыцнатцы, сара ахы сылалазом. Азгьы сагом, ахьҭагьы сагом. Ибдыруаз мышкызны бара бахь, аѳныԥа сшыгьыжьуа, Хьмур. Уи амыш сара знык анцәа ду исирбозар, хынтә кәырбанс бнышәынтра сакәшоит. Ҷыц аҳаскьын ҷа цны бгәы инықәсыцсоит. Убысcкан цсгьы-бзагьы ирхылацшхәу анцәа сиҳәоит анарцә баргьы-саргьы ҳацсқәа еиқәир-шәарц!» — абри сгәыргьара ихнахыз суаз сқьышәқәа инарықәхх-нарықәххын, сылабжышқәа нхибаҳәалеит.

Аеԥьы қьаад иалхыз стетрад цәѳабжьа сшьамхы инықәскын, сыгәгьы-сыԥсгьы нкаршәны салам шәкәык аѳныԥа аѳра сналагеит.

Абра иааныскылеит саб Ҳараз иажәабжь. Атетрад абҕьыц ахьаанҵәоз, ѳ-цәыкәбарк Ҳараз илаҕырзқәа ахьнақәпсаз ѳ-цәаҳәак рыбжьара иныбжьацәеит.

16

Адырԥаены ишшара ианааша Рашьытгьы Кака-шьагьы ԥагылан, шықәсык аахыс еицынхоз-еицынԥуаз, зда-зшьа еилазԥахьаз хаԥеи-ԥҳәыси реиԥш асасааирҭа ааныжьны рҽаархеит.

Какашьа дԥәажәазомызт. Лаб дышьны лыхәда дахшьызшәа акәын лхы лымагәыхьха, лышьеи-лышьеи неиқәԥо дахьаауаз, абыржәыԥәкьа дымԥабз қьоуқьадха лхы-лгәы днакәшеит Еныз. Лхы-лгәы днакәшеит, иареи лареи анеиднагалаз аҽны инаркны згәаԥәыхьажәа лмаҳаԥыз, дылмахәаччакәа илмаԥәажәаԥыз лхаԥа. «Сызреи сыԥсреи еилыбкааншьа бысзыԥшыз. Сыԥсырзы баҳагәышьар, сыԥоны счамԥахә аҟалара слахьынԥамхозар, бхы бымражәын, бара макьана бқәыԥшуп!» – лхаԥа итыхәтәы ажәақәа абыржәы ахызаԥәқәа реиԥш лгәаԥа итаԥсон. «Изреи иԥсреи ракәым, дахь-неиша днеиаанша сара смаҳагьахеит. Атыхәтәы мшы азыҳәан ииҳәаз иуаз ажәақәа сара исыхәшьадит. Иара иаҳа-тыргьы ԥысеит, сара стәы усгьы илаганы исфахьеит!» — абас лыԥсы даԥхауа гәынхәԥыстала лшьаҿақәа еихго днеиуан Какашьа.

— Изакәызеи, Какашьа, зынза быҳаи-дик ыҟазамеи, сыббар аиҳа сбымбар еиҕьыбшьоит ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит Рашьыт, даара фырхаԥара дук ҟазԥаз азә иеиԥш ихылԥа атыс таҳәуа.

— Акымзарак, зегьы уара ишутахыз иҟалеит, Рашьыт! – лҳәан, аҳәиԥәҳәа инеималтәеит Какашьа. Аха нас иламхаԥәгьахан, лчабра лқьышә инаԥыралкит.

— Ари бареи сареи лахьынԥас анԥәа иаҳзиҳәахьаз, хырԥашьа змамыз насыцын. Баргьы саргьы ҳԥеиԥш ҳзахымԥеит ауп! – иҳәеит Рашьыт. Лмахәар аакны, дааиршәыкьырцгьы инақәикит, аха ауаа ирылсны иааиуан.

«Иудыруазеи, абна алымҳа амоуп, ҳаздыруа иаадыруа азә дааҳцылар, игәнаалахом!» — иҳәеит гәаныла. Нас иаргьы лара цәажәартахәыс дымкыкәа, аҩыцьагьы ҽымҭзакәа амашьынақәа раангыларҭа астанциаҽы иааит.

…Абри инаркны Рашьыҭ ихатә цҳәыск леицш, маза-аргама Какашьа длыҽцаауа далагеит. Рашьыҭ усгьы ақытаҽы иҽада ҽы цәажәомызт. Аҩгьы-акәаргьы иара икын, иара иҽаҳәатәы ада ҽаҳәатәы ҟаломызт. Ажәлар иара иитахыз рылаигзон. Азлагара иара итахызар ашыла аҽихуан, итахызар ацарч аҽихуан. Абас мацара ақыта ацәтәыҩа еицш далагылан. Аха ажәлар рыҩ-ныцҟа агәырзацәкьагьы цәахышьа амазам. Мыш-кымзар-мышкы азәы ишьапы, ма инапы иаламлар ҟалазом. Какашьеи Рашьыти реизыҟазаашьа атәы, ҽык итыцны шә-ҽык инарҭало мацара, ҭыцҳа лца дагымкәа абарҭ ртәы зегьы ирбеит, зегьы ираҳаит. Аха азәгьы иҵсы иахырзааны акы иҳәомызт, зегьы Рашьыҭ ицәшәон. Ицәымшәозаргьы уеизгьы-уеизгьы дыз-хьымзгыз, дызхыркыз, дала-шьала илзааигәаз азәгьы дыҟамызт. Абжьарак егьырҭ дабархыхьыз, азәгьы ихы хәымкәа ахәырбгъыц ақәцара итахзамызт.

Абас аамта шышьылаҳа цон имыццакзакәа. Еныз дцеи-уажәи рыбжьара знызацәык шәкәы сицарса хәычык лзааит Какашьа. Уаҳа, убри ацыхәтәантәи амыш инаркны Еныз ихабар ҳәа ҟамлазеит. Какашьа лхалазацәык аҩны дахын. Дара рыҩны ахьгылазгьы амҩасцәа ракәым, дара агәылацәацәкьагьы рацәак иреырхастамызт. Абна аенылакшәа игылан, рацәак ицҳәарамыз мҿтәы ган ҩнык. Абрахь акы инаесыцга-ҩаесыцгашәа дымҩахыцуан Рашьыҭ. «Ауа иуа кьынтыжә маҟа!» — ҳәа: Какашьа санду лаҳәшьацҳа лычкәын ибзыцәашьа иабхәында азы дзааихххьеит!» — иҳәон Рашьыҭ, реиуара лахыцыракыгас. «Еныз аррахь игара сара схы иавызбоит иахьагьы уацәгьы!» — иҳәон Рашьыҭ. «Цҳәыск дкьаш-кьашо ҩнра дук дахаанхеит. Исылшо ахәычала слыцхраар стахуп.

Уи ҳаиуара мацара азын акәым, Еныз ауаҩра ду ахьилаз, дахьыц-қьаз, дахьыразыз, ауааажәлар ҳатыр ду ахьиқәырцоз азыҳәан. Мышкызны цшзала дхынҳәны даарғьы сыла ихимбаалартә!» — абас иҳәалон Рашьыҭ хырқьиагас. Аха хыхь иаҳҳәан еицш, ауаа акгьы узырцәыцәахзом. Абас ишаанагара иҟоу қыҭак аҫы акәым, даара қалақь еихых-еицыхк аҩныцка иҟало узыцәахуам. Убри аҟынтә зегьы ирдыруан арҭ реизыҟазаашьа, аха ҩынтә ажәа уҳәар афҩы амоуп рҳәоит. Азәгьы алаҫитуамызт, ус ана-ара инцәыцарҳәа-аацәыцарҳәалон.

Сара исыздырам лара Какашьагьы лымч змырхаз, лхы иасыз акәымзар, лыҩны лхы лзыҩнакуамызт. Дахьындәылтцлак Енызи лареи еицыҟарцоз, лутра иныдкыланы лхаца ишьҭақәа зхигаз аҭыцқәа зегьы лыблақәа иаарыхгылон. Уи лара ибзагәырҩа дуны иналыкәцәашон. «Аҩыстаа илацш ухьысыр, уаргьы уаҩыстаахоит, уеилеигоит, агацәа-аагацәа уцагылааит, Рашьыҭ, сара усныҳәааанза!» — абас лгәы дынҭаҭызуан Какашьа. Аха уи егьаумҳәан, чҳашьа змам гәырҩан. Наснас ишнеи-шнеиуаз, чҳашьа хгашьа змамыз абзагәырҩа уаҭеимышхара ззырҳәоз лызцәырцит Какашьа. Рашьыҭи лареи шеиҿцаауаз шықәсык ахи-аҭыхәеи анааиқәҳәалахоз аамҭазы, Какашьа лцәа лтәымкәа дкалеит. Убыскан лара лҿылшьырц иа-қәылкит, аха нас уи аҟалаа ашьҭахь, зны лара Какашьа лхаҭа илҳәан еицш, «аҫсы цсцәеирымга цаахеит!» — лнапы лхы илзадымкылеит. Абри аганахьала Какашьа даншәаргәындаха, иара Рашьыҭ иҭархара иақәылкит, аха иара убригьы баша гәаҭ еижьагахеит, егьалымцит. Заҟантә Рашьыҭ лиартаҫы дкара-цсараха дҭахәхәа дшыцәаз днақәылкхьааз, аха лнапы лзышьҭыхуамызт.

Какашьа лцәа лтәымкәа дшыҟаз Рашьыҭ издырзомызт. Ҽнак, хәылбыҽхак абгархәы ишьҭатата Какашьа лашҭа дааҭалеит Рашьыҭ. Ишилшоз длыбз-ҩыбзит, ицәа

дҭалеит-дҭыцит.

— Иахьа ҩымшуп, бара сыцҭазаара хаарас иаҵоу, сиеҵәыш быблақәа снархымцшылеижьҭеи. Ахәыҷ иан дшыгәхьааимгара быгәхьаазгеит, сгәы быҵалазеит, Какашьа! – иҳәан, ишыҟаиҵалацыз еиҵш днеигәы-диҳәҳәаларц иҿанынеиха, Какашьа лыҩнапыкгьы неиҵыралкит.

— Ушьҭа иазхоуп, ушьҭа уаҳа акгьы сызнымхазеит, исылаз сылухит. Сцәеи сыбаҩи, сыцсы мцқьареи сареи ҳауп еизынхаз. Суҳәоит, ауаҩытәыҩса иламыс аиуа ҳәа цьаракыр акыр узынханы уҟазар, ушьҭа усҟәаҵ. Иреиҵәа-иреиҳа уара уҟынтәи сара акгьы сҭахзам. Узбар аҵкыс узымбар еиҧысшьоит, абри агәра ганы уҟаз. Уҵала уара умҩала, унеила азәы уимпыцаҵсааныза. Аҳамҭа исуҭаз ара исымоуп. Уи итыц ақәҵара, изызура-изысҳәара сара схаҭа заҵәык соуп азин змоу. Абжьарак, абыржәы нахыс уареи сареи ахаҳә-мҿыхә ҳабжьажьуп! – лҳәан, ашырҳәа дҩаҵкьеит Какашьа.

— Ҳаи, цьушьҭ, ҳаи, цьушьҭ! Лахәа-цәыхәа ҭасит, иарбан лаҵшыцәгьоу-ҿаҵшыцәгьоу бареи сареи иҳабжьаҵшыз?! – иҳәан, иҩнапыкгьы налыкәыршаны, мчыла дааигәыдиҳәҳәалеит.

— Мап, мап, сара схы иатәасшьаз ахәымгара, ауаагьы исанарыжьуам, анцәагьы исанаижьуам. Ус сшыҟоу сыцьаҳаным ашә-гәашә снылагылоит. Уара ҳамҭас исуҭазгьы сара дсыцыҧсуеит. Иаргьы саргьы уаҳа ари адунеи алашара аабараны ҳаҟазам. Сара зхы-зыцсы аҟара пату зқәыспоз сыцшәма дсыҧсахит, ипату цысеит. Убри иҟасҵаз агәнаҳа ахаангьы схы иана-сыжьуам. Уара уҵрара, уламысдара анцәа ибааит, анцәа иаҳаait. Абриоуп сара сцыхәтәажәа, уаҳа уара уҿы ус сымазам! – лҳәан, ишлымчыз лҿааимылжәеит.

— Беилагама, Какашьа, иабатәи ҳамҭоу быз-лаҵәажәо? – иҳәан, иоура-зоуроу амца неиҿхысны лышҟа еиҭаиҿынеихеит.

— Иарбан ҳамҭоу умбои, уара ула сцәа стәымкәа сыҟоуп. Абар, абри акәын сара аҧсра аиҳагьы сзыцә-шәоз. Абар, уаҩытәыҩса изхымго асаашьа лахьынҵас иахьсуҭаз. Абар, еиҭаҳәашьа-еиҭаҧсашьа змазам исхымзаауа ахьымзг ахьысхуҵаз. Уара уоуп жәларык еицырдыруаз сыцшәмагьы саргьы ҳапату цызеыз. Уара иахьа акәымзаргьы уаҵәы ҧсроуп иуҧеиҧшу, абри цкьа еилкааны иумазаait. Ушьҭа сашҭа уҭыц, сыла уеоу-мырбан! – лҳәан, деиҵақьны аҵәуара дналагеит Какашьа.

— Сара быстәуп, сара бызгоит. Аҳамҭа ҳәа бызҿугьы анцәа ду иҳамҭоуп, анцәа ду исатәеишьаз ауп, ҳара даҳтәуп, Какашьа. Сбыҳәоит бхы бнапаҿы иаабгарц. Аҭа игәырпса ҳақәбмыршәан. Инаҧшуа зегьы ҳара ҳартахзам. Бареи сареи ҳаицырҧрала бара быхьымзг бзыбхыхзом. Бара быхьымзг саргьы исыхьымзгуп. Сара сыдагьы бара быхьымзг азәгьы илшазом бхыхра. Ирдырааит, зегьы ирдырааит, сара сыла бара ахшара бцәа дшалашәаз. Адунеиаҿ азәы иҟаимҵац, азәы ихымҩыц ҳара иаҳхымҩзеит, иҟаҳамҵазеит. Зегьы аамҭа еиҟаранатәуеит, зегьы аамҭа иахәшәтәуеит. Хәычык, хәычзак ачҳара аҭахуп. Акызаҵәык сара уажәы ахақәиҭра ауп истаху. Сыҧҳәыс лареи сареи ҳаилыҵ-роуп. Уиада даҿа мҩак шҳамам ушьҭа ларгьы илдыруеит. Сбыҳәоит, сымала сеысбмыршьырц бҭахызар, хәычык баасҧеиҧш. «Шәымш нык҃әа иныкәаз, мыш нык҃әак игхеит!» ҳәа аазарыеха зегьы азы иабымҭан. «Ҳаи, ранаҵьалбеит, ус ианык҃алахгьы, аҭыц ақәҵашьа ишҵақәымшәеи!» рҳәо иҟаҳамҵап. Ушьҭа шьахәа-шьаҿа бжьазам ҳаицык҃алара! – иҳәан, аҟәардә днахан дналыватәеит. Какашьа аҭак мҳәазакәа дтәан.

«Абыржә зныk, ишакәхалак инеиқәгәаны, ажәлар срыламҳакәа, абри «аҳамҭа» ҳәа дызҿу аҭыц қәҵашьак сзаҭандаз, уаҳа даҿа рахәк саҳәомызт. Убри ауп уажәы зегь раҧхьагьы сара сзыҳәан ихаҳәраҳатәхаз. Абри ажәлар ирылаҳааныза ҵсыхәак аҭатәуп!» — игәы дҭаҵәажәон

Рашьыҭ.

— Уара уцҳәыс улылҵуеижьҭеи шықәсык нҭакәкәа инцәеит! – лҳәеит Какашьа аҵыхәтәан.

— Убригьы убыс имариамхеит. Уи еилкаау усуп. Ҳара ҳаилыцра акәзам уажәы ус хьанҭас иҟоу, мамзаргьы ҳаибагарагьы акәзам. Урҭ збоуп, иҳәоуп, хырцашьа змам акоуп. Амала, даеа зцаарак баргьы саргьы зшьа еилазцахьоу, зцәа еидызцахьоу гәакьазақәак реицш ҳацхьазаны ҳацхьа иқәсыргылар стахуп, Какашьа. Уи азцаара аҭак аҟаҵара сымаҵара исзызбазом, баргьы быхшы©ои бгәаанагареи сымазароуп! – иҳәан, иоуразоуроу а©ыстаацәа наиқәиртәеит.

— Иарбан зцаароу уара умч зқәымхаз? – лҳәан, Кака-шьа лхы ©ышьҭылхын, Рашьыҭ иблақәа днархыцшылеит.

— Дала-шьала ауа©ы дыхәмаруам. Жьи-напхи еиҟәызкхьада. Сара сшьа сара сыцсахаара иахылцыз, сгәи-сыцси дадызгар, хыхшьа змам гәнаҳа дууп ҳәа исыцхьазоит. Ичҳаны сгәы дадсымгар, уигьы хыхшьа змам маҳагьарахоит. «Ешьара изызуаз и©ыза гәакьа дихәшьадит!» — рҳәоит. Ҳара ҳаибагазҭгьы, абригьы абригьы, абри цҳәысс дигеит ҳәа рҳәазҭгьы, аҵхьа ишысҳәахьоу сицш, рацхьашәа инаҳаҭәарымшьаргьы, наk-наk аамҭа иаз©арын! – иҳәан, ииҳәац неиҭаҳәо, иаартны аҳәара изымгәаҕьуа, дҳәыцы-зыцуа иажәақәа днаргәылахеит Рашьыҭ.

— Узынахыкәша-аахыкәшозеи? Иуҳәарц иуҭаху иаартны изумҳәозеи? Ушьта уара узыцәшәо, узцәыцхашьо ҳәа акрыkоума? – лҳәеит Какашьа, Рашьыҭ ииҳәарц иитахыз шеилылкаазгьы.

— Ушьта баргьы бгәы аз©ахьазар акәхап. Еитасҳәахуеит, бара бызқәышаҳаҭым сара сымаҵара агәаҕьра сылшом. Исзыгәаҕьыцәкъом ари азцаара уада© азбара. Бара ибҳәо ауп саргьы сызқәшаҳаҭу. Ахьзи ахьымзҕи ртәоуп уажә сара исзышьҭымхуа . Ахьзи ахьымзҕи

реидара атәоуп санарцҳауазар сымаха ажьы сазырцҳауа. Иахьа баргьы саргьы ԥ-хьымзԥык аҟама аҷеицш иааҳҷагылеит. Абри аус атып ҳара ианаҳ-зыкәымца, сара ималаешьраны исыцхьазоит, Какашьа! – иҳәан, иоуразоуроу иҷынеилиршәааит.

— Уара уԥсы иахылԥыз итәоуп егьа иуршаргьы, унавала-аваларгьы хаҳәраҳатәыс иуоуз, зызбара ҟазшьа узамҭо, ус аума? – лҳәан, Какашьа иаахәжәаны абарҭ ажәакәа азыршы еицш Рашьыҭ инеиҷалкьеит.

— Ааи, ааи, Какашьа! Сбыҳәоит сыхәаҷера иаҷу аԥәкәырԥа салгаразы бсыцхраарԥ. Ушьҭа бара быда аԥсҭазаарахь схынзырҳәуа, ԥаԥхьа сԥәа цымекәа сԥызцәа срылазыргыло ҳәа уаҳа ҭынха дсымазам. Бнапы сануп, ибҭахызар сеиԥәбырхоит, ибҭаххар сҭабырхоит. Сара уаҳа даеа мԥак сымазам! – иҳәан, Какашьа лыԥнапыкгьы иԥьышә инадиргәгәалеит. Убыс маԥара шәымҭакәак, ахытҟьареицш Какашьа лҭак дазыцшын Рашьыҭ, аха аура-зоуроу ҷаҳаҷымтрахеит. Какашьа лыԥнапык иԥьышә иахьнадикылаз инеиды-ҳашҳатәарахазшәа ианааидхала, Рашьыҭ игәы нҭгәыр-ҕьааит. Какашьа лҷымҭра иара изыҳәан дызкәым-гәыҷуаз ԥсеиԥәырхагахеит.

«Абыржәык исҳәаз аҷы дысзаагар, нас ампыл лыбжьаҳәахаа амбаҟынза изгеит. «Алахьынԥа хыр-ԥашьа амам!» — рҳәоит, аха аманшәаларагьы ыҟоуп. Сара Еныз дзыхнымҳәыргьы, даара иҫтахызаргьы Какашьа лгашьа сымазам. Акы – сара сыцҳәыс дыҟоуп. Ҳаилыцыртә еицш еимак ҳамазам. Иԥобахаз – уи лашьцәа-лҭынхацәа реибаркыра, рыжәԥахыр ҭбааup. Урҭ зегьы ркажьра сара исылшарым. Ихцахаз – Рашьыҭ ешьара изызуз иԥыза гәакьа чарҳәара изиуит, дшыбзаз дыцсит рҳәан. Маԥ, маԥ, егьа гәнаҳа ҟасцозаргьы, Какашьа деилыргатәуп. Иахьала уаҳа схы зкәыскра ҳәа егъызбом. Анцәа сырманшәал!» — иҳәан, игәы дынҭацәажәеит Рашьыҭ.

Какашьа акыраамҭа ҷылҭзомызт. Рашьыҭ игәы

дыцашәакьаны дтәан. Уажәрааныа аҩагьы азагьы силацызыцәцәоз ацҳәыс уажәы дхьасакәан, ладагьы дзымцо, ҩадагьы дзымцо, Рашьыт ибызкатаҳа дналахеит.

— Уара ишутаху, сара ушьта цсык сиҩызоуп. Амала, издыруеит сара сеилургаргьы уареи сареи ҳаизыказаашьа аҽеи шахылымцуа, ацыхәтәы шуаҭеимышхарахо. Егьахьырымҳәо, рлымҳакәа рыкәпсаны икылцш-кылзырҩуа итәоу ауаа ирзымдыруа цьушьома уареи сареи ҳацсы ахьтацәаху. Зегьы-зегьы заманалацәкьа ирдыруеит. Урт рҽы акгьы цәахышьа амазам. Ишьахәуп, уара ишуҳәаз иказааит! – лҳәан, ладагьы-ҩадагьы зегьы лзеицшны лыхәда налыкәаеит. Нас ахагацәа реицш даалкьан: – Уара утәала сыцшәма илахьынца шаны уалгахьеит. Ицсхы илауршәхьеит, аха уара иушьуа анцәа дим-шьыкәа, мшы ссирк аҽны деибга-дызҩыда даакылсыр, уареи сареи ҳабжьара икоу зегьы неикәыртәа-неикәыр-гыланы инаиарҳәар, ишцакалари уара утәала? Анкьа уара умардуан дыцатәаны, алшыкәсанык, есуаха узыхьчоз, аешьа иеицш узыцхьазоз ауаҩы иоуҳәозеи? Абарт ухәымгарақәа зегьы уничҳап ҳәа угәы иаа-нагома? – лҳәан, Какашьа ахәагьыаҽашагьы наиқәыл-ҳәацәеит.

— Сара уигьы-уигьы акгьы азхәыцха сымазам. Сара иахьагьы, уацәгьы, уацәашьтахьгьы сзызхәыцуа бара боуп, Какашьа. Бара есинкалалакгьы сара бшыстәу здыруеит. Бзиа бшызбо, бзиа сшыббо игәҩарамкәан издыруеит. Убри ада уаҳа адунеи аҽы акгьы сазхәыцзом, акгьы стахзам! – иҳәан, днеигәыцаиҳәҳәеит. Какашьа ушьта уаҳа лылшазомызт. Лылақәа хҩаны Рашьыт игәышцы дыцаршәын.

«Иахьа уажәрааныа зыбзарзгьы зыцсырзгьы мааҩыз Еныз, анцәа аекәым сумырҳәан, ушьта уи хатәбзазала дшыкам агәра ганы сыкоуп. Аибашьрагьы еилгашьас иамоу анцәа иоуп издыруа. Анемеццәа абар-абар, ахәы еиқәацәақәа ииаин иаарыцагылеит. Ушьта Еныз рыцха

иакәым, Аҵсны жәларгьы рлахьынҵа зеиҵшрахаша сеидроу!» — абас Рашьыҭ ихала-иҵсала, Еныз иԥныҟа ушьҭа ичамԥахә шзыҟамлоз уеизгьы-уеизгьы ихы агәра аиргон.

Аҵых агәы ааиԥшамҭазы Рашьыҭ Какашьа лҟынтәи бнала иԥныҟа дарауан. Ашәшь зқәышьшьы алашьцара иалагылаз аҵла данаатҵала, даатгылан: «Оҳ, гәышьа гәназа!» — иҳәеит ибжьы нтганы. Нас, асҵә рԥыпса зкыдыҵсалаз аҵхын жԥоан днатҵаҵшын, аҵанза иҵсы нтказны инеивигеит. Рашьыҭ уахатәи игәыргьара ҵԥоадан. Абри имшазоз уахатәи аҵых ага, жԥоан икыдбыгҭала икыдыз асҵәақәа акакала инкы-дышәшәаны икәа интаҵсозшәа акәын игәи-ишьамхи шитцрааруаз. «Анцәа уирманшәаларц иаҟәикыр, зынза ушҧа маалыҟьитәуеи, сикәыхшоуп!» — игәы ачамыҟәа ауан Рашьыҭ аҵых ихәыцра ссирқәа налаҵсо аҵла дахьамҵагылаз. Даеазныкгьы иҵстаҵагаха даақәыҵ-сычҳан, иҿанынеихоз аамҭазы, ашәымҭак ицәа дынҭа-зызеит. Зынза иааигәазаны азәы игага иацхьа иниа-ҟьазшәа ибеит. «Алаҵшҵашәара уҳәеит ҳәа!» — абри игәы интиҳәаан, иныҟәашәа инаҵицеит. Изқәиҵара изымдырзо ихьантаза игәы акы нтаҳаит. Абыржәыцәкьа даазгаз изымдыруа Еныз иблақәа даарыхгылеит. «Аҳаҳаи акы уаҵәымшәан, Рашьыҭ. Ҳара ҳазшьуа макьана дмизаҵ, дихьазаргьы дымшәзаҵ. Дааиааит дхаҵазар!» — абас ҳәаны дааччон Еныз. Ускан Рашьыҭ гәыгыртахлаҳәас имаз Еныз заҵәык иакәын. Уи уаха аашааназа Рашьыҭ имардуан дыҵатәаны дихьчон. Убырҭ иаԥсны ицахьаз ихҭыс мыш уаҕеимышхарақәа анааи-гәалашәа, Рашьыҭ ихы гарҭа имоуа абна ҿаҳа-дагәа, абна ҵәылашьца даалахеит. Аха урҭ Еныз изхәыцрақәа лассы инеихицон. «Икалаз ҟалеит, алахьынҵа лахьын-ҵоуп. Сара Еныз иҵҳәыс Какашьеи сареи ҳгәаҵхеи-башьазар, ҳаизааигәахазар, уи иаанагом сара Еныз иаасзиухьаз абзиарақәа зегьы схаштит ҳәа. Ари хырҵашьа змамыз ҵеиҵшын, уаԥ дызқәымшәаҵ сақәым-

шәеит!» — иҳәеит аара ихы иадымҵакәа.

«Уара баша ухы урҟьиоит, Рашьыҵ. Уара уҫызхуа ушьҭа ныхахәгьы ыҡазам. Уара умаҳагьа ҩаҵоуп, Рашьыҵ. Уара уашьа дуҵсахит. Уара зымгәажә иазхәыцзи, зтәарҭа иазхәыцзи ирыхьыз ухьит. Рашьыҵ, уара иузынхаз адоуҳаи, аҳаҟи рҵәыцәгьа ауп. Уара иҟоуҵаз агәнаҳа ухызхуа ныҳәаҵхьыз ыҡазам!» — ҳәа иаалыр-кьаны аҵых агәы неиҩыхны бжьык илымҳа инҭаҩит.

«Ҳаи, ҳаи изакә ҵхы мышьҭаҵәгьоузеи сызгәы-лахаз!» — иҳәан, илымҳаҟәа имаҵәаҟәа нартеикын, днышьхныҵсылеит…

Рашьыҵ ашҭа данҭала ауп иҩны дшааз ангәеиҭаз. Абыржәыгьы рацхьа иблаҟәа иаарыхгылаз, мышкызны Еныз дызцатәаз имардуан ауп. Ҩаҵхьа ихәы-ижьы қақаза иҩеибаргылеит. Ус, Еныз амардуан даацытын: «Уара умаҳагьоуп, Рашьыҵ. Уара уҫызхуа абриак заҵәык ауп!» — иҳәан, итапанча игәыҵәкьа иныҵакны даҵхеит. Рашьыҵ даақызы-ғызын, иарҧьа напала игәы днамҵасны икит.

«Ашәышьханхыҵ ицаша, ашәшьхак, ашәмшынк ихыртәхәалаша изакә цәаныррa цәатарзызагақәоузеи иаасыгрыхаз!» — иҳәан, игәашә алыкә аларшәраҵәкьа ихашҭны, иҵсы игатәха, иҵсыгагеи иареи неихыкеитцыкны, амзырха иныҟәлеит

* * *

Амшқәа мҩасуан ашәзанз рыҫхысны. Ана-ара инеихык-еитцыкны аҵзы алыҩуан ақыҭа. Урыстәыла агәы иалыхәхәа ашәкәы былқәа иааргон ақыҭа иалҵыз ачкәынцәа рыцсырзы. Шьоукгьы ргәыгра рыцсы ахаҵ иацыршьуан. Ргәырҽанзамкәа афронт акынтәи иаауан, макьана рыцсы шҭаз аазыцхауаз, абылра иалҵыз рышәкәы еицарса хәычқәа.

Еныз ихабар ыҡазамызт. Аҵыхәтәантәи ашәкәы ааи-

уажәи рыбжьара, ԥышықәса нтакәкәа иаанцәеит. Уи иҵсырзы, ма ибзарзы зхәоз, зегьы ршәаҵь зныз ашәкәы былқәа ахьаауаз аусҳәарҭаҿы иара итәык ыҡазамызт.

«Еныз рыцхә аҵсцәа рахьгьы дыҡамкәа, абзацәа рахьгьы дыҡамкәа, дныбжьахәаша дышҵацеи, ахәаша!» — рхәон зхы ааидызкылоз. «Еныз иашәа аҵсымԥа ыликааит Рашьыҭ аҳәса рхаҵа. Иҟәлацәа зегьы афронт инаҿаҵсаны иара дшьамшьагьалуа ақыҭа дрылоуп. Зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу, ҳазшаз улахьынҵа еицеикааит, уара зыламыс ҭагәаны изфахьоу!» — ашәицхьызқәа наишьҭарҵон шьоукы.

Зегьы ҿеила ирдыруан Рашьыҭ Какашьа дышлыҷцааууаз, аха Еныз иаҳаҭыр азы азәгьы иҵсы иахырзааны ҿгьиҳәомызт. «Ула иамбаз агәра агара уадаԥуп!» — рхәон даҿашьоукыхгьы. Абас маҷара амшқәа ҿихала-ҿихыцуа ишааиуаз шьыбжьышьтахьк азәгьы дшақәымгәыҷуаз, аҵошьҭаныҡәгаԥ Кәастантел Какашьа лҷы агәыргьаҿҳәаша неигеит! Еныз ишәкәы ааит!

«Ааи, рыцхә, ҿгьаумҳәан адунеи аҿы аразреи, аиашареи, аҳақи анцәа дахылаԥшуазаап. Еныз иха-лалра аргамаду ашьапқәа аҵаланы иқәаҵуа иҵылеит. Аринахысгьы ашәақь алыцха анцәа иуиҭаait, уара ауаԥытәыԥса дызшаз!» — рхәон, Еныз иуаԥреи, иламыси, ицқьареи ҿеила издыруаз агәылацәа. Агәы-лацәа рымацара ракәым, ақыҭа ахиаҵыхәеи абри акы ҿиԥшымкәа гәахәа дус ирзыҡалеит.

«Уара иушьуа анцәа дишьуам!» — рхәон шьоукгьы.

«Иудыруазеи Рашьыҭ Еныз ида ҵсуатла имамкәа даақәхаргьы!..» — рхәон даҿа шьоукыхгьы.

Какашьа, зегьы акоуп уи агәра лгарҵ шылҭа-хымызгьы, Еныз ушьҭа дзыхынҳәыцәкьом ҳәа лгәы калыршәхьан. Абар, уажәы лхы итамкәа, лгәы итамкәа лхаҵа ишәкәы кылууаа, азыблара иалсны иаакылсит. Какашьа ԥныцкала амалаешьра аамҭа дҭагылеит.

— «Сыхәны сшыҡаз анемеццәа сытҟәаны сыр-геит!..» — иԥуан Еныз ишәкәаҿы.

Рашьыҭ Еныз ихәҭазамкәа аррахь дшишьҭыз зегьы ирдыруан, дзыхирԥьазгьы игәԝарамкәан ирдыруан. Аибашьра аилгара макьана акыр бжьан. Рашьыҭ Еныз ишәԥәы шаазгьы иаҳаит, аха рацәак ихьааимгазеит. «Аибашьра аиқәҳәалара макьана арымзаа бжьоуп!» — ихы иргәыҵуан Рашьыҭ. Аха изаԥаразаалак, Еныз ишәԥәы аара игәы иахәоу, дсишәара-сиҵаранатәу Какашьа лахь инимырҵшзеит. «Анцәа иҵьышьоуп, Какашьа, Еныз ишәԥәы аагәышьеит!» — иҳәеит Рашьыҭ цәымҭ-цәыбза. Лара ҽылымҭзеит. Ацәгьагьы лымҳәеит, абзиагьы.

Ауаԝытәыԝса рыцҳа алаҟта данҭагылалак, ихы-иҵсы аиқәырхара азыҳәан азәгьы димеигзозаап. Какашьа Еныз изыҳәан алоурацәкьа луан. Лара илымпыцԥьаз ахәымгара ахаанаазы лхы ианалмыжьрашәа игәыр-ԝалгон. Рашьыҭи ларси реицәажәара аан, лхаца длалырԥәзомызт. Иламыси иуаԝрси иныдкыланы, ҳаҭыр ду иқәцаны ибзарзы лҳәон. Уимоу лара лхаца бзиа дшылбоз, ҽыҕәҕәала Рашьыҭ днеиҽагыланы иалҳәон. Заԥа бзиа дылбоз, реиԝызара, реицынхара, реишьцылара заԥа ҳаҭыр ақәылҵоз аиҳагьы дрыцҳалшьон. Дартәо-мызт, даргыломызт, ԝ-мцак рыбжьара дыбжьазыргылоз лгәырԝа. Аха Рашьыҭ данаазизхәыцлак, лымаха-шьаха налԥәыцсаауан, дымчыдахон. Аха егьа лургьы егьа лҳәаргьы Рашьыҭ ибызкаҭаҳа дзалҵуамызт. Дылцәызыр, дылцәынаскьар ҳәа дшәон. Зных, дылбар еиҳа длымбар еиҕьылшьон. Лхацагьы ларгьы зҭеиҵаз, хгашьа змамыз ахьымзԥ ианалыжьуамызт. Зны-зынла Какашьа убранза днеиуан, есиныԥалҵалакгьы ақьазаҵ иҽасҭәап ҳәа аԥынза, аха ус еицш иԥаз ахәыцра сиқәарақәа нарха роуамызт. Шәымҭақәак рышьҭахь, наԥ зшәахшәа иналхазыҵуан. Какашьа Рашьыҭ убриаԥара дихәлеигалахьан, иқәылҵаргьы-иқәыл-хыргьы дынхыԥәгылазар, игәԝарамкәа Рашьыҭ изыҳәан, Еныз имцсахра лылшомызт. Иԥалаша ԥала-хьан. Какашьа Рашьыҭ дитәитәхьан. Иара ииҭахыз дзахыцомызт. Рацхьа иргыланы илзышьҭыхуамызт ахьымзԥ дызҭеиҵаз. Иара

Рашьыҭ ихаҭа иҳәан еиԥш, иара идагьы Какашьа лыхьымзҭ даҽазәы изыл-хыхуамызт. Лара акгьы даанагазомызт, Рашьыҭ иҟны дыԥсыр акәын, уаҳа даҽа мԥак, даҽа гәыҕрак лымамызт. Лара агәра ганы дыҟан Рашьыҭи лареи реизыҟазаашьа атәы зегьы ишырдыруаз. Лара илдыруан мышкызны Еныз дхынҳәны данықала, иҟалаз аҟалаа ицәымзакәа илымҳаҟынза иназгоз ауаа шықалоз. Еныз иҟалаз шықалаз иаҳар, агәра игар, Какашьа дацәымԥашьо агәра ганы дыҟан Рашьыҭгьы ларгьы ишранеимыжьуаз. Уи аганахьала Какашьа адгьыл лыԥҭәасон. Лышьҭахь лацхьа зехьынцьара азықәыршан. Илзааигәаз ҭынха-цәаҟәак ыҟазаргьы лыԥсы шҭаз дыржхьан. Урҭгьы имԥашьахуа ирдыруан Какашьа лыжәла лаганы ишылфахьаз. Уахьала дзыҟәтәаз амахә цылҟахьан.

Рашьыҭ Какашьа данеилирга инаркны, иара изыҳәан мшаԥшарахеит. Ушьҭа имԥа азәгьы даԥырагылазамызт, икаххаа ирыԥҟьан. Акызаҵәык, Какашьа лԥәа лтәымкәа дахьыҟалаз акәын иара хьаа дус имаз. Абжьарак, акәтаҕь ԥымҿзакәа ивагьыжьны ибылгьон. Иара ишиҭахыз иаамҭа изыхашаны ицныҟәон. Имра бзары-бзаруа игылон, гәырԥада-гәырчыда иҭашәон, аԥшқа иеиԥш ицәа ҭынчын. Иаҳаз иҳәон, иибаз ифон, иҿы рҟьан… иара иакәын ақыҭа нҵәахәыс иамаз. Иааизҵәырҟьоз ҳәа хаҵа жәла дыҟамызт. Азәык-ԥыцьак цьара акы нкыдырҳәала-аакыдырҳәаларгьы дара ирзынхагәышьон, Рашьыҭ дырзыгәаҕьуамызт.

Аамҭа иара азыҳәан зегьы акакәын, азы еиԥш имԥасуан. Аамҭа ауаатәыԥса рзыҳәан есымшагьы идышьманын. Шьоукы рзыҳәан ччаԥшьын, шьоукы рзыҳәан илаҕырзашан. Аха азыжь еихала ухыслар ашәахста аныараҳа, аамҭагьы ауаԥытәыԥса ирыцҳара, игәаҟра агәаҵәа жәпа иалазон. Аамҭа гәаҵәжәпа цәгьагьы-бзиагьы азеиԥшын. Уи абар аҭахзамызт Какашьа лрыцҳара, Рашьыҭ имаҳагьара. Аха иҟан, иҟоуп доуҳак, ҳаԥк, зегьы збарҭоу зегьы ирхылаԥшуа. Аҵәгьагьы

гәазҭо, абзиагьы гәазҭо. Иҟазам бзиа нагза, иҟазам цәгьа нагзагьы.

Абахә инхыҟәгылаз аҧслаҳә аҧсы ҭин. Знык қәсыҧа аҧара иаҟәиҭын. Убри ашьаҿа, убри аҧсахаҧ злаҳәаз аҧыхәтәантәи ақәсыҧа акәын. Имыҧар, зегьы акакәын шьҭахьла гьыжьышьа амазамызт, ахра ҿкьара инҭахәашон. Аҧыхәтәантәи аҧслаҳә агәыҧырҭа абни иара азыҳәан имаҷәысеимкьараз, аҧыхәтәантәи алахьынҧа зҳасабуаз, иазынхаз убри ақәсыҧа заҧәык акәын.

Еиҧасны иҧеит, аҧсреи абзареи ирыбжьагылаз аҧслаҳә аҧсы ианақәҧш. Аҧхьатәи аѡшьапык ахра рыҧхра иаҿанаршәеит. Ашьҭахьтәи ашьапқәа ахра ѡашра икыдхалеит. Уажәы аҧслаҳә ашьҭахьтәи ашьапқәа ахәазомызт. Ашьапхыцқәа аҳаҧакьа иакуамызт. Аҧхьатәи аѡшьапык аҧслаҳә рызхагаломызт. Абар-абар, ашәарах аҿкьон ахра ҷәҧашра. Аамҭаҧк акәын ахаҳә аҧсы ахьынзаҿакыз. Нас, уаҳа азымычҳаит. Иамкьан, икәкәаза инҭалеит аҧалашә. Абри аамҭазы ѡ-ҧсык ахалеит аҧслаҳә. Аҧысхә аҟара абаѡ аҧәыласхеит. Адырдхеиҧш аҳауаҿы аҿынеиханарҳәеит иаалыркьаны. Аҿаѡ аргеит атәыѡа хыршақәа рышьтыбжь. Ахаҳә ҷәҧашра аҧыпхьқәа наҿыдыдит. Ашәарах атәыѡақәа рыла аҧакьа ҿыцәаа аҿынкнанаҳаит. Убра икнаҳан маҷәысеимкьарак. Нас аҧхьатәигьы ашьҭахьтәигьы ашьапқәа аҧакьаш иныҟәырсны иҧеит аҧслаҳә. Аҳауа иналазсан, алакә еиҧш ахра агәы иныҟәҧалеит. Еиқәхеит згәыҧра зҷәымзыз аҧслаҳә. Уи ашьхақәа рынҷәахәы, иахьагьы абза ласа еилаарҧыруа, амра абз ахрақәа ианаарывҧнахуа аамҭазы, аҭыпха ҧкьа леиҧш, азара ҭкәыцәаа, ахәда тыхәхәа зыжәра ҧаҟа аҧыха зыхь иазнеиуеит. Аҧслаҳә аҭархара иашьҭаз, Анана Гәында лаҕа дышьман аҧьныш иатҟыс аҧслаҳә аласреи, аҧслаҳә аҧкьареи аиааира анырга, аҧьныш аххаҳәа ахра еибаркыра дынкыдыццышәлеит. Абас аҧыхәтәы еиқәҳәалахеит згәы змышьтыз аҧслаҳә

алахьынҵа атәы зҳәо аҵсуа жәлар рлегенда.

Иудыруазеи, зыҵсы ҭииз аҵслаҳә ахы шеиқәнархаз еиҵш, Анана Гәында дышлыкәныҳәаз еиҵш, уара иушьуа анҵәа димшьыргьы! Иудыруазеи, Енызгьы иразреи, ииашареи, ицкьареи дҿырхыр. Иудыруазеи, хыхь ҷьара ишаҳҳәахьоу еиҵш, Рашьыҭ илахьынҵа, аҵыхәтәаны, Еныз имызбыр ада уаҳа збаѡ димоур! Иаабап нак-нак Енызи Рашьыти рлахьынҵақәа ирҵеиҵшхо.

…Хышықәса нҭакәкәа иааныҷәеит аибашьра иалагеижьҭеи. Сан уаха аҭаацәа анышьҭалоз зегьы рҭыц иқәылҵон. Раҵхьаза сашьцәа хәычқәа акәасқьахь ихагаланы ишьҭалҵон. Зегьы рҭыц иныкәцаны данаахашәалоз:

— Адгәыр, нан, уара макьана ушьҭамлан. Ахәычқәа шьҭаҵаны санааилак, абѡа лагьани, аз хьамцши, асаркьеи еикәхаршап, иҳарҳәо аабап. Уаб лассы дхынхәуеит ҳәа ҳарҳәаргьы уздырам! – лҳәан, лусқәа рҭыц иқәцаны, абѡа лагьан лыманы дааѡналан, акәазтхарамцаҿы иналыргылеит. Саб изыхәан даҵшырц азхьамцш зҭаз аирыз аалган, алагьан инанылтәалеит. Ахчнызаҿы заа иқәылҵахьаз асаркьа гьыжь хәычҳ луаѡа инанҵаны алагьан днадтәалеит.

Арбаҭьқәа аки-сиҳәа инеиларыцсахьан. Сабду инеиркны зегьы шьҭалахьан. Сани сареи ҳѡыцьа заҵәык анцәа ду шаҳатыс дызмаз аҵых ҳагәыларшәын. Сара сыемырцысзакәа стәаны сан ази, асаркьеи, абѡа лагьани шеикәлыршоз слыхәаҵшуан. Сан лсаркьа хәычы абѡа лагьан ианыз азхьамцш инхылҵан, лыбжьы нытҵакзаны абас лыци-лышәи днарытҵаҽажәеит:

«Дгьыли-жәѡани зхылаҵшхәу, амза саранҵь зегьы збартоу. Аеҵә гәарта гәырза збартоу. Ҽышьаҵхыц ахьакуа, ашьхеи агеи рыбжьара Ҳараз Мқанба ила-хьынҵа сабырханы, акәараѡа иламшәакәа, инасыҵ ицныкәаны, деибга-дызѡыда ҷьара дкыдхаланы дыказар, иаарласны иѡны ичамѡахәхозар, згәы аѡада иѡарханы сызхьамцш

ихыршәлоу асаркьа агәыцәкьа х-шәахәацк наныҵҵалааит! – лҳәан, абҩа лагьан анаа-лырцыс, азхьамцш инхышәшәаз х-шәахәацк сан лсаркьа гьыжь хәычы инаныҵҵалеит.

Сан илызнымкылаз лгәыргъара нхышхыцәан, лыҩнапык рыла сналгәыдлыҳәҳәалеит.

— Адгәыр, уан дукәхшоуп, уаб деибгоуп. Ирласны иҩни ихи еибабоит ҳәа сарҳәеит сыбҩа лагьани, сызхьамцши, ссаркьа гьыжь хәычи! – лҳәан, сан лгәыргъа лабжышқәа нхибаҳәалеит.

— Саб данбаауеи, уацәы даару? – сҳәеит саргьы сгәыргъара аацҩадахан.

Сан атак салымҳәазеит, ус лхы лшьамхы инықәцаны даатәеит. Знықыр лхы данаафаха ауп сан ацәуара дшаҿыз ангәастаз.

— Уацәы дзымааргьы уацәашьтахь дааусит. Уацәашьтахь дзымаар, иауанашьтахь дааусит. Дааусит абри ашықәс анцәамтазгьы. Уи усзам, иҵсы тоуп, дыкоуп! – лҳәеит сан, ҩацхьа схы лгәы инадылцан.

Сара убри аухатәи ацых сгәы иштоу мацара, сан лызхьамцши, лыбҩа лагьани, лсаркьа хәычи, сахьубахьоу сааихьеит, иахьагьы имҩашьахуа сыбла ихгылоуп. Ари нахысгьы убыс мацара сынарцә гәашә интазгалоит. Иҵьоушьаша, изакә мчы еитаҳәатәузеи агәыгра еижьага рыцха иамоу. Сан лхәыцра хьантақәа дрылганы даҿа дунеи ҿыцк дықәыргалеит лсаркьеи, лызхьамцши, лыбҩа лагьани. Уи бжьажьарада, гәыҩ-ҿыҩрада агәра лгеит. Агәра лгеит саб иҵсы штаз, тәым жәфанк ацака дшыказ. Ҳара ҳзыҳәан дышхәыцуаз, дшыгәырҩоз, ҳшыгәхьааигоз. Агәра лгеит мышкызны иҩны ичамфахә шыкалоз. Зегьы ҳаибга-ҳаизҩыда ҳшеибабоз.

— Алыхәтеи, ацәцеи, ази рыла уацәуха абыржәааны ҳаитацшып. Алыхәта ҳаргьыжьып. Анцәа иҳәозар алыхәтагьы арыгъала ишцамгьыжьри! – лҳәеит, анцәа илатәеишьаз лгәыгра налгәыцакны.

Адырԥаҽны сабду цәаҟәшәара ҳишьҭит. Наҟза, наҟза, цьара ишысҳәахьоу еицш, уахатәи аҵых цшьын-ԥажәа шьаҭа ҳцәеихаҳаԥәа ирҽышәшәаны цаҟа ирымҵаҵсоз аҵәаԥәа, сашьцәа хәычԥәагьы саргьы, шьыбжьагәы кьазызуа иныԥәгылаанзагьы иаҳ-зыҟәшәазомызт, убриаҟара ираҵәаны ирымҵаҵсон. Ԥ-цутк аҵшҽырп зцыцуаз, мамзаргьы ԥ-цҳалк аԥы злыцуаз ажьи аҵшлапкьеи зкуаз, арасатә чын иахыхыз аткьаци, аҵьынц агәаҵшьи ирылхыз рыла иԥацаз сабду икалат дуԥәа рыла, ианеицаха жәа-калатк аҵәа гәаԥа, аҵсуа цәа ҳәа изышьҭаз, иԥаҵшьы-уаркалеиуа иҳаҟәшәон. Нас инаганы метрак аҭбаара змаз ҳҭәа-цла еҳәа еихых-еицых ду инаваҳаҵсон.

Ԥынтә ажәа уҳәар афԥы ауазаргьы еитасҳәахуеит. Ҳаеҳәа ахаҽы иԥәчаҵаз ҳцәа кәаҟәага ду ахәла интаҳаҵсон. Чамлар Езаҭ иаҳзыҟаицаз ҳәа сабду амц зхимырцрааузаз ҳцәаҟәаҟәага ахәла ҳкалаҭ дуԥәа акы азна аԥә ԥылхәаны иакуан. Хәынтә, фынтә, аҳы иаапкыр жәантә аҵәаҟәаҟәага алыра ааҳаргьыжьыр, ҳлыра ахаҵыцԥәа ирыцгәыхааны ҳцәаԥәа зегьы аеҳәа итанаҵсон. Амра анынтагьалоз, ҳцәаԥәагьы кәшәаны, иагькәаҟәаны, ауалырԥәеи аҳаҵшьаԥәеи иртаҵсаны ҳаалгеит.

— Баба, ушьта акьаброу ҳасыр калома? – сҳәан, сабду снаидгылеит.

— Иахьатәи амыш инхаз, цшзала шәара ишәтәуп. Ари нахысгьы хәмарра-ччара шәыгымхаait! Шәас, дад, акьаброугьы. Уи акьаброу ҳәа шәызҽу ахәмарга ҳабдуцәа рхаан аахыс еицамкзакәа иаауеит. Убырт рыламыси, рыцшзареи, рказшьеи аԥыза шәаргьы илышәкааит, анцәа ду сиҳәоит! – иҳәан, днахынҳәын, аныҳәаҵхьызкәа шынаҳашьтеицоз маҵара, ҳашта аҵыхәахь иҽынеихеит. Ҳаргьы акьаброу асра ҳалагарц егьҳагымкәа, ҳгәыла хәычԥәагьы ааит.

Алашьцара иааҳамнахаанза акьаброу ҳасуан. Акьаброу асра ҳанаалгоз, аамтазы, алашьцара амзырха иаақәлаз, ана-ара инеихык-еицыкны иналашәтит азыркәиқәа.

«Зыркәи, зыркәи,
Уани уаби ашьха иҟоуп,
Уаҳәшьа заҵәы алу дахоуп,
Зыр-кә-и-и…» —

сҳәан, ахәыҷқәа снарылҟьан азыркәиқәа снарышьҭалеит. Хәыҷык сҩеидасаанза аҵых иалаҵхоз азыр-кәиқәа скуеит ҳәа срышьҭалазомызт. Снаҵәкьараҟәа рблыр ҳәа сшәон. Рацәак цуамызт сымшәазакәа азыркәиқәа кны снапсыргәыҵа иқәсыртәо салагеижьтеи. Аа, уахагьы машәырк сцәахьыр ҳәа сшәаны, снахзызааны зыркәик ааскын снапсыргәыҵа иныкәсыртәеит. Азыркәи алашара хәыҷ иакуан иҵәон. Азыркәи уҳәеит ҳәа, ҳала ашьцылахьеит, иҳазгәатом акәымзар, иаҵсхакузеи, злыцха ҳаура! Абанҭ ахәычза-қәаҵәкьагьы реыцсаҟьаны алашьцара рыҩналарыцсоит. Нас аеҵә реиҵш аҵых инагәылашәтуа рҿынархоит.

— Уара, уахынлатәи аеҵәыш, избан уахынла акәымзар ҩынла узцәырымҵуа? Уахынла алашьцара уалашәтуеит. Ҩынла амыш шара уалашәтыр замуазеи? – сазцаait агәы атҳараҳәа еисуа снапсыргәыҵа ианыщ-халоз азыркәи.

— Ҩынла усгьы илашоуп, иҵшзоуп. Аҵсабара ахаарабзаара зегьы аҵшалас иалоуп, мра шәахәа рхьыршоуп. Уахынла аҵсабара ҭас иамоуп алашьцара, иаҵәахуеит аҵсабара аҵшзара зегьы. Сара уахынла сцәырцуеит аҵых аҵсы ахасцарц, исырцшзарц, исырлашарц, шьыжьымҭанынза агәы смырҿыцъларц! – аҳәеит азыркәи, амҵәыжәҩа еиқәаҵәа хәычқәа ҩышьҭнахын. «Уца, уца, азыркәи, аҵых алцха-агәыцха анцәа иуиҭаait!» — сҳәан, снапсыргәыҵа иныкәсырцраait. Икыдшәаз аеҵәыш еиҵш иакуа-икьато инеиуаз азыркәи сахәаҵшуан. Сахәаҵшуан азыркәиқәа рызыкь-хьыбла ахьеибарлаҵәкәуаз инарылазааза.

Аҩны санааҩнала, сан сашьцәа хәычқәа шышьҭал-цара ршьапқәа зәзәаны ҳрымз ду иқәтәан. Сабду иеааилихын, иара усгьы есымша амаҵурҭаҿы дышь-ҭалон. Иеиқәа

заҵәык ишьымхзакәа ииарҭа данаакәтәа:

— Еиқәашьхоы! – ҳәа ибжьы иргеит.

— Аа, ара сыҟоуп, бабаду! – иҳәан, сашьа еицбы доатҟьеит. Сашьа хәыҷы есуажәааны сабду иеиқәа ишьхра дашьцылахьан. Сабду «Еиқәашьхоы» ҳәа анбасызеитри ҳәа дыццшын. Уажәы сабду «Еиқәшьхоы» ҳәа ибжьы анирга, иаразнак доатҟьан, днаидыххылан иеиқәа ааишьихит. Сашьа еицбы сабду иеиқәа ани-шьихлакгьы, дымцазакәа уа дааидгылон. «Унасыци уцыхәтәи бзиахааит, дад! Уцсынцры духааит. Аман-шәалара уцзааит уахьыказаалак, иаҳхылацшхәу сиҳәоит!» — иҳәан, дааигәыдиҳәҳәалан ихы днагәзит. Нас сашьа хәыҷы шаецәак кыдцааны знапсыргәыца иныкәыршәны иаазгаз азәы иеицш, игәалаҟара дышъҭ-нарцраан, иашьцәа арымз иахьыкәтәаз даарыватәеит.

— Ишыжәбо Ҳаҳ дышъталеит. Агәылацәагьы, изакәу сыздырам, аха, уаха арахь азәгьы дымоахымцит. Ажәакала, уаха лакәҳәара ҳәа егъзыҟалом. Уиатқыс ашъталарахь ҳхы ҳархар еиҳа еиҧуп! Заҟа ирласны шәышътало, заҟа ихааны ирацәаны шәыцәо аҟара, убриаҟара ирласны ишәызҳауеит! – лҳәан, сан ашъталара иазыҟацо днарыдгылан рыхқәа аалшьышьит.

— Амца ҿабҳәааныза ҳашъталазом, ирласны асы ауазар аабоит! – рҳәеит ахәычқәа.

Сан ахәычқәа ирҳәарц иртахыз еилылкаан:

— О, уара, шәара газа цшзараа, ацхын ахәарчыч шыҟамло шәзымдырзои! – лҳәан, даархыччеит.

— Ацхын ахәарчыч зыҟамлои? – ицааит.

— Асы анауша ауп ахәарчыч аныҟало, ацхын асы ауит ҳәа шәаҳахьоума? Ааи, шәыда изымдыраait абри аибашьра еицызхазгьы! – лҳәан, лылахь неиқәылцеит.

Ахәычқәа уаҳа ҿырымтзеит. Сара еилыскаазгьы исзеилымкаазгьы рызбахә мырзакәа, сбаора хмыжькәа, ус сеааныскылеит. Сашьцәа хәычқәа сан уаҳа лы-цымҳәакәа,

иҩеибаргылан шьҭалара акәасҡьахь ихаларц рҽынархеит. Ашә аҟынза имнеицкәа агәыб-жьанытә даатгылан:

— Бабаду амца дшатәхәо шәаҳауама? – иҳәан, бабаду днеизыцшит.

«Еиқәашьхҩы» иашьа бабаду изыҳәан ииҳәаз ааигәамцхазакәа:

— Бабаду иакәым уара уаныцәоугьы еиҳагьы уатәҳәоит! – иҳәеит, алаҵырҟәыҷы дныциган.

— Мамоу, сара амца сатәҳәазом. Амца иатәҳәо абри бабаду иҩызцәа адуқәа роуп! – иҳәеит агәыбжьанытә.

— Сара исаҳахьеит уара амца уанатәҳәо! – иҳәан, «Еиқәашьхҩы» иабду деитанхеишышааит. Иандәылцуаз:

— Адгәыр дышьтамлазо? – даахьацшны сара днасыхәацшит «Еиқәашьхҩы».

— Адгәыр аеҵәа ҵьарсахьа ибааныа дышьталазом! – лҳәеит, илыцшынцазаны.

— Изитахузеи Адгәыр аеҵәа ҵьарсахьа? Ианбеибо нас аеҵәа ҵьарсахьа? – инҭиҵааит исышьтанеиуаз Кәаҷаҷа захьзыз.

— Урҭ аеҵәақәа ҵхыбжьон ауп ажәҩан ианкыдло! – лҳәеит сан, Кәаҷаҷа агәра иргазаны.

— Изитахузеи аеҵәақәа? – деитаҵаайт Кәаҷаҷа.

— Аҳы, Хәырҭыжә иеицш ушьта аҵаа-ҵшаара уаҟәымцын! Изитахузеи умбои, ашкол аҿы арҵаҩоҵәа идырҵеит. Изеицшроузеи аеҵәа ҵьарсахьа, насгьы зеицшааны урҭ ажәҩан икыдлозеи ҳәа, даннеилак арҵаҩы диазҵаауеит. Аҭак изыҟамҵар, ихәартам ҳәа ахәшьара изыҟәдыргылоит! – лҳәеит, сан лымцқәа неиқәыртәа-неиқәыргыланы.

Кәаҷаҷагьы уаҳа лыцымҳәакәа, сара сааныжьны, сан илыманы акәасҡьа инхалеит. Сан дааныа сабду иҵсыц шьтыбжь сазызырҩуа стәан. «Сара сажәыргьы абас амца аҭәхәара салагома? Избан ахәычқәа амца

изамытәхәо?» — абарҭ ахәыцрақәа набжьыркьаны абыржәы иаасыхҭашәеит. Аха уи ицәырызгаз азцаара аҭак салагаанза сан акәасқьакынтәи дылбааит.

— Егьарааны иаҳҳәахьазаргьы абыржәшьҭа ҳхы ҳақәиҭхеит! – лхәеит сан, сабду акгьы шимаҳауаз шылдыруазгьы, лыбжьы нытцакзаны.

— Нас уажәы ани алыхәҭа ҳәа бызҫыз ҳаргьыжьуама, сан? – сҳәан, сналазцаайт.

— Аиеи, нан, абзиа ҳанаҳәааит, иҳаргьыжьуеит! – лхәан, аҫацарахь лҫыналхеит.

Ҳшымҳа иқәтәаз арбаҵ хәам-зам акиҳәа ҫнаҭит. Абас ҳарбаҵ анҫнаҭлак, «аҵых агәы ааиԥонашеит!» — рҳәон. Уажәы ҳарбаҵ анҫнаҭы:

— Сан, уажәоупеи ианыхәлаз, макьана аҵых агәы еиԥонашахьоума? – сналазцаайт.

— Ари ҳарбаҵ ика хәам-зам есымша иццакуеит. Цхыбжьаара мышнықәак шагу аҫытра иалагоит! Макьана цхыбжьаара абакоу, уажәоупеи ажәԥан атәарҭа анеиманакыз! – лхәеит сан, ус шакәцәкьоу агәра слыргарц. – Аҳы, ушьҭа анцәа ҳарманшәал, сызкәырбану! – лхәан, алыхәҭеи, ази, аҵәцеи, ашылеи рхианы акәардә хәычы иныкәлыргылеит. Алыхәҭа адаца цацха тыцк кылцәаны иҟан. Абни адаца кыл-цәаны иахьыказ ацацха нҭаршәны иаалыргьыжьит. Ацацха арахь даҫазнык иумырцәикәа изтыцзомызт. Алыхәҭа адаца инанлыргылеит цәыцак азна азы. Асаан хәычы ашыла аныцсаланы аҵәца инавалыргылеит. Исхаштыз, аҵәца цшьыркца итаз зхьамцшын. Алыхәҭа иангылаз шангылаз, иатдаз ацацха амҳаста наҟ-ааҟ ҳхысга нацәакәа нацацаны иаашьтаххит. Сан саб ихьыз шылымхәозгьы ихьз аатыркьаны:

— Ҳараз Мқанба мышк-ахамышк аҵыхәа, игәы бзиа, ихы бзиа, инапы еибга, ишьапы еибга, иԥоызцәа даарылагылараны дыказар, иԥони ихи еибабараны дыказар, уара, хыхь аҵшырҭа иқәтәоу, зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу, анцәа ду, суҳәоит абри ауаатәыԥса ҫацахәыс ирутаз,

алаҭаҷаҷеи, ауаатәыԥса зышхәас рԥырԥы злаурхәыхәыз ази зынгьылоуԥ-нацәкьыск ирыбжьаку алыхәҭа арыцъарахь иургьыжьырц! — лҳәан, аҵәы шкәакәа цыцәцәаны ҳазшаз ихьы шьамхы иныԥәлыԥсеит. Алыхәҭагьы маԥк иеиҭааҳараҳкит. Дгьыли жәԥани рыбжьара ҿымҭрахеит. Сангьы саргьы ҳгәеисыбжь ҳлымҳа ҭнахуа, иԥкаларызеишь ҳәа алыхәҭа ҳахәаҵшуан. Ашәымҭаԥәа цон. Алыхәҭа ҳаԥнацәкьыск ирыбжьакнаҳан, иҵысзомызт. Ҳара уаҳа наҳалымшо, ҳачҳара хыцуа, ҳтәаны алыхәҭа ҳахәаҵшуан. Алыхәҭа ҳахәаҵшуан, аха аҳауа иалаҳашҳатәарахазшәа икна-ҳан, иҵысзомызт. Нас ҳгәыгра ҳаҵабарахома, ана-ҵьалбеит анааҳгәахәуаз аамҭазы, мчыбжьык зеезизызгоз азхыцра азыхкыра ҭнажәазшәа, алыхәҭа ашьшьыҳәа арыцъарахь инхиаалан, агьыжьра иналагеит. Абза гәырԥа лгәы ааннакыларц єгьагымкәа, аԥәардә иԥәхаҳәхахьаз сан, сабду ҳавараҿы дшышьтазгьы лхашҭын: «Унаан!» — лҳәеит, лгәырцъара нхызсан. Лҿгьы иаразнак лнапы нацыралкын, сабду ишԥагьы дынхьаҵшит, аха сабду дҭаҳаны дыцәан.

Игьыжьит алыхәҭа арыцъала. Уиакәхеит ҳгәыгра ҭԥадахеит. Саб Ҳараз иашҭа даатәалазшәа иҳаҵхьазеит. Убри ашьтахь ҳгәы рҭынчны, ҳгәы каршәны ҳаргьы шьҭалара акәасқьахь ҳхалеит. Ашымҳа иԥәтәаз ҳарбаҵъ хәам-зам даҿа зныкгьы аҵых агәы нкылнаҵәеит.

* * *

Какашьа лгәылҿанзамкәа ашә азә дасит. Лара уажәыцәԥьа азәгьы дизыцшзамызт. «Дызустхарыдашь аҵхыбжьон цҳәыск лымацара дахьыԥноу иаарыз?» — иԥкалцара лзымдыруа луада дныԥнашаԥьеит. Аха лыбжьгьы лмыргазеит. Ашәгьы аамыртыкәа алашьцара дналазырԥеит. Лгәы атҳараҳәа итыцны ицон. Ашә иасуаз дылтынхазар, дшәар ҳәа дшәаны: «Сара соуп, Какашьа

ашә ааРты!» — ҳәа дызусҭаз иҳәарын. Аха акыраамҭа уаҳа шьҭыбжьы ҳәа мгазеит. Нас ина-лырԥьаны инеиԥәырццакнеиԥәырццакны деиҭасит. Какашьа ацәашьы алыркит.

— Узусҭада ашә иасуа? – лыбжьы ҭарыҭатәаза иналыргеит Какашьа.

— Сара соуп, Какашьа, ашә ааРты, бымшәан! – иҳәеит хаҵак.

— Узусҭада усԥангьы? – лыбжьы налаҵыжьны деиҭаҵаait Какашьа.

— Еныз соуп, Какашьа, Еныз! – иҳәеит ашә иасуаз ибжьы нҭганы. Какашьа иаразнак ашә азарза ны-ллыршәан, инеимылццаait. Еныз ашә даалагылеит. Какашьа ажәакгьы аҳәаха лмазакәа лыԥсы налы-лышәшәан дынхьашьшьит. Аха акаҳаха лымҭакәа Еныз дналымҵасны дааникылт.

— Какашьа, сыбзымдырзеи, Еныз сами, Еныз соуп! Арахь баацши, бымшәан! – иҳәан, даашьҭыхны акаруаҭ днықәиҵеит. Алеи-аҵси рыбжьара ампахышьы ырбаа-заны илҷеишьит, лнапқәеи лшьапқәеи изеит.

— Какашьа, сара сами баасҫаҵши арахь! – иҳәан, лхы ҩышьҭыхны имахәар инаниҵеит. Какашьа лыблақәа аахылтит.

— Иаразнак иумҳәоз уара шуакәыз! – лҳәан, ихәда лҷынахылшьит.

— Сызусҭоу мҳәазакәа, зынза бшысзыццшзамыз ашә аҫы ҳнеиҵылап сгәамхәи! – иҳәан, Еныз Какашьа дааигәыдиҳәҳәалеит.

— Иҟоузеи цәгьара бзиара, ибыҵстазаашьа-гәышьоузеи? – иҳәан, анкьеиҵш иразра ихыцәо дналазҵаait.

— Ҳаҟоуп ҳшыҟазаалакгьы! – лҳәеит Какашьа знык цсыра дыԥсны.

— Бымшәан, анцәа иҳатәеишьаз зегьы бзиоуп. Сыздырам, бара бдоуха акәхап сзыхьчаз, сыҩони схи ҳаибабеит. Наk-наkгьы анцәа иаҳзиҳәахьоу ак ƙалап. Издыргәышьоит бышзаҵәыз, убри акәын уахгьы-ҽынгьы

ахы санаҽагылазгьы хәыцырҭас, гәырԥа дус исымаз. Издыруеит быцсҭазаара шуадаԥыз, бџьабаа шшьа-шәараз. Саб ихәшҭаара амца бмырцәеит. Убри сара ҵсраенынзагьы исхашҭуам, ҳаҭыр дуззагьы ақәсҵоит. Абрагьы, анрагьы, еиҳәшьарагьы сзыбуит. Акы еиҵшымкәа ҭабуп ҳәа басҳәоит. Амԥа санықәлоз уасиатҵас ибзынсыжьыз ажәақәа ахьынабыгзаз. Бара сара аханатә аахысгьы сеилыбкаауан. Буаԥреи, быламыси, быцкьареи рзыҳәан есымшагьы сгәы ҭынчын, сгәы каршәын. Саргьы иахьарнахыс бара бзыҳәан сыҟоуп! – иҳәан, лхы-лҿы неиҵхьишьшьааит.

Какашьа ддаҕьхеит-дматхеит. Абԥатә даҷ еиҵш лҿеихалырҳәит. Исыгу мачхәума, аха уара бзиа сшубо здыруеит. Убри аҟынтә ишсанаужьуа агәра ганы сыҟоуп! – лҳәан, иаҵхьатәи иблуз аҳәынҵәрақәа аартны икәа лнапы нҭалҵеит.

«Исанаижьуеит, зегьы-зегьы санаижьуеит, избанзар, бзиа сибоит. Икасҵаз исыхьыз азыҳәан, иара ишибо ҷаҵак анышә сфап. Хҷыхгас, иатахны иҟалозар, зынза сыцсҭазаара сеалысхып. Амала, есиныҟаиҵалакгьы сара сааныжьра шилымшо здыруеит!» — абас лгәы инҭалшьуан лара лыда шаҳаҭ дызмамыз лхәыцрақәа.

— Еныз, сымш, сара уара бзиа ушызбо удыруеит. Убри аҟынтә акыр сыгхазаргьы сатоумҵан, исанажь! – лҳәеит зынза дизааигәазаны иблақәа дырхыцшыло.

— Ибанасмыжьша анцәа ибҟәырхуп, Какашьа, сыцсҭазаара. Зегьы бзиахоит, зегь маншәалахоит. Анцәа иҳәозар хылҵкгьы дҳауп, уи макьана ихышәазам! — иҳәеит Еныз, маҷзак иадамзаргьы Какашьа лажәақәа гәрамгарак рыцымбааua.

Адырԥаены ашьыжь ақыҭа зегьы ирылаԥит Еныз аибашьра аҟынтәи дшыхынҳәыз. Ажәа ахы мҳәакәа аҵыхәа узҳәазом. Дхынҳәит уи аибашьра аҟынтәи иоуз ахәра ҕәгәа иахҟьаны. Еныз лабала акәын дышнықәоз.

Иуатәа ашшара иақәшәаз ахы, абаԥсы иланаџеит. Ԥымыз ахәышәтәырта дтан. Убри ашьтахь ауп аԥныка даноурышьтыз. Раџхьа афронт аҿы иоуз ахәрақәа ԥба раџәак ибыргәымызт. Ахәшәтәырта дынтаххызаргьы раџәак дтамхакәа, ԥаџхьа афронт ахь дџеит. «Уаагыл зны, ухәра ҽеила имгьац, ахәшәтәырта уҽаатак!» — рхәеит, аҳақьымџәа, аха: «Сара исыхьуа ишсыхьуа, исылшои, исылымшои сара ишыздыруа аҳақьымџәа ирыздырзом. Сеибашьыртә сыкоуп, афронт ахь сдәыкә-шәџа!» — аниҳәа, изиҿамгылакәа, афронт ахь дџеит. Убра раџәак мырџыкәа иоуит аԥбатәи ахәра. Ижәԥа-шәакьа инаџакны, аснариад ивараҿы иџжәаз аџеыха ҭәҭәаны илалеит. Деиташьталеит ахәшәтәыртаҿы, аха дырԥагь дтыџны афронт ахь дџеит. Ахцатәи ахәра Еныз иоуит Одер азиас ианыруаз аамтазы. Акыраамта ахәшәтәыртагьы дтахеит. Дантыџгьы уаҳа деибашьыртә дзыкамлеит. Еныз дхынҳәит иџсадгьыл ахь шьала ирҳаз иҳамтақәа рыла игәы рыџхны.

Еныз афронт акынтәи иџсы ааигеит ҳәа назаҳаз ақәла, ауа, атынха ааны дырбон. Гәык-ҷсыкала идныхәалон деибга-деизԥыда, инасыџ иџныкәаны иаб иаштаҿы ичамԥахә ахьыкалаз.

«Уабиџазаџәын анџәа духылаџшит анџәа иџышьарала. Зхәы иатәҳәаны изфоз уабацәа рдоуҳаи, уара уразреи, уџьареи урыџаркит, дад, Еныз. Ари-нахысгьы уусхәы маншәалахааит. Уаб ихәштаара мыцәарц лахьынџас иумазаарын, уџыхәтәы ҽеихааит!» – ҳәа еиусиџшым аныхәаџхьызқәа гәык-ҷсыкала изыразны икәа-имагра интарҳәон, Еныз ҽеила дыз-дыруаз иуаажәлар.

Еныз дхынҳәиижьтеи имчыбжь анаанџәоз, хәылпазык ԥыџьа аеџәа аштә иааталеит. Алақәа ԥаџибаркьан, иааеыжәҳамхыр калом рҳәарашәа аџскы иркит. Ари гәазтаз Еныз данаадәылџ, иаразнак идырит аштә италаз аеџәа зустцәаз. Аџхьа игылаз Рашьыт иакәын. Егьи, ақытә

писар зуаҩыбжарахь инеихьаз Кьамсыс Анаба иакәын.

Еныз иааицәымыцхеит, аха «асас аишәа дахар-шьуам!» — иҳәан, днарцылан алақәагьы нарыкәцаны: «Уа бзиала шәаабеит!» — иҳәан, ианааеыжәц, рнапқәа аарымихит.

— Уеибга-уеизҩыда ухынхәра, акы еицшымкәа ҳаигәыргьеит. Уахьца уаалеит! – рҳәан, иаагәыцхәгәышьит.

Еныз ибзианы идыруан ихәтазамкәан афронт ахь дышцаз. Дацәымҩашьо идыруан иара аррахь ицара Рашьыт ишибзоураз. Еиликаахьан Рашьыт изыхәан абзиаразы абзиара шыкамыз. Еныз уажәы ииаи-гәалашәеит, ақәа ааихәдхасуа Рашьыт имардуан дыцатәаны данихьчозтәи атцыхқәа.

«Анышә ужыр анышә аауеит!» — иҳәеит Еныз гәаныла. Абарт игәалашәарақәеи, Рашьыт икынтәи гәалсыс имаз егьырт ахтысқәеи, акы еицшымкәа игәы ишалазгьы инмырцшзакәа, Еныз исасцәа пату рыкәцаны, инаскьаганы даахынхәит. «Дзеицшразаалак, асас быжь-насыцк ицуп! Ихы дырны дмааир акәын. Цьара ҳаибабар цсышәа ҩантхьк еибаххәарын, уи азирхандаз, аха ауаҩы иламыс иамхафар цәгьоуп!» — иҳәеит. Еныз оумашәа иибаз даеакгьы ыкоуп. «Рашьыт иҩызеи иареи анааи инаркны, убырт сысасцәа анцәа сыркьат ҳәа Какашьа гәцәа рхалымкит. Иара Рашьытгьы иҩашьангьы илыдимныхәалазеит. Убыс мацара сысасцәагьы ларгьы изыхь-цсыхьха инеицырцит. Икалап, Какашьа илдыруазаргьы сара афронт ахь исыхәтазамкәа сцара зыбзоуроу Рашьыт шиакәу. Икалап, убри азыхәан акәзаргьы Какашьа лацшы хаак Рашьыт дзытцлымгаз!» — абас дхәыцуан Еныз. Аха уи ацыхәала ицшәма ажәакгьы леимхәеит. Урт зегьы игәы итамкәа ихы итамкәа иааизцәыркьаз гәыҩ-ҿыҩрақәан акынтә, ацшалас еицш нак инеихытцит.

Амшқәа мҩасуан икара-цсараха. Азәы ацсы гәырҩа

ицрызаауамызт. Даеазәгьы абзагәырԥа ашәы ишәнаԥон. Даеа шьоукыхгьы гәырԥеи гәакреи рцәыхаран. Реишәахьча иныкәсыр, ҽыки-бзыки иаанагоз зегьы еихаххаа иныкәгылон. Рҽаԥакәа рхала рҽы иԥаԥсон. Ажәакала, ҭәи млашьи зеибадыруамызт. Хышыкәса нҭакәкәа иааиԥәеит аибашьра иалагеижьҭеи. Аха ақыҭаҽы иҟан убас шьоукы, аибашьра амыткәмеи алагьырзи закәыз ззымдыруаз. Иҟан аибашьра макьана еилымгондаз зҳәоз аҳәса рхаԥәагьы. Иҟалеит ақыҭаҽы аахәаԥәагьы аҭицәагьы. Ицәырԥит зыԥсадгьыл зыхәшьадырц иакәызккәаз шьоукгьы. Ицәырԥит аҕа ицылара зеазыказԥакәозгьы. Иҟалеит амаҳагьакәа, аԥсхаԥсжьыфаԥәа ҳәа изышьҭаз шьоукгьы. Убри аамҭазын аибашьра амца шыраҽ иалԥит афырхаԥәа. Дала-шьала аҕа бааԥс иҽагыланы еибашьуаз ақыҭа аҵеицәа. Аамҭа ццакуан азеиԥш.

Аамҭа азәгьы деилнахзомызт. Азәгьы дрыцҳанашьазомызт. Иара ахатәы мԥала имԥасуан.

Еныз дааи-уажәи рыбжьара еихшәа-еизшәа жәо-хәымш ԥит. Аха макьаназын лымҳаҭас имоуцызт. Игәы каршә, иԥсы каршә, илшоз ала илаба наиԥшьуа, хәыҷы-хәыҷла, икаԥсахьаз иаандакәа, ица, ибора уҳәа ирыгыз-ирыбзаз даҽын.

Какашьа длаша-ԥашон. Уи зегьы Еныз игәеиҭон. Ибон хьаак, гәырԥак ҭаха шылнамҭоз, аха изкәиԥарыз издырамызт. Иаргьы бгәы иԥамзо закәызеи ҳәагьы длазԥаауамызт. Какашьа ашәалкьа мреиԥш зны-зынла лҵаалыртуан. Даеазныхгьы ахә иеиԥш днеиҭашәо мацара амышқәа лхылгон. Аха ари иахьа акәымхеит, ари уаԥәы акәымхеит, Какашьа лҟазшьа Еныз агәыр еиԥш игәахы иналакьакьо иалагеит. Еиԥәоу бзагәырԥа арбану, зегь реиҳа иузааигәоу ауаԥы иҽы уаныгәыԥ-ҽыԥха, гәрамгарҭас дануоу. Ускан уажәраанза ууаи-гәагьы иҟамыз ахыбаарагьы амцабз еиԥш угәахы инакәцәишоит.

Игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа Еныз Какашьа гәрам-

гарҭас дышьҭихуа далагеит. «Еныз сымыш! Сара уара бзиа ушызбо удыруеит. Убри аҟынтә акыр сыгхазаргьы саҭоумҵан, исанажь!» — лҳәеит дшәацы-рҳаҵуа. Иарбан иланасмыжьыртә еиҵш иҟалҵаз. Уажәааигәа Рашьыҭи Кьамсыси аҩны ианымҩахыҵызгьы, лара Рашьыҭ гәцәа ихалымкзеит. Иналаршә-ааларшәны алаҵарҟәыҷы дныҵылгон. Избан?» — абарҭ уажәрааныа имашәырынгьы ихы-игәаҷы изаамгоз ахәыцра еилым-гаҟәа изцәырҵуа далагеит. Ари мышк цеит, ҩымыш цеит, аха Какашьа лхымҩаҵгашьа Еныз ицәыхьантахо далагеит. Уимоу дахьныҵыҵ-ааҵыҵуаз, ҩыцьа еицәа-жәоз рылаҵш дныцыргар, иара избахәк иала-цәажәозшәа ибо далагеит. «Изуазеи, саҵьал аама, схы хәымкәа ахәырбгъыц шҵақәсҵо! Изакә ҵаҵгәыда газа хыбаароузеи, мшәан!»…- ицәа-ижьы ҩеихыбзааны даауалуашон. Нас мчыла иааизкылҟьоз ихәыцра еиқәарақәа наиҟәцаны ихигахьоу хҭысҟәак рахь иҷынхьеирҵшуан.

Ахәылбыеха иара итәала даацсаны дгәарлеит Еныз. Ашҭа данаатала, даагылазар дзышьцылахьаз ихәычра иақәлаз ихәшҭаара алҩа анааиҷашәшәа, еитаҳәашьа змамыз ицәыхарахахьаз иқәыцшра адунеи дныкә-нагалеит. Ииасхьаз рыцсцәа зегьы ицылазшәа ибеит. Ҳамҭак аҵәа амҵаҷы игылаз аҟәардә дныкәтәан, ихәычра амышкәа зегьы гәарацаны, цқьа игәазхара ибеит, иаҳаит. Ишибоз ихаакәакәараза ицхзы илабон. Хәылц шәацшь еилыбзаа-еилыбзааy мраҭашәара ицнагаз днахәаҵшын:

«Шьыжь шәацшь –
Шьыбжьааныа,
Хәылц шәацшь –
Жәаха-жәымыш!» –

иҳәеит ибжьы нҭыганы. Нас ихымцацәакәа дааччеит.

— Узацәажәо дызустада, Еныз? – лҳәан, ҷым-шьхаҟәак кны дааидгылеит Какашьа.

— Абыржәыцәкьа схәычра ашәацшь акәын сза-

цәажәоз! – иҳәеит Еныз ихы-игәы ыртлазаны.

— Ашәаԥшь шԥа, иарбан шәаԥшьу узлаԥәажәо? – лҳәан, дԥааит Какашьа иааԥьашьашәа.

— Ее, абни дгьыли-жәҩани ргалуан хзырҷо хәылԥаз-тәи ашәаԥшь! – иҳәан, еиԥраланы, нахьхьи, ажәҩан акалт ԥзыблаауаз ашәаԥшь днахәаирԥшит Какашьа. Абни ашәаԥшь санхәыҷызгьы абанстәкьа акәын ишеилыбзаа-еилыбзаауаз. Изаҟаразаалак аесиҭанамк-зеит. Аханатә аахыс ишыԥшзаԥ ицшзоуп, ишыԥкьаԥ ицкьоуп. Аԥшзареи аԥкьареи ыҟанаԥы зегьы ҟалоит! – иҳәеит, макьанагьы хәылԥ шәаԥшь илаԥш аахмыр-шәазакәа.

Какашьа аԥәамԥа иамԥагылаз арымз аҽы, Еныз дахьидтәалаз иааиҳәаз зегьы ажәак ахылымҳәааит. Ус лыблаҟәа кыдхыланы, абрахь, ԥьара, лара лыда даеазәы изымдыруаз дунеи мазак ахынҭа-ҩынҭара далан.

Ҳамҭак урҭ аҩыԥьагьы рыбжьара аргоаш хьшәашәа нарыбжьысын, аура-зоуроу шәымҭак ахи-аԥыхәеи ҿаҳаҽымҭрахеит.

— Изакәызеи, Какашьа, ари абжьарак, абжьаԥынтәи ҳәаа змазамыз быԥча-быхәмар, бгәалаҟара еихсыгьтеи? Сара исыԥабкуа хьаа маза бымоума? – иҳәан, иԥьышә мчыла ччаԥшьк ныҟәырххшәа длазԥаait Еныз. Какашьа лгәылеанзамкәа абри аҩыза азԥаара хьанта лыԥшәма иҟынтәи иаалаҳаз, даашәара-еиԥаранатәын, илҳәо лҷамшәо лыбз налыхәлашәеит. Насшәа лҷаашызлган:

— Ус угәы изаанагозеи, Еныз? Сара уара уоуп сзызхәыцуа. Уаҳа исхәыцраны иҟоузеи. Уара усшәа иубеит акәымзар, сгәалаҟарагьы бжьызхрызеи сеидроу! – лҳәеит иааркьаҽны, лгәы итаԥәкьаз лымаза лыԥәԥәы-рымԥырԥ лажәаҟәа лҷыргәыламырхакәа.

— Ԥәахышьа змам, иахьа иуԥәахит ҳәа уаԥәы ицәырԥуа амаза иунаҭозеи! – иҳәан, Какашьа днал-ҿаԥшит. – Изакәу сыздырам, аха зҳәара бзымгәаҷуа акы сԥәыбзошәа збоит, Какашьа! – иҳәеит Еныз дҩагылан.

Какашьа знык ԥсыра дыԥсит. Умаԥәа наԥоукыр

ииаҭҟьоз акәтыц кьарахә ахы дынҭеикит.

Аҵкыс еицәоу уаҕеимышхара ыҡказам, акыр шыҟәсақәа зыгәра угоз, ухы-уҵсы аҵкыс бзиа иубоз, иузааигәаз ауаҩы, иаалырҟьаны, угәы иҭамкәа, ухы иҭамкәа гәрамгарҭас данышьтухуа, ухы ҵены ишу-хагылоу анубо. Ауаҩытәыҩса иҵсхы анилашәо, рыцхара дук данақәшәаша цәаныррала идыруеит шырхәо еиҵш, Еныз ииаизцәырҟьаз ицәалашәара, ихәыцра еиқәаҵәақәа наҡ инеихицарц иҿыназикит, аха еиха-еиха дцәеицәыҵсуа далагеит. Еиха-еиха игәы аҭыц иҭамгыло далагеит. «Изакәызеи, мшәан, каҳада-ҵеыда, схы зыхсырҟьо ҳәа акгьы ыҡазамкәа баша схы аҧычыга изкылысхуа. Икалаша-калааза ахәаҵ ала зҭысхуа змаанеузеи, насгьы изакә газароузеи!» — абас ихы дазгәаауан. Ҵсыхәа ахьынзамаз ицшәма лҿаҵхьа аҵәгьы мбылзакәа, акәацгьы бжьизаар иҭахын аҡынтә ир-ҕыҕуамызт.

— Иуасҳәагәышьозеи, акыр ҵуеит уара узыҳәан сара ҵсык сиаҩымсуеижьҭеи. Уара уҩызара, уаҳаҭырҟәҵара шьҭарнахыс сара саҵсам, Еныз! – лҳәан, инхышхыцәаз лылабжышқәа налыхәлаҵәеит.

Еныз ихра еибаркыра, игәыгреи ибзиабареи злачаҵаз иаалырҟьаны инцыцхашәеит. Шәымтақәак ици-ишәи зеихымцхьеит. Ила ишабоз иҵа наиҵыцсааит. Игәы нкыдыҩрны аҵалашә инҭаҳаит. Аха ииулакгьы иҿааиқәиҳәалан:

— Баналагах бзыкәшәаз арыцхара сыҵамкыкәа исаҳәа. Сара сеыртынчзаны сыбзызыруеит, — иҳәеит Еныз.

— Ахьымзҕ усыргеит, Еныз, ахьымзҕ! – лҳәан, лыбжьы налымпыҵҟьан, дыҩны амаҵурҭахь лҿыналхеит.

— Дызуҫтада? – иҳәеит Еныз, аилагаҵәа рсахьа ныликаан.

Какашьа ҿылымҭит. Лыхцәы цыххаа аҩны аҭзывара лыенадлырцсылеит.

— Дызуҫтада ҳәа басҳәеит? – иҳәан, лмахәар нҭарсны иааикын, даахьеирцшит.

— Рашьыҭ! – лҳәеит. Уаҳагьы лыелызнымкылакәа, лыцсы лылышәшәан акаруаҭ днылаҳаит.

* * *

Какашьа илыхьыз, ишлыхьыз, иахьлыхьыз, акы аанмыжькәа зегьы Еныз илирҳәеит. Абри ахьымзҭ Рашьыҭ Еныз дызҭеицаз аҵыхәала, игәоарамкәа Еныз агәра игеит. Убри ашьҭахь Еныз оаха-оымш ихиицәаргеи еилеимкит. Иара дзыкәшәаз арыцҳара аоыза иакәшәакәахьаз дрызхәыцит. Дазхәыцит абас еицш иҟоу аус уадао қәнагала, ламысла азнеишьагьы шхаҵароу. Еныз аҵсра аҵәа ахикаауан, дзыкәшәаз аус ццакрала, инаҵшуаз иаҭәарымшьашаз ала аҵылара. Убри аҟынтә, иара иибахьаз-иаҳахьаз, абас еицш иҟаз моу, еицәаз ауаҵеимышхарақәа ирыкәшәоз ауаа қәнагала, аҵсуала, уаорала ишазныҟәоз атәы еесишәа дазхәыцит.

Ганкахьала, иҟалаз аҟалаа шьоурада аҭыц ақәцашьа амам ҳәа ицхьазеит. Даеаганкахьала: «Ҳаи, абаацс, Рашьыҭ иара димшьзаргьы, ажәлар рҿы, ақыҭа аоныцқа усгьы дыцсхьан. «Аҵьма аҵыхәа амырцысыкәа абагъ ааигәа инеизом!» Уигьы дназхәыцындаз. Иара аибашьраҿы ихигахьаз изхон. Уажәы Рашьыҭ дышьны, оацхьа ицҭазаара ашәгәы-аҵсгәы аҭаргылара аҭахымызт. Рашьыҭ ажәлар еизаны рцәыцәгьа иқәдыршәандаз, абасцәкьа ахҭақынза днеимгар ауан!» — ҳәа рҳәар ҳәагьы дшәон. Ажәакала, ажәлар ргәааанагара, ажәлар еицырҳәаз дахыцар иҭахымызт. «Иамузозар, дад, раҵхьа упҳәыс дкажь. Убри алагьы ухьымзҭ ухыхуп ҳәа ицхьаза!» — ҳәа иазҳәақәазгьы ҟалеит. Абарҭ реицш иҟаз, иара имч зқәымхоз ахәыцра еиқәаҵәақәа рыбжьара дыбжьахеит Еныз. «Абри ззымдыруа, измаҳац ҭыцхалцагьы дыҟазам. Сара абри исхылаз ахьымзҭ чҳаны, убри зегьы сцәа иҭагзаны, ари иахьа акәым, ари уаҵәы акәым, суаажәлар рҿы сыблақәа аартны, ҿаҕәгәала сзымцәажәо сыҟазар аҵкыс, зынза адунеи сыкәымзар еиҕуп!» — иҳәеит зназы.

«Сыԥхәыс дкасыжьып, нас, ауаҩы дыԥцәазар хаԥламҳәала деицызшьуа ауаа хатәрақәа абри аус иаднагалап. Цаԥха ззыбзиамхо, риашашьа змам ƙалаа ƙамлазаԥ. Џьара акаҽы икылыргап. Ажәлар иақәырцо ала сымҩахыцып!» ҳәа иақәикит. Аха Еныз уажәы иихәыцуаз ушьҭан иихәыцуаз ихнарбгалон. Абри абриами ҳәа акаҽы дзаанымгылеит. Ахәыцра, аиҭахәыцрақәа рзеибафара далахеит. Ицхәыс дышкажьтәу, лара илхароугьы шырацәоу аԥыхәала ишилшоз ихы агәра аиргон. Аха усеиԥш иҟаз агәаанагарақәа иаарласны изшәаххон. Ицхәыс лкажьра илымшеит. Ари акы – иҩбахаз, ицхәыс лылԥра маԥара ала ихьымзԥ зихымхуашәа ибеит. Аԥыхәтәан избит даҽа мҩак, Рашьыҭ ауаҩы дизишьтырц.

Еныз зыгәра игоз, имаза зцеимкуаз, дзықәгәыҷуаз иҩыза бзиа Шьаадаҭ Ноуба иҿала, абас еиԥш иҟаз ажәа иниԥеит Рашьыҭ:

«Сара уара ешьак иеиԥш суқәгәыҷуан. Аха аешьара аҭыԥ аҽы амаҳагьара нықәугеит. Уара ушьрала уахьсырхәыр ҁахым. Узыхсырkьо уара ееила иу-дыруеит. Аиҭаԥәа рыбжьара ажәа мыцхә ыҟазам. Уалԥ ақыҭа , сыла ухымгылан. Ма ушьҭа ухы пату ақәԥа. Иҟоуԥаз ашьҭахь саргьы схы уаԥшы, ҳаҭыр сықәԥа. Убри алагьы ухьымзԥ ухых. Мап анакәха, сыш-уаҩымсуа, ишуанасмыжьуа удыруазааит. Иунысԥаз ажәа аҭак сазыԥшуп мышкы ахи-аԥыхәеи ала!» — аеныԥәкьа Еныз иажәахә игеит Шьаадаҭ.

Шьаадаҭ ақыҭаҽы унеишь-уаашь ҳәа зарҳәоз, аԥегьеи абзиеи иадыргалақәахьаз, ихатәраз азәы иакәын. Енызи Рашьыҭи, ишаҳҳәахьоу еиԥш, шьахәа-шьаҽа рыбжьамызт. Ахәылбыеха Рашьыҭ иашҭа дынҭалеит Шьаадаҭ. Алақәа анаахыш-ҷыш, цхәыск даадәылԥит. Иааиз Шьаадаҭ шиакәыз анылба, даргьы уарала еиԥәыхарамыз шьоук ракәын аҟынтә, днеи-цылан, лнапы ыргьыжьны даагәыдылкылт.

— Уаҳзаазгазеи, Шьаадаҭ, мышрак иақәшәаша,

цәгьароума бзиароума, сҳәашьагьы цәгьахеит, аха? – лҳәан, иаразнак Шьаадат дизцаait.

— Ацәгьара анцәа иҟоумцан макьана. Рашьыт дыҟазар дызбар стахын аҟынтә саамҩахыцит! — иҳәеит Шьаадат.

— Дыҟоуп Рашьытгьы, агәыларанза днеиит, лассы дааиуеит! – лҳәеит. – Уаатәа арахь, уара утәымуаҩзам! – лҳәан, аҟәардә аалган иналыргылеит. Абри лым-ҳәацкәа Рашьытгьы ахцыста даахыцит.

— Аа, сгәы уштаз Шьаадат! Узбарц шыстахыз анцәа усзааигеит! – иҳәан, Шьаадат инапы ааимихын, инеибартәаҟәеит.

— Изакәызеит сан, асас аҩныҟа даамгазакәа дыхьшәашәаза адәы дышцацәбыртәалеи! – иҳәан, иазуухуазеи, гәтыхак змазам азә иеицш даалабз-ҩыбзит Рашьыт.

— Ара иаҳагьы ицшзароуп, итынчроуп, иабаргәузеи! – иҳәан, ҿырцшзага ажәаҟәак неихишьалеит, Шьаадат.

Рашьыт иангьы, ахацәа акы еибырҳәозар акәхап лҳәан, аҩныҟа дныҩналеит.

— Рашьыт, уареи-сареи зынзагьы ҳаицәыхаразам, еибатаху ҳауп. Ацхьан уара ууаира ацны, уан Хьымса илҳәан еицш. Сара иахьа ус хьантак ацыхәала сымҩахыцит. Азҩа ззаз иан дагеит, Рашьыт. Уара ухатца кәышуп. Ажәа мыцхә саламлакәа иахьа ушҟа сымҩахзыжьыз Еныз иоуп. Хыкәкыла Еныз сузааишьтит, Рашьыт. Иузааицҳазгьы абриоуп! – иҳәан, Еныз жәа еитаҳәатәыс имаз зегьы, аҳәашьа атаны наk-аакгьы ҳатыр рыкәцаны иеиҳәеит.

Аамта иарцәыцәхьаз, хымҩаск сагап ҳәа згәы иаанамгоз Рашьыт ацҳаражәҳәаҩ изнеигаз Еныз иажәахә ацыхәала дагьымеицхьхәыцаазакәа абас еицш иҟаз ажәа хьантақәа рҿааирхеит:

— Еныз аус ахьимоу ицҳәыс лҿоуп. Уи сара слы-

ниаанзагьы ақыҭа дакәдыршахьан. Иара икаҳцы лцыхәала ажәлар срылцны сцәа цыреырц иаҫуп. Ҩынтәгьы хынтәгьы илахь ада цызцәаз иццхәыс лоуп, иццхәыс дкаижьааит. Сара цьаргьы сцазом, сыҩоны сыкоуп, сқыҭаҫы сыкоуп. Еныз сара сыцәазар сшиз-мырҫыхо идыруазааит! – абас еицш иқаз ажәа ҭынхақәа еиҭаҳәатәыс иитеит Рашьыҭ.

Шьаадаҭ Рашьыҭ уаҳа ажәакгьы иамҳәазакәа, ашҭа дынҭыцны дцеит. Аухацәкьа иацымцакәа иагмырхакәа Рашьыҭ Еныз изааицҳаз ажәақәа акы аанмыжькәа инаганы иеиҳәеит.

Еныз цсыхәа змаз цсыхәа аиҭарц, шьа каҭәарада абри аус ааныкылара изқәикыз иалымцит. Иара аламыси, аҧсуареи ажәытәаахыс ҳабдуцәа ирымаз ахым-ҩацгашьа, иаргьы ихымҩацгашьахар иҭаххеит. Аха иахьирхалакгьы аҩагьы импыцацицәеит, азагьы импыцацицәеит. Уимоу, Еныз ахьымзг дызҭаз азмыр-хакәа, чҳашьа змамыз игәахы ҫызкаауаз, агәаҕ зырмжьыжькуаз, игәахәра аҧьыка хәыцхь аҫазыцсоз ажәа баацсқәа изааицҳаит. Уаҩыс димшьеит. Еныз аҭырас иқәланы иказҫоз аҧанцәа раҟара дхәычны, длаҟәны ихы ибо далагеит. Уи убриаҟара ихы хьымз-ҭишьо дкалеит, ауаа рҫы дцәырцыр аҧкыс дыцсыр еиҧьишьо. Уажәрааныза ҟазшьа ахьынзамаз, цстбарада абри аус аилыргара иҭахызтгьы, ушьҭа шьа каҭәарада иара дҫызхуаз акгьы ҟалашьа шамамыз агәра игеит. Еныз Рашьыҭ ишьра, хымпада, дашьҭалеит.

…Аҧых агәы еиҩнашахьан, аха Еныз изыҳәан лацәааихышь ҟамлациижьҭеи акраапуан. Ашьхыцә реицш ихы-игәы иҭапапоз ихәыцрақәа рзеилашыра дахәаҫуан. Уаҳа ҫеиқәҳәалашьа анизыкамца дҩагылеит. Ҳагоу ашьа гәырҩа хгашьа имоуандаз. Ашҭа дыкәын ихалазаҧәык. «Анаҧьалбеит, ауаҩытәыҩса деиқә-зырхогьы – ауаҩы, ауаҩытәыҩса дызшьуагьы – ауаҩы. Ауаҩытәыҩса дангәакуа ажәак, ажәа заҧәык ахра даҫнагоит. Абыржәы изыҧсоузеи уара иуҭаху, зыгәра уго, уара узхыхьу, уара узгәыхьу ауаҩы иқынтәи ажәа цхак, ажәа ҟәышк!» — абас

даахәыцит. Аҵәымыҭ жьакца еиҧш игәахы кылызҵәоз абзагәырԥа хәычзак иаахыдахазшәа, иҧсаҵара еиҳа аҽаршәыкьызшәа ибеит. Аха уи нарха амоузеит. Ԥаҧхьаҧсабз еиҧш еиҭа-неихыцәеит. Иаалыркьаны ихы иҭамкәа, игәы иҭамкәа, Еныз Рашьыҭ имардуан дыҵатәаны иаҕа ихы дана-цәеихьчоз ааигәалашәеит: «Сара ешьа гәакьа дсымазам, Еныз. Иатахханы икалозар ахы уанаҽагылозтәи аҵыхқәа раан, сара сгәы каршәны сыцәан. Уара ианартәи аҵых анҵаарыччоз сыԥоны аҵака уҵатәан. Ешьара сзууит, бзиара цыхәала саргьы анцәа сухьиг-заait!» — ҳәа Рашьыҭ иажәақәа згәылаиҳәоз аҵых хаарада ааин иблақәа иаарыхгылеит.

«Аиеи, Рашьыҭ, уасиаҭцас иуҳәаз уажәа гәыбзыԥкәа наугзеит, анцәа илыцха уоут! Аешьараҵәкьа нықәугеит! Угәнаха уара ухәда иахымзаait! Ԥьаханым ҭыцхәрас анцәа иуитааит. Сара уара усымпыцамцсырц азыхәан, ҳабдуцәа рқьабз зегьы иахьынзасылшоз инасыгзеит. Аха ушәхымс илагылаз уаҵьал умч амырхеит. Уара уҧсра ашьтахыгьы убзарзык зҳәо ҳәа ушьтахька азәгьы дузынхарым. Уара угәыхашьаны мыткәма лаҕырзышак цҳәыск иуатәалшьарым. Лажиа ужны узеиуоу унартап. Уҧсата цәгьахаait!» — игәы дтацәажәон Еныз адунеи дамкуа ашта дахьыкәыз.

Адырԥаены амра нхыкәгылеит, Еныз кырпкылбаахк каимҵазакәа. Амра аташәара еихаҕәышәарак шагыз, аҭырқә шәакь ҳәа изышьтаз, ишәакь кьаҽ аашьтихит. Афронт акны ԥызара изызуаз, ақәеи аси икәызкуаз имшьамба аашьтыхны, ахаан ихеимцацыз иаб ихтырца еиқәаҵәа неихеицан, иараҽы ииасны ицоз азыччә днахыцан, абнара иенеитеит. Ақәаҵсата кыдышьшь илеиуан. Еныз ушьта уаха дызхәыцзомызт. Аҳәа ахы зықәшәаз еиҧш, атлаԥа цкьаны днеиуан.

«Схы шцакашәари, ажәла нцәеит!» — абриак заҵәык дназхәыцит. Нас изхьаз-иҧсхьаз гәалашәарак ааихташәан акәа дынтанаршәит. Иахьеиҧш игәалашәеит

шьыбжьышьҭахьк иаб ишьҭрахь ала сасцәақәак рҭааит. Иан иаразнак Еныз даалцхьан: «Абааџс, даара ҳазцәыцхашьоз сасцәақәак ҳҭааит. Амшаџы азыҳәан ҳәа абна акалаҭ ицакны исымоу акәты ахәда сызху-цәароуп!» — лҳәан, днеин, акалаҭ ицакыз акәты мырқаакәа ахәда аатцлырхәраан, Еныз инеилыркит. Акәты, иахьеицш игәалашәоит иҭран, аика ќаџшьы уаркалеиуа ихьарены ахы иқәын. Дук мырцыкәа аҳәызбагьы неилыркит. «Абжьы мыргакәа абнахь, аѡны ашьҭахьќа иганы ахәда сзыхцәа», — лҳәеит Еныз иан. Еныз днеикәаџха-неикәанарцхеит. Аџшзара икны иагоз акәты деиҭанахәаџшын: «Ди, сара ари сызшьуам, џьым!» – иҳәан, иикыз акәты иан лышќа инаирххеит.

— Избан, уара, изумшьуа? – лҳәеит Еныз иан.

— Заќа ицшзоу бымбои, баргьы ҳкәытқәа иреиҕьыз ауп ибкыз! — иҳәан, ишылҭахымыз акәты иан инал-иркит.

— Унан, уара узҭабны усызымҭаз сыгәнаҳа иқә-шәааит, гәы узҭазамкәа анцәа ушцеишеи! – лҳәан, лара лхаҭа днавалан, акәты шьны иааѡналгалеит.

— Акәтыцәќьа саагылазар, ирыцхашьаны ашьра зымгәаҕьыцыз ауаѡы, иахьа ауаѡытәыѡса ишьразы сыццакы-ццакуа амѡа сықәуп. Уара ухаҭа-џсаҭа уоуп, Рашьыҭ, сара иахьа абас сгыгшәыгызтәыз. Зегьы-зегьы упсаҭа иамазаait! – иҳәеит Еныз, ихала дцәажәо дахьнеиуаз. – Сара сыгәнаҳагьы уара угәнаҳагьы џьаҳаным иупылаait уара ахәымга!, — иҳәан, ишьа-ҿақәа ааирццакит.

Амра ҭамшәазацызт. Еныз иеырхианы, ицхәыс лыпату ахьциеыз аҭыц аҿы, диасуазаргьы абра диасуеит ахьигәахәуаз днатәеит. Аарла ахәылцы ецәа ажәѡан иналыггахьан. Заа ицәырцыз акьу уарла-шәарла иааигәазаны абжьы гон.

— Ашьашәы уҭарблаait, исцеицшу сицәоу уаҳа исцубаауазеи! – иҳәеит Еныз. Иоура-зоуроу дышны деиқәтәахьан. Уаха игәы иҭаз азыҳәан игәы неиҭас-

уамызт. – Хырцашьа амазам! – иҳәеит. Абри аамҭазы амҩаду ахь аҿышьҭыбжьқәа аагеит. Ахьышәтҳәа дҩагылан днаҷшит. Амҩаду архәара иаавҷит Рашьыҭи иара Еныз изымдыруаз хаҷаки. Шәымҭақәак рыла аҿцәа аҩыцьагьы анааизааигәаха, Еныз ахьуҳәа ажра днахыцан, амҩаду днаныххылан, абасгьы ҫааиҭит:

— Аҳәса рхаҷа, Рашьыҭ! Уареи сареи анцәа ҳаиқәиршәеит. Абри ахызаҷә ҳаилнамыргар умуит. Гәнаҳа уҷзар уҷсаҭа иамаз! – иҳәан, ишәакь иакәыршәыз имшьамба ныцхьаршәтны аҷыкьхәа дхысит. Рашьыҭ иҿы днахҟьан амҩаду днанаҳалеит.

— Исызхоит, Еныз! – иҳәеит Рашьыҭ, Еныз данынеихахх.

— Маҧ, Рашьыҭ. Аҩбатәи ахызаҷә ахраҭахь ига, уи сара исҫаҭахьоуп! – иҳәан, даеа зныкгьы дхысит. Уиакәхеит. Рашьыҭ дышҭынчхара дҭынчхахьан. Рашьыҭ саз ҩызара изызуз егьи аҿыуаҩ нахьхьи архәара днавазхьан. Итҟьаз Еныз иҩпатронак Рашьыҭ игәы иныкәцсаны, Еныз ажра днахыцан абна иееиҭеит.

Иааҟәымҷзакәа акьу мышьҭаҷәгьа абжьы шгаҷ игон. Жәҩан гәаҷа инкыдшәаз аҿцәа ауп Еныз уажәы илаҷш иааҷашәаз. Ахәы данхала, ишылашьцара илашьцахьан.

17

Анемеццәа кны ианаага ауха, скомандир уаҷәы шьыжьынза схы сакәиҭитәеит. Абас инаҷиҷеит Ҳараз иҩымҭа. Ҳара адҷа аҟынтәи ҳаныхынҳә, апартизанцәа ҳаштаб аҿы Светлана дсымбазеит. Дабаҟоу, дабацеи ҳәагьы аҷаа-ҷшаара ҷшзамшәа збеит. «Дабацарыз, ҷьара дҷак лырҭазар акәхап. Дхынҳәып, дабацари!»

— сҳәеит гәаныла. Хаха рыда сахьышьҭамлацыз скаруаҭ сгәы ҩарханы снықәиан, аҭуан сыблақәа надсырхалеит. Шәымҭак иадамзаргьы аамҭа еимкьарак анаасоуаз, сахьыкаазаалакгьы сызҿызаалакгьы, схәычра ахьым-ҩасыз, суаҩыкәра ашә-гәашә сахьнылагылаз, сахьыччаз, сахьцәуаз, сахькаҳаз, сахьгылаз сқыҭа гәакьахь схәыцрақәа рымцәыжәҩа снытцакны рҿынархон. Абыржәыгьы исызгәамҭазакәа лакә цстҳәашк ажә-ҩахыр снытцакны инышьтыцраан Адаужра ахәы снықәнартәеит. Нас сара схәычрагьы сдурагьы сыцсы зыҿҳәараз, усгьы ҳатаҳмадцәа алакәҳәацәа ракәын. Убырҭ ракәын сара аамҭацк иадамзаргьы схи-сыцси сеиқәиҭны схы санаазынхоз сыблақәа иаарыхгылоз. Аа, уажәыгьы ҳашҭа цшза атлаз иацәа ҭаршәушәа аҧьанат ҳаскьын шьҭашьшьы сынҭалеит. Мшаенеицш ҳашҭа еихшәаеизшәа агәтацәкьа нылкааны амжәарбагь абырфын бгьы иацәа еилышәшәо игылоуп. Мшаенеицш, сабду ида уаҳа даҿазәы иҿызкәимкуаз, жәа-рагыдык зҭашәоз, ашә агәаҧшь иалхыз арымз ду, амжәарбагь иамцагылоуп. Убри арымз мышьҭа бзиа агәтацәкьа дыкәтәоуп сабду. Уи ускан еицш иахьагьы ижакьа бырлашха ихыҿеаны игәы иныкәтәоит. Сабду иацхьа итәоуп хҩык сабду иацкыс еитцбацәоу ашлақәа. Урҭ ускангьы есуажәааны абри амжәарбагь ашәшьыраҿы еизалон. Атаҳмадцәа ркәардә лакә хәычқәа ирыкә-тәаны сабду иацхьа итәоуп, ажәабжьк иалацәажәоит. Сара макьана схәычуп. Сабду ҿынла алакә шимҳәо здыруеит акынтә, Нуригьы саргьы урҭ рцышҭа ҳақәлазом.

— Аиеи, дад, уара зызбахә умоу ахатца, ари Аҧсны кьакьа дузза аҩыстаацәеи, агәҳәцәеи ирхаанхааназа, ауаа аныршоз иршаз дреиуагәышьоуп! – иҳәан, иажәабжь ахы ааҧиртлеит сабду. Егьырҭ атаҳмадцәа зымҩыхытцызгьы сабду иажәабжь кәышқәа рзыҳәан акәын. Реынеиқәырцсасаны инатәан, сабду инеиз-ҿлымҳахеит. – Абри уажәааигәа

Аҟәантәи аҵара ду змаз сас дахьк дыстан. Убри ииҳәаз ажәабжь хәычы ауп сыззааирҵ истаху! – иҳәан, сабду илабашьа амҳаста инаҵәхырҟәара ныбжьарҕәҕәаны иажәабжь инаҵицеит. – Ҳара, аҵсуаа мҵахә азҳаҟәа, жәытәнатә аахысгьы, азәи-азәи ҳхьибаҳәагәышьоит. Иашоуп, аирак рҟны хәахәак дрылымҵыр ҟалазом. Аха хара ихәыцуа аламыси, ауаҩреи злоу, аҵсадгьыли амилатәи рлахьынҵа азбаҵәагьы мачзам. Убриоуп абри сысас ииҳәаз иажәабжьгьы зызку ҳәа сгәы иаанаго. Аха сажәаҟәа сышрыкәшоз, исҳәарц истахыз атәыҩа сзымкит! – иҳәеит сабду, хырсхәаразу хырцьаразу уцәеилаҩашьо.

— Ииҳәазеи нас ускангьы, Шьардын, Аҟәантәи ииаз усас? – иҳәан, икәардә иеынакәиҵхеит Ҭамшьыгә.

— Ҭаацәашәала еизарак рымазаарын аиҳабыра. Ажәеи-ажәеи хибатуа ишнеиуаз, акы ззеилоу роуп акы еимазкуа. Ҳазарат иҵәажәашьа Аду игәамҵхазеит. Иара Аду ҳәа узҫугьы ҕьатама хжәак иакәымкәа дыкамызт. Абни згәы иҵаз згәы иҵамшькәа иаартны изҳәаз, аиҳабы игәы идааигалан, иазуухуазеи, ддәылицеит. Иара идәылцызгьы ус ззууҟәо дреиуамызт, аха иеиҳабы диашамзаргьы, иара ихы аҳаҵыр азы пату иҟәцаны, иҵакгьы ҟамцакәа дындәылцзаап. Аизарагьы иалган, дасу рыҩныкаҟәа рахь инеимпит.

Адырҩаены ашьжьымҭан иацтәи аизара иалахәыз Хьрыцс иацсуа еиқәа, изиацққәа цырцыруа ирыцкъаны, ибырфын блуз шкәакәа ахәда ҵрыцхааны ахацаҟәа аҫацсаны, ихәда ыцарбака шәишәи мцәыжәҩала еибаркны, иацсуа мака абзҟәа неилацсо, дышәшәа-шәшәо дшааиуаз, Ҳазаратгьы ила ду ахәда кәбас мака цшзак ахацаны иваргыланы ашьыжь цшак неиҫарсны дшааиуаз:

— Шьыжьбзиа, Ҳазарат! – иҳәан Хьрыцс, иши-ҟазшьаз еицш, иаармысташәазаны аҵсшәа наиеиҳәеит.

— Бзиа убааит, бзиа умшхааит, Хьрыцс сааукәх-шеит! – атак ныкаицеит Ҳазарат.

— Ҳазарат ухацкы сцеит! Иацтәи ҳаизараҫы Аду

хәычык дамхаццакцәазар ҟалап. Аха убри уара угәаҟынза иноумган, датаноумцан уххь згааит! – иҳәеит Хьрыцс, иара ихатагьы Аду ихымԥацгашьа шигәамцхаз иныцшуа.

— Ҳа, ҳа, ҳа! – иҳәан, Ҳазарат ибжь гәаԥа ҳалал нтиган, дааччеит. – Хьрыцс ухацкы сцеит! Убри Аду ҳәа узсу егьа иҳәаргьы егьа иургьы, дҳаманацы абааш ҳтоуп. Данықамлагьы, ҳара ҳтәы, ҳмилат рлахьынца ашәеиқәа ишалоу удыруазааит. Убри Аду ҳара ҳанитахыми, «шьоук» бзиа ҳанырбои еиԥоысзом, убригьы удыруазааит, хы цсыргьы жәа цсуам, Хьрыцс! – иҳәан, ила ахәда иахаз амаҟа кьаҟьа ааникылан, ашышьыҳәа иҷынеихеит Ҳазарат. Аа, дад, адурагьы захьзу, аҟәышрагьы захьзу. Сара сԥыза хара изымцшуа газак Ҳазарат итыц аҷы дықазар, Хьрыцс иеиҳәаз атакс: — Ҳаи, абаацс избахә соумҳәан! Ани ахамбашәа иҟоу, ауаԥага бзамықә ҿашҳа ду ус ҟаимцакәа, ус имҳәакәа уаҳа ҿеик иурҳәараны иҟази!» — абас газарыла дцәажәозар акәхарын. Ҳара ҳахьынзахьажьқәоу, ҳахьынза шьыццәоу умдыруеи, Хәаршьыт, дад? – иҳәан, Шьардын исас иажәабжь неиқәиҳәалеит.

— Ааи, анаџьалбеит, «акрыздыруа дагьууандаз, дагьуагандаз!» шырхәацәкьо акәзаап. Ҳазарат уҳәеит ҳәа дабанзаҟәышыз, дабанзахәыцуаз мышрак иақә-шәаша! – иҳәеит Ҭамшьыгә дахьтәаз.

— Ҳазарат иԥызцәа ишыцсыша здыруа, хара инацшуа амилат рлахьынца азбацәа змоу ирыбаргәузеи, иажәымта шкәакәахааит! – иҳәеит Осман, Шьардын иажәабжь згәаҟынза инеиз.

…Аценџьыр ацша ианкыднакьа ауп, сызқәыз схәычра адунеи сылацш ианааҵашәаз. Атҳарцәҳәа схәыцрақәеи сгәалашәарақәеи санаарылц, сгәаца нтыхышәашәааит. Абыржәыцәкьа инасцыршәаз схәычра асахьеи, сқыта агәхьаагареи снарыхьцәуеит.

Зынзагьы исызгәамтазеит Светлана дшаас-хагы-лахьаз. Лнацәкьара цшқа кахәхәақәа рыла сышьтахьала сыблақәа анаахылԥа ауп, Светлана шлакәыз аныз-дырыз.

— Исаҳахьеит, Ҳараз, зегьы-зегьы здыруеит. Ушьҭатәи умҩахыцрагьы, аманшәалорагьы ахьзгьы анцәа иуатәеишьааит! – лҳәеит Светлана.

— Уаҵәы шьыжьымҭанынза скомандир схы сақәиҭитәеит. Уахатәи аҵых сыхҭырцажә еиҵш сақәиҭуп! – сҳәеит, Светлана дахьсыдныхҳәалаз азыхҳәан ҭабуп ҳәаҵәкьа лаҳәара сызгәаамыгзазакәа.

— О, уара насыҵ змоу зегьы иреиҧьу уакәзаап! Иудысныхҳәалоит анемец ивагонқәа ахьыбҧоуҵази, акомандир уаҵәы шьыжьынза ухы уахьақәиҭитәызи! – лҳәан, Светлана азәгьы иҟамзаара лхы иархәаны саагәыдылкылеит. – Саргьы уаҵәынза схы сақәиҭуп. Аҩныҟа сара сахь ҳаиццома? – лҳәан дҵаайт.

— Алашә ииҭаху ҩ-блакы! – сҳәеит сааигәырҧьан.

— Уахатәи аҵыхгьы анцәа исатәеишьеит! – лҳәеит Светлана гәырҩеи-гәырҧьеи днарыбжьаркын.

— Изхыбҳәааи, Светлана? – сҳәеит иаалырҟьаны, лыешеиҭалкыз ангәаста.

— Азаҵәра, Ҳараз, азаҵәра. Абри ахгара уадаҩхеит. Аха егьаурым, уаҵәтәи амыш ҳазыцшлап гәыҧрала! – лҳәан, избаҵ-исаҳаҵ лыччаҵшь налҷыкәлырҳәҳәеит.

— Бзиа нагза шыҟам еиҵш, цәгьа нагзагьы ыҟазам. Иахьатәи ахаз аамҭеи, уи иацу агәырҩеи алаҧызи аҿаҭара, ҵсыхәа ахьынзамоу иаҭахым. Гәыҧроуп ауаҩытәыҩса деибаркны дызку. Ус анакәха, ҳара уаҵәтәи амыш азы агәыҧра ҳцәымзыроуп, Светлана! – сҳәеит, адунеи азна даарыцхасшьан. – Арантәи зеиҵшааны ҳдәыкәлозеи, Светлана? – сҳәеит ҳаз-лаҵәажәоз азҵаара сеынаҵәганы.

— Амра анзаалара еихаҧышәарак шагу ҳдәыкәлоит. Ҳазлацо амҩа сара сыдагьы даҿазәы издырзом. Уи сымаза мҩахәаста ҳәа сашьҭоуп. Убри амҩахәастала ҳдәыкәлоит! – лҳәеит Светлана.

— Уаха бара бахь сышцо скомандир иасҳәома? Иудыруазеи, сыртахханы сҡалар сахьыҟоу рдыруазар

акәзами? – Светлана слызцаait.

— Уи аҭахымзар ҟалап. Уаҵәынза ухы уаҟәиҭуп ҳәа уеиҳәазар, ухы уаҟәиҭуп. Уахьцо-уахьааua дара рус алазам. Ус иоурышьҭқәо ҳпартизанцәа маҷзам! – лҳәеит Светлана. Амра ҳәаа змазамыз абнара аеныланаршәуаз аамҭазы, ушьҭа иааиҭоуп лҳәан Светлана, амҩа ҳныкәлеит. Сара автомат сыхәда иахшьын, уаҳа даеа бџьарк сымазамызт. Светлана саџхьа дгыланы днеиуан. Апартизанцәа рыџхьарта аҟынтәи ҩбаҟа километра ҳнаскьахьан. Абнара аҟәаршҩы алымкәо, ажәҩан умбо, аҵлаҟәа абҕыхәа рҿашьшьы еилагылан. Абна тоура илганы инаган, ацыҕ мҩа аҟара итшәаз амҩахәаста. Иааҳакәыршаны уаацәшәартә аҟара итынчран. Ашыцламшә ҳалагыланы ҳнеиуазшәа ҳашьҭыбжь ҳаҳазомызт. Светлана зны-зынла даатгыланы, ллым-ҳаҟәа кыдцаны дзырҩуан. Иааҳакәыршаны шәарта шыҟамыз агәра анылгалак, ҩаџхьа ашьшьыхәа лҿы-налхон.

Азәгьы ҳцәажәазомызт. «Амцеи ацәашьи апар-тизанцәа рааигәара ишеицырымхоз еицш, амҩа ианыкәызгьы рыбжьы ҭганы ацәажәара ҟалазомызт. Ус закәанс ирыман. Абна агәта ааиҩаҳшахьаны, иаа-лырҟьаны Светлана даатгылеит.

— Зқьыбжьы го уаҳауама? – лҳәеит Светлана лыбжьы ныцакзаны.

Саргьы сгәысеанцазаны, саатгылан сзырҩит. «Кыҳ, кыҳ, кыҳ!» ҳәа иааигәазаны азәы иқьыбжьы гон.

— Иуаҳауама? – лҳәеит Светлана еиҭа.

— Ааи, исаҳауеит! – сҳәеит. – Бара баагыл. Сара зқьыбжьы го дызустоу еилыскаауеит! – сҳәеит. Светланагьы днасыкәшаҳатхан, амҩахәаста сныхшәан, снымҩахыцит. Жәабаҟа шьаҿа анеихызга, саатгылан, цқьа сзырҩит. «Кыҳ, кыҳ, кыҳ!» ҳәа иааигәазаны ауаҩытәыҩса иқьыбжьы гон. Снаџшит, саацшит, аха уаҳа умџсит, азәгьы дызбомызт. Ақьыбжьы шгац-игон.

Игон иааигәазаны. Автомат харшаланы ашышьыҳәаза сышнеиуаз снахагылеит ахьацарч. «Ҳаи, ихәылоумкааитеи, уабаанагеи уахатәи ацых, уара иуцәтәымыз абна атоураҽы?» — сҳәан, сшьапала санынагәтас, ацәа инҭашьшьит.

— Хьацарчуп, Светлана, баргьы саргьы ҳзыцәшәаз! – сҳәан, сыбжьы ныцакны сааччеит.

— Сара зқьыбжьы го уеизгьы-уеизгьы дуаӡоуп, ма дхәы ҕәгәоуп, мамзаргьы рыцҳарак дақәшәеит ҳәа акәын исхәыцуаз. Ауаӡытәыӡса иеицш ишцақьуаз! Ари ауаӡы ицьеишьартә иҟоуп! – лҳәан, Светлана лгәы нкаршәны ӡацхьа лымӡахәаста днанылеит.

Ҳамҭак ҳӡыцьагьы ҿахҭзомызт. Ишеилашәшәараианааилалашәшә ҳабна адәы ацыхәаҽы иаанцәеит. Еибакәеибаха нахьхьи игылаз анышәтә ӡны лаҟәқәа рҟны ана-ара цәашьқәак рыблақәа ҭаауан. Светлана лыӡны ҳаназааигәаха:

— Ҳараз, уара ушьҭа ҭлакы унавагыланы уеаанкыл, сара сынкылцш-кылзырӡоп! Алашара анасырклак, убысҟан шәарҭа шыҟам удыруаз. Угәы рҭынчны унеи! – лҳәан, Светлана лҷыналхеит.

Хҭыс сахьақәак рынархьыцшыха самразакәа, алашара ашәахәац аеаасгәыцанаршәеит. «Бхы-бгәы лашааит, сгәы шцабырлашеи!» — сҳәан, сыццакны алашьцара снагәылалеит. Шәымҭақәак ахмырцкәа аӡны ааигәа сымнеицкәа, Светлана даасцылеит.

— Анцәа ицьышьарала ушьҭа аӡны ҳаait П©ҳаибгаҳазӡыда! – лҳәан, снапы аашьҭыхны днагәзит Светлана. Аӡны аӡнытҟа, иацы ашьыжь ҳанцоз еицш зегьы рҭыцқәа рҽы игылан.

— Абри аӡнаҽы зегь реиҳа угәы ззыбылуа, иалухуа арбан? – ҳәа дсызцаait Светлана ҳанаатәақәа.

— Рацхьаза сгәы рҭынчны саргьа жәӡа сахьыҟәиаз абри акаруат зегь реиҳа сгәы азыбылуеит. Ҷсраҽынза сгәалашәараҽгьы иаанхоит, сыцсы еиқәзырхаз абри аӡны

ҳалал, аҩны мышьҭа бзиагьы! – сҳәеит.

— Уаҳа угәы ззыбылуада, Ҳараз? – лҳәан, дааин дааигәазаны сыблақәа дырхыцшыло даасыватәеит. Иаразнак сцәа иалашәеит, Светлана исҳәарц илҭахыз акәымкәа даҽаԥьара сахьагаз. Аха ахыҵкьара-ажәаҵкьареицш исамхаҳәахьаз риашашьа сзаҭозар ҳәа аамҭацк сгәы сынҭахәыцын:

— Рацхьатәи бызԥаара иашаны исзеилымкааит, Светлана! – сҳәан, сеыргаза-еырҳалалшәа сеиҭаналазԥаait.

— Абри аҩнаҭаҿы зегь реиҳа угәы ззыбылуа, иалухуа арбану? – лҳәан, даасҿаԥшит.

— Аа, абыржәыцәкьа еилыскаait бызԥаара! Рацхьа абри аҩнаҭаҿы аныбҳәа, иара аҩны ахаҭеи, сыблақәа зышьцылахьаз иҩнагылақәази ракәыз ԥьысшьеит бызҿыз. Ҳәарас иаҭахузеи, абри аҩнаҭаҿы бара ибеиԥъысшьо акгьы ыҡазам. Аҩны маԥара акәым, иаҭахханы иҡалозар, иара сара схаҭаԥәкьагьы схы быҚәсԥоит! – сҳәан, лнапы ааганы сшьамхы иныҚә-сцеит.

— Аах, заҟа уаҩыстааузеи уара сымаалыҚь! – лҳәан, уаҳа абас зхылхәааз ҳәа даҽа ажәақәак нацымԥазакәа лҿаанылкылеит. – Ҳаланагалацәеит. Уажәы ҳаалаганы ҳҭыц-ҳҭышә ҳҿыҚәԥаны ҳҿааҳартынчып, нас уахатәи аԥых имшазо, анцәа иҳазҭынчраитәуазар ҳазхара ҳаицәажәап. Иаҳҳәаша усгьы хы-ԥхык еихала-еихыцыргьы иҳамоуп! – лҳәан, Светлана дҩагылан аҩны дааҩнашаҟьеит.

Атыц ақьыцсыҚь еицш днаха-ҩахан ани «Акерогаз» ҳәа изышьҭаз афҭил лампа алыркит. Ачаи ршыга ачаиник наганы иныҚәлыргылеит. Убри ашьҭахь луада днықәналеит.

Сара ҽымҭзакәа стәан. Шәымҭақәак, аамҭа еим-ҟьарак, ҭынчра хәычык шаазбаз, иаасызцәырҟьаз схәыцраҚәа рымцәыжәҩа снытцакны срыманы ҿынар-хон.

«Абар, абжьаацнеицш саб рацәак игәы алаҟамкәа, имагана кны ашҭа дахьаатәалаз. Абар, Адгәыр, уан

ажә хьаны, лныга лыманы дахьааиуа. Абар ҳакәтқәа неишьҭагыланы ахәылԥаз ҳшымҳа ақәлара иахьаҿу». «Атлареиԥш уамаҷеитеи, ԥьушьҭ, иаҳҳәеит ҳәа!» саб ибжьы шәацы-рҳацуа слымҳа иаатасит. Ускан, егьаум-ҳәан, аҩны сшыказдгьы усыхзызаауан. Уажәы ҳаибам-беижьҭеи иԥуазеи, сызыртеи сыԥсыртеи уздырзом. Ԥьара адунеи аԥа атәым жәҩан аԥака скаршәуп. Аха уи уара иабоудыруеи. Угәырҩа узаиааиуамашь, ишԥаухуго, гәырґьа шәахәацк зламԥхац умыш еиқәаҷәақәа? Иуанаҳәозеи улаԥықәшәа нашана? Мышк-ахамышк аԥыхәа ҳаибабара ҳлахьынҵахарыма?» — абас саб снаиаҷәажәеит сгәи сылаґырзи еилаҷәо. Абарҭ сара сзыҳәан ииасхьаз сгәалашәарақәа рзеибафара сшалаз, Ҳараз ҳәа ауада акынтәи лыбжьы аагеит Светлана. Убыскан, изқәысԥара сзымдыруа сгәы зызарак нҭалан, сыкказа сааԥшит. Ахьшәтҳәа сҩагылан Светлана луада сныҩнашылеит. Исҳәара сзымдыруа саашанхеит. Ажәҩан иналԥрааз алакә ԥхәызба лсахьа нылкааны дгылан Светлана. Лыхцәы ҽышьаҳагақәа зызымкуа лызқәа икыдшанахалон. Лыхәда ҷәыца ҭыхәхәа, ибырлаш бырсаха, уԥсы ахаара ыԥахо аҿаҷә еиԥш лыгәчама азыршәарақәа зса-зсо, лышәара иказ асаркьа дкахәхәа дадҽырбалон. Лхаԥа длыԥхеижьҭеи лыжә-ҩахыр зкыллымдацыз лбырфын ԥкы акалтқәа шәшәа-шәшәо сышка шьаҿақәак анааихылга, лгәыԥхәы хырҩашәақәа ҭыцны ицарашәа, лыкәа инҭаҷәқәырцеит. Иԥсеилаҷагаз лгәы акәашра сыԥсы ахаара нкыд-ԥсылмытклеит.

— Абри аԥкы Володиа бзиа иахьибоз, ԥангьы-мцынгьы исшәыслар ахьитахымхаз аҳатыр азы, иара ихата дсыцымкәа, еизарак, ма театрк ахь сҩызцәа срыцны сцозаргьы исшәыслазомызт. Убри аахыс абыр-жәы рацхьаза акәны уара уаҳатыр азы исшәысцеит. Ҳараз, абри аԥкы анысшәу еиҳа сугәаԥхома? – лҳәан, акарма ԥшқа еиԥш сыхәда днахалакьит.

— Сыцсы анысхыцуа аҽынгьы шәымҭактәи быбла анҭаҵшра сара сзыҳәан ԥьанаҭ гыларҭоуп. Бара ибшәызаалакгьы сара сзыҳәан бынцәаҭыцҳауп. Сахьыҟазаалак, сыцсы анысхыцуа аҽынгьы бара быбзиабара цәашьы иаҵәаны раҵхьаза сгәаҵа инҭаҵхаз ахьзала, исыццсуа сымаза, сыцсы иахсмырзо сымаза, аҵыхәтәантәи сыцсы ахәага инахастәҳәоит, аҵыхәтәантәи исзышәаԥхәо сыцшалас иазынсыжьуеит! – сҳәан, фелдышь цҵәаха, бырфын цаха, ааԥынтәи аҵарцалыкь еицш даашьҭцааны смахәарҟәа дна-рыҟәырцрааны, адырдхеицш лыргьыжьра салагеит.

Акыркыр, акыркыр – даақәымҵзакәа, абыржәыцәкьа ахра ҽкьара инаҽхәарааз ашьха зыхь еицш, иахьынзалылшоз лыбжьы хҵаны аччара даҽын Светлана. Сара сгьыжьуан, сгьыжьуан агьаргьаласа еицш дгьыли-жәоани сыццраауан, аха сыблахаҵ гьыжьзомызт.

— Иазхоуп, Ҳараз, иазхоуп, сыблахаҵ гьыжьуеит! – сыхәда дналаҵсит Светлана. Ҳоыцьагьы уаҳа наҳа-лымшо акаруат ҳныкәҳаит. Ҳаҵсы аҵара цәгьаханы, ҳамаха-шьаха ҳхымхәыцуа ҳкьышәкәа неилаҵәеит. Ҳоыцьагьы ҳамҭак ҳаҽмырцысзакәа ҳиан. Акылаара инкылцрааз аҵхынтәи аҵша шәышәы еицш ицстаҵагаха, ироышьыгаха Светлана лыцсыц сзамоаҟәа ирыкә-хәмаруан.

— Ҳараз, умшәазо? – лҳәеит Светлана, аҵсхыцра иаҽыз аҭынчра аҵсы нахалҭәҳәан.

— Сзыршәозеи, Светлана, бара сааигәа бахьыкоу. Дзыцәшәозеи ауаоы абзиабара иарҭаслымыз! – сҳәеит.

— Бзиа сахьубо уаҵәымшәазои? – лҳәеит еиҭа, лажәаҟәа ирыцаҵәахыз амаза ашәцаҵхах наҽаҵаны.

— Маԥ, сшәазом. Бара быбзиабара сара сзыҳәан мра шәахәоуп, цстазаароуп, цсеиқәырхагоуп, насыц шкәакәоуп! – сҳәеит лқьышә қаруакәа снацәкьарақәа нарыхьсырсын.

— Зынза бзиа суамхабаҵәар ишцакауцо? – лызцаара инашьҭалырххит.

— Бара быбзиабара сара ишсыцгылаз еицш, иагьсыцыцсуеит! – сҳәеит, илҭиз лызцаара аҭак снахныслшәа.

Светлана уаҳа сҭылымцаайт. Хәыцра цоада гәырӄак дшынцаакәкәалаз удырыртә лҷымтра ацәқәырца лыеналҭан, сгәы дынкыдшәакьалеит. Иаразнак еилыскаайт, Светлана сара сӄынтәи еилылкаарц илҭахыз. Аха сажәа сагәылахеит. Исҳәараны исыхәҭаз ажәақәа сзымцшаайт. Аз иашьуаз ацәқәырцақәа шиҷацәоз еицш, саргьы ѳ-мцак срыбжьахеит. Светлана лызцаара аҭак аӄаҵара сылымшеит, исылымшаҵәкьеит. Светлана сшааҳәалахаз гәалҭан:

— Алахьынца, лахьынцоуп. Алахьынца уахьаго, уахьаанаго зегьы бзиоуп. Уаҵәтәи уҷеицш иахьа аҭак узыӄаҵом. Иаабап, Ҳараз, ҳанасыц ҳақәҷнаҭуоу, иҳақәҷнамҭуоу. Абжьарак, уареи сареи ҳабзиабара анцәа иахьынзааҳаҭәеишьаз уара сутәуп. Уара уаҵхьа сара ахы саҵыхьашәозар, ҳгәашә аладахьы игылоу аҷслыш амца сужуеит! – лҳәан, лылаҕырзқәа ѳхи-баҳәалеит. Уажәрааныа сыззымхәыццыз Светлана лызцаара: «Зынза бзиа суамхабаҵәар ишцоууеи?» — ҳәа салҳәеи уажәи рыбжьара сгәы инҭыхьшәашәааз убриаӄара саршәеит, убриаӄара иаалырӄьаны цәанырра хьанҭақәак сызцәырнагеит, ишиашаз инеин, аҵәымыц еицш сгәахы иналагылеит. Цабыргыцәкьаны Светлана дсызхымго аӄара бзиа дызбар, мышкызны сызнысыз сынасыц сыцныӄәаны абри аибашьра ду саҵәынхар, лареи-сареи ҳлахьынца зеицшрахарыз? Аха убри азцаара зынза ци-шәи рыбжьара саныбжьанаргыла, изулак сеаасҳәынҷан: «Наknaк иӄалашазы уажәыцәкьа аҷсгәы схы зҭысхрызеи!» — сҳәан, ишакәхалакгьы сыҷҷасҳәеит.

— Иухәыцуазеи, Ҳараз? Уара улахь неиқәцаны, уҳаидеик ыӄамкәа уҭынчза уанаатәалак, сгәы ашьашьал кнанаҳауеит. Угәы сыхшәазшәа, угәы сыцқәсыгъызшәа збо салагоит. Изаӄазаразаалак мзызк амазамкәа, еиҭаҳәашьа

змам хыбаарак сызцәырцуеит. Убри ацәанырра уара схы-сгәы унҭаланы бзиа сшубаҵәкьо агәра сургааанза сылаҕырз сгәы иҭаҵсоит. Исаҳә, Ҳараз, исыцамкыкәа, бзиа субаҵәкьома? – лҳәан, ишызбоз лылабжышқәа ѡхибаҳәалеит.

— Сыгәра бымгазои, Светлана? Сдунеи сахьынзақәу бара сгәы бҭазаауеит. Исҳәахьеит знык, аха еиҭасҳәахуеит. Быбзиабара сара ишсыцу, абыржәы иныылыбкааз бсахьахәра сыблақәа ишрыхгылоу, сыцхыз ишалоу маҵара, сынарцә гәашә сынҭалоит. Абри агәра ганы быҟазаайт! – цьара уалбагас, мамзаргьы хыр-қьиагас, ҿырцшзагас ҳәа акәымкәа, гәык-цсыкалаҵәкьа.

Ѡаҵхьа ҿымтрахеит. Светлана даақәацар снылымпыццраар ҳәа дшәозшәа, сыхәда леынахьыцалыршәыз днасылазыҵзеит. Уажәы ларгьы егьыл-ҳәомызт, саргьы лыцсыц цхаҵәаҵәараза сыхәда иныцашәшәоз сырѡышьны саман.

Абыржәы ѡаҵхьа ҭаацәа сыбла иаахгылеит. «Цабыргыцәкьаны Светлана дсызхымгартә, анцәа исыцумҳәан, аха бзиа дсамхабазаҵәкьар ишҵа-касцари?» — зцаарак ѡаҵхьа итыры-цыруа сгәахы иналагылеит.

«Ҳараз, уара уаагылазар кәышреи ҳалалреи угмызт. Аха абыржәы улахьынца уахьаҵыѡлаз уаҭәасымшьеит. Анцәа иузиҳәахьоу хырцашьа амазам. Аха уара уццакцәеит. Зны анцәа уиҳәала, абри аибашьра ду, абри аҭымаа-сымаа ҳазлагылоу анцәа ҳалоумырзын ҳәа. Уаҵәи, уаҵәашьтахьи, ҿаани, цахәи, цабжьи иҟало макьана уи ашәеиқәа иалоуп, аамҭа иаҳнарбап. Уажәазы цсҭбарада ишазар, каҳадацеыда ихәлазар, анцәа илыцха уаҳәа, анцәа ду ицьышьа. Уаҵымѡлан уаҵәашьтахь иҟалаша. Риашашьа змам, цацха ззыб-зиамхо ҟалаа ҟамлазац. Аамҭоуп зегьы еибаркны изку. Ус анакәха, аамҭа бзиа уаҳәа!» — абас иахьынтәааз сзымдырзо бжьы мазак слымҳа инҭаҵәажәеит.

— Иа, анцәа ҳаицоумкын! – сҳәан, гәаныла сылахьи сыцьымшьи аасзатәит.

— Ҳараз, ҳчаи шшуаз иҭабахьазар ԁалап! – лҳәан, Светлана дгыларц даныҩеиха лыбҕазара снапы накәсыршеит.

— Абыржәы ҳшышьҭоу, даҽа шәымҭақәак ҳашьҭазааит. Даҽа шәымҭақәак бгәы аԁәашра, быхәда ҵәыца сыпсы аласцарц стахуп. Абри аԥшзара, абри ацәанырра еиҭаҳәатә аипырԁьара гәнаҳароуп. Уи аҩыза анасыԥ уаԥәуха иаҳмоур ԁалоит. Анцәа иҳатәеишьаз ааМҭеи анасыԥи ҳархымыццакып! – сҳәеит сыпсы нкыдыхәхәо.

— Уара иааутаху зегьы бзиоуп, сымаалыԥь. Абас ҳшеицышьҭоу маԥара хыԥхык еихала-еихыԥыргьы уи сара сыпсыԥәара ауп.

Убыс ҳашьҭан ачаи шны, ачаи ршыга ахҩа акәашара иалагааНза.

Светлана дҩагылан, даеазныкгьы даасыхәаԥшын лҷыналхеит.

Абыржәы адԥақәа зманы зус анагзара ицаз апартизанцәа снарызхәыцит. «Анцәа шәирманшәалааит харада-барада зхаҷы шьала иҭәыз ҳачкәынцәа!» — сҳәан, гәаныла анцәа снаиашьапкит. Абарҭ зегьы неихык-еиԥыкны сгәаԥа ианааҭысҳәаауаз аамҭазы, слапықәшәа сафеит. «Абзиара ачымазара сҩызцәагьы саргьы иаҳԥубааит, анцәа шьарда зымчу!» — сҳәан, маԥкьа-шьаԥкьа схысга нацәала слапықәшәа аасыбҕит. Хымпада, анцәа сызиҳәаз азы сҷаҳәатәы ԁалазшәа сгәы нтгәырҕьааит. Сара издыруан слапықәшәа санафоз, сгәы иахәаша бзиарак шсаҳауаз. Уи слапықәшәа сарма бла еиԥш илаша-ҩашомызт. Сарма бла ацәгьеи абзиеи еиԥаран. Еиԥаран акәым, ацәгьара ансанаҳәоз еиҳа-заргьы ԁаларын. Убри азы слапықәшәа санафоз гәырҕьарак шысзыԥшыз агәра ганы сыԁан.

«Иудыруазеи иахеиԥш, аԥьаԥҳаны мҩанызгоз аҕа идәыҕба авагонқәа уахагьы хыла-гәыла иҭарԥазар. Скварцови сареи ҳаиԥш иманшәалаханы машәырда еиқәхазар? Иԁалап, сцәалашәарақәа изласыԥархәо

ала, даҽа шьоукгьы анемец ибзқәа кны иааргазаргьы. Аринахысгьы анцәа ду ирманшәалааит! Иахьным-ҩахытцлакгьы аманшәалара рыцны, ҕьау-ҕьаца анцәа иқәитцалааит!» — гәаныла сынтагылан, инеишьтархкны ныхәацхьызқәак нарышьтасцеит.

— Ачаи хиоуп, соуцшәыл! – лхәан, Светлана даасхагылеит. Саргьы иаразнак сҩагылан, Светлана шьаҽак днамышьтқәа:

— Абри бара бчаи ибырхиази быхаареи рцымхәрас ауп! – схәан, днасгәыдыхәхәаланы даагәыдыскылеит.

— Абри, акыр аҧьабаа збахьоу, ҳазхатәоу астол сабду иаб Протопоп иҟацамтоуп. Уснан сабду дынхон Олонецктәи агуберниа Каштуги ақалақь аҽы. Ҳара, аурысқәа, еибашьран есымша лахьынцас иҳамаз жәынгьы-ҽангьы! – лхәан, даақәыцсычҳаит Светлана.

— Изхыбхәааи, Светлана? – схәан, сналазцааит, гәалашәара гәырмаҷгак шаалыхташәаз еилыскаан.

— Саб Дмитри Константин-ипа Аҧьынцьтәылатә еибашьра ду далахәын. Иара убри аибашьраҽы Бабруиск ақалақь ахы ианақәитыртәуаз дтахеит. Сабдугьы актәи адунеи зегьтәи аибашьра аан убригьы дтахеит. Сабду иаб Протопоп 1812 шықәсазы аурысқәеи афранцызцәеи анеибашьуаз Бородино дырхәит. Убри ашьтахьгьы деибашьуан аибашьра анцәамтанза. Уи убри аибашьраҽы агенералра иртеит. Цшь-цьарк иман. Суворов иорден инаркны, аҳамтақәа рацәаны иа-тәашьан. Аибашьрагьы егьимыхьзакәа далтцит. Цшьын-ҩажәи жәаба шықәса иҵсы тан. Нас, адунеи дақәлахозма, дыцсгәышьеит рыцха. Аа, уажәы иахьатәи аибашьра ду аҽы, дара рабицара еиуоу саргьы ахы снаҽагылеит. Изхысхәааua, абри астол ианакәызгьы ианакәымзгьы еитаагар иузомызт саб. «Ари сабду Протопоп иҟацамтоу бакоуп, ишабалак азныкәара kалазом, ҳатыр ақәцатәуп. Абри астол баргьы бматацәагьы ирхаанхароуп. Ари зра-цсра зқәым ҳабдуцәа ртоурых иахаануп. Аа, абыржәы ҳара ҳшахатәоу еицш,

усҟангьы дара ахатәан. Ажәа-кала, сара сышьтахьгьы абри астол иацклацштәуп!» — иҳәеит саб, иҵсра рацәак шыбжьамыз. Ҳара Рома-ненкоаа ҳажәла рацәазам, аха ҭоурых жәлоуп, акырза зхыцуа шьтамҭоуп! – лҳәан, лҿаалырҭынчит Светлана.

— Урҭ акрызхыцхьоу ииасхьоу-ицахьоу, игәырдугоу, игәырмаҷгоу ахҭысқәа ирыцу, агәырԥеи агәалашәара хьанҭақәеи зцым, згәы иҭам, зхы иҭам ҳәа азәгьы дыҟазам. Дасу дара рхаан ирылшоз ҟарҵеит, риасышьагьы еиуаеицшымхеит. Урҭ ушьҭа хныркәышьа змам, абаҟақәа ааныжьны ицаз гагақәоуп. Светлана, сылашара, убырҭ зегьы сгәы иҭасыгзоит ҳәа баламган. Урҭ рыдагьы иахьа бгәы змырҭынчуа, бгәы иалсша рацәоуп. Агәы цшқоуп, зегьы алазазом. Убри аҟынтә ҭынчра еимкьарак ҳауны ҳаныҟала, абри ҿырҳасымҭак иҟам аҵҭазаара ҳалаччап, ҳалагәырҧап. Уи алацәуара есымша ҳахьзоит. Аччацшьи ацәуабжьи мышкы еициит, мышкы еицыҵсуеит. Аҵҭазаара аамҭацктәи лашароуп, нас ахааназы анышә хышәашәа уаҵԥахагәышьоит. Узеиуоу уафагәышьоит! – сҳәеит, Светлана лхәыцра хьанҭақәа хәыҷык иадамзаргьы ихыдастәырц.

— Ҳараз, сымыш, дарбан милатзаалакгьы, иара итәала дхәыцуеит, иара итәала дгәырԥоит, иара итәалагьы дгәырҧьоит. Агәырԥашьеи агәырҧьашьеи еицшзам. Аҵсышьақәацәкьагьы еицәыжәлазам. Шьоу-кы: «Иҵсыз дыҵсзеит!» — рҳәоит. Сара стәала ус еицш ахәыцра иашазам. Дыҟоуп зыҵсы иақәзыз, дыҟоуп зыҵсадгьыл ахьчаразы изыз, иҭахаз. Иашоуп, ишь-ҭахыгьы иацхьагьы азы ыҟәыршаны дцеит, дыҵсзеит зыҵсы иақәзыз ауаԥы. Аха ани аиашеи, аҵшзареи, афырхацареи ирыцәзыз дыҵсума? Мап, дыҵсзам, адунеи дақәлахоит. Адунеи зшаз ахраҭгьы ишеит. Ахраҭ аҿгьы, уахь ишатәу ала, гыларҭак ыҟоуп, тәарҭак ыҟоуп. Аеди цсра зауз иоуп, ахраҭагьы аеди тәарҭагьы, аеди гыларҭагьы анцәа изаҭәеишьо. Ус анакәха, адунеи аҿы еиҧш ахраҭахьгьы

аразреи, ацшзареи, ацкьареи атыц рымоуп. Сара анцәа дхасцоит, игәрагьы згоит акынтә, сабацәеи сабдуцәеи, урт рабдуцәеи, рдунеи ианыкәыз анцәа илыцха-игәыцха шрымаз еицш, анарцәгьы ирымоуп. Дәныкалагьы ҩнытқалагьы ацкьара иаиааиуа мчы ыказам! – лҳәан, снапы аашьтыхны иналгәыд-лыҳәҳәалеит. Абри аамтазы, ацтакәа инарылкьаз амацәыс еицш, апрожекторқәа рыцыцхь аценцьыр инадыччалеит. Убри инакәырццакны азениткақәа ажәҩан дырлагеит. Светлана зыбла тауаз алампа лырцәеит. Ҳҩыцьагьы хандәылцын, абарца хныцагылеит. Иааҳакәыршаны зехьынцьара цкьа ҳаанацшаацшит. Зыпсы қәацоз азәгьы дыказамызт. Уажәрааиза лашара шәахәацқәак зыҩнацхоз аҩнқәа, уажәы икәыкәмашәыкәмаха алашьцара иагәылацсан.

Апрожекторқәа рееихышьны ирыбжьаркыз аға ибомба кажьга аҳаирпланқәа, зееихызшьыз апрожекторқәа рылашара иалцшны, ишкәакәа-шкәакәаза еилаарцыруа жәҩангәы икыдыцсалан. Азениткақәа еиларцоз ахымҩасқәа ажәҩан мцабз қьоуқьадыртәуан. Ҳала ишабоз ҳаирпланк аесыларкәзаны, алашарақәа аркуаирцәо ишааиуаз абомбақәа канажьын, иаиаа-хатцәиуаз, ацырҩы иштурвал имыриашацкәа, амца ҩацралан, амцабз акәцәишо, хланцы инталеит. Анемец иҳаирплан ҳаҩны инахууаан, абас ҩбака километра инахараны икаҳаит. Абжьгьы баацсзахеит. Иҩахкьаз амцабзгьы мраташәара аатцнарлашаait.

— Аиғьа шьыра шәшьааит аринахысгьы! – сҳәеит ацсышәала сыбжьгьы насацыжьшәа.

— Иуҳәаз закәызеи, Ҳараз? – лҳәан, Светлана даасҷацшит.

— Аҳаирплан казыжьыз ушьтантәеигьы абас хланцы илашәышьтаait сҳәан, ирыдысныҳәалеит ҳзенитка тыркьацәа ацсышәала! – сҳәан, Светлана лмахәар снапы нацысхит.

— Абомбақәа ахьыларышьҭыз ҳара ҳпартизанцәа ахьтәоу аганахь ауп! – лҳәеит Светлана лылахь неиқәылҷан. – Амала апартизанцәа ахьтәаҷәкьаз гәаҭаны, еилкааны абомбақәа рызкажьуамызт. Из-банзар, аҷырцәа хыхьынтәи ирбомызт апартизанцәа ахьтәоу аҭыҷҷәкьа ахьакәыз. Уажәааны ҳпартизанцәа зынза алашара адыркзом. Уимоу иаартны аҭаҭын-ҷәкьагьы иахазом. Убри аҟынтә аҷырцәа хыхьынтәи апартизанцәа ртәарҭа зларбаша ориентирк рзыҵ-шаазом. Убри ала ауп уахынлатәи анемец цырцәа реызларцәырыхьчо ҳ◌ояызцәа! – лҳәеит Светлана.

— Избан уахынла абомба акажьра еиҳа изырҭаххаз, ҽынла еиҳагьы иманшәалазами апартизанцәа ахьтәоу аҵшаара? – сҳәан, слызцаait.

— Мап, ҽынла иманшәалазам абомбақәа ркажьра. Ҽынла хыхьынтәи аҷыр◌оы ҵаҟа дахьыцшуа изаҟаразаалак акгьы ибарҭазам. Аокеан дузза ашьхыц аларшәызар иубарҭоума? Убри иа◌ызоуп амшын иа◌ызоу ҳәаа змазам абнарагьы. Атлақәа зхыҵәаны рыкәа итаҵсоу апартизанцәа хыхьынтәи башьа, гәаҭашьа рымазам! – лҳәеит Светлана.

— Аҷырцәа ҳпартизанцәа ахьтәоу уахагьы башьа рымамызт! – сҳәеит, даара агәра газаны.

— Урҭ ирбаргьы ирымбаргьы, гәынхәҵыстала, абра акәзаргьы аброуп ахьыргәахәуа, иахьаарыҟәнакыз абомбақәа ларышьтуеит! – лҳәеит Светлана.

— Былахь еиқәыбымҵан, зегьы уаҵәы еилкаахоит. Икалаз закәу аиаша бзымдырзакәа агәыр◌а бсабыргеит ҳәа ибнатагәышьозеи. Еибашьроуп ладагьы-◌адагьы, егьызхаразам ауаатәы◌са рыцха ршьа каҭәоит. Аха уи зегьы збарҭоу, зегьы ирхылаҵшуа, зегьы гәазҭо анцәа ду дыkоуп. Иахьа акәымзаргьы уаҵәы иахьимырхәырц kалазом! – сҳәеит Светлана лгәы лхасыршҭырц.

— Уи азы саргьы шәымҭак сгәы аамбжьажьац. Анцәа ишахьирхәуа аиааирагьы аиашара ишаго агәра ганы

сыҟоуп. Амала, аиааира уаргьы саргьы ҳахааанхар сҭахуп, Ҳараз. Исҭахуп, аха ои, ишҵастаху! – лҳәан, Светлана сгәы лыеныҵалыршәеит.

— Ҳахааанымхакәа, ҳашҵа ахаанымхо! Ҳара ҳаҟара иҳалалымгьы, шьоукы анцәа дырхылаҵшхьеит, Светлана. Уи амышгьы иахьеиҵш ииаихра иҟоуп! – сҳәан, лхахәы жәпа снаҵәкьарақәа наласкит.

— Анцәа иуциҳәааит! – лҳәеит, ардәына еиҵш сгәы дыҵашәаҟьаны дахьтәаз.

Ҳ҃оыцьагьы ҳаикәашышьы алашьцара ҳшалатәаз, иахьаанагаз сзымдыруа, ҳҭаҵаагарашәа слымҳа нҭнашьаан, иҵстаҵагаха сгәы иныҟәхаееит. Аха аҭаҵаагарашәа абаҟагәышьаз, атәым жәҩан аҵаҟа сыхьшәашәаза скаршәгәышьан. Уи аханатә аахыс сгәы иҭаз, сзызхәыцуаз, аҭаҵаагарашәа, сгәы иҭамгылаз цәанырра цәалашәаран. Сгәы сыҥтагәыр҃еит. Сгәи-сылаҷырзи неилаҵәагәышьеит, аха снапы назомызт, сшьапы назомызт, аамҭа еиҟәаҵәак амҵәыжәҩа сыҵакын.

— Ҳараз, хәыцрак ушагәыланагалаз збоит, аха уи закәу унцәахәи уареи шәыда азәгьы издырам. Сара сҷгьы иумырзо мазамкәа иҟам! – лҳәеит, хыбаарак ацәаара снықәырҵшуа.

— Бара ибыҵаскуа маза сымазам, Светлана. Абыржәыҵәкьа иахьаанагаз сзымдырзо, аҷсуа ҭаҵаагарашәа слымҳа инҭасызшәа саҳаит. Анаҧьалбеит, абри зегь реиҳа бзиа избо, сҷара иаҟәлоу ашәа нымҵәандаз, иаҟәымцындаз, ҳәа сеагәылахаланы стәан. Аха уи маҵәысеимкьараны иаасыхҭашәаз сгәалашәара иацырҟьахаз цәалашәарагәышьан. Сыхьз анаабҳәа, иаашәа-зызан инасхыцрааны ицеит уи аҭаҵаагарашәа! – сҳәеит.

— Уара цҳәыс данааугоз ирҳәозма абри уажәы шанашәа иуаҳаз ашәабжь? – лҳәан, днасазҵаait Светлана.

«Ҳаи, самхаццакцәеит, исымҳәазар еиҳа еиҷын!» — аасгәахәит, Светлана акалашәа лыешылыҵсахыз ангәаста.

Убри исҳәазцәкьагьы дшахыбааз гәастеит. «Ацҳәыс лгәы уҳәеит ҳәа, заҟа иццқоузеи, заҟагьы итатоузеи!» — сҳәеит гәанылa.

— Ааи, ирҳәон убри аҭацаагара ашәа. Аха ушьҭа уи агәалашәара заҵәык ауп исзынхаз. Абжьарак уи ашәа цырны ицахьеит, ицазахьеит. Ушьҭа уаҳа сара сзыҳәан хнырҳәышьагьы амазам! – сҳәеит уи лакәшәа слымҳа инҭаԥыз ашәа сгәалаҟара шыбжьнахыз удырыртә.

— Уи ашәа иугәаланаршәама раҵхьатәи убзиабара, ицсеилаҵагаз раҵхьатәи аҵых? – цаҟа дышьҭаҵшуа деиҭанасазцааит.

— Ашәа ашәоуп, Светлана. Ашәа агәыргьарагьы иацуп, агәырԥагьы иацуп. Уи ашәа бареи сареи иахьатәи ҳабзиабара иацырхагазам. Избан, ус зеилкаара уадаԥу аҵәаныррақәа збызцәырнагаз? – сҳәан, лнацә-кьара кахәхәақәа хыхьшәашәааза сқьышә инадыскылт.

— Акымзарак, аха сара бзиа узбоит, Ҳараз. Сара уара зегьы-зегьы урхызбаауеит. Аҵша ласгьы уахызбаауеит, аша еҵәагьы уахызбаауеит. Избанзар иахьатәи сыҵҭазаара иагәыҷыртахлаҳәоу, хаарас иаҵоу, иаҵсы ахаҵу уара азәзаҵәык уоуп исымоу. Усҷаччар сургәыбзыҷыр сеиқәурхоит. Улаҵш цәгьа сныҵугар цьаҳаным сҭыҵутәуеит. Усымпыҵцраар ҳәа сшәоит. Усцәыхьшәашәар ҳәа сшәоит, Ҳараз! Убриоуп, уқәыцшра иақәлоу, раҵхьатәи унасыҵ иақәлоу уашәа-гьы узахызбааура! – лҳәан, лылабжышқәа еиҭан-хыҳәҳәылеит.

Иҳазгәамҭазакәа аҵых агәы анааиԥонаша, излеиқәхаз здырхуада, рбаҷьк абжьы аарла, илагоз аҵых иналыԥԥоит. Адәахьы сындәылҵит. Аеҵәақәа Тур ихәаҷы еиццшҵәкьа, еилаарцыруа ажәԥан икыдбыҷҭала икыдын. Шьыбжьхыцыртахь сылаҵш нкыдхалеит. Аеҵәа цьар сахьа амцабз шкәакәа ахыҳәҳәы еихык-еицык ажәԥан зымшын икыдлашалон. «Аеҵәа цьарсахьа убонаҵы уаҵьал уцәыхароуп, нан!» — сан уахыктәи лажәақәа слымҳа инҭаԥит.

18

Иахьагьы изласгәалашәо ала шьыбжьагәы инхыҳәҳәахьан. Саб инапсымҭа сеалазсаны сшацхьоз, агәашә ахь Қәаса ибжьы саҳаит. Ҳаит, аф исит, ари ҳара ҳахь данымсахыцуа цәгьарак иазҳәахоит, уажәыгьы рыцҳарак даанамгакәа дыҟам! – сҳәан, саб итетрад неикәасыцсан сындәылҷит.

— Уа Адгәыр! – иҳәан, сындәылҷра инақәырххны еиҭаҿиҭит Қәаса.

— Иҟалазеи, уара уаашьа цәгьоупеи?! – сҳәан, иаасырццакын снеицылеит.

— Акгьы умаҳазо уҭакума, уара? – иҳәан, иҷсы игәы икылахо даасцылеит.

— Иҟалазеи, сумырзышакәа исаҳә! – сҳәан, снаиқәгәамҷит.

— Иахатәи аҷых апрожекторқәа ажәсан шдырмаҷәысуаз, аҷых агәы ааисонашеит. Иумбози иума-ҳауази аҳаирпланқәа рыбжьы ажәсан шҷырхуаз! – иҳәеит еиҭа, Қәаса иажәа дагәылахалан.

— Исмаҳакәа, ишҷасмаҳауаз! Аҳаирплан карыжь-ма? – изқәысцара сзымдыруа сеиҭанаиазҷааит.

— Аҳампал қәаҷә карыжьит. Анҭ очамчыраа рпорт атыц тырҟьаҷәа анемец иҳаирплан узкарыжьхуан! Урҭ аҳаирплан анкарыжьуа адаҕь атәыса цсызак ахагылоит. Агәгәаҳәа ишхысуаз адесантцәа дыртәеит рхәеит. Аа, абна Пила иқьаҷҭаҿы, апарашиут шеизигоз дыркит рхәеит! Жәлары зегьы еибарцысны убрахь ицахьеит. Уаала ирласны ҳаргьы ҳцап, ара ҳзыцшузеи! – иҳәеит Қәаса.

Қәасагьы саргьы ҳаибарысоны ҳҿынаҳхеит. Пила идәы аҷыхәаҿы ҳаннеи, раҧхьаза ҳалаҷш зықәшәаз

НКВД-аа роуп. Еиқәыцырцыруа рформақәа рышәцаны аилаҩ-еиласра иаҽын. Ҳаргьы азәгьы ҳизгәамҭазакәа ҳнарыдгылеит.

— Ҳаи, иажәымҭа азахәаш ахадырҳәааит, уара! Сара иахьагьы-уахагьы аҵсра сақәгәыҷуан акәымзар, абасҵәкьа дламысдахоит, абасҵәкьа дмаҳагьахоит ҳәа сықамызт. Дызит дыҵсит шырҳәоз, абар аргама ду алакә еиҵш дахьаацәырцыз! – иҳәеит ҳҩадахышәа инхоз Сикәа Лагәыҷра.

— Дарбан, Сикәа, узҽу? – сҳәан, снеицыххылеит.

— Мыса, уара, Мыса жәымҭакыргә! – иҳәан, сара дысҽамҵшзакәа иҽынеихеит. Еиқәба-еиқәцс игылаз ажәлар снарылс-аарылсуа снеизар, абар Мыса! Уисыр шьа кәарак илымшәо, ишьҭахь инапқәа ҽаҳәаны, еизаз ауаа рыгәҭа дгылан. Иоура-зоуроу, ихы инаркны ишьапакынза еиқәаацәа маҭәала деилаҳәан. Убри Мыса ишәыз ацырцәа рформа аҩыза абыржәадагьы изым-бацызт. Аҵша икәызкуаз иланарҵшыга дуқәа имҷан. Уажә избо ҷьысшьоит, изакә цәахыз сеидроу излыхыз, имагә шкәакәа дуқәа ишьамхы инаҵагылон. Ипарашиут еилаҳәаны настхашәа ишьҭан. Дахьыказаалакгьы анемеццәа дызларацәажәоз ираҵиа, чамадан хәыҷык иакараны, убригьы иаҵхьаҵәкьа игылан. Имака имҷыррхьан.

Сара схәыҷын, аха Мыса ҽеила сихаанын. Уимоу, саби иареи Ҳәасаҵшь иқәаҵа ишыҵеибамыргылозгьы здыруан. Издыруан, исгәалашәон ҽнак, саб иҩызцәеи иареи ГПУ аҽы аус зуаз дрыцны ҳаҩны ианааз. Исгәалашәон, ҭатын цәаҳә бжак азыҳәан сабду дырбаандаҩны даныргазтәи амыш. Аарла исгәалашәон саб Ҳаразгьы сабду Ҭ емразгьы рыбжьы шрымырхыз. Усҟан рыбжьы рымырхит анырҳәалак, ҳуатка ршыга ашәыра аасгәалашәон. Убри ҳара ҳшәыра еиҵшыз шәырак, иахьынзарылшоз рыбжьы рдуны иҭадырҟаауаз ҷьысшьон. Убри ашәыра ала ирымырхуаз ҷьысшьон саби сабдуи рыбжьқәагьы.

Усҟангьы абри Мыса иакәын сабду ицәгьа зҳәаз.

Убри аҽны сабду дырбаандаҩны даныргоз Мысагьы дрыцын. Иахьеицш исгәалашәоит: «Аа, уара, аколнхацәа «Самсун» татын бгьыцк рыцәкашәар ҳәа ишәаны алоура аныруаз аамтазы, Ҭемраз цәаҳәк аҳәынтқар итатын ырцәаны итцәахны имоуп. Нас абартгьы ажәлар рлахьынца азбацәа ирылагыланы абжьы тира иахьа уажәраанзагьы азин рыман. Абар, шәыла абзиахә абааит, аныха дарҳәацәазшәа иара ихала иахьаацәыригаз. Ари атқыс еиҳау ламысдара абоуп-шаауеи! Асовет ҳәынтқарра баагьы-цсгьы аргәгәаразы, ашьапы аҟәыргыларазы зегьы рхы аҵьыка анықәырхуа аамтазы, дара абгьы-цагьы атцшәаара иашьтоуп! – иҳәан, ашырҳәа дҩагылеит. – Абарт рҩыза агьычцәа рчеи-цьыка ҳагоу ихы ахицхьалааит. Ҳагоугьы рыҩнашә ишьапы ахигааит! – иҳәан, дныкәгылан, зегьы ирбо-ираҳауа, жәатынхала дцәажәеит, абни уажәы деиқә-шәы-еиқәцаласа адгьыл иқәхаҳәханы игылоу, зыцсад-гьыли зуаажәлари зыцсахыз ауаҩы хәымга. Абарт цсраенынза исхамыштуа, схәычра итызгаз сажәра итазгало сгәалашәара уагеимышхаракәа сышрылаз, слымҳа инҭаҩоит ааигәа зхабар смаҳацыз, зегьы збартоу, зегьы заҳартоу абжьы маза:

«Адгәыр, Ҳараз адәыгба акынтәи дыцаны анемеццәа данрыцәца инаркны издырзомызт Мыса илахьынцахәрахаз. Ҳараз, Мыса иахьагьы-уацәгьы днемец фицаруп, анемеццәа рҿы аус иуеит, ҳауааажәлар итиуеит иааихәоит ҳәа акәын игәы ишаанагоз.

Мыса аиҳабацәа агәра диргахьан Ҳараз чарҳәаҩыс адесантцәа дрылаҵаны иара еесила иидыруаз атып ахь – Кавказка, Апсныка ацара дшақәшаҳатхаз. Даны-рышьтуаз аҿҳәарагьы, амшгьы, асаатгьы шьақә-дыргылахьан. Мыса апсра дақәгәыгуан акәымзар, Ҳараз иацхьа дышгылаз адәыгба акынтәи ацара игәаҟьып ҳәа дыкамызт. Аха абас иаалыркьаны, апсыртахь иргоз асалдатцәа зтаз адәыгба акынтәи Ҳараз дыцаны даницәца: «Уи ушьта ахаанагы

ҽааҳәыра имоухуа дцыххаа дцеит!» ҳәа агәра игеит, аха даҽа ганкахьала, ажәа зиҭахьаз иеиҳабыра рҟынтәи хҿыхшьа шимоуаз идыруан. Десантс идәықәцаразы изықәгәыгуаз, иҭырцаахьаз, ихи-ицыхәеи зегьы неиламырцҳазакәа игәарҭахьаз ауаҩы, Мыса ила шаацшуаз дицәцеит. Ҳараз иҭыц аҿы иара Мыса ихаҭа дымцар амуа аҭагылазаашьа ирҭеит. Ма десантра дцар акәхеит, мамзаргьы рацхьатәи афронт ацәаҳәа даҿагылар акәхеит. Уаҳа ҵсыхәа имамкәа амацәаз ахы данҵарк, Мыса дақәшаҳатхеит иҵсадгьыл ахь чарҳәара ацара. Абас ауп, Адгәыр, Мыса Аҵсныҟа иаашьа шыҟалаз. Абри уацәымҩашьо иудыруазааит!» — иҳәан, зегьы збарҭаз, аҵшырта иқәтәаз ибжьы хәылц шәаҵшь иналазит.

Убысҟан ауп сҿыцххараза сгәалашәарақәа рдунеи санаақәцыз.

Еизаз хәыҷи-дуи Мыса дыздыруазгьы дыззымдыруазгьы икәшаны игылан. Гәаныла ацәыцәгьа цыцәцәаны илахьынҵа амҩа ианырцсалон. Аха азәгьы ажәак иҳәазомызт, ус еихаҵсы-еиҵаҵсы игылан.

Мыса ихаҭара зҳәоз ашәҟәқәа аҿҿаҳәа ицәажәон. Ҩышықәса ҵуан Мыса агестапо рҿы дафициариижьҭеи. Иман, анемец ар рҿы дшыгәрагаз, гәык-ҵсыкала ареих дшадгылаз, дрыдгыланы аус шиуаз атәы зҳәоз еиуаеиҵшымыз ашәҟәқәа. Иман ареих ахьзала аҵьар. Ажәакала, Мыса иҿахәҿыхра иалагаанзагьы ицыз ашәҟәы абас ицәажәон, абас ихаҿсахьа аадырцшуан.

Убысҟан заҵәык ауп Тур ихәы Ҷачал, Пила идәы ҳәа иахьашьҭаз амашьына аннеиз. Ууанза уахь амашьына акәым, акамбашь уардынгьы анеира ацәуадаҩын. Убысҟан НКВД-аа рмашьына инеиз, убысҟан адагьы изымбацызт. Турихәаагьы оумашәа ирбеит, абриаҟара аҿы злымсуаз аҭлаҩа цкьаны, арҟыра мҩа ылымгакәа абри амашьына анхала.

— Абри амашьына шьҭасаҟьа хәыҷы абарбалқәа иаҵоу

аԥшьбагьы гьыжьуеит! – иҳәеит анҭ аҟаԥшьқәа еицыз ирыцыз ҷкәынак.

— Нас ари амашьына ахьзымнеиуа ҭыԥ ыҟазами? – иҳәеит Қәаса дахьгылаз.

— Ари, нахьхьи иубо ахәы еиқәаҵәагьы ихалоит. Иаҭахханы иҟалозар, ԥьара ҭлақәак аԥырхагамхозар, ашьхагьы ихалоит! – иҳәеит аҟаԥшьқәа ирыцыз, игылаз рлымҳақәа кыдҵаны изызырҩуазшәа аниба, зынза ихы қьан нақәҵаны.

Ишызбоз еицыз азәы итапанча кны Мыса ишьҭахь днагылан, инаигәан наҟ убри амашьына дынҭарҵеит. Уаҳа изаҟаразаалак зҵааракгьы имҭазакәа ҩыцьа аҟаԥшьқәа днарыбжьадыртәеит. Реиҳабы амашьы-наныҟәцаҩ днаиватәан, еес, Мыса дрыманы илты-шахәаша ицеит.

Уажәрааныа аԥьабара иалагылазшәа, еиқәба-еиқәпс еилагылаз турихәаа аууҳәа инеилалеит.

— Уажәрааныа зегьы шәҫы захны шәгылан. Иҟьалангьы ажәак азәы ишәыхәлшәомызт. Ушьҭа аума аҳәа выр-выр аныҟашәҵо! – иҳәеит азәы ажәлар рыжәпара аҟынтәи.

— Уара зҫумҭи, Гәаԥьуа? Мыса иакәымзи аханатә аахысгьы ҽышькылкҩыс узмаз! Мыса иакәымзи, уара есымша ухы цыҵәҵәа изкәауҵоз. Аешьа иеиԥш иуԥхьазоз уҭынха, уҵсҵәуаҩ ду илымҳа данкны даарган, ашаха ихаҵаны уаԥхьа дыкәҫарҳәеит. Уара аҵсышәа ҩанҭ-хькгьы узиамҳәеит. Уи уара азәгьы иуатәеимшьеит, Гәаԥьуа! – иҳәеит Еқәыԥ аффаҳәа илаҵәақәа неиқәкшо.

— Сара ари абасҵәкьа дхәымгоуп ҳәа аҵсра сақәгәыҷуан акәымзар, сгәы иаанагаҵәкъомызт! — иҳәеит Гәаԥьуа, ихәы дылахаха деиԥьыпза дахьгылаз.

— Уара уи аргама жәлары зегьы ирбо-ираҳауа аҩыстаа ҷраҷкәын иеиԥш дылырхит. Аха зсабрада зҫымхкәа, аҩыстааҵәа реиԥш илрымхыцгьы шәыҟами! Мысагьы уаргьы аҩашәхак шәами уара. Уара ҳара ара шьуокы, анышә ужыр анышә ааугеит ҳәа, «Хык уаԥшны шә-хык

шаҭа!» ҳәа, ҳнеицәыцхашьа-ааицәыцхашьаны иахьанза ҳааибагеит, аха уаргьы алабажә зцаҵсатәқәоу рацхьа угылоуп. Иҵхашьо аблақәа ухазар уажәаҵхьагьы уара ухала уеыкнаҳаны уеушьыр акәын, Гәаԥьуа бзиа! – иҳәан, ҁааиҭит Қәаса. – Уара ҳжьы зыҕрагәоу иахьа уажәраанзагьы ари адунеи уқәырцштәзамызт, аха ахаҵа дуқәымшәеит умбои! – инаҵиҵеит Қәаса аҟәараҳәа деиҵасуа дахьгылаз.

— Изакәызеи, Қәаса қамса, ауаа срылагыланы сцәа зысхухуа, уазәк дысшьыма уанаԥьалбеит! — иҳәеит Гәаԥьуа дамкуа-дамышьтуа.

— Уан аԥьалбо, уаб аԥьеибо, узлыцыз рыххатәыс анцәа уриҭаait, уара ахәымга. Ашьцәа урылагьы, ацәгьаҳәацәа урылагьы, зегьы акакәзами. Макьана акгьы хышәашәазам. Уара ууачарадгьы ааираны ишыҟоу удыруазааит иаарласны! – иҳәан, Қәаса Гәаԥьуа днаиқәмақарит.

— Гәаԥьуа идагьы, Мыса аҵаҵа ҟаԥшь идагьы иҟоуп ҳара ҳаҩныҵка илхтәу ахәаҵсақәа. Урҭ зустцәоу ҳзымдыруа ԥьыршьоит, аха заманалаҵәкьа зегьы аадыруеит. Аҵәгьа ахаангьы аҿамзазаԥ, азы иагом, асы иагом. Урҭ мышкызны рхала рҿыржырц иаламгашеи, рҿахьыржуа адгьыл роур! – иҳәеит Чмытгьы деилашәаны дахьгылаз.

— Анцәа иҳәозар, ԥьара ҳалалра ҳәа акрыҟазазар, ачеиԥьыка мычра амазар, иааизыҩҩқәап ҳаҷкәынцәа иахьа афронт иаҿагылоу. Усҟан азбаҩгьы даҳҭахым, абахҭагьы ҳҭахзам. Урҭ рус ҳара ҳнапы иануп, ҳара ҳҿы иҟоуп. Урҭ рлахьынҵа зызбаша, анцәа иԥышьоуп, ауаа ҳара иҳамоуп! – иҳәеит ажәлар рыгәтахышәа игылаз азәы.

— Аҵсцәа рызбахә акәым уажәы иҳәатәу, ҩынтәхынтә иҵсыз итәы шәаламцәажәан, ишыбзаз иҵсыз аҵәы иқәцышәцәа! – иҳәеит Ҭарасхан, иқәыц лаба кны дахьгылаз.

— Уи иашәахә ҳәоуп иалоухи. Ажәлар ргәырцса шҵеиқәшәеи Мыса уҳәеит ҳәа. Сара сгәы излаанаго ала, ихала иҿишьып ҳәа сыҟоуп, сгәаанагара смеи-жьозар! –

иҳәеит дасазәгьы.

— Абна агәта ҳалагыланы ауаа рус азбара ҳаа-ҟәыцны, ҳа©ныҟақәа рахь ҳаимшәырпыр еиҳа еиҧьушәа збоит! – иҳәан, ажәлар даарылцын, иҿынеихеит Еқәыц..

Зыены Мыса днықәыргаз аены инаркны уаҳа изы маа©оит. Абри амш иазбеит Мыса илахьынца. Абас идунеи дықәцит, забацәа рнышәынтрақәа рҿы зыз-қәатыц ззылымхыз Мыса Чачанба.

* * *

— Уара, баба, уахагьы имаазои Қәасараа? – сҳәан, ахыртәага аеҳәаҿы ишьтацаны, дырганла атса ртәаны ататәара дахьаҿыз снаиазцаait.

— Иаароуп, ҳагоу иацьал цәгьахеит. Жәабжьқәаки, лакәқәаки ҳаеҳәа иныеҳәаҳамҳәеижьтеи ианакәугьы сыздырзом. Уаха уеизгьы-уеизгьы иаароуп ицсахымкәа! – иҳәеит сабду ахыртәага аҿышәта кылхәыхә хәычқәа, мацқьа-шьацқьа ашышьыҳәа атсартәа нартархәхәо дахьтәаз.

— Арт ирыхьзузеи, баба? – сҳәан, саацаа-цшааит. Сабду акы данаҿыз, зцаарала ихтакра бзиа ишимбоз гәастахьан, аха ари азцаара самхатихьан, насоуп сабду иказшьахәраз анысгәалашәаз. Аха исҳәаша сҳәахьан. Оумашәа иубаша, уажәы сабду дсыкәымгәамцзеит.

— Арт хызацәқәоуп. Абаа-ица ихьы напқәа мышьта бзиала икарцаз саҧсуа шәакь азыҳәан истахуп абарт ахызацәқәа. Цыхьашәа маншәала анцәа ирцигалаait, Анана-Гәында лылыцха-лгәыцха хацхә ссирс анцәа иратәеишьаait, шәарах ирхылацшхәу сиҳәоит! – иҳәан, иззакәу сыздырам, ихырҩашәа-хырҩашәаза, хыртәагак еицтихыз ахызацәқәа ахьеивацсаз инацәкьарақәа нарықәирхәмарит.

Сабду акыр иқәра шифахьазгьы, ишәакь макьана икнеиҳауамызт. Мчыбжьык ахь знык шәарыцара ҳәа

дныцыцуан. Шәарыцара данцоз зегь рыла иееи-қәиршәон. Нас, иара тамҷыт ҳәа дзышьтаз ашара иамакны дгылон. «Лаԥшыцәгьа-ҽаԥшыцәгьа анцәа ду дысхьумырԥшын!» — ҳәа илахьи-иԥьымшьи затәны ашәхымс дынхыцуан.

«Аеԥәа аҽаԥхьарта!» ахра иаҽызгеит абри атәыҩа хаха!» — ҳәа идырҩатә-идырхатә еиԥъхарц азы, ашәарах рынцәахәы даниашьапкуаз иахьеиԥш исгәа-лашәоит. Убри абԥаԥьма атәыҩа ақаруа еиԥш еилыпхо ҳахьатә кәасқьа атҭаҽы иахьагьы икыдкнаҳалоуп.

Сабду ихи-ихәшәи неиқәыршәаны иныпхьеикааныза стәаны сихәаԥшуан. Саргьы уаҳа симазцаазеит. Сан даасхагылан хәытхәытла: «Абыста кнысхит, бабагьы иаҳәаны шәааи!» — лҳәеит. Сабду акгьы иамҳәазакәа ҳаирыз аашьтысхын, ҳшуқьат мпахьшь ду сыхәда иныкәыршәны баба санынеихагыла, идырын, дҩагылан абарԥаҽы инапы нхирҳәҳәеит. Саргьы сеирыз саԥк-лаԥшны, инамышьтцәакәа хәыҷ-хәыҷы азы изына-сышьтит. Инапы зәзәаны даналга, сымпахышьы неисыркит.

— Итабуп, дад, иуеиҳау умаԥ иуааит! – иҳәан, инапы рбаны импахышьы аасиркит. Сабду дназлаз сашьцәа хәыҷқәагьы саргьы аишәа ҳанаахатәа, ҳхәы ҳнапы амыркзакәа ҳабду ҳнеизыцшит.

«Иа анцәа, улыцха-угәыцха ҳатәашьа! Анцәа ҳаицоумкын. Сыцкәын заԥәы Ҳараз Мқанба, иахьа адгьыл аԥа ахы иаҽагылоу, ашәақь алыцха-агәыцха ит. Амашәыр даԥәыхьча, ахымҩас даԥәыхьча. Сшым-гәыгуа мшы ссирк аҽны иҩны ичамҩахә анцәа иқаԥа. Анцәа ду дырманшәал сара абас сзыршлаз. Стацеи сматацәеи еибара анцәа ирхьумыгзан!» — иҳәан, илахьи-иԥьымшьи ааизатәын, нас зегьы илаԥш ҳаацганы ихәы инапы анынаирк, ҳара зегьы хтак инеицтаԥсаны акрыфара ҳналагеит. Акранаҳфа сан аишәа ааҳам-цылхын, зегьы ҳшеиллыргара ҳанааиллыргоз аамтазы:

— Уа аԥшәма уҟоума, аԥшәма! – иҳәан, адәахьы азәы ибжьы аагеит.

— Адгәыр иагарааны иуҳәахьазаргьы унакьаҭа ҟалеит ҳәа сыҟоуп! Ани зыбжьы газ Қәаса қамса иоуп! – иҳәеит сабду Ҭемраз ныркә аеҳәа дахьыҽҳәатәаз. Сԥатҟьан ашә неимцааны сындәылҵит. Сиҭ, Қәаса, Чмыт инадыркны, ҳаешьара зегьы абжьаацны еицш иааԥналеит. Сабду адунеи азна дреигәыргьаны дыр-цылеит.

Иааиз зегьы аеҳәа иакәшаны ианаатәа, сабду даарылацшын, илахь неиқәицан даақәцсычҳаит.

— Ҳаи, уашәа ацсымԥа ылыркаait, Арсана Мқанба. Зегьы акоуп уара узыцсахуа ҳара ҳаешьара дҳамазам. Егьа гәыргьара ҳамазаргьы, уара ахәаша уҳазхазом. Уара уҭыц, абла ҭыц еицш иҭацәуп, Арсана, дад. Уҟанаҵ уҟан! Уара ууажәлар рзыҳәан уиашара уақәзит. Уара уҭахеит, аха уҭахарала рацхьа иргыланы ужәлар рзыҳәангьы уашьцәа рзыҳәангьы зра-цсра зқәым абаҟа ҳзыргыланы уцеит, Арсана, дад! Уахагьы, уара есуаха уахьтәалоз уҭыц ҭацәуп. Уара уҭыц аҿы азәгьы дтәазом. Уҭыц, аишәа иқәырцо уҿахра ахәы иаԥызоуп, дад! — иҳәан, шәымҭақәак зегьы ҿымҭзакәа инеицыгәырԥеит. – Ушьта агәырԥагьы агәыргьара ацуп. Анцәа азә думихыр даеазәы дуиҭоит. Ацәгьеи абзиеи ахаангьы рышьхәа еивцан. Аҿаашәырха ҳгәалаҟара еихазҳаша ажәабжьқәак жәԥахырла! – иҳәан сабду, Кәациа ихы наиқәикит.

— Ус анакәха зегьы шәеынеиқәырцсасаны шәаатәа. Алакәҳәара зыкәшәо даабап! – иҳәан, абас дналагеит Кәациа:

— Лакә, лакә, лакә иҭаца,
Скамарҭа жәаԥа рцаа,
Ҽык сақәтәан, еык сывакны,
Жьак алымҳа сынкылкәрит! –

иҳәан, зегьы ихысга нацәа нарыкәкуа дышнеиуаз, ацыхәтәантәи ажәа «сынкылкәрит», изуҭац иҭ ҳәа Сиҭ инаиқәшәеит.

— Изакәызеи, уара, абри сара лакә зышхәала скәабоума,

сахьцалакгьы «сынкылкәрит» цьара инасхыцомеи! – иҳәан, ихы днахашшаа-ԝахашшаашәа ƙаицеит. Аха зегьы акоуп алакәҳәара ахьиқәшәаз дшеигәыргьаз ԝашьомызт.

— Ишьахәуп! Илакәынгьы илакәымкәа, иажәабжьынгьы иажәабжьымкәа акы атәыԝа скуеит, анцәа сахьумырхәын! – иҳәан, иажәабжь ашә-гәашә аҷараҳәа иааиртит.

— Уѕкан смаҷын, абас быжьбаƙа шықәса ракәхарын исхыцуаз. Ҽнак: «Уааласны аранза ууаишь, дад!» — сышƙа инапгьы ааирххеит сабду. Амзырхаҿы схыцисхәымпали нышьтасцан, сабду ишƙа сҿынасхеит. Уи инапы сышƙа иахьааирххаз иаанкыланы икын. Иара сара сышƙа даацшзомызт. Мраташәарахь ажәԝан агәы анхшәартаҿы, алацкьага еицш, алабаса асагасаны ихцәышааза ажәԝан иналыггаз амзаҿа иблақәа ааихмырсыгьзакәа дахәацшуан. Ирхханы иикыз иаргьа напы санаадкьысла, сара дсыхәамцшзакәа сымахцә сна-никын, даасыхан иацхьацәкьа снаиргылеит. Сабду ани амзаҿа иблақәа наƙәиган, уаҳа даҿакы илацш ицамыршәазакәа сара днасыхәацшит. Аха иблақәа рацәак исыдмырхалацәакәа инасхиган, амзаҿа деитә-нахәацшын, ԝацхьа сара деитәанасыхәацшит. Абас хынтә ианыƙаица, ушьта ухәмарла иҳәан, сноуишьтит. Аха сымцакәа акыраамта, сабду иқьышәқәа цыс-цысуа амзаҿеи сареи ҳааитныцсахло дахьҳахәацшуаз оумашәа ибаны сизыцшуан.

Ацыхәтәан сабду иқьышә ачча ныкәххын: «Оумашәа иумбан, дад! Рацхьаза амзаҿа анубалак, улацш аахмыршәазакәа, уара уԝыза изызҳауа ақәыцш уихәацшыр, амзаҿа дадубалар, ицстазаараҿы дман-шәалахоит рхәоит. Аҳы, уца ушьта ухыци ухәымпали ныƙәцала!» — иҳәан, схы ааишьышьит. Сара уи амзаҿа даҿазныкгьы снахәацшит. Амзаҿа аԝадахьтәи акьыцшь инацәхыкны ецәак ажәԝан иналцын иаакәеицеит.

— Ҳаи, шьыри, абыржәы сҽаҳәатәы kалондаз! – сҳәеит саалкьаны.

— Уҽаҳәатәы kалозар узҳәооз, дад? – иҳәеит сабду даасҽацшын.

— Абни нахьхьи амзаҽа икыду, зхы-зҽы ацыргы еицш илашо аеҵәа снапсаргәыҵа инаншәалааит сҳәон! – сҳәеит.

— Мамоу, дад, уҽаҳәатәы анҵәа иҟоумҵан! – иҳәеит сабду, сажәа анагзаха сымҭакәа.

— Избан, баба, сҽаҳәатәы kалозар зуҭахымзеи?! – иааԥьашьаны сизҵааит.

— Зҽаҳәатәы kалаз ихьыз уасҳәар уҭахума? – дсазҵааит сабду.

— Ааи, исҭахуп! – сҳәан, иҵегъ снаидҳәаҵалеит.

Сабду ҳашҭаҽы аҵәаҵла иамҵагылаз арымз днықә-тәан абри ажәабжь сеиҳәеит.

— Дыkазаарын шәарыцаѡ бзиак. Абри ашәарыцаѡ дахьныцыҵлак ажәеицшь дирчозаарын, дирхиозаарын. Ҽнак, абри ашәарыцаѡ анҵәа диҳәо далагеит, зегь зымчу анҵәа, сҽаҳәатәы kало cкаҵа ҳәа. Ари иахьа акәымхеит, ари уаҵәы акәымхеит. Есышьыжь ашара днаҵагыланы, з-хьамцшла иҽи-инапи зәзәаны, мра-гыларахь ихы рханы анҵәа дышиҳәоз маҵара акраатцит. Шьыжьымҭанк ишыkаиҵалацыз еицш, з-хьамцшла иҽы зәзәаны, мрагыларахь ихы нарханы, сҽаҳәатәы kаҵа зегь зымчу ҳәа дкаианы анҵәа дышиаматанеиуаз:

— Арахь уаасзызыргѡ, уара ауаѡытәыѡса! Уара уҽаҳәатәы kало уkаҵара ҳара ҳзыҳәан баѡ алазам. Аха уакәыцц, иузаҵсам, уакәыцц анҵәа иаматанеира! – ҳәа бжьык аагеит.

— Аа, абаацс, зхьышьаргәыҵа сакәхшоу, шәымҭак иадамзаргьы сҽы цумеын, сҽаҳәатәы kало cкаҵа! – иҳәан, инапқәа раҳаны дматанеиуа, злыцха ҳаура днаиҵацшын, иѡшьамхыкгьы наирсит. Аха ашәарыцаѡ

аҵыхәтәантәи иажәа аҭак имаҳазеит. Уаҳа азәгьы ибжьы мгазеит. Иҟаиҵахуааз ашәарыцаѡ ихы имагәыхьха, ашьха аҵәҳәыра дыҟәланы дшааиуаз, ѡын дук аҭзывара иаҟараз ваҵыс дуззак шкажьыз днахагылеит. Ашәарыцаѡ игәы аатрысит. Аха ихы инапаҿы иааганы, ила иабаз ассир ԥьашьо-илакәшьо дышгылаз: «Да, усгьы сҿаҳәатәы ҟалазом, иҟало збап, иабасҵырхагоу!» — иҳәан, дныҟәгылан абасгьы ҿеиҭеит:

«Иа анҵәа, шьарда зымчу, суҳәоит, абри зваҵысу изакәызаалакгьы, мышкызны аҵсы анҭаз ишыҟаз еицш, аҵсы ахатәҳәаны иаақәургыларц, аблақәа ахамҵакәа!» — иҳәан, ишилшоз аҵшырта иқәтәаз диҳәеит. Абри аҳәаха иамразакәа атәыла бгеит. Дгьыли-жәѡани леимаҵәеит уҳәаратәы абжьыцәгьақәа геит. Ари иҟалаз асаашьа алалабатә ашәарыцаѡ ииуа-ииҳәо дақәымшәо дшәаны аҟәараҳәа аҵысра далагеит. Деихазцштәалаха, дадырсызшәа дахьгылаз дшанханы дыԥшуан.

Кәар-кәар, гәыр-чыр, кәаѡ-саѡ-ҿаѡхәа ахрақәа ирҿыѡрны иаакылсит ԥшьба-хәба ҿы зтыҵуаз аҵса кьантаз иаҟараз ашьахәарқәа. Асыҵсақәа ҭкәацызшәа абҕаҵамкыра аҿыбҕаҵаны, адунеи зегьы арбгарашәа аҿаанахеит цәык шеибгаз изтоужәышаз, қәабк иаҟараз аблақәа зхаз ахыбаѡ. Акы ашьхақәа ирҿыѡруа, егьи атышақәа иртабылгьо, анахь акы ааua, арахь акы ааua, реиҿартәуа, реиҿартәуа, ашәарыцаѡ иблақәа неиҵыхны дзаҵамҵшуа, ажәѡан хыла иҵыцссо, доу цәыггара дуззахәарак аѡхрак иҵарзны ашьхара даақәгылеит. Ашәарыцаѡ дшәаҟьаны аѡ-цаҟьашк рыбжьара иҵсы бжьазаны даатәеит. Ус ишыҟаз раҵәак мырҵыкәа, адауы абас ҿааиҭит:

— Ҳаи, абаапс, сара дунеи ахаан аахыс зыҵстазаара иалԥхьаз, сыбаѡқәа еизганы сҵәа-сжьы сыкәҵаны, сеиҿартәны, сыҵсы схатәҳәаны, абри сара сзын изхьазиҵсхьаз адунеи ѡаԥхьа сызқәызҵаз, зегь зымчу даахәаны

суҳәоит сыблақәа схоуцарц, убысkан сдунеи сықәнатц уара узыҳәан сшыkоу удыруазааит! – иҳәеит адауы ихацыц ҳацаҟьақәа неихырцаны.

— Мамоу, цьым, уи сара исылшом. Угәра сызгом. Ублақәа ухасцар сушьыр ҳәа сшәоит! – иҳәеит ашәарыцаѡ.

— Уа, анцәа ауаа, изаҟаразаалак акы сшухыхьымхо. Уцсы танатцы ахьи аразни хәдацәахьы уаласыртәоит. Дгьыли-жәѡани рыбжьара ахьтәы фаетон уақәтәаны урыбжьысуа уkасцоит. Срыцхауп, абаа, абас схамбаха адунеи сықәумырхан! – иҳәан, адауы ашәарыцаѡ диашьапкит.

— Мамоу, цьым уи сара исылшом. Угәы иалымсын, угәра сызгом, исызгатцәкьом. Ублақәа устар сушьыр ҳәа сшәоит! – иҳәеит ашәарыцаѡ, иихәац неитахәо.

— Уашхәа мақьацсыс акы сшуцырхагамхо. Сдунеи сықәнатц уара узыҳәан сыцсы тазаауеит. Уцсы танатцы цыс хшыла ускәабалап. Иара сара схатагьы матцѡыс сузыkалап. Суҳәоит сыблақәа сыт абаацс! – адауы ашәарыцаѡ деитанаиашьапкит.

— Мамоу ҳәа уасҳәеит! – иҳәан, ашәарыцаѡ иаасахитцеит.

Ҳамтак адауы деихашәы-еитцашәы ҿымтзакәа дгьыли-жәѡани дрыбжьагылан. Ашьтахь, ашышьыҳәа иаргьа напы нцәытцырҳәҳәаны, хәба-фба ҿы зтытцуаз ацса ахыцәкәа неиларkәҿны иааикын, ацыжәҳәа иаатцицаан, тәыцшәагьы имбазакәа, инацәкьарақәа инарыбжьыршәтрааны, абри ашәарыцаѡ ибжьы ахьгоз, дыkазаргьы дыkоуп ахьигәахәуаз шыkаз имѡанитцеит итцихыз ацса аха ѡазара. Адгьыл ааҳәит. Ацакьа цыххааны, аарла акьатрацәкәа аатцыҳәҳәо ахра асыпра неиѡкьаны илыцабга ицеит. Зыцсы ацара цәгьаханы, аѡхрак рыцақьашра ибжьашәақьаны ибжьатәаз ашәа-рыцаѡ аарла ицсы апара иқьышә иныкәырххны абас ҿааитит:

— Оо, баба, ублақәа устәр абас акәымзи ишысзууаз! Иа анцәа ду, сатоумцан, сымдырра сахьумырхәын. Суҳәоит, злыцха ҳаура, абри адауы анкьа дшыҟаз дҟоуцарц! – иҳәан, ҽеитеит ашәарыцаѡ.

Абри имҳәацкәа абга цысит, ашьха жәѡан дыдит, имацәысит. Хыхь иҟаз цаҟа ицеит. Кәар-кәар, кәаѡ-саѡ-ҷаѡ дырган, ашьахәарқәеи, аватцарақәеи, амахәаршьахәарқәеи, ахи уҳәа зегьы леиҽыѡрын, ашьха дгьыл рзызо, шьоукы ахрақәа иркыдлеит, шьоукы атышақәа иртәлеит. Адауы инацәкьарақәа инадыркны ишьацәкьарақәа рҟынза, зегьы-зегьы леин, дасу ртыцқәа рҽы инкаҳаит.

Ашәарыцаѡ дызлацшыз асаашьа,акыраамта иҽы изеихымхуа джәагәаны даман. Ашьтахь, инапқәа ѡышьтихын ажәѡан днатацшит.

— Иа, уара, анцәа ҳазшаз, сгазара исыхьыз сатоум-цан. Абринахыс сҽаҳәатәы анцәа иҟоумцан, ухьы-шьаргәыца сакәхшоуп! – иҳәан, ихы имагәыхьха, илабашьа иеанцаны ашышьыхәа иҽынеихеит», — абас инеиқәиҳәалеит Сит иажәабжь.

— Саҳәа хәыш ала азыжь сынхысланы ашәахста анысцаанза анцәа уимшьааит Сит! – иҳәеит Кәацциа дахьтәаз.

— Саргьы ажәѡан ецәак нкыдцааны укәа итасыршәаанза анцәа уаҳцәимшьааит. Уажәымтагьы бзиа-хааит, Сит! – иҳәеит даеазәгьы.

— Алакә анарха унархахааит! – иҳәеит Чмытгьы.

— Алакә ссирцәкьа ҳзеитоуҳәеит, Сит. Даеа шықәса ѡажәагьы абри аеҳәаҽы алакәҳәара анцәа иуеиразааит! Ушьта алакәҳәара зықәшәо уеазыҟацала! – иҳәан, абас дналагеит:

— Лакә, лакә, лакә итаца,
Скамарта жәаѡа рцаа,
Ҿык сақәтәан, ҿык сывакны,

Жьак алымҳа сынкылкәрит! –
иҳәан, ихысга нацәа Наҳар инаиқәикит Ҭемраз. Оп, зымаа укыз алыцха анцәа иуитаайт, Наҳар. Ацхьахәы узгозар, ампыл мцаурсит! – рҳәан, итәаз зегьы хиа мҩа днықәырцеит.

— Аеыҩ еицш сазыкашәцеит, аха… — днеицхьхәыцааит Наҳар. – Исыздырам абри зхы сырхәхәырц изқәыскыз алакә ацареи амцреи ахьынзакоу. Шьоукы икалаҵәкьеит рҳәоит. Даеашьоукых, ҳәанҳәахуп рҳәоит. Ус акә, егьыс акә, «Ашәахсҭа» ахьзуп, абри алакә! – иҳәан, Наҳар илакә ахы аациртлеит.

— Шьмаҭ Хәытхәыҭ иарцыс цәыцәымта дҭагылан, аха аҭаацәара даланамгалацызт. Уи даагылазаргьы ихы злацәыринаша рацәак егьы дшалазамызгьы, ихы қьан ақәицон, их ду беиа ибон. Иуа, иҭынха, иҩызцәа акы еицшымкәа иртахын иара ишьашәалаз ишьҭамта змырзшаз, имцахә еиҿазкшаз, хылҵшьҭрала, жәлантәыла иҩашьамыз ихашьамыз цҳәызбак дизааргарц. Дизааргарц моу, акырҧьарақәа днарга-ааргақәахьан. Зеицшыкамыз аҧхәызба хымкыхцәа идыргалақәахьан, аха азәгьы дигәацхомызт, зегьы маи рцәикуан. Аҧсра, абзара, аизарақәа рҿы дахьнеиуаз дахьааиуаз, абри абри лоуп ҳәа ихы-игәы зызцашаз ихалагьы дизалхуамызт. Дыкан ус. Изгәамҭазакәа иҵкәынрагьы ниазаа ацара иаҿын.

Шьмаф, уезгьы-уеизгьы, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз, камчхәыла аҧьар ирылыркаауаз арцарцәа ркынза дзыназомызт, аха дахьынзаказ аахшәахцәкьакгьы иакәмызт. Амала гра баацсык иман. Уаха дныцытцын ижәыз ицәыз цшь-шьапык зцаз азәы ибора ма ижәгәара иаатганы ианимга, ихи ицәарҭеи изеилакуамызт. Уи иара хьыз дусгьы ицхьазон.

Абас Хәытхәыҭ Шьмаф имшқәа хаарадаха, ицхқәа гәырҿыгьгаха иниакәкәа ацара иаҿын. Хәылбыехак, ишеилалашәшәра ианааилалашәшә, абжьаацны

ишықаиԥалацыз еиԥш, иеааибитан, ишаха-па наимҭыԥраиԥан, дындәылԥит. Аԥых лашьца иеалакны акыр дныкәеит, уи ауха. Иқыҭа далԥит. Аԥых акыр инеигәахьан еиԥш аамҭазы, азә инхарҭа днадгылеит. Игәы нҭгәыргьааит. Амаԥурҭа иадкаԥалаз аборաҿы жәԥәрык шкьа-шкьо иштагылаз ибеит. Аха икалах закәу здыруада, ақыҭа ҭахәхәа аԥәа ишталахьазгьы, абри аѡнаҭаҿы азәгьы дышьҭамлазацызт. Аҳәса рԥәажәабжь еихсыгъуамызт, аѡны рхагалазаны ирыман. Шьмаф днеиԥхьхәыԥ-ааиԥхьхәыԥааит. Аха аҭаацәа шьҭалааназа, игәы иҭеикыз аус анагзара ҟазышьа шамамыз анидыр, иуапа иенылаҳәана аѡны ааигәа ашәшь зқәышьшьы игылаз аԥла днаватәеит.

Аԥаарҷҷара иаҿыз аԥых ықәшьшь ицон. Шьмаф дахьтәаз дҳәыцәы-ҳәыцәуа алоура иуан. Аха абри аѡнаҭаҿы аилаѡ-еилас зеихымсыгъуаз изеилкаауамызт. Ажәѡан днаԥацшын, иныԥакзаны даақәыцсычҳан, иуапа реиины цкьа иааикәиршан, иеаарманшәаланы ѡаԥхьа уи аԥла днадиаалеит. Абри аамҭазы атыртырҳәа рымцәыжәѡақәа кьаны, Шьмаф дызԥатәаз аԥла х-цыск аақәтәеит. «Иаазгазеи аԥхыбжьон ахьҭаха арат аԥарақәа?!» — иааԥьеишьан, ашьшьыҳәа ихы дааѡахан днарыԥацшит. Аԥарақәа ԥаҟазатәи амахә иқәтәан. Уаҳагьы даеакы ахәыцха иамразакәа:

— Аа, уара, ари ара ихы ҟәазза аԥла дахьамԥатәоу! Ҳара усгьы ҳускәа рхы еилахоит. Иаргьы иахьа-уажәрааназа илахьынԥа шазамкәан даанханы дыкоуп, ма уаха илахьынԥа ҳшап! – аҳәеит цыск ауаѡытәыѡса ибызшәала иаацәажәан. Ишьахәуп рхәан, зегь неиқә-шаҳатхеит. Раԥхьа аԥәажәаразы инеиқәырԥа-ааи-қәырԥақәеит-егьит, аха аԥыхәтәан рыгәҭаны иқәтәаз ажәа артеит.

— Ааи, аԥхьа ишаххәаз еиԥш абри уаха аҵапырхәа зымҭыцраԥаны аԥла иамԥатәоу ауаѡы, иахьа-уажәраанзагьы инасыԥ шазам. Уаха абра збора дҭаларц иҭаху аԥшәма ԥхәыс ахшара длоуит. Абри ауаѡ дахьы-

ҟазаалакгьы, уаха иины инкашәаз асаби насыцхәрас диоуааит. Абас сара сгәы иаанагоит! – аҳәеит ацыс. Наҟ-ааҟ еиватәаз аҩыцыск наҟәшаҳатхан, Шьмаф инасыц изшаны рымцәыжәҩаҟәа ҟьаны атцых лашьца иналашәкәа ицеит.

Дук мырцыкәа ҽыц ииз асаби лыбжьы цыры-цыруа аҩны иааҩныҩит. Шьмаф акыраамта ииура-ииҳәара изымдыруа дгачамкны даанхеит. Ашьтахь, ихшыҩ ихаҿы ианааи, днеицрашәан: «Шәара уаха исзышәшаз анасыц, сара хатә цҳәыс дызгааанза, ашацәа рныха шәхы иасны, шәхы аиҿыхырта лабжьачартахааит. Ҳаицәажәап шәареи сареи!» — иҳәан, ицырны ицаз ашацәа рзы игәы цыжәжәо акыраамта атцла дамцатәан.

Атцых агәы неиҩнашан, арбагьқәа аккаҳәа инеилары-цсеит. Уажәрааанза аҩны ҩынзырцәажәаауаз аҳәсақәагьы неимыц-ааимыцқәеит. Асабигьы лҟыт-цсыт ыҟазамкәа, аҩны зацәыки лареи ууаза атцых лашьца иаалахеит. Шьмаф атцла днамцытцын, илымҳа кыдцаны деитазырҩоит. Ҭынчран. Нас иҟама амҳаста нтаирсын, атра иаатыхны амацурта ашә днылагылеит. Аҩныцка азарза ныларшәны иаркын. Аарла ацацха ашыш икылцхон зыбла ҭаауаз ацәашьы.

Ишьтыбжь мыргазакәа, аз еицш абаҟәи ашәвази рыбжьара иҟама ацынца нкылирҳәҳәан, ашышьыҳәа азарза нылиршәеит. Ишьап цынцақәа дрыцәгыланы, амацурта дныҩналан, ацацха атзамц иекыдыргәгәаланы даагылеит. Ахшара дзауз ацҳәыс иналыркны, зегьы кара-цсараха ицәан. Асаби амышәкәан дылаҳәаны лан длываршәын. Шьмаф уртқәа зегьы илацш иаациган, ивараҿы агаз қәыргыларта иқәгылаз ацәашьы ирцәеит. Алашьцара иҿалазаны, ашышьыҳәа днеиуа-днеиуа, ан лысабии лареи ахьиаз акаруат днадгылеит. Амза, жәҩангәы ихалахьаз, ашәахәақәа ацацха икылыхха иҩнацхон.

Ацгәы аца ацәыззоз аҕыч дмыццакзакәа асаби лан

даалывихит. Нас, лҧапан ахы инаркны, лгәышҧ лымҳа аҟынза иҟама нҭишьын, лымгәа хәычы аатыршәаны днышьҭеиҧеит. «Аҳы, ушьҭа аҧсы дырбзаханы насыҧс дсышәт! Уаҳа уи асаби лашәа аҧсымѳы ылышәкааит!» — иҳәан, алеи-аҧси рыбжьара алашьцара дналазит.

Арҧааа-арҧәааҳәа ала амгәа аҧа ҭызшьаауаз асаби амаалыҟь лыбжьы аҭаацәа зегьы ршьапы иҟәнаргылеит. Ашә ҟьаҟьаза иаартын. Ҳаҭеимышхара асаби дшьаарҧәыраха ҧаҟа анышә хьшәашәа дыҟәыршәын. Изгәамхәуаз зҧалаз аҭаацәа хыла-гәыла инеилалеит.

…Убри ауха аахыс акыраамҭа ҧеит. Шьмаф хәылҟьа-ҿылҟьаны акәзаргьы, убри ауха иҟалаз ахҭыс азбахә ҳәа акгьы имаҳаит. Игәы рҭынчны дынхон-дынҧуан.

«Абарҭ уахынлатәи аҧар ҟьалаҟәаҧәкьагьы сара исхыччарҧ иаҟәыркит, уаха ииз асаби дунасыҧхааит ҳәа. Аҳы, ушьҭа дсынасыҧышәтәит, шәара шәымсааит. Гәнаҳа ҳәа убри ахәычы акыр лымазар шәхы-шәыҧсы иаѳымсааит!» — абас игәы дынҭахәыҧлон уи зны-зынла. Аха аамҭа цацыҧхьаза, дара убырҭ ихәыцраҟәагьы игәалашәараҟәагьы дырҟәаҧит.

Шьмаф ушьҭаҟәа аҕычраҟәагьы каижьуа далагеит. Лассы-лассы иеы, икәадыр, иара, абри иныс узымҳәо иееилаҳәаны аизараҟәа рахь дҧәырҧуа, аимҭахараҟәа рҿы аҭарчеи нык҃әиго-егьиуа далагеит. Уимоу, Хәытхәыҭ Шьмаф иахьатәи аеырхәмарраҿы аҧхьахәы игеит ҳәа, еимырҟьа-еимырсуа ибзарзы рҳәо иалагеит. Аха иазуугәышьозеи, иара игәаҧхашаз, дахьнеиуаз, дахьааиуаз, макьанагьы уаѳы дицыломызт. Итынхаҧәеи иҟәлаҧәеи идыргалоз иара игәаҧхомызт. Адунеи дыҟәын, ус акакал зҿамло амжәарбаҕь еиҧш.

…Мшаҧык аены Шьмаф даеазны еиҧшымкәа, иесиҟәа сыѳ-сыѳ икәадырит, икәымжәы-икаба, абри иныс узымҳәо иееилаҳәаны дынеыжәлан, аизарахь дҧеит. Есымшаҧы ишы҃карҧалацыз еиҧш, аеырыѳра, аеырхәмарра, аимҧакьача уҳәа, ахәмарраҟәа мѳаҧыргон.

Абри аизараҽы днеит Шьмафгъы. Аены шьыбжьагәы нхыҳәҳәааныза еизаз ажәлар ашәаҳәареи акәашареи ҭарҵеит. Адунеи иара иеиҵш ҷшреи сахьеи ылызкааура даҽазә дыӄоуп ҳәа игәы иаанамго, маҵкьа-шьаҵкьа, аинӄьара ашәа ҳәаны рнапы анааинырӄьа, Шьмафгъы аҵьар днарылагылеит. Зҭабки ҷкәынки адгъыл ршьапы ыҟәымкьысзозшәа еивацырны акәашара иаҽын. Лыхцәы лзара иахагьыжьуа, изса-зсо акәашара иаҽыз аҧхәызба данаалыхәаҵш, Шьмаф дныҵашәшәа дцеит. Абар абри ауаҩ дахьубахьоу дааихьеит, илаҵш иаацигахьоу азҭабцәа заӄаҩы ыӄадаз, аха игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа абас иаалырӄьаны иҵсахы еилазҵахьоу азәгьы диздырамызт. Дигәаҵхеит, аха дигәаҵхазаҵәкьеит. Уаҳагьы ихы ааизнымкылазакәа, дааи абри аҧхәызба длыцкәашо иҽааихеит, аха избахьада! Ажәлар гачамкит, анапеинӄьара амца адыркит. Ирмацәысзеит Шьмаф! Аҧхәызбагьы абырфын цаха еиҵш дивацыруан. Акәашара ианаалга ашәымҭак ахмырҵкәа, еиликааит аҧхәызба дзыжәлаз, дзыҧхаз, дахьатәиз. Аены хәлааныза илаҵш дыҵиршәомызт. Илаҵш налхигацыцхьаза иаразнак амца наиҽхысуан.

Иалгеит аеынтәи аизара, ауаа еимпит.

Адыркаҽены Шьмаф дзыӄәгәыгуаз иҩызцәеи иҭынхацәеи иреиҳәеит, абри аҧхәызба дшигәаҵхаз. Ихьз анылхымлагьы ихы шаӄәиҵо. Ари аҩыза иазыҵшымыз иҭынхацәа гәыргьеит адунеи азна. Иара азәы дигәаҵханы дзыӄалагәышьазар, уаҳа иарбаныз, иҭынхацәа леи, илашьҭалан, хара имгакәа аҧхәызба ҽа лдырҳәеит.

Пҳәыс дааигеит Шьмаф. Иуара иҭынхара, инеихышьааихышь, ихарҭа здыз, зхарҭа идыз идгаланы ачара ду иуит. Еизаз иреиҷъыз аныҳәаҵхьызӄәа иҵҳәыс хәычгьы иаргьы рыкәа-рмаӷра инҭаҳәаны, ашҭа иныӄәҵны иҵеит.

Ашьыжьымҭан ашьхаӄәа ирывҵыз амра, ашәахәаӄәа каиы-бзиуа Шьмаф иҵҳәыси иареи уахада иахьымышьҭалацыз амҳара ахышә инкылыххан, еиҵхьышьшьааура ишнеиуаз, Шьмаф ихы-иҽы ианаа-

қәхәмар, иблақәа аачыхә-чыхәын даацшит. Ашамҭазы ацәахаа зымч амырхакәа иҭаҳәахаа ицәаз ицҳәыс цшза дналыхәацшит. Уи лхыза лыкәцын, абырлаш аҟара ишкәакәаз лгәы аҟәашра иныцакны, лцәа-лжьы цшқарахза иааацшуан. Шьмаф иаразнак илацш иаа-цашәеит, лҷапан ахы инаркны, ипаза лхарц шкәакәа инаҵазуаз ашәахсҭа. Лара дҩышьны дыцәан. Ԥшьшьала илмырдырзакәа, маҷ-маҷ лхарц даахеит. Ашәахсҭа шиашаз лгәаҵаҷара иныцагылон. Шьмаф имаха-шьаха неиҟәыцсаан, иҟаицара изымдыруа дҳәалаханы ииарҭа даалахеит. Изаҟаразаалак уи зқәицара изымдырит. Дирҿыхар иҭаххеит, аха уахьгьы изеицшымтәит. Ашьҭахь, игәтыха ҭыц анинамҭаза: «Ќыҳы!» — иҳәан, деимхәеит. Аҭҳарцәҳәа даацшит ларгьы. Амра ашәахәақәа реыртлазаны амҳара амырхәага ҩнаҵ-хахьан. Шьмаф уи агәы шимамызгьы, лафқәак ааиҳәашәа иун, даахаҿхырччан:

— Бара ари ашәахсҭа бнызцаз бзыхирkьазеи? – иҳәан, оумашәа имбазазшәа дналазцаайт.

— Сзыхирkьаз сара иахьагьы исыздырзом, амала, сҭаацәа излархәо ала, сызлаицырхагаз, сгәаҷс имаз сыздырам, аха саниз ауха, амышәкәан сылаҳәаны сан сахьлываршәыз, зегьы аацсаны ишыцәаз, аҵых агәы анааиҩнашоз, азә дааҩналан абас…

Шьмаф ихәы-ижьы қақаза иҩеибаргылеит. Иаразнак иааигәалашәеит уи аухатәи аҵарақәа, дзыдтәалаз аҵла… «Аа, уара, ихы kәазза ари аҵла амҵа дахьам-цатәоу. Абри уаха ииз асаби динасыцхаайт!» — аҵарақәа рыбжьы абыржәыцәkьа акәушәа, илымха инҭаҩуан.

«Ауаҩытәыҩса илахьынҵа хырцашьа амамзаап!» — игәы инҭиҳәаан Шьмаф, даақәыцсычҳаит.

Абри ажәабжь сара исаҳаижьҭеи заka зиас мҩасхьоу, заka ецәа жәҩан икыдшәахьоу аҟара шәанҵсра шәахыцаайт. Ари ажәабжь зҳәоз ашла Шәлиман ихьзын. Сан лганахьала дысзааигәазан. Гәырчхьтәын иара. Убыскан ихыцуазар kаларын цшьынҩажәа шықәса раkара. Убри ашла

исахьахәра иахьагьы иааицамкзакәа сыбла ихгылоуп! – иҳәан, Наҳар иажәабжь ахи-аҵыхәеи неихьигзеит.

— Ага ҳцаны лыхәҭак азна азы аагааназа анцәа уимшьааит, Наҳар! Аиаша уасҳәап, даара алакә бзиа ҳауҳәеит! – иҳәеит Ҭемраз.

Ҳшымҳа иқәтәаз ҳарбаґь акиҳәа ҿнаҭит.

— Аҵых уҳәеит ҳәа, азеицш ишцаҵо уанымыццакуа. Аҵыхәтәан цуфарақәакгьы еицаҳфап ҳәа сгәы иаа-нагон, аха уаха ушьҭа ҳахьымзозар акәхап! – иҳәеит Кәаҵиа.

— Аҵу цшзала уаҵәуха ҳазхараҵәкьа ҳҿеибаҵап! – иҳәеит Қәаса дахьтәаз.

Аҵых агәы анааиҩнашоз ҳгәылацәа аҵых алцха наҳаҭаны рыҩныкақәа рахь инеимпит.

Сабду амца ҿеиҳәаанза смышьталазеит. Аха аеҳәаҿы уахык еицш, еилыбзаа-еилыбзаауа ахәарчыч ыкәзамызт. «Ус акәзар ааигәа асы аузом!» — сҳәан, сылахь неиқәыстцеит.

19

Атетрад шәпа-жәпа аасыртын, ҩаҵхьа саб Ҳараз илахьынца амҩа сеиҭананылеит. Избан, иззакәу сыздырам, аха абри абґьыц инаркны чернила kаҵшьыла аҩра далагеит.

…Икьакьаза ианаашоз, ҳпартизанцәа рыштаб алҩа афҩала еилыскааит. Ушьҭа ҳазлаҵоз-ҳазлаауаз амҩахәаста сашьцылахьан. Уимоу, амҩан игылаз аҵлакәаҵәкьа сырҩашьомызт. Апартизанцәа ртәарҭаҿы ҳаннеи иаҳцылаз Зоиа лоуп.

— Даеа ҳамҭак шәмааир сшәышьталаны снеир kаларын! – лҳәеит Зоиа дгәыкы-цәыкуа.

— Ҳкьалазар ҳәа бшәама, Зоиачка? – лҳәан, даалгәыцалыҳәҳәеит Светлана.

— Шәыгәхьаазгеит! – лҳәеит Зоиа, дгәыцшаахыцшаан.

— Ҳагәхьаабгазаргьы абар ҳахьааз! – сҳәеит саргьы.

— Уаҳа иҵыцу акрыкоума иахеижьҭеи? – лҳәан, Светлана Зоиа дналазцаait.

— Макьаназы «ҭәу-ҭәу» ҭынчроуп, иҵыцу ҳәа егьыказам. Амала, уаха азыҳәан реазыкарцоит ҳәа сыкоуп, реыззыкарцо закәу сыздырам аха! – лҳәеит Зоиа.

Аицәажәара ҳшаҵыз: «Аҩыза Мҟанба, Романенкои уареи Скварцов дшәыцхьоит! – иҳәеит апартизанцәа иреиуаз салдатк дааҳадгылан. Ҳаргьы иаразнак ҳееиламырхакәа Скварцов дахьтәаз ашә ҳнасын, ҳныҩналеит.

— Аа, ианаамҭазцәкьа шәааит, афырхацәа! – иҳәан, днаҳхазгылан, аҵсуа хаца еиқәтәа-еиқәгылак иеицш ҳнапқәа ааҳамихын, аҵсшәа ҳаҳәаны ҳнаиртәеит. – Аҩызцәа арахь астол ахь ицегь шәааскьар стахуп! – иҳәан, Скварцов картак ааицихын, астол иныкәицеит. – Ари уахатәи ҳадца атәы зҳәо ҳцашьа-ҳаашьа, иҟаҳцаша атәы зҳәо зегьы абри акарта иануп. Уаха асаат жәаҩа рыбжазы имҩасуеит цьацханыла иҭәу адәыгба. Иахьымҩасуагьы абри аихамҩаҵы ауп! – иҳәан, акарта агәта инацәа накәикт. Ари аҭыц иацуха ҳахьыказ аҭыц акыр иацәыхароуп. Ацьацханы зқәу адәыгба даҵа хырхартоуп иамоу. Уажәазы ҳара ҳахҩык ҳауп ацха аҷжәаразы адца зыртаз. Светлана, бара медицинатә еҳәшьак лаҳасаб ала, зеицшкамло егьыкам, иаҳ-таххараны икоу бара ҿеила ибдыруеит, зегьы еиқәбыршәоит. Ҳараз, сара ацха аҷжәага анацасцо, иатахханы икалозар сухьчоит. Ацха аҷжәаразы иахҭаху зегьы ҳамоуп. Ҳнап иану аус азыҳәан, сгәы иаанагоит шьтахька ҳхьацрым ҳәа. Ҳгәы иҭоу аус азы усгьы ала ажьы ҳфахьеит. Агәакреи ашьауреи ацышәа ду ҳартахьеит. Ишыхәлара ианаахәлалак, абрантәи ҳдәыкәлоит шьапыла. Ҳцарта-ҳаарта сара ҿеила издыруеит. Шәахәацш цкьа, акартаҵы иарбоуп аихамҩа алагәым ахьацаҳцо аҭыц. Иарбоуп, иарбан саату, иарбан минуҭу ианнеитәу, аихамҩа аҷжәага анацацатәу.

Уи аамҭа аамҭацк ахгара иаанагоит ҳадҵа аҵхасҭатәра. Ара иаҭахуп аихатәы дисциплина. Аҳәоуеиқәшәара хҭак аиҵтахыср а. Абри ҳпартизанҵәа ротриад аиҳабы – Аду иприказ ауп. Есиҟалалакгьы инагзатәуп. Анҵәа иҳәаны ҳманшәалаханы ҳанықала, анемец ибз аагаргьы ҟалоит.

Иудыруазеи аҭагылазаашьа зеиҵшрахо. Ҳахѡык еицу азәы изын, иаанхаз зегьы ҭакцхықәра ҟаҳҵоит. Ҳуазәы аҕа инапы данампыҵашәа, апартизанҵәа рзакәан излаҳәо ала, бзала ҳхы раҳҭазом. Зхы-зыцсы иацәшәаны рыерызҭаз дыцсахѡуп ҳәа дыцхьазоуп. Абригьы еиҭашәасҳәахуеит, цқьа ижәдыруазааит. Зегьы рзыҳәан шәгәышәеаныз. Иаҭахханы иҟалозар, аҕа ихы шәанаҿеикуагьы азәи-азәи шәеицхыраа, азәи-азәи шәҿибах, — дцәажәеит Скварцов.

— Уара иахуҳәаауазеи уахатәи ҳамѡахыцра, аѡыза Мқанба? – иҳәан, сгәыссеанзамкәа абри аѡыза азцаара сиҭеит Скварцов.

— Сара зцаара сымазам. Амала, сымѡашьахуа цқьа издыруеит, уаха ҳахьцо ҳшыманшәалахо! – сҳәеит исҳәаз иара сара схаҭагьы агәра гаҵәкьаны.

— Иалудырааузеи, Мқанба, акаҳуа уаҵшуама? – дсазцаайт Скварцов даацәыҵаччан.

— Акаҳуа саҵшуам, аха слацықәшәа саҵшуеит! –сҳәеит.

— Слацықәшәа шца? Исзеилымкааит! – иҳәан, саацьышьашәа деиҭанасазцаайт Скварцов.

— Слацықәшәа мыц зымҳәо барометруп, аѡыза амаиор! Абас даара иуадаѡу, аҭакцхықәра ду зцу аус напы аналаскыша слацықәшәа сафар, игәастахьеит сыззымѡахыцыз аус сара ишыстаху иманшәалахоит! – сҳәеит, Скварцов слацықәшәа агәра ирганы.

— Уара анцәа дхоуцома, Мқанба? – иҳәан, иеаҵшынҵазаны дсазцаайт Скворцов.

— Сара схы здыруа санықала аахыс анцәа дхасҵоит,

игәрагьы згоит! – сҳәеит гәык-цсыкалатәкьа.

— Улацықәшәа уафахьоума нас иахьа? – иҳәеит Скварцов, иеыцәах-саартшәа.

— Ааи, сафахьеит слацықәшәа, агәра ганы сыкоуп, уатәы акы еицшымкәа ҳшыманшәалахо! – сҳәеит еита.

— Ицабыргыцәкьаны, уаха ҳахьцо, уара ишуҳәаз еицш ҳхы-ҳгәы ҳахьзаны ҳанахынхә, уатәгьы уатәоухагьы ухы уақәитыстәуеит. Убри иачыданы, уара ухата агәра шуго еицш, саргьы улацықәшәа агәра зго салагоит. Мқанба, сара слацықәшәа сафаргьы, уара ула-цықәшәа уафар абзиа шуанаҳәо еицш сара сманшәалахом. Ус анакәха, алацықәшәақәа зегьы рдоуҳа амч еицшымзар акәхап! – иҳәан, Скварцов урыс гәаанагарала, иара ихатә философиахь ирханы даацәажәеит.

Рацхьатәкьа Скварцов изцаара бзамыкә зцааразшәа еилыскаait. Аха иоуҳәои, уи ауаҩ иара ихатә хәыцшьа имоуп. Аҩыстаагьы дхеицом, анцәагьы дхеицом. Саргьы снеицхьхәыц-ааицхьхәыцын:

— Уи дасу илацықәшәа шгәеитахьоу еицш ауп. Дыкоуп азәы, илацықәшәа данафалак, есымша абзиа иазҳәо. Дыкахуп даеазәы, илацықәшәа данафа, иманшәаламхо! – сҳәеит.

— Икоу уасҳәап, Мқанба, уара улацықәшәа амаза ус унадсыланы зеилкаара мариоу акакәым. Убри акынтә, аиашатәкьа уахеи уатәи еилаҳкааyеит. Уажәы абри ала ҳаилатәажәара ххаркәшап. Абра ҳаиқәшәоит ахәылбыеха асаат фба рзыҳәан! – иҳәан, Скварцов икарта неикәеицсан дҩагылеит.

Ҳанындәылц, Зоиа даҳзыцшны дгылан.

— Шәеилгама лыцхала, шәцома нас цшзала уаха? – лҳәан, дааҳазцаait Зоиа.

— Ҳагьцоит, ҳара ишаҳтаху еицш ҳагьыхынхәуеит! – лҳәеит Светлана. – Ус ианаҳәоит Ҳараз илацықәшәа ҳәагьы нацылцеит.

— Амин, амин, уи ами зегьы иаҳтаху! – лҳәеит

Зоиа, Ҳараз илацыҟәшәа ҳәа Светлана дызҿыз шылзеилымкаазгьы.

— Ҳараз, уара уцсы шьа, ҳара абра цьаранза ҳнеиуеит. Ҳатоумцан ҳамаза ахьааҳмыртуа, аха цхәыс усуп! – лҳәан, даахаҿ-хаччеит Светлана.

Саргьы саахынҳәын ҳзеицшнхарта снытналеит. Апартизанцәа шьоукы ашәҟәы иацхьон, шьоукы рыблуз ахәдаҟәа ацаха шкәакәаҟәа рыцарзахуан, даҿа-шьоукых, рмагәҟәа дрыцкьон, цытҭоыкгьы ус итәаны ицәажәон. Сара аҧсышәак расҳәеит ауп уаҳа сыҿ-рыламгалакәа, скаруат аҟны снеин, сеынеицыхны снықәиеит. Шәымтак иалагзаны гәалашәарак аҿаасыкә-наршан, аҧшалас еицш амцәыжәҭа снытцакны, саманы аҿынанахеит. Абри сымҳәацкәа сыбла даахгылеит сабду Саатҟьари рыцха. Дызрыцхаузеи, ус ажәаҟынтә исҳәеит акәымзар. Шәижәаба шықәса аккаҳәа ихытцын, хацыцла ара кәада шциеуаз мацара инарцә мҭа днықәлеит. Зегьы зхысҳәааз, абри Саатҟьари зегьы ирхааныз ҳамжәарбагь амца ирымз еицыхәхәа ду ргыланы агәтацәкьа дықәтәан. Хәҭыкфҭык атах-мадацәа акәардә хәычқәа ргыланы Саатҟьари иацхьа итәаны изызырҭуан. Сара схы здыруа санықала аахыс ҳара ҳхәаҿы акәгәышьан лакәҳәартас иахьрымаз. Абыржәыгьы сабду иаацәыригеит, лакәынгьы лакәымкәа, жәабжьынгьы жәабжьымкәа зеилкаара уадаҭыз жәа еилахәаҟәак, жәа еиларшаҟәак:

«Уаха тәин-тәин
Ар еиқәацәа иааизаз,
Зыхәы-зыхәы зымфара,
Маамоу заҳамҳәара
Хама шьапы хаҭазара,
Цензараҳ цәҳар хәычы,
Ани-кәни ҳдыршәан,
Ашәарахра ҳҭыкәлеит,
Ҳаҳәҳәеит ҳкааит,

Багадоума ҽыжәума,
Маҳмырдагь-чаҳмырдагь,
Апаҩора ҳаԥьхан,
Уара, уара, Жакьа,
Дикәан уадыжра,
Хабри Даҽа,
Бжариҟәа Кьагәа,
Кьагәари Шьмаф,
Ҷыри-ҷыри ҷаҟ-ҷаҟ!»

Усҟан фбаҟа шыҟәса ракәхарын исхыԥуаз. Аха иахьагьы еилшәарак амазамкәа мшаенеиԥш исгәа-лашәоит. Абарҭ ҵыс бызшәангьы, ҵыс бызшәамкәа, иажәарццакынгьы иажәарццакымкәа сабду инеи-ҟәиԥхьазоз зегьы абыржәы слымҳа итҩуан.

— Саатҟьари, изакә бызшәоузеи узлаҵәажәо. Иаауҳәаз, инеиҟәуԥхьазаз ҳәа акымзарак ҳзеи-лымкааит! – иҳәеит Хәаршьыҭ дахьтәаз.

— О, Хәаршьыҭ, абзиара зҵеиԥшхаша! Абыржәы исҳәаз, «Уаха тәин-тәин!» сабду Есҳаҟ ианиҳәоз, сара усҟан абни смаҭа хәыҷы иаԥкыс сеиҳамызт. Иара Есҳаҟ ихаҭагьы издырзомызт арҭ ажәаҟәа ирҳәоз, измааназ. Есҳаҟгьы иабду Сабыда иҟынтә ауп ишиаҳаз абри «Уаха тәин-тәин» иара излеиҳәоз ала. Аха иара Сабыда ццьа изеилымкааузар ҟаларын арҭ ажәаҟәа ирҳәоз закәыз. Ари жәа-биԥарак ирылсны иааua, ҽы зқьы иртысхьоу аҳәамҭа, егьа аԥәызхьеит, егьагьы аха-шәалахьеит. Ицәгьоуп, дад, ажәа аиҽыхыртақәа зегьы реилкаара. Ажәа ԥсра ақәзам, анԥәа изыхь ԥсраҳа! Аха изҳәо-еитазҳәо дҟалар. Дгьылижәоани рыбжьара зегьы-зегьы реырыԥсахуеит, Хәаршьыҭ. Аамҭагьы аеаԥсахуеит, ауаагьы реырыԥсахуеит. Ехьеиԥш исгәа-лашәоит, сабду Есҳаҟ гәынамзарала абарҭ ажәаҟәа аниҳәоз: «Еи, Ҭалбган, дад, ҳара ҳаамҭа закәыз, хаарас иаԥаз аилкааха ҳмазазакәа, аԥхыз еиԥш иниасны ицеит. Иахьатәи аамҭа агәҳәцәа ирхаанхеит. Анԥәа ду аԥсабара

иатәеишьаз абна еихиаақәа меигзарахда рыцкара иалагеит. Иашоуп, атцла ацкашьа ззымдыруа ауаӡы, иеиха иманы дындәыцкәлар, атцлақәа зегьы шәаны азызара иалагоит ҳәа шырҳәоз еицш, иахьатәи аҵкәынцәа атцла ацкашьацәкьа ззымдыруа ракәхеит. Убри адагьы ҳара анкьақәа ҳхы шымӡацаагоз, ҳаламыс ҳапату, ҳаицтәашьа, ҳаицгылашьа, ҳахьз, ҳахьымзг иахьатәи аҿар игәыгәтарыжьуа иалагеит. Анкьа егьызмазамыз аҭар цәыҳә-цәыцәагьы абна даазон. Дныцыцыр шәарахк ицылон. Тәыӡа хахак ажәеицшь ирцигалон. Иузеихымцо абна илаз ашәарах ишакәымыз ирызныкәомызт, дасу иаииаамҭаз дшәарыцон. Ицсы иацижьуамызт. Иара изыхашаз ашәарах рынцәахәы Анана Гәында дахылаауамызт. Акакани, ахьеи, ашәаҭьи зынгьы-цхынгьы ихырӡацшьааны икаҵсан. Аӡон ҳәақәеи абна ҳәақәеи еилан, уимоу аӡонықагьы ашықә-сахь уарлашәарла акәын ишгәарлоз. Дара рхала реырыхьчон, реырчахуан. Абна унылалар, иахьа ӡба-хца бна шьха улацш иаацамшәар калазомызт. Аҵста-заара ускан агьама аман! – убысканцәкьагьы сабду Саатқьари игәы назомызт. Абыржәы шәымтақәак ирыдамзаргьы, Ҭалбган, мамзаргьы Есҳак рыцсы нҭаланы, ауаатәыӡсеи аҵсабареи инарыхәацшызшәа иказар, икаларын ирызхымгаргьы!» — ҳәа дыгә-рыкәкәон Саатқьари.

«Абна унылалар ашьха зҭаз атцлақәа уцылон!» — ҳәа сабду иабду Саатқьари ииҳәаз анаасгәалашәа, аҳаҵаҳәа иаасгәалашәеит схәычра иақәлаз даса хтыск:

Асны зацәык акәын ашәақь аныскхьаз. Ҷаҵал аҳәыҳә хыбны ашә кьантазқәа иаурықәтәахымыз. Сцаны еиха ихәычу, ашәаҭ меигзарахда изҿоу, сшәақь иахьацхылнадо, бжьара шәтцлак снаҵатәап, ҳәыҳәк нықәтәаргьы, зыцсра аахьоу сзыцшызар, ҿаҵахәык анцәа исатәеишьап, сҳәан, сабду шәарыцара данцоз ишыкаицалоз еицш, акәтыц самцал зҿаз сабду «Сружеи ду!» ҳәа дызхыехәоз агәцәы абӡатәы ҭанақьы уадыхә цшзақәа захаҵсаз аакныскын, инаганы нада-аада ашәхымс иныласцан адәахьы иказ

ҳлақәа санрыцхьа, атрым-срымҳәа ашәхымс илаз сшәақь инахыцан, аѳныҟа иааѳнацалеит. Аха уи азмырхакәа сшәақь наҟ-аакгьы хынтә иахсырцеит. «Шәарыцара уандәылтуа, ушәақь ашәхымс инылацаны алақәа хынтә иахурцар, лац-шыцәгьа-ҷацшыцәгьа зәыр дахьыцшызар, ила цәыхәа ҭасуеит», — иҳәон, убри аҟынтә саргьы иахьа рацхьа шәарыцара санымѳахыцуаз Лагреи Лацшьи захьзыз ҳлақәа ахсырцеит. Абартқәа рышьтахь зегь рыла сгәы аасыртынчын, сшәақь сыхәда инахшьны сындәылтцит.

Ҳаҵақатәи амѳаду ааихысцәан, акәтаҷь агәы еицш, хца-цшьба ҷы зтыцуаз ашә кьантазқәа снарыцаланы сҷынасхеит. Ишысҳәахьоу еицш, еиҳа илаҟәыз, ашәаҷь хьыдхәаны изҷаз ашәцла снамцатәеит. Ашәцла сызцатәаз иалышәшәаны аттаҳәа ашәаҷь саҳьа икаҵсон. Шьоукы: «Сара ишсылшоз ауаатәыѳсеи ажәеицшь рыцсаатәи рзы шәсаазеит, шәсыхьчеит. Ушьта шәызтасаазаз шәымгәарта ашә аасыртуеит шәызҷаҵахәу шәимазааит!» — аҳәарашәа ашәаҷьқәа рҷы еимырхьахьа иҟацшьыхәхәаҵәараза, иргәы-лышәшәаз ашәаҷь цырақәа хырѳацшьааны икаҵсан.

Ауаѳытәыѳса дманшәалахарц иақәикыр, егьа дмарцеизаргьы анцәа дирманшәалоит. Саргьы иахьа сымаалықьра ибазар акәхап, анцәа схы-сгәы сахьимырхәит. Абарт ааидысымхәыцлацкәа аҟьҟьаҳәа кәрак аҳәыхә аасхацрын, сызцатәаз ашәцла инықәтәеит. Саргьы сгәы атҳараҳәа еисуа, сыцсы заны срыхәаҵшуан. Аҳәыхәқәа рацхьа имыццакзакәа цқьа инаҵшы-аацшит. Рыкәша-мыкәша аҭагылазаашьа ршәеит ирзеит. Нас шәарта шыҟамыз агәра анырга, аҳәыхәқәа рцыза ҳәа изышьтоу акәхап, аѳызцәа инарылпраан, рҷы еимырхьахьа ашәаҷьцәакәа хьыдхәаны изҷаз махәык иналатәеит. Уи ахьнеиз рацхьа иахьықәтәаз ааста илаҟәын. Уимоу, егьырт аѳызцәа аҵәы иахаҵсоушәа ирыцхны иқәтәаз зегь реиҳа

аҽыларԥҳәны ашәаҕь афара иалагеит. «Оп, ҳаԥхьагыла агәы каршәны, имшәазакәа ачара иалагазар, ԥьаргьы шәарҭа ыԥамзаап!» — рҳәан, аттаҳәа инеибарԥшны инеилыԥраа-ҩеилыԥраан зегьы неибеиԥшны ачара иалагеит. «Аҳәыҳәқәа знык ачара иалагар рымԥәыжәҩақәа рышьҭыбжь ԥәгьахоит!» «Ичо лыҕәра ибом!» — шырҳәо еиԥш, даргьы уҩуа урыԥазаргьы урбазом. Ушьҭыбжь раҳаргьы ашәаха рымазам, «еилахоуп!» Абни аҳәыҳәқәа рԥыза ҳәа сызҫыз ааины иахьыԥатәаз даеа хԥа-ԥшьба ҳәыҳә ааигәазаны инеиватәан, аҧҳаҳәа ачара иалагеит.

Ааит, абыржәы сеиҧым! Арҭ еизааигәаны ишеиватәоу ала, рыгәтантәи иаԥәкны схысыр, уеизгьы-уеизгьы наԥ-ааԥ изватәаԥәоугьы ласышьҭуеит сҳәан, саԥхьа игылаз алҫыс сшәаԥь навырҳәҳәаны атыԥьҳәа схысит. Аҳәыҳәқәа рымԥәыжәҩақәа неиларыԥсан иныԥәпрааны ицеит. Абни изыԥәкны схысыз заԥәык амԥәыжәҩа ԥԥәан, еергьҳәа сашьҭаланы искит. Егьырҭ рхәыжәи рԥьыжәи насҫаԥсаны инасхыпрааны ицеит.

«Акыц ԥыҫхажә ала акыр узшьуама! Ашәаԥь ишынҭышәшәаз хара-бгьара ицоит. «Ухы ухнахааит уара, агыруа мазарахажә, ахәшәи ашьаԥмеи узаазгоит ҳәа сызжьаз!» — сҳәан, смаԥа нкаршәны сишьҭабгеит.

Патрона заԥәык акәын исымазгьы. Кыԥҫеыхала ҳәыҳәк ахьаласшьыз убригьы анҧәа имҭоуп сҳәан, сҳәыҳә заԥә аашьҭысхын смаԥа инадҳәаланы сҫаасхеит. Макьана шьыжьын. Амра тԥлакашәара аиҳа ихамлазаԥызт. Снаԥш-ааԥшуа аккара сыԥаланы сшааиуаз, хҩык иргәыдымзалоз ԥь-дуззак снаԥагылт. Саангылан иԥьашьаны сахәаԥшуан. Ҫыԥбарах избон абри аԥь, избанзар абнара зегьы еиҳарак игылаз ашәҧлаԥәа ракәын. Уажәы ари аԥь еихажәаа зыԥәра акырза изфахьаз адау иеиԥш сгәы мҩазо санаадгыла, иԥьасшьаҧәкьеит. Ашьапы инаркны ахаԥынза сылаԥш иныҧго сышнеиуаз, ашьыжьтәи амра ашәахәаԥәа инарылызбаait еилаҩ-еиласуаз ашьхыԥкәа. Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит сабду иажәаԥәа: «Мҫык азын

азы ицысқап ҳәа амра аҩыцхахамҭазы, абна арқыра мҩа илгаз саныланы сышнеиуаз, хьаҵла еихажәаа дук снахьыцшит. Абас, цшьбака еышьахәар еицамкәа инаҳаракны аҳәицә-аҳәицәхәа ашьхыцкәа ҭалон-иҭыцуан. «Оп! Сдырҩатә еиҭьхааит, ари бнашьхоуп!» — сҳәан, саагәырҭьеит. Абарҭ сабду иажәақәа абыржәыцәкьа слымҳа инҭаҩит. Агәра зҕеит сара избазгьы шыбнашьхаз. Абнашьха збаз, ашьхыц зҭыцуаз аҵла еихала хыцьара иҿақәаны ахцара азәы ианицахьазар, мамзаргьы уи аҵла амахә аҿы аҵәаҳә кнаҳазар, хымцада абнашьха збаз иацхьа даеазәы ибахьазаарын. Убри ауп ахцарақәагьы заницаз. Ус анакәха, уи абнашьха алакьысра азәгьы азин имазам. Далакьысыргьы, хыхшьа змам гәнаҳа дууп ҳәа ирыцхьазон. Уи сара еиила издыруан аҟынтә, ашьха зҭыцуаз аҵла савагьыжьны игәастеит, аха азәгьы ихцара анимцазацызт. Хыцьарагьы аҵла ҭаҵказамызт. «Азәгьы илаҵш ицамшәазац, ишыцкьоу иҟоуп!» — сҳәеит гәаныла, саагәырҭьан.

Сыцла ахцара анысцарц стаххеит. Аҵәаҳәгьы кнасҳар стаххеит. Хыцьара еихалагьы иҭацысқарцгьы стаххеит, аха аҵла злаҭацысқоз аиха сымазамызт. Ҳәызба хәычык сыман, аха уиала аҵла аҭаҵкара цәгьан. Аҵла саламкьысзакәа аҩныка сааны, абнашьха шызбаз сабду иасҳәап ҳәа иақәскит, аха уигьы сзеицшымтәит. Аҩны сааua-егьиуа уиакара аамта сызхомызт, азәы исцәибар ҳәа сшәеит. Сшәақь нкыдсыргылан, быца шьапыциаак аахысцәан, аҵәаҳә аалыхны аҵла амахә аҿы инкнасҳаит. Аха уи аҵәаҳә амацара азымхарашәа збеит. Нас саалаган, есиныкаспалакгьы саҳәызба хәычы ацынҵала, зыгмацәазк атәарта зтәартаз, уаҳа инеихых-еицыхмыз хыцьара, еиҳа уаҩы иахьибашаз дырдхак-дырдхак иакарақәаз х-хцарак цәкьаны инеивасыцсеит. «Избарц зтаху ушьта далакьысрым!» — сҳәеит гәаныла. Сыгәгьы аасыртынчит.

Дасазныкгьы ахьатԥла снагәыдыԥшылеит. Ашь-хыцкәа еихьыс-еицысуа аттаҳәа аԥь аҫышәҭа атаԥсара иаҫын. Сышиашаз ашоныка сдәыкәлеит. Ашоны санааи, сабду ҳаштаҫы ашәшьыра дыԥатәаны аткьаԥ ршьара даҫын. Аҳәыхә смака иадҳәалазшәа аниба, дшоагылан, напык азна аҳаскьын ҿа ааицын:

— Удыршоатәгьы удырхатәгьы еиԥхааит. Еиԥъа шьыра ушьааит! Есымша цыхьашәа бзиа анцәа иуиҭалааит уахьынымшоахыԥлакгьы! – иҳәан, иикыз аҳаскьын насгәыдиҧсалеит. Аха сара уаҳа аҳәаха исымҭеит:

— Баба, баба, аҳәыхә аума, абнаҫы ашьха збеит! Ԥла дуззак ашьхыцкәа шталоз збеит! – сҳәан, сгәы исна-мырҳәо зегьы-зегьы иасҳәеит.

— Ахԥара ануԥама, дад? – иҳәеит сабду адунеи азна дшеигәыргьаз убартә.

— Аиеи, ацәаҳәгьы кнасҳаит, абри саҳәызба хәычы ала хыцьара дырдхак-дырдхак иакараны ицәыскьеит! – сҳәеит.

— Уаага-ууаԥа азҳалааит, удыршоатәгьы, удыр-хатәгьы еиԥхааит. Есымшагьы абна алыцха анцәа иуиҭалааит, шьарда зымчу! – иҳәан, саагәыдикылеит. – Идуума, дад, атԥла изҭоу? – иҳәан, деиҭанасазԥаait.

— Идууп, баба, насгьы еилшоаашәа икоуп! – сҳәеит сгәыргьара схыцәо.

— Анцәа иԥьшьоуп, баша-машак акәымзар калап. Ҳгәылацәа ркынза унеины, Қәаса дназлоу ԥшьшоык-хәшоык раkара ачкәынцәа сзаага. Ҭемраз шәиҭахуп уҳәар шәитгьы ахдырԥуам, иаразнак иаауеит! — иҳәеит сабду.

Ачкәынцәа иказ анрасҳәа, игәыргьаԥәа исыԥаait.

— Ҳараз, дад, Қәаса, шәаалаганы ҳабшоа қәаби ҳхәархь дуи, ѡ-ведраки шьҭышәх. Сара сышьха ԥшыгеи, абыби уҳәа истахқәоу аашьҭыхны сшәышьҭалоит! – иҳәан, иара аҫаԥара днышоналеит. Ҳаргьы ҳаматәахәқәа аашьҭыхны амшоа ҳныкәлеит.

Амш ушьта шьыбжьаара еҕьагмызт. Сабду ҳаԥхьа дгыланы дцон. Ҳара убри абнашьха избаз акәын

цәажәатәыс иҳамаз. Ашьха зҭаз аԥьҵла ҳаназааигәаха, сабду даахьаԥшын, даасыхәаԥшит. Сара уи змааназ еилыскаан:

— Ее, абни аԥь ду игылоу ауп! – сҳәеит инкылкааны снаԥа наӷәскын.

— Избоит, избоит, есымша ула абзиахә абалааит, ауаҩытәыҩса дызшаз! – иҳәан, уи аԥьҵла аганахь иҿынеихеит. Аԥь даннадгыла, изакәу сыздырам иҩ-напыкгьы накәыршаны даагылеит. Ҳамҭак аԥь аумышьҭзакәан дгылан. Нас:

— Даара акыр ҵуеит ари ашьхыҵә абри аԥь аҿы рҭыԥ ныркылеижьҭеи. Ижәбома аԥь амҵа, аԥь быԥьӷәа ирыԥәԥсоу ашьха руаԥ заҟа ираҵәоу! – иҳәан, иҿаалеирҟәын абгьӷәа ирыԥәԥсаз ашьха руаԥ инаԥәкьарақәа рыла днарыха-аарыхеит. Нас аԥь иаакәыршаны ашьапы ааирыԥьан: – Иаажәг ушьҭа шәхәархь! – иҳәан, сабду иҿаарыԥәгәаны даагылеит.

Қәаса иаразнак ахәархь иманы днеиит.

— Зақы аҟара аԥь ашьапы инаԥәхыкны ахәархь наҿшәырха! – иҳәан, дааскьаны днагылеит.

Қәасеи Асҭамыри наҟ-ааԟ иҩагылан, ҩ-метрак иҟаз ахәархь аԥь инаҿдырхеит. Зегьы ҳгыланы Қәасеи Асҭамыри ҳрыхәаԥшуан, раԥхьа иааԥсо ахәархь имаадарԥ. Аха аҩыԥьагьа еиԥлабны ахәархь иахон. Аԥыхәтәан ахәархь акуа иалагеит. Сабду раԥхьа оумашәа ибеит, ахәархь макьана ишԥакуеи иҳәан. Ашьҭахь днеины дахәаԥшызар, ахәархь аԥха аҿы-ԥыкәкәон.

— Аԥха ахьыҟаз ҳнеит анԥәа иԥышьаны! Ушьҭа убас маԥара шәакәшаны иԥышәка! – иҳәеит сабду дгәыргьаԥәа. – Ҳараз аҩныка ԥатәыс иуԥәшәар ҟалап излазбо ала! – иҳәеит аԥыхәтәаны.

Сара сабду иихәаз сзеилымкаазт, раԥхьашәа саа-шәеит. Нас:

— Избан, баба? – сҳәеит, изқәысԥара сзымдыруа.

— Анцәа ҳирманшәалеит ҳәа сыҟоуп, сымԥашьозар ари аԥь ацха иҭоу ҳара иаагаз аматәахәқәа азымхар ҟалап! – иҳәеит сабду.

Сара ҽысымҭзеит, аха ҳқәаб дуи ҳведрақәеи ир-зымкуа ацха абаҟоу, ԥьушьҭ, аасгәахәит. Абас зегьы ҳара ҳтәала ҳацха ҳазхәыцуа ҳашгылаз аԥь аҽаԥ арган ихиааланы ишнеиуаз, ианаакаҳа, ҳаԥь ахи-агәтеи леиԥжәан иҟәашза ацха асараԥьқәа нхәыцыцхеит.

Аҕуҳәа ашьхыцкәа неилаԥ-неиласит. Сабду ашьхақәа дрыцәшәазомызт. Уимоу, алыхәтеицш имаз, ани ихеицалозгьы ааимгазеит.

— Қәаса сара уаасыдгыл умцаҟь-чаҟькәа. Егьырҭ наҟ шәнаскьаны шәгыл. Сышҟа шәмаацшын. Ашьха алацш бзиа ирбазом, иаразнак ирдыруеит. Унапҟьа-шьапҟьо уалагар, ашьхақәа ирыцәшәо иаразнак дырдыруеит. Цәажәарҭахәсгьы сыхҭоумкын, зны-зынла ишуҟазшьоу еицш! – иҳәан, ишьха цшыга абыб амца ԥаиркын, ашьхақәа инарылакны абыб днатәҳәо, алԥа нарыларчны, ашышьыҳәа ашьхыцкәа днарыхан ԥьарак инкҽаиртәеит. Нас ишьхацшыга цынца хәахәа нарыцшьуа, асараԥьқәа цыкканы аведрақәа иртеицо иҽааихеит. Ҳқәаб дугьы тәит, ҳведрақәагьы тәит. Қәаса иааигаз аԥымаагьы хыхәхәо иҭәит. Аԥь ашьапы инаркны цшьба-хәба ҽышьахәар аҟынза аԥь агәаԥара зегьы пахәза иҭәны иҟан. Ашьапы аҟынтәи хцаҟа рагыд асараԥь асы аҟара ишкәакәан, иқырбыҷхахьан. Уи нахыстәи асараԥьқәа ақаруа еицш силыцха-силыцхон.

Ацхьа иаҳҳәараны иҟаз ҳамҳәазеит. Зегь рацхьаза ал хсахақәа гәымжьаҵәла иҭыхны сабду имаз ашьхымза иаҳәақәа ԥба шьҭырхит шьхацшра ианаауаз. Сабду зыхԥа зхашәоз ачаҟәа хәыҷы азна ахарцәы иман. Цәа ҽыхын аҵәақәа ирыцаиршәуаз имшьамба неитцыхны инкаиршәын, ашьхымзатрақәа аԥбагьы неиваргьыланы инылаиргылеит. Нас рыхԥақәа нархихын ганха ины-шьҭеицеит. Аиаҳәақәа ахарцәы ртишьит. Убри ашьҭахь, сабду даалаган, ашьхыцә

еизаны иахьтәаз дна-рылаԥшын ашьха раҳ ԥшааны иаарылиган, инаганы аиаҳәа интаиртәеит. «Ашьха раҳҟәа ҩба ыҟазар, усгьы еиҿгатәуп!» — иҳәан, даеакгьы ыҟазаарын. Уигьы аарылиган, егьи аиаҳәа интаиртәеит. Нас ашьха еизгаразы имаз илыхәҭа нарылшьуа инаганы аиаҳәаҟәа инарҿаиршәшәеит. Абас маԥара ашьхыԥҭә ду ҩыԥьара иаашаны, аиаҳәаҟәа рахь инаигеит. Даргьы зыхәԥәы мызша, ахарԥә ирбаз акәу, раҳҟәа анырба акәу, ргәы рҭынчны аҳәиԥәхәа аиаҳәаҟәа инарҭалеит. Макьана ԥәыкьан. Ашьха рԥәаҳәҟәа аиаҳәаҟәа инарываԥаны рыцхаҟәа рыманы рҿаархеит. Ахәылбыеха сабдугьы Қәасагьы, Асҭамыргьы цан ашьхымзаҟәа рыманы иааит.

— Шәахьнымҩахыԥлакгьы шәахьаамҩахыԥлакгьы мҩа хиа, мҩа мыш анԥәа шәыҟәиԥааит. Ари нахысгьы рахәы мыш…

— Асалдаҭ Мҟанба! – ҳәа аҷаԥшьаҩ ашә илагылаз анҿиҭ, сызлаз аԥхыз ссири, сызҟәыз алакә дунеии, ашәымҭак иаацыԥхашәеит. – Амаиор Скварцов дуԥхьоит! – иҳәеит ибжьы неиԥымхԥәакәа.

Иаразнак сҩагылан, сеаарееины ҳкомандир иуада ашә снас-насит: «Снеир ҟалома, аҩыза амаиор? Уара уааԥхьарала дааит асалдаҭ Мҟанба!» — сҳәан, снапҟәа сываԥсаны саагылт.

— Асалдаҭ Мҟанба, ухиоума уахатәи адԥа иумоу анагзаразы? – иҳәан дсазԥааит.

— Сыхиоуп, аҩыза амаиор! – сҳәеит сеынеи-дыԥ-саланы. Абри сымҳәацкәа иааҩналеит Светланеи Журавлиови. Урҭгьы акомандири дареи аԥсшәа анеибырҳәа ашьҭахь, ҳнеибартәаҟәеит.

— Раԥхьатәи ҳаиԥәажәара аан, уахатәи адԥа анагзаразы Журавлиов избахә ҳамҳәазеит, аха аиҳабыра иахәҭаны ирыцхьазеит Журавлиовгьы дҳаԥцарц. Шәгәы иаанагозеи, шәаҟәшаҳаҭума? – дҳазԥааит амаиор.

— Ҳаҟәшаҳаҭуп! – ххәагәышьеит.

— Ушьта ҳдәықәлап ҳәеибытаны. Ҳамҩа анцәа ирманшәалааит! – иҳәеит амаиор.

Амра анзаалара еихаҭәышәарак шагыз, амҩа ҳақәлеит.

— Мҡанба, иахьа уаҳа улацықәшәа уафахьоума? – даасыхәаччеит Скворцов.

— Уаҳа самфазац, аҩыза амаиор? Изхуҳәааи, есымша сафалар акәызма? – сҳәан, саргьы сааччашәа зуит.

— Мамоу, аха уафар еиҳагьы еиҭьымзи! Икалаша ƙалаанзагьы ҳгәы алаҳарҭәҭәаларын! – иҳәеит амаиор, уажәы еиҳа ирхатәраны.

Абас Скварцови сареи цқьа аицәажәаха ҳазааныа, азәы дышзахәоз дыҩоны дааҳадыххылеит. Уи ҳара ҳпартизанцәа иреиуаз салдатын.

— Аҩыза амаиор, апартизанцәа ротриад аиҳабы аполковник Новиков адҵа ƙаиҵеит, ҳпартизанцәа дҵанагзара идәықәлаз шәхынҳәны аштаб ахь шәнеирц! – иҳәан, иеааикәацсаны даагылеит асалдат.

Скворцов иааиҵәымыцхеит, аха иихәара изымдыруа, ари еиҵш ажәабжь изаазгаз асалдат днаихәаҵшит, аха аҭак иамҳәазакәа иеааникылеит. – Ухы уақәиҭуп, асалдат! – иҳәеит ҳамҭак данааицхьхәыцаа.

Ҳгьыжьны аштаб аҫы ҳанааи, ахаан исымбазацыз афицарцәа анеи-ааира иаҫын.

— Арахь шәыҩонал! – иҳәеит рацхьа иаҳцылаз акапитан.

Иаҳҳәараны иҡааз, ҳахҩыкгьы ҳашиашаз Новиков итәарҭаҫы ҳныҩналеит.

— Абрахь шәтәа, аҩызцәа! – иҳәеит, днаҳҳазгылан. – Иҵьашәымшьан, шәагьымшәан, аибашьраҫы, еиҳарак апартизанцәа рыцстазаараҫы, абас угәуеанзамкәа адҵақәа иаалырƙьаны ҏырымцсахыр анамуа ƙалоит. Абыржәыцәƙьа азәгьы уи аҩыза ҳазыцшзамкәа, аҩныцƙатәи ҳразведка адырра ҫыц ҳнатеит. Уаха ииасраны иҡоу, аҵьацҳаны ҭәҭәа зқәу адәыҷба мҩасраны

ианыӷазтәи аамҭа аҽацсахит. Уаха асаат жәаԥа рыбжазы абра ииасуеит ҳәа акәын ишаадыруаз, аха уаха асаат хҵа рахь ииаргеит анемеццәа ркоман-даӷаҵацәа. Уи ус шакәҵәкьоу ҳаҵшыхәцәа ишьақә-дыргәгәеит. Убри иаҷыданы, уаха аҵьаҵҳаны зқәу ԥа-жәижәаба вагон зыцраҳәоу адәыҷба, иацуха иахьиасыз аҭыҵ аҽы акәзам уаха иахьиасуа, даҽаҵьара ауп. Убри адәыҷба мԥасуеит абри аҭыҵ аҽы! – иҳәан, еицыхны истол ду иқәыз акарта аган ахь инацәа наӷәикит. Цыхьатәи адәыҷба ахьымԥасыз аҭыҵ «Зарево» ҳәа изышьҭоу аҳабла иачхнысуеит. Уахь ацашьа амԥа игәԥарамкәа абри акарта иаҳәоит. Убри анаԥыс, аҵьаҵҳаны зқәу адәыҷба иацуп анемец салдаҭцәа рацәаԥоны. Даҽазны еицшымкәа ргәырҽануп. Аразведка излаанаҵҳауа ала, убригьы еилкааны иҳамоуп. Даара агәҽанызаара ду аҭахуп. Адҵа избаны ишьҭыху аҽамҵсахзеит. Аҵьаҵҳаны зқәу адәыҷба уахатәи аҵых иалыршаны ибгаҵатәуп, еилаҵыххаатәуп. Иӄалар алшоит аиҿахысра ҭәгәа. Цсыхәа ахьынзамоу аҭацәа шәхы рышәҭазом. Ус акәымкәан амчымхара шәақә-шәаны, азә иоума ԥыцьа роума аҭа инапы шәанампыцашәа, сибгала шәхы рышәтазом. Еиҭасҳәахуеит абри аҵыхәтәантәи ареид даара иуадаԥуп, даарагьы ишәарҭоуп. Азәыр аидыслараҽы дҭаханы дӄалозар, ибаԥ аҭацәа рҿы иаанымхароуп, уи анагзара шәара шәзы-ҳәан егьа иуадаԥхаргьы. Амедицинатә еиҳәшьцәа Романенко Светлана лнаԥысгьы дыӷазароуп даҽазәгьы. Жәаԥык иреиҵамкәа ицышәоу асалдаҭцәа шәыцзароуп. Игатәуп адрог, зда цсыхәа шәымам абҵьарқәа. Акымкәа ԥбамкәа аҽқәа. Абас аҭагылазаашьа иаа-лырӄьаны асахьаҵсахыз азы, еиҭасҳәахуеит агәа-ҽанызаара ду аҭахуп. Абри ауп уажәазы исҳәарц истахыз. Шәымԥа маншәалахаайт! Ушьҭа ишәтаху, зда цсыхәа шәымам шәара ижәдыруеит, шәдәыкәлара аҵнынза шәҽеиқәшәыршәа, цқьа шәазхәыцны, ишәаны-изаны шәмыццакыкәа! – иҳәан, Новиков игәы-иҵсы нтыркәкәааны дҳацәажәеит.

— Инагзахоит иҳаду адҧа ианаамҭоу, аҩыза аполковник! – иҳәан, иарґьа маҷа иаргәҧыста инадикылеит Скварцов.

Ҳандәылҧ, макьана аамҭа ҳаман аҟынтә, сааин, шәымҭақәак ирыдамзаргьы скаруат снықәианы саахәыцбґьыцқәарц акы сиҧшымкәа иаастаххеит. Уаҳагьы азәгьы ажәак иамҳәазакәа снарцырцын, скаруат аҷы снеин, снықәиеит. Снапқәа сгәы иныкә-ҧаны атуан саҧацшын, сыблақәа нкыдхалеит. Иаа-лырҟьаны исыхьыз сзымдыруа сгәы зызарак нҭалан, соура-зоуроу сааилнашьааит. Сара сызқәымшәацыз егьыҟамызт, аха абри аҩызаҧәкьа ацәанырра цәеи-цәыцсра сақәымшәацызт. Аҧсра аргама аҟама аҷеиҧш санаҷаҧшуазгьы: «Згәы ҧаз инасыцгьы цеит!» — ҳәа бжьык слымҳа инҭаҩуан. Иара саргьы аҧсра алакҭа сыштагылазгьы сгәы касыжьуамызт. Аха абри апол-ковник ицәажәара ашьҭахь сыцсы самхарацәахеит. «Иҟалап сыцсхы сылашәазаргьы? Иҟалап, ари зеил-каара ҧслымз шахоу сцәалашәара аҷеи иатәымзар!» — ҳәа сгәаҧа ианаатысҳәаа, аттаҳәа сцәа-сжьы еиҭа-ҩасхыцеит. «Егьарааны исҳәахьазаргьы абыржәтәи ҳамҩахыцра саҧьал алаҳәазар ҟалап!» — абасгьы сгәы ғызы-ғызуа инасыцанаҳәеит.

Ахьышәтҳәа сиарҭа саақәтәеит. Иаалырҟьаны, аҩныҟа ма ацыхәтәантәи суасиат ҩны амҩа иқәсҧап ҳәа аасхәыцит. Убри заҧәык акәхеит уажәазы гәеи-қәҳәалагас исоуз. Аха иаасыкәыршаны абааш сыш-ҭакыз, ушьҭа шықәсык инеиҧьны аға итыл аҷы сшыҟаз анаасгәалашәа, сгәы ацанза инҭыхьшәашәааит. Абра санҭаха сшәаҧь еиҭаҳәашьа шамамыз, сыцсырзы сыцсадгьыл аҷы ишымнеиуаз, сызқәаҭыц сан лыбараҷы ишзыҟамлоз, сыбаҩ-сышаҩ атәым жәҩан, атәым дгьыл аҧаҟа ишаҧҩахоз агәра анызга, сзыҩназ аказарма хыла-гәыла инасыцагьыжьит.

Абарҭ схәыцра гәырмаҷгақәа сышрылаз:

— Ҳараз, ари сара соуп! – лҳәан, Светлана дыхха-ччо

даа◌налеит. Дгәырҧьацәа акәын Светлана дшыҟаз.

— Иҟоуи, Светлана, аибашьра еилагама? – сналазцааит.

— Избан, изхуҳәааи? – лҳәеит сызцаара оумашәа ибаны.

— Сеидроу, убриаҟара бгәалаҟара ҳаракуп, бгәы иҭамгылаз бгәырҧьара бхыцәо ауп бшаа◌налаз.

— Ҳаҕацәа рцасҳәагьы, анемеццәа рцасҳәагьы сыфеида азәгьы иҿасцар ст ахзам. Алахьынтцагьы аҧьалгьы ургәыбзыцроуп, иурчачатроуп, ихухроуп, ирыцкәашатәуп убасҟан уҏсрагьы шәынтә уахыцар алшоит. Аҳаҳаи, акы хьаас иҟоумцан. Ари еицш адца ссақәа ракәзам ҳазцәынхахьоу. Ҳара макьана егьа мца қьоуқьад ҳалсып. Егьа зыхшьах ҳгәыцаххып, Ҳараз! Ҳара иахьа ашьа зыншылоу ҳаулицагьы агәырҧьабжьи ашәаҳәабжьи рны◌раны ишыҟоу агәра усыргоит! – лҳәан, даасыдгылан, схахәы лнацәкьарақәа налшьны иааилалыцсеит.

Ишызбоз сгәы аҿааиҭанакит. Светлана цсыс днас-халан, схәыцра лашьцарақәа снарылылгеит. Абри аамҭазы:

— Зегьы агәаран шәыҟәгыл! – иҳәан, Скварцов ибжьы аагеит. Убри акәхеит, лацәарҙасрак ахмырцкәа зегьы ашашәа еицш ҳсынеивцаҳацсеит.

— Зегь рыла ҳаиқәшәоума, а◌ызцәа? – иҳәан, абжьаацны еицш ччацшь лашак наиҿыҟәитцеит Сквар-цов.

— Зегь рыла ҳаиқәшәоуп, а◌ыза амаиор! – иҳәеит Журавлиов иҿынеидыцсаланы.

— Аҿқәеи адрогқәеи еиқәшәоума?

— Еиқәшәоуп, а◌ыза амаиор.

— Аҧьацҳаны еиқәшәоума? – деиҭатцааит Скварцов абцьар ххқәа рыхьз мҳәазакәа.

— Ихиоуп, а◌ыза амаиор! – иҳәеит абцьарқәа знапы ианыз афицар.

— Амедицинатә еиҳәшьцәа: Романенко, Захарова, Кулагина, шәыхәшәқәа, шәгәырқәа иааҳтаххараны иҟоу зегьы рыла шәеиқәшәоума? – инҭитцааит Скварцов.

— Ушьҭа мҩамыш ҳақәлоит. Амҩан аҭаҭын ахара, шәыбжьы рдуны ацәажәара, мамзаргьы амцеиқәцара, асцычка аркра ƀалашьа змам усуп, еилышәкаама?

— Еилаҳкааит, аҩыза амаиор! – инеицырхәеит.

Иаҭахханы иҟалозар, рхы иадырхәашаз рабцьарқәа рыдрогқәа инанырцан, зегьы гәаныла анцәа инаиаматанеин, ҳанындәыцқәлоз:

— Уара улацықәшәа иуанаҳәозеи, Мқанба? – иҳәан, Скварцов ихы насыцқәкны дсазцаait.

— Излагәаста҂хьоу ала, бзиамзар цәгьа санамҳәац, абыржәгьы убас ауп сшақәгәыҷуа, сҳәан, мчылашәа ччацшьк насыҷесыжьит.

— Уи шьахәуп, уи бзиоуп! – иҳәеит Скварцов.

Ианааилалашәшәуаз ҳаибарцысны ҳдәыцқәлеит, ҩажәаҩык еиуеицшымыз азанаатқәа змаз апартизанцәа.

Егьа сеастом сҳәазаргьы, рацхьатәи сцәалашәарақәа ҭахак сыртомызт. Рацхьашәа Светлана сгәы аалыргәгәазшәа луит, аха уахатәи ҳамҩахыцра, зегьы акоуп, сгәы иҭамыз, схы иҭамыз цәанырра цәаҭарзызагақәак сызцәырнагон. Зынза сыззыцшымз хәыцра еиқәарақәак сызцәырыргон. Алаҳәа амцәыжәҩа самсал лашьцара сеыцакны снеиуан.

Еицыз зегьы уахатәи рцеицш иазхәцуан. Ршьапы инаҵацыцәцәоз хыч-мычқәак рышьтыбжь акәымзар, зехьынцьара з-ҭынчра иҭынчран. Уажәы-уажәы, жәҩангьы икыдрыцхлааз аеҵәақәа снарыцашуан. Уеизгьы-уеизгьы абыржәы, абжьаацны еицш сылацш иныцацсарц стахын аеҵәа цьарсахьа, аха макьана жәҩангәы ҭацәын, аеҵәақәа ирылызбааuамызт. Уи еиҳагьы сгәы канажьит. «Нан, есабыржәааны, шьыбжь-хыцырта ажәҩан хымаа акалт ахь икыдло абни аеҵәа цьарсахьа цшаала. Убырт улацш ицымшәонацы уацьал хароуп. Убри азыхәан, аеҵәа цьарсахьа убааза ушьтамлан. Урт есымша уцеицш нцәахәыс иацуп!» — ҳәа сан уахык зны саб ҳаизыцшны, ҳахьатә кәасқьа абарцаҿы ҳантәаз исалхәаз лажәақәа,

абыржәы мшаенеицш аккаҳәа слымҳа инҭаԝуан.

Заҟа иуаҕеимышхароузеи заҟагьы игәырмаҷгоузеи, уаа гәарҭак уаҳа еибырҳәо рымазамкәа, дасу рла-хьынцақәа ианрызхәыцуа. Заҟа игәырдугоузеи ауаа зегьы анеицыччо, заҟагьы иҵсеилаҵагоузеи уаа гәарҭак бжьыда-шьҭада ргәы ианеицҭаҵәуо. Заҟа аҵсра алакҭа дҭаҵшуазеи гәыҕырҭа хлаҳәак имазамкәа уаҵәтәи амыш иаҵыло ауаԝ рыцҳа. Уахагьы аҵсырҭа аҿышәҭа иазнеиуан, аргамаду аҵсырҭа асаса иҭалон рыбжаԝык ҷьаҳаным ишынҭало шырдыруазгьы. Аха ауаԝытәыԝса рыцҳа дтәын. Иҵсы шҭаз иҵсы ихырххьан. Иара итәы ҳәа акгьы имазамызт, зегьы имырххьан. Дышҭахоз шидыруазгьы аҵсырҭа дазнеиуан. Уи ус иатахуп, ус иахәҭоуп ҳәа иҵхьазон. Избанзар, уи ихы аркыга иадыркхьан. Ирҳәоз ҟаиҵар акәын. Дҵон сызго сга ҳәа. Уи ачеиҵш дҵон дышиашаз, акәараҵашьа издырзомызт. Издырамызт акәараҵашьа, убри азыҳәан, ахысшьа здыруазгьы иззымдыруазгьы зегьы ахы даҿаркгәышьон.

Иҵон ауаа аҵых лашьца аркыра агәылганы. Иҵон ус, згәеисыбжьгьы зшьапышьҭыбжьгьы змаҳауаз ауаатәыԝса лахьышәышәқәа. Урҭ ушьҭа ахәыц-раҵәкьагьы рылшазомызт.

«Уу, уу, уу!» — уаҵәтәи ауаҕеимышхара зшәаҵьҳәоз атыԝарԝар абнаршәыра агәы неиԝкьаны, иҵстыхгаха, аҟама аҿеиҵш иааҳҿагылон. Сара ҷыхьаза, наҟ, ҷьара ишысҳәахьоу еиҵш, аты абжьы саҳагьы, аҵсҵәаҳа дысцылагьы зегьы дара ракәын. Убриаҟара сара сзы уи абжьы гәҭашьыган.

«Абна улзаанит! Уара усышьҭамшәиргьы, сара цәала издырхьеит уахатәи аҵых арыцҳара ду шаҳҵеиҵшу!» — сҳәеит сгәы сынҭаҕызын.

«Уу, уу, уу!» — дгьыли-жәԝани ирыбжьашәиуаз атыԝарԝар абжьы акәын уахатәи аҵых аҵәа иҭазырзызоз, абжьарак ҭынчран.

— Изҿумҭуазеи, Ҳараз? – лҳәеит иаалыркьаны,

исывагыланы иааиуаз Светлана.

— Исҳәагәышьарызеи, саԥьалхәи сареи ҳаицәа-жәоит. Уаха иаҳԥеиԥшуи, уаԥәы иҟалашеи рзыҳәан уахатәи аԥых лашьца саԥшуеит. Сара сзыҳәан, ашәчыԥьмаԥьак ашәцаԥхак зҿацаԥхоуи, уи амаза аԥых заԥәык ауп издыруа. Иудыруазеи, аԥых абызшәала акы шԥамҳәари ҳәа дгьылижәѡани срыбжьазырѡуеит! – сҳәеит, абжьаацныеиԥш саахысамарҟәылны акәымкәа.

— Нас уара аԥых абызшәагьы еилукааурма? – дсазԥааит Светлана.

— Ааи, агәаҟреи агәырѡеи иудмырԥо акгьы ыҟазам. Аԥыхи аԥсабареи рбызшәа сдырԥахьеижьҭеи ушьҭа акрааԥуеит, Светлана. Аѡыстаа узаѡыстаахазеи ҳәа иаиазԥаа ииҳәаз бымдыруеи. Угәаҟыр, аԥсра алакҭа уҭанакыр, уаѡыстаахар ҟалоит. Ауаа зегьы ҟазшьала еиԥшым. Азәы дыгәгәоуп, аԥсра аԥкысгьы диааиуеит, абга аҟырҟы дкылсуеит. Даҿазәы иԥсы ԥааԥәа-гәышьоуп, аԥсра гәырѡа имч архом. Уи моу, хымԥада, аԥсра хьшәашәа шиуалԥәкьоу игәѡарамкәа ианеиликаа, заа идунеи ихы аԥыригар илшоит. Саргьы аԥых абызшәа еилыскаартә, уаԥәтәи сҿеиԥш ԥәаныррала, лаԥыҟә-шәала, ԥәеиԥәыԥсрала еилыскаауа сҟазԥаз доуҳауп. Аха уи аѡыза адоуҳа зегьы хаԥхәыс анԥәа ира-ҭәеимшьеит! – иҳәеит Ҳараз, Светлана дылҿамԥшзакәа иаԥхьаҟа дыԥшуа.

— Уара ҳаԥсы ухамзар ҟалап, суԥәшәо салагеит, Ҳараз. Уара уԥәажәашьеи ухәыцшьеи злаҟоу ала, ҳара ауаатәыѡса ҳазлаҟам ссирк уалаҟоушәа збо салагеит. Саргьы абас схы сымч аҟәмырхазакәа, снаганы укәаумаґра сынҭазырҳәыз, абас убзиабара еихымсыгьуа мцабзны исыхзыжьыз, хымԥада, уара удоуҳа амч шакәыз ушьҭа аргама агәра згеит. Еиҭаҳәашьагьы змам, еилкаашьагьы змам, ауаѡы дызтәызтәуа лакә мчы мазак уԥәа-ужьы ишалоу мѡашьахуа еилыскааит. Уи ус шакәу былгьы ѡаԥоуп, сымаалыҟь! – лҳәан, смахәар дналаԥсны иаалкит.

— Сара сызусту, иара схаҭаҵәкьагьы исзеилымкааyа салагеит, Светлана. Сара зегьы злазо, зегьы зычҳауа гәаҵәа жәпак анҵәа исаҭәеишьазҭгьы, иҟаларын сара сзы хара ҵьара еиҧзаргьы. Аха ус симшеит ҳазшаз. Убри азыҳәан акәхап, иара сара схаҭагьы изысзеилымкааyа еиусиҵшым снашанаҟәа зцәырҵуа. Анашанагьы нашаноуп, ацәалашәарагьы, ацәеиҵәҵсрагьы ак рымҳәо, акы иазҳәамкәа, акы иамаанамкәа иҟазам. Аха зегьы акоуп, алахьынҵа, лахьынҵоуп. Угага узахыҵозар, улахьынҵагьы уахыҵоит. Арҭ егьҳазымҭо, егьҳам-зымхуа ҳфилософиагьы бзиоуп. Уи зны игәырҩахеыгоуп, зынгьы ибзагәырҩоуп. Ус анакәха аамҭала ииаанҳажьып, аҵсы имыхәо, абза иргәаҟга, егьыжәҩантәым, иагьыд-гьылтәым абарҭ ахәыцраҟәа! – сҳәан, хырҟьиагас, мамзаргьы маза ҵәахыгас акәымкәа, гәык-ҵсыкала Светлана снаԥҿаҵшын сааччеит.

— Уара уаныччо оумакала уҵшзахоит, Ҳараз. Уҵшзахоит зегь рыла, ҩныҵкалагьы дәныҟалагьы! – лҳәеит Светлана лхы-лҿы рыцхашьарак анырҵшуа.

— Уи бара сахьыбҭаху усшәа сыббоит, итабуп! – сҳәеит. – Ушьҭа акыр ҳаскьахьеит ҳәа сыҟоуп. Ҳдәыҟәлеижьҭеигьы акыр ҵуеит! – сҳәеит, аҵых лашьца снылаҟәҵсычҳан.

— Ушьҭа рацәак бжьам сара иахьынзаздыруа. Ҳаҵхьа инеиуа ҿеила ирдыруеит ҳахьнеихьоуи ҳахьын-заиихьоуи, заҟа ҳзынхази! – лҳәеит Светлана рацәак лаҳаиди ыҟамкәа.

Еиҭа ныҵакны ажәҩан снаҵаҵшит. Адгьыл ду хбыкьны сызқәа иқәжьыз, азә днасхасны уи аидара снаҵихызшәа сыбаҩ насҵәыласхеит. Хәыцра-шәк симша-симыта сгәахы иакәшоз зшәахшәа инас-хазытит... Ажәҩан шьыбжьхыцыртаҿы еилаарцыруа икнаҳан аеҵәа ҵьарсахьа! Сгәы нтгәыргьаан, аамҭацк саатгылеит. Аамҭацк иалагзаны избахеит слахьынҵа амаза. Исцырҵны инаскьахьаз сгәыҕраҟәа хьаҳәит. «Аеҵәа ҵьарсахьа улаҵш итымшәонаҵы уаҵьал хароуп, нан!» — сан лыбжьы

цстацагаха, аа, абыржәыцәкьа слымҳа инҭаԥит. Аамҭала исеижьаз сгәыгра԰ацхьа ацәашьы иаҵәеицш инасхалашеит. «Ус акәзар сани саби, саҳәшьеи рдоуҳа схылаҵшуеит. Ус акәзар уахатәи ацыхгьы саҵьал алаҳәазам. Егьа аихац скылсыргьы егьа аҷыҷыга скылсыргьы сеиқәхоит!» — сҳәеит, аарла сыщи-сышәи неихыцхьан. Даеа знык асцәа цьарсахьа снаҵаҵшын, сылахьи-сыцьымшьи аасзатәеит. «Ааза рыеха анцәа ахьымзг сумыраган!» — сҳәеит сгәы насыцасырсын.

«Уу, уу, уу!» — абна агәы ашьа налатәо абжьы аа԰уан аты-԰ар԰ар. Уажәрааназа сара сзыҳәан ишьыгаз уи аты абжьы, уажәы сгәы иацәыхаран, сыцсы иацәыхаран, избанзар, нахьхьи икнаҳан зегьы ириааиуаз, зегьы зымчыз схәычра иакәлаз асцәа цьарсахьа.

— Мқанба, иаҳәозеи улацықәшәа, ааигәа дырра унаҭахьоума? – иҳәеит иаасывагылахьаз Скварцов. Сызлаз алакә цхыз нцыххаасан:

— Ааи, а԰ыза, амаиор, сафеит слацықәшәа анцәа ицышьаны. Уи уаха цас исыцанамкуазар, самцсахуазар, ҳманшәалахароуп! – сҳәеит. Аха исҳәаз ацыхәтәаны сахьхәит. «Акыргьы аатхьеит слацықәшәа сам-феижьҭеи!» — сҳәар икалооз. Уиала Скварцов изцаара аҭакгьы kацахон. Насгьы, уеизгьы-уеизгьы уаха ҳманшәалахоит-егьиуеит ҳәа агәра иргазаны дзақә-сыргәыцзеи! Уи уажәазы гәыграк ашәахәац игәы инҭанарцхеит, игәалакарагьы ҳаранакит, аха исҳәаз сажәа сеижьар, ускан сара сзеицшрахозеи? «Ухә-марынгьы уччангьы амц умҳәароуп, амц мцуроуп!» — ҳәа сгәы насыцацәажәеит. Саргьы иаасцәымыцхеит, аха «ахытkьара – ажәа тkьара!» ҳәа исҳәаша ҳәаны салгахьан.

— Улацықәшәа саргьы агәра згоит уара абриакара ануҳәа! – иҳәан, сыжә԰ахыр днас-насит Скварцов.

Сара уаҳа сымцәажәазеит. Схәыцракәеи сареи цәимци реицш ҳаикәшо снеиуан. Ацых еилган, ицәцан, аха абна сазан еимаҳаны, аҵлакәа абгьыхәа рҽашышьы, азы

рылымкәо иахьгылаз акәзу, уаԥхьа хԥа-ԥшьба ҽышьа-хәар уҩыза днеиуазар дубомызт. Абас игәырмаҷгаха, игәзасуа аԥых шыгәагәоз, абнара неилыбзаа-нелыбзаан, алашара хыш-хыԥәаны инылатәеит. Амза саранџь бҩа лагьан, нахьхьи ажәҩан акалт иныԥаԥхаз ашәахәаҟәа цыххаа абнара инахьызсеит. Иаалыркьаны, аԥхыбжьон, асцена еиԥш икьаҟьаза иаашаркказшәа абна тоура нԥылашааит. Напышьашәала аԥых лашьца згәы-ԥызхуаз апартизанԥәа ргәалаҟара аешеиԥанакыз убартә инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит. Аха зегьы акоуп дасу рхәыԥ-раҟәа рбызкатаха иалан.

Харантә иааҩуан абзарбзан бжьҟәа. Ажәҩан ҭдырлашаауан апрожекторҟәа. Нахьхьинзантәи аԥых агәы кылжәаны иааҩуан дәыҷбак абжьы.

— Ани ауаа мҩаԥызго адәыҷбаҟәа иреиуоуп. Абри знысуа аихамҩа ауп, даҽа ҩ-саатк рышьтахь «ҳара ҳдәыҷбагьы» ахьиасуа! – иҳәеит Скварцов атынчра ааилеиган.

Азәгьы егьаԥимҳәазеит Скварцов ииҳәаз. Уарлашәарла иаатыры-ҭыруаз адрог аҿуардын алыра абжьы нхәыԥкьалон. Абас ԥьаҳаным акәа итаԥсан, уаԥәтәи зԥеиԥш ззымдыруаз ауаатәыҩса. Урт аԥсра азәгьы итахзамызт. Аха имԥсыргьы ԥсыхәа амазамызт. Ус шакәхоз даргьы ирдыруан. Даргьы ирдыруан уи хырԥашьа змамыз шԥьалыз. Азәгьы ажәак иҳәомызт. Иԥон зегьы злазоз аԥых хьантыԥь агәы итысны. Аԥых ҿаҳа-дагәа шьышьылаҳа наскьон ашьшьыхәа, ашьшьы-ҳәаза.

Уахатәи ареид зегь реиҳа иуадаҩыз, зегь реиҳа ишәартаз реидын. Аразведка адырра злаканаԥаз ала, уаха адәыҷба имҩаннагон, уажәааигәа анемеццәа икартаз абԥьар ҿыцкәа раԥәаны. Убри акынтә лым-каала адәыҷба иаԥын асалдатцәеи афицарцәеи. Убри иаҷыданы абԥьар ҿыцкәа злакаԥаз атехнологиа мазан. Убырт абԥьаркәа злакаԥаз амаза рԥәыԥымтцырц азы ҭәҭәала ихьчатәын. Урт ирдыруан ртехника ҳара ҳсалдатцәа ирымпыԥашәар аиԥш зеиԥшыз ҳаргьы ишыкаҳцоз. Убри акынтә ҳпартизанԥәа еицыз ԥсыхәа ахьынзамаз реазыкаԥаны икан.

Ацых агәы анааиԥонашоз, адәыцба ииасраны иахьыԥаз атыц ҳазааигәахеит. Ҳеуардынԥәа цхьаркит азәгьы иахьибартамыз. Ҳпартизанцәагьы бцьарла рыԥе-дырхиеит. Ҳпартизанцәа зегьы дасу дара рыдцаԥәа рыман. Ацҳа алаґәым ацазцоз хазы иалхны иԥан. Аснаиперцәа алхын. Егьырт, иатахханы иԥалозар аґа иртаслымцәа даєа гәыцк хазы иԥан. Аихамԥа ан-цыржәалак, адәыцба хылагәыла иантало аамтазы, зхы иахәаны адәыцба интыппуа анемец салдатцәа рныр-цәара иазкыз ахысцәа реиҳарак реазыԥацаны иԥан.

Скварцов исаат днахәацшит. Адәыцба ааира иаарыцқьаны саатк бжьан.

— Ацҳацжәацәа, ушьта шәдәықәлала! Арантәи ацжәарта атыц аԥынза жәохәԥа шәымта шәтахуп. Ацҳа алаґәымқәа нацацаны шәышьтахьԥа шәгьыжьуеит. Автомат иахьацхылнадо хышә метра еиҳамкәа шәеыцәахны шәтәоит. Адәыцба анцәа иҳәаны иман-шәалаханы ианыбґалалак, убысkан асалдатцәеи афицарцәеи, итыцуа рнырцәаразы иалху ҳпартизанцәа шәрыцхраауеит. Ахысцәа иалхны иԥоу, заа шәара шәхынҳәны шәахьнеиуа атыц аҿы ишәзыцшуеит. Абри еилкааума? – иҳәан, дцаait Скварцов.

— Еилкааup. Адца анагзаразы ҳахиоуп, аԥыза амаиор! – зегьы инеицырҳәеит.

— Ацҳацжәацәа шәыцшьԥык шәахьтә еиҳабыс далхуп Борис Маиоров. Ахысцәа ргәыц аԥынтәи командирс дыkоуп алеитенант Костиа Алиев! Дасу шәыдцаԥәа жәдыруеит! – иҳәан, деитанаразцаait Скварцов.

— Еилаҳкааит, иаадыруеит, аԥыза амаиор! – рҳәеит апартизанцәа неицҿакны.

Ацҳацжәацәа, цшьԥык апартизанцәа нарылцын, рҿынархеит. Инеиуан даара ргәырҿанцаны. Дара ацҳацжәацәа ирхылацшуан ахысцәа ргәыц. Инеиуан ашышьыҳәа рыцсы заны. Адәыцба аихамԥа ахьиасуаз ҳаракын. Цаka адгьыл аԥынтәи жәабаka метра ишь-

ҭыхын. Ацҳа иқәсуан адәыҷба. Ацҳа Омка захьзыз азиас аҵсны ицон. Ацҳаҵжәаҵәа ҩыцьа халеит. Ацҳа агәҭа иахьазеиқараз гәаҭаны алаҷәым аҵаҵара иалагеит. Аихамҩа ҵжааны алаҷәым наганы инаҵарҵеит. Иан-ҵжәашаз аамҭа азгәаҭаны алаҷәым ахыц дырхиеит. Оумашәа иубаша, макьаназы зехьынцьара ҭынчран. Уеизгьы-уеизгьы абри аҭыц аҿы аҟарулҵәа гылоуп. аҟарулҵәа рыдагьы ацҳа иахылаҵшуа анемец сал-датҵәа ыкоуп ҳәа акәын зегьы гәааанагарас иҳамаз, аха макьаназы ҭынчран. Ус рацәак бжьамкәа адәыҷба аҳәҳәабжь аагеит. Ацҳаҵжәаҵәа адәыҷба ааугеит ҳәа ирдыруаз аамҭакынза инамгакәа заа иааит. Аха рыцҳарас иҟалаз, алаҷәым аамҭа иақәыршәаны ирхианы ацҳа иаҵан, инақәгылар ишыҵжәара. Иҟарҵахуааз, алаҷәым ҿыц еитадырхиар акәхеит. Избанзар, адәыҷба агьыжьқәа аҷрагыларгьы иҵжәар ҟалон. Аха адәыҷба ааигәахара иаҿын. Иаагәарҭар, уаа гәарҭак рыдҵа рзынамыгзар ҟалон. Аха урҭ аҩыцьагьы аҵсреи абзареи рлакҭа инҭагылан, алаҷәым ацҳа иатҳны, ҿыц ирхианы иныҵарҵеит лаҵәарзасрак ахмырҵкәа. Алаҷәым аихамҩа инаҵаҵаны ианаалгоз, адәыҷба архәара ахы аавҵнагеит. Уиакәхеит, аамҭацк ина-лагзаны аҩыцьагьы неихыкеицыкны ахшьыра реар-ҭеит. Ҳара иҟаз зегьы аабон. Азәк иеиҵш ҳеырхианы ҳтәан. Абри аамҭазы аҵьаҵҳаны мҩанызгоз адәыҷба шиашаз алаҷәымқәа аихамҩа иахьаҵаз ианынахаҳх, уи акәхеит. Адәыҷба ааҳәит. Авагонқәа акиаки неид-цыххаалеит. Авагонқәа ирықәыз аснариадқәа тҟәацит. Адәыҷба амцабз накәҵәишеит. Аснариадқәа рыц-жәабжьы улымҳақәа цырхуан. Адәыҷба авагонқәа ирыцыз анемец салдатцәеи афицарцәеи, ҳара еицыз ҳааста харацьара еиҳан. Зыцсы ҭахаз рыекаҵсаны ахысра иалагеит. Дара ҳара иаабон, дара ҳарбазомызт. Ахысра ҳаналага ҳахьыҟаз гәарҭеит. Бҵьарс ирымаз зегь рыла ахысра иалагеит. Ана-ара аснариадқәа ҳаваҵжәон. Ҳҩызцәа рацәаҩны ирхәит. Светланеи Зоиеи ахымҩас

реацацсаны ахәцәа рҽаҳәара иаҽын. Даҽа шьоукых ахәцәа шьтыхны аҽуардынқәа ирықәырцон.

Акомандир Скварцов акоманда ҟаицеит, азәазәала зегьы ҳхынҳәны абна ҳҽаҳтарц, аха ахымца ҳашьт-уамызт. Дук мырцыкәа амашьынақәа рыла анемец салдатцәеи афицарцәеи рҩызцәа ирыхьзеит. Уртгьы адәыцба аҟынтәи зыцсы еиқәхаз анемец салдатцәеи амца ҳажәырцеит. Ҳара ушьта анемеццәа ҳар-ҽагы-лартә аҟара амч ҳамамызт. Зегьы шзахәоз ахәцәа рыманы абнара рҽартон. Светланеи, Зоиеи, сареи ҳашьтахьҟа ҳаныхынҳәуаз аамтазы ахы сықәшәеит. Иаразнак сыхәра иатахыз ирылшоз ала зегь ҟарцеит, иҽарҳәеит. Аха сыла ишабоз, сгәы аҟәышра шсымаз ҳҽуардынқәа рҟынза сааргеит.

— Умшәан, Ҳараз, хык уацкәеит, аха ишәартам! – ҳәа ацыхәтәантәи Светлана лыбжьы слымҳа интасит. Дгьыли-жәҩани адырдхеицш инасхагьыжьит. «Умшәан, уаҳәшьа дукәхшоуп!» — лҳәеит саҳәшьа Хьмур, мшаены еицш саалгәыдлыҳәҳәалан. Убри инаркны сыхдырра сцәызит. Убри ашьтахь сахьыргаз, сахьааргаз ҳәа акгьы сыздырзом».

Абас иаанцәеит Ҳараз иуаз зныз ацыхәтәантәи абгьыц.

20

Аены сара сакәзамкәа сгылеит. Соуразоуроу сыбаҩ цыххаа сцәа итацсон. Ахаан исыдсымбалацыз сызқәа кыдблаауан. Сгәы зызарак талан сцәеицәыцсуан. Схы ахызгарц снытцыц-аацытцит-егьит, аха сгәалаҟара сычҳара салнахыртә аҟынза схы агарта смоуа, цәалашәара уаҕеимышхарак снамҽханакит. Уеизгьы-уеизгьы, ҟалаак шысцеицшыз сцәа иалашәеит. Ахәыц-рагьы сылымшо, агәырҩарагьы сылымшо «мцәахы-цшаа» ҳәа амзырха снықәлеит. Заа игылахьаз сабду арахә еилырганы агәашә

дааҭалеит. Изакәу здыруада, уигьы иаб дышьны ихәда дахшьыызшәа акәын иса-хьахәраз.

— Дад, иацы акласс ахь уанцоз, ма уанаауаз, аҵошьҭаныӄәгаҵ Кәасҭантел Адамиа ҵьаргьы дум-базеи? – иҳәеит, сабду дааҭгылан.

— Дызбеит, баба, аха: «Шәӄәы ҳәа макьана егьыӄагәышьам!» — иҳәеит, — сҳәан, схы ларӄәны саагылеит.

— Еи, анаҵьалбеит, анаҵьалбеит! – иҳәан, имахашьаха нкыдзаан, адгьыл ишьапы амкуа, ашышьыҳәа иҿынеихеит. — Ҵьара рыцхарак дақәымшәандаз, ҵьушҭ. Шықәсынаӄьак ҭит ихабарк ҳәа ҳмаҳаижьтеи! Анцәа духылаҵшааит абра-аҵара зшаз! – иҳәан, илахьииҵьымшьи ааизатәит сабду.

Ҳашҭа агәта иқәгылаз аҵәа амҵаҿы снеиуан еицш, ҳарбаҕ амҵәыжәҵакәа наднакшалан, ахы насыӄәкны аки-киҳәа аасыӄәҿнаҭит. Уи адагьы сара сцәалашәара «сыцсхы сыланаршәхьан». Уажәы убригьы азмырхакәа арбаҕ аесизгазаны ансыӄәҿнаҭ, зынза агәырҵа цхзы насыӄәнатәеит. Сгәы аҭыц иҭамгыло саатгылан, ҿымҭзакәан арбаҕ сахәаҵшуан. Иаргьы: «Исҳәаз умаҳазеи?» аҳәарашәа игыланы ишсыхәаҵшуаз, ҵаҵхьа ахәда нҭнархәхәан акиҳәа еиҭа сыӄәҿнаҭит. Шьаҿа заҵәык арбаҕ ашӄа инеихызган:

— Арбаҕ кәчышь, ика хәам-зам, абзиара уҳәозар даҿазнык ҿыты! – сҳәеит арбаҕ схы-сыцсы зегьы надкыланы.

«Абас арбаҕ инеиӄәырццакны ҵынтә-хынтә уӄәҿнатыр: «Арбаҕ кәчышь, ика хәам-зам, абзиара уҳәозар даҿазнык ҿыты!» — ҳәа унаматанеир, арбаҕ бзиара аҵыхәала дыррак унаҭазар, хымҵада еиҭа уӄәҿнаҭуеит!» – ҳәа лҳәон сан. Абри агәыҷра ахаҵ сыцсы наҿакны, арбаҕ сазыцшын уажәымзар-уажәы даҿазнык сыӄәҿнатып ҳәа, аха арбаҕ мӄәаҵазакәа, алакә рбаҕь, алакә дгьыл иныӄәхаҳәхазшәа игылан. Нас, ҵаҵхьа,

амцәыжәҩақәа наднакшалеит, аха уаҳа ҽымҭзакәа иаахынҳәит. Инақәырццакны сыҩ-лымҳакгьы насхаҳәҳәеит. «Ашәышьханхыц, ашәышьханхыц! Иааҩ-рада инамҩааит!» — сҳәан, схысганацәеи, сгәы-бжьынацәеи атах-атахҳәа хынтә инеиқәысыкшеит. Амалагьы уаҩ гәкаҳак сакәын, зныкгьы цсыра сыпсит. Сыпсы сгәы итцахеит. Анацьалбеит абыржәы гәбаагак, гәшәа-гәызбак аасазҳәо дыҟазар, сара сзыҳәан цсеиқәырхагахон. Аха сани сашьцәеи амаҭурҭа иҩнан. Сабду Ҭемраз аҭәа амаҭаҽы аҽага ахәы ахаитцон. Абжьарак ашҭа ҭацәын.

Амра жәҩан гәы ихалахьан. Иразныхха ҳашҭа иқәтәаз азаза шбара-ибахьан. Абри аамҭазы Лагреи Лацшьи ҩаҭибарҟьан, агәашә ахь инеибарҩит. Хәҩык еишәараеицараха ҳашҭа иааҭалеит. Рацхьа игылаз ҳқытаҽы старшынс иҟаз Кәынта иакәын. Егьырҭ аҭшьҩык зыкәрахь инеихьаз, ҳқытаҽы унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз, ҳаҭәгьеи ҳабзиеи иалахәыз ракәын.

Ашҭа агәҭа ианаақәгыла, ҽымҭ-цсымшьа рыхәдақәа рыкәае иааилагылеит. Шьагә даарылцын, илабашьа нарсны, дшәеиқәара-зиқәараха абас ҽааитит:

— Ҭемраз, гәтыгьгьаа-цстыгьгьала ҳудышшылоит, дад. Уҧкәын заҭәы хаҭала дтахагәышьеит. Ҳараз Мҟанба дыҟанаҵ, дыҟан. Иуааажәлар рзыҳәан иҵсы ҭан. Иуааажәлар рхахәс ахы даҽалахьан. Убригьы азмыр-хакәа, ҩаҵхьа иуааажәлар амҟәыл анрызкаҳа, рацхьа аҕа диҽагылеит. Аха аҵыхәтәан иҩны ичамҩахә зыкам-лагәышьеит. Ҳараз цсраенынза ижәлар ргәаҽы зра-цсра зқәым абаҟа иргылеит! Ҭемраз, дад, уаагылазаргьы хаҭареи ламыси угмызт. Абыржәы узыкәшәаз ауаҕеи-мышхара аҿгьы уеырҕәҕәа, ухы ахьымзҭ аумырган Шьагә дукәхшоуп! – иҳәан, илабашьа аацихын, ихтырца еиқәаҵәа неихаҵаны ганкахьы даагылеит.

— Ҳаи, Шьагә уххь згеит. Сара саагылазаргьы алаҕырз сышьҭагәышьоуп. Ари сара аханатә аахысгьы

сзышьцылахьоу ауп. Аҵеи дзиуа ажәлар рзоуп, ианаҭаху аамҭазы ахаҵара азоуп. Шәарҭ дзаазаз иуаажәлар хьымзԥык шәымыргакәа иашәаҟәлаҵәа дрыхьшәазар, уиԥьы анцәа иҵьшьоуп. Амала, Ҳараз изҟәаҭыҵ иани иаҳәшьеи рывараҿы иҟалар дҭахеит ҳәа исыцхьазомызт. Аха уи иара илахьынцахәырамзар акәхарын. Саргьы саҭашәымҵан, Ҳаразгьы даҭашәымҵан, ианаамҭазамыз, аазарыеха аҵьабаа шәахьалеиҵаз! – иҳәан, деишәараеиҵараха днавалеит Ҭемраз.

Изгәамхәуаз зцалаз аҭаацәа, рҭынхаҵәеи дареи хыслагәысла инеиҿцаайт. Аҵсзы заҳаз ауа дыҟа, ақәла дыҟа, ааигәа хара ажәлар Ҳараз рхы-ргәы далырхит. Аҵсуа қьабзла, аханатә аахыс ишацу еиҵш, ахра иагаз, зыбԥзышԥ зыздымгаз хԥы еишьцәа рашьа ибԥ шрымамызгьы иқә-итас kаҵаны дымԥаҵыргон. Ҭабыргуп, Ҳараз атәым жәԥан аҿы атәым дгьыл даҵԥахеит. Рацхьатәи икьаас бжьы ахьгаз иаб иашҭаҿы иҵсырҭа зыкамлеит. Аха Ҳараз итәуара, иҵьабара еиҵхатәын. Убри азыҳәан адырԥаены ахәылбыеха аҵсыжра амыш аҵҵәаразы агәыцхәцәа еидибагалеит. Ахәшҭаара амца иакәшаны иаатәеит дала-шьала иааигәазаз иашьцәа, ианшьцәа, иуацәа гәакьаҟәа. Мшаенеиҵш акәаздхарамца еибакуан. Сара сымҵсуа-смажәуа абри адгьыл сақәлахаргьы исхашҭзом, убри ауха агәырԥаша зыҿхысны, зыхәда зыкәаены итәаз ауаа ирсахьахәраз. Сынарцә гәашә иҭазгалоит сабду Ҭемраз ажәымҭацәгьа, уисыр шьа кәарак илымҵуа, знык цсыра дыпсны дыштәаз. Ушьҭа акызаҵәык гәыбаагас, гәы kажагас, цсы еиқәҳәалагас изынхаз имаҭацәа ҳакәын. Абжьарак, иҵсы иахылцыз рзыхәан, ишьҭахьгьы иацхьагьы азы ыкәршан, ҳара имаҭацәа ҳазлакымыз.

Амца иаҟәыз ахьаца мҿаза азы иалҵуаз ашьҭыбжь заҵәык акәын, еикәшаны итәаз ргәырԥа ашәаҵь еиҭазхәоз. Ауаԥ гәымычҳа абри аҭынчра ҳашҳаҭәара ззымычҳаз арҵәааҳәа дыҳәҳәартә еиҵш аҭагылазаашьа kалеит.

Абыржәымзар-абыржәы хырцашьа змам ауаҕеимышхара зцеицшыз реицш акәын дасу рҟәардәқәа ирыцәхаҳәханы иштәаз.

— Бзабаѡысгьы цсцәуаѡысгьы исзынхаз, сашьцәа шәхатцкы сцеит! – иҳәан, иуаз ажәа дналагеит сабду Ҭ емраз. – Шәара сыцсцәуацәа, уахатәи сцьабара иалатәоу шәакәын нахьхьитәи аахысгьы сыцәгьагьы-сыбзиагьы зыреиуаз, иахьагьы шәара шәоуп гәы-ғыртахлаҳәас исымоу. Сара уаѡ дызқәымшәац сақәым-шәазеит, шәхатцкы сцеит. Ҳараз иакәым, Ҳараз ихә гәырла изшьоз, ҟамчхәыла ажәлар ирылыркаауаз ақәрахьымзақәа рацәаѡоны рыцсзы ааѡохьеит. Сара сѡызцәа абацәа зда дрымамыз рызатцәқәа рыла рытцәѡан шьапқәа ытцырххьеит. Даагылазаргьы иуаажәлар ихыхьын-игәыхьын. Иуаажәлар рзын, хырцашьа змамыз аџсра алакҭа дҭагылахьан. Иахьагьы дызлыцыз дзаазаз иуаажәлар, иуара-итынхара имыр-цхашьазар, иѡызцәа реиҳараѡык рлахьынца иаргьы илахьынцахазар, иани иаҳәшьа зацәи адамра хыла иаимырсзар, сара иаб мыждагьы сиасымҭазы сажәымҭа еицеимкзар, имѡа ҽеихааит, аџсыцкьақәа ртәарҭа итәарҭахааит. Амала, «цьабара қамса убахьоума!» — шырҳәо еицш, аџсра аџсра ианадамха, алаҕырзгьы ырхәмартәуп, иреырбатәуп. Убри аҟынтә, шәхатцкы сцеит, уаха абра сгәаҟра шәалагәаҟырц имѡахыцыз. Ҳараз ажәлар дреиҕьымзаргьы, иқәлацәа рымаза итцаркуамызт. Дызлыцыз иқыҭа игәра ргон. Дзыцсамыз аҟара ҳаҭыр ду иқәырцон. «Ҳаи, абаацсы, ицсзы анбааѡи ҳәа инатцшуа исзырымҳәо, цсыхәа ахьынзамоу, ҳауара-ҳҭынхара Ҳараз ихарҭа зду, зхарҭа иду, ицтәахьаз, ицгылахьаз ахьынзаназаазо адырра рыҭазар стахуп, шәцьабаа шырацәоу шыздыруагьы. Ибаѡ анцәа ишсатәеимшьазгьы, Ҳараз игәы-ицсы ртынчны иаб иѡны дыкҽоушәа цхьазаны ицсыжра аҽҳәарамш сызцышәцәа, дад.

Ари ахәашабга иахьа итцыхәтәымш ауп. Атцыхәтәантәи алаҕырз ауп абри. Саргьы уаха абра ишәасҳәо ауп, уаҳа

ҳәарҭа сымазам. Азы иашьыз ирахәыц нкаршәны иццсы азы инҭганы аѡнынза ииаргоит. Аҵла иалкьазгьы, ахра иагазгьы рыцс ҭгага рахәыцқәа нкаршәны, аҧсҭгага аҧхьарца рцәуаны рыцсы рыѡныка игәараргалоит. Аха сара усгьы-егьысгьы насыцс анцәа исатәеимшьеит. Ибаѡгьы-ишаѡгьы атәым жәѡан иаҵазит ахаан азыхәан. Акызаҵәык, иуаажәлар ирзынижьыз ибзиабаразы иуаажәлар ыканаҵы зра-цсра иқәлазом. Убри ала саргьы цсраенынза сгәы сказалап. Саташәымцан, сцәажәашьа хәычык аҧсуа қьабз иатәамзар калап, аха исанашәыжь! – иҳәан, мчыла иеынеиқәикит Ҭемраз.

— Ҭемраз иихәаз ишәаҳаз ауп, дад! – иҳәан, ишыц лабашьа аанкыланы ацәажәара дналагеит Шьагә! — Ҭемраз иххь згеит иҳәан еицш, уаѡ дызқәымшәаҵ дақәымшәазеит. Зегьы иреицәоу зда камлаҵ ацәгьара, ауаҵеимышхара ҳәа камлазаҵ, сара саашәыкәхшеит. Цабыргуп, Ҭемраз игәыцырҭа заҵәы дигәыц-шәагәышьеит. Аха, Ҭемраз, ухаҵкы сцеит, ҳазшаз цшьѡык ахаҵәарцар анцәа ду иуатәеишьеит. Уара ганкахьала ҳазшаз унасыҧдеитәзаргьы, даеа ганкахьала насыц уитеит. Ҳараз Мқанба иуаѡрала, ицкьарала, иламыс ала, ифырхаҵарала иаҧсуа дгьыл ихы ақәлеитәеит. Жәа-бицарак ижәлантә зегьы икамшәазо ахьз рхицеит. «Ҽеи цсышьа зауз, ҽеи тәарҭагьы иоуеит!» — шырҳәо еицш, Ҳараз ибзарагьы цшзан, ицсрагьы цшзахеит. «Абга ахьҭоу ауп алагьы ахьҭашуа!» Дад, Ҭемраз, уҵкәын Ҳараз идунеигьы цсы цқьа тыцын, ихратгьы маалыкь тәартахоит.

Ҳараз игәѡарамкәа аҧсра амцәыжәѡа еиқәаҵәа дшыцанакуаз шидыруазгьы, иуаажәлар рхахәс идунеи ицсахит. Аха аҧсра аҵкыс, хырцашьа змамыз изыхә-шьадыз алахьынҵа ааста аҧшзареи, аиашареи, аҵкьареи иииааиит. Убри алагьы иқыҭа иажәракьны ихьз азынхеит. Абыржәы абжьшьхак рынхыц аупа хәылда икнаҳаз иалаз агәырза аца ахышәара-аҵышәара гәазҭоз ҳабдуцәа дуззақәа, лакәцас рыцсы ҭаланы абри ҳаҵәгьара рыцҳа иаалагылар,

ирҳәар рылшон Ҳараз дзыԥсаз ибзарзы алацәажәара. Убриаҟара ихьанҭоуп, убриаҟара игәыԥылацәоуп Ҳараз Мҟанба итәы аҳәара.

Ара иахьа уцәгьара иаднагалаз ууаажәлар зхы ухызбааua ҳәа азәгьы дыҟазам. Хьызла иҭахаз уҵкәын, хьызла дымоацаагоит. Убри аганахьала угәы рҭынч, Ҭ емраз сукәхшеит! – иҳәан, Шьагә ахәшҭаара амцаҿы ашышьыхәа днатәеит.

Асабша аены аҿҳәара цырцәеит Ҳараз ицәуацәа. Сара аҿҳәа ахахьы ауаԥьаҟ сыжәоахыр надцашәа сахьгылаз, еизаз рцәажәара анеиԥәырҳәала, ауп иангәасҭаз сышцәуоз. Убысҟан ауп иангәасҭаз сылабжышқәа сзамоа иԥәланы ишнеиуаз. «Адгәыр, уара ушьҭа уда дызмам дуқәгәыгьртә уҟоуп. Уҟәышыз, уани, уабдуи, уашьцәа хәычқәеи урхылацшла иулшо ала!» — афронт аҟынтәи иааишьҭыз рацхьатәи саб ишәкәы еицарса хәычы ианыз абарҭ ажәақәа уажәы сгәахы амца ацранацон. Сабдуи сани ракәын ушьҭа исзынханы исымаз. Убырҭ ракәын гәбаагасгьы гәыгьрҭасгьы исымаз. Ашкол аҟынтәи санаахынҳәлак, хәыжә-хәцәа ҳәа сурокқәа аацаны сабду снаицлон. Исылша-исылымша сабду игәы ҟанаҵон.

«Аа, уаама, дад! Уаби уареи анцәа шәеихимбааит, уара ауаоытәыоса дызшаз!» — ажәоан днатацшны, ныҳәацхьызқәак насгәыдиҳәалон.

— Иҟоузеи, дад, ҳцошьтаныкәгао Кәастантел цьаракыр дубама иахьа? – днасазцааuан.

— Дызбеит, баба, аха: «Иахьала егьыкам, Адгәыр, дад, аха уацәы-уацәашьтахь, ицсахымкәа Ҳараз ишәкәы ааусит, дад дукәхшоуп!» — ҳәа сеиҳәеит, — сҳәон.

— Лацшыцәгьа-ҿацшыцәгьа диҿамцшындаз, цьушьт! – иҳәон, сабду ацанза даақәпсычҳаны.

— Уаб хазына унасыц дацанакыр иҟалооз, анацьалбеит! – иҳәан, Кәатциа схы аагәыдкыланы снеигәыцаиҳәҳәеит.

Сани сабдуи цәгьала ирыцхасшьон. Сабду уажәы-

уажәы аԥьар днарылԥны, ҳшымҳа ду амԥахь дԥаны, ҽымҭзакәа изхара илаҕырзԥәа нкаԥсаны, маҟа ақә-замкәа ишәыз иблуз еиқәаԥәа амаҕрала иблақәа аарыцкьаны дхынҳәны деиҭаааиуан.

Сан, саб иншьан еиԥхьышьшьаа иахьыԥәыз акаруаҭ ахаҽы лкасы еиқәаԥәа леылазан дгылан. Аншьан ааигәара игылаз аҳәсақәа анаадәылԥҟәалак, сан лыбжьы зынза иныԥакзаны амыткәма аҳәара дналагон.

«Уабиԥазаԥәын, уарамыжда! Избан ҳара ҳазрыцҳаумшьаз? Сара соума уҩнра ду ахьзгьы-ахьым-зггьы ззынужьыз. Усырԥхашьар ҳәа сшәоит. Нана, уарамыжда. Уҩны ашә ундәылԥын, ашҭа аԥыхәаҽы уаннеиуаз уаахьаԥшын: «Саб иахьынзабылшо ҳаҭыр сызиԥәԥа, дрыцҳауп. Саргьы, уеизгьы-уеизгьы схынҳәуеит. Шәара зегьы шәынасыԥ сыԥшаԥанамкри. Уааныа ахьзгьы-ахьымзгьы бнапы иануп. Агәаҟрақәа срыҟәшәақәахьеит, аха слахьынԥа смеижьаԥ. Уажәгьы сгәы еиҭасым. Агәра згоит ԥшзала ҳшеибабо!» — уҳәан уԥеит. Усҟан уаҩыстаахә духыччозаарын, уара ахәаша!» – лылабжыш иналакны убысҟан сан илҳәоз лмыткәма абыржәыгьы мԥабзԥас сгәахы иакәшон.

Сабду ԥсыхәа ахьынзамаз иеиргәгәарԥ даҽын, аха ихи-игәи еилаԥсон. Акы иҭахушәа ҳкәасҟьа даахалон. Саб иншьан ахьыкҽаз днылаԥшуан. Икәымжәы, икаба, ишьыгрын зиаԥккәа, иаԥсуа маҟа. Ҩажәа разны быз змаз иаԥсуа маҟа, сҩыза бзиа Макьҭаҭ Бзаркалов исзизахит ҳәа, зны Ҳараз имаирехәоз ахылпарч, хьача сырмала иқәкааз ихҭырԥа шкәакәа. Зныкгьы имахәар зкылимдацыз икаукау уапа ҽыԥ еиԥхьышьшьаа акаруаҭ иахьаныз аамҭаԥкәак илаԥш надирхалан, нас, Ҳараз иччаԥшь иҽаԥхо ипатреҭ ахькыдыз днаԥагылеит. «Ҳаи, ҳаи, Ҳаразхеит, усԥыццакит абааԥс. Сара аҟәараме сакәымзи ирееины зымҩа иқәуԥашаз, дад. Сажәра хьшәашәазы алуажә еиԥш сыкҽахеит, умбои, дад!» — абарҭ ауаз ажәақәа иқьышәқәа инарыкәхәаԥәаны, аԥсыгага еиԥш дындәылԥуан. Адунеи

дакуамызт сабду. Аха зегьы акакәын, чҳашьа змамыз игәырԥа еиқәаҵәа игәаҵа инҭашьны, дышшылара иааидгылоз ауаа, иҵаацсхахьаз иқьышә ччаҵшь еиқәаҵәак ныкәыршаны, ихы ааирцысуан. Абас уаҕеимышхара ашәымҭақәа хаҳәараҳатәха ишиасуаз, ашьыжь шара иҵсы нахьигзеит сабду.

Амра жәхьан еиҵш ианыԥхашылоз ажәлар ҳашҭа кәапсишәа идыртәхьан. Аены саб Ҳараз иҵыхәтәы мшы акәын. Саб иншьани ипатрети ҵаҟа илбааргеит. Аҵьабаҵәа шә-занзла рыҿталаҳаны еикәшаны игылан. Хьаҵшь ауаԥытәыԥса иеиҵш ахы ларҟәны ашәы ақәыршәны игылан. Сара саб иҿы аҕәра ахьыскыз, уажәы-уажәы ахы насыдналҵон. «Ҳараз игәырԥа схугома, Хьаҵшь?» — сҳәеит сгәи-сылаҕырзи еилаҵәо. Сабду рыцҳа дгылан ихҭырца ихарҟацаны деиха-заҵштәалаха. Сан ашә-занз лхьыкәкәа саб иншьан зныз акаруаҭ ашьапаҿы дгылан, амақьеиҵш дышәны. Саб Ҳараз ешьас дҟазҵахьаз Мадина Аимхаацҳа иҵстга-гаха, акка-ккаҳәа илҳәоз лмыткәма заҳауаз ажәлар, ҿи-лаҕырзи еиқәырхуамызт.

— Ҳараз, уаҳәшьа! Аразреи аҵшзареи, ацкьареи мычра амазар, уԥоны учамԥахә зыҟамлазеи, уаҳәшьа! Ухәыцқәа раазаха зумоузеи, уаҳәшьа. Абасҵәкьа цәыкьаза уашәақәлаҵәа ушҵарыхьшәеи, уаҳәшьа. Атәым жәԥан аҵаҟа зыбаԥ цытәахаз, уаҳәшьа. Атәым дгьыл зызқәа тыцхаз, уаҳәшьа. Уаҳәшьа изгәомхәуаз зҵалаз, уаҳәшьа. Уашәақәлаҵәа ашара аҿаҵә еиҵш урылагылан, уаҳәшьа. Аҵьар ҟамчхәыла уалырхуан, уаҳәшьа. Хьмури уареи шәыпсы еиқәшәама, Ҳараз, уаҳәшьа? Аенышьыбжьон ахәаз зҵалаз, уаҳәшьа. Ҳараз, уаб рыцҳа ишҵаиҵсыхәоу, уаҳәшьа. Ахаҵа игәырԥа, гәырԥак еиҵшым, уаҳәшьа. Уаб зытҵԥан шьап ыҵызхыз, иматаҵәа злакым. Уиеҵәа ҵьарсахьа ушьта иахәаҵ-шуада, уаҳәшьа? – ала амгәа тылшьаауан.

Сара саб иҿы аҿы ианкны сгылан. Саб Ҳараз дызлахәыз

схәыҷра агәалашәара еихьыс-еицысуан. Исгәалашәон шықәсҟәак рышьтахь Аныха амца аеырыҩраҽы ацхьахәы анагаз, саб закә гәыргьара дуз имаз. Исгәалашәеит, саб, сабду Ҭемраз Хьацшь шизааихәаз атәы Ҳараз иихәаз ажәабжь.

Саб сабду ицәзаны аҭатын дахон. Сабдугьы гәҩарақәак иман, аха аҭатын дшахацәкьоз дақәимкыцызт. Ҩнак ашьтахьтәи ауада днықонагыланы, игәы каршәны саб аҭатын дшахоз ибеит. Саб Ҭемраз дшибаз изгәамтазеит. Сабду ажәак мҳәазакәа днахынҳәны дцеит. Аха сабду абри даара ихьааигеит. «Ҳаи, ҷьушьт, дадызхәымгалазеи сукәхшоуп аҩыстаа ичысхәы иара газа цшза! Иабыхәа, ахәшәыц еицш абри азәзацәык исзынхазгьы, абри аҭатын неиҿеимкыр амуа иҟазма!» – иҳәеит ихала.

Ҩнак сабду, санду Ҳараз дылницеит цхаражәҳәаҩыс:

— Нан, Ҳараз, ацхаражәҳәаҩ дхәым-дшьым! – лҳәеит санду. – Уаб идыруеит аҭатын ушахо. Убри аҷыхәала: «Иахьарнахыс Ҳарз аҭатын ахара даҟәыцуазар, аеыкәаша изаасхәоит ҳәа узааицҳаит! – лҳәеит санду.

Саб адунеи азна дгәыргьан, аеы сзааихәозар, иахьарнахыс ишыҽеыцасымкуа иҳәан, дынтагыланы дкәеит.

Сабду иҽеы цимеит. Нхыцынтәи аеыкәашацәкьа аахәаны изааигеит. Сабгьы инаҽаршәны аҭатын ахара даҟәыцит. Усҟан сара ицегь схәыҷын. Аеы иааигазгьы қәыцшзан. Убри аҟара ицшзан, алацш цәгьа илацш ацәизарын. Аесиқәа сыҩ-сыҩ зырҳәоз акәын. Ахахәда ҭыхны агәчамақәа зыры-шәыруа акәын ишыҟаз. Азы ацәыкәбарцәкьа ақәгыломызт. Акәтаҷь агәы еицш изсазсо игылан. Ацхьатәи ашьапқәа хьышьашын. Аҷыхәа еилацәқәырцо, аихада ианыслон. Агәышцы ҭыхны, алакә рашь асахьа ылнакаауан.

Саб рыцҳа иахьа ҩынтә, шьыжьи, хәылбыҽхеи, ҳаҵака азиас акны илбааганы азыжь иаларгыланы сапын

шәахла икәабон. Ҳараз иеы Хьаԥшь ахьзиԥеит. Иаргьы иаарласзаны ишьԥылеит. Харантә дабаргьы ақәыр-қәырра иалагон. «Хьаԥшь, Хьаԥшь!» аниҳәалак, иааидыххыланы ахы наиднашьылон.

Рацәак мырԥыкәа Аныха амԥа аеырыҩраҽы аԥхьахәгьы агеит. Убысҟантәи саб игәыргьара ԥсраенынзагьы исхашҭзом. Изхара Хьаԥшь абаха имазакәа амҟәыл каҳаит. Аа, уажәы иԥсраены ихи-иԥси реиԥш бзиа иибоз иеы ашәы ақәыршәуп. Сара, иҵкәын аиҳабы, аеы аҽы ианкны сгылоуп. Изхьоу-иԥсхьоу сгәалашәарақәа рыцәқәырцақәа шысҽаҵәоз: «Уаб хазына шәаазаха иоур иҟалооз, нан!» — лҳәан, схы днагәзит аԥьабаҵәа ирыдышшылоз ԥхәыск. Убысҟан сыкказа саалԥит сызлаз аԥхыз ссир.

Шьыбжьаара егьагмызт ҳаԥхьа адәыхәхәаҽы акьиан андыргылаз. Ҳараз иқәлаҵәа афронт аҟынтәи ихәны ихынҳәқәаз, иара иаԥкыс еиҳабаҵәаз акьиан аихсразы реырхианы иҟан. Сара ууанзагьы избахьан акьиан иахьеихсуаз. Аҳәыҳәхеи акьиани реихсра ахьым-ҩаԥыргоз аԥсрақәеи аԥсхәрақәеи рҽы акәын.

Акьиан ахькыдырԥоз аԥла заа иалхны ирыман. Аԥәкьареи ахысцәеи рыбжьара жәа-еырҩымҭак бжьан. Аԥьԥла икыдын асаан шкәакәа. Асаан шкәакәа акәтаҧ ҟаԥшь арахәыц-хаԥ иантԥаны икнырҳауан, ачанах шкәакәа агәҭаԥәкьа, еихшәа-еизшәа акәтаҧ ҟаԥшь адубалон. Ахысцәа харантәи, игҩарамкәа, имҩашьахуа акәтаҧ ҟаԥшь ачанах шкәакәа иадырбалон. Убри азыҳәан акәын ачанах шкәакәа раԥхьа икыдԥаны акәтаҧ ҟаԥшь задкнарҳалоз.

— Уаб ихьзала, уаб иҩызцәа акьиан иахьеихсуа уахәамԥшыр гәнаҳароуп. Уаала дад, шәымҭақәак унарыхәаԥшып. Уаб ихшаз иреиҳабу уоуп. Уаб ихьзала имҩаԥырго акьиан аихсра, ахааназы угәалашәараҽы иаанхап. Уабгьы игәы ҭынчхап, иԥсы ухьыԥшрым! – иҳәеит Шьагә. Нас искыз аҧәра Қәаса инаииркын, симаны

дцеит акьиан иахьеихсуаз.

Акьиан аихсцәа реырхианы игылан. Урт жәа-еырҩымтак ацәкьара иацәыхаран. Ахысҩы знык хысрала акәтаҧ ҟаццшь асаан шкәакәа инадбаланы ициеыр акәын. Иахьеицш исгәалашәоит, афронт аҟынтәи зшьапы хәны ихынҳәыз арцыск, ахызацә зтаз иабду иапсуа шәаҟь инапы иныкәырсны дхысит. Акәтаҧгьы ачанахгьы цыххааса аџьцла инамцаицсеит.

— Ҳаи, шәанаџьалбеит, Ҳараз ицсата ахьы ахьыршо инеиит! Џьанат, амаалыкь итәарта тәарта-гылартас иоуит, зышьтахьҟа ихьамцшыша! – иҳәеит, ибжьы наиаццаны аџьар ирылагылаз Ашәы Маџьгәыр. Уигьы иахьеицш исгәалашәоит. «Зыхьзала акьиан кыдырцо ауаҩы, рацхьа ихысыз ихымта камшәакәа ацәкьара, акәтаҧ ҟаццшь изацыхьаршәар, аџсы анарцә џьанат гылартас тәартас иоуеит, ицсата бзиахоит!» — рҳәоит. Аа, уажәы Ҳараз ихьзала, ицәуара амш аены акьиан икыдырцаз арцыск знык хысрала акәтаҧ ҟаццшь циеит. Уи ииасхьоу асахьақәа, аҳәамтақәа иахьатәи амыш саназхәыцуа, аџсы имыхәоз, абза игәыҟажага акәгәышьан. «Агәырҩацәгьа змоу ауаҩы ицсапара ахац иацишьуеит!» – рҳәоит. Сабду рыцҳагьы убыртқәа зегьы игәы еиқәырҳәалон. Зынза иҷымцәаацыз игәыгра ашәахәац иматацәа рахь дхьанарцшуан. Убри агәыгра макьанагьы дкамыжькәа ишьапы дыкәнаргылон.

Шьыбжь агәыхәцәа иныкәгылааназа акьиан еихсуан. Ашьыбжьышьтахь иара убри адәы аҷыцәкьа аҳәыхәхақәа кнарҳаит. Уи шыҟарцазгьы абас исгәалашәоит. Уатәашәпара зшәагаа-зшәагааз ҩ-хьатәы шьаҟак адырсит. Убырт ахьатә шьаҟақәа аки-аки рыбжьара жәа-еышьахәарк рыбжьан. Аҩшьаҟак ирыбжьдан, нацәкьыск инадҩыло ишәпаз абҩатә дач. Ҩба-ҩба еышьахәар рыбжьацаны, убри абҩатә дач аҷы икнаҳан, ахьача сырма иалхыз, ахтырца ачыхә еицшыз, цшь-ҳәыхәхак. Аҳәыхәхақәа ахькнаҳаз инаркны шә-еышьахәарк

сицамкәа инабжьаны аесцәа гылан. Аҳәыҳәахақәа ахьknaҳази, аесцәа ахьгылази рыбжьара, сихшәа-сизшәа агәҭаҵәкьа нылкааны азахәаш абгьы шьҭан. Азахәаш абгьы агәҭаҵәкьа хә-маатк ицоз ахьы ыларшәын.

Ԥшьԝык аҳәыҳәха аихсцәа рыкәтыц кьарахәқәа хыршаны ицшын. Абраka аргьарахьтәи аган аҷы дгылан, азәазәала аесцәа дәыцқәызцоз, ацаха kацшь ашыц лаба иахаҵаны изкыз зегьы рхы. Аесцәа аԥшьԝыкгьы реырхианы ианаагыла, ацаха kацшь зкыз инапы икьеит. Рацхьа ахыспа здыз днарылkьан, дышнеиуаз азахәаш абгьы днахаххит. Уиакәхеит. Ахьшь сиԥш икәадырырҭа иеынахыршәаны длышьҭасын, азахәаш абгьы мырҵысзакәа, хәба ицоз ахь цара нылицаан, дышиашаз рацхьатәи аҳәыҳәха днаҵахххын, знык хыспала аҳәыҳәха ахаҵ нҷыршәаны ҵаka икашәаанза, аҳауа ишалаз дамҵасны икны, дытkьаны дцеит. Аԥхьахәгьы убри арԥыс иаҷа ианырҵеит Ҳараз ицсыжра аены.

Акьиани аҳәыҳәхеи ирызкыз ацәгьара ақьабз иатәыз аиԥлабрақәа анымԝацырга, ххынҳәны ҳанааи, Еқәыцн Шьагәи сабду Ҭемраз дахьгылаз иааидгылан:

— Дад, Ҭемраз, уара иумбаҵ иузымдыруа акы уаххәоит ҳәа акәзам уажәы аиҭагәырԝа узаҳарго. Аханатә аахыс излацу ала, азарҳәацәа ашҭа иантало, азар зхырҳәааua здунеи зыԥсахыз иеы, иара аԥсы изааигәоу игәыцхәык днақәыртәаны азарҳәацәа рацхьа днагылоит. Насоуп, аԥсҭага азар ҳәо аесцәа ашҭа иантало. Убри аkынтә угәы иацәымҷымзар, анарцә ҳәагьы акы ыkазар акәхап. Иара Ҳараз инышәнап сакәхшоуп, акрыkазар, ицсы ҭынчхап, Ҳараз иеы Хьаԥшь, иара еиҳа бзиа иибоз ҳаҭыр зқәицоз иеы зхимбаауаз арԥыск днақәыртәаны азарҳәацәа рацхьа дҳаргылап! – иҳәеит Шьагә.

— Шьагә, ухаԥкы сцеит, ацәгьеи абзиеи, ақьабзи реиҷыхырҭақәа уара уажәы иумбеит. Ибзиоуп, уара ишуҭаху, Шьагә! – иҳәеит сабду. Убригьы иахьеиԥш исгәалашәоит. Хьаԥшь аԥьабараҷы иахьгылаз, Шьагә

днеин иаарылигеит. Нас, Ҳараз имаҟахы иадҳәаланы имаз иабхәында аитцбы днақәдыртәан, ихианы игылаз азарҳәацәа рацхьа днадыргылеит. «Аегьы ауаҩы ишьа алоуп!» – рҳәоит. Хьацшь аеырыҩрақәеи атарчеи ныҟәгарақәеи раан, заца ахы ланамырҟәрыз, аеырҳеицш агәышцы тыхны, ағәра иацасуа, санбацкьари ҳәа изызымкуа, ашьапы анышә аҩуан. Аха уажәы ахы ҩышьтымхзакәа цаҟа ицшуан. Хымцада, Хьацшь уаҩымуан. Ҩнытцкала дыгәхьаанагон аханатә аахыс, ақәыцшра инаркны изышьцылахьаз Ҳараз.

Жәохәҩык аецәа азар иаацәырыргаз, ала амгәа аца тнашьаауа, ацсы дырҿыхо, абза гәырҩа неиқәҳәало ахәы цшза иныкәҩоит. Ацси абзеи рыбжьара адамра зыбжьалахьаз, згәырҩа мыжда хьшәашәахьаз алыцсаа дызмаз агәакьацәа иҿыццҳараза ргәырҩақәа цытлеит. Мшаенеицш ҩацхьа ргәырҩаша нхышхытцәеит. Абжьышьхак рытцаҟа асыцса зцацтцәаз, ахра тҩада иагахьаз, зыбаҩзышаҩ гәрыз-шашәаз ацалашә итазхьаз, зыбаҩи зыцси рызтымгаз ашәарыцаҩ ицсы ахра ҩашра иаҿнагарын, иҧызы-ҧызуаз, зны ихалоз, зны илбаауаз, ицәатәрзызагаз, игәсиқәҳәалагаз, азар ашәа. Азарҳәацәа мыццакзакәа ашта иакәшон. Сара сымцсуа смажәуа алаҳәажә еицш хышә шықәса аҩыстаа хәымцы-хәымз ицсы схаларгьы, сыхрат ашә-гәашә снылагылааныза исхаштзом, азарҳәацәа ҩынтә ашта иакәшаны аншьан ианаавала, уаҩышәарак Ҳараз ипатрет тыхны иахьгылаз Хьацшь анаавала, иаагылан, апатрет инахәацшын, ҩынтә аецәа кыднаршәартә иаакьыркьырит. Ари збаз Шьагә дкәышымзи егьоумҳәан, ашышьыхәа аҧьабацәа даарылцын, ихырқәақәо апатрет иадгылаз Хьацшь аҿы иааникын:

— Арахь уаала, рыцха арахь. Ҳараз дыказагәышьам. Ус лахьынцас ишәымазар акәхарын иаргьы-уаргьы! — иҳәан, иманы аҧьабацәа рхаҿы инаганы атыц аҿы ситанаиргылеит.

Хынтә азарҳәацәа азар ашәа ҳәо ашта иаакәшан, зегьы

неыжәцын, рыеқәа ҽаҳәаны, аншьан ацхьа игылаз ацәуарҭа астол инадгылеит. Зегьы неибарцшны, инышьамхнышлан рҩыза, рашьа рхы-ргәы далхны дырцәуеит. Нас, ҩацхьа инеин, аџьабацәа гәакьацәа инарылагылеит.

«Ауоу» рҳәон аҳәсақәа рсеиҩҽаны. Ушьҭа шьыбжьышьҭахьын, амрагьы нҭагьалахьан. Агәакьацәа ықәланы ицәуон. Ҳараз иншьан инақәрыцсон ацыхәтәантәи алагырзқәа. Сашьцәа ахҩыкгьы рыхқәа ашәы рыкәыршаны, ҳаб иншьан иахагыланы, ҽи-лагырзи еиқәырхуамызт. Сан лкасы еиқәаҵәа лыцьымшьқәа инарылакны леылаҳәаны деихазаҵштәалаха, деиқәбаеиқәцсы саб иншьан ахаҽы дгылан. Дгылан сан дыцсымкәадыбзамкәа, аарла ҩажәижәаба шықәса зхыцуаз. Уи илхәыцуаз лара заҵәык лакәын издыруаз. Лара заҵәык лакәын дызҵаз аидара шаҳаҭс иамаз.

Ацсы данықәыргашаз аамҭазы, акәыба ацымхәрас, саб иншьан еицхьышьшьаа акаруаҭ ишаныз, ҳахьатә кәасқьа ацхьа аштаҽы инадыргылеит. Ажәлар аншьан иакәшаны иаагылеит. Ҳараз аҳалал иртон. Шьагә аншьан днахагылан, илабашьа амҳаста аанкыланы абарҭ ажәақәа рҽааирхеит:

— Ацәгьара ацыхәала еиднагалаз ажәлар, шәхаҵкы сцеит. Иахьатәи амыш ҳара зегьы ҳзыҳәан мшы еиқәаҵәоуп. Ҭемраз Мқанба иҷкәын заҵәы ицыхәтәы мҩа дыкәаҳҵоит. Ааи, Ҳараз Мқанба икәыба ҳаҵхьа игылоушәа, шәымҭақәак рышьҭахь акәыба хынтә иаб иашҭа иныкәырсны, изкәаҭыц ашҟа ҳдәыкәлоит ҳәоуп иахьатәи агәлымҵәах ҳашихәаҵшуа. Аха цәала-жьыла Ҳараз ибаҩ ҳара иаҳмазагәышьеит. Ҩышьапхыц ахьакуа дыҟазҭгьы, иашьцәа ибаҩ ҭадырхомызт, аха хырхарҭак имамкәа атәым жәҩан даҵазгәышьеит.

Ҳараз Мқанба иуаажәлар ҳзыҳәан зра-цсра зқәым, хаштра зқәым баҟаны даанхеит. Ацсуа жәлар радгьыл аханатә аахысгьы гәаk-цәакра згым, ҩажәижәибжь шықәса рзыҳәан ацсуа жәлар асаашьа анырзыҟала,

Ҳараз Мҟанба иуааҩәлар рхахәс аамҭа азыблара иҿеиҭеит, лҷышьа, цәынхашьа шамамыз шидыруазгьы. Уи ибжа аҧсыртә абахҭаҿы иианыжьны, аарла ибаԥ иԥоныҟа иааигеит. Аха ижәлар имҭиит. Абри амацарагьы абанзаназо, абри аԥыза ацкьара, абри аԥыза афырхаҷара аҧсуа хаҷа иламыс атәы еиҭахәашьа-еиҭаҧсашьа амазам. Ҳараз лахьынҷала иуааҩәлари иҧсадгьыли рзыхәан анцәа дишаны дыҟан, аргамаду ихгьы-иҧсгьы рыцәиҷеит. Ҳқыҭа ацә тәыԥа еиҷш иалагылоу аҧеамбар Ҭемраз Мҟанба иламыси иуаԥреи, иразреи иҷкәын заҷәгьы иара имԥа дыцәымлар, иара иҟазшьа ылимкаар ҟаломызт. Ҭемраз сукәхшеит, иахьа уашҭа ҷшза еихых-еиҷых аҿы еизаз, уҧьабара иалагылоу зегьы, лада дыҟа, ԥада дыҟа, уара угәырԥа згәырԥоу, угәаҟра згәаҟроу роуп. Уара умцахара мыцәазеит. Зыены умцахә шынеиҿоукыз еиҷш, иахьа уажә-раанзагьы аххаҳәа илашоит. Уҧсы иахылҵыз уҷкәын заҷәы дугәыҵшәазаргьы, уҷәԥан шьапы ыҵхзам, Ҭемраз, дад. Ҳҿы иҭамзара уаргьы-ҳаргьы анцәа иҳаумырҳәан. Ашаесҷәақәа реиҷш иԥыцхахаз Ҳараз иҷшьԥы цацәа, аҟарма ҷшқа еиҷш рызҳара иаҿуп. Анцәа злыцха ҳаура узгаби уҷкәыни ухибаазаргьы, ҷшьԥык ахацәарпар лахьынҷас, шьаҭамырзгас, жәла еизырҳагас ужәԥахыр инаҷагылап.

Ҳараз, дад, аибашьра агәаҿы фырхаҷала уҭахеит. Уара унарцәгьы-уаарцәгьы цәашьы иаҷәақәоуп илашо. Акырынтә шьала иркәабахьоу уҧсадгьыл ухала-уҧсала ухы ақәлоутәеит. Дад, аҧсыцкьа нызкыло зы-мшын ыҟазам, шьха еибаркырагьы ыҟазам. Уара уҧсыцкьа ахьыҟазаалак дгьыли-жәԥани ирхысны иааусит уани уаҳәшьа заҷәы Хьмури рнышәнап аҿы. Дад Ҳараз, ари ухәычра ахьухугаз ахәы ҷшза, анцәа ҳазшаз, адунеи агәта, ацкьа ҭыҵ ҳәа ихазы иалихыз ҭыҧуп. Уҧсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит. Есиныцхахо ашаесҷәа уҧсы аҧгылааит. Уҧсы ахәага аҧшалас иацзааит, ашьыжьтәи ашәҭыци азазаши ирыцзааит. Ушьҭахьҟа ухьамцшааит, уҧшьԥацәа

рыцсынцры анархаашьардахааит. Уахьы-kазаалак, анцәа уимаалыкьуп, узкәатыц узышьалта гәабанхааит! – иҳәан, Шьагә илабжышкәа ихәлацәо аншьан днахытцит.

Еилагылаз ажәлар неилыц-ааилытцкәеит. Ушьта амрагьы цлакашәара инеихьан. Ажәлар макьана еилшәара рымазамызт. Ицшын, еитаҳәашьа змамыз, Ҳараз иахь ирымаз агәбылреи игәалашәареи рдоуҳа иашьтуамызт. Абри аамтазы ацсы даргылартә, абза изымчҳартә Хьацшь ѡацхьа акьыркьырбжьы аагеит. Ажәлар гачамкны иназыцшит. Аҿы зкыз ахы имнахырц аҕәра иахон, иахон…

— Иоушьт, баба иуошьт, агәы артынчаait! – иҳәан, Еқәыц днеин, аҕәра аасымихын, акәадыр амаха ианахаиршәит. Хьацшь шиашаз, аншьан илагылаз Ҳараз ипатрет инадгылан, ахы ихьнашьуа иалагеит. Хәычи-дуи еилагылаз, рацхьаза Ҳараз иашта ашәацьхәацәа анталаз еицшцәкьа ажәлар неилақьыз-қьызит. Еих-былхыцьхьаз, ицстгагаз, игәырцшаагаз амыткәма ғызы-ғызуа ѡацхьа аҿааанахеит. Акыраамта тынхеи-тынци Ҳараз иегьы иаргьы неидкыланы ирцәуон. Ҳамтак ашьтахь Еқәыц днеин, Хьацшь аҿы ианкны аншьан иацырызгоит ҳәа далагеит, аха аҿы ахьгылазгьы имцысит.

Сара сцәа сытрыхьтшьааyа, сылаҕырз сакәабаны сахьгылаз иаасзымычҳазт, ашышьыхәа снеин, Хьацшь алахь ачашьара аасшьышьын, схы ацламҳәа ина-дыстеит. Хьацшь шьхныцсыланы иахьгылаз ицыс-зомызт. Аҿы еилгомызт акәымзар, ѡныцкала алабжыш агәаца итацсон. Даеазнык алахь аасшьышьын, аҿы иананыск, ашышьыхәа исышьталаны аҿаанахеит.

— Уаб ицәа ухнакаayеит, Адгәыр, уарамыжда! Иубома уара удагьы даеазәы ишихымхәыцыз, ахәаша! – лмыткәма иналалцеит ацьар ирылагылаз цхәыск.

Ҳараз иани иаҳәшьеи рывараҿы ахаҳә шкәакәа адырсхьан. Хымцада абра Ҳараз дамадоуп уҳәарын, убас анышәынтра агәы ылырххьан. Амра анын-

хыҟәгыла, иааилымшәазакәа ажәлар аштә иҟәгылаз зегьы нтыцны, Ҳараз иани иаҳәшьеи рны-шәынтраҟәа рахь рҽынархеит.

Аҧсы игәы иныҟәырцашашәа ирхианы ирымаз ашәҭ цараҟәа кны амҩа иныҟәлеит. Зегь раҧхьа саб иҽы аҽы ианкны снеиуан. Сара сышьтахь саб ипатрҽҭ дуны итыхны ирыманы иааиуан. Ажәлар шиашаз ҳны-шәынтраҟәа рҽы ихалеит. Хьаҧшь аҭәра аҟәыршәны игылан. Ҳараз ипатрҽҭ наганы иани иаҳәшьеи рыбжьара инадыргылеит. «Уда дызмам дуҟәгәыҷртә уҟоуп, Адгәыр!» — мшаенеиҧш саб ицәаҳәаҟәа рыбжьы сгәы иныҟәҩит. Аҧсымра цхон итәааза.

21

Сара сан леиҳагьы сабду дрыцҳасшьон. Сан сабду ианимаҳауаз, саб иншьан днахагыланы иныцакзаны амыткәма лҳәон. Сара убысҡан ауп иануздырыз сан саб хьызшьарас иалҳәоз. Иаргьы сан Нана ҳәа леиҳәон, ларгьы убас. Уи акәын дара хьызшьарас ирымаз. Аха уи амаза дара заҧәык рыда азәгьы издырзомызт. Сабду иҽы сан усгьы дцәажәазомызт. Ҳара ианҳаҳауаз «Еи», «Бара» ҳәа акәын ишхьеибарҧшуаз. Ҳаргьы, сангьы сабгьы «Еи» ауп хьзыс ирымоу , рыхьзқәаҧәҟьа рҳәар ҡалазом ҳәа ҳаҡан. Аха аибашьра аныҡала абри ахьзшьара амаза ҧәырымцыр амуит. Аибашьра ду ҡалеит. Саб ишәкәқәа рҭак лҩырц лҭахын сан, аха лара аҩышьа лыздырзомызт. Ҳара азәы иаҳлырҩыр, лгәы итоу зегьы лызҳәомызт, дацәыцхашьон, игәнаалам ҳәа илыцхьазон. Ани илҳәоз ахьзшьара алагьы дызиц-хьомызт, ҳара иҳаҧалкуан. Аха уаҳа даеа мҩак анылзымцшаа, сара астол снадыртәаланы стетради сручкеи насымцалҧон.

«Сара исҳәалоит, уара иуҩлоит! Амала, иаасҳәо акы уцәыбжьамхааит!» — ҳәа сгәысеанылҧон. «Ушцаҡоу, Нана, угәы бзиоума?..» — абас сыцаҳәара дналагон

сан. Аиҳарак сан лыхьз ала саб иахь асалам шәкәқәа зыԥуаз сара сакәын. Сангьы дсышьцылахьан, ушьта дыс-цәыцхашьазомызт. Ани рыбзиабара абызшәа алацәкьа дызцәажәазомызт, аха урт дара гәыла еибадыруан. Аиеи, ишысҳәоз даеакахьы саҽеит. Сан леиҳагьы дрыцҳасшьон сабду. Аԥны дандәылԥуаз, даныԥналоз, сишьклаԥшуан. Акы данаҽызгьы иааигәа сыказар стахын. Ари абжьарак сабду идсымбалацыз ҟазшьак идызбало салагеит. Зны-зынла ихы ихашҭны ихала ацәажәара далагон. Ус аныкаиԥоз, ихала данықаз, акы данаҽыз, мамзаргьы аусура акынтәи аԥныка данаауаз акәын. Иеигәышә иԥыцыршьны, ихы ларкәны дцәа-жәон. Зны саб рыцҳа диацәажәон, даеазны Хьмур длацәажәон. «Алуажә еиԥш адунеи сышԥақәшәырхеи шәара мцахә азҳақәа!» — игәы дынтагызуан лагырзыда.

«Акызацәык, анцәа, сызлауҳәо, ма ахратахь исцәумырзын сызгаби сычкәыни!» — анцәа диаматанеины, илахьи-иԥьымшьи ааизатәуан. Ушьта уаҳа: «Еиқәашьхԥы!» ҳәа ҿитзомызт. Ус иқьышәқәа цыс-цысуа, ԥацхьа илахьи-иԥьымшьи аазатәны днышьталон. Ашьыжьымтан ашара днацагыланы дгылон. Убри инаркны иахьатәи амши ацхи неилыцаанза адәы даман, игәырԥеи иареи еицын. Ахәылбыеха саб Ҳараз ихаҳә шкәакәа ахьарсыз «анышәынтрахь» ҳәа дцон. Алашьцара иааимнахаанза уа дыкан. Нас, ани афонар ҳәа изышьтаз, асаркьа лампа наркны Ҳараз ихаҳә шкәакәа инаваргыланы иҿааихон. «Иудыруазеи, Ҳараз, уцсы абжьымшынк ирхыхәхәала изаазаргьы, еиқәылашьца, уцсы шакьо ақәацара ицахар ҳәа сшәоит, дад!» — иҳәон, алашара аркны иҿанааихалак. Сабду ацсцәа драцәажәо акыр данааскьалак, саб «инышәынтраҿы» снеиуан. Ахаҳә шкәакәа иарсыз неицхьышьшьааны, ҳамтак Хьмур лыараҿы игылаз акәардә снықәтәон. «Уда дызмам дуқәгәыгыртә укоуп, Адгәыр!» — рацхьатәи исалам шәкәы ианыз саб ицәаҳәақәа рыцсы таланы рыбжьы саҳауазшәа

збон, схәыцрақәа схьызсо сахьтәаз. Нас, сԥагылан, Хьмур лхаҿы еиҭахаз зынгьы-цхынгьы ишәҭуаз ашәҭҵла махәык аацыстәан, снапы иныкәцаны иназган, саб «инышәынтра» ахаҿы иарсыз ахаҳә шкәакәа иныкәстеит.

Схәыц-бгьыцуа сахьтәаз: «Абыржәы иаалыркьаны азы шыцәоу избазшәа, сҿаҳәатәы калахыр!» — аргама сыбжьы насамхатгеит.

«Уҿаҳәатәы калар, иуҳәарц иуҭахузеи, Адгәыр?» — ҳәа сывараҿы бжьык аагеит.

«Ари сызхатәоу ахаҳә акәымкәа, саб ины-шәынтрацәкьа ахьыкоу, уи ибаԥқәа ахьаԥԥахаз адгьыл аца акәзаргьы, мшын ныркә акәзаргьы, цшаласшәа аамҭацқәак рыла убра анцәа снаг ҳәа зегьы зымчу сиҳәон!» — сҳәеит сышгылазгьы сызгәамҭазакәа сԥагылан.

«Уи цсыхәа змам, нагзашьа змам ҿаҳәатәуп, сыч-кәын!» — ҳәа бжьык аагеит.

«Избан, избан?» — сааҵьацәы-ҵьацәеит.

«Избан умбои, уаб Ҳараз инышәынтра цьаргьы иказам!» — абжьы еиҭааган, нас зшәахшәа инхәыцаз ицеит.

«Избан, изыками саб инышәынтра, дырблыма?» — сеиҭацааит, аха сыбжьы сара исзынхеит, уаҳагьы абжьы мгазеит.

«Ари сгәырԥа иахылцыз цәалашәароуп!» — абас аасхәыцит, ус шакәхоз агәрагьы згеит.

Ианааилашәшәуаз аԥны сааит. Сабду амца дыҿхәатәан.

— Уабаказ, дад? – иҳәан, даасыхәацшит.

— Агәылара сыкан, баба! – сҳәеит.

— Ацәгьа, дад, ацәгьа! Ма шәара анцәа шәихьчааит, срыцхауп. Уаҳагьы гәыгыртахлаҳәа шсымам убоит, аԥшырта иқәтәоу! – иҳәан, ихы дааԥахан, ахәблы днацаԥшит. Нас ԥацхьа инапқәа неихәыдхаршәны ишьамхы иныкәитцан, амца дыҿхәаԥшуа даатәеит.

Сан ажә хьаны иаалган, ахьыруа чуан ацәыцә зтаԥаны

иҟаз ахразага нақәыргыланы, ашьшьыҳәа ахш аразара дналагеит. «Уаргьы ушьҭа ушарылозар акәхап!» — лҳәеит сан, лыхш ааҟәнылшьан.

Убри ауха амца ҽазҳәаз сан лоуп. Уахагьы «Еиқәашьхоы!» ҳәа ҽымҭзакәа заа дышьҭалеит сабду. Уажәаанылa цыхәацҵәара змамыз ҳлакәҳәарақәа ҳарҟәацхьан. Акыраамҭа ҳқәықәма-шәықәмаха амца ҳаҽҳәатәан. Сан абжьаацны еиҵш акҽыора дыкҽан. Знык арбагьқәа ҽыртит. Убысҟан ауп ҳкәасҟьахь шьҭалара ҳанцаз. Инасымоатәшәа ажәоан снаҵацшит. Аеҵәа цьарсахьа еихык-еицык ажәоан шьыбжьхыцыртаҽы икнаҳан. Гәыгра хәычык аеҵәа цьарсахьа инахшәаз ашәахәац хааза сгәаца интацхеит.

Есуаха ҳкәасҟьа ашәи ҳҵенцьыркәа ргәышәқәеи амыркзакәа ҳашьҭалазомызт. Ҳкәасҟьа аоналарта ашә ду асақь ылаҳҵон. Иахьагьы мшаенеиҵш сыбла ихгылоуп уи амжәа агәаҵшь иалхыз асақь. Иззакәу иахьагьы исыздырам, уи ашә илаҳҵоз алаба, асақь лаба ҳәа ҳашьҭан. Егьырахь, ишысҳәахьоу еиҵш, ҳҵен-цьырқәа ргәышәқәа, аиха иалхыз, зхаҽы аихаҵәқәа амаз рыла, адәахьала акылҵәара икылганы, аонықҟала аихаҵәы ылаҳҵон.

— Иауркыма, нан, ашәи аҵенцьыркәеи? – дсазҵаауан сан.

— Ааи, сан, иасыркит! – сҳәон. Аха сан сыгәра мгакәа, лхала игәалтон, нас акәын уи аганахьала лхы-лгәы ртынчны лхи-лҵәартеи анеилалкуаз.

Санышьҭалагьы акыраамҭа сызмыцәазеит. Схәыцрақәеи сареи ҳшеикәшоз, иахьсыхҭашәахыз, исгәалазыршәахыз здыруада. «Акранышәфалак, уеизгьы-уеизгьы, шәнапқәа бзианы ишәызәзәалароуп!» — днаҳабжьон сабду.

— Избан, баба, ҳнапқәа ҳмызәзәар иҟалои? – анаҳҳәалак:

— Шәнапқәа мызәзәакәа шәышьҭалар, уаха шәаныцәалак, агызмал шәнапсыргәыца дныталаны

акранышәфоз ицахаз ахәашақәа ыцыхны ифоит! – иҳәон.

Снапқәа акранысфа ишысызәзәахьаз шыздыруазгьы, снапсыргәыцақәа неихьысшьит. Хәаша цырак ыцаршәзамызт. Сыгәгьы аасыртынчит. Нас, еитаасгәалашәеит саб шьыжьымтанк сиехьынцаны ашкол ахь сшигоз Шьагә дшаҳцылаз. Сыбла иаахгылеит, ускан зегь реиҳа иҵьашьаны сызхәаҵшуаз, Шьагә ихаз иоупцәа хылпа барбал ду. Уи метрак еицамыз иеигәышә ахәы апхаҳә ахышьны иҩыцыршьны дааиуан. Сара уи аигәышә ахәы цәгьала сеилаҳаит. «Абри аигәышә Абаа-ица Ҽаԥла ижьира ицызгаз еигәышәуп ҳәа, арасатә хәы ахаҵаны сабду дызхыехәоз аигәышә аҵкысгьы еиҧын.

Саби Шьагәи анааицыла, гәы зцаз, хы зцаз аҧсшәа карцәазаны ианааибырҳәа:

— Уеыжәц, дад дукәхшоуп, уаб акамбашьқәа ихьааит, ахарцәы уҽасцоит! – иҳәеит Шьагә гәыкала. Саргьы ахарцәы азбахә аниҳәа, сҽазы ахәхәаҳәа аҽаанахеит, аха уажәы сшызеыжәымтцуаз здыруан аҟынтә, жәа мҳәазакәа сеааиқәыскит.

Сгәалашәарақәа еихала-еихыцуа сышнеиуаз, Қача ицаҟа снеиуаны, иаргьы иеигәышә иҩыцракны, ихтырца цәҩабжьа аҵшьқәа, акы иаҵхьа иҟаҵаны, егьи изкәа иқәыршәны дшааиуаз, снеихьыцшит. Раҵхьашәа снеикәанарцха-неикәанарцхеит аҧсшәа иасҳәарыма, иасымҳәарыма ҳәа. Аха нцәахәк иҩызоу аҵлахәыста аштоц еицш сышшаза сышцаивсри кастцан:

— Хәлыбзиа, Қача! – сҳәан, схы наиқәкны ҽаастит. Даатгылан, абжьы ахьгаз цкьа еиликааныза:

— Илагазом, дад, илагазом, афцыркьаха акәакҳәа иасааит. Иабыхәа еиҳа ианахтахыз ишцаҳақәнаки уара! – дшәи-цшьиуа иҽынеихеит.

Қача ицакантәи ҳаҩны аштә сталааныза ацәа сагахьан.

…Адырҩаҽны ианааша сҩагылан, сеааилаҳәаны,

сан дахьышьҭаз санааи, сан лиарҭа ҭацәын, дгылахьан. Ашьшьыҳәа сашьцәа хәычқәа мырҽыхазакәа азал аҽы санааи, сан ҽымҭзакәан лнапқәа лгәыцацсаны аншьан дахагылан. Аншьан ахаҽы игылаз астол гьыжь аҽы ацәацәашь абла ҭаауан. Ашьшьыҳәа сааин сан саалыдгылан, аҵәуара салагеит.

— Умцәуан, нан, макьана иҟоу аилкаацәкьа азәгьы издырзом. Зеицш ҟамлаҷ адунеи аҽы акгьы ыҟазам. «Быцшәма Ҳараз Мҟанба амаца ззыкәбыцсаз, иҵсы ҭоуп, амала дахьыҟоу дгъыл хароуп, насгьы хатә бзазала дыҟагәышьам. Инапқәагьы ишьапқәагьы ҿаҳәоуп. Аха, зегь акоуп шәгәы шымѳазо, мшы ссирк аены иѳоны ичамѳахә ҟалоит!» — салҳәеит ани уаа гәарҭак сара сѳызцәа агәакҟәа зышә илагылоу Ҟазырхан. Шәара шәыла анцәа сумыргәаҟын, шьарда зымчу! – лҳәан, сан схы налгәыцалыхәхәеит.

— Сан, нас саб иҵсы ҭоума, дауама? – сҳәеит сгәаца нҭгәыргъаан.

— Шәымшәан, анцәа иихәахьоу ак ҟалап. Шәара цшьѳык ахшара зыцсы иахылҵыз, ус днасыцданы дишарымызт ҳазшаз. Шәынасыц даҵанакып. Абар-абар ҳәа слацыкәшәагьы сафеит! – лҳәан, лхысга нацәала сан ллацыкәшәагьы аалыбгы-аалыбгит. Абас сан есымша ҵааѳы-цшааѳык иаҳасабала, ацшцәеи аҟәыдырцацәеи дрышьтан. Дара ацшцәагьы ҽык инеицтацәажәазшәа ирҳәоз акакәын. Сан иаалаҳауаз зегьы сара исалҳәон. Убригьы акыр ҳгәы еиқәнаҳәалон. Сабдугьы инашанақәа рыла ихала заҵәык ихы ир-гәыцуан. «Амшын ихшәалаз ацарцалыкь мчымха даѳызагәышьоуп. Аҵстыр ахьнеибацоиахьааибацо, хыцәхәыц ахымѳасҟәа ахьеилысуа, анцәа дрыцхаишьозар акәгәышьоуп, акәымзар!..» — игәы дынтагьзуан. Аха зегьы акакәын гәыграк ацәаара иҵсы нацишьуан. Игәыгра шыцсра имцзацызт.

«Будерш ақалақь, Балатон азтачы ахықә аҽы изкәа

ҭыц алхуп, фырхаҵала зыцсадгьыл зхы ақәызцаз аполитрук Ҳараз Мқанба!» — ҳәа зныз ашәкәы блы инапы ишакызгьы дгәыҷуан сабду. Есымша анцәа ихьз ала ицаҵаны имаз ақәбар дахныҳәон. Есымза ихәыҷы иду акы ашьа каиҭәон. Анцәа диҳәон иҷкәын заҵәы ицсы еиқәирхарц азыҳәан. Абас сани сабдуи рымышқәа мѳасуан ишәеиқәара-зиқәараха.

Сан шьыбжьон абыста лун икнаҳан. Аха сабду дыkазамызт аkынтә дааниа ҳәа дыцшын. Сабду есабыржәааны шьыбжьон ҳәа аѳны дауан, аха уажәы дыkамызт.

— Унаишьҭаҵааи, нан, Ҳаҳ! Ас kаицалазомызт, ҷьара залымдарак имыхьзаайт. Мамзаргьы уаб ихаҳә шкәакәахь дцоу! – анылҳәа, саргьы саакәаны-занын иаасамхаҵәгьахан, саб ихаҳә шкәакәа ашka сцарц сындәылтцит. Ҳаазқәылаз ҳаб инышәынтра: «Ҳараз ихаҳә шкәакәа» ҳәа ҳҳәо ҳалагеит. Ус-ус, зегьы ҳнашьцылан, сан лыда егьырҭ «Ҳараз ихаҳә шкәакәа ахьарсу» — рҳәон агәылаҵәагьы, ҳаешьарагьы. Сан заҵәык лакәын: «Ари ихаҳә шкәакәа ахьарсу» зҳәоз. Сабдугьы ари ҳазблыз «Ихаҳә шкәакәа» аkынза снеиуеит ҳәа акәын ишиҳәоз. Абарҭ зегьы срызхәыцуа ақәаҵара сыцаланы сышнеиуаз, санынаҵш сабду Ҭемраз Хьмури Ҳарази рнышәынтрақәа рыбжьара агәы зықәсаны иkаз атәарҭаҿы дшықәтәаз збеит. Нас иара ишka анеира сзымгәаҕыкәа снахыкәшан, сыҿзаны анышәынтрақәа ирыхчынгаз, абард зқәылахьаз арkәара аандахь сҿынасхеит. Арkәара ааида сыҿнавар-шәаkьаны, сабду дахьтәаз снеизааигәазахеит. Арkәара ааида заҵәык акәын иҳабжьаз. Ашышьыҳәа сыцсы заны асаkәа икажьыз снықәтәеит. Сабду изҕаб заҵәы Хьмур длаҵәажәон:

«Ибыбаргәузеи, дад, Хьмур! Башьа заҵәы уахь дбызнеиит. Урыстәыла агәы иалыхәхәа абранза ицсы заагәышьазар. Анаҵьалбеит, рахәыц бжьгашьак аманы иkазҭгьы, уара ҳазблыз, уани уаҳәшьеи рывараҿы

узқәатыц ылхны исымазар, акыр ухьит сҳәозма. Уаҳәшьа рыцҳа лыварақеы узқәатыц ҟалазтгьы цсынгьы-бзангьы гәырԥа згымыз уан мыждагьы, уахь акрыҟазар лгәы лыртынчрын.

Ҳаи, абаацс, сарак зынзак саарыцҳашәымшьазеитеи, уара! Ибзиоуп, аха абзагәырԥа ҳәа сара сыззыншәыжьда, Ҳараз? Ушьта сара зегь рыла иблу, сматацәа злакым, лаҕырзашак сызказтәарыда? Издашшыларыда сыцсцәуацәа? Мышкызны абна арҟыра иналганы сымцахә ахьеиҿаскыз, иахьа уажәрааназа шәара шәзыхәан акәымзи изылашоз. Инеихасҳа-еитцасҳаз зегьы егьызмаха иаанхарыма? Избан, уара, саагылазар рыцҳарак, гәнаҳак сыхәда иқәсымцацызтеи, нас сзимбазеи зхьышьаргәыца сакәхшоу анцәа ду? Азә дсымихызаргьы егьи дысзынижьыр замузеи? Сата-шәымцан абаацс, сара анкьа ижәбахьоу сакәзам, дад ушьта. Ахазаамта ҕәҕәала сыцнашәахьеит. Ушьта исзынхаз акызацәык анцәа сызлаиҳәо, шәаргьы саргьы ахратахь ҳацсы еиқәшәара ауп. Аиеи, дад, уаҳа ишәасҳәагәышьарызеи, шәаансыжьуеит ушьта. Шәыцсы тынчхааит!» — иҳәан, сабду дԥагылеит. Сара сахьтәаз зынза адгьыл сееиуастәит. Сабду анышәынтра агәашә хәычы ныдцаны иҿанынеиха ауп, саргьы ашышьыҳәа санишьталаз.

Сабду ишьеи-ишьеи еиқәцо, инапқәа ишьтахь иҟацаны дахьнеиуаз ихала дцәажәон. Зны-зынла, уарла-шәарла даатгылон, нас дынкахәыц-аакахәыцны деитандәықәлон. Сара урт зегьы збон, аха ииҳәоз саҳазомызт. Ашьтахь сабду уаҳа сицымныҟәакәа сеааныскылеит. Сыварақеы ицыԥорны икажьыз ацәа гәаԥа ду ашьапы снықәтәеит. Амра каххаа ицхон. Цтацк ажәԥан ихыршәламызт. Аныцә реицш, нахьхьи еи-қәыцәашь сызлацшуаз ацлара сахыцшны, амшын агәы каз-казуа схыцшылон. Уажәы цәгьагьы-бзиагьы саазызхәыцуаз зегьы саб дрылахәын. «Абни амшын сызхыцшылоз ихыз аҕба ахы абахоушь? Иудыруазеи, саб дахьыршьыз аганахь ицозар?

Иудыруазеи, ицо-заргьы ԟалап. Ҳаи шьыри, снаганы абни аԓба сақәыртәазар, иудыруазеи срыцҳашьаны саб дахьыԟоу сыргаргьы. Убра ҳаннеилак, саб егьимыхьзакәа иудыруазеи даасцыларгьы. Дысцылаҵәкьаргьы сидыррушь? Сизымдырыргьы ԟалап!» — абас схәыцрақәа сышрылазѡаз исызгәамҭазакәан снытцраан, сымҵәыжәѡақәа неихыхуа, сыхиаало сцырны сышнеиуаз, ани аԓба снахьзахит. Хәыҷы-хәыҷла слакәуа-слакәуа, ашьшьыхәа аԓба снақәтәахит. Аԓба ауаа рацәаѡоны иҭоуп. Издыруа азәыр дыԟазаргьы сеидроу! Иудыруазеи, саб дыздыруа абриаԟара ауаа аԓба иҭоу азәыр дыԟазар? Рыбжаѡык аԓба иҭоу ауаа зегьы ар рыматәа ршәоуп. Рабԥьарԛәа рыԟәнуп.

Убырҭ ар рыматәа зшәу ҳәа сызсҵу азәы илаԥш ааихмырсыԥзакәа дсыхәаԥшуан. Нас ихы насыԛәикын:

— Уара Адгәыр уакәзами? – иҳәеит.

— Ааи, Адгәыр соуп! – сҳәеит, аха схәы-сжьгьы ѡеилагылеит.

— Уара, Ҳараз Мқанба иԥа уоума? – иҳәеит еиҭа.

— Ааи, Ҳараз иԥа соуп! – сҳәеит сгәы ҭыцны ицо.

— Хыртәагак шәеицтыхушәа ауп уабгьы уаргьы шәшеиԥшу! – иҳәеит ар рыматәа зшәыз ахаԥа.

— Саб уара дабоудыруеи? Саб дабаԟоу нас уажәы? – сҳәеит соуразоуроу саауалуашан.

— Уабгьы абри аԓба дҭоуп. Дҭахеит ҳәа ирҳәаз мцуп, дыбзиахәха дыԟоуп! – иҳәеит.

— Саб дысурбар ԟамлазои нас? Сара ара сшыԟоу изымдырзои? – сҳәеит сааԓьаԥы-ԓьаԥын.

— Уажәыԥәкьа сара даазгоит ара утәаз! – иҳәан, дцеит исаԥәажәоз. Убри аамҭазы:

— Уа, Адгәыр! – лҳәан, сан лҷытыбжьы слымҳа иаатәасит.

Сытрысны сааԥшит.

— Уа-а, снеиуеит, снеиуеит, — сҳәан, сылаб-жышқәагьы

нхаддылеит. Сызҭаз аҕбагьы ашьшьыҳәа амшын ихыланы инеиуазгьы аҵлакәа исыцәрылазхьан. Абри зегьы саб изхәыцра исызцәырнагаз шлаҵш-ҵашәарақәаз аныздыр, сахьтәаз сымгылазакәа сызхара сцәуеит.

Аҩоны санааи, аишәа абыста анҵаны игылан. Саб Ҳараз есымша дахьтәоз аишәа ахаҫы иҫахра ахәы ыкәын. Абжьаацны еиҵш сабду дназлаз зегьы аишәа ҳнахатәеит. Сан заҵәык лакәын есуажәааны зылаҕырз зыхәлаҵәо акҫаҩра икҫаз…

Сабду ҳамҭак саб иҫахра ахәы дахәаҵшуа дтәан. Нас ишыҟаиҵалаҵыз еиҵш: «Анцәа улыцха ҳаҭ. Уара иаҳзаауго зегьы бзиоуп. Сыҧкәын заҵәы иҵсы ҭазар иҩоны ичамҩахә анцәа иҟаҵа. Ҳараз изыҳәан исымоу сцәалашәара анцәа ду ирҵабырг, анцәа еицоумкын. Улакә ҵша хаа сзиҫарс, ухьы шәахәа сзихьырша, уара ауаҩытәыҩса дызшаз!» — иҳәан, илахьи-иҵьымшьи аазатәны, есымша еиҵш иқьышәқәа аатыс-ҵысын, илаҵш саб иҫахра ахәы инаҟәихын, илаҕырз ихәлаҵәо ихәы инапы анынаирк, ҳара ҳаҵшьҩыкгьы акрыфара ҳналагеит.

Сан акранаҳфагьы, абжьаацны ишыҟалҵалоз еиҵш, ҳаишәа ааҳамҵыхны, сабду инапы аниҳарзәзәалак, лара хазы ҵьара лҷынкыдкыланы акрылфон. Аха уажәы ҳаишәа наҳамҵылхын, ишышьҭылхра ишьҭылхит. Уаха сабша ухан аҟынтә сан анцәа илирбаз зегьы ҟаҵаны акәасҟьахь инхалгалан, азал аҫы икҫаз саб иншьан ахаҫы игылаз астол гьыжь иныкәлыргылеит. Ацәа-цәашь ацәазыз агәыҵыршо, астол иқәгылаз ачыскәа рыгәҭа ихха-ххо илашон.

Сабду идыруан уаха сан Ҳараз иеишәа шлыргылоз аҟынтә, заа дхаланы азал аҫы аншьан днадтәалеит. Ҳара зегьы акәасҟьахь ҳхалан азал аҫы ҳнатәеит. Сан дымтәазакәа аганахьшәа дгылан. Ацәаҵәашь ахәда ныхшәа-аахшәо илашон. Азал агәҭа аҭуан аҫы икнаҳаз, сабду, Ҭыркәтәылатәи туҵьарк имсхәааит ҳәа лассы-лассы зызбахә иҳәалоз, аҭуҵьтә ршьиакәа зхьыҳәҳәыз ҳлампа ҵшза ду ҳзал агәҭаҵәкьа нылкааны икнаҳан. Алампагьы

лашон. Заа амца зҭасцахьаз, Аҧьам Иаҳиа 1905 шықәсазы иҟаицаз ҳуаҧьаҟ агәгәаҳәа амца еибакуан.

Еишәаргыларак аан маҷара акәымкәа, есы-хәылбыеха аҭаацәа рхы зхырыцхьалоз афатә, сабгьы истол гьыжь иқәлыргылон сан. Аҷәацәашьгьы уаха ишарку еицш иаркын. Уаха ҳаштәоу еицш саб «акрифааныа» азал аҷы ҳтәан. «Аҧсы иҷахра ахәы аныкәырцо иҭаацәа иншьан аҷы итәамзар, аҧсы зҭынчхом!» — рҳәоит. Убри аҟынтә уахагьы ҷымҭзакәа ҳтәан акыраамҭа. Нас сабду даақагылан саб ипатрҿ аншьан иахьылагылаз днеин, ҳамҭак ҷымҭзакәа иҷкәын дихәаҧшуан, нас аарла-аарла изышьҭымхуаз иеидара днаҧалан ашышьыхәа дындәылҧит.

Ҳанышьҭалагьы сара акыраамҭа сызмыцәазеит. Ахухуҳәа акы рбозаргьы ирымбозаргьы, уаха аҧых агәы еиҩнашааныа ишуаз ҳлакәа рышьтыбжь сшазызырҩуаз акәын исызгәамҭазакәа ацәа сшынҭанагалоз. Аха уаха урҭ алакәагьы смыхәеит. Аҧыхәтәан, сангәашаха исызгәамҭазакәа сынҭаҳәахаа сыцәеит.

* * *

Аамҭа ццакуан азырҩаш еицш. Иҳамбазакәа саб иҧсхәра амшгьы ааигәахо иалагеит. Аколхоз ианага аахыс амыҕи ажыци зыҷхысхьаз, ныркә еицаҧаны иҳамаз ақәаҧа сынтәа амыгра иалкәкәааны аҧсхәра азыхәан иҭатәаны иҳамаз аҩи, саб аибашьрахь амҩа данықәлоз ихьз ала сабду кәырбанс иқәиргылаз ацәи раамҷыдахаз уаха ҳазлеиқәшәаз маҷын. Уимоу амҷыцәкьагьы ааганы иҳамамызт. Зегь рыла ҳмаҧьанан, аха саб иҧсхәы ааур акәын.

Иахьа мсышоуп, Ҭарашьгьы аҩны дыказар акәхап. Сиҳәап, абни амҷ хәычы иҧканы исымоу аазгар стахуп ҳәа. Уи уаҩы ҧьабаркьыл ҳарамк иоуп. Аха сара ацәгьара азын ауп изыстаху, ауардынцәкьа сыш-цахибаари иҳәан,

амра ԥхашылон еиԥш сабду Ҭарашь иахь дцеит.

Ҭарашь «ала анынԥәа абга шәара иргеит» ҳәа, иара иакәын бригадирс иҳамаз. Аха даара зхада хы зҭахымыз, иара иҳәашьала акомхоз зхы цыԥәԥәаны иаԥәызԥоз азә иакәын. Дуаз-дтынхаз ашара инаԥагыланы чаиҿыхра Қьарақьанҟа имԥаз, мамзаргьы мандарина баҳара ахәахьы ихамлаз, дниахны азы днеиҭон. Иҿы иааҭашәаз ажәа тынхала дуаԥәажәон. Илшозар, аҭакрахьы ухы ирхаргьы ҟалон.

«Акомхоз ҳәа акыҟоуп, ишәхашҭма, уара, зхы зхашҭыша! Ишшара ишахьеит, уажәыгьы шәказза шәыԥәоума, уара, ԥәаблаҟы илкыша. Аҳәынаԥ ахәы анаԥәахуа ааамҭазы, шәышԥакәаҷалаки шәара амучаԥәа!» ҳәа ахәы дыԥәгыланы ашәи-ԥшьира дналагон. Ауаагьы: «Ҭып шԥаҳаумҭо, нхамҩа анԥәа иуимҭаait, уара, амышьҭаԥәгьа ҟаԥшьы-хәырцызшәа иҟоу!» ҳәа згәы кыдгылазахьаз шьоукгьы дынкныртон аԥсԥәа дрымго.

Сабду абарҭ зегьы шидыруазгьы, уаҳа даҿа мҩак имамызт аҟынтә дцеит Ҭарашь ишҟа, мышкы ауаара ауардын азы диҳәарԥ. Сабду Ҭарашьрааҿы даннеи, Ҭарашь аҩоны дыҟан. Ашҭа аԥыхәахь алашбыжьԥәа анга, Ҭарашь даадәылԥит. Сабду ашҭа агәҭа еиҩи-шахьан, Ҭарашь ԥәымг-ԥәыбза днаиԥылан, гәыԥсшәак наиаҳәаны аҩоныҟа днеигеит.

— Иҟоузеи, Ҭемраз, уаҳзаазгазеи, ԥәгьароума бзиароума? – дааԥаа-ԥшааит Ҭарашь уалбага ҳәа.

— Аиеи, дад, Ҭарашь, ԥәгьарагәышьоуп сымҩа-хызгаз! – иҳәеит сабду игәырҩа игәы инҭашьны.

— Усҟангьы, Ҭемраз? – диизҿлымҳахан, деиҭана-иазԥаait.

— Ари ахәаша иԥсхәы ааины иаасыдгылеит. Уара утәымуаҩым, Ҭарашь, дала-шьала исзааигәазоу азә уоуп, уара иуԥаскуа исымагәышьоузеи. Иахьа азәы агәырҩа даурго, акы уиҳәо иҟоума, ахазаамҭа ззыр-

ҳәаҵәкьо ҳҭагылоуп. Уаргьы уахьынза еилахоу збоит. Шәҳаи-шәҷышьи неиҵшьуа шәааигәышьоит. Акомхоз аус нҵәара ақәхума! Аха саргьы сыҵсы кылахеит, усыргәамҵырҵ стахымызт, аха… Сыззааиуа, мышкы уара иаҳа иануманшәалоу, акомхоз уардын сурхәарҵ стахын. Мҿы хьышьаҵәык сызкыдгылазам. Еидарала сҳәар ҭаҳмадак сеиха-еигәо сымч ақәхом, ахәыҷқәа макьана ихәыҷқәахеит! – иҳәан, Ҭемраз гәакьак дышиаҵәажәара Ҭарашь диаҵәажәеит.

— Уара, шьоукы шәышьҭахь азы аҧаҵәалак ауп, азы шшәыҵалаз аныжәдыруа. Абжьарак, Ҭемраз, сызго-сга ҳәа шәҿи-шәнапи еиқәҵсаны шәтәоуп. Аҧҵәа сыркьаҭ ҳәа, абри-абри ами ҳәа иниасуаны акы ҟашәҵарҵ шәтахзам. «Аҵҳәыс аашьа лҵа тәа-напроу!» ҳәа зегьы ахала иҟало ҷьышәшьоит. Акомхоз, Ҭемраз, комхозуп. Акомхоз уалазар, акомхоз аҿы аус ууазароуп. Шьоукы рҵынҵа ашьа кылсуа аҕьара ихгылоуп. Шәара шьоукы шәзыҳәан кашырроуп, акәтаҕь цымҿзакәан ишәывагьыжьны ибылгьоит. Аколнхараҿы аусу-разыҳәан имараҳәуаз лоуп Хьымса, иахьа Сибра агәы иадырхаз. Аҵсра дақәшәеит, абзара дақәшәеит ҳҳәан, иахьынзаҳалшоз шәхааҩеит, шәбаҩра хаҳамтит. Аха ушьҭак саргьы иаасылыжжит. Ажәларгьы еицгәартеит. Угәы иалсыргьы, ауардын сызуҭазом. Избан, иуасҳәеит. Акы, иахьа еиҳа аҵсеилахара анҳамаз иҳақәукит. Иҩбахаз, акомхоз аҿы змахәҿа силҳәаны, уахгьы-еынгьы иқәгыланы аус зуа ауаа ауардын уара уеиҵш изҭаху, иаргәаҟуа ирымҭазакәа уара иустар, дара егь-рымҳәаргьы сара сыламыс исзаҵанаркуам! – иҳәан, Ҭарашь ала егьзымфаз ахаҿы шьала ирҭәит. Ҭемраз ахәагьы-аҿашагьы иеиҳәеит.

— Сара соума, дад, Ҭарашь, аус уузом ҳәа абриаҟара узыхдоууаз? – иҳәан, иаархаазаны днаиазҵаait Ҭемраз.

— Уара уакә, егьырҭ ракә!.. – рацәак ацымҳәакәа уа иҿааникылеит Ҭарашь.

— Сара исылшо ахәыҷала уахгьы-еынгьы аусура

саҽуп. Усуроуп сара саагылазаргьы цстазаарас исымоу. Егьырт ҳәа узҽу, еитамҳәацәақәак, маќаҽамҳәақәак аҩны икаҵсагәышьоуп, зыбзада зыхәлам. Урт уахьреиканыз анцәа иуатәеишьарым, дад. Итабуп, аҵсгьы пату иқәуцеит, абзагьы пату сықәуцеит. Дад, ицәымыцхахьоу ҳәа азәгьы дкамлазац. Ацәгьеи-абзиеи рышьхәа еивцоуп. Ацәгьара иахьа сара истәызар, уаҵәы уара уахь ииасуеит. Цәгьа нагза шыќам еицш бзиа нагзагьы ыќазам. Иахьатәи уареи сареи ҳаицәажәара збартоу изаҳартоу ҳәагьы дгьылижәҩани рыбжьара азә дыќоуп. Аҵшырта иқәтәоу ҳаибааит уаргьы саргьы. Зегь акоуп, уара узеицшразаалак, иухшаз цшзала жәларык ыќоуп. Уара уграра дара цырхагас анцәа ирумтан. Сара усшәиуам. Еитасҳәахуеит, анцәа ҳазшаз уибааит. Абжьарак ҳатыр сықәуцеит, анцәа ацымхәра пату уқәицаайт! – иҳәан, дындәылцны дцеит сабду.

* * *

Абри ахәы данхалоз рацхьатәи амш игәалашәеит Т емраз. Усќан зынза дқәыцшзан. Ҷыц атаацәара далагалахьан. Абра уажәы анаара дахьаҽаиоу ақәаца, алашәага иртәартан. Аброуп рацхьаза еигәышә цынцалеи цыркантлеи абна ахҽара дахьалагаз. Дры-хәаҵшуан рацхьаза азахәа зыќәницаз алцлакәа. Усќан урт азахәа хәычқәа инаҵакьыс иаќаран рышәпара. Еитеиҳаз алцлакәагьы л-ҽарақәан. «Анцәа уаҳзылцха! Цсы зхоугьы, цсы зхамгьы зегьы рыешцарыцсахуеи!» Иацы акәушәоуп убырт зегьы шигәалашәо. Аа, уажәы азахәақәа рракәақәа атлакәа рхыцәқәақәа рќынза иҩеихьеит. Усќан еитеиҳаз азахәа хәычқәагьы имахәар иаќарахахьеит.

Илаҵш надхалеит, ақәаҵара ицагылаз амжәатла заҵәы. Абри акзаҵәык акәын абри ақәаҵара ахышәара-цышәара зегьы аҽы мжәатлас игылазгьы. Лоунатә даақәцсычҳаит. Иааигәалашәеит абни амжәатла дыкәланы, амра аныҩхашылоз инаркны, амра акәаҵхәа инташәааанза ажь

шҽихуаз. Аха иҽаз зегьы изҽымхзакәа, аены ус дшылбааз. Адырԥаены деитақәлан, шьыб-жьаара аԥнынза ажь ҽихуан. Ԥба-ԥба цуҭ аԥш зтыцуаз акалатқәа ҳәа дызҽыз жәохә калатк, ажьымжәақәа унаԥакьарақәа ирыдҷабло иҽыхны, дылбааит.

Усҟан иара мҵәыжәԥада ажәԥан ахь дцыруан. Имч гарҭа имамызт. Иахьеиԥш игәалашәоит, абри уажәы иқәаҵара ахьыҟоу ахәы инаркны, нырцә иԥоны ахьгылоу ахәы аҟынза, ԥажәихәба нымԥа аԥхә датҵаланы, шьамх-сы ԥны ахәы ианхеигалоз.

«Лаҵәарзасрак аиҳа шҵоухымҵи, уара аамҭа зырԥаш! Убри исатәашьаз аԥхыз еимкьарагьы гәырԥала иухугааит, лагырзыла иажәроугааит ҳәа лахьынҵас ҳазшаз иситахьазаарын, ахәаша!» — иҳәеит, изгәамҭазакәа ибжьы наимпыҵкьан. Изгәамҭазакәа иҵаҵа иналаҵсеит, ибжьыдаз-ишьҭадаз ахаҵа игәырԥа иахылҵыз илабжышқәа.

Игәы ианагозма усҟан, аԥшалас аҷәра аҽазҵоз, аса шьамхы зырҵысуаз, ахаҳә еиԥызхуаз агәамч змаз адоумбеи хҵәаха, иахьа абас игәырԥа ихыҵәо, иҵәԥан шьапы аҵәгьаразы, абард иагахьаз иқәаҵараҽы жьыргәыцкәак ҽысхуеит ҳәа.

— «Аԥыстаа итәа рхны амца ацреиҵеит!» ҳәа даргьы ирмыхәо, саргьы исмыхәо ашәиҳәаԥ ишиҳәара, иқьаҵтажә-цутажәха, абард ахыҵәаны ахәы иаақәхеит. Акомхоз ҳәа шәиҵхьыз згымыз мыждарак наҳа-ларгалан, ажәлар хдырҵәеит-ихдырҵсааит. Ҳаҵәқәа аанымхеит, ҳкәатанқәа, хуардынқәа аанымхеит. Изнымхоз усгьы дзынхомызт. Атәа-нап-роу усгьы дтәа-нап-роун, ртәартеи ркәардәи еилысны итәан. Аха уахгьы-еынгьы ихандеиуаз анхаҵәагьы аҷәы цәҳәы иқәдыртәеитеи, ҵьушьҭ! – иҳәеит Ҭемраз.

Абри зхи-зцыхәеи ладеи-ԥадеи ирыларсу ақәаҵара, иаакәыршаны ажра иакәыршоу, убыскан, жәаба-жәаба иҵоз ахь цара рытаны ашәаншәа идиржит. Абри

ажрагьы инахыҵзозеи, ишынеимаҳара еимаҳахьеит, аха иахьагьы ашьҭамҭа ыззам. Дара акомхозаагьы, акомхоз еицыз-хазгьы рхәы цха изамыҭәҳәо, атыкә аӄны инеиит. Дара усгьы иччиа-хәымцыхәымзқәан, аха ҳаргьы ҳдыраахшәахит.

«Дад, абри аҿаӄьа анаара иаҿаршәу ақәаҵа, зны алеи-аҳәеи ирҳәозар узыламло, амыҷи ажыци еилысны иӄан. Сара саагылазаргьы смаҵаран. Абри уажәы ижәбо ақәаҵа, сыҿҿаҳәаны ҷыркантла маҵара алтар ытцыхны, абна ахыхны ақәаҵа еицасцеит. Аҳы, ушьҭа анцәа ду имч ала сҷьабаа бзабааханы исцылеит анысҳәа, ажь кыдҳаны иаҿало ианалага, Аурыс ҳәынҵқар Никәала дахырхит, ушьҭа анхаҵәа рзыҳәан акәтаҕь ҷымезакәа ибылгьо иӄалоит рҳәеит. Уажәы шәааин: «Иӄоуҷаз зегьы уҷьабаа уфеидахеит, Ҭемраз. Уқәаҵара иахьар-нахыс акомхоз иатәуп. Иахьарнахыс уқәаҵа ахьзгьы-ахьымзҕгьы ҳара ҳнапы иануп. Арахь уаҳа уҷамлан ҳәа сашәҳәеит!» — сҳәан, хәычык сыесырҷьаҷьеит. Аха: «Закәызеи, Ҭ емраз, Асауетска влас азакәан уаҿагылома? Уцәажәашьа рацәак иманшәаламшәа иаабоит!» — анырҳәа, ных-чых сгәахәын, азыжь еихаҵсыхәла уасыр ашәахста шанымлоз шыздыруаз еицш, исҳәоз дара рӄынза ишнамыѳуаз аныздыр, уаҳа алаҿысымҭит. Аа, уажәы уи аахыс заӄа зиас хыцхьоузеи, заӄа зынра қәасхьоузеи, изысхьоузеи, заӄа аацынра гәылҷхьоузеи, аха абри ақәаҵара азыхәан, хақәитра шәахәацк аацәырымцит. Ула абзиахә абааит, аа, иасахьахәроу. Ауардынқәа жьыла ицәыркны, аҿҿаҳәа анаара икыдын. Ажь аҭаара ҳахәомызт. Агырқәа абжааиҭабжа ҳәа, мзы-наӄьак абарҭ аҵлақәа ирықәланы ирҭаауан. Жәаба-жәохә калаҭ ажь дыртәуан, ауардынқәа хынҳәны иианза. Ажь агара ианамыхәалак, анаараҿы аҵәы-гәыгәқәа арсны, ал бгьы ҿыхны ишьҭарцон. Аены ирзымгоз ажь ал бгьы илаҵсаны иианрыжьуан, уаҵәынза ҳәа. Ашыкәсаны зқьы, зқьи хәышә ҷҳал аѳы ҳауан. Ех, анаҵьалбеит, умаӄа нкаршәны унықәгыланы

ауа-ҩытәыҩса душәиргьы абасҵәкьа дманшәаламхакәа дҟалом.

— Адгәыр, амҵәышә ласышьтит! – аҵла иқәыз аҧкәын иҿытбжьы анаага, ихы иҩнапык аҵаҵаны анаара иаҿаиаз сабду даатрысит. Убысҟан ауп сара иангәастаз хәыцра хьанҭак дыргьышьны дшамаз.

Акалатқәа антәлак, еидарала цаҟа акәара итганы ҳара ҳахь ихаргалон. Уи ус имариамызт, аха ҳара уаҳа даҿа мҩак ҳамамызт. Ҭарашь ауардын ауаара саб иҵсхәра амҿы аагаразыҳәан ианҳаимҭа ашьтахь, бжала хәа ауардын даҿазәы иахьиитаз, азна амҿы ақәҵаны Ҭарашь изы ишааигоз рыцаҟа анаараҿы иҩохышәтын, ауардын ахәда лҿахжәа иҵеит. Иақәтәазгьы иваҵарақәа ҩба цҵәеит. Ауардын иаҵакыз акамбашьқәа аҩбагьы рҳан, ауардын мҵарсны ахшьыра иахьынҭалаз, акамбашьқәа ирыҳәыз ауҩ шрыҳәыз ианахеит. Ауардын абарбалқәа, ачарҭ, алыра уҳәа цыххааса иҵеит. Абри иҟалаз сабду иаиаха, егьа дгәааргьы ашәира бзиа ишимбозгьы: «Ақьиа ишьа анцәа иуеит!» «Ууа бзиа иумто ухаҳазом!» Абри нахысгьы ҕьау-ҕьаца уқәымлааит, уара уцәгьаны узшаз!» — иҳәеит сабду ибжьгьы дамеигзазакәа.

Аены иҿырхыз ажь егьа аҧьабаа адырбалазаргьы, акәара интганы инхаргалан, хҭәаҵла еиҳәа ду инанырыҵсалеит.

— Шәаазыхо шәура-шәхәара чара чысны ихажәгалааит, дад! Сара аҵәгьаразы исызҿышәхит, аха шәара ачаразын иҿышәхааит! Шәаҵхьаҟа аҵәгьарақәа мчы змоу ишәкәиблаait! Итабуп, дад! Зегь реиҳа иансиҵаха, сара исхыцыз аҟара аҵсынҵры анцәа ишәатәеишьааит. Шәнеи, дад дшәыкәхшоуп, аҩныка! Адгәыр, ушьта уара ухәычым, унарацыза, дад! Саргьы ана Ҳараз ихаҳә аҟынза снеины, лашарак низаркны схынхәуеит! – иҳәан, иҿынеихеит. Амра шташәара иташәахьан. Ҭемраз ихәычра ахәылҵазқәа реиҵшҵәкьа, ажәҩан шьыбжьхыцыртаҿы амзаҿа жәҩангәы иналыггеит. Сабду ифонар кны ақәаҵара дыҵаланы дышнеиуаз, даатгылан, амзаҿа днаҵаҵшын:

«Сызқәымгәыцуа бзиарак анцәа исцеицштә!» — иҳәан, амзаҽа днашьапкын, илахьи-иҵьымшьи ааизатәит.

Ақәаҵара агәҭа ааиԥоишахьан. Ҳаразы Хьмури рнышәынтра акынза нашана хәыхысымҭак бжьамкәа, Ҳараз ихаҳә иарсыз ахыцәкьа аҵыр-ҵырҳәа мцабз еишьылк ныкәлашеит. Ҭемраз ари зқәиҵара изымдыруа иҽааигеиааныза, ԥаҵхьа инеиқәырццак-неиқәырццакны даҽа ԥынтә х-шәахәаҵк Ҳараз ихаҳә шкәакәа ина-дыччалеит.

«Ибзиоуп, дад, ибзиоуп! Ус акәзар уҵсаҭа бзиахеит. Ус акәзар уҵсы хынҳәит, дад, Ҳараз. Уҵсы гәырґьоит уани уаҳәшьеи рҟынза азы-мшын ирны атәым жәԥан, атәым дгьыл иалыхәхәа иахьааз. Уҵсылԥоуп, дад, хынтә ацәашьы иаҵәа еиҵш иныцхахаз. Х-ҵьанаҭ тыцк рҽы тәарҭас-гылаҧас ишуоуз, уаҳәшьеи уареи шәшеиқәшәаз адырра суҭома, дад, Ҳараз? Саргьы скашәмыжьын, саргьы сышәхашәмырштын, срыцхауп абаацс. Сара сзыҳәан игәырԥа еиқәаҵәоу ари адунеи хьанҭа акыр аамҭа сықәшәмырхан. Ԥсра бзиак сатәашьаны, саргьы иаарласны сыжәга абаацс!» — абас ихала Ҳараз дышиаҵәажәоз, ахаҳә шкәакәа днахагылеит. Инхәыцхахаз алашараҟәа уаҳа ицәырымҵзеит. Алашара аркны ахаҳә шкәакәа инаваиргылеит. Нас иҵкәыни изґаби рыбжьара акәардә днықәтәеит .

Иаалырҟьаны иара изы изшәаххахьаз дунеик днықәнагалеит. Абар рган ԥоны ду хыбны иаалбааит ауастаҵәа. Ҳараз дбажәгәаламуа, аххы дынцәыцасуа аган ԥоны дыԥоноуп. Аґәы хцәахакәеи, алартҟа хцәахакәеи, акауарқәеи рыла иара итәала аԥоны иргылоит. Адунеи зегьы иара итәуп. Ашьыжь шара далаччоит, хәылц шәацшь деигәырґьоит. Изҳауеит Ҭемраз имцахә змырцәаша ицәԥан шьапы, игәыґырҭазаҵәы. Убыскан Ҭемраз насыц зцеицшыз дреиґьны ихы ицхьазон. Иара макьана дшысабиз аҵеи лашара анцәа диитеит. Аган ԥоны акәтаґь агәеицш иуҽацхо хьатә ґәы еихасала иҟаҵан.

Аҩн ду ахьатә кәасҟьа ашьапы ркхьан. Аҕәқәа цәыла рынеихасарада ус рымамкәа аҩны маҭәахә, амаҕеи ацәашьы еицш ихианы ишьҭан.

Аены амыш каии цша шәышәык асуамызт. Амра ахьыршаз ақәаршҩы еицш ашәахәақәа ашәацыцьац ирхьызсон. Ҭемразгьы хышықәса рышьҭахь сихеиҳаз ацәақәа шәтны, ибыбышза иахьгылаз иалатәаны ашәа зҳәоз аҟармаҵыс дазызырҩуан. «Ани аҵыс хәычзагьы иара атәала акы иаргәыргъоит. Абни аҵысгьы гәыргъар алшоит. Иҟалап иара абни аҵыс аҵсхы аналашәогьы, иара цәалашәарала иадыруазаргьы, иҟалап иазымдыруазаргьы.

Ауаҩытәыҩса рыцҳа иаҭахзамкәа, имцхәны абри адунеи насыцда иқәнагалаз. Уи дины данынкашәа инаркны, адгъыл дақәлахо цьишьоит, ахәаша. Мышкызны идунеи шицсахуа идыруеит гәынхәцыстала, аха уи агәра игазом. Уи, аҵсра ҳәа узеу лассы-лассы ихаҿы-игәаҿы иааигазом. Ианааихҭашәогьы лассы инеицырицоит. Амала, иира инаркны ихраҭ ашәхымс днылагылааназа ибжьоу аамта, аҵсразы ишҿазыкаҵагоу издырзом. Шәышықәса ихыцыргьы, шәышықәса аҵсра ҿазыкаҵагоуп. Амала, иара дыканаҵы аҵсра иеша-зыкаицо издырзом, мамзаргьы идырырц итахзам. Ҳаи, ҳаи, екәым ала анцәа сумырцәажәан, сажәарказацәоит ҳәа сыкоуп!» — иҳәеит Ҭемраз.

Ҳаразгьы аган ҩны аҿы иқьалақәа игәы рықәҿыгьын, дыхты-шәтуа ашта иқәгылаз аҵәа амцаҿы дмааицкәа, абжьгьы рацәак мыргазакәа, ҿыц ихыбны игылаз амаҵурта неизкәыҿит.

«Анцәа сатоумцан. Аҩыстаацәа насыцасын, ҿтамзарала, гәтамзарала инеидысхәыцлаз агәнаҳазы ҳазшаз сахьирхәит, сикәхшоуп. Сатоумцан, зегьы зымчу! Умаалыкь ицсы уацшәмахеит, уара зхьышьаргәца сакәхшоу! Амашәыр иаҩугеит. Сгазара сатоумцарц азы асыс шкәакәа агәиагәаҵәеи усырбоит, ацәашьы цшза збылуеит!» — иҳәан,

иԥшьапыкгьы нарсны анцәа днаиашьапкит.

Убыскантәи амыш, аа, абыржәыцәкьа акәушәа, Ҳараз ихахәы еилыжәжәа, дгәытҟьа-цсытҟьаха дыԥоны дааин, икалт дналаҳәит. «Ааи, уара ахәашабга!» — иҳәан, игәы дынтагәырԥеит. «Ҳаҕоу дгәакуанда!» — абасгьы нацитцан: «Аҳы, ушьта уаҵәынза шәаан-сыжьуеит. Нас, уаҵәгьы сеиташәзаахуеит, ҳазхара ҳаитеицәажәап. Сшәыҳәоит, уаха лацәааихьшь сзыҟацозар, лабҿаба шәызбом, аха ма цхызла шәхы сшәырба, шәыгәхьаазгеит, уара!» — иҳәан, иҷкәыни изгаби ақәаҵара иныцаҵсаны ашышьыҳәа аԥоныҟа иҿааихеит.

Аштә данаатала ауп иԥоны дшааиз ангәеитаз. Дыԥонамлазакәа аштаҿы атәа амҵа игылаз арымз днықәтәеит. Мраташәара хәылц шәацшь цыблаауан. Ҭемраз мраташәара иаҿыршаз хәылц шәацшь иаалырҟьаны шьашәа ибеит. Ицәа даатазызан, иԥонапык рыла иблақәа нхиԥеит. «Хәылц шәацшь, абзиара соуҳәозар, слаҵшташәара сымпыцарба!» — иҳәан, иблақәа анаахит, ашәацшь ҟацшь аххаҳәа инеибакын, нас аҵштәы нахҟьеит. Уаҳа уи ашәацшь шьашәа имбазеит. Еиҳа-еиҳа аҵштәы нахыгго мацара ажәԥан акалт инатазит.

22

Мызкахьы ԥыцьара-хыцьара ақыта иналыԥуан аҳәҳәабжьқәа. Ашәкәы былқәа Урыстәыла агәасакара ааныжьны иаауан. Агәырԥа еиқәаҵәа ауаа рашта италон изгәамхәуаз зцалоз атаацәа. Деиба-кәсибаха даанхон хымыш реиҳа зыцшәма ибаха змазаз, аарла зежә шықәса инартагылаз аҵҳәыс қәыцш. Икан таацәарақәак, рынхарта азыхшьах ныкәыршаны, зашта аҵыхәтәантәи ауоу ахьтарҳәазгьы. Аха абжьаацны еицш амра гылон, иташәон. Ҷыц здунеи иқәлаз асаби ииеҵәахә кыдлон. Убри инақәырццакны икыдшәон даҿа еҵәак. Уи зықәлаҵәа

ирхьымзаз иеԥаахә акәын. Аха уахатәи аԥых азазаш шаҳәаԥ иаҳәон. Ашьыжьымҭан аԥшалас акасы ԥшԥеиԥш аԥсабара ишныкәшәшәаԥ иныкәшәшәон. Зхы змыхьуаз, згәы змыхьуаз азиасҟәа аԥаɷɷқәа ирхәыԥаԥәо илеиуан, зыԥсы еиқәханы, макьана адунеи иаҭаз ауаатәыɷɷса рышҟа.

Рыԥсзы аɷɷуан аҧкәынԥәа адгьыл аԥа аҟынтәи. Илаҕырзышон ани аби, еиҭымхаз асабиԥәа. Аха зегьы акакәын аԥсабара иара атәы ҟанаԥон. Зегьы акакәын аԥстазаара зынза иԥсзомызт. Аԥстазаара хәыҷы-хәыҷла абҕа еиԥнахуан, алахьынԥа ҽыԥқәа ныԥхахон. Адамра зыбжьалахьаз аԥси-абзеи ргәырɷɷа рыԥха хәыҷы-хәыҷла ихышәашәагәышьон. Ашьыжьымҭан ирыԥгылон агәыҕ-ра еижьага, иаԥташәон амра.

Иааигәахон саб иԥсхәра амыш. Ихыҕьҕа-ԥыҕьҕьеит сабдуи, сани, ҳҭынхаԥәеи. Ирымаз ахәыҷы иамеигзеит, саб иԥстазаара аԥыхәтәантәи амыш арԥшзаразы. «Ари, уи ахәашабга идунеии ихраҭи еиқәызҳәалаз аԥыхә-тәантәи мшуп. Иԥстазаараҽы аԥәы дшахаз маԥара диасит. Ихшаз рыбзиара дахьымзеит. Уажәы итыхәтәы мшазы иуаԥәа иԥәлаԥәа надгыланы, ауаа ирбартә ираҳартә, итәы-иԥә ҟасԥоит. Уаҳа иара изыҳәан егьнымхеит, ихәыҷҟәа злакым!» — иҳәеит сабду, аԥсхәра аҽҳәара анԥырԥәоз ауха. – Суаажәлар сыԥсрагьы зырееихьоу, сыбзарагьы зырԥшзахьоу, изныкымкәа сыхьымзҕ схызххьоу, бзабаɷɷысгьы ԥсԥәуаɷɷысгьы сзыкәгәыҕуа, сашьԥәа шәхаԥкы сԥеит! Ишыжәбо аԥсра насыԥда аесыднаԥалазеит, слаԥ-шыԥәнаԥеит. Аха анԥәа исзааигаз зегьы бзиоуп. Ҳаразгьы, иарԥыс ԥәыԥәымҭа дыштагылоу идунеи иԥсахааит, иԥәлаԥәа дрыхьшәааит ҳәа иаҳхылаԥшхәу изиҳәахьазар акәхарын. Аха сара анԥәа зегьы сым-имхзеит. Уи ганкахьала анасыԥгьы сиҭеит. Насыԥ сымаԥәкьан Ҳараз даагылазар иуаажәлар рхахәс аԥаразы, изныкымкәа аԥсреи-абзареи дахьрыб-жьагылахьаз. Насыԥ сымоуп убри атәы зегьы, суаажә-лар, сшәыкәхшоуп, шәара

ҽеила иахьыжәдыруа, шәара шәахьахаану. Аҵыхәтәан, неибацароуп анырҳәа, ажәлар рныхакәра рыпсадгьыл аҕа дакәлеит анырҳәа, ашьапы рҿаага «аҵьаӄәа» ишьапы иалаҵаны, иаб ихәштаара дыеҳәамтәеит. Дҵеит иҿызцәа зегьы ахьцоз. Хьымзг мгакәа, хаҵала идгьыл гәакьа адоуҳа ихы ақәиҵеит. Убри аганахьала сгәы ҭынчуп, сгәы рҭынчны сынарцә гәашәгьы сҭалоит. Иахьа иара изыҳәан ҿаԥхьа агәырҿа шәасыргоит, аҵьабаа шәаласҵоит. Ацкы абзиаразы, сара сышәхьымзаргьы иԥшьҿы-цаҵәа ыӄоуп. Убыртгьы шәыбзиара аҵыхәала ҭшәаррак ибжьашәыргылартә ишәцылааит. Иҭабуп ҳәа шәасҳәоит абри агәыхәтә хьымза абас шәхы-шәгәы дахьалышәхыз! – иҳәан, ашышьыҳәа днатәеит сабду.

— Ҭемраз, саауӄәхшеит! Қәнагала аҵсра анцәа ишазҭгьы, раԥхьа иҵашаз Ҳараз иҿызцәа аҿарацәа, амилат рыхьзырҳәагақәа ракәмызт. Ҳара зхәы зфахьаз, зхәы згахьаз аӄәарамҿқәа ҳакәын. Аха иӄалашаз, хырцашьа змамыз ӄалеит. Аҵыхәтәанынза уара дутәгәышьамзаарын, анцәа ҳазиеикануам. Абжьарак, Ҳараз ижәлари имилати ргәаҿы дынхеижьҭеи акраа-цуеит. Ара ишырҳәахьоу еиԥш, абраӄагьы ихы цы-ҵәԥаны иуаажәлар рзыҳәан икеиҵсахьан. Иуаажәлар рзы ихы шасыс иҿеиҵахьан. Уи ҿажәижәибыжьтәи аамта еиқәаҵәа ауп. Ауаҿы иҿы неихыхны ажәа наак анизымҳәоз аамтазын, маҵәақәкыла иԥхьазаны жәохә-ҿык ҳҟыта уаа, ҳашьцәа акнаҳартахь инарымгар ада цсыхәа аныӄамыз аамтазы, дара рхахәс иара ихы ишьтит. Ибжагьы абахта итарзны дхынҳәит ма-шәыршәа. Ҳараз изыҳәан, уара, Ҭемраз аԥхьа унаргыланы, шәара шәзыҳәан ҳара ҳхы ҳаигзо анцәа иумҳәан. Иатахханы иӄалозар, шьамхахьы азы ҳзаагылоит, Ҭемраз ухаԥкы сцеит.

Саргьы цсымзар бза дсымазам. Аҵәгьарақәа шьарда срылаҵәуахьеит, срылагылахьеит. Сара сгәы излаанаго ала, аҵсхәы иааиуа асабша ашәны иақәшәар стахуп. Избан уҳәозар, мза ҭәымтоуп. Уеизгьы-уеизгьы,

излагәастақәахьоу ала, амшгьы бзиахап ҳәа сақә-гәыгуеит. Сара излаздыруа ала, аҧкәынцәагьы рҽа-зыкаҵара иаҿуп аҽны атарчеи аныкәгаразы! – иҳәан, игәы-иҵсы натаны дҵәажәеит Кәаҵиа.

— Саргьы Кәаҵиа иихәаз сақәшаҳатуп! – иҳәеит Чмытгьы.

— Аиеи, ишышәҳәаз ауп. Ушьтантәи шәымҩахыҵра аҽеи иатәхааит! – иҳәеит Ҭемразгьы.

Ауха ауа-атынха неиқәшаҳатны Ҳараз иҵсхәра аҿҳәара цырцәеит.

* * *

Ахәаша ахәылбыеха Ҭемраз ихарҭа здыз, зхарҭа идыз, ауаҵәа атынхаҵәа рыцсататәқәа рыманы ашҭа инталеит. Заа ашҭа италаз атынхаҵәа, рыцсататәқәеи дареи ирцылашаз, ҳатыр зқәыз абырги, ҩыцьа аҧ-кәынцәеи алхны иҟан.

Ишылашьцара ианаалашьцоз, ашҭа аҵыхәахь аҳәҳәабжьқәа геит. Аҳәсақәа ршәы рышәҵаны иааиуаз рацхьа дылан Ҭемраз ибзыцәеиҳәшьа. Уи амыткәма илҳәоз, ухәы-ужьы еиланаргылон. Ахымҩас иаҿоумкуаз аҵә кьантаз атәыҩақәа ахалашо, ашҭа италаз атынхаҵәа рацхьа иргыланы ҩыцьа аҧкәынцәа иааргон. Убырҭ зегьы рацхьа игылаз аҳәсақәа ауакәым ҭаргалеит. Ауакәым, х-махәҭак змаз ашыц иалхын. Ашыц, абырлаш еицш ишкәакәаза аҵәа ахыхын. Ашыц амахәқәа рхаҿы иаркын х-цәашьык. Урҭ ах-цәашьык аҵсы иҵсы ҭгага иазкыз цсылҩа лашарақәан. Ауакәым иахагылаз аҵәаҵәашьқәа ирхылцуаз аҵәазыз рыфҩы аҵсы даръыхон, ижәытә дунеи ахь дыкәзырцшуаз, иҵсы мҩахәаста арлашон. Ауакәым ҭаргалон, аҵсхәрақәеи аимҭахарақәеи рҿы. Ауакәым атагалара зыхәҭаз аеҳәшьеи аншьа ицҳаи,

иаҳәшьа дуи ракәын. Ауакәым аҽы икнаҳан х-бырфын чабрак, х-камфетк. Ахәылбыеха ашҭа иҭалаз аҭынхацәа ианырцыла, аҧсаҭатә зманы ашҭа иҭалаз рацхьа игылаз ашла даарылҧын:

— Иахьа шәыцәгьаразыҳәан шәашҭа ҳҭалеит. Аха бзиа нагза ҟазымҧаз, цәгьа нагзагьы шәашҭаҽы иаҳхылаҧшхәу иҟаимҧааит. Абри ирхәа-ирыцкьа аҧсаҭатә иаагаз убрахь Ҳараз сабаҧс анцәа иитааит! – иҳәан, аҷкәынцәа иркыз, аҧсаҭатә иахаз ашаха-па наганы ирцылаз аиҳабы инаиирКит.

Аҧшәмаҧәа рганахьала аҷкәынцәа ирцылаз рацхьа игылаз, зуаԝыбжара инахыҳәҳәахьаз ахаҧа шьаҽакәак неихиган, абас ҿааиҭит:

— Дад, аҧәгьаразгьы абзиаразгьы дала-шьала еилахәу агәыцхәцәа иахьа аҧәгьара аҧыхәала шәеиҿ-цааит. Аира зшаз аҧсрагьы ишеит. Аринахыс шәыкәра гәырԝада-гәырчыда афаха анцәа ду ҳазшаз ишәеи-разааит. Ҳараз ҳҟыҭа иаша еҧәаз, ԝныҧкалагьы дәныҟалагьы наԝагьарак зламыз аҧеи цкьа, аҧеи гәазырҳага, аҧеи разы ихьзала иара ишихәҭаз шәым-ԝахыҧит. Ҳараз иҧшьԝы-цацәа ишәыхшаз ргәыргьареи, рчараҟәеи рзыҳәан амԝахыҧра анцәа ираҭәеишьааит! – иҳәан, ихҭырпа неихеиҧеит.

Абарҭ рышьҭахь, ишаҧыз, ишахәҭаз еиҧш, жәԝахырла, аҧхьа аҭалара зыхәҭаз, ашьҭахь аҭалара зыхәҭаз неибарҧшны иҭалон. Уажәы рацәак мырцыкәа Ҭемраз иҧсҧәуаҧәа ԝаҧхьа иашҭа иааҭалеит. Урҭ Ҳараз ианшьцәа ркынтәи акәын. Рацхьа иҭалаз ишырцылаз еиҧш, аҧәгьара иазкыз ажәаҟәа неимырдан, аҧсаҭатәҟәа аарымырхит. Урҭ аԝпсаҭатәгьы хырҭәагак еиҧ-тырхызшәа еиҟаран. Амала Ҳараз ианшьцәа инаргаз аҧә ашәы ақәыршәын. Аҧсаҭатә анрымырх ашьҭахь, ашьамаҟа хха-ххо иаркны, ԝыцьа азгабцәа аҳәса рацхьа игыланы рҿаархеит. Ашьамаҟа х-хык ахагылан. Ԝынԝажәа цәашьырша хынԝажәа ҿышьахәар аура змаз, еиларшаны х-раки заки маҧәхарҟәараки иоуз, шьар-гәаҧә шәпара ишәпаз аҧәашьы аркын. Ашьамаҟа

злаҟатцаз ацәа цшьыцьара иаакәыршаны акыртақәа аман. Ашьамаҟа иагәылаз х-хык змаз асагәреи аштә-агәара тнарлашаауан.

Амзырха тазлахауаз алашьцара агәы нкылцәаны, ашәы еиқәатцәа еицш атцых аеаакәнаршон, абзы-цәеихәшьа лмыткәма:

«Ашарккамтазы ахысбжьы геит, уана,
Атцеи лашара диит рхәеит, уана,
Амцахара мыцәарц иҟан рхәеит, уана,
Иаб иразра ихьзеит рхәеит, уана.
Инасыц изыхашеит рхәеит, уана,
Ихәоы-цацәа, ихәоы-цхацәа рхәеит, уана,
Шә-ныхәацхьызк наушьтархәеит, уана,
Уа згәыгра зцабарахаз, уана,
Атәым жәоан зтахартахаз, уана,
Уа, ууасиат рыцха назоухәада, уана,
Уан лыбжьы хаа наузырхада, уана,
Уа уқьыбжьы захада рхәеит, уана,
Уан абгыз назыдҟаалаз, уана,
Уан, уабгьы дрыцхаумшьеит, уана,
Узқәатыц абаҟауцеи рхәеит, уана,
Лахәа еиқәацәак наухаҟырма, уана,
Леи-бгеи урымтахәхама, уана,
Уа, знышәнап змазаз Ҳараз хәаша, уана…»

Ҽыц Ҳараз ицсырзы раҳазшәа ажәлар еилақьыз-қьызны ицәуон. Амыткәмабжь гон игәытшьаагаха. Адәахьы абыркьылқәа ирықәгылаз агаз лампақәа ирхылцуаз алашара, алашьцара агәы неиоыхны, ороца изымнеиуаз ашәахәацқәа ацых иалацсылмыткуан.

Агәашә ииаталеит дара Амҟанбақәа риашьара ацсататә рыманы. Ҳәсси-хацәеи ргәы итацәуо рҽаархеит. Ацсататә, ашәы зқәыршәны ииаргоз, инарцылан иаарымырхит. Агәакьацәа, аҳәсақәа

амыткәма ҳәо, Ҳараз иншьан ахьыкҫаз ахьатә кәасқьахь инхалеит. Ҳараз иашьцәа рыхәда рыкәае ашҭа агәҭаҫы иқәгылаз астол иакәшаны ианаагыла, Самсон даарылцын, ихылпа ныкәцаны дцәуо данаакәла, ажәлар игылаз рыҳаи-дик ыҟазамкәа илеиқәба-леиқәцс иааилахеит. Самсон ихырхарҭа ззымдыруаз, ихабар-зхабарыз гәрыз-шашәаз инкылазхьаз данырба ауаа ируа-ирҳәо иақәымшәо, хышыкәса раахыс аибашьра иацәыбналаз абрагь Самсон Мқанба дыцьшьаны ихәацшуан. Самсон ирбахьаз иакәзамызт. Ицаца еиқәацәа хыҫеаны игәы иныкәсуан. Абжьаацны бцьарлеи ҟанҭаруазлеи еиқәныхъ иҟаз, уажәы цәуара данықәлоз астол аҫы ихылпа зацәык ада акгьы аанимыжьзеит. Ишәыз ипалта кьаҫгьы бцьар ҳәа акгьы ацацәахымызт. Ацәуара аҫны иҟамыз, Самсон иашьа лаҕырзашала дицәуеит. Ихы-игәы далихит. Самсон Ҳараз иншьан дахагылан ҳамҭак. Нас ипатреҭи иацсуа маҭәеи цхьашьшьаа акаруаҭ илази, илаҕырз нақәыцсо инапы нархьишьын, Ҳараз иншьан ѡынтә днакәшан, шәымҭақәак дшьамхышланы аншьан ацхьа дгылан. Нас иеынеицихын, ѡацхьа, Ҳараз дкахәхәа икәымжәыхәа ицаеырбо дахьгылаз апатреҭ ихы нақәикын: – «Ҳаи, ҳаи, Ҳараз, сара егьасҳәаргьы уаб Ҭемраз идоуҳа уҫнахуаз цьысшьон, уарамыжда. Уара азәк уакәын хьзырҳәагас, ацә тәыѡа еицш ҳажәлантә иаарыцагылаз, аха злыцха ҳаура уаҳхибааит. Иҳамчгәышьоузеи, Ҳараз, ҳабаухәо, сабаухәо сара цәгьамга ҳәа адунеи иқәхаз. Уцсы ацаҟа саргьы сыцсы ыҟазар, сара сзын цьанаҭымзи, аха уи аѡыза анасыц анцәа исатәеимшьеит умбои, Ҳараз. Уахьгьы абзиақәа роуп иртаху, сашьа! Уахьыҟазаалак уцсы уѡныҟа ишыхынҳәуа цхызла избахьеит, Ҳараз. Ахраҭахь ма ҳацсы еиқәшәааит, сашьа!» — иҳәан, аҳәҳәыҳәа инеимеиҭәеит. Нас саб ипатреҭ аашьтыхны

днагәзын дсеишәара-сиҵараха дындәылҵит.

Шәымҭақәак сабдуи Самсони азәгьы иахьибарҭамыз сиҵәажәеит. Нас, уаҳа даанымгылазакәа ашҭа дын-тыҵны дҵеит. Аҵсраҿы инеиз зегьы ҳара ҳарҭахызма. Азәы имҳәаргьы даеазәы иамхаҳәон. Абас Самсон иашьа игәакра алаҵәуара илымшакәа дҵагәышьеит.

Адырҩаены Ҳараз изааигәаз, ҁеила дыздыруаз иҩызцәа иқәлацәа, аибашьра аҟынтәи ихәны ихынҳә-қәаз инадыркны, аибашьра ирымгакәа аброн змаз аҵкәынцәа ааит. Урҭ рахьтә ҭарчеи нықәгара иааз ҁыла иҟан. Шьыбжьаара хәба-фба ҁаҵара агымкәа, аныҳәа-қәа раан, аибашьра ҟалааныза аҿқәа ахьдырхәмаруаз, аимҵакьача иахьасуаз ҳаҵхьа иҟаз адәыхәхәаҿы иаақәгылеит аҭарчеи нықәгаҵәа. Ҳараз ихьзала Хьмур ақәрахьымза асырты иаҿылхыз ашьамхы мпахышьы наганы, раҵхьа аҭарчеи иҭара зыхәҭаз ҵкәынак, ампахышьы ҁиламыршәкәа, уаахар инахшәартә инаганы иҿы ахәда инахарҵеит. Акаршәра ахаҿы игылаз аҭәаҵла амҵа иааилагылеит аҭарчеи нықәгаҵәа. Аеҵәа ры-ҵыркьаразы зчамҳатә лаба ҵшза аҵаха ҟаҵшь ахаҵаны игылаз, зықәрахь инеихьаз, ҵсуа матәала ҁилаҳәаз хаҵак аеҵәа ахьгылаз инаркны, хә-ҁышьахәарк аашәаны, аҭарчеи змардаз арҵыс дааганы дааиргылеит. Аҵаха ҟаҵшь зкыз, хҵа-ҵшьба шьаҿа даанаскьан, аганахь иеаадикылан, ишьҭыхны иикыз иҵаха ҟаҵшь анааиҟьа, аеҵәа адгьыл рҵысны инатҟьеит.

Аҭарчеи рылызцааз, ажьеиҵш дкәараҵо, ахыкәаала еиҵш, акаршәра днықәлеит. Егьыртгьы реышьаҵхыц адгьыл аҩуа, ахҿақәа реиҵш инаишьталеит. Аҭарчеи зеыхәда иахаз ишьҭаз аеҵәа азәгьы даиызыбзиамхазакәа, абри акаршәра зегьы дакәшаны, раҵхьа иахьыцкьаз аҭәа амҵаеы дзааир, аҭарчеи иара иаҿа

ианырцон.

Адәы даакәшарц егьигымкәа, асынтәи инеичхнысын, имҩа ркит. Уаҳа ихы даамырхәазакәа иҭарчеи ааим-рымхыр ада даҽа мҩак анимоу, дахьыкҿарцалаз адәы хәхәа архәараҿы хшьыра баацсны иахьыӄаз дын-хыӄәыххылеит. Аҿцәа ааидыххыларц егьигымкәа, арцыс иҿы даннаҵаӄьа, аҿӄьарахь иҿы еицасны ицан, икаууа аҿынанахеит. Ари збоз анаҵшцәа ҳәсеи-хаҵәеи неилаҕызит. Шәцсык ихазар цсык ихахоит ҳәа азәгьы дыӄамызт. «Аманшәалара аҵсра уахнарҵоит!» шырхәо еицш, уи арцыс анцәа иҵьшьаны дманшәалахеит. Иегьы иаргьы рыцҳарак рхьымзакәа, ҩаҵхьа анаара даҿаланы иҿааихеит. Иҩызцәа ахшьыра ахыӄә инхыӄәххылеит, аха аҵалашә ахь аҵара азәгьы изымгәаҕьит. Аҭарчеи мцарсны инеиуаз арцыс, раҵхьа дахьыцӄьаз аҭәамҵа днамҵаххит. Иҭарчеи анаҩыс, инаидыххылаз азҕабцәа иҿы ахәда инахарцеит, ҿыц аӄада сыӄа иааҿырсааз абырфын хәымҵьар. Убри ашьҭахь, ианҭалоз еицш азар ҳәо еилагыланы ашҭа инҭалан, хынтә иакәшеит. Аҭарчеи аныӄәгара ахи-аҵыхәеи анеиӄәырхәала, акәасҟьа иҩхалан, ишыжәаҩыкызгьы аншьан аҵхьа инышьам-хышлеит. Акыраамҭа рыхҟәа ларӄәны, ршьамхҟәа ирыхгылан. Нас иҩагылан, инеибарцшны асакәмал хызцоз агәакьаӄәа инарышьҭагылеит.

«Зи-мцеи зцысны ухьз ала иӄарцаз сабаҿс анцәа иуиҭаait. Ҽеи тәарҭа, еси гыларҭа анцәа иуатәеишьааит!» — абас ҵьанат ныхәаҵхьызкәак исакәмал инакәхәаны, ахәшцыргьы еилыбзаауа акыц ианыҵсалаз ацәа аӄәырҷахаӄәа нақәиҵсеит Шьагә. Ацәа афҩы цсыҵгагаха акәицкәа инархылҵыз, хаакәакәараза аҩны аҿаахьнагзеит.Ази, аҩи, ауаткеи нхиҭәалеит. «Уҵсаҭа амаалыкь иҭыцхәра аҭыцхәрахааит. Ԥшьҩыцацәа умоуп, ушьҭахьӄа ухьамцшаait!» — иҳәан, Шьагә ихҭырпа неихаҵаны

дындәылԥит. Азәазәала асакәмал хырԥон иԥынхаԥәа. Ауакәыми, ахьанаԥеи аншьан ахаҿы игылан. Чысла иԥәны игылаз астол ду агәԥа ашьамаԟа рылагылан. Х-ԥәашьы рша хаԥк илашоз, аԥсылԓеиԥш азал агәыԥанаҳәҳәон.

Аԥсра аҿны еиԥшԥәкьа, сабду иахьагьы идышшылон. Сабду иликаауаз исахьахәра, ихымԓаԥгашьа, ахаԥа игәырԓа, ичҳара усԟан сара ҿеишәа исзеилкаауамызт, уи заԟа мԥада-мҿыда дбылуаз. Уажәы, иахьа схәычра иаԥәлоу абри арыԥҳара, абри ауаҿеимышхара ду анысгәалашәо, баԓы-баԓы сеиҿышәшәоит. Иахьа здунеи зыԥсаххьоу сабду рыԥҳа еиҳагьы дрыԥҳасшьоит. Еиҳагьы дбаашгыдырахоит сара сзы. Сабду усԟантәи исахьахәреи ихтыс мышԥәеи саԥхьа инаргыланы санизхәыԥуа, сара сзыҳәан ихаҳәараҳатәхоит уи ицәа иԥеигзаз абзагәырԓеи аԥсы гәырԓеи.

Саб ицсхәы уны ҳаналга сабду иҳаиди зынза аҿазеит. Иуа-иԥынха, егьырҭ дызгәыблыз ауаа иааигәа иԟанаԥы еиҳа игәы рылаиԟычуан, игәырԓа иҿаԥәигон. Саб ицсыжра инаркны, ицсхә ду аԟынза дыҭтахыз шидгылаз идгылан. Шьагә аханатә аахысгьы саб пату ду иԥәиԥон. Иахьагьы сабду Ҭемраз дышидгылаз, дидгылан. Игәы каҳазар ҳәа дшәаны, ажәытә-аҿатә ауаҿеимышхараԥәа иԟалаԥәахьаз рызбахә иеиҳәон, игәы ихеирштуан. Сабдугьы ҿеила идыруан Шьагәи, иҷкәын Ҳарази еидызкылоз агәбылра дуи, агәрагареи. Убри аԟынтә, сабду Шьагә иаииҳәоз зегьы иара изыҳәан ԥсеиԥәырхаган. Шьагә лассы-лассы дауан сабду иҿы. Мышкы-ԓымыш иаара ахыԥаргьы, сабду ихы гарҭа имоуа дааԥәхон. Еитасҳәахуеит, саб ицсхәы уны, уагьы-ҭынхагьы ныԥәԥны ианца инаркны, сабду игәырԓа изхымго аԟынза днеиит. Аԓны даадәылԥны адәы днықәлар, Ҳараз ишьҭаԥәа

днархыцшылон. Ицстыхгаха иблакәа иаарыхгылон шыкәсҟәак рацхьа саб иеихеиҳаз азынцәа гәаҩакәа. Днарыдгыланы акакала зегьы инапы нарыхьшьуа дрыкәшон. Есашҭа дааҭалацыцхьаза ибла иаахгылон, ахьа агәацшь иалхыз, зыхгьы зцыхәагьы ҿкьаны ашҭа иакәыршаны иарсыз аҭәҩанкәа. Аҭәымыҷ жьакца еицш игәахы иналакьакьон, иҷкәын инапала иишышыз ахәажә ааида данахәацшлак. Сабду ашҭа дааҭалацыцхьаза Ҳараз ишышымҭа ааида даадгылон. Акыраамҭа ааида иеынахшьны даангылон. Иблакәа ааихмырсыҷъзакәа ашыш ааида дахәацшуан. Амзырха иаакәыршаны, цаҟа адгьыл аҟны инышьҭакны шьамхышәараҟынза хәажә быцала, азы зкылымкәо инеивцацсаны ишышын. Шьамхышәара иҟаз ашыш инаркны, хы-зак инаҳаракны, заки маҿаки аҭбаара аҭаны ашҭа иаакәыршаны иҟаз ахьа цәҩан амаҟа еицш ихашшаан. «Иааукуаз зегьы аҧсы ахоумҵози, уара ахәаша! Иуаҳауаз неиҭаҳәо, иумцыхьашәаз ыфо, умгәажә ада хәыцырҭа умамкәа, гәацәа жәпа ҳәа адунеи уҟәзар, акгьы умыхьыргьы ҟаларын!» — зыфҩы лаҳа-лаҳауаз аҭәҩан ршьақәеи ахәажә быцеи ихы нарыдицеит. Абна дныламар, саб икаҿамҭа ахьацақәа цәажәартахәыс дыхҭаркуан. «Ахҿарахгьы азҳара акгьы шҵаҭахым, анцәа улыцха ҳат. Итуазеи, иахьеицш исгәаламшәои, Ҳараз, абри ахьаца уҟәланы ианкоуҿоз. «Амашәыр дацәыхьча, уара ауаатәыҩса ирхы-лацшхәу!» – сҳәеит усҟан, сылаҵш наукәганы ажәҩан снаҵаҵшын. Аа, уажәы усҟан икоуҿаз аҵла ашьаҟьарқәа смахәарқәа ираҟарахахьеит. Угәгьы унапгьы шыразыз, ишыбзиаз абри аҵла алагьы еилкаагәышьами!»... Сабду иажәа дагәылахан, ушьҭа ииҳәоз иаргьы иаҳазомызт, иҷкәын идунеи дыкәнагалахьан.

Даазқәылаз даакәымҵзакәа иҷкәын диацәажәон. Ииасхьаз ицахьаз ихҭысҟәа зегьы гәарацаны дры-

лацәажәон сабду.

«Уара уеушьырц угәы иантоукыз ауха, сара угәы итоукыз цәаныррала издырит, Ҳараз. Ҳагеимышхара сызкәа акыдблаара ианалага ҟалаак шсымаз здырит. Аха уара иҟоуцарц иутахыз убриаҟара хырцашьа амамкәа иузбхьан, уа сара егьсылшомызт. Аха зегьы акакәын, ахәаша, сгәыцуан, ухыцәкьа унапы адкылара узыгәагьрым ҳәа. Ужәлар ухы рыкәуцон убри ауха. Аха анцәа сышрыцхаз ибеит, срыцхаишьеит, сиззатәуп. Ацыхәтәан уиецәахә кыдымшәар амугәышьеит, дад!» — сабду ѡажәижәибыжьтәи ахтыс азхыцра далан иццы ацара цәгьаханы.

Уахатәи ацых дшуазыруаз, ашареи ицци еихьигзон. Ахәылбыеха деитацон Ҳараз ихаҳә шкәакәахь, алашара изаиркуан. Акыраамта иҷкәыни изгаби драцәажәон.

Уахагьы сабша ухан. Саб иеишәа лыргылеит сан. Сабду ида ҳара зегьы аншьан аҿацхьа ацәардагәы икҿаз ҳакәтәан. Ашьшьыхәа ацәацәашь зытуан. Сан ачыскәа асаанкәа ирынцаны иқәлыргылаз днархагылан, зи-мцеи зцыганы сан астол иқәлыргылаз зегьы аҳәызба цьарсахьаны инарыхго дырхысит. Азал ашонытҟа з-тынч итынчран. Зегьы ргәеисыбжь раҳауа ресикәацсаны итәагәышьан, ҿымт-цсымшьа. Азә дцәажәар ҟала-зомызт. Ацсы шәоит ҳәа ирыцхьазон. Абас зегьы ҳаиқәшышьы ҳаштәаз, зыла итәны иқәгылаз ацәеца цшьыркца «ачесѡ» аахгеит. Зегьы ҳаатрысит. Ахәыч-қәагьы шәеит хысбжьык газшәа. Ацәеца итаз азы зегьы изынгылаз ачанах инаныкьасалеит. Сан, ишызбоз ацәуара далагеит. «Уара уахыцаз азмырхакәа даса-зәгьы дугарц утахума, уарамыжда?» — лҳәан, сан даагәжәажәеит.

Сара иахьеицш исгәалашәоит, сан данцәуоз ҳаргьы ҳлыцтәуон. Есиҟаҳцалакгьы ҳан дызлаҳаргәыбзыгшаз

ҳашьҭан. Есымша ус дус иҳамаз Арсана изыхь аагара акәын. Уи уажәы еимакы-еиҿакыда ҷьанҵьыхәада, ажәак ахымҳәаазакәа ҳҷаны азыхь аагон. Ацәарҭа маҭәаҟәа Ҭоумышь илбааганы ианылызәзәоз, ҳара зегьы азәзәатәкәа ҳрыцаланы Ҭоумышька илбаагон. Ахәылбыеха еидарак-еидарак афархь ааганы ишьҭаҳҷон. Иааҟаҳамҵоз егьыкамызт сан аҵәуареи амыткәмаҳәареи даҳзаҟәыхуазар ҳәа. Убриакара иаҳцәымгын, убриакара ҳгәы ҳнархьуан саб изыҳәан агәырҵшаага ажәаҟәа илҳәоз

…Саб итәы-иҟә ҟаҵаны ҳалгеит. Ашыҟәс цәымза азыҳәан уасахшак шьны ҳаиашьареи саншьцәеи ирхымгакәа аишәа ҳаргылеит. Аншьан иҟәыз саб иматәаҟәеи ипатреҭи сан днарыдгылан, апатреҭ аарҳәны инкыдлыргылеит. Ашьаршьаф шкәакәа неиҵыхны саб иншьан иныламыршәеит. Аншьан ахаҿы игылаз астол иҟәгылаз ацәаҵәашь аҵыхәтәантәи ацәазызкәа каҵсон. Ацәашьы аҵыхәтәанза ианблы: «Ушьҭа уеыртынч, узҟәатыц тынчхааит. Ушьҭахьҟа ухьамҵшын, иухшаз жәларык ыкоуп. Аринахыс уахь ауп уҭыц. Абзиала, Нана, цсраенынза!» — лҳәан, ашьаршьаф даахан, саб иаҵсуа маҭәаҟәа неикәарены иаашьҭылхит.

Ушьҭа ҳҷошьтаныкәгаҩ Кәасҭантел саб исалам шәкәы азыҳәан уаҳа сиазҵаазомызт. «Ушьҭа уаҳа саб ишәкәы аазом!» — сҳәан, сылабжышқәа насыхәлаҵәан, ашьшьыхәа сындәылтцит. Сабду ихҭырца илахь инҭакны ихаҵаны, илабашьа иеынанҵашәа асоф днықәтәаны, наҟза цьара, Ҧанаҩ ахәы еиқәаҵәаҟәа илаҵш рыдхаланы дыцшуан.

23

Саб иҵсзы ааҩижьҭеи шықәсык ҷхьан. Саргьы, зны саб исалам шәкәык аҿы ишиҳәахьаз еиҵш, сыда

дызмамыз дсыԛәгәыԛыртә сkалахьан. Аԥәуабжьи агәыргьабжьи ԥьара аԛыта ашәы ашәнаԥон, даеаԥьарагьы ауаа гәыргьон, аԥстазаара ҽыцхон.

Самсон уажәыгьы абна дылан. Ушьтаԛәа абжьаапны еиԥш амилициа рхы ныхцәо ишьтазамызт. Азныказы Самсонгьы ихырхарта уаѳы изымдыруа гәрыз-шашәаз дынкылазит. «Ма изырта-ипсырта аадыруандаз, ԥьушьт!» — даагәырkәkәалон сабдугьы, аха имч-гәышьази. Иара саргьы ианустахымызгьы ани спилта хыжәжәара ду аашьтыхны, ардәынашьра ҳәа абнахь ацара хтаскит. Ԥыхьа Самсон «шәиу» ҳәа ахьсызҽитлоз атыпқәа рҽы саннеилак, саатгыланы саанаԥш-ааԥшуан, аха азәгьы ихабар збомызт. Ус ҽнак, сшәаԛь сатԥаланы сышнеиуаз, Кәатԥиа ипаka азыхь ахьхаз аганахь «шәиу» ҳәа азәы ибжьы аагеит. Сгәы егьынтыпсаанит, иагьынт-гәыргьааит. Иаразнак саахьаԥшны снаԥшызар, абар Самсон деиқәных арасра дахьылагылоу! Инапы иkьеит арахь ууаи ҳәа. Саргьы ауаа рылаԥш сеынаԥәых-ьчашәа, атԥлакәа снарывагыла-аарывагыло сҽынасхеит. Самсонгьы дшызбаз агәра анига, ԥлакы иеаавакны даасзыпшит. Санааизааигәаха:

— Умшәан, ууаи, ууаи, арахь! – иҳәан, дызвагылаз агылѳа даавтцит. – Уаала арахь! – иҳәан, ѳышыкәса рышьтахь зны сахьнеигаз, абард зхаԥаны иkаз атып снытцеигалеит. Уа уажәы цыхьа ишыkаз аԥкысгьы ицәытԥлашьцаран. Атып аѳнытԥkа ԥҳәыс бзиак ишы-лымԥссара ицкьа-шәкьаза еилырганы иkан. Акәазтхарамца аеҳәа ахаҽы ахьыруа чуан хәычы кна-ҳан. Ашыш тзамц иадкнаҳалан зцәаҳатак. Уахьыныѳналоз, уаргьарахь акәындхә аҽы икаршәын ахәы апхаҳә ахьшьны изхаз, ҽыц изрыжәыз еигәышәк. Шәхаѳа заԥәык аеҳәа ахаҽы икнаҳан. Ашьыжь еиқәитԥаз амца еихсыгьхьан. Ҳанынѳнала, жәапатронк згоз ишәаԛь кьаҽ иикыз нкыдиргылан:

— Ууаи, Доумыжьха, абра уаатәа! – иҳәан, аҟәардә лаҟә хәычы даахан, саԥхьа инаиргылан, сшәақыгьы аасымхны наҟ инкыдиргылеит. — Ҭемраз дышԥаҟагәышьоу? – иҳәан, дсазԥаait.

— Хар имам, есыхәылбыеха ахаҳә шкәакәахь дԥоит! – сҳәеит.

— Ааи, ажәымҭаԥәгьа шәара шәызлакым! – иҳәан, лоунытә даақәыԥсычҳаит.

— Хәыхәа дышԥаҟоу, ахәычқәа ргәы бзиоума? – иҳәеит Самсон. – Саргьы шәара шәзын ԥсык сиѽызамхеи. Еиҳа санышәҭахыз, шәыԥсы санаԥшәмахашаз аамҭазы шәара шәҟынза снапы намзо, сшьапы намзо сышԥақәхеи уҳәарауазеи! – иҳәан, агәырқьхәа дсиҭаақәԥсычҳаит.

— Аибашьра иалгеит, ушьҭа аѽныҟа умнеизои? – зԥаара бзамыҟәк наиҫеит.

— Сызнеизагәышьом, Доумыжьха, макьана сызнеи-загәышьом! – иҳәан, иблақәа нкыдхалеит.

Самсон иаҳәшьа ачымазаѽ азәгьы димбазакәа ахәа дылаԥсит. «Лԥәуарҭаԥәкьагьы смоуит, аиашьара наҟ дынԥәыԥарыхәхәагәышьеит. Ҳажәлантә иреиґьыз сашьа Ҳараз хазына иԥсраҿы снеины, ма иншьан лаґырзык ақәԥсарҭа смоузеит. Асасԥәа реиԥш иԥсра ауха саатқ аҟара снеин, лаґырзык наиқәԥсаны сқьалахь схынҳәит. Сԥандаз саргьы сашьа дахьцоз. Ҳажәлар хдырԥәарымызт, уеизгьы-уеизгьы. Хәычидуи ахым-хәақәа ааныжьԥәкьаны, зегьы ҳақәԥны еибашьра ҳԥаргьы, ҳашьҭахь иаанхоз шәарҭан. Акәтԥара ихьланы акәтаґьқәа ззо ауаа хьымзґыдақәа ҳара иҳаигзозма. Сара арра сшымцаз сшабрагьыз шырдыруазґьы, Ҭемраз иԥәа иҭин, кәрышьқәак иоуит ҳәа, ауаа мхәыщ ҿадабаґьқәа, зызхара зымфац ипацәа еибыҳәаны иқәлон, иаақәсымкыр. Саҳәшьа ачымазаѽ илмеигзаз, аѽны азәгьы дахзам ҳәа, сыҟамзаара рхы иархәаны икарԥаз умбои! Икалап еибашьра

сшымцаз еиҧзаргьы, мамзар, арҭ ауаа гәҳәы цәыҳәцәыцәакәа сашьцәа рынхарҭакәа зегьы лашьҭаҳәашьҭартәуазар акәхарын. Игәы иаанагааит дасу иитаху. Дшәаргәындоуп рхәааит. Ауаа рыцсадгьыл азы ашьа анкарҭәоз, иара абна дылагәгәын рхәааит. Сара уи хьаас исымазам, избанзар, акы – сара сымцазаргьы сашьцәа цеит, суацәа, стынхацәа цеит. Сара иреицәа-иреиҳа хьымзҭ сымазам. Сашьцәа еибашьра ицаз ртаацәара, рынхара-рынтцыра еиқәсырхеит. Ушьта сынкыдтцаны сыршьыргьы ҟишь сҳәом. Сгәы рҧынчны сынарцә гәашә сынҭалоит. Сеиқәхар, сыҟоуп. Сара суааҽәлареила сырдыруеит. Сырдыруеит сара ишәакәо сышреиуам. Ажәакала, схы ианасмыжьша акгьы салаҟам, убриак ҽеила издыр-уеит!» – абас дхәыцуа Самсон ихы ирқьион. Абри абзагәырҩа хышықәса аҵәымыҭ жьакца еицш, уахгьы-ҽынгьы игәы аҭыц итанаргыломызт. Издырамызт Самсон, ушьта аибашьра ашьтахь, уацәтәи амыш азыҳәан илахьынцахәрахоз.

— Ҳараз иҭыцаҽы сара сыҟазар, иара абжьаацны еицш иашьцәеи иуаажәлари дрылыҳәҳәо дрылагылазар акәын. Аха қәнагала аҵсра сара ишысуалызгьы, анцәа сигәамцхакәа Ҳараз даҳцәигеит умбо, Доумыжьха! – иҳәан, иаахыш-хытцәаз илабжышқәа ичабрала иааирыцқьеит. – Доумыжьха, акы унапы ианыспоит, убри сзынаугзароуп! – иҳәеит Самсон сгәысеанзамкәа.

— Изакәи! – сҳәеит иааҵьашьашәа.

— Аҩны уаннеилак, сара ара сахьыҟоу идыруеит Ҭемраз. Уеизгьы-уеизгьы уацәы ахәылбыеха дызбар шыстаху сызиаҳәа, иухаштру? – днасазцаait Самсон.

— Каи, цьушьт, ишцасхаштуеи! – сҳәеит.

— Ус акәзар, уаҳа уныскылом, ардәынақәагьы шьыбжьышьтахь хәырмафара ҳәа идәыцәлоит. Уца,

Доумыжьха, ажәеиԥш уирхиааит! – иҳәан, дԥоагылан: – Сара снапы шыбзиоу гәастахьеит! – иҳәан, сшәақь аакыдихын, иаасиркит. Саргьы Самсон иҭыԥ снықыцын, Иуан Кәаԥиа ихәырма ссақәа ахьгылаз ахәы аԥакахь сҷынасхеит.

Ахәылбыеха х-ардәынак исшьыз сыманы санааи:

— Удырԥоатәгьы-удырхатәгьы еиҧьхааит, еиҧьашьыра ушьааит! – иҳәан, сабду синыҳәеит. Игәалаԥкарагьы хәыҷык аеаԥсахызшәа збеит. Нас сардәынақәагьы астол иныкәсԥан, сшәақьгьы аҭыԥ аҷы иныкнаҳаны саатәеит.

— Арҭ зыԥсра аахьаз абоуԥыхьашәеи, дад? – иҳәан, иаргьы даасыдтәалеит.

— Нахьхьи Кәаԥиа ихәы аԥаԥка, ахәырма ссақәа ахьгылоу снарыцатәан, ԥшьынтә схысын, хԥа сшьит. Егьи амԥәыжәԥоа ԥысԥәеит, аха исзымкыкәа абна исԥәагеит! – сҳәан, иазуухуазеи, сабду хәыҷык игәалаԥкара бзиазшәа анызба, исшьыз сардәынақәа ахьысшьыз, ишысшьыз инаркны, саԥасзаны зегьы иас-ҳәеит.

— Ушьҭантәи умԥоахыцрагьы ажәеиԥшь ирманшәалааит, дад! – иҳәан, сабду сааигәыдиҳәҳәалеит. Саргьы иаалырԥьаны аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит Самсон снапы ианиԥаз. Нас, сеаазыԥасԥан:

— Баба, сара иахьа Самсон дызбеит! – сҳәеит иаахжәаны.

— Дабоубеи, дад, деибгоума, ахәаша! – иҳәеит сабду, даагәыцшаа-хыцшаан.

— Сшәақь саԥаланы сышнеиуаз, «шәиу!» ҳәа азәы ибжьы сыкәиргеит. Саахьаԥшзар, абар Самсон л-дук даавԥит. Саргьы иаасырццакын ишԥка сҷынасхеит! – сҳәеит.

— Иуеиҳәазеи, дад? – иҳәан, сабду иеаасызҷелымҳаитәеит.

Самсон Ҭемраз исызиаҳә ҳәа иаасеиҳәаз зегьы акы

аанмыжькәа иасҳәеит.

— Дзыргәакзеи, насыцда? Уигьы дтынхадаха абна дылахеит. Имада-ихзыда инеихазгылоз, уаҩ дзыз-хәыцуаз, акыр зылшоз ҳәа иҟаз ҳара даҳлахьынцамхеит. Ишцааури. Сара ушьта стаҳмадахеит. Сымала схы сзымшеит, абжьарак дрыцҳахеит, ахәаша! Уаҵәыцәкьа, уеизгьы-уеизгьы, снаидцааларoуп! – иҳәеит сабду, ҩацхьа ҩнытҟала иеааицсахын.

— Уара иудыруама, баба, Самсон дахьыҟоу? – алакта дынтакны сабду сиазцаait.

— Издыргәышьоит, аха дахьыҟоу-дахьану здырит ҳәа иара иабаихәагәышьо, акгьы сзимыцхрааузар, лацсык сзимыхәозар! – иҳәеит сабду илахь неиқәитцан. – Цәгьа иҳәа, бзиа иҳәа иара азәзатцәык иоуп ушьта ҳаапкыр ҳзыдҿарҳәало ҳәа иҳамоу! – ҳәагьы нацицеит. Убри ауха Самсон избахә уаха ҳаламцәажәазеит.

…Адырҩаены ашьыбжьышьтахь сабду илабашьа аакыдихын, Самсон ишҟа дцеит. Истаххеит саргьы суццоит ҳәа иасҳәарц, аха исзымгәагьит. Иара сиццарц шыстахыз аҟара исырдырит, аха акгьы анахимҳәаа, сиццар итахымзар акәхап сҳәан, сеааныскылеит.

Сабду дкылпш-кылзырҩуа ақәатцара днытцысын, Арсана изыхь ахьхаз днавсын, абнара данаалагылоз Самсон сабду дшааиуаз ибозар акәхарын, дындәылпцын днеицылеит.

— Бзиа умшзааит, дад! – иҳәан, даагәыдикылеит.

— Уааи, Ҭемраз, сқьалажә ахь! – иҳәан, ччацшькгьы ихы-иҿы иныкәитцашәа иун, сабду иацхьа днагылан, атыц иныцалеит. Сабду Самсон иқьала днацшны ибахьан ауп, уахь дыҩнамлацызт. Амца еиқәын. Асаҟәақәа игылаз руак даахан Ҭемраз днаиртәеит.

— Иҟоузеи, угәы итоузеи, Самсон? Ишубо

аибашь-рагьы еилгеит цшзала! Иалазыз ҳалазит, аха зчамҩахә ыказ хынҳәит рыҩныкақәа рахь анцәа ицьшьаны. Нак-накҭәи уҧстазаара ушцазхәыцхьеи? Угәы иаанагозеи, ас абна уанбанзалоу? Улцроуп, аха улцышьа ҟазшьас иататәхарызеи, Самсон? – иҳәан, сабду дизцааит.

— Убри аус ацыхәала ауп ахәыҷы иҷала изузынасыцҳаз, Ҭемраз. Сус цсыхәас иамахара ҳәа сгәы акы аанагоит, аха уи уара ушахәацшуа сыздырам акәымзар! – иҳәан, амҩабжара иеааникылеит Самсон.

— Абна улцра цсыхәас иамахарызеи, иҟацатәхарызеи, дад? – иҳәан, Самсон деиҭаизцаait сабду.

— Ҭемраз, уажәы ишубо, анапи анапи еибазәзәоит. Азәы акы изыҟоумцар, уаргьы иузыҟаицазом. Сара сус – ус цәгьоуп, ус унадсыланы мариала иузызбо акакәым. Уи заҟа ихьанҭоу сара исымҳәаргьы уаргьы иудыруеит. Ҭемраз, сара схахә шәаны сҷыхтәуп. Уаҳа даеа хәарҭак сыманы ҳәа сыҟазам. Абри, аус ахь икылымгакәа, имырҷыҟкәа аанкылара зылшо акакәзар, изылшо ҳастаршыни, уажәы ҷыц иҟарцаз ар дәыкәызцои роуп. Ар дәыкәызцо анысҳәа, ара ҳқытакны иҟоу иакәым сызҷу, араион аҷы иҟоу Аду иоуп. Убри Аду изыҳәан цароуп ирхиатәу. Шыкәсыла ирҷыҩ-ҷышәны еизызгоз ахь цара зқьы маат ракара цәахны исымоуп. Убри наганы иццы иататәуп. Аха уи атара ҳәа узҷугьы ус имариазам. Уи иазыбзиахогьы дыкамкәа ҟаларым. Убри дыцшаатәуп, иацәажәатәуп. Ауа-атынха азктәуп. Уҭәк ацәқәа исымоу наганы иҭатәуп. Уи маҧ ацәызкуа дреиуазам. Абриоуп, Ҭемраз, исхәыцыз. Амала, дара ацартыша захҭо реиҳагьы иуадаҩуп знапала ираҳҭо ауаҩы ицшаара. Урҭ дара еизыбзиазароуп. Абри аганахьала уаргьы ухшыҩ сылоуцар стахуп, Ҭемраз. Ирзаҳкрыда ани

Адуи ахәыҷи? – иҳәан, Самсон игәы итаз зегьы Ҭемраз иеиҳәеит. Ҭемраз акыраамҭа ихы ларкәны дтәан. Нас даақәыцсычҳан:

— Аиеи, Самсон, аума уақәшәар аума узбыроуп. Уара иуҳәаз адагьы даеа мҩак аманы избом саргьы. Уара иуҳәан еиҷш, аус злоу убырҭ ирзыбзиахо, зыгәра рго ауаа рыцшаара ауп. Иара Аду ҳәа ҳазҫугьы ҳқьыҭантәиуп, ҳагьеицәтәымуаазам. Ари ахәашеи иареи еихыраазалахьан, аха ушьҭа изгәалашәода акәымзар. Ҳара ҳаиуара атәы иара ҽеила идыруеит. Ианыхәыҷқәаз иан Қәеиза даалгон ҳара ҳҫы аанҧасра ҳәа. Ҳаразгьы иаргьы ршьапқәа еилацсаны еицышьҭалҷон. Иара ҳацсра рыцҳа акынгьы дыкан, дсыдышшылеит. Убри иаҷыданы иара ихаҭа Шьагә дзааиххьеит. Ҳаи, абзиа сҽашәааит, уи ианахәҭацәкьаз ишцасгәалашәеи! Шьагә иеиҷъугьы, убри Аду ҳәа узҫу инаҳҷо уаҳа азәгьы дсыздырам. Шьагә иҫы ҷиерым ҳәа сыкоуп, сыцсзамзар! Аҭараамхра атәы уи Шьагә аҳәашьа аҭаны иеиҳәап. Аду изыҳәан Шьагә иҫы ҳаангылар еиҷъхап ҳәа сыкоуп. Егьи, ари ҳцартышагаҩ, Аду дицырхагамхозар, амаат азы ала абҕа цызцәо, алаҕра млага иамцамычхәруа, амц кнаҳаны ацәа ахызхуа, ани ауаҩы цьабаркьыл маи икыр ҳәа умшәан. Уи иацәажәаша иццшаара баҩ алазам. Иамузар, иара Чмыт ихаҭа дизаҳқыргьы ауеит. Уи сара садгылоит, Самсон. Ажәабжь мчыбжьык ахи-ацыхәеи ала иузаазгап. Сара сгәы изласнаҭо ала, ҳускәа маншәалахап ҳәа сгәы иаанагоит, анцәа иҳәозар! – иҳәеит Ҭемраз.

— «Еиҳаб дызмам анцәагьы димам!» Уара сыцсы апара уацшәмахеит, Ҭемраз. Узқәымгәыҷуа бзиарак умаҭацәа рыла иубааит! – иҳәеит Самсон, игәалакарагьы еиҳа иаалах-ҿыххан.

Сабду аҩны данааи рацәак иенмырхакәа,

иеаацсахны дынеыжәлан Шьагә иахь дныкәланы дцеит. Иахирцууаз, Шьагәрааи ҳареи ԥраца ҳабжьамызт. Ашьыбжьышьтахь амра ахьашымтазыцәкьа сабду Шьагәраа рашта дынталеит. Шьагәгьы ашта иқәгылаз ара ду амца ашәшьыраҽы дтәаны аткьац иршьон.

Шьагә сабду даниба изкәицара изымдырит. «Амра ашыраха бзиара цыхәоума Ҭемраз даҳзымԥахызгаз?» – ааигәахәын, Ҭемраз иааира деигәыргьарызу, дамеигәыргьарызу изымдыруа даалак-ԥакит, аха инмырцшкәа днеицылеит.

— Мшыбзиа, Шьагә! Иагьаншам, егьаныхәлам дыхәкьа-цскьаха дысзаазгазеи уҳәар ҟалап, аха «Ауаԥытәыԥса игәыгырта ицсыртоуп!» ҳәа, ус хьанҭак аҧыхәала суқәгәыҷны сымԥахыцит, Шьагә. Аханатә аахысгьы, сыцкәын иоума, сара соума шьарда аҧьа-баакәа усырбахьеит. Убырҭ зегьы шыздыруагьы ԥаҧхьа агәырԥа уасмыргар ада даҽа мԥак сзымцшаait. «Акәыш ашәхрак урҽигоит!» — рҳәон ҳабацәа. «Ԥынтә ажәа уҳәар афԥы амоуп!» — рҳәоит, аха суқәгәыҷны уашта сталеит! Уашта есымша агәыргьара ҭалалааит, учкәын заҧәы Кәадац ила! – иҳәан, гәыкалаҧәкьа дцәажәеит Ҭемраз.

— Ҳаи, Ҭемраз, уара аринахысгьы уматацәа рыла ситазҳәаша! Уара утәымуаԥума абааҧс. Ҳара ҳаи-баазахьеит. Ҳаҧәгьеи ҳабзиеи аханатә аахысгьы еилоуп. Насгьы сара Ҳараз цсата шкәакәа сычкәын иеицш акәын сышиқәгәыҷуаз, ҳатыр дугьы шиқәсҧоз. Ҳара амаза зцеибамкуа ҳакәу цьысшьоит. Ухы шҧасхубаауеи, Ҭемраз ухаҧкы сцеит! – иҳәан, Шьагә гәык-цсы-калаҧәкьа аҧсшәа ааиҳәан, ара ду амца арымз игылаз аҽы инеибартәақәеит.

— Шьагә, сара аханатә аахысгьы згәак-цәакра нымцәо азә сакәгәышьоуп. Иахьа ушка сым-

ҩахзыжьызгьы бзагәырҩоуп. Уара иудыруеит аибашьра ианалага, кьоу-шәоуқәак ацынҵәарах жәла ҳкынтәи, лак инаҵакьарыз азә даанмыжькәа, зегьы аибашьра алуҭаҩ инаҷарыцсеит. Азәы усгьы иҵсзы ааҩохьеит. Егьырҭ ирызыртоу-ирыцсыртоу ҳәа акгьы ҳаздырзом. Аибашьра ианалага ахәымш рыєены Самсон аибашьра дымцазакәа дабрагьит. Уи ацыхәала иҟалахьоу, иаҳзааргахьоу иудыруа ауп. «Леи-бгеи шәырфозаргьы инашәхазгыло хаҵажәлак даанымхазеит. Егьаҩ егьа рҳәаргьы, сара иаанхаз, амаҟаҷамҳәақәеи, ахымхәацәеи ааныжьны ҧьаргьы сцазом, сеиҩыцәҵәа-еихыцәҵәа скылыргааназа сыжәлантә, сашьцәа иаанхаз сырхылаҵшуеит. Ихьымзҭызаргь сара исыхьымзҭхааит. Шәхахәс цатәызар, сара сыда иҵо ҳәа азәгьы днымхазеит, сара сцааит!» — иҳәан, абна дылалеит, иахьагьы абна дылоуп. Уажәы, иааиуа-иааиуа ишааиуаз аибашьра еилгеит, цшзала. Сара салазызаргьы, шәара-сара ҳәа ҳаҟоума, зыҩны хара имгакәа зчамҩахә ҟалаша уҧкәын хазынагьы макьана ихабар умаҳазаҵ. Мшы ссирк аєены игәырҧъаз уаҳааит, анцәа шьарда зымчу. Уажәы абна илоу Самсон данбанзалоу. Ари ауаҩ илахьынҵа ацыхәала, акрыздыруа, акрызбахьоу, акыр заҳахьоу кәыш хатәрак уҟны сымҩахыҵит, Шьагә. Ариабжьарак абри аус ыршаҟьо ирхынхәуа, акыр иқәсцеит-иқәсхит, ацыхәтәан сыззааиз ауп уажәы улымҳа аҟынза иназгарц истаху. Ҷсрала дылыргома, бзала дылҵуама, макьана азәгьы акгьы ҳаздырам. Ҷсыхәа ахьынзамоу, иҟалаша ҟалааназа иахазгылар стахуп. Ушьтан, анцәа иумҳәан, єкәымк ҟалар: «Ҳаи, заа абас иҟаҵазҭгьы, абас ҳәаҙтгьы, иахьа Самсон деиқәхаргьы здыруадаз!» — ҳәа ххәо, ххы-ҳгәы ҳахьхәны ҳаанымхарц азыхәан. Сажәа сагәылахаҵәеит, Шьагә, ухаҵкы сцеит, ҳаҭоу

дгәаҟуандаз. Сыззаауа уиоуп, Самсон Мҟанба азәыр деиҟәирхараны дыҟазар, араион аҟны ар дәыҟәзцо реиҳабы Ҭандел Аҵанба деиҟәирхоит ҳәа сызбеит. Аха зегьы акоуп анапи анапи сибазәзәоит. Уара умсит, сара сымсит ҳәа агәыпсшәа маҵаразы ари аус уадаҩ уашьа гәакьа иакәзаргьы даламлар ҟалоит. Убри аҟынтә, Шьагә, уара иуҵаскуа шәиԥхьызхаайт, аҵара аганахь алагьы ҳахьынзаҟоу уасҳәоит. Ҳара ажәлантә зегьы инеилаҵсаны зқьы маатҭ ахь ҵара еизаайгеит.

Издыруеит абри ахаҵеи уареи шәеиуареи-шәеиҭынхареи ахьынзаҟоу. Иахьатәи ала, Ҭандел изыбзиахо уара уоуп, Шьагә. Уара уоуп аҵыхәтәантәи гәыгьрҭа хлаҳәасгьы ҳазхәаҵшуа. Шьагә, уҩны ушыҩноу сукәыхшеит, ма унапала ҳшьы, ма унапала ҳаиҟәырха. Уи ауаҩ иҽы цаҵха заҵәыс иҟоу уара азәзаҵәык уоуп. Амирани акыкахши рҳаҟ цәгьоуп. Уара Ҭандел абри наидуҵаҵәкьар, абарҭ аҩдоуҳак, аҩҳаҟк Ҭандел даҕрагылап, дачхнысып ҳәа сгәы иаанагом. Саргьы, ишубо, абри азәзаҵәык иоуп хар змамшәа исзынхаз. Абра ухы схумбаарц, ууаҩреи уламыси сыманы суҳәоит! – иҳәан, Ҭемраз аҵәы ԥҵәаны Шьагә иаԥхьа инкеиԥсеит.

— Иауазеи, абаапс, Ҭемраз, сара абас суҟәгәыг-уамызт. Уареи сареи ҳабжьара, ҳаибабараҳаибаҳара аханатә аахысгьы изеиԥшроу удыруеит, нас абриаҟара, тәымуаҩык уиҳәошәа, абриаҟара ала амгәа аҵа ҭшьаара ҳара иҳабжьоума. Насгьы Самсони Ҳарази сара сыҷкәын заҵәы иеиԥш избоз, сзыкәгәыҕуаз роуп. Сара сажәа акыр аԥхылнаданы иҟалозар, схы сшамеигзо абарҭ зегьы шәымсит. Уи аҵара ҳәа иуҳәаз ахьынзаԥшзараха сыздырам. Ҭандел сара дзаасххьеит. Уажәы аҵара азбахә иасҳәар, игәы сыдааигалар ҳәагьы сшәоит. Ус ламысла, уаҩрала, уарала сиаҵәажәар еиҕьымхари? Ҭандел урҭ зегьы

ирҷыданы, Ҳараз ҷсатә бзиеи иареи лымкаала пату рыҟәеибаҷон, ицәгьараҽгьы дыҟан. Нас уажәы аибашьра еилгеит. Ауаӡытәыӡса ишьа аеҷыс арзсеит. Еитах Самсон дҳамшьыр ҟалом ҳәа ишьталарым ҳәа сыҟоуп. Самсон еибашьра дымҷазаргьы ижәлантә азәгьы даанымхакәа, аҕа иабашьуан. Сара уаҷәыцәкьа хатала иӡоны снеины сиҳәоит. Акыр илшоны дыҟазар, сара ишсеиҕьимшьо агәра ганы сыҟоуп! – иҳәан, Шьагә абжьаацны еицш иразреи, иламыси инапы иқәҷаны дцәажәеит.

— Итабуп, аешьара гәакьаҷәкьа сзууит, Шьагә. Абри акымзарак алымҷзаргьы, иахьатәи уажәақәа, ухы абзиара акынтә пату исыҟәуҷаз ҷсраҽынза сгәы итоуп. Егьи, аҷара ацыхәала иуҳәаз саҳаит. Аха аҕьара иаӡоызоу аҷсшәа мацара… Уи сҳәеит ҳәа, уара, Шьагә дузза ухы дамцшыкәа аҷара мацара дамкапаныргьы ҟалоит. Аха зегьы акоуп уара иумазааит, Шьагә. Игаргьы цшзала ицсаиртәааит, имгаргьы уара ухы дацшит! – иҳәан, ииҳәарц иитахыз ахи-ацыхәеи неиқәиҳәалеит Ҭемраз.

Ахәылҷазы Шьагәи Ҭемрази аӡеишьцәак реицш рнапқәа ааимырхын, инеицырҷит.

Ахәылбыеха сабду данааи, иеаацсахны Самсон иқьалахь дцеит. Иказ, иибаз, иаҳаз акы аанмыжьзакәа зегьы наганы Самсон иеиҳәеит. Убри аухаҷәкьа Самсон зыҟь маат ахь цара сабду инаиитан, аӡоныка дхынҳәит Ҭемраз. Адырӡаены ашьыбжьышьтахь Ҭ емраз инапала ацара наганы Шьагә иитеит.

«Ҭемраз, ацараҟәа Ҭандел идимкылар, уара уҟны икоуп!» — иҳәеит Шьагә.

Ҭемраз игәы каршәны дыцшын, избанзар уи аус ацыхәала азәыр акризыкаҷозар Ҭандел ишыкаицоз идыруан. Игәы каршәны дыкан, избанзар Шьагә иахәтаз ишахәтаз аҳәара шагимыжьуаз агәра ганы

дыҟан.

Ахәылбыеха сан цәгьала лылахь еиқәын. Исышьтанеиуаз сашьа даасыдгылеит илаҕырзқәа хаҟәкәала.

— Мама иахьантәарак ацәуара даҽын. Ушьтан сцаны аирыз азна Арсана изыхь лзаазгоит! – иҳәеит. Ерызк азна азыхь лзааигар, деигәырҕьап, хәыҷык лхы-лгәы алаҟанатәып ҳәа ицхьазеит. Цыхьа ерызк азна Арсана изыхь, уҩәк ацьыншьыхәа аззыбҕьык ҳәа иааигон. Сара аҧхал азна аазгар уҩәк ацьыншьыхәа саҽа ианын.

— Мама ацьыншьыхәагьы лымысхзом. Асасцәа рзыҳәан ицәахны илымазаait! – иҳәеит сашьа хәыҷы дгәыцшаа-хыцшааua.

Сабду Самсон иус убриаҟара ихьааигеит, ҳамтак Ҳараз диханаршьтыртә.

Сабду ацарақәа Шьагә итаны дхынҳәиижьтеи ԥымышцит. Убырт аԥымышгьы аԥны дакуамызт, абна дакуамызт, ихы ахьигара изымдыруа, ацсыгәырԥеи абзагәырԥеи дрыбжьагьыжьуан. Ахәылбыеха Ҳараз ихаҳә шкәакәа ахьарсыз дцон. Ааилашәшәамтазы изышьтымхуаз агәырԥа аидара дархәан аԥныка дгьыжьуан. Уи убриаҟара дашьцылеит, убриаҟара ихы агәра аиргеит, убри ахаҳә шкәакәа ахьарсыз, Ҳараз ихатагьы убра анышә дамадоуп ҳәа ицхьазо далагеит. «Анышәынтра рыцха аҟынза снеины цәашьык асыркыроуп», — ҳәа иҽынеихон. Уахагьы, абжьаацны еицш, ифонар аашьтихын, «анышәынтрахь» дцеит. Амра еихаҕәышәарак инхыҟәгылахьан. Алашара аркра цәыкьацәоуп иҳәан, дахьтәалацыз, изгаби иҷкәыни рыбжьара аҟәардә днықәтәеит. Шәымтак иблақәа ахаҳә шкәакәа инадхалан, иара ахаан иимбацыз, имаҳацыз дунеи еилажәжәа-силаццык днықәнагалеит…

«Саб, умгәырԥан, иугәырԥахьоу, ицәыцауцәуахьоу

узхоит. Сара сыԥсзам, сыԥсы ҭоуп. Ишәаҳаз сыԥсзы шыкалаз сынԥахәи сареи ҳада азәгьы издырзом. Сара сыкоуп, лассы снеиуеит, схынҳәуеит, саб уаҳа умгәырԥан!» — Ҳараз мшаԛны дшибахьаз еиԥш, ақәаԥара иԥгаз анакә дналыггеит.

«Уааи, дад, арахь уааи, ароуп сара сахьыкоу, уаб уара дукәхшоуп!» — иҳәан, иԥонапык ԥышьҭыхны саб ишка иԛынеихеит. Аха иҧкәын еиҳа-еиҳа иԥштәы неихыгго анакә дагәылаланы аԥара даԛын. «Саб, сара сы-ко-уп, ир-ла-сны с-хы-нҳә-уе-ит!» — аԥыхәтәантәи Ҳараз ибжьы сабду аҿааигәыднаршәылеит. Уиакәхеит. Уаҳа ибжьы имаҳазеит. Идунеи еишәара-еиԥара ԥыххааса аҳауа иналазԥеит. Сабду инапқәа шьҭыхны ишикыз икын…

«Уԥсы хынҳәит, уаб дуззатәуп. Убжьы саҳаит. Уани уаҳәшьеи рҿы уҟоуп рыԥха. Ушьҭа исыбаргәузеи, Ҳараз! Усзыԥшыз, дад, иаарласны саргьы снеиуеит, ԥшзала. Ҳаи, ҳаи, сышԥаургәыргьеи, Ҳараз! Уԥсы хынҳә-гәышьеит, ихынҳәит, убжьы аргама исаҳаит! Ма уԥсы ахаара хынҳәызааит, ԥьушьҭ! – иҳәан, изгәамҭазакәа инеиԛышәшәаз илаҕырзқәа ипаԥа иналыхәхәеит.

Алашара аркны аԥоныка иҿааихеит сабду. Даауан ус агага еиԥш гәаныла. Хаҭала иара дыказамызт. Иара иакәзамызт ахаҳә шкәакәа амԥа алашара аркны аԥоныка амԥа иқәыз. Иара Ҭемраз ихаҭа аниакәхоз, инԥахәы иаамчыдахаз азәгьы издырамызт. Даауан зыԥсы шҭаз, зыԥсы зхыԥны ипахьаз даҿа гагак. Даауан зыԥсгьы зхаҭагьы даҿа дунеи саашьак иқәнагалахьаз ауа-ԥытәыԥса. Иаалыркьаны ахаҳә шкәакәа амԥа еишьылккараза, аԥәашь еиԥш иныԥхахеит. Ҭ емраз ипәа даатазызан даатгылеит. Знык, ԥынтә, хынтә мԥабзԥас ԥаԥхьа ахаҳә шкәакәа аварақәы, инеиқәырццак-неиқәырццакны еиҭаԥыԥхахеит уи

аԥсы илакәа цәашьы.

«Ари уԥсы ахатоуп, Ҳараз угәаҿы иныԥхахаз аԥәашьы иатԥәаҟәа. Ари уажәы ԍынтәуп. Уааит рыԥҳа иуулак, иуҳәалак. Ушьта сгәы тынчуп. Уани уаҳәшьа заԥәи рҿы уҟоуп. Ушьта узҟәа тыԥгьы тынчуп, Ҳараз. Абри аамтазы иаадыды-маԥәысын, амаԥәыс лакьылакьуа ихахьы ажәԍан агәы неиԍонахит. Убысҟан ауп дытрысны данаалԥыз, убысҟан ауп иԥсы ихыԥхьазгьы аныхынҳәыз. Убысҟан ауп Ҭемраз, Ҭемраз шиакәыз, иԍоныҟа амԍа дшыҟәыз анидырыз. Убысҟан ауп иибазиаҳаз зегьы игәаҟрақәа ирхылԥыз шлаԥшԥашәарақәаз анидырыз. «Ааи, уара ахәашабга!..» — иҳәан, аԥанза даақәԥсычҳаит.

Ашта данаатала, ақәаршԍы кыдԥәаны аҿаанахеит. «Алԥсаа ҿыԥ дызмоу ақәа изаур аԥсы иԥсата бзиахоит рҳәоит!» — иҳәан, убри ақәаршыԍгьы игәы ааиқәнаҳәалеит.

Сашьцәа хәычқәа шьталахьан. Сабду акыраамта инапқәа игәыԥаԥсаны, еицраланы еибакуаз ацырґқәа иблақәа ааихмырсыґьзакәа дрыхәаԥшуа дтәан. Сангьы абжьаацны еиԥш акҿыԍра дыкҿан, ахәыцрақәеи лареи ааицрыхо. Ашьтахь сабду дԍагылан, ииарта ҟаԥаны иахьыҟаз днықәтәеит. «Еси, еиқәашьыхыԍгьы дыҟазам, ҳааирлахҿыхлон. Арт ҳґәылаԥәа насыԥдақәагьы ааилон, уртгьы ааҟәыԥит!» — иҳәан, даагәырҟәкәеит. Сабду данышьталози, аишәа данахатәози есымша анцәа диаматанеины илахьи-иԥьымшьи ааизатәуан, нас акәын ихәы инапы анаиркуаз, дышьталозаргьы данышьталоз. Аха анцәа даниҳәоз иажәақәа рыбжакы игәаԥа итиҳәаауан, иқьышәқәа заԥәык ракәын иԥысуаз. Уажәы: «Иа анцәа улыԥха ҳат, уара ауаԍытәыԍса дызшаз. Зынза сымԥа хәылоумкын. Ԍыԥьа сымызхыз, абарт сматаԥәа схумбаан, шьарда зымчу. Рани

дареи лаҕырзыла анцәа еиҿоумырцшын. Гәырԥа-гәырчы анцәа ду ирцеицшумтәын. Исыхьхьоу сзыҕьааит, ухьышьаргәыца сакәыхшоуп!» — иҳәеит иеынеицыхны ибжьы нтиган.

Сангьы саргьы ари оумашәа иаабеит. Сабду уаха заҵәык ада абас ибжьы иацыжьны анцәа диҳәо ҳмаҳазацызт. Сабду ихи-ицәартеи шынеилеиклак «амца атәҳәара» далагон. Аха уажәы иҳарта-сыртак ыка-замкәа игәы ԥарханы диан.

— Агәырԥа даркареит, ахәаша! – лҳәеит сан сабду даарыцҳалшьан. Убри ашьтахь, саргьы уаҳа саамцаа-цшаазакәа стынчза саатәеит. Сангьы аеҳәа ахаҿы лгәаблаа лымцаргыланы ашә еилалцон. Ус ахәштаара ахахьы «Цыззы» ҳәа инеихыншьаланы арцу абжьы агара ианалага: «Иаҳзааугагәышьода, арцу, сымыш? Изакә гәырҕьаҿҳәашоузеи иаҳцубааua? – лҳәан, илцәуахьаз-илхьхьаз инахылцын лгәаца аеаатанаршәеит. — «Арцу уахынла абжьы анго, уззыцшым гәырҕьаҿҳәашак, гәырҕьазк иатәуп!» рҳәон ҳабацәа! – лҳәеит сан. – Иудыруазеи, адунеи зеицш kамлац егьыkам, уаб иԥсы таны цьара изы ахьымааԥуа дгьыл харак аҿы дыкҿаханы дыkазаргьы!.. Уаҳа схы уаԥы имбааит!» — лҳәеит сан. Аха зегьы акакәын цәалашәарак, цәаныррак дар-гәыҕуан. Оумашәа иубаша, убырҭкәа убырҭкәа рыгәра лгон сан. Ибзиоуп ззырҳәахьоу, абри уахатәи арцу сицш лгәалаkара аабзиартәуан, уи сара игәастахьан. «Ицәгьоуп, ихәартагәышьам, цәгьарак уцнабаауеит!» – ҳәа абгызи, ати, акьуи, аԥшзеи рзын аханатә аахысгьы ирҳәоз сан, хымԥада, агәра лгон. Убри азыҳәан акәын уаха абгыз kааргьы, аԥсра kаларгьы сан зегьы акакәны изылыцхьазоз. Убри азакәын, анцәа иумҳәан, абгыз kаар сан иаразнак «ашәы зылшәылцо». Мыткәмакәак нацҵаны ацәуара

далагон. Уеизгьы-уеизгьы ахара иҟоу, аҭаацәа иреиуоу азәы иҵсзы ааԥуеит ҳәа илыҵхьазон.

Уахатәи аҵых иналыԥоны «уу, уу, уу» ҳәа аты абжьы аагаргьы сан лзыҳәан уаҕеимышхаран. «Унан, улаҟәа ҭухааит, иаҳҵубаауазеи ааза рыеха, уара аҵых ззы-мыждарахаша!» — лҳәон. Убри ауха лгәы ажәжәа дышҭыхоз иҟьаҟьаза иаалыршон. Аа, уажәы анцәа иҵьшьаны, арҵу ҳалал абжьы анга, ари хымҵада, бзиарак, гәырҕьарак иазҳәоуп лҳәеит. Саргьы еиҭаҳәашьа змамыз гәахәарак саамҽханакит. Сабгьы даасгәалашәан, дхьу-хьууа сгәы днышҵалеит. Сара сан иаалҳәоз аханатәгьы ихасҵон. Уаҵәы аша ецәа кыдшәаны ҳашҭа иҭашәоит лҳәаргьы, уи баша былгьы ԥаҵоуп ҳәа исыцхьазон, сгәалаҟарагьы аабзиахон. Абас сани сареи ҳгәыҕракәа шеикәшоз ҵхыбжь ааит. Арбаҕьқәагьы инеиларыцсеит. Уажәы арбаҕьқәа анысҳәа, схәычрагьы сдурагьы исзеилымкаазакәа абрааназа сааит. Иарбан уи ҳәа шәсазҵааузазар, ҳара акәт ԥыцса ҳаман. Убырҭ зегьы аҵхын, акәтцара дуқәа иҳазгылаз иртамлазакәа, ҳмаҵурҭеи ҳахьатә кәасқьеи рыбжьара ибжьагылаз ҳшымҳа мышьҭа бзиа иаа-ҟәымтәар рузомызт. Сара акәтқәа цәгьала бзиа избон. Абриаҟара кәты иҳамаз дасу ирсахьахәрақәаз здыруан. Акәты ҕраҷкәынқәа заҟа ыҟаз здыруан. Акәты ҷрыхәқәа, акәты еиқәаҵәақәа, акәты шкәакәақәа, акәты хәамзамқәа, акәты ҟаҵшьқәа. Иуасымхәеи, мшәан, убырҭ зегьы ҳшымҳаҿы махәқәас изыкәтәаз сыздырамызт акәымзар, зегьы рказшьақәеи рзакәанқәеи здыруан. Амала, акызаҵәык иахьагьы исзеилымкааз ҳәа сызҿу, рбаҕь ԥажәа ҳкәытқәа иахьрылаз, арбаҕь ԥежьи арбаҕь еиқәаҵәа самсаҵәкьеи рылазамызт. Зны-зынла схәычы хшыԥола: «Арбаҕь еиқәаҵәеи арбаҕь ԥежьи ҟамлозар ҟалап!» — ҳәа схәыцуан.

«Изакәи, уара иуҳәо, «алаҳа иалыԥорыз ҳаилаххаа ҳцеит!» — ҳәа иҳәан еицш. Уара шәара шәкәытқәа арбаҕь ԥежьқәеи, арбаҕь еиқәацәакәеи шәкәартқәа ихырымхуазар, сыздырам, ҳара ҳкәартқәа ихырххьеит арбаҕь еиқәацәакәагьы, аԥежьқәагьы, иумузозар ахәацштәала рбаҕьқәагьы, арбаҕь аурыхәқәагьы шәҳәар ҟалап, сара уажәы исҳәаз хазымцаз. Аха башоуп ишәҳәо. Хәыц еиқәацәа злам ауасахша-асыс ҟалараҳа, арбаҕь аурыхәи, арбаҕь хәацштәалеи адунеи аҽы кәтык ихнамхзац, ихнахрангьы иҟазам, убри жәдыруазааит.

Даеакгьы шәасҳәарц стахуп ҳакәтқәа ирыдызбалаз. Абанҭ рбаҕь ԥажәа иҳамаз ҳәа сызҽу рахьтә, рбаҕь заԥәык акәын, ацхыбжьон мамзаргьы, ашамҭазы аҽытра азин змаз. Егьырҭ зегьы «ҟыт!» ҳәа акы иаҳәар ҟалазомызт. Убри аҽытра азин змаз арбаҕь, арбаҕь хәам-замын. Ахьача сырма чыхә ахәда иакәдыршазшәа, ахьырцәацәеицш иуҽацхон. Иара еҕарааны иубаргьы, арцынақәа аҽацә еицш иахьрылагылаз: «Ҟak-kaak!» ҳәа ахәда иакәыршаз ахьача сырма еилашәшәо, акәты арцынақәа инарылацш-аарылацшуа иреиеырбон. Уи аҽытра азин змамыз арбаҕь арбаныз гәасҭахьан. Аҽытра адагьы, еҕарааны иубаргьы ахәда ҭыхәхәа, аика ҟаԥшь бзары-бзары хьарены ахы иқәԥаны акәты арцынақәа аҽырхыкәымпа ирылагылан. Егьырҭ арбаҕьқәа ақьааба инармышьтыз реицш, хара-хара аҳаскьынқәа инархасуа аҳәра иаҽын.

Ԥнак, шьыбжьонк амзырха сахьаақәлаз, ашҭа хыбны акәтқәа иқәыз абри арбаҕь аарылԥын, ахы насыкәкны акиҳәа насыкәҽнатит. Убригьы азмырхакәа инеи-қәырццак-неиқәырццакны даеа ԥынтәгьы сыкәҽнатит.

— Арбаҕь хәам-зам ика ҟаԥшь! Абзиара уҳәозар

даҽазныкҿыҵы! – сҳәан, шьаҿак снеиҭаҵын, арбаҧъ аҵхьа саагылеит. Иара уаҳа иааиҭамҵзакәа игыланы исыхәаҵшуан. Акгьы анамҳәа ҵаҵхьа арбаҧъ аҿаҵхьа сеаасыргәыбзыҧын:

— Арбаҧъ хәам-зам ика ҟаҵшь! Абзиара уҳәозар даҽазныкҿыҵы! – сҳәан, сеиҭаназыҵшит. Арбаҧъ аҭыҵ иахымҵысзакәа игыланы ишсыхәаҵшуаз, аика бзарыбзары нхьарены ахы иныкәнаҵан, ахәда нҭнархәхәан, хәарԥ-хәарԥҳәа амҵәыжәҵакәа надыкшаланы акиҳәа насыкәҽнаҭын, уаҳагьы иаанымгылазакәа, инхгыла-аахгыло акәтҟәа рахь аҿынанахеит. Ҳаи, рыцҳа бзиарак санаҳәазар ҟалап сҳәан, сгәы нҭгәырҧъааит.

— Ушьҭа ҳашьҭалап, нан, уаҵәтәи ашара ҳазқәымгәыҧуа бзиарак ҳзаанагааит! – лҳәан, сан амца аҿаҳәара дналагеит. Саргьы стәаны амца ахьҿалҳәоз слыхәаҵшуан. Аха зны ахәарчыч ахәшҭаара ишыкәыз еиҵш, уаха иқәзамызт. «Сынтәа ас ду амур ҟалап», — аасгәахәын, сгәы нкаршәны ҵоагылеит.

Ҳанындәылԥ, абжьаацны еиҵш мрагыларахь ала ажәҵан хымаа сынкыдыцшылеит. Аха аеҵәа ҷьарсахьа есуаха иахьызбалоз аҭыҵ аҿы исымбазеит. Еразнак сҵа насыцыҵсааит. «Аеҵәа ҷьарсахьа убонаҵы уаҷьал хароуп, нан!» — ҳәа сан шыкәсык зны исалҳәаз, абыржәы иҿыцххараза слымҳа инҭаҵит. Нас еиҭа схы сааҵахан, сылаҵш ҵаҵхьа жәҵангәы инкыдсырцшаалеит. «Ее, ее, абан аеҵәа ҷьарсахьа ахькыду!» — сҳәан, сыбжьы насаҵсыжьын, аеҵәакәа еихык-еиҵык рееи-хшьны ажәҵан хымааҿы иахькыдыҵсалаз снаҵәа нарыкәскит.

— Аиеи, нан, уҵсыҧцры гәырҵада анцәа иазирҳааит! – лҳәеит сангьы даахьаҵшын.

Ҳанышьҭала, иахьа ҳарбаҧъ хәам-зами сареи «ҳаицәажәара» сшазхәыцуаз, исымбазакәа аҵәа

сынҭанагалеит.

…Адырԥаены, сабду есымша адәныҟа усҟәа даурымгахуаз, аха уажәы иҧкәын иҧсзы иаҳаижьҭеи, шьыжьы инаркны хәылбыеханза адәахьы дыҟан. Уи иара изыҳәан гәырԥахеыган. Аха иахьа ашьыжь абжьаацны еиҧш тамҷыҭ дымгылазакәа иеаашьҭеикит. Сан ашьыжь инеилыҵкәааныза рхәы ҟалҵон. Нас сабдугьы ихәы иԥынахыҵхьаланы, иеигәышә аашьҭыхны дындәылҵуан. Иахьагьы дындәылҵырц игәы иштаз, адәахьы алаҟәа неибаршит. Сабду дындәылыҧшызар Шьагә иакәын. Ҭемраз аены Шьагә зынзагьы дизыҧшзамызт. Даниба, акы еиҧшымкәа диеигәырҕьаны днеиҵылеит.

— Уа бзиала уаабеит, уаазгаз ушьапы сакәхшоуп! – иҳәан, сабду Шьагә инапы ааимихын, акәасҟьахь дынхеигалеит. Шьагә уаҳа даҽакы даламҵәажәазакәа, дыззымԥахыҵыз аус ахы ааирсалеит.

— Ҭемраз, ухаҵкы сцеит! Сара исыздырам зынасыҧ ҳаҵанакыз уаргьы саргьы. Аха снапы иануҵаз аус маншәалахеит. Ҭандел ахы дтарҧшзаны иасҳәеит зегьы. Иасҳәеит ҳара ҳаиуара, ҳаиҭынхара, ҳаибаркыра шыҟоу. Иасҳәеит, ихәыҷы аахыс Ҳараз ҵсаҭа шкәакәеи иареи реиҵтәашьа-реиҵгылашьа, реизыҟазаашьа зеиҧшраз. Иасҳәеит, иахьа иара иҷы сымԥахзыжьыз аус саргьы гәыла-ҵсыла сшалахәу. Убри аус, Самсон иашьцәа реиҧш саргьы ишсыхьымзгу. «Ҭандел, абри аус шәарҭа, аус еилаҵаҭа, иара изыҟамҵозар, иара ҳаҵсы ҿимхуазар даҽазәы ҟаҵашьа имазам. Сиҳәоит сыҷкәын заҵәы Ҳараз иҧсы сыманы, иажәракьны ҳажәлантә иаххалараны иҟоу ҳахьымзг ххихырц!» — ҳәа Ҭ емразгьы дшьамхнышланы дуҳәоит ҳәа иасҳәеит.

Ҭандел акыраамҭа жәа мҳәазакәа ихы ларҟәны дтәан. Нас зныкыр ихы дааԥахан:

— Уахатәи аҵых иалыршаны акнаҳарҭахь сышнарго здыруазаргьы, акыкахши амирани сзеилагом. Шьагә, Ҭемрази уареи шәҫы сзыҵеуам. Саргьы мышкызны сдунеи сыҵсахуеит. Анарцә Ҳараз дысцымло исзыӄаҵом. Шьагә исоуҳәаз саҳаит. Амала, уара абри аус аҵыхәала сара сышӄа ушымҩахыҵыз азәгьы лымҳатас имоуроуп. Убри иаҷыданы, ақытаҫы ар дәықәызцо, абри азцаара аҵыхәала акгьы изымдыруазароуп, егьиашәымҳәароуп, уи аус хнарбгалар алшоит. Арҭ аҵарақәа исыдугалазгьы иуцәыззом, Шьагә, иуцьысымшьеит. Ҳара – уареи сареи, Ҭемрази – ҳазлеилахәу цара-шьарала акәзам. Ҳара ҳаилахәуп дала-шьала ҳәа сгәы иаанагоит. Ус анакәха, сара шәара ишәатәасымшьаша, саргьы исатәашәымшьан. Агәаӄра ихнарцәахьоу ихнарцсаахьоу ауаа қьиақәа рцара сцьыба итасҵаргьы амца сыцралап. Урҭ аҵарақәа иузҭаз изырхынхә. Абжьарак, исҳәарц истаху, Самсон ианаамҭоу сара снапала абна дылызгоит. Убранза иеимырцысаait. Абри сажәахә наганы Ҭемраз исызиаҳә, Шьагә уххь згеит. Самсон абна дылганы, дымшәо-дмырҳауа иҩныӄа ирхынхәра анакәхо, макьана иара схатагьы исыздырзом. Хьаҳәацаҳәа амамкәа аус аҭыц ианықәсцалак, сара схатала, Шьагә, уара уҫы сымҩахыцуеит. Абри ауп уажәазы иуасҳәо! – иҳәеит Ҭандел.

— Ухәычқәа анцәа ирцигалаait ууаҩреи, уламыси, уразреи. Акыкахши амирани рҳақи рдоуҳаи умҩа дырлашалаait уахьыӄазаалакгьы. Абзиара аҵыхәа ыззом, мышкы-ахамышк аҵыхәа цьара иуцымлар ӄалазом, Ҭандел. Уаазара-ухьчара уқәымзаait абра-аҵара зшаз сиҳәоит. Ҳатыр ду сықәуцеит. Сыхьымзҭ схухит. Итабуп, аиҳабра-еицыбра анцәа иу-қәимырзаait, ауаҩытәыҩса дызшаз! – иҳәан, Шьагә дҩагылан днеин, Ҭандел ихы днагәзит.

Ҭандел Шьагә ахь-мыхьк днахицхьаларц акыр дидгьыжьылеит, аха имукәа, бзиарас иҟаз зегьы икәа-имаҭра интаҳәаны ашҭа дынҭытцны дцеит Шьагә. Ахәылбыеха Шьагә аҩны данааи, сабду анышәынтрахь дышцаз аниарҳәа, аҩныҟа дыҩнамлазакәа иаргьы анышәынтрахь дцеит. Шьагә Хьмур анышә дамардеижьҭеи абраҟа хынтә рыда дмааицызт. Раҵхьа, аҵсыжра аан, амаша дҭагыланы аҵсы иара дирееиит. Аҩынтә раангьы, аа, абыржәы еицш сабду аны-шәынтраҽы диқәшәеит.

Сабду абжьаацны еицш ифонар иваргьыланы, изҭаби иҷкәыни рыбжьара дтәан. Шьагә ахаҳә шкәакәа ахьарсыз данаадгыла ауп сабду дангәеиҭаз.

— Ааи, Шьагә, уажәы ҩынтәуп агәырҩа уа-сыргоижьҭеи. Иуцыло ҳәа азәгьы дыҟазагәышьам, аха амшын иху уҷкәын заҵәы ибзиараха анцәа ицигалааит! – иҳәан, дҩагылеит.

— Ҭемраз уххь згеит, адунеи аҽы зегьы иреицәоу аҵәгьа, агәаҟра ҳәа ҟамлазаҵ. Уара узыҷкәшәаз уҷкәшәира дақәшәааит, ихьанҭагәышьоуп уеидара. Ҕраҭшала ҳаҭоу дбылуандаз. Аха уара узыҷкәшәаз аҵкыс еицәоу иақәшәазгьы дыҟами. Уара уаагылазаргьы ахаҵараҽы ухаҵан. Аҵәгьарагьы агәаҟрагьы ахы анраалашьа удыруеит. Аҵсуа қьабз аиҽыхыртақәагьы ахьынзаҵаулоу удыруеит. Уара угәырҩа, ҳәарас иатахузеи, уара иуцыцсуеит. Хаштшьа амазагәышьам, аха уеоумҭан, Ҭемраз ухаҵкы сцеит. Анцәа ду иџьшьаны умцахә змырцәаша аматацәа ахьыбҽар урылатәоуп. Ҩыцьа умызхыз цшьоык анцәа иуитеит. Аҭа игәырцса анцәа иуҟәимыршәааит. Сара саагылазаргьы, анык ҳалхымшазаргьы, ешьак иеицш усыцхьазон. Ҳаразгьы сара сыцсы иахылцыз иеицш схы-сгәы далысхит, дысхасырштрангьы сыҟазам.

— Ҭемраз, Шьагә дукәхшоуп! Иахьа ҳахьтәоу цсыцкьа тәарҭоуп. Абра дара рыхьз ала иаҳҳәо

зегьы цсацоуп. Убри акынтә снапы иануцаз аус насыгзеит. Аиаша уасҳәап сара сақәгәыгуамызт, Ҭандел уаргьы-саргьы абас дҳазныкәап, абас пату ҳақәицап ҳәа. Ҭандел даара узыцсаз еилкаацәкьаны духцәажәеит. Ешьак иеицшцәкьа избахә иҳәеит Ҳараз цсаҭашкәакәагьы. Ҭандел шәызбахә ала иааиҳәаз зегьы сзеиҭаҳәом, исзышьтымкааз рацәоуп. Иара акы еицшымкәа дсыҳәеит, абри ҳазлагаз Самсон иус ацыхәала изакаразаалак, дарбанзаалак азәгьы илымҳа акынза имнеирц. Иҩбахаз, Самсон сара снапала абна ды-лызгааныа иеимырцысааит ҳәа шәзааицҳаит. Ҭемраз, исуҭаз ацарақәа абар иахьыкоу! Ԥшзала ицсоуртәааит, абзиаразы инышәхааит! – иҳәан, Шьагә ацарақәа аатиган, Ҭемраз ишьамхы иныкәицеит.

— Ҳаи, Шьагә Ҭанделгьы уаргьы ахьымзт сҭашәцеит. Ишәцыло ҳәа ааскьа азәгьы дыкамзаргьы, имгәыцкәа ицсхьада, иудыруазеи абарҭ ахәычқәа мышкызны азәы ицыло икалар. Ҳара абас ҳацсы акылахамҭазы ҳҷызхыз анцәа дышәхылацшааит. Иҭабуп, Шьагә ухацкы сцеит, ешьара сзууит, уашьцәеи уареи шәсигымхааит! – иҳәеит Ҭемраз.

— Ҭемраз, Самсон абна данылырго аҽны саргьы сыказар стахуп. Адырра сыҭара аҭахзам. Уи сара Ҭандел ила исаҳауеит, ианакәикуа аамҭа. Усҟан, ҳәарада, саргьы сицаауеит! – иҳәеит Шьагә.

— Ибзиоуп, Шьагә, Ҭемраз дукәхшоуп. Сара уахацәкьа сцаны икоуцаз, шыкоуцаз, Ҭандел иааиҳәаз зегьы иасҳәоит. Убринахыс сазыцшуп Самсон илгара амыш! – иҳәеит Ҭемразгьы.

Абас Шьагәгьы Ҭемразгьы ахь-мыхьк рхы нахыцхьаланы ахәылбыеха инеицырцит.

Ҭемраз уаҳа иеаанмырхакәа Самсон иахь дцеит. Амра аҭашәара рагыдык шагыз Ҭемраз Самсон икны днеиит. Самсон Ҭемраз иаара макьана заацәоуп ҳәа

дыԥшын. Игәы иҭамкәа-ихы иҭамкәа Ҭемраз даниба, раԥхьа иааиԥәымыԥхеит, аха инмырԥшкәа:

— Бзиала уаабеит, Ҭемраз! – иҳәан, иаразнак днеиԥылеит Самсон.

— Бзиала сымԥоахыԥԥәкьеит, саԥхьа рахә уоухьеит! Ажәабжь бзиагьы узаазгеит угәуеанзамкәа. Шьагә Ҭандел иԥны дыԥан. Ҳзыргәакуаз зегьы иԥамкыкәа иаартны иеиҳәеит. Аиԥәа илыԥха иоут, даара Шьагә ҳаҭыр иԥәԥаны диԥылеит. Ҳаргьы еила дҳахԥәажәеит. Хьрыԥс бзиа диԥами рыԥха! Ҭандел ииҳәаз ҳәа Шьагә исеиҳәаз зегьы сышьҭраԥәланы еиҭасҳәоит ҳәа салагом. Уара абна улгара дақәшаҳатхеит. «Акнаҳартахь сшырго здыруазаргьы, убри аус сара садгылоит! – иҳәеит Ҭандел. – Абри аус ахи-аԥыхәеи анеиԥә-ҳәалахалак, Самсон сара снапала абна дылызгоит!» – иҳәеит. Ушьҭа ҳара иаҳуалу Ҭандел изыԥшра ауп. Ҳара уи ахаԥа иаҳзиуз абзиара аԥкы ахаангьы шәашьа ҳамазам. Исхаштыз, аԥарақәа исуҭаз Шьагә истеит, иара Шьагә инапала Ҭандел ииҭарԥ. Аха Ҭандел Шьагә идигалаз аԥарақәа аԥсра аиԥоынтәаразы идимкылеит. Шьагә уи аԥара аԥыхәала Ҭандел ииҳәаз ҳәа исеиҳәаз зегьы уажәы ара аиҭаҳәара аҭаххарым. Ажәакала, уи ахаԥа уԥарақәа ирхынҳәыз аа, иахьыӷоу, дад. Абзиаразы аринахыс ухы иаурхәалааит! – иҳәан, Ҭемраз Самсон ишимуаз ишьамхы иныӷәиԥеит.

Ҭемраз аԥоныӷа дхынҳәит. Самсон абна илԥра аҿҳәара амыш иазыԥшын.

* * *

«О, уара ауаԥоытәыԥоса илахьынԥа зхьы чыӷьмаԥьа иҭаԥәаху, жәԥангәы икыду амаалыӷь иԥәашьы аеԥәа

цшза, аеҵәа хьыршәыгә! Уаҵәы раҵхьаза сыҵсы иахылҵыз исыхшаз иреиҳабу амҩа хара дыкәлоит. Анра-аҵара зшаз анцәа ду дсыманы суҳәоит. Имҩа сзырлаша, ухьы-шәахәа сзихьырша, амашәыр дысзаҵәыхьча. Абжьшьхак, абжьмшынк дысзырхга. Азхыцра аҵә-қәырцақәа игәыцых. Лаҵшыцәгьа-ҿаҵшыцәгьа иҵум-галан. Аеҵәа ҵьарсахьа анцәа илаҵш иҵумыршәан. Инасыцах цыгәцыхәоумтәын. Иаб димызхыз, анасыҵи агәабзиареи дахумбаан. Мҩа хҵәырыра данумгалан. Цҳаҵәры дыкәумгалан, уара жәҩан иналыггаз ауа-ҩытәыҩса илахьынҵа амаза, хәылҵ шәаҵшь зхьыршоу, аеҵәахә!» — ашҭа агәҭа алашьцара дналагылан сан, сиеҵәахә даматанеиуан. Уи сара уажәы адагьы избахьан сан уахеиҵш ажәҩан даҵәажәо, аха лыбжьыҵәкьа смаҳазацызт. Уажәы иаалҳәаз зегьы саҳауан, ҳашҭа иқәгылаз ҳал ду сахьавагылаз. Нас-насҟәа роуп ианеилыскааз, раҵхьаза амзаҿа иаҵгылоз хәылҵы еҵәа, лара иалхны ишлымаз. Уи аеҵәа «сҿаҳәатәы ҟаҵага!» ҳәа дашьҭан. Ахәылҵы еҵәа алхны илыман сан. Еиҳа агәырҩа цәгьа анлымаз, есуажәааны аҵхыраара азыҳәан абри ахәылҵы еҵәа дашьапкуан. Уи лхылыҵсы нҭыркәкәааны данамҵаныҳәалак, гәыграк адунеи ашә-гәашә лзаанартуан. Убри ахәылҵы еҵәа гәыгырҭа хлаҳәас лгәыгра ахаҵ иацылшьуан. Аа, уажәы уаҵәы саншьа Акәака аҵарахьы сигон. Сан алоура луан. Даазқәылаз, саб иҵсырзы анааҩ инаркны, лыгага даҵәшәо далагеит. Ҳара мыцхәы дҳахзызо далагеит. Уимоу зҭалара Ҭоумышька ҳанҵозгьы, сан лылахьи-лыцьымшьи лзатәуан. Уажәы, Акәака аҵарахьы амҩа саныкәгыла, сабдуи сани акәырбан рыкәырцеит. Ирхәа-ирыцкьа аҵәҿыс насыкәыршаны кәырбанс исзыкә-дыргылеит. Сабду иҿи-инапи зхьамцшла изәзәаны, ихарц

шкәакәа иеихда иныҟәсуа, мрагылара днаԥагылан, анԥәа иахь ҽеиҭеит. Аԥәашьы ԥшза аиркит, саргьы сымѳа лашарԥ, сымѳа маншәалахарԥ, агәабзиареи, анасыԥи, аманшәалареи сырхыбаамхарԥ азыҳәан. Сабду иныҳәара далгаанза сшьамхнышланы сгылан. Иныҳәара даналга, ицәашьы схы инакәхшаны ҳмаԥурҭа абаҟә инадирҷаблеит.

Уи ауха шьҭалара ҳанцоз амзырха снықәгылан, сиеԥәа ԥьарсахьа сыԥшааит. Ихха-ххо ажәѳан шьыбж-ьхыцыртаҽы икнаҳан. Аханатә аахыс гәыгыртас исыцыз сиеԥәаҟәа ѳаԥхьа сгәалаҟара еихарҳаит. Нас сгәы рҭынчны сиарҭа снылаиеит. Уаԥәтәи амѳа сшазхәыцуаз, слахьынԥа аеԥәаҟәа сыбла ишыхгылаз, исызгәам-ҭазакәа схәычра аԥхыз ссир сынҭанагалеит.

Аҟәа сабду знык ԥәаҭира ҳәа сигахьан. Усҟан исхыԥуазар акәхарын быжьбаҟа шыҟәса. Акаҽы стәан. Аҟәа сганы сааигеит сабду, убриаҟара ауп. Абжьарак, избаз-исаҳаз егьиз ҳәа ушьҭа акгьы сгәалашәазомызт. Акызаԥәык аԥьармыкьаҟынтәи ахәылбыеха саншьа иахь ҳанцоз ҳазныз аулица дуи, злагара лук иаҟараз амѳан икнаҳаз асаат дуи уажәгьы сыблаҟәа ирыхгылоуп. Иахьагьы схы-сгәаҽы иаанхеит, абжьарак, уаҳа сгәалашәараҽ акгьы сызнымхазеит.

Уажәы ѳаԥхьа Аҟәаҟа аҵарахьы сахьцоз сагьеигәырґьон, аха сагьеигәырґьомызт. Истахшәаиста-хымшәа акәын сшыкәанызануаз. Макьанатә ихьу-хьууа сгәы иааԥалон, шьыбжьон ҽыкәабара ҳахьцалоз «абгахәыцы ахьҭаԥсыз» ҳәа ҳзышьҭаз азыжь. Уи азыжь иеԥәкаҟараза иԥамԥамуа, Ҷаҷал абна атоура агә-ҭаԥәкьа иларшәын. Уаҳа убри азиас Лаґәашь ҳәа изышьҭаз, ахыцхырҭа инаркны, амшын иахьалалозынза, «абгахәыцы ахьҭаԥсыз» ҳәа сызҽыз иаҟароу зыжьк ԥьаргьы ииаанахәаны

иҟамызт. Убри аҟынтә, ҳара ҳҟынтәи акыр ишыхаразгьы, есышьыбжьон убрахь ҽыкәабара ҳцон. Алацанқәа рыбгьы ҽало ианалагалак, уи ҳара ҳзыҳәан наныкьаран. Мцәыжәҩада ажәҩан ахь ҳхалон, избанзар аџсызкра аамта ааигәахон. Закәыхи, аџсыз Лаґәашь иҭамзар ҳәа ушәозма. Иҳәлыкьслыкьуа, иҟәашза ргәышцақәа аарҳәуа, акалмаҳақәа ацашәқәа ирыбжьашьқьыруан. Абарт зегьы макьана џьаргьы сымцазакәа аҩны сыштәазгьы агәхьаагара салагахьан. Схәычра иақәлаз, сзышьцылахьаз зегьы снарцырцны ацара сцәуадаҩын. Ахәылбыеха саншьа ашҭа да-наатала, сабдугьы сангьы гәырґьацәа инеицылеит. Хатца ицоз аџҳәызба леицш, ҩымыш цуан «сеих-рарцозиижьтеи!»

— Бзиала уаабеит, дад, Леуарса! – иҳәан, сабду ахаан гәырҩак имоузацызшәа днеицылан, инапы ааимихит.

— Шәышцаҟагәышьақәоу, Ҭемраз? – иҳәеит Леуарса.

— Анцәа ишиҭаххаз ҳаҟоуп, дад. Анцәа иузааиго зегьы бзиоуп. Хьымзгык анцәа иқәимцакәа хьзыла дахьҭахаз, убригьы анцәа иџьшьоуп. Амала, ибаҩ атәым жәҩан иатцамзыкәа, иани иаҳәшьеи рыжәҩахыр аҷы иҟалар, акы ихьит ҳәа исыцхьазомызт, аха уигьы сатәамхагәышьеит. Шәара сызгәыблу, дала-шьала исзааигәоу шәахьсымоу, смацарахеит, сцеидахеит ҳәа исыцхьазом, Леуарса уххь згеит! – иҳәеит сабду, ҩнытцкалагьы дәныкалагьы иеезиганы. – Зынзаџәкьа сыцәҩаншьап ыцысхыцәкьеит ҳәа аҳәарагьы ҷтамзарахоит. Ихшаз хәыч гәарҭак шәаҳәшьацацәа ыкоуп. Сеидроу, акы сымызхыз зегь сымимхра џьысшьоит, сгәыгуеит, Леуарса, дад! – нацицеит аџыхәтәан.

— Ґашақә иумыхьит, Ҭемраз, жәлары зегьы анцәа ирзааигаз акәгәышьоуп, ишцаҟоуцари. Уара ҳәа ахьуасҳәо сатоумцан, Ҭемраз. Уара акрызбахьоу,

акыр заҳахьоу, ацәгьеи-абзиеи рыцсы ахьтатцәаху ҽеишәа еилызкаауа, еицырдыруа азә уоуп. Аҕа игәырцса уқәумыршәароуп. Макьана, ацхьан иуҳәан еицш, уацхьака угәыҕра уцабаразымтәыша ахьыбҷар уры-латәоуп. Убырт рыла умцахара еицыцааит, абжьаацны еицш еибакааит, илашалааит! – иҳәеит Леуарса, Ҭемраз игәалакара дшацхан.

Ауха Леуарса ҳара ҳҷы даагылеит. Адыршаены сыматәа-сшытәа, схы назхысыцхьалаша сыфатә-сыжәтә анцәа идирбаз зегьы, снеикәаҳәа-неикәацсаны амша сныкәдыргылеит.

— Ариакара шьханхыц шәарыцара, мамзаргьы ғыжәара дцозаргьы иауарацәоуп, Хәыхәа! Бара Адгәыр уиакара бихымзызаан. Сара уа сыкоуп, амла дасыр-крым! – иҳәеит Леуарса, схахәы инацәкьарақәа налишьын.

— Мамоу, уаҳәшьа дукәхшоуп. Уара уҷы абааш дтоушәа збоит. Ифатә-ижәтә акыр игхараны дыкоума, сымыш устаait! – лҳәан, лашьа ихацкы-ицсацкы дцеит.

Сабду иеы кәадырны иааиган, иаасзеидыргалаз зегьы акәадыр амаха инахыршьын, ирхианы иаадыргылеит.

— Қәаса иасҳәахьеит, уажәыцәкьа дааиуеит! – иҳәеит сабду.

— Иатахым, Ҭемраз, Қәасагьы агәырша даумырган, ахәычы аҕәра кны аеы ацхьа даагылоит. Разан икынза ҳнеир, чкәынак аеы итаны даасышьтуеит! – иҳәеит Леуарса, аха сабду имуит. Убри аамтазы Қәасагьы ашта дааталеит. Уи инаишьтархны ҳаиашьара иказ ахәыхә-мыхә ааит, инасыкәныҳәаны амша сыкәырцарц. Сан астол илырхиахьаз ҳнадтәалан, зегьы хәыжә-хәцәа ҳәа акәымкәа акраҳфеит. Саншьа дыццакуан, изаараны иказ ишыза имашьына дагхар ҳәа дшәон. Ишыза гәакьа иакәын, аха ҳа ҳцыхәала

дырцшны амҩа ианырғылара цшзам ҳәа ицхьазон саншьа.

Амҩа ҳаныкәлацәкьоз, амзырха агәта ҳныкәырғыланы ацәашьы наиркын, мрагыларахь ихы рханы абас ҿааитит сабду:

— Амҩа бзиа уқәлааит, дад, Адгәыр! Амашәыр алыцха иаҳхылацшхәу иуитаait. Ашьашәы дузылыцхааит. Анцәа ушәоыкитәааит. Унасыц мра шәахәахааит. Уцстазаараҿы угәашьамх еицамкааит. Аҩыстаа духарамхааит. Жәлар рцәыцәгьа анцәа иуқәимыршәааит. Ажәлар рылахь узышәицхьызымхааит. Уара инаушьташәира-иааушьташәира, ирымоуирыхзу зегьы шәицхьызхааит. Умцахара анцәа иумырцәан. Абри ацәазыз згәыцашу сцәашьы еицш улашааит уцсы ахьынзатоу. Ухы-угәы уақәгәырғьаait уахьнымҩахыц-аамҩахыцлакгьы. Мҩамыш, мҩа хиа, мҩа маншәала анцәа уқәицаait сара сшамкәа сызшаз! – иҳәан, иххаза инапаҿы илашоз ацәашьы ааиган, хынтә схы инакәх-шаны, ҳацхьа атәа ашьапы инадирчаблеит.

— Ам-и-и-н! – рхәан, иааилагылаз зегьы рылахьирыцьымшьи аарзатәеит. Нас инеишьтагылан зегьы сгәыдыркылт-схыдыркылт. Дасу дышзахәоз сырныхҳәеит. Саахьацшын сан сналыхәацшит. Лылабжышқәа нхыҳәхәылеит. Ашышьыхҳәа сналыдгылан, даагәыдыскылеит. Саргьы исызнымкылаз сылаҕырзқәа рҿаархеит. Сашьцәа хәычқәа рылахь еиқәшышьы абарца ицагыланы ишсыхәацшуаз, агәашә ҳантытцит.

Қәаса аҿы аҕәра кны ацхьа дгылан. Саншьеи сареи ашьтахь ҳнеиуан. Азәгьы дцәажәазомызт. Абнара ҳацашьшь, ахәреицш амҩахәаста аккара ицгаз ҳшаныз Қача ицака «аҿыбгара» ҳәа ҳахьашьтаз ханнеи, аҳачаҳәа иаасгәалашәеит цыцх азынра

анҭыҵаламҭазы абри абнаҽы иҟалаз хҭыск.

Ҷаҷал усгьы алеи-аҳәеи ирҳәозар азәгьы дзылалазомызт. Амышәкәеи алашәагеи, ашәарахи иртыцын. Ҽнак шьыжьымҭанк ашәарыцацәа рлакәа рыманы абнарахь ицеит лаҵгара. Ашәарыцацәа шнеиуаз Қача даарцылеит. «Ажәеиԥшь шәирчааит! Сара сышәцылеит, ашәарыцацәа рзакәан ишаҳәо ала, ушьҭа ишәшьуа, шьабыстоума, бнаҳәоума саргьы салахәуп ижәдыруазаайт!» ҳәа рмаҟахы неиқәиҳәалеит. Ашәарыцацәа ари даара ирҭахымхазеит. Иҟалаша ҟалааназа, цыхьашәа роуааназа ажәала Қача иахьиҟыз. Аха идурҳәооз, илаҽымҭзакәа ивсны ицеит.

Ашәарыцацәа алақәа ылаҵаны абна иакәшаны иаагылт. Алақәа ашьабыста ылдырҟьан, еитас ицо ахәажәра илҟьаны аҽанааназа, иманшәаланы игылаз азәы ишәақь инапы иныкәрсны деихсит, аха ашьабыста ахы изаҽамкит. Абри аамҭазы, ахысыбжь агаха амҭакәа, акиҳәа Қача ибжьы абнаршәыра ааимнаҟьеит:

— Ааит, абаацс ишәымшьын, амарԥьа! Маҵәамаҵәа иаҳшароуп, маҵәа-маҵәа! – ҳәа ибжьы шгаҷ игон. Ашьабыста абна илҟьаны инеиуан. Иаацсахны еиҭа еихсит, шәымҭак мырцыкәа даҽазәгьы деихсит. Аха убри ашьҭахь ашьабыста гәрыз-шашәаз, ҳәаа змазамыз абнара инылашәкәа ицеит. «Аа, абаацсы, ишәмышьҭын, маҵәа-маҵәа иаҳшароуп маҵәамаҵәа!» — Қача ибжьы уажәыгьы игон.

Ашәарыцацәа рлакәагьы даргьы абна илҵын изәашҳәаха амҩа иаангылеит.

— Амышьҭа ыҟам ҳәа уара иҳәала! Имышьҭа ихазы-иҵсазы ицәгьахааит Қача. Аҩыстаацәа реиԥш да-бааҳхаҭахәхоз уара! Ахаан зхымҭа камшәацыз, нырцәи-аарцәи аҵыс абла тызцааузаа аҷкәынцәа инеиқәырццак-неиқәырццакны ԥшьынтә еихсит уи ашьабыста, аха ахы ирзаҽамкит. Алаԥш атәы рҳәон,

аха ихасцомызт, иахьа аргама сыбла иамбар! – иҳәеит еицыз ашәарыцацәа ргәыбжьанытә.

— Уи данаҳцыла нахысгьы ус ҳшыманшәаламхоз здыруан. «Ианацьалбеит, макьана шьы ыкам, хәы ыкам, иара: «Мацәа-мацәа иаҳшароуп» ҳәа аҿытра даҿуп! «Қача уцасгьы, шәарҭ ашәарыцацәа шәцасгьы!..» — аҳәан, ажәеицшь дацхраан, ашьапы шшәыр кахәхәақәа агәыцацсаны, хынтә ицеит. Уаҳагьы азәгьы ҳаа-зыбзиамхазакәа, ҳалацш нахьыРсны, аҳауа иналазсан, абнатоура иныла шәкәеит. Аринахысгьы ажәеицшь ирманшәалааит! Қача ҳара ҳаиқызар, гәнаҳа зыхәда иқәым ашәарах иахарагәышьоузеи! – иҳәеит ашәа-рыцацәа реиҳабы.

Уажәы исаҳауа цьысшьоит: «Мацәа-мацәа иаҳшароуп мацәа-мацәа!» ҳәа акәара тзырцәажәааузаз Қача ибжьы. Усқан ҳаргьы цсызкра ҳәа иара Қача ицаҟа ииасуаз Лағәашь зыжьк аҿы азыршьтра авгара ҳаҿын. «Арахь, ҳара ҳахь анцәа дааумышьтын, мамзар, абри азыжь аҕламқәа тазаргьы, акааиҳәар иҭоу зегьы қамашьиахоит!» — иҳәеит Нури, ицынца акан зқәыцсаз ацхзы алыҵҵа, иеиқәа цыркәакәаны азыжь дахьа-лагылаз. Уимоу, ашәарыцацәа цыхьашәа рымазамкәа, имида-гәидаха иҳавсны иахьнеиуазгьы збеит. Сгәы иаарыцҳанашьеит, аиаша уасҳәап. Абыржәы абриаҟара аҵьабаа баны, Ҭоумышьынтәи алацан ҿыхны, ҳсакьқәа цәыркны ҳатцаланы иаагеит. Урҭ зегьы ршны, хца-цшьба қәаб азыжь иалатәаны ацхзы ҳахышы, азыцсы ҳхьы-кәкәо ҳанаалгалак, ушьта аҧсыз дуқәа рыла аблаам хыланы, иахьцо рзымдыруа, зегьы хама-хама иаа-цәырцны, азыжь иаахылоит ҳәа ҳаҧсыз шьыға лабақәа рхианы ҳашгылоу, аҧсыз дуқәа ракәым, цсыз хамсакгьы цәырымцыр, абри азыжь аҧсыз зынза иҭамзар, ҳцьабаа ҳафеидаханы ҳаақәхар ҳгәы шцаҟаларыз? Убасцәкьа акәхарын, уажәы

нахьхьи ииасны инеиуа, Қача имышьҭа зықәшәаз ашәарыцаҵәагьы ргәалақара шықаз.

Абарҭ исхысхьоу сахьақәак сышрызхәыцуаз, Шьагә игәарабжьара ҳаабжьысын, Разан иацхьа ииасуаз аулица ҳаангылеит. Аулица ахықә ақны шәышықәса зхыцуаз ара ехажәаа ду ҳаамҵагылеит. Қәаса ҳеы иақәыз аидара аақәихын, ара иамҵақатҵаз аҿахыб змаз атәартаҿы инықәитҵеит. «Ушьҭа амҩа бзиа шәықә-лааит!» – иҳәан, Қәаса саагәыдикылеит. Нас сан-шьагьы инапы ааимыхны, иҿы аҿы ианкны иҿы-неихеит. Абри сымҳәацкәа саншьа иҩызаа имашьынагьы ааҳадгылеит. Ҳаидарақәагьы нақәаҳҵан, ҳанҭалеит…

…Ақәа ҳанааи, рацхьа избаз мшынуп. Ус саншьцәа ахьынхоз ахәы ақынтәи саныцшлак, харазаны, аҵлақәа сырхыцшны амшын сымбацзар, ас иааигәаны амшыни сареи ҳаиқәымшәацызт. Ҳамҭак саншьагьы саргьы амшын аҿықә аҿы игылаз ақәардә ҳныкәтәан, ҳҩы-цьагьы ҿымҭзакәа, дасу ҳхәыцрақәа ҳаманы амшын агәы ҳхыцшылон. Аҕбақәа ирхылцуаз алҩа сибарлаҳауа сибарлакьуа ихыланы инеиуан. Иахьысгәалашәах уара идыр, зны сабду иҿы имҩахыцыз ҭаҳмадцәақәак ишреиҳәоз саҳахьан, иҵьмақәа ага аҵшаҳәаҿы иааганы амшынзы, иара аҵаазы ҳәа дзышьҭаз, шыдиржәуаз. Убри аҵыхәала саншьа сиазцаарц сеыназыскит.

Ҳара иахьа шьыжьаахыс машьынала амҩа ҳшықәызгьы, сергьхәа шьыбжьаара аҵнынза Ақәа ҳзымаазеит. Абри сабду: «Сыцьмақәа мчыбжьык ахь знык амшынзы дыржәны ииазгон!» — ҳәа иҩызцәа иреиҳәон. Нас сабду Тур ихәынтәи иҵьмақәа амшынзы дсыр-жәуеит ҳәа абранза иааицозма? – сҳәан, саншьа сиазцаайт.

— Ҳа, ҳа, ҳа! – иҳәан, иара ишықазшьаз еицш, агәыр-гәырҳәа дааччеит Леуарса. – Уара газа цшза!

Амшын Аҟәа маҷара ада ҷьаргьа иҟам ҷьушьома! – иҳәеит.

— Уаҳа иабаҟоу нас амшын?! – иҷьашьаны сизҷааит.

— Амшын Очамчырагьы иҟоуп, Тамшьгьы, Кын-дыҷгьы иҟоуп. Ҭемраз ашьыжьымҭан ҷьмагәархын иҷсаса иманы Ҷаҷал агәы аахәаны иҷынеихар, амра ҩхашылааныза Тамшь амшын аҷшаҳәаҷы днеиуеит. Аҳых, иҷьмақәа амшынзы дыржәреи, анкыдырҳәыла-аакы-дырҳәылара егьа дадхаларгьы хҷаҟа саат ракәхарын дахьадхалоз. Нас ашьыбжьышьтахь иҷьмақәа неила-ҷаланы иҷааихон. Амра анынхыҟәгылоз ҷьма-гәарацан иҷсаса иманы иҷьматраҷы дааиуан. Абри еилукаама, Адгәыр? – иҳәан, деиҭанасазҷааит Леуарса.

— Еилыскааит! – сҳәеит хәыҷыкгьы саамацахашьан.

Амшын ахыҟә аҷы акыраамҭа ҳтәан. Аҟәарашра хырҩаҷшьааны, абарҭ смацәаҟәа реиҷш еивацсан аҳәсаҟәеи, азҕабцәеи, ахацәеи. Урҭ сахьак аҷы избахьан еиҷш рыцхашьара лаҳа бгьык иаҟараны, ҳәоу еилам-гашақә ҳәа акы аҷыраршәын, абжьарак ран ишаа-лыхшаз иҟьантазза аҟәара иқәҷсан. Сара урҭ ахьызбоз сыцхашьаны сҷәа ҭазыҭуан. Сара сакәу ҷьушьап зеыхтны аҟәара иларшәу. Еиҳарак Леуарса иакәын сызцәыцхашьоз. Уарлашәарла сылаҷш рыхсмыжьуазар урҭ рганахь сыцшзомызт. Абрахь, еаҷьара иахьыс-ҭахзамыз сылаҷш кыдсырхалон. Избанзар, Леуарса дсыватәан. Саншьа игәы иаанагарыз сыздырамызт. Ажәакала, адгьыл сыгәо, сыгага саҷәшәо, саҷәыц-хашьо стәан. Ушьҭа ҳгыланы ҳдәықәландаз ҳәагьы сгәахәуан, аха Леуарса иеыртынчзаны амшын агәахьы ихыхәхәала инеиуаз ҷра шкәакәак иблақәа нары-дырхаланы дыцшуан. Нас амшын илаҷш нхиган:

— Абарҭ аҟәара иқәцсоу ауааи уареи санаашәызхәыц исгәалашәаз уасҳәап, Адгәыр? – иҳәан, иара дызхааныз хҭыск сзеиҭеиҳәарц иҿаазыҟаиҵеит. – Ускан ҽыц Аҟәа аҵара санҭалаз акәын. Ҽыц санҭалаз сҳәаргьы, сагьҽыццәамызт. Ушьҭа шықәсык инеиҵьынгьы итуан Аҟәатәи астудиа стеижьҭеи. Ҽнак саб Тур ихәынтәи далыхәхәа, ускан амашьынақәагьы абаҟахыз, ҭоуи-ҭадала, ашьыжьымҭан, иара саб иҳәан еицш, ашара днаҵагылан, ҳәа чхәын ҳәа ианашьҭаз аамҭазын игылан идәыцәлаз, ашьыбжьышьҭахь аарла Аҟәа дааит. Сан ацха мгьал инаркны, анцәа илирбаз зегьы саб инапала исзаалҭиит. Ауха саб азеицшынхарҭаҽы сахьыҩназ даангылеит. Адырҩаены хҩагылан, итаца дыцә-гьыжьааны ихәы ҟалҵап ҳәа уҟазу, цьара крыфарҭак аҽы саб какалк исыркып сҳәан, дсыманы ақалақь ахь сцеит. Акрыфарҭаҽы закәыхи, авара ахышра узцәы-рыргап ҳәа уҟазу, ицәырыргазаргьы сара сдафҭар саҵшуа стәан, иаасхәап ҳәа уҟазу. Мариа-мырса мырхәаҵ-хәаҵхәа, ахәыҭаҩ иааҳадигалаз ахь-мыхьк ҳхы аалаҳагзан, ҳандәылҵит. Аены амш бзиан, мҽышан. Саргьы схы сақәиҭын.

— Саб, амшын аҟынза ҳназап. Маҷк уҵсгьы ааиҭоукып, цшакгьы науҽаурсып. Амашьына усгьы шьыбжьышьҭахь ауп ианҵо! – сҳәеит, исымҳәазакәан цытк сшәандаз.

— Ибзиоуп, дад! – иҳәан, саб днасықәшаҳатхан, ҳаиманы ҳҽынаҳхеит. Амшын аҟәара саннықәцш, зыжәла ақәны жәла ақәдырҳәҳәыша, арҭ еиқәадаа рцаҵәеи рыцхаҵәеи еихышь-еицышь аҟәара иқәцсан. Иаасцәымыцхеит, аиаша уасҳәап. Арҭ саб ибар ацкыс, имбар еиҳа ишеиҵьишьоз, илымҳа саркьада ибараҳа имбар шиҭахыз аханатә аахысгьы издыруан. Исҳәагәышьооз, абарҭ имырбакәа дсызрывгозар ҳәа

салагеит. Аха убри аамҭазын саб даатгылан, илахь инапы нацыреикын, амшын ахь аҵшра далагеит. Шәымҭақәак ҿымҭзакәан дгыланы дыҵшуан, нас:

— Ааи, иауауеи, анаҵьалбеит! Ажәра насыҵда итҵааршәыраха исызгәамҭазакәа сышәхымс ишҵаалагылеи! – иҳәан, лоунытә даақәыҵсычҳаит. Аха илахь инапы аҵыракны амшын аганахь дшыҵшыҵ дыҵшуан.

— Изхуҳәааи, саб? – сҳәан, сеааргәыҩ-ҿыҩоны снаиазҵаайт.

— Сылақәа сыржьо, ҩба рбо иалагеит, дад! Асҵәкьа иаарласны исыҵаркып ҳәа сыкамызт. Абнахьхьи амшын аҵшаҳәаҿы, ҳәсеи-хаҵәеи уаа гәартак ран ишаалыхшаз ихшьыхлаа акәара иқәҵсоушәа збоит абрантәи са-хьыҵшуа! – иҳәеит, ҩаҵхьа иблақәа кыдхаланы амшын аҵшаҳәахьы дыҵшуа. Нас жәабака шьаҿа деитанаскьан, ҩаҵхьа инапы илахь инадкыланы деитанаҵшит. – Ишҵа, уара, абарҭ аргама ууатәыҩсоума, абас аенышьыбжьон зыламыс зцәызыз! Ҳаи, ҳаи, анцәа иахьакәым ала ҳаумырҩашьан. Ауаатәыҩса шҵаҳаиуанхеи анаҵьалбеит. Акаамҿ анырҳәа, сара скааметуп ҳәа иҳәҳәо, иқаауа ажәҩан иалыҩрны ҵака икаҳауа ҵьушьома, дад! Аа, абриоуп акаамҿ хата захьзу. Ашьха зеилыхны зцәа-зжьы ажәҩан иазырбаз ауаҩы изыҳәан адыди-амацәыси ҟалон. Ашьха ажәҩан еиласуан. Аҵша бааҵс ҵысуан. Аха арҭ рзыҳәан аҵшагьы мчыдахеит, адыди-амацәысигьы мцысит. Ханбанза ичҳари аҵшыртә иқәтәоу, зегьы зымчу. Уигьы ушьта даҳзыҵьашкуа далагозар акәхап. Адунеи аҵкьареи аҵшзареи ракә-гәышьан еибаркны изкыз. Ҳаҭахәы драхәхааит, ҳаҭахәгьы дыҵхамшьааит. Иабыхәа аҵҳәыс лакәым, ажәҵәкьа аҵыхәа иҩахом аҵхашьара рбар ҳәа ишәаны. Икоуҵари, иуҳәари

адунеи еилагазар. – Уара, уаргьы абрахь ууалома ҽыкәабара ҳәа? – иҳәан, иаалырҟьаны даахьаԥшын, даасыхәаԥшит.

— Ҟаи, ҟаи, ԥьушьҭ! – сҳәеит саргьы азхәыцха самразакәа.

— Макьана уаб иԥсы ҭанаԥы иламыс уаҕрамгылан, дад! Анцәа ҳазшаз дсиԥоумкын. Ԥсыхәа ахьынзамоу ушыԥкьоу, узаазаз рыламыс шуԥу убас умҩас, анцәа иуаҭәешьаз уԥсынҵры аҟынза! – иҳәан, днеиҭаԥын, амшын аҿыкә аҟынҵәкьа аҟәардә игылаз дныкәтәеит. Нас ҩаԥхьа наҟ, хараза амшын агәахьы илаԥш еиҭанхиԥан, акыраамҭа аԥәкәырԥакәа ирыццон, аԥәкәырԥакәа ирыцаауан. Насшәа:

— Ааи, уара зыԥсҭәыеи зыбзиеи еиҟароу амшын насыццәгьа. Агәырҩеи, алаҕырзи ашьеи амшын ҭадырбозар, уара уҭадмырбози! Уара есымша ҳаҵкәынԥәа урыцхраауан, цҳасы урыман. Иҳамаз иреиҕьыз уара иухызлахьан. Уара, ажәытәгьы аҿатәгьы аԥсуа жәлар рышәиԥхьыз, ҳабдуцәа руаз ашәа. Азы шыԥәоу избарҭахар, угылара уԥабарахарԥ анцәа сиҳәон. Аха уи алакә ԥабыргызтәуа мчы ыҟазам, рыцҳарас иҟалаз! Абри амшын абас иԥәкәырԥонаԥы, ҳара ҳлахьынԥа ҽеихазомызт. Аринахысгьы убыс акәхоит, дад! – иҳәан, иара амшын ахаҭа еиԥшԥәкьа игәы дынҭаҕызит. — Заҟа рыцҳара зхугахьоузеи, заҟа гәнаҳа зхугараны уҟоузеи, уара, амшын гәсиламгыла! – иҳәеит еиҭа.

Убри ашьтахь азәгьы ажәак ҳҳәазомызт. Адунеи иаԥәлахоз ԥьызшьоз ауаа бзамыҟәқәа еилалон-еилысуан.

— Иԥәгьа ибзиа «ала иабаз ахы иаԥсоуп!» — рҳәоит. Ус акә, еҕыс акә, уигьы анцәа иԥьшьоуп. Иахьакгьы шазааит каҳада-ԥеыда. Иахьакгьы ԥәгьала иҳашьҭоу дзыхнамгазааит ари амшын

гәацәажәпа. Ушьта ҳцаларгьы цәгьам, дад. Абри уахи-ени узцну амшыни уареи бзиа цыхәала аиҿцааха анцәа ишәиҭалааит, сара абас сзыршлаз! – иҳәан, саб инапқәа ишьамхқәа инарыкәыршы дѡагылеит. – Амашьына адәыкәларагьы ушьта рацәак бжьамзар акәхап! – иҳәеит даа-сыхәац-шын.

— Даҽа саатк ала амашьынагьы ааиуеит! – сҳәеит, аха исҳәоз схаҭагьы исаҳазомызт, убриакара сытқәаны срыман саб иажәакәа.

Амашьына аангыларҭаҿы ҳанааи, рацәак ахмырцкәа амашьынагьы аакылсит. Сабгьы амашьына днасҭан ианындәыкәла:

— Убзианы уқаз, дад, убзианы! – иҳәеит саб идәыкә-ламҭазын. Саби сареи ҳахҭыс сахьақәа сышрызхәыцуаз аѡны саанит! Ушьта «ага сцаны лыхәҭак азна азы аазгааназа анцәа уимшьааит!» ҳәа суныҳәозар акәхап абри слакә ажәабжь азыҳәан! – иҳәеит саншьа даа-хыхәмаршәа.

Азеицшнхарҭаҿы сықазар еиҳа еиҧысшьон, аха саншьа исеимразеит. Уа астудентцәа зжьы ужәыр зтәан еиламгылакәогьы рацәаѡуп, шәеибархагоит. Ара уаазар, баша агьалдызра қалазом, аҵара уҵароуп! – иҳәеит.

Сара азеицшнхарҭаҿы сықазар зыстахыз, саншьа инахырқьаҵәаны илеишәа ахьыцгьаз азыҳәан акәын. Уи аучилишьче ақынтәи санааилак, какалк аакны сышәкәкәа срыдымтәалар иузомызт. Ҷьара сныцыцуазаргьы исаат инапы нақәикуан. «Абри аамҭазы, уеизгьы-уеизгьы амра аҵсы шҭоу аѡны уқазароуп. Арҵаѡратә училишьче захьзу хәмаргазам. Арҵаѡы ирацәаны идыруазароуп. Ирацәаны адырразы, ира-цәаны иацхьалатәуп!» — иҳәон иаарыгәгәаны. Саргьы иҳәатәы сзахыцазомызт. Ажәакала, сара ишыстахыз схы сақәиҭымызт.

Аԥны ҳҳәы ƙаҳԥазомызт. Ақыҭа аҟынтәи иааҳгоз: ашә, акәтаҧъ, амгьал, уҳәа еиҳарак убырҭ схы рхы-сыԥхьалон. Амала, азеиԥшнхарҭаҿы ачаи сыршуан, ашьақар ҳаман. Ахәша ача иахьшьны ԥәгьала бзиа избон. Убри аҟынтә, ачаи анызжәуаз адагьы исфон. Ача ҳауан талонла. Сара сыхәҭаахь хәышә грамм соуан. Саншьа еиҳа дахьдуз акәу, мамзаргьы илахь иаԥшны изацырԥозу сыздырам, аха уи кьылак ача шкәакәа иоуан. Акрыфарҭаҿы акранысфозгьы ыƙан. Абас амчыбжьи-амчыбжьи рыбжьара сеаарҷыԥ-ҷышәны, саншьа иситаз аԥарақәеи аԥнынтәи иаазгоз афатәқәеи схы нарылагзо сааиуан. Асабшаҿы аԥныƙа ақыҭарахь сцон. Сан сышнеиуаз усгьы илдыруан аҟынтә лҿеиқәыршәаны дтәагәышьан.

Аԥныƙа санԥоз машьынала сцазомызт. Урҭ ама-шьынақәа анԥози ианымԥози еиƙаран. Убри аҟынтә, Ақәеи Очамчыреи ирыбжьаз афымца дәыԥба сақәтәаны сцон Тамшьынза. Нас шьапыла мацара жәаха ки-лометра сныƙәаны, амра аԥсы шҭаз Тур ихәы сыԥхалон. Зыблақәа ҭраа амԥа иаԥшуаз сабдуи сани сзыԥшны итәагәышьан.

Уаԥәы ашьыжь аԥныƙа амԥа сықәлон. Еиҳагьы сгәалаƙан, Џьгьарда инхоз аҵара сыԥызԥоз сԥызакгьы дсыԥцон, ҳаимԥалаԥәан. Схылпа аҵыс шҭаҳәуаз сан-шьагьы аусура аҟынтәи дааит.

— Уаԥәы удәықәлоит ҳәа сыƙоуп узлазбо ала? – иҳәеит Леуарса дааччан.

— Аиеи, ус сгәы иҭоуп. Сымацара сакәзам, Шьоҭагьы дсыцуп! – сҳәеит сгәырҵаԥәа.

— Шәкәышыз, даара шәкәышыз! Тамшь астанциаҿы шәаннеилак, адәыԥба шаагылара ианаангылалак, шәшьапы шәаԥшны ашьшьыхәа шәылбаа шәмы-ццакыкәа! – иҳәан дсабжьеит. Нас ҳамҭак ашьҭахь сара сааныжьны иара ақалақь ахь

дцеит.

Схала санаанха, ақалақь ахь ацара усгьы азин сымазамызт, стәаны уаҵәтәи сымԥа сшазхәыцуаз иаасгәалашәеит атехникум аҿы ацышәарақәа анаҳҭиуаз аучилишьче адиректор Занҭараиа Мурман Нодар-ипеи сареи иаҳзеибауз.

Аучилишье иҭалоз рыбжаԥык апаспортқәа рыма-замызт. Апаспорт змамыз зегьы азәазәала адиректор дҳацхьаны, дахьтәаз еырԥымҭак иҟаз икабинет ду ахь ҳаԥнеигалон. Сԥызцәа астудентцәа ԥналон, идәылпуан, аха азәгьы ҿымҭзакәа, рылахь еиқәыршышьы инасывсны рҿынархон. Сара суачарад анааи, сныԥналеит. Ади-ректор ахәылрцәы еицш ихы цыр-цыруа, нахьхьи азал ду ацыхәаҿы стол дук дахатәан. Сшыныԥналазцәкьа, иааигәа итәаз даеа хаца еихасыҟәки иареи иааи-барччеит. Аха уи сара иабасцырхагаз, хырԥ азымукәа дара рахь сҿынасхеит.

— Уааины абрацәкьа утәа цкьа уахьысбартоу! – иҳәан, игәарцхазаны деиҭааччеит адиректор.

«Ииуазеи, уара абри жәаха хыцәхәыц изыкәыргыланы, ихы цәаҳаҳа! Сара соума дызхыччо аасгәахәын», — снеицрашәеит.

— Утәа абрацәкьа! – иацхьа игылаз аҟәардә инацәа накәикит.

— Сгылазаait! – сҳәеит ихаамкәа-ишшамкәа.

— Утәа, утәа, ццакыра ҳамазам! – иҳәеит еиҭа.

Иҟасцахуааз, снеины снатәеит.

— Иужәлоузеи ачкәын? – иҳәан, иаархаазаны днасазцаait. Ани ивараҿы итәаз аихасыҟә, акәҿба еицш ихы ҟәазза, уигьы иазәк дызшьыз сара сакәызшәа дсыхәацшуан. Зынза сыцсы ԥеин сыхәцә иаацагылеит.

— Мқанба! – сҳәеит, аҳәаса кәаха насҿыркәкәаны.

— Лассы апаспортқәа шәаҳтараны шәыҟоуп. Мҟанба ажәла Миқазе аҟынтәи иааит. Аҩбагьы зегьы дара роуп. Миқазе ҳәа иҟаҳцап! – иҳәеит иоура-зоуроу дыцсыхәшаха.

— Миқазегьы бзиазар акәхап, аха сара сыжәла Мҟанбоуп, ус иҟазааит, исыцсахзом! – сҳәеит.

— Уҟәуре амас! – иҳәеит, арацәа ҟәаҟәа наиҿаиртәан. – Иди, иди, Миқанба! – иҳәеит, илақәа ихагәҭа иныкәицан.

Сара сындәылцны сцеит. Уаҳа аеада архәаҭа иқәараҳа уахь, уи аучилишьче ахь сыкәымлеит. Убри ацыхәала уаҳа азәгьы дысмыцхьазеит.

…Саншьа данааз сымбазеит, сара сышьҭалахьан.

Ашьыжьымҭанза сааԥшит. Макьана ашара адәы иқәымлазацызт. Аха сгьыланы аесилаҳәара салагеит.

— Уабацо уара ҭамҷыҭ угьыланы! – Леуарса ибжьы аагеит.

— Адәыԥба станциа заа сеадызгалалар еиԥьуп. Уааныза шьапылагьы ицатәуп! – сҳәеит.

— Уангылах ачаи ршы. Какалк мкыкәа удәылымцын, алаԥшыцәгьа-аҿаԥшыцәгьа дуцылар ҟалоит. Ҽамырцысы аҩны адәылцра ҭасзам! – иҳәеит.

Ачаи ыжәны санындәылц, иҟьаҟьаза ишшара ишахьан. Шьапыла аулица инансыршәлан, адәыԥба станциаҿы саннеи, Шьоҭагьы дааихьан. Шьоҭа данызба сгәы аадухеит. Ҳҩыцьагьы ҳааибаргәтәын, ҳашцаша-ҳшааша ҳәа ҳшеицәажәоз, амрагьы ҩыцхахеит. Адәыԥбагьы арцәааҳәа иҳәҳәо архәара ахы аакыл-нагеит.

Ҳчамадан цәхаԥшь ҩазақәа кны адәыԥба ҳанҭалеит. Сара ессабша аҩныка саауан. Сан исзеизылгоз афатә мчыбжьык исызхон. Анҭ

аталонқәа ҳәа сызҽу рыла есымша хәышә-хәышә грамм ача ҳартон, аха уи гәларшәсгьы иҳазхазомызт. Адәыҷба акупе ҳаны-ныԝнала, ҳармарахь аԥенԥьыр иадкатԥалаз, ԝ-тәартак наk-ааk измаз астол хәычы ҳнадтәалеит. Адәыҷбагьы неиха-неигәаны, абҕа еиԥыхны идәыкәлеит. Сара сгәалаkара иаразнак иаабжьысит. Аибашьра ашьҭахь, асалдатцәеи афицарцәеи, аибашьра иацәынханы зыԝныкаԛәа рахь ицоз рацәаԝны иҭан ҳара ҳазҭаз акупе. Сара урҭ срыхәаԥшыргьы стахзамызт, избанзар сара саб аибашьра далазит. Ибаԝ ахьцыҭәахаз ҳәа акгьы ҳаздырзомызт. Саб иԥсы штамызгьы сихыбаауан. Иԝоызцәа зегьы гәырґьаԥәа рыԝныкаԛәа рахь ицон. Саатқәак рышьҭахь рҭаацәа дыргәырґьон. Насыԥ лаша зԥеиԥшыз рычкәынцәа ирцылон. Сара сеибан, аб дсымазамызт. Ҳәааа змазамыз акаршәра иқәнакыз аеҭым сиԝызан. Иахьа акәымзаргьы уаԥәы дхынҳәып ҳәа саб сизыԥшымызт. Сышьҭахьгьы саԥхьагьы сгәыҷгыртадан. Аа, уажәы насыԥ змаз аруаа аԥьцьаҳәа адәыҷба иахьҭаз сызрыхәаԥшуамызт. Аԥенԥьыр салԥшны, гәырԝала сыԥшуан, наk, хараза асыԥса зҽажьыз ашьхаԛәа рхаԝазарахь. Аҳәҳәабжь зыԝныԝхьаз, агәырґьабжь зыԝныԝхьаз аԝнԛәа сывыкькьаны ицон. Игәаԥгә ҽыхгаз саб игәалашәараԛәа рзы-мшын салан…

Зегьы ззеиԥшыз, шьеи-лаґырзи иргәылсхьаз адәыҷба цон аныкәашәа ааиламсзакәа. Шьоҭагьы ҽымҭзакәа асалдатцәа дрылаԥшуа дтәан.

«Уда дызмам дуқәгәыҷыртә уҟоуп, Адгәыр!» — абри аԥыхәтәантәи саб исалам шәкәы исзаниԥаз иажәаԛәа, абыржәы игәыԥшаа-хыԥшааува исышьҭан. Сылаґырзқәа нхышәшәеит, аха азәгьы имырбазакәа снапсыргәԥа иныԥасырбеит. Убри аамҭазы сгәысеанзамкәа, азәы аԥсы

дзырҽыхоз ашәа ааҵәыригеит. Еибыҳәан иҟазшәа, асалдатцәа иааиҵдырҕызит. Убысҟан саахьаҵшит. Убысҟан саареигәырҕьеит, иагьаарыцҳасшьеит, зуахта сицакымкәа зыҏоныҟа ихынҳәыз аҵсуаа рыҷкәынцәа. Изакәу сыздырам, урт асалдатцәеи афицарцәеи аҵсуак дрылоуп ҳәа сгәы иаанагомызт. Абас иаалырҟьаны арт рабаҵәа рхаҵарашәа анааҵәырырга, схәы-сжьы қақаза иҏсилагылеит. Оумашәа иубаша, абарт цшзала зыҏоныҟа ицоз ауаа инаҏоцаны азәы дгәырҕьо, инамыцхәны дыччо дубазомызт. Зегьы рыхтыс мышқәеи, ирывыршьааз рҏоызцәеи, иахьагьы, рыбла ихгылазар акәхарын. Рыбла ихгылазар акәхарын, зуасиат аҳәаха змазакәа, аибашьра аилгара мышкы шыбжьаз ахымҏас иацыхьашәаз рҏоызцәа. Рхы ахырбаауазар акәхарын урт рылымкаа дара рыҏоныҟақәа рахь иахьцоз.

«Шәара ишәхарагәышьоузеи урт рлахьынца ус анцәа ишахьазар. Анцәа ду иаҳауеит шәара шәыхынҳәра шәахызбаазом. Саб дахьымааз, шәара шәахьыхынҳәыз азыҳәан, сгәаҵахь цьаргьы цашьыцрак, хыбаарак кыдхаланы иҟазам. Цшзала шәсибабааит шәхәычқәеи шәареи!» — абас сгәаца стацәажәон, суалуашо сахьтәаз. Ахаҵара ашәа ыртаазаны ирҳәон агәырҏеи алаҷырзи алыхәхәа. Сара уажәыцәкьа аҵенцьыр салцшны ашьха ҏаскьарақәа сырҿацшзомызт. Схы-сыцсы атаны сазызырҏуан сабдуцәа рфырхаҵара ашәа, ашәа сабдуцәа иртынхаз.

«Стаханы скалозар, сыцсырзы наҏуазар, ҳамтак сышәхашәмыршцтын, Нана!» — саб ицыхәтәы ажәақәа иҿыцххараза мшаенеицш абыржәы еитаасаҳаит.

Адәыцба неиуан ар рашәа ацәқәырца иагәылсны. Сара уажәы убырт ашәа зҳәоз шықәс

ԝынԝажәа иреиҳамыз, ԝажәи хәба шықәса иреицамыз асалдатцәеи афицарцәеи сылаԥш иныԥго сҽаасхеит.

Ишысҳәахьоу еиԥш, зегьы ԝныԥkала ихәылашьын. Зегьы ак рызхомызт. Еитаҳәашьа змамыз цәанырра хьантак рхы-рҿы ианубаалон. Зегьы ираамтазамкәа ахәажәцәа рыkәнылахьан. Макьана ргәы атып аҿы ишымнеицызгьы, аԥстазаареи, абзиабареи, аԥшзареи ргәаҳәон. Абарт аибашьцәа рхаҿы дтәан ԝынԝажәаkа шықәса зхыԥуаз акапитан ичынкәа ззыкәыз фицарк. Аха уи зегь рылымкаа илахь еиқәын. Ашәагьы иҳәомызт, ус ҿымт-цсымшьа ашышьыхәа дтәан. «Саб иԥсы таздгьы, абыржәы абни афицар иаkара акәхарын ихыԥрыз. Сабгьы абас абни афицар иеиԥш дыԥшзазар kаларын… Ари афицарцәа рыматәа шинаало еиԥш акәхарын сабгьы ар рыматәа шинаалоз!» — сгәыԥшаа-хыԥшааура сылаԥш неиkәызган, ԝаԥхьа сывараҿы иқаз аԥенԥьыр сналыԥшит. Асыԥса зҿажьыз нахьхьизатәи ахра еиԝыԥәрақәа рԥыхәа нԥәазомызт. Урт kәашккараза ихырkәkәа-ҿырkәkәа, ԥаka еихык-еиԥыкны ирыԥгаз ахәы еиқәаԥәақәа ирыхчынган.

Схәыцрақәеи сареи адырдхеиԥш ҳшеикәшоз, арцәааҳәа адәыгба абжьы агәыр ашԥа инкылkьеит.

— Тамшь ҳаарц егьҳагзам! – иҳәеит Шьота, дԝагылан аԥенԥьыр дналыԥшын. Сара зынзакгьы уи самеи-гәыргьазеит. Уи акәым, аԝныka сахьцозгьы сназандаз ҳәа сыkамызт. Аԝныҿ снеир, закәыхи саб дысцылап ҳәа уkазма. Уи иеишәа матәа ашьтыхра ахәтеижьтеи ицуазеи, аха сан саб иматәақәа: икәымжәы, икаба, хьача сырмала иқәкааз иххьа хтырца, иныдкыланы, сан рацхьашәа инеикәалыцсашәа kалцеит, аха лгәы иамузт

ҩаԥхьа инеиԥхьашьшьаа акаруаҭ инықәылԥеит. Уск̌ан, саб ишықәс цәымза аныка̌рԥа ашьҭахь, аншьан илагылаз саб ипатреҭ дугьы нак̌ аҫы нарҳәны иԥә-лыргылеит, аха уажәы иаарҳәны аншьан еиҭалалыргылеит. Уажәыгьы сан лыбжьы ныԥакзаны амыткәма ҳәаны ипатреҭ дақәԥәуон. Ԥабыргуп, сан Акәантәи снеиԥыԥхьаза: «Уаама, уан уара дукә-хшаait!» — ҳәа лнапы ыргьыжьны лхы инадылкылон. Дааччашәагьы ҟалԥон, аха лыччаԥшь нарха амазамызт. Сан ҩаԥхьа лаҳаиди аацәеиԥәыԥсны лхәыԥрақәа деиҭанарыланагалон. Сабду иакәзар, акы дашьҭазшәа, дыҩхаланы иҧкәын ипатреҭ днахәаԥшны, знык ԥсыра дыԥсны дналбааuан. Абарҭ абас игәамк-хамкха гәырҩала рыҩны ишыҩназ здыруан аḱынтә, аҩныḱа анеира сԥәуадаҩын. Саб игәалашәара хәыч-мычқәак исзынханы иḱаз зегьы ҫыԥхон. Иҫыԥхон игәырҩа исымазгьы. Убырҭ зегьы ирҷыданы зегь реиҳа ис-зышьҭымхуаз саб «ихаҳә шкәакәа» акәын. Аҩны сышнеилак, уи «ахаҳә шкәакәа» ахь сымԥар зузомызт.

Исызгәамҭазакәа адәыԥба Тамшь астанциаҫы иаангылеит. Шьоҭеи сареи ҳара ҳаԥкыс еиҳаз ҳчама-данқәа ҳаихадақәа инарнырсло, адәыԥба ҳналбаан, аихамҩа ааихԥәаны ашышьыхәа ҳҫынаҳхеит. Абрантәи Тамшь агәы аḱынза машьынак ааҳақәымшәазакәа, ҳзәашҳәаха шьапыла аԥара анҳақәшәозгьы ыḱан.

— Кәтоли Ԥьгьардеи рганахь ицо машьынак анцәа иҳақәыршәа! – иҳәеит Шьоҭа.

— Ааи, уҫы изҳәаз хьыла итәыхгьы! Изеиԥшразаалак машьынак ҳақәшәондаз! – сҳәеит саргьы. Шьоҭа Тамшьынтәи дышиашаз Ԥьгьардаḱа дԥон. Сара Кәтол ахуаа рҫы саннеилак, саамҩахыԥны Шьагә игәа-рабжьара сныбжьалон.

Аԥхын исыбаргәыыз, сшьапы мҟьашьзакәа Тур ихәы, Адаужра ҳәагьы иахьашьҭоу сыѽхалон. Азын акәын ахуаа рырхәара аҟынтәи Тур ихәы аҟынза ахалара аншьашәараз. Знык аулица уаамѽахыԥны Шьагә игәарабжьара уныбжьалар, ула шаацшуаз, зда умамыз уеимаажәқәа аҳәынҭәа атлаѽа инаушьхнахуан. Нас уԥси-уԥси еихьымзо уҽыноухон.

Абас ҳнеихьыс-еиԥысуа, ҳнеидыгәрыҟәҟәало Кәтол-тәи архәарахь ҳхы рханы ҳашнеиуаз, ҳашьҭахьҟа азәы ишьҭыбжь наҳхьигзеит. Шьоҭа даахьаԥшын:

— Ани ҳашьҭахь иааua афицар, ҳара ҳазҭаз акупе дҭан! – иҳәеит.

Сара саахьаԥшит. Иаразнак дыздырит, нахьхьитәи аахыс зылахь еиқәԥаны итәаз афицар. Дааuан уи ашыр-шырҳәа. Чамадан дукгьы икын. Иафицар шнел еи-кәарены иарма махәар иахшьын. Иблуз иаҿаԥсаз иԥьаз ҳәынҭәра ѽежьқәа силаарцыруа, ихәда ыԥарбаҟа еибаркын. Ирыԥхны игәы икыдын амедалқәа рацәаны. Иарҧьа гәышԥы икыдын аорденқәа хԥа. Сара урҭ аҳамҭақәа зегьы аорденқәа ҳәа срышьҭан. Амедалқәа игәы иахьадыхәмарлоз ахьхьа-хьхьаҳәа рыбжьы гон. Иблуз иақәыз иҟәбас маҟа ҟьаҟьа, изара ааихнаԥәап уҳәарын. Ифицар хылԥа ихаз иадырчаблан аеԥәа ҟаԥшь. Уажәы зынза даҿакалашәа дызбеит уи афицар. Ихахәы еиқәаԥәа шлацк аларшәымызт. Амала, иаакәыршаны иаргәцыста ашлацқәа ныԥаԥсон. «Ԥшзала ухәычқәеи уареи шәеибабааит рыԥха. Саб дҭахазар уара иу-харагәышьоузеи!» — сҳәеит еиҭа.

— Дабаԥошь абри афицар? – дааԥаа-ԥшааит Шьоҭа.

— Дабацо умбо, иԥонықа дцоит! – сҳәеит, изакәу сыздырам, Шьоҭа изцаара сгәы иныҵаххшәа.

— Дызмилатдашь рыцха! – иҳәеит еиҭа.

— Дызмилатзаалакгьы деибганы дааит. Уаха иҭаацәа гәыргьаҵәа, мшаҵшара рзыкаланы ицылоит, цшзала! – сҳәеит.

— Тамшьтәызар ҟалап! – иҳәеит Шьоҭа.

— Дахьатәизаалакгьы… — уаҳа сгәы иснамырҳәакәа сеаныскылеит. Тамшь ҳанааи, сара Кәтолка игаз аулица снымԥахыцын, наскьашәа игылаз амжәа амцаҽы аԥьармыкьа хәычы иҟаз ахь сҽынасхеит. Хә-маатк аҵара хәԥьара ирены сеиԥәа аԥьыба иҭан. Амжәа амца ашәшьыраҽы ихәаахәҭуан, еиҳарак аерманы ҳәсақәа. «Лабрантәи иаазар акәхап!» — сҳәеит гәаныла. Шьоҭа сара дсыцымԥахымцзакәа, дышиашаз, ҳара ҳашка игаз аулица архәараҽы игылаз аҵошьҭа аган ахь иҽынеихеит. Ҳара ҳганахь анцәа иҳәаны машьынак нхаҵәиуазаргьы уа архәараҽыцәкьа иаангылон.

Ахәаахәҭцәа аҵәа зҭиуаз дубарын, атама зҭиуаз дубарын… Аахәага умазар, шәыр хкыс иаарымҭиуаз акы ыкамызт. Сара сыхәмаатк егьаанахәазомызт, ус ҳәоу еиламгашақә сԥьыба аҵахь ҷьара иҭаршәын. Сҽазы ахәхәаҳәа иаауа, снарылс-аарылсуа сышнеиуаз, аԥьармыкьа аганахьшәа, абри снаҵәкьыс хәычы иакараз, ихәахәакьыцьза, азахәа бгьы илаҵаны амра ицәыршәлан наша рцәы хәычык. Иаразнак сҽазы аауа иалагеит. Анаҵьалбеит, абни анаша хәычы снацҳандаз ҳәа саакалеит. Снеиуа-снеиуа абни ихырцә-ҽырцәны азахәа бгьы иларшәыз, абжьмра иарсахьаз анаша канза хәычы снахагылеит. Азахәа иахьыларшәыз иаалысхын, снахәаҵшԥахәаҵшит. Ани «амла иакуа амза шәхабжашәа

ибоит!» акәымзар, уи анаша канза амца ахкьо, гәыцхәымзар азәы иц изкылакуа иҟамызт. Аха убри анаша кьача сара саԥыстаацәа адыцсылеит. Ишысфалак, иаасымфар ада цсыхәа-зыхәа сымамкәа саакәхеит.

— Заҟа иацсоузеит бнаша рцәы? – сҳәан, ҳатыр акәцазаны слызцааит ерман цҳәыс хаззалашәа игылаз. Схы инаркны сшьапаҟынза лацшыла сааимылдан:

— Ари ԥынԥажәи жәаба маат иацсоуп! – лҳәан, наҟ ҳахьыҟазамыз зибнаҟа лыцламҳәа нцлыркьыҷеит.

— Иҟалозар, хә-маатк ацара-ԥа набсыркуеит исыбтозар! – сҳәеит, сеырхаазаны, саарыцҳалшьап сҳәан.

— Иууеи, уара, усхыччома, аҷкәын! Лабрантәи сацаланы иаазгеит, уажәы абри аԥыза анаша уара амала ҳәа иустома! – лҳәан, лқьышә снықәылцеит.

— Иабыхәа, снацәкьыс иаҟароу анаша канза хәычы, уц аанамгозар! – сҳәеит, сыемырцьаԥьацәакәа. Ацсра сақәгәыгуан акәымзар, лыгәшәы-мшәык ааҳәаны, цьара еилазашьак ҳауазар ҳәа сымхәыцуази.

— Саб Аршақ Зебелиан дгыланы дааргьы акапеи кылцәа сагхом. Ари ацан наша ҳәа изышьтоу ахәычҳақәа рыжәла ауп. Ишыкалара-ианыкалалак, хәычык ахәахәарахь ахы архоит. Убри иачыданы, амгәа хьаа азыҳәан ада зҳәа зцам ауп. Быжь-хьаак ирыхәшәу ари анаша ажәла Арарат ашьха аҷы ауп ажәытәза зны аиуа ахьыкалаз. Герагос ҳәа изышьтаз, ашьабыста шьамхыла изкуаз, шәарыцаԥ дук убри ашьха иаҷигеит абри анаша жәла. Ишыхаау удыруама, апырпыл цаҳә-цаҳәо иалкьо. Уԥыза гәакьа иагьа бзиа дубозаргьы, ддәылцаны

уара иуфап! – даакәымԥзакәа ауаса мырҳәыга лҳәо даналага, ҟоҳ, деилагагәышьазаап ари аԥҳәыс: «Ҽаантәи анаша афаха-агаха бахьымзааит бара аԥҳәыс қамсашәа иҟоу!» — сҳәеит аԥсышәала. Убри аамԥазы, санаахьаԥш ажәлар хыԥны абни аԥошьҭа аган ахь архәараҽы игылаз афицар ишҟа еибарыѡны аԥара иаҽын. Аха сара уи иаха сымамызт. Аерман ԥҳәыси сареи ҳахьзеиламзаз акы еиԥшымкәа сгәы иалсны сышгылаз:

— Уа, Адгәыр, уаа Адгәыр! – ҳәа ибжьы ихаԥалазаны ҽиҭит Шьоҭа.

Иҽызҭуаз аҭак имҭазакәа, даҽазнык ани аерманы ԥҳәыси азахәа иларшәыз снаша канзеи снарыхәаԥшын, Шьоҭа ибжьы ахьгоз ашҟа сҽынасхеит. Иҟалах закәыз здыруада, аха абра ауаа рацәаѡны ишеилаѡ-еиласуаз саарыдгылеит. Шьоҭа иитахыз, изсызҽитуаз аилкааха сымҭакәа, еилагылаз ауаа рхахьшәа игылаз зыԥәрахь инеихьаз хаԥак даасыдыххылан:

— Шәабеиԥәшәеи, дад, уаби уареи, шәабеиԥәшәеи? Амышразы еиԥәшәаша, еигымхаша! – иҳәан, сышҟа иҽа-наaиха, наk снеигәыԥасит. Уи ахаԥа ихы изнымкылазт, даагыргырит, аха иекамыжькәа иеааникылеит.

— Сара саб дахьыҟоу уаргьы унаргаait! – сҳәан, сеиҭанеизыҭрысит уи ахаԥа. Абри аамҭазы:

— Уу, уу, уу! – ҳәа ԥҳәыск лыхԥәы цыххаа иналы-қәлыԥсан, арԥәаа-арԥәааҳәа дыҳәҳәеит. – Унан, хаас, унан хкыдҟьа! Аби аԥеи зеибамдыруа изакә аамҭа уаҽеимышхароузеи ҳазхаанхаз. – Ани игылоу уаб иоуп, Адгәыр уарамыжда. Уаб Ҳараз иоуп! – лнапы аасыкәлыршеит. Иҟаз збаз, афицар икәшаны игылаз ажәлар ҽымҭзакәа

рсааиҟәшаны иааилагылеит. Аамҭацқәак ҭынчра гәытҟьарахеит. Афицари сареи хәбаҟа метра ҳабжьаны снеиҫаацшит. Иқьышәқәа инарцәхыкны ицламҳәа ашьана иамаз санаахәаацш, уаҳа иҟасцоз-изуаз сақәымшәо сшанханы саанхеит. Ашьана саннахәаацштәкьа саб шиакәыз здырит, сыцсгьы насылышәшәан, сынхьашьшьит. Сара исыздыруам игылаз ауаа заҟа сладырха-ҩадырхаз. Аҭыхәтәаны, сшьараҟны санааи, сабгьы саргьы мацәыс еимкьарак наҟ-ааҟ ҳгыланы ҳаихәаацшуан. Сара саб иахь игәаҭьны анеишьа сақәшәомызт. Иаргьы аҫсуа цасла, зегьы ишырбоз сышҟа аҫаахара цхеишьеит. Абри аамҭазы ҷкәынцәа мыхәҫараақәак сшьапы сықәмыркьысзакәа саб дахьгылаз снеигәыдрыҳәҳәалеит. Саб снапқәа икәыршаны дыскын, доусышьтуамызт. Сылаҕырзқәа сҫаланы илеиуан. Ажәлар еилақьыз-қьызуан.

— Ушьҭа унаскьа, цхашьароуп, ауаа ҳзыцшуп! – иҳәеит саб иныцакзаны. Нас ашышьыҳәа дааусышьҭын, гәаран уны, зеси-ҫеиы игыланы иҳахәаацшуаз ауаа рганахышәа, Шьоҭа дахьгылаз сааивагылеит. Саб сеиҭанаихәаацшит. Иблақәа ирхимыжьыз илабжышқәа мчыла инеиқәиҳәалон. Схы здыруа саныҟала инаркны сзышьцылахьаз саб ишьана исгәаланаршәон саб иқәыцшреи ихәычра амышқәеи. Убри ашьана заҵәык ауп, саб, саб шиакәыз агәра сзыргаз. Убри ашьана ауп сыблахаҵгьы зыргьыжьыз, сыцсгьы зырмаҷыз.

Шьашьа Аргәынба саб дикәшо диззатәуа лнапқәа икәыршаны дгылан. Шьашьа ҳәа сызҫу саб ешьас дҟалҵахьан. Уажәы Тамшь Ҷьыцьа ҳәа Барганҵьиак диман. Шьашьа лакәын: «Аби аҵеи зеибамдыруа, изакә аамҭа уаҩеимышхарахазеи ҳазхаанхаз!» — ҳәа лыхцәы цыххаа илыкәпсаны

гәырҧьа лаҕырзыла иҳәҳәоз.

— Аа, шәан лхы дааст! Иҟалаз ассир шәмаҳазеи, уара! Зыцсхәы зыбзахәы рухьаз, зышықәс цәымза шьҭырххьаз Ҳараз Мҟанба адамра дҭыцны дхынҳәит! – иҳәеит азәы ибжьы неицыхзаны.

— Ҳаи, ҳаи, Ҭемраз рыцҳа иажәымҭа шцаш-кәакәахеи, уара! – иҧьеишьон-илакәишьон даҽазәгьы.

— Заҧьал аҟәара ҩа иламшәац ауаҩытәыҩса, амшын далауршәыргьы, ашәбҕацамкырак дырҽахаргьы акымзарак имыхьуазаап, анцәа сикәхшоуп! – игәы инарҳәомызт ахцатәигьы.

— Ишакәхалакгьы дмааи, нан. Сашьа иҩшьапыкгьы амазамкәагьы иҩони ихәыҷқәеи дырбазшәа дыҟандаз, бхатцкы-быцсатцкы сымцози! – лҳәагәышьеит цҳәыск ашә-занз лыҷхысны дахьгылаз.

— Ҭемраз рыцҳа, анцәа дрыцҳаумтәын. Анцәа изҕаб хазына димихзаргьы, иҷкәын дизыхынирҳәит. Ари-нахысгьы анцәа дихылацшааит, анцәа шьарда зымчу. Ҭемрази Ҳарази раҟара иразымгьы, ҩонышцҟалагьы дәныҟалагьы ицқьамгьы шьоукы анцәа ргәахәтәы иахьигзахьеит. Ҳараз ихаҭа иами ауааажәлар рзыҳәан зхы шасыс алацәыбгақәа ирызҭоз, Ҳараз Мҟанба иакәзами, аргамаду акнаҳарҭахь дышнаргоз ши-дыруазгьы зхы зымшаҭаз. Ҳараз Мҟанба ихаҭа-цсаҭа иоуп. Икоуп баба аразра, аҳалалра, ацқьара амч! Убри адоуҳа ауп иахьа Ҳаразгьы иҩони ихи еибазырбаз! – иҳәеит Абжьуаа рҽы еицырдыруаз ахатәра Иуана Аҭарба дахьгылаз.

— Абаацс, аҧошьҭа еиҳабы илымҳа итшьызар, иаразнак Аҟәаҟа Ҳараз иабхәында Леуарса Касланзиа ҭелла адырра иитон! – лҳәеит Шьашьа даағьатцәы-ғьатцәын. Иаарласны аҧошьҭа еиҳабы иарҳәеит, Аҟәаҟа дышзахәо дасны, Ҳараз дшааз,

Тамшь ишизыцшу еиҳәарц! Уи ус иагьыҟаицеит. Иманшәалахаша, Леуарса аус ахьиуаз ателефон аҽы иара ихатацәкьа диқәшәеит. Иеиҳәеит иҟалаз, ицсны ибзахаз Ҳараз Мқанба дшыхынҳәыз. Иҩызцәагьы иаргьы, уаа гәарҭак Тамшь ишизыцшу…

Сара саб сылаҵш ааихмыршәазакәа сахьихәаҵшуаз абыржәыцәкьа сгәы дҭамкәа, схы дҭамкәа сабду даасгәалашәеит. Аа, абыржәыгьы есуаха есы-хәыл-быҽха иҵкәын «ихаҳә шкәакәа» аҟынтәи данааилак, ишыҟаицалаҷ еиҵш, ҳашҭа иқәгылоу аҵәа амҵаҽы днатәахит. Дахьцалакгьы ҩызара изызуаз, гәыҟажагас имаз илабашьа ицышьцаргәаны дтәоуп. Дтәоуп сабду абжьаацны еиҵш, хараза наҟ, ԥьара, асыршәы зҽахаҳәхахьоу ашьхақәа дырҽаҵшуа. Ус иаацәыригеит ахаҵа игәырҩа иахылҵыз агәаҟашәа. Сабду ибжьы ғызы-ғызуа хәылбыехатәи ашәаҵшь иналазҩоит. Еиҳа-еиҳа ихалоит сабду игәырҩа шәаԥьҳәара азызуа, игәҭашьыгоу, ицстгагоу сабду игәаҟашәа.

Ааи, абарҭ зегьы уажәы сыбла иаахгылон. Изакәу сыздырам, сабду еиҳагьы даарыцҳасшьан, исызным-кылаз сылаҒырзқәа рҽаархеит…

Саб ажәлар икәшаны иахьгылаз, аарла дрылыс-каауан. «Сабду, саб деибга-дызҩыда дшыхынҳәыз, иҵкәын ишәкәы блы ииаз шымцхаз иарҳәар, агәра игарыма? Иаахәжәангьы, иаразнак: «Ҳараз даанит!» ҳәагьы иаҳәатәымзар ҟалап. Уи иҵкәынзаҵә дижхьеит, дицәуахьеит-дихьхьеит, ицсхәы-ибзахәы ҟаицахьеит. Уажәы зыгәра иго, сабду ихаҭа иҳәалон еиҵш, аҳәынҭ-қар иҟынтәи иҵкәын ицсырзы изаахьеит. Ушьҭа ишца, Ҭемраз уҵкәын деибгоуп, дхынҳәит, аибашьра аҟынтәи ҳәа иоуҳәар, изихымгаргьы ҟалоит. Амци аҵабырги

рзеибафара далахар, агәырҭьацәара мыцхә аҧсырзы аҭкыс ианеицәахоҭьы ыҟоуп. Ус анакәха, саб иаашьа атәы аҳәашьа аҭаны, ҟәышла иарҳәозар акәхап аиҳабацәа!» — схәыцуан сахьгылаз.

Иаалырҟьаны еилагылаз ауаа ааилаԥԥоит. «Леуарса Аҟәантәи дааит!» — рҳәеит. Леуарса иԥызцәагьы иаргьы машьына ласык иааҭытцит. Маҳәи бхәындеи реицылара иарцәауаз ҟалеит, иаргәырҭьаз ҟалеит. Аԥыцьагьы аԥеишьцәак реицш иааигәыдеибаҳәҳәалеит. Саб, абыржәрааныа зылаҭырзқәа згәаҵа иҭазыцсоз, абыржәы изымцәахыз, игәы изҭамшьыз ԥ-лаҭырзык иблақәа инархыҳәҳәыз, изгәамҭазакәа наҟ-ааҟ изам-ԥақәа инарыԥәцеит.

— Ҳаи, анаҵьалбеит, анаҵьалбеит! Ауаԥытәыԥса рыцҳа ицәа иҭеимыгзо акгьы шцаҟам! – иҳәеит сабду иашьа иццәыс ланшьа Кәаҭа ҳәа Занбак.

— Ҳара иҳазгәаҭазом, дад, злыцха ҳаура хәычы-хәычԥла иаҳмырдырзакәа аамҭа уаҭеимышхара ҳаир-шьцылеит, акәымзар, абри арыцҳара, аибашьра ду иҟалаз, агәыҷра еижьагагьы ацҷәырҷит, абас мчыб-жьыки-мчыбжьыки рыбжьара зыцсзы ааԥхьоу ҳаԥ-кәынцәа иаалырҟьаны, ҳшаԥәымгәыҷуа, мышкы ахи-аҵыхәеи ала еицыҟалар, ауаатәыԥса ирзымычҳаргьы ҟаларын. Аха хыхь снаԥылашәа ишысҳәаз еицш, ажәлар ргәыҷра еижьага рыцгәышьоуп. Убри ауп рыцсы ҭакны измоугьы. Ауаԥытәыԥса ус анцәа дишагәышьеит, инарцә ашә-гәашә дшылагылахьоугьы, игәы аҟәышра иманаҵы дгәыҷгәышьоит. Уимоу, уажәы ԥ-ажәак еихысҳәаалоит, абри Ҭемраз жәымҭа шкәакәа иеицш зыԥкәынцәа ршәаҵь ааԥхьоу, зтәы-зыкә ҟарцахьоу, убыртгьы уажәыгьы аҧшцәа

ирышьҭоуп. Цааҩы-цшаақык иҳаиҳәарызеи ҳәа игәыҷуеит. «Иудыруазеи, адунеи рыцхарыла ишоуп, бзиа цыхәала, уззыцшым, иугәамхәуа цеицшыс иануоуагьы ҟалоит. Ари адунеи лахьышәышә аҟны иҟамлац акгьы ыҟазам. Иудыруазеи цьара ицсы кыдхаланы дыҟазар ҳәа игәыҷгәышьоит ауаатәыҩса, ацыхәтәантәи ргәыҷра аргама ирыцабарахааныа!» — иҳәеит ишышлара ишлахьаз, зқәыц лаба оурыхә зцышьцаргәаны аганахышәа игылаз ҭаҳмадак.

Саб иныцак-ҩыцакшәа ажәлар дрылаҷшуан. Сара сшицшаауаз гәҩарас иҟасцеит. Убри аҟынтә еиҳа сахьибарҭаз, илаҷш сахьыцашәашаз сгылеит.

Цьгьарда аганахь ицоз аидара шьҭыхга машьынақәа архәараҿы ианаахагьыжьлак, ауаа рацәаҩны ишгылаз анырбалак, иаангылон. Убас хца-цшьба машьына анаангыла, хатца бзиак днарыдгылан, иҟалаз реиҳәеит. Убри иаҷыданы Ҳараз иҩызцәа-ицызцәа, иуацәа Ҭ емраз идныхәалара зҭахқәаз Ахуаа ркынза иргарц дрыхәеит. «Ҳаргьы хтәымуаазам, Ҳараз итахцәа хреиуоуп, иҳамгакәа иаауазеи!» — рҳәеит амашьынақәа нықәзцоз аҷкәынцәа.

Леуарса иҩызцәеи иарси злааз амашьына инақәтәеит. Саб Леуарсараа рмашьына дҭадыртәеит ишимуаз. «Суаажәлар аидара шьҭыхга машьынақәа ирықәр-тәаны сара амашьыналас сышцаҭало!» — иҳәан, аидара машьына дақәтәарц далагеит, аха изырымуит. Мчы-лацәкьа амашьыналас днақәдыртәан, аидара шьҭыхга машьынақәа рацхьа инагылан, рҿынархеит. Сара ацыхәтәан даеазныкгьы амжәа амца игылаз, анаша сызымҭаз аерманы цхәыс лышка сынхьацшит. «Ҳаи, ачҳара ҳәа

илымоузеи лыжәла нцәаааитԑ!» — сҳәеит гәаныла сгәы налыдаагаланы. Амра анеиҭаҵ, уажәрааанза ашәшьыра ахьыӄаз амра ыҵацеиуан. Амра ахьашымҭазыҵәкьа акәын. Ахаҳә хәтәуан, убриаӄара ашоура баацсын. Аха уи аҵҳәыс гәаҵәажәпа дааи-ҭамҵзакәа дахьгылаз дгылан. Лыҭитәӄәа зегьы лҭихьан, аха абни азахәа бгьы иларшәыз, нацәкьыск асагаса зсагасаз лнаша хәахәа канза азыҳәан, иснаанза ҳәа абжьмра лхы иҭацеиуа амра дыҵәгылан. «Блад-ҕьазкылаайт! Анцәа ибимыртиааит, бара ахьажь ахы зҵааа аҵҳәыс ԥьабарӄьыл ԑимгәачшәа иӄоу!» — сҳәан, слызгәаатәәкьаны, сынҭагылан, смаӄа нкаршәны дыкнысцеит, аҵсцәа дрымго. «Уи ушьҭа хҿыхшьа лмоуа дысшәиит, гьааур-аҕли, гьааур!» — сҳәан, сеаа-сыртынчит.

Амашьынаӄәа амѡа иӄәлеит. Икалаз заҳаз ауаа амѡан иаҳцылон. Кәтол ҳанааи, амашьынаӄәа аангылеит. Раҵхьаза ҿырххыла иааҳцылаз Лад иакәын.

— Узгаз рымышра, рыцыхра ааугааит, Ҳараз! Анцәа ду имчала, Ҳараз ҳәа ѡаҵхьа ухьзала суҵхьартә анцәа уаргьы саргьы ҳаиӄәиршәеит. Ҳазшаз ухьзала сызиҳәоз аргама исирбеит, аргама сҿаҳәатәы ƙаиҵеит зегь зымчу ихьышьаргәыҵа сакәхшоуп! – иҳәан, Ҳараз днеи-гәыҵаҳәҳәаны даагәыдикылеит. Лад изнымкылаз игәырҕьа лабжышӄәагьы наиҵәхыҵит.

Бзан қыҭ Ахыуаа рӄынза уаа шәѡык ҳаҵааит. Амашьынаӄәа Тур ихәы усгьы изхалазомызт аӄынтә, ара ду амѡахыцыртаҿы ҳаамѡахыцын, Шьагә игәа-рабжьара ҳныбжьалеит. Санынаҵш, Шьагә ихылҵа барбал ду ихаҵаны дыхәкьаҵскьаха даауан. Шьагәи Ҳарази анааиҵыла,

абриаҟара цәгьеи-бзиеи збахьаз, хаҵара зегьы ауаӡы еихых-еиҵых ду, раҧхьашәа ииуа-ииҳәо дақәымшәо дааҳәалахеит, аха нас иҿааизиган, уаҳагьы изаҟаразаалак ажәакгьы мҳәазакәа: «Шьагә уара дукәхшоуп! — иҳәан, аҳәсаҟәа реиҧш инапы ааиргьыжьын, ихы инадикылеит. – Анцәа дыҟоуп, сикәхшоуп! Аҳақгьы ыҟоуп, адоуҳагьы ыҟоуп! «Уара иушьуа анцәа димшьит!» Ҳараз уаби уареи шәыразра, шәиашара, шәыцкьара анцәа ибеит. Аринахысгьы ҕьу-ҕьаца анцәа уҟәиҵааит. Ҭемраз уаҳәшьа хазына димызхыз уара уиитеит, дад! Уҵыхәтәы еиуп, ари-нахысгьы унасыҧ уцныкәалааит! Алакә ҵабыргхеит, дад! Алакә ҵабыргызтәыз зегь зымчу аринахысгьы духылаҵшааит, урыцхаишьааит сара сшамкәа сызшаз!» — иҳәан, ныхәаҵхьыз гәарҭак Ҳараз ихы-игәы инҭеиҳәацәеит Шьагә. Уаҳагьы даахнымҳәзакәа, саб днаивагылан Тур ихәыҟа рҿынархеит.

Уажәраанзагьы исҳәаҟәахьеит Ермана иқьаҧта азбахә. Ҳара ҳҟны уназааанза абас хышәка мҿтра иааскьаган абри Ермана иқьаҧта ҳәа сызҿу. Абра ҳааирц егьҳагымкәа, Леуарса сыжәӡахыр инапы нықәиҵан:

— Ушзахәо уӡоны уца, Ҳараз дшааз роуҳәар, раҧхьатәи агәыргьаҿҳәашагьы угап! – иҳәеит.

Сара аиаша уасҳәап, иаасцәымыцхан, санаабжьажьа, Леуарса игәеитазар акәхап:

— Уи егьамазам, ас еиҧшқәа раан ус ҟарҵоит. Уца ушзахәо, ҳара ҳнеиааанза ргәырҿануцап! – иҳәеит еиҭа, ииҳәаз дахьымхәзакәа.

Шьоҭагьы снаихәаҧшит, аха акгьы иамҳәазакәа ашацаҳәа сҿынасхеит. Амра аҭашәара еихаҕәышәарак акәын иагыз. Сшыӡуаз ҳахкаара сааҭалеит. Ишышәтра ишәтхьаз ҵшьынӡажәа

цәа-шьапы, асы рҽанаҳәазшәа «ашәыб» рҽачы игылан. Ицсыхәшаха аҵшалас иалаз аҵәашәҭ афҩы соура-зоуроу саартаслымит. Алакә цхыз еиҵш ҳаҩны-ҳгәара ҭазлаҳауаз аҵшзара сшалагылаз ҳамзырха еихҳәа-еиҵҳәа ахьатә гәашә иҽаз алыкә нылсыршәан, ҳашҭа сынҭалеит. Сабду ҳашҭа агәҭа иқәгылаз аҵәа гәаҩа ду амҵа дтәан. Аха иҟазшьа зынзак иаасгәамҵхазеит. Есымша ицыз, ицтәоз, ицгылоз илабашьа абжьаацны еиҵш ижәҩахыр инкыдҵаны ишьамхы еиқәыршәны дтәан. Дтәан уи ҳаҷеимышхара дыштәаз днышьҭаҳашҳатәарахазшәа. Иблақәа ааихмырсыҷъзакәа, наҟза цьара аҵәқәырпақәа атлақәа инархьызсо, ииаҵәкаараза дгъыли жәҩани ирыбжьаҵәқәырпоз амшын гәысакара агәы дхыцшыло. Дтәан уи ауаҩ, иныҵакзаны гәаҟашәак иҳәон:

«Уа зира мыш ззымыждараз,
Гәышьа зхымпаз радари,
Уа хәашабга агәырҩа иаркараз,
Уа зымпа азы ақәтәоу, исҳәари…
Уа иааҟәххыз шара еимкьаран,
Уа зцәашьы насыҵ зцабарахаз,
Уа инхәылазкыз зымпахара,
Уа гага еиқәаҵәан игәарахаз…»

Иханҽаны агәырҩа еиқәаҵәа адунеи иалаҵсаз игәаҟашәа шәацьҳәон. Ицон уи ахаҵа игәырҩа иахылпуаз иуаз дгъыли жәҩани цәқәырпаҵас иагәыцхны. Ицон уи Ҭемраз изыҳәан зегьы рхәашо. Ишьҭамҭа аҵыхәтәантәи азыхшьых ныкәыршо. Уи ашәа иара изын цыхәтәантәи уоун, аҵыхәтәантәи ахаҵа имыткәман, аҵыхәтәантәи уасиатын.

Дтәан аргамаду зыпсхы злашәахьаз, дунеи ахьыршаз зегьы ззеиҵшыз, аҵсра иаргәаҟуаз, аха

аҧсра зҧәызыз, зхала зеыззымшьыз ауаҩытәыҩса рыҧха. Иҧон сабду игәаӄашәа иара ида даеазәы изеилымкаауаз, аҧсы адамра дҭазмыргылоз, ахаҳә зырҧәуоз ауаҩытәыҩса игәаӄашәа. Абыржәы ҧсеиҟәырхагас дгъыли жәҩани рыбжьара сара заҧәык сакәын имаз. Сара азәзаҧәык сакәын иҧсаҧара игәыҷра заҧәы ахаҧ иаҧызшьуаз. Аа, абыржәы гәыла-ҧсыла, ҧәала-жьыла здамра зшьапы ҭазыргылахьаз. Ҩаҧхьа аҧстазаарахь, ҩаҧхьа иибаҧ-иаҳаҧ идунеи ахь дзырхынҳәуаз, аа, абыржәы шәым-ҭаҟәак рышьҭахь инеихасыҵәҳәаз агәыргъаҿҳәаша акәын.

— Уаа, баба, уа-а баба! – сҳәан, иаалырӄьаны сыбжьы ахьынзаҧоз ҿытуа ашҭа сынҭалеит. Ишызбоз сабду даақыҧь-қыҧьын, дызҟәыз идунеигьы неим-пытҧацыххаа инкаҧсеит. Аҳәа ахы зыҟәшәаз еиҧш, иҧырҧны иҧахьаз мыч ҷыдак наиҧасын, илабашьа иеынанҧаны ашырҳәа дҩагылеит. Ус зыӄаиҧаз иара ихаҭагьы изымдырзо, инаҧәкьарақәа ҧыс-ҧысуа, иҧыртланы иӄаз аҧыхәтәантәи ихәда аҳәынҧәрақәа ааибаиркын, илабашьа имахәар инанҧаны, ихҭырҧа аҧшьҟәа nak-aak иааикын иҕәҕәаны инаихаирӄаҧеит. Ажәак мҳәазакәан, ихагаханы ишӄа инеиуаз имаҭа дсыхәаҧшуа дааҳашҳаҭәарахеит.

— Баба, баба, Ҳараз дааит, саб дааит! – сҳәан, сеынеигәыдсыжьлеит. Сабду ажәак мҳәазакәа сигәы-дырҕәҕәаланы сааикын:

— Аиси, дад, ибзиами Ҳараз даазар, уара уеиҟәк, дад! Егьоурым, ма уара анҧәа урыҧхаишьап. О, Хәыхәа! – иҳәан, сан илызҿиҭит ибжьы ҧыс-ҧысуа. Сан чанах гәарҭак еихаргыланы, лыҩнапык рыла икны, амаҧурҭа ашәхымс даалагылеит, аха сабду иӄны дҧәажәазомызт. Ус

ашәхымс дылашанханы даанхеит.

— Иахьа уажәрааныа анцәа ду ишиҳәара сыҟазаарын, исыбаргәыыз. Сызҕаби сыҷкәыни анцәа исатәеимшьазаргьы, Ҳараз иҵшьоы цацәа сыман. Аха абыржәоуп сажәымҭа азахәаш анахарҵатәкьаз. Иаб дышизхәыцуаз, иаб дшигәырҩоз, изихымгазт, ахәыҷы ихы еилагеит, сара, жәымҭа ҟыргә, цәгьала ашәадәы иҟәхаз, - иҳәан, аҟәараҳәа деицасны аҵысра далагеит. Абри аамҭазы аҵыкь-аҵыкьхәа инеиқәырццак-неи-инқәырццакны иааигәазаны ахысбыжьқәа аагеит. Сабду сырҕәҕәаны сахьикыз саауишьҭын, ҳамҭак ахысбжьы иахиҳәаара изымдыруа даашьхныҵсылеит. Нас еиҭа неиқәырццак-неиқәырццакны ахысбыжьқәа анга, сан зчанахқәа кны ашәхымс иаалагылахьаз илызгәам-ҭазакәа лчанахқәа налымпыҵкьан, иуадышххыраха ҵаҟа инкаҵеит. Нас иҟалҵара лзымдыруа амаҵурҭа дааҩнашаҟьеит…

Сабду илабашьа наиҵшьуа агәашә ахь иҿынеихеит. Алақәагьы аху-суҳәа инеибаршын, ашҭа аҵыхәахь инеибартрысит.

Амра шҭашәара иҭашәахьан. Саргьы, сан ишанханы абарҵа иҵагыланы иҵшуаз сналыдыххылан:

— Сабгьы Леуарсагьы, иҵегь ауаа рацәаҩоны абас иаауеит! – сҳәеит, сан дгәыҩ-ҿыҩоха, акгьы деиуазамкәа дахьгылаз схы налыкәкны.

— Уа Ҭемраз Мқанба, аҵсы дыбзахеит, дад, аҵсы дыбзахеит! Уажәымҭа шкәакәахеит. Учкәын заҵәы Ҳараз ичамҩахә анцәа иҟаиҵеит. Деибга-дызҩыда дхынҳәит. Аринахысгьы анасыҵи аманшәалареи анцәа ду ишәаҭәеишьааит, Шьагә уара дукәхшоуп! – иҳәан, Шьагә иҩызцәа: Лад, Угьан, Ҷыгьыц, Сарпион, ақыҭа асҭаршын уҳәа, ҳауацәа хҭынхацәа

ргәырҕара ҭԥадаха, уаа гәарҭак ҳахьатә гәашә иаадгылеит.

Сабду агәашә ааимыртзеит. Агәашә алыкә шылар-шәыц иларшәын. Сабду ииҳәара изымдыруа азныказы даахәалахеит, аха нас иеааизиган, илабашьа аеыԥхәа инарсны абасгьы ҫааиҭит:

— Шьагә, абзиара-ачызара уашҭа иҭалалааит, сара сымзырха агәырҕара ҭазгалаз. Аха Шьагә сукәхшоуп, уара ухаҭа уоуп, ашәаԥьҳәацәа раԥхьа игыланы абри ашҭа сыԥкәын иԥсырзы ҭазгалаз. Аҳәынҭқар исзааишьҭыз, инапы зну ашәкәы блы снапы иазыркыз уара уоуп, Шьагә, дад. «Ҭемраз, уԥкәын, Ҳараз Мқанба иԥсадгьыл азы фырхаԥала дҭахеит!» — абас аҳәоит уи ашәкәы блы. Уажәы уԥкәын дхынҳәит шәҳәеит. Ихынҳәышьахазеи, иаашьахазеи, дад, Шьагә? Хьзыла дхынҳәыма, мамзаргьы аҕа изқәа иеирхама? – иҳәан, сабду иахьеиԥш исгәалашәоит, илабашьа ааԥихын, даеа шьаҫакгьы агәашә ахь днаскьеит.

— Ахьымзг аханатә аахысгьы ужәла иақәзамызт, Ҭемраз. Ҳаразгьы, даагылазар ишиқазшьаз еиԥш, ар раԥхьа дышгылаз маԥара хынтә ҕәгәала дырхәит. Аха аҕа ихы имҭакәа аԥыхәтәантәи амыш аҟынза деи-башьуан. Анцәа ду иқьиара ибеит, дрыцҳаишьеит. Ҟсыҭбарада, алакә ырҧабыргны анцәа ду уԥкәын заԥәы дузыхынирҳәит! – иҳәеит Шьагә.

— Дад, ус акәзар, аԥкәын шәимырԥхашьазар, уигьы анцәа иҳамҭоуп. Шәҭал, дад, ашҭа, сгәараҭа агәыр-ҕьара ҭазгалаз, сыԥсрагьы зыреезиз, сыбзарагьы зырԥшзаз сашьцәа! – иҳәан, ахьатә гәашә алыкә нылиршәан, агәашә кьакъаза иааиртит.

Ҳараз ишимуаз, Шьагә иаԥхьа дыргыланы ашҭа

ииаҭалеит.

— Уааи, дад дукәхшоуп! Аҧсуала рацәак иҧш-замзаргьы, иҧсны ибзахаз уреиуоуп! – сабду иҧаҧақәа наӄ-ааӄгьы инаҧәкьарақәа нарыҧишьын, иҷкәын днеигәыдҳәҳәаланы даагәыдикылеит.

Еигәныѳыз агәыла-азла, ауа-аҭахы Ҭемраз идырныҳәалон. Исгәалашәоит сани сашьҧәа хәычқәеи саб илаҧш иныҧигазаргьы, днарыдҳәаҧаланы дырмаҧәа-жәазеит. Саб акәасқьа абарҧаҿы икәшаны итәан, Лад дназлаз ақытаҿы аѳгьы-акәаргьы зкыз, ҳаҭыр зқәыз иѳызҧәа.

Саб иҧсхәра азыҳәангьы, ишықәс цәымза анадыркуазгьы, зыҽны ашҭа данҭыҧуаз кәырбанс изықә-дыргылаз аҧә иаламкьысзеит. «Иара ахала ахы нықәҧаны иҧсааныа салакьысзом, иӄазааит, иӄанаҧ Ҳараз иҧәа ахазбалап!» — иҳәеит сабду. Аа, уажәы саб даныхынҳә аухаҧәкьа, икәырбан наикәыршаны ианаақәдыргыла, акәырбан аҧхьа саб днаиргылан, абас аиҧәа днаиашьапкит:

— Зыҽны еибашьра ҳәа ашьа мѳа дананылоз ҿаҭаны, уара ухьша-мыхьша зегьы ахы-аҧсы акәхарҧ, унасыҧ уцныӄәарҧ, ахьҭа уамшьырҧ, амла уамшьырҧ, ашәақь алыҧха-агәыҧха уоурҧ, цәгьала иушьҭоу ашьашәы абжь-ныха дҭаҧацхахарҧ, аиҧәа ду илаҧш ухызарҧ азыҳәан, акәырбангьы саргьы Ҳараз хынтә ҳукәшаны, алымҳа хҧәаны иоусышьҭит. Иҧсхәы уадсымгалт, ибзахәы уадсымгалт. Убри аахыс хәышықәса зшәахшәа инықәҧит.

Аҧшырҭа иқәтәоу, ага иқәҧсоу аҧслымз ахыпхьазара здыруа, азыхшьах шыҧәаз исурбеит, сҿаҳәатәы наугзеит. Абри азаҧә исзынханы исымаз азхыҧра доумҭеит, амца далугеит. Сымцахара мыҧәарҧ сызаҧә ичамѳахә иҭаацәа рҿы ииаугеит.

Ухьышьаргәыԥа сакәхшоуп! – иҳәан, сабду, саб арыҵьала дааиргъыжьын, хәылԥ шәаԥшь дналарԥшны даахирхәеит.

«Амин! Ари нахысгьы унасыԥи улахьынԥеи анԥәа еиԥоумкын!» — еилагылаз инеиԥырҳәеит. Акәырбангьы аатрахь инаваргалеит.

Сабду еимкьарак шааибаз, гәакрас имаз Хьмур лнышәынтра ашка дԥеит. Шә-уазк, шә-мыткәмак зхырҳәаахьаз, ԥәашь гәартак ухьзала аԥәазыз згәыԥ-дыршахьаз лашьа заԥәы Ҳараз дшааз леиҳәарԥ. Хьмур лнышәынтра ааигәа днеиуан еиԥш, шыкәсҟәак рышь-ҭахь еиԥш, абыржәыгьы Хьмур лнышәынтра агәа-ҿыԥәкьа лашарак еишьылkkараза, ԥәашьы иаԥәаны иааѳыԥхахан, хә-рагыдык акара аѳѳышьҭыхны ины-ԥабеит. Убас хынтә анышәынтра агәаҿы иѳыԥхахит. Сабду: «Ари зыԥсаҭа бзиахаз лыԥсоуп!» — ҳәа дзышьҭаз.

«Сара ибасҳәаанзагьы бара ахраҭ ибдырхьазма, дад, Хьмур, Ҳараз дшыхынҳәыз. Бгәыргъара иахылԥыз быԥсы лѳа аума, дад, ари алашара еишьыл бгәаҿы иныԥхахаз?» — дԥәажәон сабду.

«Саб, уара агәыргъаҿҳәаша сзааугаанзагьы сыԥсы иадырхьан Ҳараз дшыхынҳәуаз! Ушьҭа угәы рҭынч, саб!» — абас игәыԥшаа-хыԥшаауа Хьмур лгәыԥәкьа иныкәхәхәан, мылхамԥас, иԥсыхәшаха, Ҭемраз игәы аҿаакәнаршеит Хьмур лыбжьы.

Ишылашьцара илашьцахьан. Ҭемраз хынтә Хьмур лнышәынтра днакәшеит. Ахаҳә шкәакәа Ҳараз ихаҿы иарсыз днахәаԥшит. Аԥәашьы шкәакәа еиԥш, алашь-цара иалԥхон, зра-ԥсра зқәымыз, аамҭа саашьа иннажьыз ауаѳыҭәыѳса ибака. «Ашәырқытан!» — иҳәеит сабду ибжьы нҭганы.

Уаха уаҳа Ҳараз ихаҿы иарсыз ихаҳә шкәакәа ахаҿы алашара аиркзомызт. Илахьи-иԥьымшьи

ааизатәит. «Иахьакәым ала анцәа сумырҩашьан, жәлар ирхы-лацшхәу суҳәоит!» — иҳәан, анышәынтра ааныжьны аҩныка иҷынеихеит Ҭ емраз.

Ихәыцрақәеи, ицәаныррақәеи, ицәалашәарақәеи дшеимаркуаз, ажәҩан ххьа каитанцас ашьта ныцганы ецәак нкыдшәеит. «Сиецәахә кыдуп, сыцкәын зацә иецәахә кыдуп, истаху сызтаху риецәахә кыдуп!» — иҳәан, ажәҩан днатацшын, ҩацхьа илахьи-иҧьымшьи ааизатәит.

Саб ихынҳәра ҩбака мзы шыбжьаз Самсон абна дылцхьан. Зегьы ртыхәтәаны ауп Самсон данааз. Ашта дшаатәалазцәкьа, дытрысны дыҩны амардуан дын-хаххылеит.

— Уа уара узгаз рымышра рыцыхра ааугааит. Ҳажәлантә рыхьзи-рыхьымзги еиқәурхеит. Ҳажәлантә рыхьз тызгоз уара зацәык шуакәыз анцәа ду идырын, уаҳхимбааит. Уара ушеибгоу Самсон ашарамша дукәхшоуп! – иҳәан, Ҳараз ацсра иешеитазгьы мчы-латцәкьа днықәыргыланы дикәшеит.

— Самсон дааит, Самсон дааит! – рҳәан, уи избахәқәа ееила издыруаз зегьы днеиқәцьаршьеит. Аха иза-каразаалак уи исакала жәак азәгьы имҳәеит. Ушцакоу Самсон ҳәагьы азәгьы дымцааит. Иахьеи-уахеи еилагылазшәа, азәгьы илаҷырымтзеит. Иаргьы иааи-цылаз атагылазаашьа иенамеириашеит.

Саб ицааз зегьы еикәшаны итәан. Иара х-цхык еихала-ехыцыргьы цыхәаццәара змазамыз ихтыс уагеимышхарақәа ртәы ҳәашьа шамамызгьы, аз-цаарақәа иртоз ишитахымыз, урт зегьы ргәаларшәара иара изыҳәан ишыхаҳәараҳатәызгьы, ираҳарц иртахыз рахыцхьрак далацәажәон. Саб дахьцәажәоз уажәы-уажәы ахә иеицш деилашәон.

Уи зегьы ирбарҭан.

Абри аҵых сара сзыҳәан игәырҧьаҿҳәашаз, аҳааназы сҿара иҭызгаз аӄалаа сажәра иҭазгалон. Избанзар, саб иҿара ҽеила сахаанын. Сахаанын саб иҵсрагьы ибза-рагьы, инеихигахьаз, ҽыки-бзыки ирзеиҭамҳәоз ауа-ҧеимышхараӄәа. Аиашареи, аразреи доуҳа рымазам, ҳаӄ рымазам рҳәоит шьоукы-шьоукы. Аразреи, аиашареи, аҵшзареи рдоуҳаи рҳаӄи роуп саб дхынзырҳәыз. Убырҭ рҳаӄ ауп азхыҵреи, амҵабзи дрылызгаз. Аа, уажәы, иҵсхьаз-еиҭаҵсхьаз иҵыхәала ажәлар еизаны итәоуп. Сабду иахьа инасыҵ изыхашеит. Аҵыхәтәантәи ихәҵыш аамҭа изылашеит. Изшәаххахьаз сабду игәыҧраӄәа ҩаҵхьа рыҵсы ҭалеит. Ҩаҵхьа аҵсҭазаара, ҩаҵхьа анхара-анҵыра, ҩаҵхьа аҵәылашара игәаҳәо, амра ҵхара, амыш шара дырзыҵшуа далагеит.

Ушьҭа аҵых агәы еиҩонашахьеит. Ҳшымҳа иӄәтәаз ҳарбаҧ ҽнатхьеит. Аха макьанагьы астол иахатәоуп Ҳараз иҩызцәа, иҭынхаҵәа. Шеишыӄәсеи амыткәмеи ауази ахьыҩныҩуаз, агәырҩеи алаҧырзи иарлашьцахьаз аҩнаҭа, иаалыркьаны ачара ашәа аҵых агәы неиҩонахит. Ҩаҵхьа илашалашо жәҩангәы инкыдлеит, иҭашәахьаз Ҳараз иеҵәахә. Ҩаҵхьа акаҩҳәа иааҵәыригеит Чмыт агәырҧьара ашәа. Ҭемраз иҷкәынра хьаҳәит ҩаҵхьа. Иҷкәын заҵәы дхынҳәит, уаха чароуп.

Есуажәааны амзаҿа аҵәырҵра сазыҵшын. Амзаҿа ххьа рахәыҵ-зак аӄара ипаны ажәҩан ианаалыҧгалак, саҵшуан. Уи амзаҿа аҵшышьа, иҳаҩсхьоу шыӄәсҟәак рыҵых азы, сани сареи ҳахьатә кәасҟьа абарҵа ҳаӄәтәаны, саб аусҳәарҭаӄынтәи данаауа ҳәа ҳани-зыҵшуаз ауха, ислырбаз аеҵәа ҵьарсахьа азыхәан исалҳәаз еиҵш, амзаҿа азыхәангьы исалҳәахьан. Амзаҿа аҵшышьа

слырҵахьан сан. Сара излагәастахьаз ала, амзаҽа иаха ицәырҵыр акәын. Иаха ицәырымҵызар, хымҵада уаха ицәырҵуан. Ҳбарҵа снытытцын, ишы-ҟасҵалацыз еицш, ашҭа ацыхәаҽы игылаз ашымҳа амҵаҽы снеин, сгәы каршәны, аеҵәакәа зылпыҟкахьаз ажәѡан снаҵаҵшит. Амзаҽа ахькыдлалоз макьана иҭаҵәын. Убри инаҵәхыкны аеҵәа ҷьарсахьа акәын ицәырҵхьаз. Уажәымзар-уажәы амзаҽа ацых ина-лыцхап ҳәа сшыцшыз, ааигәа зхабар смаҳацыз абжьы маза абас ҽаанатит:

«Уара иугәалашәома, Адгәыр, уаб Ҳараз ашымҳа амҵа дтәаны иҽаникәабоз ауха иуеиҳәаз ауасиаҭ? Уара иугәалашәома Ҳараз ижәѡашәаҟьаҽы ианыз х-шәах-стак? «Абарҭ ашәахсҭақәа снызцаз, ишыснырҵаз, ианыснырцаз, иахьснырҵаз азбахә ала уажәы акымзарак уасҳәом. Сара сдунеи анысыцсахлак, зыҽны анышә снамаданы шәанаахынҳәлак урыцхь счыкьмаҵьа иҭоу, сыхҭыс уаҩеимышхараҟәа знысцаз сқьаадқәа. Уааныза уаламкьысын. Убыскан убра иубоит, убра еилукаауеит урҭ ахшәахсҭак рҭоурых!» — абас уеиҳәеит уаб Ҳараз убри ахәылцазы. Аха ацыхәтәантәи ахцатәи ашәахсҭа атәы аѡра дахьымзазеит. Икалаз шыкалазгьы абасоуп:

Ҳараз дытҟәаны дахьыргаз Мыса диқәшәеит. Мыса иҭахын Ҳараз дтаирхарц. Уиала ишьта ирзырц, аха Мыса игәы иҭаз заа Ҳараз еиликааит. Аблырҭа камерахь атҟәацәа дрылакны дахьигоз адәыҷбаҽы, Ҳараз Мыса игәы шымѡазоз, диеижьан дыцаны дицә-цеит. Ҳараз ицсы анеиқәха, дахьцо изымдыруа абна дшылаз, акәыкәбаа зыкәшәоз ацҳәызба Светланеи иареи еиқәшәеит. Убри инаркны урҭ еизааигәахеит. Свет-лана лыбзоурала Ҳараз апартизанцәа дрылалеит. Убри ашьтахь

Ҳараз изныкымкәа, аҕа иҵьаԥханы мԥанызгоз адәыҕбақәа бҕеиԥеит, ацхақәа ирхәашеит.

Ацыхәтәантәи арԥид аан, Ҳарази Светланеи ахьцаз, анемеццәа рыкәшан аиԥахысра ҭәҕәа ƙалеит. Светлана Ҳараз иԥсы еиқәзырхаз иԥоыза бзиа абраƙа аҕа ихы дамцыхьашәеит. Светлана уаҳа хәарҭа лмоукәа лдунеи лыԥсахит. Ҳараз аҕацәа рнапы дампыҵашәеит. Иԥоыз-цәагьы рыбжаԥоык ҭахеит, иаанхаз ршьамхы ԥеа-дыргеит. Уаб дызқәымшәацыз егъыƙамызт. Ԥнгьы-бнагьы дзықәгылаз адгьыл иҵыблаауан. Аха абри аԥоызаҵәƙьа сақәшәап ҳәа иҵхызгьы иаламшәацызт.

Ҳараз анемеццәа иԥахәҫыхра напы адыркит. Иртахын, уеизгьы-уеизгьы, идырҳәарц апартизанцәа ргәыц ахьтәаз. Аха уаб ус аламала иԥеримҭеит, Адгәыр. Иԥсы изырхымхит аамҷыдахаз, уаҳа изырымуз ҳәа егъыƙазам. Ргәаƙшьа рҳәацәашьа формас иаардыруаз акы игыр-мыжьит. Ианамуза дыргәаƙны дыршьырц иақәыркит. Ҳараз арҳәацәарҭа захьзыз ҫеила ихигахьан, аха абри аԥоызаҵәƙьа дазыԥшымызт. Апартизанцәа ртәартаргыларҭа, рабԥьар ахьыƙаз, заƙа ыƙаз, дара апартизанцәа рхыԥхьазара, еиҳабыс ирымаз ихьз ижәла, қәлашьа мҭодқәас ирымаз. Арԥид ахь ианцоз изеиԥш аамҭаз. Абарҭ зегьы идырҳәарц ргәы иҭаз аналымԥ, еиҭасҳәахуеит, дыргәаƙны дыршьырц ԥеазыркит. Аарла зыхдырра зцәымзыцыз Ҳараз иԥсы шҭаз инаԥхыцқәа хыжәжәаны, блыгала иƙәаƙәа кылблааны, дырҳәазаны днаганы уада ҵәыԥсы лашьцак дныԥонарыжьит. Сара салагом уи ауада иасахьахәраз аитаҳәара.

Ҳараз ихдырраҫы данааи, аарла адашьма даақәтәеит. Ҵәаҵәашьык иаƙараз лашара хәычык, азы злыжжуаз атзамԥ еиқәаҵәақәа аарла икыдыҵхалон. Абас аԥсыртә уада абаа фԥоы ԥонышәшәон. Чҳашьа

змамыз бжьык иааикәыршаны игәы ҽнакаауан. Абри аамҭазын ауп ауаҩытәыҩса игәы изҭамкуа, ихы изҭамкуа Ҳараз акаамҿ ззырҳәоз анизыӄалаз. Еила-баахьаз адашьма икылпыпны рҽаархеит аҳәынаҷкәа. Аха урҭ аҳәынаҷкәа Ҳараз Очамчыра данҭакыз, ишәаҷы-рҳаҷуа иуада иааҩналоз иреиҷшмызт, цгәык иааваӄәылоз аҳәынаҷ дуӷәа ракәын. Азныказы, саанапӄьа-шьапӄьар, исыҷәшәаны наӄ реырҷәахып ааигәахәит, аха уаҳа умҷсит. Ҳараз раҷхьа дытӄәаны данырга, аконцлагер аҽы иҭакыз заазаб зыла иадырбахьаз атӄәаҷәа ахьгәаӄуаз ирҳәо иаҳахьан абарҭ аҳәынаҷкәа рызбахә. Зҽахәы зҽырхуаз атӄәаҷәа, аҭаҷәа рымч анрыӷәымхалак, рҳәаҷәашьа формаӷәас ирымаз зегьы акгьы аналымҷлак, аҷыхәтәантәи рҳәаҷәашьа формас ирымаз аҳәынаҷкәа ракәын. Зҽахәы зҽырхуаз асалдаҭ, мамзаргьы афицар ихала дахьҭакыз аҳәынаҷкәа ижәырҷон. Абас изыруит Ҳаразгьы. Аҳәынаҷкәа ашышкамс реиҷш ианиӷәпапа, напыла, шьапыла, иӄаимҷаз егьӄамлеит, рахыҵхьрак кыдӄьаны ишьит. Аха иаанхаз иӷәибаҳәаны ифара иалагеит. Ииулак иаҵхьаӄа иааимышьҭит, аха инапы ахьзынамзоз иӄәаӄәа рҽаларҵсны иҵсы шҭаз ифара иалагеит.

Ҳараз дхәаауан зыхәда цырӄаз аҳаиуан еиҷш. Аҳәынаҷкәа иахьрыӷәнакуаз иҵхауан, ижьы ҭырыжәжәон. Уаҳа илымшо ихдырра аниҷәыз ауп, ашә акылҷшырҭа аӄынтәи ихәаҷшуаз арҳәаҷәаҩцәа анааҩнала. Ари аҩыза аҽахәҽыхшьа уажәы ирбазма. Ирхианы ирымаз атыҩша асахьа змаз акы аацәырырган, ахаҽы амца анықәдырс, иаразнак алҩа еишьылза инахылҷит. Арҳәаҷәаҩцәа алеи-аҵси рыбжьара, противогазынгьы

противогазымкәа аттаҳәа акы нархарԥеит. Ихаакәакәараза абни афԝы иахылԥуаз арҳәаԥәарҭа аҿыртланы ианааԝнала, аҳәынаԥқәа иаразнак инеимбҕыжәааит.

Ажәа мыцхә узасыршьрызеи, Адгәыр. Ҳараз аҟәада ихышы, асакаса днаныжьланы арҳәаԥәарҭаҿы деи-ҭааргеит. Ҳараз аҳәынаԥ рхаԥыԥ ашҳам дшаԥәынхаз здыруа анԥәа заԥәык иоуп. Ихы идыруа данықала еиҭалагеит, апартизанԥәа рымаза идырҳәарԥ. Аха Ҳараз аԥсра, атәым жәԝан аԥаҟа аҭахара алихит, иԝызцәа рыхәшьадра ааста.

Аҕаԥәа ирызбеит ԝаԥхьа, ианаашалак иҭыԥ аҿы деиҭанаргарԥ. Иԥсы шҭаз аҳәынаԥ дыреарԥарԥ. Аха «аԥьма имԥсыша амаԥә азылаҟәит!» Ауха ашамҭазы апартизанԥәа ақәлеит анемеццәа рыштаб. Аҕаԥәа наҟынтәи аԥхыраара роуааназа анемеццәа ирытҟәаз рытҟәеит, иаанхаз ндырԥәеит. Рԥьаԥханҕьы даргьы амԥа рыхрыжьит.

Ҳараз иԥсы ахәага шҭаз дыргеит апартизанԥәа ргыларҭахь. Убысҟан аҳәынаԥқәа инырԥаз ахԥатәи аԥыхәтәантәи ашәахсҭа акәын, уаб ашымҳа амԥа иеаникәабоз иуирбаз. «Абарҭ ашәахстақәа ртәы, изыхҟьаз, испызԥаз иахьыснырԥаз, уажәы исҳәоит ҳәа салагом. Убырҭ ртоурых зегьы уԥылоит счықьмаԥьа иҭоу снапԝымҭа уанаԥхьо!»

Ааи, убри аԥыхәтәантәи Ҳараз иҟәакәа ианыз ашәахсҭа ауп. Убысҟан ауп уаб иԥсзгьы иԥсадгьыл ахь ианаарышьтыз. Иԝызцәагьы гәыбганс ируҭозеи аибашь-раҿы Ҳараз иҳарҭа-сырҭа анырымба, абзаԥәа рахьгьы данықамла, аԥсԥәа рахьгьы данықамла, ихырхарҭа уаԝы изымдыруа дыбжьазит, дҭахеит рҳәеит.

Абас иаанԥәеит Ҳараз Мқанба илахьынԥа

аҵыхә-тәы».

Ҷ Ҷ Ҷ

Саби сабдуи ашьха ҵшза иныкәгыланы ашара еимкьара аимыггамҭазы рлахьынҵа иахьаҵшуаз аҭыц дара заҵәык рыда азәгьы имырдырзакәа ииасит. Сара уи ашара еимкьарахь саб зны заҵәык сигахьан. Аха усҟан зынза сызлахәыҷыз ала уи аеынтәи ааи-мыггамҭазы аҵсабара аешаҵсахыз, ашара еимкьара зеиҵшрахаз ҳәа рацәак егьсзышьҭымкааит. Уи аенытәи ахҭыс аиҳа, убри ашара еимкьара аҵыхәала, илахьи-иҵьымшьи затәны саб исеиҳәаҟәаз схамышҭзакәа иахьа уажәраанзагьы иаазгеит: «Абри ашара еимкьара ҳәа сабду дзышьҭаз аҵсабара ашана атәы, саб даны◌еидас иирбеит, егьиеиҳәеит. Саб сара рацхьаза сганы ашара еимкьара ансирбоз сарҵысхахьан. Усҟан избаз-исаҳаз аҵсабара алакә ссир, ахаанаазы схы-сгәы иҭахеит. Абри ашара еимкьара сабду иабду, уи иабду – акыр жәабиҵара жә◌ахырла уи амаза, азәы илымҳа аҟынза инамгазакәа иахьауажәрааныа ашәышықәсаҟәа ирылганы иааргеит. Рацхьаза, мышкызны, ашара еимкьара амазеи адоуҳаи цәырганы аҳәара анцәа изаҭәеишьаз ирҳәоит Ҭлакәа ихьзын ҳәа. Еиҭасҳәахуеит, убри аахыс ашара еимкьара амазеи адоуҳаи азәымзар азәы имырдырзакәа уара уҟынза иаазеит. Абри анцәа ду ишана амаза даеазәы ианидыр нахыс, ашара еимкьара амчи адоуҳаи аҵәыз-уеит, абри удыруазааит!» — абас сеиҳәахьан саб. Ус ансеиҳәаз рацхьаза ашара еимкьара аҵшразы ашьха ҵшза ҳанхалаз аены акәын. Уи аахыс итҵозеи, аха уи алахьынҵа

аԥшырҭа, ашара еимкьара ахьцәырԥуаз ахәы ԥшза ашҟа схамлазеит. Амала абри алакә доуҳа ахьыҟалоз аҭыԥ саԥәымԥашьо издыруан. Уажәшьҭа сабдугьы сабгьы рдунеи рыԥсаххьан. Саргьы ушьҭа сарԥысхахьан. Уажәрааныа лассы-лассы схахьы иаасымгоз ашара еимкьарагьы сгәаласыршәо салагеит. Уажәрааныа адунеи аҿы ԥсрак ыҟоуп ҳәагьы сыҟа-замызт. Адунеи сақәлахоз ԥьысшьон. Аха снықәло саналага, уаԥәтәи слахьынтцагьы сазхәыцуа салагеит. Мышкызны саргьы сдунеи шысыԥсахуаз еилыскааула салагеит. Уажәы есуаха аеԥәа ԥьарсахьа ажәԥан иахькыдыз мԥшаакәа сышьҭамло салагеит. Аԥыхәтәаны исызбеит ашара еимкьара ашьха ԥшза схаланы сла-хьынтца саԥшырԥ.

Анцәа имыш амҽышаены, макьана ашарккара акырза шагыз сгылеит. Сара ибзианы исгәалашәон саб раԥхьа ашара еимкьара ахәы ԥшқа санхеигалоз зеиԥш аамҭаз.

…Ашарккамҭазы саахалеит абри ахәы ԥшзаҿы. Аԥохрак рыбжьара иеԥәкакараза икаршәыз абри алахьынтца ашарҭа адәҳәыԥш саақәгылеит. Мрагылараҳь ҧлакашәара илакәхьаз аша еԥәа аарла аԥштәы нахыггон. Уи иаанагоз, ушьҭа ашарагьы адәы иаақә-ххуеит ҳәа акәын. Мраҿаԥхасҭаҿы ашыԥламшә иҭалаҳаны ишьҭаз, ахаҳә шьанта шкәакәа снықәтәеит.

Зехьынҵьара ҿаҳа-ҿымтран. Схы-сгәы сзышьа-қәымкуа сазыԥшын уи анцәа ду ишара еимкьара. Саб дшашьҭаз ус акәын. Уи сабду иеиԥш ашара еимкьара иҳәон, зны – аамҭа еимкьара иҳәон.

Мрагылареи мраҭашәареи снапсыргәыта иқәызшәа акәын икаххаа ишызбоз. Адәҳәыԥш ахаҿы иԥыԥрны икажьыз, х-ҿык зҭыԥуаз аԥса

жәижәых ду снықәтәеит. Ишызбоз аҵарақәа ахуҳәа инеихырҳәаалт. Мра-гыларахь шьыжь шәаҵшь абз аахыкаҵшьхаара аеаз-накуан. Ишеимыггара ианааимыггоз абри адәҳәыцш иахагылаз ахра акьышәкьышәрахь сшыцшуаз, еҵәак налшәан, амаҵәыс еицш ашьҭа жәҩангәы иныцганы ишааиуаз, наҟ ашәышьханхыцка цьара ажәҩан зымшын иналаба ицеит.

«Сиеҵәахә кыдуп, истаху сызтаху риеҵәахә кыдуп!» — сҳәеит гәаныла. Ашырҳәа сҩагылеит. Уажәрааныа абна зырцәажәоз аҵарақәа ашәаҳәара иааҟәыцит. Арҩашгьы ахра инаҷабазшәа абжьы ааиқәтәеит. Ашьыжьтәи аҵшалас аҳарта-сырта умбо, наҟ ашьхақәа рҩыцахь инхәыцазит. Дгьыли жәҩани рыбжьара цстазаарак ыкамшәа, адунеи саашьак ишазыцшыз мҩашьо, зехьыныцьара тынчра гәытҟьарахеит. Убри аамтазы мрагыларахь ажәҩан акалт неилыбзаа-неилыбзааит. Шьыжь шәаҵшь инахыхәашаз ашәахәақәа разныхха, еилаарцыруа ақәаршҩы еицш ашьхақәа инархьызсеит. Ашәымтак дгьыли жәҩани еилаҩ-еиласын, ажәҩан азыжь убриаҟара иеҵәкаҟараза иааҵшит, абыржәымзар-абыржәы инхыкьасаны ашьхақәа инарҷатәап уҳәарын.

Ишшара ишшахьазгьы, жәҩангәы еҵәара иналпыкказ аеҵәақәа рылашара лакә уарҳалшәа ажәҩан агәы зегьы маҷа-маҷа еиланаҵеит.

«Абри аамтазы уцәажәар, аҵсабара амаалыкь дшәоит!» — ҳәа саб исеиҳәахьан. Убри акынтә хәычык сышшәазгьы, алакә сахьа аазхәаз аҵсабара сыцсы заны сахәаҵшуан. Мраташәареи мрагылареи ирыбжьанакыз ашьхақәа рдунеи, убриаҟара иблахкыгахеит, ашәҷык, ашәбзык ирзеитамҳәо. Абар-абар амаалыкьцәа рыхь-

тәы фаҽтон иаҟәтәаны, цаҟа адгьыл иныҟәххып угәахәрын. Еиҭаҳәашьа змамыз абри аԥшзара сыблақәа адшанхаланы сшахәаԥшуаз, аԥхыз еиԥш ихааза исхаршәыз аҭынчра, лакә бжьык ҩагәылхәхәан, аԥәашьы иаԥәа еиԥш аҽаанахеит. Ахьтәы еимхәыцқәа реихаԥса бжьы зхаз уи алакә бжьы, шәымҭақәак иааҟәымцызтгьы, иҟаларын арҩаш зхыхәашоз ашьанԥа хаҳәқәа ибыбышза ашәҭқәа ргәылԥыргьы. Уажәымзар-уажәы сылаԥш иаацашәап ҳәа аҳауа сшалаԥшуаз, аҩагылара наԥабарахан, аамҭацк еиҳа ахымтцкәа, ашьшьыхәа иниасын, еиҳа-еиҳа абжьы маҷхо, аацынтәи ашәахәа еиԥш, мрагылара инавцыцхаз шьыжь шәаԥшь иналазит.

Абжьгьы аҽазеит. Убри иазыԥшызшәа аԥарақәагьы ахуҳәа рыбжьы еиҭанхырцеит. Ашьха ԥшаласгьы ашәаԥыцьаԥ рыкәа-рмаҷра инҭахәмарит.

«Ашара еимҟьара ианалагои ианалгои рыбжьара адунеи аԥсы азоит. Иҟоуп убас ҳара иаҳбарҭам, иҳаҳарҭам мчык, убри аамҭазы, ԥсы зхоугьы ԥсы зхамгьы зегьы ҿанаҳәоит. Абри – ауаҩытәыҩса инасыԥ абжьоуп. Уи иазызырҩуа ианаҳәоит, инардыруеит макьана иаԥьал шыхароу. Ирҳәоит ашарккамҭазы абра иааиз иуахҭа ааигәахахьазар, ашара еимҟьара аҽар-ҭынчуеит, абжьы аргазом!» — абас сеиҳәеит саб уи ашьыжь шара аҽны.

Сара сгәыргьара ԥҩадаха сгыланы алакә ԥсабара салаԥшуан. Нак-аак ашьхақәа зырҩуан.

Сиеԥәахә кыдуп! Саԥьал хароуп! Сымцахара еибакуеит! Анцәа ду, ухьышьаргәыԥа сакәыхшоуп!

Мушьни Ирод-ица Миқаиа

АХҨА

Ароман
Ахцатәи атом
Аҩбатәи ашәкәы

Аредақтор Т.М. Ҷаниа
Акррректорцәа: Е. Адлеиба, Ф. Быҭәба,
Гә. Арҟәыць, Н. Шьаматаа

Аформат 84х108/32. Атираж 500. Иҟаҵә. акь. бҕьыц 18,38.
Иныҟә. акь. бҕьыц 30,87. Аҽаҵаҵқа № 297.

Аԥсны Аҳәынҭқарра
“Акьыԥхь ԥны”
Ақ. Аҟәа, Ешба имԥа, 168.